

MOKSLINĖS MINTIES ŠVENTĖ 2024

STUDENTŲ MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ
RINKINYS

Mykolas Romeris
universitetas

MOKSLINĖS MINTIES ŠVENTĖ 2024

Studentų mokslinių straipsnių rinkinys

Mykolas Romeris
universitetas

Vilnius, 2024

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Prof. dr. Eglė Bilevičiūtė (pirmininkė)

Dr. Kristina Kenstavičienė (vykdančioji redaktorė)

Prof. dr. Virginijus Bitė

Doc. dr. Raminta Bardauskienė

Prof. dr. Lyra Jakulevičienė

Doc. dr. Juozas Valčiukas

Prof. dr. Agnė Tvaronavičienė

Doc. dr. Dovilė Sagatienė

Prof. dr. Romas Prakapas

Prof. dr. Odeta Merfeldaitė

Prof. dr. Birutė Pranevičienė

Prof. dr. Giedrė Valūnaitė-Oleškevičienė

Straipsnių recenzentai:

Dr. Rimvydas Augutavičius, prof. dr. Virginijus Bitė, dr. Darius Bolzanas, dr. Viktorija Budreckienė, prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė, prof. dr. Vida Gudžinskienė, prof. dr. Violeta Jegelevičienė, Remigijus Kalašnykas, dr. Kristina Kenstavičienė, Julius Lankelis, Dmitrij Mačiugin, dr. Jolita Miliuvienė, prof. dr. Andrejus Novikovas, prof. dr. Mykolas Simas Poškus, prof. dr. Romas Prakapas, prof. dr. Birutė Pranevičienė, doc. dr. Ernestas Spruogis, Inesa Stolper, doc. dr. Jautrė Ramutė Šinkūnienė, doc. dr. Ramūnas Vanagas, dr. Mindaugas Verbickas, doc. dr. Gintautė Žibėnienė, dr. Leda Žilinskienė.

Aprobuota Teisės mokyklos tarybos 2024-06-23 nutarimu Nr. 1T-15.

Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus.

TURINYS

ĮŽANGOS ŽODIS	7

Raminta Bardauskienė

EDUKOLOGIJA

1. IKT PRIEMONIŲ TAIKYMO SKATINANT MOKINIŲ MOKYMOŠI MOTYVACIJĄ ANGLŲ KALBOS PAMOKOSE PATIRTYS	9

Agnė Padvaiskienė, Valdonė Indrašienė

2. INFORMACINIŲ KOMUNIKACINIŲ TECHNOLOGIJŲ TAIKYMO RAIDA LIETUVOS ŠVIETIME	24

Karolina Kvietkauskaitė, Jolita Dudaitė

PSICHOLOGIJA

3. THE EFFECTS OF THE OLFACTORY SYSTEM ON LONG-TERM MEMORY RETENTION: POSSIBLE IMPLEMENTATION TO ENRICH MEANINGFUL LEARNING IN ACADEMIC DEVELOPMENT.....	49

Martin Andrade Alzate, Arvydas Kuzinas

SOCIALINIS DARBAS

4. THE TRANSITION TO ADULTHOOD – THE LIVING SKILLS OF YOUNG PEOPLE IN CARE	89

Hajara Tafida-Isa, Jolanta Pivorienė

5. THE MANAGEMENT OF CHILD NEGLECT CASES: THE PERSPECTIVES OF SOCIAL WORKERS IN SLOVAKIA.....	104

Daryl James Valdez

6. HOFSTEDĖS KULTŪRINIŲ DIMENSIJŲ SĄSAJOS SU SOCIALINIO DARBO RAIDA: NEPALO, VOKIETIJOS IR LIETUVOS ATVEJAI	138

Roberta Gilytė, Jolanta Pivorienė

7. EQUASS KOKYBĖS STANDARTO TAIKYMO POVEIKIS IR PERSPEKTYVOS: INDIVIDUALIOS PRIEŽIŪROS DARBUOTOJŲ PATIRTYS	157

Reda Steniukynienė, Valdonė Indrašienė

TEISĖ

8. ŽMOGAUS ORUMAS KAIP TEISINĖ VERTYBĖ.....	172

Aistė Gužauskaitė

9. TEISINIS ARGUMENTAVIMAS IR JO REIKŠMĖ LIETUVOS TEISMŲ SPRENDIMUOSE.....	192

Melanija Džafarova

10. THE INTERNATIONAL AND COMPARATIVE WARTIME IMPLICATIONS OF PRESIDENTIAL POWER.....	215

Marta Murska

11. REFERENDUMAS KAIP TIESIOGINĖS DEMOKRATIJOS INSTITUTAS: KELETAS ASPEKTŲ.....	237

Valerij Jaunius

12. TOPICAL ISSUES WHEN FINDING A BALANCED APPROACH TO THE LIMITATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION IN ANTI-TERRORISM LEGISLATION	254

Oleksandra Antypenko

13. HUMAN RIGHTS IN THE OCCUPIED TERRITORIES: UKRAINE'S EXPERIENCE AND THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS.....	267

Stefan Nahorny

14. THE IMPLEMENTATION OF THE ISTANBUL CONVENTION IN UKRAINE	290

Kosteniuk Mykyta

15. THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN RIGHTS AND ENVIRONMENTAL PROTECTION	309

Olha Yushko

16. THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE.....	330

Sava Sivokho

17. ADMINISTRACINĖS TEISĖS MOKSLO VYSTYMASIS LIETUVOJE	349

Darius Veremeičikas

18. LIETUVOS ADMINISTRACINĖS TEISĖS MOKSLO PRADMENYS	366

Emilija Gutauskaitė

19. UPHOLDING JUSTICE: THE ROLE OF EUROPEAN FAIR TRIAL STANDARDS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS	377

Boiko Viktoriia

20. A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FUNCTION OF THE SUPREME COURT IN ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE AND CERTAIN EU MEMBER STATES	395

Kuryshchuk Dmytro

21. VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO SAMPRATA.....	420

Laura Gaidamavičiūtė

22. E. VALDŽIOS PADĖTIS LIETUVOJE ES KONTEKSTE.....	438

Toma Aukštkalnė

23. GERO ADMINISTRAVIMO PRINCIPO UŽTIKRINIMAS APTARNAUJANT ASMENIS NUOTOLIU.....	453

Agnė Paluckaitė

24. ATRANKOS Į VALSTYBĖS TARNYBĄ SKAITMENIZAVIMO PERSPEKTYVOS LIETUVOJE	465

Žygimantas Radzevičius

25. PRIEGLOBSČIO PROCEDŪRŲ SKAITMENIZAVIMO PERSPEKTYVOS EUROPOS SĄJUNGOJE.....	481

Darius Naidenov

26. SKAITMENINIO EURO PROJEKTAS.....	501

Arnas Lipnickas

27. NUŽUDYMO LABAI SUSIJAUDINUS VERTINIMO PROBLEMOS TEISMŲ PRAKTIKOJE	521

Andrėja Novikovaitė

28. E. VALDŽIA KONKURENCIJOS TEISĖJE	542

Gabija Paulikaitė

29. NEKILNOJAMOJO TURTO SEKTORIAUS PAGRINDINĖS TEISINIO REGULIAVIMO PRIEMONĖS KLIMATO KAITOS KONTEKSTE LIETUVOS TEISINĖJE SISTEMOJE.....	558

Meda Baranauskaitė

30. A COMPARISON OF GROUNDS FOR REFUSAL OF RECOGNITION AND ENFORCEMENT: THE 2019 HAGUE JUDGMENT CONVENTION AND THE BRUSSELS IBIS REGULATION	578

Ivan Sukhorukov

31. THE HARMONIZATION OF CORPORATE SUSTAINABILITY DUE DILIGENCE REQUIREMENTS IN THE EUROPEAN UNION	598

Oksana Panichkovska

VADYBA IR VIEŠASIS ADMINISTRAVIMAS

32. INOVACIJŲ IR TECHNOLOGIJŲ DIEGIMAS MOKYKLOSE	615

Irena Leonavičienė

33. STUDIJŲ PRITAIKYMAS NEGALIAŲ TURINTIEMS ASMENIMS: MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO ATVEJIS	632

Kristina Ceinorė, Rasa Rudaitienė, Justina Budreikaitė

IŽANGOS ŽODIS

Su didžiausiu malonumu pristatome studentų mokslinių straipsnių rinkinį *Mokslinės minties šventė 2024*. *Mokslinės minties šventė* yra ilgametė Mykolo Romerio universiteto tradicija, gyvuojanti nuo 2000 metų, kai Teisės mokykla organizavimo pirmąją *Teisinės minties šventę*. Nuo 2023 m., atliepiant visų Mykolo Romerio universiteto studentų poreikį ugdyti mokslines kompetencijas, *Teisinės minties šventė* peraugo į *Mokslinės minties šventę*. Šventė skirta Mykolo Romerio gimimo dienos paminėjimui gegužės 17 d. Šventės tikslas – įtraukti studentus į universiteto mokslinę veiklą rengiant mokslines publikacijas ir viešinant tyrimo rezultatus. Taip ugdomi studentų mokslinio darbo rengimo, akademinio rašymo ir tyrimų rezultatų sklaidos įgūdžiai. Kiekvieną rudenį studentams organizuojamos straipsnių rašymo dirbtuvės „Kaip paruošti mokslinį darbą?“, kurių tikslas – pristatyti mokslinio straipsnio, mokslinių darbų metodologinius pagrindus ir akademinio rašymo principus.

Studentų mokslinių kompetencijų ugdymas neabejotinai yra vienas svarbiausių universiteto uždavinių. Moksliniai tyrimai tampa politikos ar profesinių sprendimų priėmimo pamatu. Sykiu auga atsakomybė atliekant tyrimus laikytis aukščiausių etikos ir profesinių standartų, kurių negalėtų paveikti jokie politiniai ar ekonominiai interesai. Reikia pripažinti, kad moksliniuose tyrimuose neįmanoma atsiriboti nuo vertybių ir išlaikyti neutralumą vienu ar kitu aspektu. Todėl kritinis mąstymas, tyrimo etikos principų laikymasis, socialinis jautrumas ir kalbos korektiškumas yra vieni svarbiausių įgūdžių siekiant išvengti neigiamo tyrimų rezultato poveikio visuomenei ar atskiroms jos grupėms.

Tyrimo rezultatų sklaida yra tiek pat svarbi kiek pačio tyrimo atlikimas. Studentai turi gebėti ne tik atlikti tyrimus, bet ir juos pristatyti akademinei bendruomenei ir plačiajai visuomenei. Veiksminga sklaida ir komunikacija yra gyvybiškai svarbūs siekiant užtikrinti, kad atliktas tyrimas turėtų socialinį, politinį

ar ekonominį poveikį, kad atkreiptų vyriausybės ir suinteresuotų šalių dėmesį, didintų tyrimų rezultatų ir išvadų matomumą, supratimą ir įgyvendinimą.

Leidinyje pateikti studentų ir alumnų moksliniai darbai yra pirmieji žingsniai publikuojant savo tyrimo rezultatus. Mykolo Romerio universitetas išsiskiria savo tarptautiškumu ir gausiu studentų skaičiumi iš užsienio, todėl dalis straipsnių yra anglų kalba. Straipsniai yra parengti padedant kuratoriams ir vadovams. Straipsniai buvo atrinkti, recenzuojami ir taisomi, kad atitiktų moksliniam straipsniui keliamus reikalavimus. Leidinyje straipsniai pateikiami pagal mokslines (edukologija, psichologija, teisė) ir studijų (socialinis darbas) kryptis. Tikimės, kad *Mokslinės minties šventė 2024* prisidės prie naujos mokslininkų kartos ugdymo. Šią tradiciją tęsime ir jau 2024 m. rudenį pakviesime į straipsnių rašymo dirbtuves rengti straipsnius naujam leidiniui *Mokslinės minties šventė 2025*.

Kviečiame skaityti ir švęsti drauge!

Doc. dr. Raminta Bardauskienė

Mykolo Romerio universiteto

Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto prodekanė mokslui

IKT PRIEMONIŲ TAIKYMO SKATINANT MOKINIŲ MOKYMOSI MOTYVACIJĄ ANGLŲ KALBOS PAMOKOSE PATIRTYS

Agnė Padvaikiene

E. paštas agnepadvaiskiene@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Valdonė Indrašienė

E. paštas v.indrasiene@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojamos informacinių ir komunikacinių technologijų taikymo galimybės skatinant mokinių mokymosi galimybes anglų kalbos pamokose. Straipsnio tikslas – atskleisti informacinių ir komunikacinių technologijų taikymo galimybes skatinant mokinių mokymosi motyvaciją anglų kalbos pamokose. Tyrimui atlikti pasitelkta kokybinio tyrimo prieiga. Straipsnyje analizuojama anglų kalbos mokytojų, dirbančių gimnazijos klasėse ir taikančių IKT, patirtis. Tyrimu atskleista, kad, taikant IKT anglų kalbos pamokose ir siekiant motyvuoti mokinius, yra svarbu kurti pozityvią mokymosi aplinką, suteikti grįžtamąjį ryšį, taikyti šiuolaikinio ugdymo principus ir pamokoje palaikyti veiklos dinamiką. Dažniausiai taikomos IKT priemonės yra kompiuteris, mobilusis telefonas, planšetė, dokumentų kamera ir išmanioji lenta. Kalbiniai įgūdžiai lavinami taikant skaitmeninių vadovėlių medžiagą, dirbant virtualioje aplinkoje ar naudojantis internetu.

Reikšminiai žodžiai: IKT priemonės; mokymosi motyvacija; anglų kalbos mokymas; mokytojai.

Įvadas

Mokymas nebėra toks tradicinis kaip anksčiau, todėl mokytojui, norinčiam tinkamai paruošti medžiagą mokymosi procesui, reikia išmanyti informacinių komunikacinių technologijų (toliau – IKT) pagrindinius procesus¹, o pats mokymas turi atliepti modernios visuomenės poreikius². IKT taikymas bendrojo ugdymo mokyklose yra itin aktualus mokant šiuolaikinės kartos mokinius, nes jų gyvenimo veiklos įvairovė glaudžiai siejasi su technologijų naudojimu, todėl į tai reikėtų atkreipti dėmesį³ stengiantis mokinį įtraukti į mokymosi procesą taikant IKT, skaitmenizuotą medžiagą ar kitas šiuolaikinių technologijų priemones⁴. Pastebima, kad, taikant IKT mokymas(is) tampa labiau orientuotas į mokinį ir yra labiau personalizuotas; gali vykti įvairioje aplinkoje ir bet kuriuo metu; jis pritaikomas mokinių poreikiams; reikalauja kritinio mąstymo ugdymo; mokymo(si) procesas tampa dinamiškesnis ir įvairesnis, o visa tai motyvuoja mokinį mokytis⁵. Valstybinėje švietimo strategijoje⁶ pabrėžiama motyvacijos mokytis stoka, todėl svarbu mokymo(si) procesą daryti patrauklesnį, motyvuojantį konstruoti žinias patraukliomis ir naujomis formomis. IKT yra šiuolaikinės mokyklos priemonės, skirtos ne tik mokyti ar padėti suprasti medžiagą, tačiau ir motyvuoti, sudominti mokinį mokomuoju dalyku. Tradicinių metodų taikymas pamokose nebėra motyvuojantis ar skatinantis mokytis, nes mokiniai yra aktyvūs informacinės

- 1 Ingrida Lisinskienė ir Ramūnas Kubiliūnas, „Anglų kalbos mokymo nuotoliniu būdu metodika ir jos taikymas“, *Vilnius University Open Series* (2021): 157, <https://www.zurnalai.vu.lt/open-series/article/view/24031>.
- 2 Anastasia Zinkovskaya, Veronika Katermina ir V. A. Plaxin, „Remote Technologies in the Field of Foreign Language Teaching as a Part of the Digital Education Ecosystem“, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 437 (2020): 681, <https://www.atlantis-press.com/proceedings/detp-20/125940167>.
- 3 Vilija Targamadzė ir kt. *Naujoji (Z) karta - prarastoji ar dar neatrastoji? Naujosios (Z) kartos vaiko mokymosi procesų esminių aspektų identifikavimas* (Vilnius: Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras, 2015), 4, <https://www.lituanistika.lt/content/94935>.
- 4 Jurgita Baranaušienė ir Daina Gudonienė, „Edukacinių technologijų taikymas mokinių įsitraukimui ir motyvacijai didinti“, iš *Pažangios mokymosi technologijos ir aplikacijos*, Danguolė Rutkauskienė (Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2020), 162.
- 5 Blanka Frydrychova ir Petra Poulova, „ICT as a motivational tool in the learning of foreign languages“, iš *Proceedings of the 2014 International Conference on Educational Technologies and Education* (2014), 53.
- 6 „Lietuvos Respublikos Seimo 2013 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. XII-745 „Dėl valstybinės švietimo 2013–2022 metų strategijos“, *Valstybės žinios*, 2013-12-30, Nr. 140-7095.

visuomenės nariai ir domisi tuo, kas yra interaktyvu⁷. Taigi, norint pagerinti mokymo ir mokymosi procesų kokybę, būtina taikyti IKT atsižvelgiant į mokinių poreikius, interesus ir įpročius⁸.

IKT taikymas mokymo(si) procese gana dažnai nagrinėjamas mokslininkų. Nurodoma, kad IKT priemonių integravimas mokymo procese skatina mokinių motyvaciją mokantis anglų kalbos⁹, išmaniųjų technologijų taikymas motyvuoja mokinius siekti geresnių rezultatų¹⁰, o vaizdo medžiagos pateikimas įvardijamas kaip patraukliausias ir įtraukiausias metodas tarp aukštesniosios mokslo pakopos studentų¹¹. Atskleista, kad mokinio įgalinimas pasirinkti IKT įrankius¹², saikingas moderniųjų technologijų taikymas pamokose¹³ ir specifinių IKT priemonių parinkimas¹⁴ skatina ir pozityviai veikia ne tik mokinių, bet ir universiteto studentų mokymosi motyvaciją¹⁵. IKT taikymas skatina asmens, kuris mokosi, vidinės motyvacijos augimą mokantis anglų kalbos, nes priemonių įvairovė ir patrauklumas

-
- 7 Mustafa Altun, „The Integration of Technology into Foreign Language Teaching“, *International Journal on New Trends in Education and Their Implications* 6 (1, 2015): 22-23, <http://www.ijonte.org/FileUpload/ks63207/File/03a.altun.pdf>.
 - 8 Febriyuliana Widyaningtiars ir Farah Sukmawati Wahidah, „Analyzing the students' motivation towards the use of ICT in learning English“, *Academic Journal Perspective: Language, Education and Literature* 9 (2, 2021), 148.
 - 9 Elizabeth Meiske Maythy Lasut ir Jeanette Jeane Bawengan, „The Effectiveness of ICT's integration in enhancing student motivation in learning English“, iš *Proceedings of the 4th Asian Education Symposium, Advances in Social Science, Education and Humanities Research* (2019), 211-215.
 - 10 Altun, *op. cit.*, 22-27.
 - 11 Gražina Droessiger ir Skaidra Girdenienė, „Efektyvaus užsienio kalbų mokymo (si) veiksniai: studentų požiūrio analizė“, *Žmogus ir žodis: mokslo darbai. Svetimosios kalbos* 20 (4, 2018): 27-45, <https://vb.vgtu.lt/object/elaba:36481840/>.
 - 12 Mark Granito ir Ellina Chernobilsky, „The Effect of Technology on a Student's Motivation and Knowledge Retention“, *NERA Conference Proceedings* (2012), https://opencommons.uconn.edu/nera_2012/17.
 - 13 Danguolė Kalesnikienė ir Agnė Saylik, „Mokytojo vaidmens kaita taikant informacines ir komunikacines technologijas pradinėse klasėse“, *Žvirblių takas* Nr.1 (2013): 32-42, <https://www.lituanistika.lt/content/60034>.
 - 14 Heather Francis, *The role of technology in self-directed learning. A literature review* (A centre for Inspiring Minds, 2017), https://www.academia.edu/35278698/The_role_of_technology_in_self_directed_learning_A_literature_review.
 - 15 Zarqa Farooq Hashmi, Muhammad Arshad Dahar ir Azhar Sharif, „Role of Information and Communication Technology in Motivating University Undergraduate Students Towards a Learning Task in Public Sector Universities of Rawalpindi City“, *Sociology and Criminology – Open Access* 7 (2, 2019), <https://www.longdom.org/open-access/role-of-information-and-communication-technology-in-motivating-university-undergraduate-students-towards-a-learning-task-in-public-37566.html>.

labiau įtraukia į patį mokymąsi¹⁶. Mokslininkai pažymi IKT įrankio „Quizlet“ svarbą siekiant mokinių mokymosi motyvacijos gerinimo mokantis anglų kalbos žodyno¹⁷, taip pat teigiamą virtualios aplinkos, telefonų, elektroninio pašto, interaktyvių programų ir platformų naudojimo poveikį mokinių įsitraukimui ir mokymosi motyvacijai¹⁸. Išanalizavus aukštojoje mokykloje atliktus tyrimus nustatyta, kad dėstytojai dažniau taiko tradicinius metodus nei inovatyvesnius, pavyzdžiui, multimediją, telefoną ar elektroninius žodynus¹⁹. Tyrimo duomenys atskleidė, kad mokiniai jaustųsi labiau motyvuojami, jei moderniosios technologijos būtų taikomos dažniau.

Mokymosi motyvacijos skatinimas plačiau analizuojamas ir aptariamas užsienio mokslininkų darbuose. Lietuvos mokslininkai analizuoja mokymosi motyvacijos skatinimo būdus, tačiau dauguma tyrimų atlikta analizuojant pradinį klasių mokytojų arba aukštųjų mokyklų dėstytojų ir asmenų, kurie mokosi, patirtį.

Tyrimo tikslas – atskleisti IKT taikymo anglų kalbos pamokose, skatinant mokinių mokymosi motyvaciją, galimybes.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) atskleisti mokinių mokymosi motyvacijos anglų kalbos pamokose veiksnius;
- 2) išskirti IKT priemones taikomas anglų kalbos pamokose, skatinant mokinių mokymosi motyvaciją.

Tyrimo tikslui pasiekti buvo pasitelkta mokslinės literatūros analizė, taikytas giluminio interviu metodas, o duomenų apdorojimui taikyta turinio (angl.

¹⁶ Widyaningtiars ir Wahidah, *supra note*, 8: 147-156.

¹⁷ Evelina Streckienė ir Loreta Bukšnytė-Marmienė, „Ketvirtokų anglų kalbos žodyno mokymosi pasiekimų ir motyvacijos didinimas: Quizlet įrankio reikšmė“, *Pedagogika* 144 (4, 2021): 180-201, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1020630>.

¹⁸ Jurgita Baranauskienė ir Daina Gudonienė, „Edukacinių technologijų taikymas mokinių įsitraukimui ir motyvacijai didinti“, iš *Pažangios mokymosi technologijos ir aplikacijos. Konferencijos pranešimų medžiaga*, Danguolė Rutkauskienė (Kaunas: KTU, 2021), 162-172.

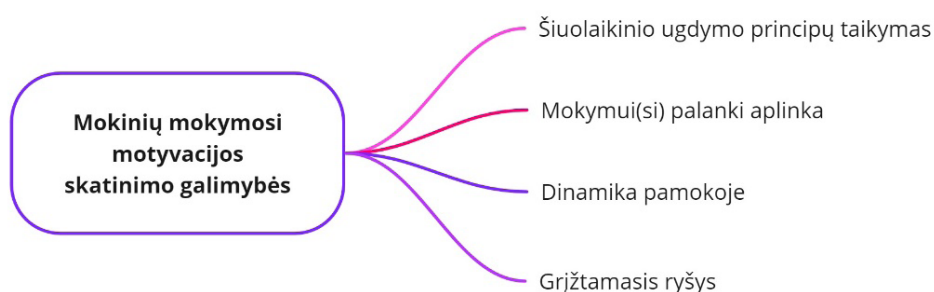
¹⁹ Renata Skučienė, „Inovatyvių mokymo priemonių taikymas mokant anglų kalbos“, *Šiuolaikinės visuomenės ugdymo veiksniai* 3 (2018): 225-234, https://www.researchgate.net/publication/348473784_Inovatyviu_mokymo_priemoniu_taikymas_mokant_anglu_kalbos.

content) analizė. Tyrimo dalyviai pasirinkti remiantis kriterinės atrankos metodu: interviu dalyviai – Vilniaus miesto anglų kalbos mokytojai, kurie taiko IKT ugdymo procese ne mažiau nei trejus metus I–IV gimnazijos klasėse. Vilniaus miesto mokytojai pasirinkti remiantis patogiosios imties sudarymo principu, nes pasirinktas miestas, kuriame gyvena tyrėjas. Apklausus pirmus tris mokytojus, taikytas „sniego gniūžtės“ imties sudarymo principas, kai kiti informantai yra rekomenduojami apklaustų kolegų.

Straipsnis parengtas tyrimo, atlikto rengiant edukologijos krypties magistro darbą A. Padvaiskienė „IKT taikymo galimybės anglų kalbos pamokose skatinant mokinių mokymosi motyvaciją“, pagrindu.

1. IKT taikymo ypatumai siekiant skatinti mokinių mokymosi motyvaciją

Empirinio tyrimo duomenys atskleidė mokinių mokymosi motyvacijos skatinimo anglų kalbos pamokose ypatumus. Išskirtos šios kategorijos: šiuolaikinio ugdymo principų taikymas, mokymui(si) palanki aplinka, dinamikos pamokoje palaikymas ir grįžamojo ryšio palaikymas.

1 pav. Mokinių mokymosi motyvacijos skatinimo galimybės

Individualizavimas, patrauklus medžiagos ir įdomaus pamokos turinio palaikymas, pateikimas, pasak tyrimo dalyvių, skatina mokinius mokytis:

„Mano pagrindinė užduotis yra padaryti, kad jiems būtų įdomu. <...> nebūtinai

ant lentos surašyti taisykles, bet ir grupinį darbą duoti, kad jie ką nors ar surastų ar sudėliotų ar sukurtu žodžiu.“ (I7).

„<...> kad gali praktiškai pritaikyti šitą dalyką ir pamokose. Realus gyvenimo situacijos jiems patinka labiausiai.“ (I6.)

Šie tyrimo radiniai atliepia mokslininkų²⁰ išvadas, kad, taikant IKT, individualizuojant ir diferencijuojant mokymą(si) pagal kiekvieno mokinio poreikius, skatinama mokinių mokymosi motyvacija ir mokymasis yra įvairesnis ir patrauklesnis.

Tyrimo dalyviai išsakė nuomonę, kad taikant IKT svarbu mokiniams sudaryti pasirinkimo laisvę:

„<...> duodu daug jiems savarankiškumo ir galimybių patiems reguliuoti mokymosi procesą.

<...> savarankiškumo pasirinkti užduotis, <...> nes kiekvienas esam skirtingi <...>. Duodu pasirinkti, iš tikrųjų, per pamokas ar jie norėtų su IKT kažką daryt, ar jie norėtų, tarkim, rašini rašyti ranka.“ (I1).

„<...> leidžiu mokiniams patiems pasidaryti teminių žodžių sąrašus. Paskui mes su mokiniais tikrinamės tų žodžių lygį. Ir mokiniai patys kuria tą procesą, patį turinį ir iš tikrųjų padeda. <...> ir būtent ta motyvacija ir pasimato, nes <...> pradeda kritiškai mąstyti.“ (I5).

Šis ugdymo principas kaip mokymosi motyvacijos veiksnys pabrėžiamas ir kitų mokslininkų²¹ tyrimuose. Tyrimo dalyviai mano, kad aiškūs pamokos rei-

20 Vilma Bijeikienė, Daiva Pundziuvienė ir Lina Danutė Zutkienė, „IKT panaudojimas integruojant kalbos ir dalyko mokymą“, *Darnioji daugiakalbystė*, 1 (2012): 120, <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367188582243/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.

Blanka Frydrychova Klimova ir Petra Poulova, „ICT as a motivational tool in the learning of foreign languages“, iš *Proceedings of the 2014 International Conference on Educational Technologies and Education* (2014), 53, <http://www.inase.org/library/2014/interlaken/bypaper/EDU/EDU-06.pdf>.

Algimantas Bagdonas ir Irena Jankauskienė, „Užsienio kalbų mokymosi poreikiai ir motyvacija“, *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose* 13 (2017): 77-85, <http://ojs.kaunokolegija.lt/index.php/mttlk/article/view/205>.

Bhaskara Rao Chintla, „The Use of Technology in English Language Teaching at Current Scenario“, *ISHodh Sarita* 8 (2021): 23, https://www.researchgate.net/publication/365185221_The_Use_of_Technology_in_English_Language_Teaching_at_Current_Scenario.

21 Saulė Raižienė, Ingrida Gabrielavičiūtė ir Renata Garckija, „Towards the Effective Motivation: The Main Results of DoIT3 Study and Recommendations“, *Psichologija* 67 (2022): 119, <https://www.journals.vu.lt/psichologija/>

kalavimai motyvuoja mokinius mokytis. Tyrime dalyvavę mokytojai aktualizavo temos svarbą siekiant skatinti šiuolaikinius mokinius mokytis – tai atsispindi kitame tyrime²², kuriame akcentuojamas mokymosi medžiagos aktualumas kaip mokymosi motyvacijos skatinimo veiksnys.

Tyrimo dalyvių teigimu, taikant IKT pamokose taip pat svarbus mokymosi motyvacijos veiksnys yra mokymosi aplinka – pozityvūs mokytojo ir mokinio tarpusavio santykiai, motyvuoto mokytojo pavyzdys:

„<...> gero santykio kūrimas su mokiniais, su grupe <...> sukūrus <...> pakankamai šiltus, pagarba paremtus santykius, <...>. <...> tada jau, mm...kitas žingsnis <...>.“ (I3).

„<...> leidiesi diskusijai, <...> atsižvelgi į jų nuomonę ir kai jie mato, kad mokytojas su jais derasi ir nusileidžia, ir pritaria arba paaiškina, tai jie labai motyvuotai paskui ir kitaip žiūri į tas užduotis.“ (I5).

Tai atsispindi mokslininkų²³ atliktų tyrimų išvadose, patvirtinančiose, kad motyvuojanti mokymosi aplinka apibrėžiama draugiškais ir pagarbiais mokinių-mokytojo santykiais, kai mokytojas išreiškia palaikymą, taip pat pedagogo kompetencija, kuri skatina mokinius siekti mokymosi tikslų. Taip pat pabrėžiama²⁴ mokinių-mokytojo tarpusavio bendravimo būdų svarbą, nes tai labiausiai skatina mokinius įsitraukti į pamokos veiklas. Autorių teigimu, mokytojas, kuris yra autonomiškas ir domisi dalyku, skatina mokinius taip pat domėtis dėstomu dalyku.

article/view/29912.

- 22 Jutarat Vibulphol, „Students' Motivation and Learning and Teachers' Motivational Strategies in English Classrooms in Thailand“, *English Language Teaching* 9 (4) (2016): 65-69, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1092756.pdf>.
- 23 Nemira Mačianskienė ir Gintarė Gelūnaitė-Malinauskienė, „Vokiečių kalbos mokymo(si) per anglų kalbą ypatumai daugiakultūroje aplinkoje“, *Darnioji daugiakalbystė: periodinis mokslo žurnalas* 4 (2014), 119-120, <https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/876>.
Lisa Legault, „Intrinsic and extrinsic motivation“, (2016): 13, https://www.researchgate.net/publication/311692691_Intrinsic_and_Extrinsic_Motivation.
Ilona Rastauskaitė ir Irma Tandzegolskienė, „Pedagogų per pamoką naudojami paauglių (15-17 m.) mokymosi motyvacijos stiprinimo būdai“, *Holistinis mokymasis* 3 (2017): 41-52. <https://www.vdu.lt/cris/entities/publication/74e1a7af-4700-4b2c-9cf6-078e26b4f874/details>.
- 24 Raižienė, Gabrielavičiūtė ir Garckija, *supra note*, 21: 115.

Iš mokytojų pasisakymų paaiškėjo, kad taikant IKT svarbus dinamikos pamokoje palaikymas – varijuojant tarp veiklų ar jas kartojant, išlaikomas mokinių dėmesingumas, o tai skatina mokymosi motyvaciją:

„<...> pamokoje ir veiklą ir darbą stengiuosi kaitalioti, kad nebūtų visą laiką ta pati monotonija.

<...> išeiti iš rutinos ir padaryt kažką kitokio, kad vėl grąžint jų dėmesį ir motyvaciją pas save.“ (I7.)

„<...> mokiniai atlieka užduotį ir kuria dialogą, jie ta pačia tema... dialogą, ta pačia pateikta tema kalba su keliais mokiniais. Ir tada tuo pačiu metu jie įgyja daugiau pasitikėjimo savimi, tai motyvuoja ugdyti jų gebėjimą kalbėti anglų kalba, įtvirtina žodyną ir jie labiau pasitiki savo jėgomis.“ (I2).

Atlikto tyrimo duomenys atskleidė, kad mokytojai, taikydami pamokose IKT, daug dėmesio skiria grįžtamajam ryšiui. Grįžtamojo ryšio suteikimą ir sąlygų sudarymą mokiniui stebėti ir įsivertinti asmeninę pažangą tyrime dalyvavę mokytojai vertina kaip reikšmingą veiksnių skatinant mokymosi motyvaciją:

„<...> pozityvus atgalinis ryšys <...> kai mokinys atlieka refleksiją ir mokytojas, sakykim, aš, pakomentuoju kiekvienam mokiniui arba žodžiu arba padarau tai raštu ir manau, kad tai irgi skatina jų motyvaciją.“ (I2).

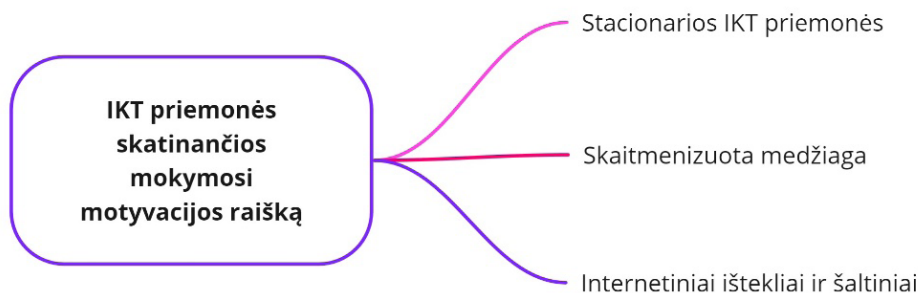
„Vaikams ypač patinka, kai jie mato rezultatą ir gali, pavyzdžiui, pamokos pradžioje tą patį testuką pasidarę 5–10 klausimų ir tada mokomės pamokos gale vėl tą patį testuką padarom. Ir jie pamato rezultatą, skirtumą – tai labai motyvuoja vaikus.“ (I5).

Tyrimo dalyvių teigimu, grįžtamojo ryšio suteikimas, tarpusavio varžymosi skatinimas ir asmeninės pažangos stebėjimas skatina mokinius mokytis. Grįžtamojo ryšio suteikimą kaip pagrindinį motyvacijos šaltinį nurodo ir mokslininkai²⁵.

25 Rastauskaitė ir Tandzegolskienė, *supra note*, 23; Raižienė, Gabrialavičiūtė ir Garckija, *supra note*, 21: 50; Bagdonas ir Jankauskienė, *supra note*, 20: 81.

2. IKT priemonės, skatinančios mokinių mokymosi motyvaciją anglų kalbos pamokose

Tyrimo duomenys atskleidė anglų kalbos mokytojų taikomas IKT priemones siekiant skatinti mokinių mokymosi motyvaciją. Išskirtos šios kategorijos: stacionarios IKT priemonės, skaitmenizuota medžiaga ir internetiniai šaltiniai bei ištekliai.

2 pav. IKT priemonės, skatinančios mokymosi motyvacijos raišką

Anglų kalbos mokytojai dažnai taiko stacionarias IKT priemones – išmaniąją lentą ir multimediją klausymo ir rašymo įgūdžiams lavinti, taip pat pamokos turinio pristatymą, kai naudojama skaitmeninių vadovėlių medžiaga:

„<...> 12-oje klasėje yra rašinys, kada <...> yra pateikta rašymo užduotis. <...> parašo tą rašinį ir paskui, pabaigoje tu pateiki pavyzdį išmaniojoje lentoje, kaip tai galėtų atrodyti <...>, kas lemtų tą gerą sėkmę. Vat tas, būtent tas, labai motyvuoja mokinių siekti tų rezultatų. Kai jisai gali pasilyginti kaip jisai parašė.“ (I4).

„<...> „smart board’ai“ ir taip toliau, tai jie pagrinde eina ant „listening’o“ <...> Kažkokią video medžiaga peržiūrėt.“ (I7).

Tai atliepia tiek Lietuvos²⁶, tiek užsienio²⁷ mokslininkų išvadas, kad išmanioji

26 Rokas Gulbinas ir Irmantė Arkušauskaitė, „Vaikų įtraukties į ugdymą galimybes panaudojant IKT: mokinių požiūris“, *Socialinis ugdymas, Sumanioji edukacija* 41 (2) (2015): 99-110, <https://www.vdu.lt/cris/entities/publication/7a7baa79-51c8-4ce3-99f3-07b4548b9441/details>.

Targamadžė, *supra note*, 3: 49.

27 Anisa Husni Alkaromah, Endang Fauziati ir Abdul Asib, „Students’ Perception on the Information and Communication Technology (ICT) Tools in English Language Teaching“, *ELS Journal on Interdisciplinary Studies*

lenta ir multimedija yra labiausiai į mokymąsi įtraukiantis metodas, sudominantis mokinį ir palaikantis jo dėmesingumą.

Tyrimo dalyviai naudoja skaitmenizuotą medžiagą, tačiau ne tik pamokos turiniui pristatyti, o ir tarpusavio varžymuisi skatinti:

„<...> buvo su skaitmeniniu vadovėliu. <...> buvo keli trumpi pratimai ir aš pasikviečiau tris žmones, kurie turėjo su tuo skaitmeniniu parkeriu surašyti atsakymus, buvo vėl kas greičiau, tai padarys. Tai čia buvo gerai – šitas pasiteisino, nes visi žiūrėjo, visi palaikė.“ (I7).

Mokslininkai²⁸ mini, kad skaitmenizuoti vadovėliai skatina mokinius aktyviai dalyvauti pamokoje, bendradarbiauti tarpusavyje, leidžia mokiniui dalyvauti gyvenimiškose situacijose, mokymasis tampa interaktyvus ir įtraukiantis. Konkurencingumo skatinimas kaip mokymosi motyvacijos veiksnys analizuotoje mokslinėje literatūroje²⁹ akcentuojamas lavinant žodyno plėtros įgūdžius.

Tyrimo metu paaiškėjo plačiausiai naudojama IKT priemonių kategorija – interneto **šaltiniai ir ištekliai dėl jų interaktyvumo ir aktualių temų. Mokslinėje literatūroje**³⁰ interneto išteklių taikymas apibrėžiamas kaip įtraukiantis į moky-

in *Humanities* 3(1) (2020): 122-129, <https://journal.unhas.ac.id/index.php/jish/article/view/9522>; Li Gang, Li Wenyi ir Li Bing, „Integration Practice of Modern Information Technology in English Teaching“, iš *MATEC Web Conferences* 359 (2022): 1-5, https://www.matec-conferences.org/articles/mateconf/abs/2022/06/mateconf_isc-fte2022_01019/mateconf_isc-fte2022_01019.html; Kamrunnihar Rakhi ir kt., „The Use of Modern Technology in English Language Teaching- ELT“, (2021), https://www.researchgate.net/publication/357299133_The_Use_of_Modern_Technology_in_English_Language_Teaching-_ELT; Lijia Tang, „The Application of Modern Multimedia Technology in English Teaching“, *Journal of Education, Humanities and Social Sciences* 4 (2022): 253, https://www.researchgate.net/publication/366663683_The_Application_of_modern_multimedia_Technology_in_English_Teaching.

Mohd Salahuddin Qazi, „Role of ICT (Informations and Communication Technology) in English Language (Teaching & Learning). Scientific Programming“, *The International Journal of Human Rights* (2022), https://www.researchgate.net/publication/366398727_ROLE_OF ICT_INFORMATION_AND_COMMUNICATION_TECHNOLOGY_IN_ENGLISH_LANGUAGE_TEACHING_LEARNING.

Rakhi, *opt.cit.*, 5.

28 *Ibid.*, 15.

29 Yu-Jiao Liu, Ying-Ge Zhou, Qi-Long Li ir Xin-Dong Ye, „Impact Study of the Learning Effects and Motivation of Competitive Modes in Gamified Learning“, *Sustainability* 14(11) (2022): 11, <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/11/6626>.

30 Rahma Dianti ir Yunani Atmanegara, „The Implementation of ICT-integrated ELT across Curriculum 2013 in Senior High Schools in Palembang“, *English Community Journal* 2(2) (2019): 217-226, <https://www.researchgate.net>.

mąsi būdas.

Lietuvos mokslininkų³¹ darbuose minimas elektroninių žodynų taikymas anglų kalbos pamokose. Mokytojai taip pat nurodo taikantys šią priemonę žodyno plėtros įgūdžiams lavinti:

„WordUp“, kur jie gali patys generuoti žodyną, pridėti žodžius, tikrinti savo lygį <...> šita programėlė <...> patinka būtent todėl, kad ji labai suasmenina. <...> būtina naudotis online žodynais kaip „Cambridge“... „Merriam-Webster“ <...> neišvers sunkesnių žodžių.“ (I3).

Labiausiai motyvuojančios priemonės yra internetinės platformos, jas anglų kalbos mokytojai taiko įvairiapusiškai: žodyno plėtrai ir klausymo įgūdžiams lavinti, užduotims kurti ir formuoti užduočių bazę:

„<...> platformos, nuorodos su kokiom tai užduočių kūrimo būdais <...>. <...> „Kahoot“, „Study Stack“, „Puzzle“ platforma, <...> „Google Classroom“, gali tenai užduotis pridėti, sukurti savo. <...> „TED Talk“, kai gali prigalvot ir sukurt visokių užduočių.“ (I4).

„<...> pamokos pasiruošimui naudoju „Classroom Screen“ <...> susidėt <...> galiu ir pamokos tikslą, ir uždavinį visą pamoką rodyti, ir laiko vadyba, ir grupėm sudaryti, ir QR kodus, ir pasiruošti pamokai labai patogų.“ (I5).

„<...> IELTS medžiagos irgi ten yra elektroninės <...> labai neblogos <...>.“ (I1).

Mokslininkai³² daug dėmesio skiria internetinių vaizdo tinklalaidžių tinklapių

net/publication/334606975_THE_IMPLEMENTATION_OF ICT-INTEGRATED_ELT_ACROSS_CURRICULUM_2013_IN_SENIOR_HIGH_SCHOOLS_IN_PALEMBANG.

Mohammed Abdulkareem Alkamel ir Santosh Chouthaiwale, „The Use of ICT Tools in English Language Teaching and Learning: A Literature Review“, *Veda's Journal of English Language and Literature-JOELL* 5(2) (2018): 29-33, https://www.researchgate.net/publication/330986788_The_Use_of_ICT_Tools_in_English_Language_Teaching_and_Learning_A_Literature_Review; Alkaromah, Fauziati ir Alkaromah, *supra note*, 27.

31 Skučienė, *supra note*, 19: 227.

32 Wael Almurashi, „The Effective Use of Youtube Videos for Teaching English Language in Classrooms as Supplementary Material at Taibah University in Alula“, *International Journal of English Language and Linguistics Research* 4 (3) (2016): 32-47, https://www.researchgate.net/publication/329727456_THE_EFFECTIVE_USE_OF_YOUTUBE_VIDEOS_FOR_TEACHING_ENGLISH_LANGUAGE_IN_CLASSROOMS_AS_SUPPLEMENTARY_MATERIAL_AT_TAIBAH_UNIVERSITY_IN_ALULA.

Li Gang, Li Wenyi ir Li Bing, „Integration Practice of Modern Information Technology in English Teaching“, *MA-TEC Web Conferences* 359 (2022): 1-5, <https://www.matec-conferences.org/articles/mateconf/abs/2022/06/ma>

taikymui ir pabrėžia, kad šios internetinės platformos, ypač „TED Talk“, „TED Ed“ ir „Youtube“ aktualiu turiniu sudomina mokinius ir patraukia jų dėmesį mokantis latentiniu būdu. Tyrimo dalyvių teigimu, šiose tinklalaidžių platformose galima rasti iš anksto paruoštos metodologinės medžiagos, skirtos anglų kalbos įgūdžiams tobulinti:

„<...> „Youtube“, „TED Ed“, „TED Talk“, kadangi medžiagos kiekis yra netgi neapėriamas ir galima tikrai kažko surasti bet kokia tema.“ (I3).

Kaip naujai taikoma motyvuojanti IKT priemonė minimi internetiniai žaidimai³³. Atliktas tyrimas atskleidė, kad anglų kalbos mokytojai dažniausiai taiko tokius žaidimus kaip „Kahoot“, „Quizziz“ ir „Quizlet“. Mokytojai nurodė, kad ši priemonė pasiteisina dėl universalumo ir šiuolaikiškumo, todėl dažniausiai naudojama kaip įsivertinimo, užduočių bazės formavimo ar kalbinių įgūdžių

tecconf_isc-fte2022_01019/matecconf_isc-fte2022_01019.html; Malgorzata Karczewska, „TED to Fight Tedious Classes: the Use of TED Talks and TED-Ed Lessons in the (Online) English Classroom“, *Annals of the University of Craiova, Linguistics* 43 (3) (2016): https://www.researchgate.net/publication/358160514_TED_TO_FIGHT_TEDIOUS_CLASSES_THE_USE_OF_TED_TALKS_AND_TED-ED_LESSONS_IN_THE_ONLINE_ENGLISH_CLASSROOM; Tira Nur Fitria, „Using TED Talks In English Language Teaching (ELT): Supplemental Resources for English Language Teaching (ELT)“, *SOSMANIORA (Jurnal Ilmu Sosial dan Humaniora)* 1 (1) (2022): 36-43. https://www.researchgate.net/publication/359717676_Using_TED_Talks_In_English_Language_Teaching_EL_T_Supplemental_Resources_for_English_Language_Teaching_EL_T; Rini Yulianti Putri, „Exploring of Online Learning Using Youtube in English Vocabulary During The Covid-19 Pandemic“, *Jurnal Inovasi Penelitian Dan Pengabdian Masyarakat* 2 (1) (2022): 1-8, https://www.researchgate.net/publication/361707632_Exploring_of_Online_Learning_Using_Youtube_in_English_Vocabulary_During_The_Covid-19_Pandemic; Alina Fay de Azevedo ir Juliana Matias, „Teaching English through Youtube: Grammar Video Analysis of Three Brazilian Youtube Channels Dedicated to EFL Teaching. English Review“, *Journal of English Education* 8 (1) (2019), https://www.researchgate.net/publication/338213346_TEACHING_ENGLISH_THROUGH_YOUTUBE_GRAMMAR_VIDEO_ANALYSIS_OF_THREE_BRAZILIAN_YOUTUBE_CHANNELS_DEDICATED_TO_EFL_TEACHING.

- 33 Gavin Dudeney ir Nicky Hockly, „ICT in ELT: How did we get here and where are we going?“, *ELT Journal* 66 (2012): 533-542, https://www.researchgate.net/publication/273370521_ICT_in_ELT_How_did_we_get_here_and_where_are_we_going; Alastair Henry, „Digital games and ELT: Bridging the authenticity gap“, *International perspectives on motivation* (2013): 133-155, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:638164/FULLTEXT01.pdf>; Rafael Leonardo da Silva, „Video Games as Opportunity for Informal English Language Learning: Theoretical Considerations“, *ESpecialist* 35 (2) (2014): 155-169, <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.878.7424&rep=rep1&type=pdf>; Domas Rudis ir Svetozar Poštić, „Influence of video games on the acquisition of the English language“, *Verbum* 8 (2018): 112-128, <https://www.journals.vu.lt/verbum/article/view/11354/9818>; Ozrum Utku ir Emrah Dolgunsöz, „Teaching EFL vocabulary to young digital natives through Online Games: a study with Turkish 5th grade EFL learners“, *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)* 5(1) (2018): 115-130, <http://iojet.org/index.php/IOJET/article/view/228/223>; Erika Andrilionytė, „Dviejų užsienio kalbų: anglų ir vokiečių mokėjimas – sėkminga investicija į savo ateitį“, *9-osios tarptautinės studentų konferencijos straipsnių rinkinys* 2 (2020): 12-19, https://vvf.viko.lt/media/uploads/sites/11/2021/03/Studentu_konferenciju_leidiny_2020_2_dalis.pdf.

lavinimo priemonė:

„<...> refleksijai, galėčiau paminėti „Mentimeter“ <...> taikau „Kahoot“, bet labai retai.“ (I2).

„*Liveworksheets*“ ir tos tokios apklausos, labai tinka „Mentimeter“. <...> „Quiz-ziz“ labiausiai motyvuoja, nes <...> jie mato savo klaidas, jie gali analizuoti, pa-sižiūrėti. Tada jie labai įdėmiai seka pamokos turinį, kai aš jau dėstau kažkokią medžiagą ar aš praktiškai dėstau, jie ieško atsakymo į tuos savo klausimus, kurių nežinojo.“ (I5).

Tyrimo metu atskleista, kad anglų kalbos mokytojai, siekdami motyvuoti mo-kinius, naudoja virtualią aplinką. Mokslininkų³⁴ teigimu, virtualios aplinkos nau-dojimas veikia mokinių įsitraukimą ir didina jų motyvaciją. Tyrimo dalyviai taip pat akcentavo, kad virtualią aplinką naudoja kaip gramatikos vartojimo, rašymo įgūdžių lavinimo ar testavimo priemonę:

„<...> testai, <...> kuriuos galima sukurti „Google Classroome“. Dar yra „Liveworksheets“.“ (I2).

„<...> pamokos pasiruošimui naudoju „Classroom Screen“ <...> susidėt <...> galiu ir pamokos tikslą, ir uždavinį visą pamoką rodyti, ir laiko vadyba, ir grupėm sudaryti, ir QR kodus, ir pasiruošti pamokai labai patogų.“ (I5).

„<...> su „Teams’ais“ aš ir tiesiog dažnai įkeliu, sakykim, namų darbams, ypač vyresniems gimnazistams, tai esu padarius <...> skaitymo, rašymo, kalbėjimo ir pristatymus tam tikrų dalykų, sakykim, kaip ten rašyti pastraipą, kaip rašyti įžangą, išvadą, visokius tokius dalykus jau vyresniems atskirų rašinių ten aprašymą ir taip toliau.“ (I6).

Išvados

IKT taikymas skatinant mokinių mokymosi motyvaciją anglų kalbos pa-mokose siejamas su šiuolaikinio ugdymo principų taikymu pateikiant aiškius

34 Zinkovskaya, Katermina ir Plaxin, *supra note*, 2: 683; Baranauskienė ir Gudonienė, *supra note*, 4: 171.

reikalavimus pamokoje, leidžiant mokiniams pasirinkti naudojamą priemonę ar mokymosi metodus, individualizuojant mokymąsi ar aktualizuojant pamokos turinį. Taikant IKT pamokoje svarbu palaikyti veiklos dinamiką ir kurti mokymui(si) palankią aplinką. Grįžtamojo ryšio suteikimas yra reikšmingas mokymosi motyvacijos skatinimo veiksnys, todėl taikant IKT svarbu ne tik stebėti ir sekti mokinio pažangą, bet ir sistemingai teikti grįžtamąjį ryšį.

Pagrindinės anglų kalbos mokytojų naudojamos IKT priemonės mokinių mokymosi motyvacijai skatinti yra kompiuteris, mobilusis telefonas, planšetė, dokumentų kamera ir išmanioji lenta. Išmanioji lenta naudojama kartu su multimedija kaip klausymo ir rašymo įgūdžių lavinimo, pamokos turinio pristatymo taikant skaitmeninių vadovėlių medžiagą priemonė. Skaitmenizuota vadovėlių medžiaga taikoma ne tik siekiant pristatyti pamokos turinį, tačiau ir skatinant tarpusavio varžymąsi. Kita skaitmenizuota medžiaga pasitelkiama pamokos turiniui pristatyti, užduotims atlikti ir diferencijuoti. Kalbiniai įgūdžiai lavinami naudojant aktualius internetinius šaltinius, o žodyno plėtrai, klausymo įgūdžiams lavinti ir užduotims kurti, taip pat užduočių bazei formuoti pasitelkiamos interneto platformos. Taip pat naudojama įsivertinimo, užduočių bazės formavimo ar kalbinių įgūdžių lavinimo priemonė internetiniai tinklapiai. Naudojami ir internetiniai žaidimai „Kahoot“, „Quizziz“ ir „Quizlet“. Virtuali aplinka pasitelkiama kaip gramatikos vartojimo, rašymo įgūdžių lavinimo ar testavimo priemonė.

THE POSSIBILITIES OF APPLYING ICT IN ENGLISH LESSONS WHILE PROMOTING STUDENTS' LEARNING MOTIVATION

Agnė Padvaiskienė, Valdonė Indrašienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In this article, the possibilities of applying ICT in English lessons while promoting students' learning motivation are analysed. The aim of the article is to reveal the possibilities of applying ICT while promoting students' learning motivation.

A qualitative research method was selected in order to reveal the experience of English teachers working in gymnasiums while applying ICT. The research revealed that in order to promote students' learning motivation during English lessons by applying ICT, it is important to create positive study surroundings, to provide feedback, to apply the system of cumulative grading and contemporary education principles, and to maintain the dynamics of lesson activities. A computer, mobile phone, tablet, document camera, and smartboard are the most frequently applied ICT tools. Language skills are improved by the usage of digital textbook material, working in virtual learning environments, or using the internet.

Keywords: ICT tools; learning motivation; English language teaching; teachers.

INFORMACINIŲ KOMUNIKACINIŲ TECHNOLOGIJŲ TAIKymo RAIDA LIETUVOS ŠVIETIME

Karolina Kvietkauskaitė

E. paštas kakvietkauskaite1@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Jolita Dudaite

E. paštas jolita@mrni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Santrauka. Šiame straipsnyje, remiantis mokslinės literatūros analize ir dokumentais, kurie reglamentuoja informacinių komunikacinių technologijų (IKT) diegimą į Lietuvos švietimą, yra pateikiama IKT samprata švietime, nurodoma, kokie pranašumai ir iššūkiai susiję su IKT priemonių naudojimu ugdymo procese. Taip pat išanalizuota, kaip keitėsi IKT taikymas Lietuvos švietime. Straipsnyje keliama probleminiai klausimai: kokia IKT švietime samprata? Kaip keitėsi IKT taikymas Lietuvos švietime? Kokie yra IKT naudojimo švietime pranašumai ir trūkumai? Atlikus išsamią literatūros analizę galima apibendrinti, kad IKT yra įvairios technologinės priemonės ir ištekliai, naudojami mokymui ir mokymuisi, bendravimui, informacijos kūrimui, platinimui, saugojimui ir valdymui. IKT panaudojimas ugdymo procese suteikia daug pranašumų: didinama asmens, kuris mokosi, motyvacija, lengviau įsimenama mokomoji medžiaga, mokymasis gali vykti bet kur ir bet kada. Tačiau pedagogai susiduria ir su IKT naudojimo ugdymo procese iššūkiais: pasiruošimas pamokoms užtrunka ilgiau, gali strigti interneto ryšys, kartais trūksta žinių naudotis tam tikromis technologinėmis priemonėmis. Atlikus detalią IKT taikymo Lietuvos švietime raidos analizę nustatyta, kada prasidėjo pirmieji informatikos tyrimai Lietuvoje, kokios strategijos buvo

diegiamos siekiant užtikrinti kokybišką ir modernų švietimą naudojant IKT priemones Lietuvoje.

Reikšminiai žodžiai: informacinės komunikacinės technologijos; Lietuva; švietimas; raida.

Įvadas

Temos aktualumas. Informacinės komunikacinės technologijos (toliau – IKT) Lietuvos švietime aktyviau pradėtos naudoti beveik prieš 60 metų. Kai 1986 metais buvo įvestas privalomas informatikos pagrindų kursas, prasidėjo spartus mokyklų kompiuterizavimas. Tačiau tuo metu dar ne visos mokyklos turėjo kompiuterius ir ne visi mokytojai žinojo, kaip tinkamai jais naudotis ir įtraukti į ugdymo procesą. Šiuolaikinis ugdymas jau nebeįsivaizduojamas be IKT naudojimo ugdymo procese. Atsižvelgiant į mokytojo pasiruošimą, galimybes, norą mokytis ir kūrybiškumą IKT gali tapti puikiu pagalbininku ugdant mokinius. Mokytojai stengiasi sudominti vaikus, kad jie labiau įsitrauktų į dėstomą dalyką, kad jiems būtų įdomu, naudinga ir medžiaga gerai įsimenama. Tam jie naudoja įvairius IKT įrankius, kurie ne tik įtraukia į ugdymo procesą, tačiau ugdo ir kitus svarbius gyvenimiškus įgūdžius, tokius kaip savarankiškumą, kritinį mąstymą ar atsakomybės jausmo ugdymą. Užsienio autorių teigimu, „IKT vaidina svarbų vaidmenį ugdant asmens bendradarbiavimo, socialinės sąveikos, informacijos paieškos ir pilietinio dalyvavimo įgūdžius“¹. Kiti autoriai pabrėžia, kad „mokiniai turi išmokti rasti ir vertinti informaciją, bendrauti, išreikšti save ir priimti iniciatyvas naudojant IKT priemones“². Taip pat labai svarbus ir paties mokytojo vaidmuo taikant IKT ugdymo procese. Svarbu, kad mokytojas būtų susipažinęs su naudojamomis IKT priemonėmis, tikslingai jas naudotų ugdymo procese, taip pat

1 Koen Aesaert, Jan van Braak, Dirk van Nijlen and Ruben Vanderlinde, “Primary school pupils’ ICT competences: Extensive model and scale development”, *Computers & Education* 81 (2015): 326-344.

2 Palieraki Stefania and Konstantina Koutrouba, “Differentiated Instruction in Information and Communications Technology Teaching and Effective Learning in Primary Education”, *European Journal of Educational Research* 10, no. 3 (2021): 1487-1504. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.10.3.1487>.

labai svarbu, kad gebėtų numatyti galimus trikdžius ir jiems iš anksto pasiruoštų. Pasak R. Kondratavičienės, „integruodamas IKT į pradinio ugdymo procesą, mokytojas ne tik padeda mokiniams mokytis, bet ir savo pavyzdžiu formuoja jų vertybines nuostatas tausoti gamtą ir sveikatą, atsakingai ir sąžiningai elgtis elektroninėje erdvėje, nuoširdžiai ir pagarbiai bendrauti bei tobulėti mokantis visą gyvenimą“³. Todėl mokytojas turi atsakingai vertinti ugdymo procesą tam, kad mokiniams formuotų tinkamas vertybes, mokytų juos pagarbaus bendravimo. R. Kondratavičienės teigimu, „šių dienų mokytojas yra ne žinių perteikėjas, o mokymosi proceso koordinatorius“⁴. Tyrėjos nuomonei būtų sunku nepritarti, nes laikas, kai mokytojas buvo laikomas žinių šaltiniu, praėjo, šiuo metu gyvename informacijos pasaulyje.

Mokslinė problema. Nors 1960 metais buvo pradėti pirmieji informatikos tyrimai Lietuvoje, jie yra tęsiami iki šiol ir tiriama įvairiausiais aspektais, todėl ši tema išlieka aktuali ir šiuo metu. Tačiau yra tik keletas mokslinių straipsnių, kuriuose aprašytas IKT diegimas į Lietuvos švietimą strategiją aptariama IKT plėtros mokyklose raida. Sudėtinga rasti tyrimų, kuriuose būtų įvairiapusiškiau išanalizuota IKT taikymo švietimo srityje kaita. Šiame darbe keliamas pagrindinis probleminis klausimas – kaip keitėsi IKT taikymas švietimo srityje Lietuvoje.

Temos ištirtumas. IKT taikymas švietimo srityje pradėtas tyrinėti jau seniai. Nuo 1960 metų prasidėjo pirmieji informatikos tyrimai Lietuvoje. Tačiau tema išlieka aktuali ir šiuo metu. Užsienio tyrėjai IKT taikymą švietime tyrinėja šiais aspektais: IKT vaidmuo ir poveikis gerinant švietimo kokybę⁵, IKT naudojimas

3 Renata Kondratavičienė, „Pradinių klasių mokinių vertybių ugdymas naudojant informacines komunikacines technologijas“, *Pedagogika* 133 (2019): 202-216. doi:10.15823/p.2019.133.11.

4 Renata Kondratavičienė, „Virtualios mokymosi aplinkos naudojimas pradiniam ugdyme besikeičiančios edukacinės paradigmos kontekste“, *Mokslo darbai* 1, Nr. 5 (2016): 113-119.

5 Koushik Das, „The Role and Impact of ICT in Improving the Quality of Education: An Overview“, *International Journal of Innovative Studies in Sociology and Humanities* 4, no. 6 (2019): 97-103.

pradiniam ugdyme^{6, 7, 8}, IKT naudojimo kliūtys⁹. O Lietuvos tyrėjai analizuoja šias temas: mokinių vertybių ugdymas naudojant IKT¹⁰, IKT diegimas Lietuvos švietime^{11, 12, 13}, virtualios mokymo(si) aplinkos^{14, 15}, IKT socialinio ugdymo pamokose¹⁶, interaktyvios priemonės¹⁷, IKT pradiniam ugdyme¹⁸. Kalbant apie IKT taikymo švietime raidos tyrimus pasakytina, kad Lietuvoje tokių tyrimų nėra daug, ypač edukologijos kryptyje. Analizuojant IKT taikymo švietimo srityje raidą dažniausiai pristatoma kompiuterių ir kitų technologinių priemonių diegimo mokyklose kaita^{19, 20, 21}.

Tikslas – išanalizuoti IKT taikymo Lietuvos švietime raidą.

- 6 Aesaert, *supra note*, 1.
- 7 Palieraki, *supra note*, 2.
- 8 Pavla Hlasna, Barbora Klimova ir Petra Poulová, "Use of information and communication technologies in primary education – A case study of the Czech Republic", *International Electronic Journal of Elementary Education* 9 (2017): 681-692.
- 9 Ádám Buda, "Stumbling Blocks and Barriers to the Use of ICT in Schools: A Case Study of a Hungarian Town", *Informatics in Education* 19, Nr. 2 (2020): 159-179. doi:10.15388/infedu.2020.08.
- 10 Kondratavičienė, *supra note*, 3.
- 11 Lina Markauskaitė, ir Valentina Dagienė, "Informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo Lietuvos švietime strategijos teorinis pagrindimas", *Socialiniai mokslai* Nr. 1 (2001): 29-39.
- 12 Valentina Dagienė, "Informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo į Lietuvos švietimą strateginių tikslų ir uždavinių analizė", *Lietuvos matematikos rinkinys* 48 (2008): 348-353.
- 13 Valentina Dagienė ir Eugenijus Kurilovas, "Informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo švietime patirties Lietuvoje ir užsienio šalyse lyginamoji analizė", *Pedagogika* 95 (2009): 112-118.
- 14 Sergėjus Neifachas, "Virtualios mokymo (si) aplinkos modeliavimas: naujos mokymo (si) politikos strategijos prioritetas", *Švietimas: politika, vadyba, kokybė* 13 (2021): 62-80.
- 15 Kondratavičienė, *supra note*, 4.
- 16 Živilė Labutė ir Irena Žemaitaitė, "Informacinių komunikacinių technologijų pritaikymo galimybės socialinio ugdymo pamokose", *Societal Studies* 7, Nr. 2 (2015): 292-304.
- 17 Jovita Ponomariovienė, "Interaktyvių priemonių panaudojimo galimybės pasaulio pažinimo pamokose", *Gamta-mokslinis ugdymas bendrojo lavinimo mokykloje* no. 26 (2020): 26-32.
- 18 Evelina Streckienė ir Loreta Bukšnytė-Marmienė, "Ketvirtokų anglų kalbos žodyno mokymosi pasiekimų ir motyvacijos didinimas: Quizlet įrankio reikšmė", *Pedagogika* 180-201 (2021).
- 19 Brazdeikis, V., „Report on ICT in Education in the Republic of Lithuania“, in: *Comparative Analysis of ICT in Education Between China and Central and Eastern European Countries. Lecture Notes in Educational Technology* (eds) Liu, D., Huang, R., Lalic, B., Zeng, H., Zivlak, N. (Springer, Singapore, 2020). https://doi.org/10.1007/978-981-15-6879-4_11.
- 20 Vaino Brazdeikis, „Informacinėmis ir komunikacinėmis technologijomis papildytų edukacinių aplinkų kaita“, *Informacijos mokslai = Information Sciences: mokslo darbai* 50 (2009): 57-63.
- 21 Neringa Strazdienė, Eirošė, Lauryna and Aida Norvilienė, „Informacinių technologijų plėtra pradiniam ugdyme ir vaikų sveikatai palankios mokymo(si) aplinkos kūrimo ypatumai“, *Tiltai* 81 no. 3 (2022):25-40. <https://doi.org/10.15181/tbb.v79i3.1890>.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) apibrėžti IKT sampratą švietime;
- 2) išskirti IKT taikymo švietime pranašumus ir trūkumus;
- 3) atskleisti svarbiausius IKT taikymo Lietuvos švietime raidos etapus.

Tyrimo objektas – IKT taikymo raida Lietuvos švietime.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, dokumentų, reglamentuojančių IKT diegimą Lietuvos švietime, analizė.

1. IKT samprata ir taikymo raida švietime

1.1. IKT samprata švietime

IKT vis labiau tampa neatsiejama žmogaus gyvenimo dalimi. Šiuolaikinėje visuomenėje dauguma ugdymo ar darbinių procesų yra perkeliama į virtualią erdvę ir naudojantis IKT įrankiais kai kuriuos veiksmus galima atlikti greičiau, efektyviau, inovatyviau. Taip pat ir švietime vis dažniau naudojamos IKT priemonės siekiant pagerinti mokymosi kokybę, efektyvumą, kelti asmens, kuris mokosi, motyvaciją. IKT samprata švietime apima įvairius įrankius ir procesus, tai yra ne tik technologiniai įrankiai – kompiuteris ar mobilusis telefonas, bet ir kita programinė įranga, internetas, taip pat informacijos apdorojimo sistemos. Todėl svarbu išsiaiškinti IKT sąvoką švietimo sistemoje norint geriau suprasti, kodėl IKT tampa neatsiejama švietimo dalimi.

Analizuojant mokslinę literatūrą įvairūs autoriai pateikia skirtingus IKT apibrėžimus. Pasak Ž. Labutės ir I. Žemaitaitytės, „IKT – tai technologijos, apimančios kompiuterį, kompiuterinius tinklus ir (ar) kitus skaitmeninius įrenginius ir gali būti naudojamos, pritaikomos arba integruojamos edukacinėje, mokymosi arba kitos veiklose, komunikavimą traktuojant šių veiklų sudėtine dalimi“²². O užsienio tyrėjai IKT apibrėžia taip – „tai yra įvairios technologinės

²² Labutė, *supra note*, 16.

priemonės ir ištekliai, naudojami bendravimui, kūrimui, platinimui, saugojimui ir informacijos valdymui²³. Lietuvos Respublikos terminų banke aptiktas IKT apibrėžimas, kad tai – informacinės technologijos, papildytos ryšio priemonėmis. Santrumpa – IKT. Ypatingas dėmesys skiriamas kompiuterių tinklams, informacijos perdavimo būdams²⁴. Apibendrinus pateiktus apibrėžimus galima trumpai teigti, kad IKT – tai įvairios technologinės priemonės, skirtos bendrauti, perteikti informaciją ir mokytis.

IKT sąvoka apima daug įvairių galimybių ir panaudojimo būdų. Pedagogai pamokose IKT naudoja informacijai pateikti, užduotims atlikti, vertinti mokinių pažangą, refleksijai. J. Ponomariovienės teigimu, IKT priemonės suteikia mokiniui tam tikrą papildomą mokomąją paramą. Naudodamasis IKT mokinys gali atlikti sąlygiškai sudėtingesnę veiklą nei jomis nesinaudodamas. Taip pat autorė lygina tradicines (neelektronines priemones) ir IKT. Jos manymu, IKT yra pranašesnės vizualizuojant mokomąją medžiagą (pvz., judantys vaizdai), tiriant ir aiškinant įvairių objektų sąveiką, eksperimentuojant, įtvirtinant žinias, formuojant įgūdžius, ieškant informacijos, kūrybiškai išreiškiant savo mintis ir požiūrį²⁵. Tačiau svarbu paminėti, kad visi šie išvardyti pranašumai priklauso nuo mokytojo. Labai svarbus mokytojo pasiruošimas naudotis technologijomis, noras išbandyti ką nors naujo, įkvėpti mokinius, atrasti ir skirti laiko ruoštis interaktyvioms pamokoms. 2019 metais be išankstinio pasiruošimo COVID-19 pandemija visus privertė išbandyti ir išmokti naudotis IKT priemonėmis. Tačiau pasibaigus pandemijai vienos ugdymo įstaigos liko prie mišraus ugdymo, nes išryškėjo IKT naudojimo pranašumai ugdymo procese, o kitos įtaigos šią patirtį išnaudojo kitaip. K. Das teigimu, IKT tampa nepakeičiama švietimo sistemos dalimi. Tačiau

23 Das, *supra note*, 5.

24 Algirdas Čaplinskas ir Gintautas Grigas, „Informatika Lietuvoje“, Visuotinė lietuvių enciklopedija. <https://www.vle.lt/straipsnis/informatika-lietuvoje/?fbclid=IwAR0nO5HePOKX6GSDW0jKRDqeY4mfOHtGFuR6B7cUWJY6Q3hV6z1IHtF93hA>.

25 Ponomariovienė, *supra note*, 17.

naudojant IKT ugdyme dažnai susiduriama su naujais iššūkiais siekiant IKT naudoti kokybiškai ir saugiai²⁶.

Technologijoms tobulėjant ir didėjant jų naudojimui keičiasi ir ugdymas, ir metodai. S. Neifacho manymu, visuomenei svarbu išmokti naudotis IKT kaip priemone taikant naujus darbo ir bendradarbiavimo metodus ir suprasti šios technologijos reikšmę – „jaunoji karta geriau susipažinusi su IKT, tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad neužtenka vien tik išmokti apie „IKT naudojimą“, t. y. išmokti naudotis technologijomis. Gyvenant skaitmeninėje žinių visuomenėje, yra svarbu išmokti naudoti IKT kaip naujų darbo ir komunikacijos būdų priemonę bei suprasti IKT naudojimo reikšmę“²⁷. IKT svarbos ir reikšmės supratimas padeda ne tik tinkamai naudotis technologijomis, bet ir padidina darbo našumą, užtikrina asmeninį saugumą.

IKT sparčiai diegiamos į visas gyvenimo sritis, taip pat ir į švietimą. Apibendrinus skirtingus analizuotus šaltinius galima teigti, kad IKT – tai įvairios technologinės priemonės, skirtos bendrauti, perteikti informaciją ir mokytis. IKT priemonės tampa nepakeičiama švietimo dalimi, todėl pedagogai pamokų metu IKT naudoja informacijai pateikti, užduotims atlikti, vertinti mokinių pažangą, refleksijai.

1.2. IKT taikymo pranašumai ir trūkumai švietime

Naudojant IKT pamokų metu įvairiuose straipsniuose yra išskiriama labai daug naudojimo pranašumų: mokiniams patinka jų naudojimas ugdymo procese, nes tai yra patogus mokymosi būdas, jiems taip mokytis yra įdomiau, geriau įsimenama mokomoji medžiaga. Taip pat yra didinama mokinių motyvacija, mokiniai noriai įsitraukia į pamokos temą, skatinamas jų savarankiškumas, kritinis mąstymas. R. Kondratavičienė išskiria, kad virtualios aplinkos naudojimas ugdymo procese yra naudingas, nes skatina savarankiškumą, motyvaciją, pvz.,

²⁶ Das, *supra note*, 6.

²⁷ Neifachas, *supra note*, 14.

susirgus mokiniui padeda jam neatsilikti nuo ugdymo proceso, skatina vaiko atsakomybę²⁸. Todėl vaikas net ir neatvykęs į mokyklą gali išklaustyti pamoką iš namų, o jeigu serga ir blogai jaučiasi, galbūt net yra padaromas pamokos įrašas ir geriau pasijutęs yra galimybė paklausti įrašą ir atlikti paskirtus darbus iš išklaustos pamokos temos. Užsienio tyrėjai taip pat išvardija kelis IKT naudojimo mokymuisi pranašumus, kurie yra taikomi švietime:

- mokymasis labiau sutelktas į asmenį, kuris mokosi, o ne į mokytoją;
- mokymasis tampa labiau personalizuotas;
- mokymasis tampa, viena vertus, savarankiškesnis, kita vertus, labiau skatinantis bendradarbiavimą ir interaktyvus;
- mokymasis gali vykti bet kur ir bet kada;
- mokymasis praturtinamas naujesne medžiaga, kurią galima pritaikyti pagal mokinių poreikius;
- multimedijos veikla mokymuisi suteikia įvairiapusiškumo ir dinamiškumo;
- mokymasis reikalauja kritinio mąstymo;
- mokymasis tampa kultūringesnis²⁹.

Ugdant mokinius labai svarbi jų motyvacija. Be motyvacijos mokiniams sunku išsėdėti pamokoje, jie gali trukdyti sau ir kitiems, taip pat sunkiau įsimenama mokomoji medžiaga. Mokinių motyvacija yra vienas svarbiausių veiksnių siekiant sėkmingo mokinių įsitraukimo pamokų metu ir dėmesio išlaikymo ilgesnį laiką. E. Streckienės ir L. Bukšnytės-Marmienės teigimu, „kadangi pradinių klasių mokiniai gali išlaikyti dėmesį trumpą laiką, veiklos turi būti kuo labiau įtraukiančios, o būtent tokios dažniausiai yra IKT aplinkoje modeliuojamos veiklos“³⁰. Taip pat ir užsienio tyrėjai nurodo, kad „IKT pagerina mokymosi procesą, didina mokinių motyvaciją, palengvina mokomosios medžiagos įsisavinimą ir ugdo

28 Kondratavičienė, *supra note*, 4.

29 Hlasna, *supra note*, 8.

30 Streckienė, *supra note*, 18.

susidomėjimą mokymusi³¹. Viena tyrime teigiama, kad „mokslinės literatūros analizė atskleidė: įtraukus IKT priemones į ugdymo(si) procesą vaikai ilgiau įsimena informaciją, vizualiai įsivaizduoja objektus ar daiktus. IKT priemonės galima naudoti kaip daugiafunkces priemones, įtraukti į procesą nagrinėjant bet kurią temą³². Visi anksčiau minėti autoriai pritaria tam, kad IKT yra neatskiriama šiuolaikinio švietimo dalis ir daugeliu atveju įtraukiant IKT įrankius į ugdymo procesą tai suteikia daugiau teigiamybių tiek mokiniams, tiek mokytojams.

Taigi apibendrinus analizuotus šaltinius galima teigti, kad mokytojai, naudodami IKT pamokų metu, mokymą paverčia įdomesniu, mokiniai gali ilgiau sukoncentruoti dėmesį, lengviau įsimenama mokomoji medžiaga ir, svarbiausia, – keliama mokinių motyvacija. Taip pat skatinamas mokinių savarankiškumas, kritinis mąstymas, kūrybiškumas. Naudojant IKT mokomąjį turinį galima pritaikyti skirtingiems vaiko poreikiams ir gebėjimams, mokiniai gali atlikti užduotis ir mokytis savo tempu.

Nors IKT pradiniam ugdyme taikomos jau ilgą laiką, tačiau kiekvieną dieną pedagogai susiduria su įvairiais iššūkiais technologijoms sparčiai keičiantis. Tad jie privalo įgyti šių dienų aktualijoms reikiamų įgūdžių ir tobulinti kompetencijas norėdami naudoti IKT ugdymo procese. M. Eidukevičiūtės ir A. Bagdono manymu, „informacinės ir komunikacinės technologijos atvėrė naujus iššūkius kokybiškam švietimui, pakeitė daugelį gyvenimo aspektų³³. Todėl kiekvienas pedagogas, gebantis įtraukti IKT į ugdymo procesą, siekia, kad pamokos ir ugdymo turinys būtų interaktyvus ir kuo lengviau suprantamas ir įsimenamas, tačiau, naudodamas tam tikrus IKT įrankius, pedagogas gali susidurti su tam tikrais kylančiais iššūkiais. E. Kurilovas ir V. Dagienė išskiria tai, ką turėtų žinoti ir

31 Das, *supra note*, 6

32 Monika Eidukevičiūtė ir Algimantas Bagdonas, „Tėvų požiūris į informacinių ir komunikacinių technologijų taikymą ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdyme(si)“, iš *Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo kokybės gerinimas: situacija ir perspektyvos 2023: mokslo straipsnių leidinys*, 41–49 (2023).

33 *Ibid.*

gebėti mokytojas, organizuodamas mokymo procesą ir naudodamas šiuolaikines technologijas: „planuoti šių technologijų naudojimą, organizuoti technologinių išteklių valdymą mokymo ir mokymosi procese, vertinti ir apmąstyti su IKT naudojimu susijusias temas“³⁴. Tačiau tai pavyksta ne kiekvienam ir galbūt ne kiekvieną dieną. IKT sparčiai tobulėja ir nuolat kinta, todėl atnaujinti žinias, o galbūt ir išmokti naudotis šiomis technologijomis tampa aktualu net tik gerai įgudusiam IKT vartotojui, bet ir pradedančiajam. L. Abromaitienė ir V. Juškaitė išskyrė veiksnius, kurie trukdo pedagogams naudoti IKT ugdymo procese:

- vyresnis pedagogų amžius;
- nepakankamas techninis pasiruošimas;
- pedagogų nepasitikėjimas savo jėgomis naudojantis IKT;
- IKT taikymas nėra prioritetas mokyklose;
- laiko pasiruošti pamokoms, per kurias bus taikomos IKT, stoka³⁵.

Kadangi Lietuvos mokyklose dirba daugiau vyresnio amžiaus pedagogų, jiems gali būti sunkiau įvaldyti tam tikrą įrankį ir pasiruošti pamokoms, o svarbiausia, kad tai pedagogui užima daug laiko. Taip pat ir kiti tyrėjai pabrėžia, kad „vis dėlto, mokytojams vis dar trūksta IKT žinių bei gebėjimų įgyvendinti šią metodiką, todėl reikalingi reguliarūs mokytojų mokymai bei veiklos grįžtamojo ryšio užtikrinimas“³⁶. Taip pat visada reikia numatyti, kad galbūt neatsidarys reikiamas dokumentas ar blogai veiks interneto ryšys ir šitiems atvejams reikia būti pasiruošus iš anksto. Ž. Labutė ir I. Žemaitaitytė taip pat išskiria IKT naudojimo trūkumus: „pernelyg pabrėžiamas ne mokymosi procesas, bet rezultatas, moko tik fragmentiškų žinių, netinka nuostatoms ir vertybėms perteikti“³⁷. Visi dalykai turi trūkumų, ne išimtis ir IKT taikymas mokymosi procese. Prieš tai minėti

34 Dagienė, *supra note*, 13.

35 Laima Abromaitienė ir Viktorija Juškaitė, „Technostresas – pedagogų profesinio perdegimo veiksnys“, iš *Mokslu grįsto švietimo link: recenzuotų mokslo straipsnių rinkinys*, 162-175 (2017).

36 Ingrida Lisinskienė and Ramūnas Kubiliūnas, „Anglų kalbos mokymo nuotoliniu būdu metodika ir jos taikymas“, *Vilnius University Open Series* (May 2021): 53-63. <https://doi.org/10.15388/LMITT.2021.6>.

37 Labutė, *supra note*, 16.

autoriai išskiria trūkumus, susijusius su mokytojų žinių stoka naudojant IKT, mokymų apie IKT naudojimą mokytojams trūkumu, taip pat labiau pabrėžiamas rezultatas, bet ne mokymosi procesas, mokoma fragmentiškų žinių.

Dar viena svarbi problema, su kuria susiduria mokytojai, naudodami IKT ugdymo procese, yra tai, kad ne visi tokio amžiaus vaikai turi išmaniuosius telefonus arba tėvai neleidžia jų neštis į mokyklą. „Bendras naudojimasis mobiliaisiais ir planšetiniais kompiuteriais yra neįmanomas, nes dalis mokinių neturi reikiamų įrenginių ir interneto prieigos, o mokyklų „Wi-Fi“ tinklai negali patenkinti jų poreikių“³⁸. Taigi mokytojai ruošdamiesi pamokoms turi apgalvoti ir numatyti visus įmanomus trikdžius, kurie gali kilti dėl IKT naudojimo, ir pasiruošti planą, ką darys tuo atveju, jeigu nebus interneto ryšio, neatsidarys reikiami failai ar bus kitų trikdžių. Mokytojams tai užima labai daug laiko. Taip pat labai svarbu pabrėžti, kad naudojantis IKT priemonėmis turi būti užtikrintas vaikų saugumas. Tuo turi rūpintis ne tik mokytojai, bet ir tėvai. „Tyrimo rezultatai parodė, kad informacinės ir komunikacinės technologijos dažniausiai daro teigiamą poveikį vaikų ugdymuisi. Apklaustieji mano, kad, taikant informacines ir komunikacines technologijas, ugdant vaikų gebėjimus bei kompetencijas (kūrybiškumo, socialinę, bendradarbiavimo), svarbus tiek pedagogų, tiek tėvų įsitraukimas ir vaikų priežiūra naudojantis bei atrenkant naudingą informaciją bei priemones.“³⁹ Naujosios technologijos turi teigiamų ir neigiamų aspektų, tačiau jomis naudojantis svarbus suaugusiųjų įsitraukimas ir saugumo užtikrinimas.

Taigi taikant IKT priemones pradiniam ugdyme yra išskiriama ir trūkumų. Trūkumai dažniausiai susiję su laiko stoka ruošiantis pamokoms, kuriose bus naudojamos IKT priemonės, įvairūs interneto trikdžiai ir nepakankamas techninis mokytojų pasiruošimas ir vyresnis jų amžius. Taip pat per dažnas IKT naudojimas gali sumažinti mokinių socialinę sąveiką ir bendravimą su bendraamžiais.

38 Ádám Buda, „Stumbling Blocks and Barriers to the Use of ICT in Schools: A Case Study of a Hungarian Town“, *Informatics in Education* 19, Nr. 2 (2020): 159-179. doi:10.15388/infedu.2020.08.

39 Eidukevičiūtė, *supra note*, 15.

Mokiniai gali prarasti galimybę ugdyti tarpasmeninio bendravimo įgūdžius, kurie yra svarbūs jų socialinei ir emocinei raidai.

Nors ir yra keletas trūkumų taikant IKT ugdyme, tačiau juos galima nesudėtingai išspręsti ir patobulinti. Užsienio tyrėjai teigia, kad „IKT galima naudoti mokyklose, tačiau tam reikia teigiamo požiūrio, pakankamos techninės ir programinės įrangos, palaikymo, laiko, mokymų, ir nė vienas iš šių komponentų negali būti išskirtas. Tačiau visų šių komponentų buvimas labai padidina tikimybę efektyviai integruoti IKT į ugdymo procesą. Tuo pačiu metu mokyklos turi pripažinti, kad tinkamas IKT naudojimas padeda dirbti, tačiau netinkamas naudojimas gali trukdyti mokymo procesams ir mokymuisi.“ (Buda, 2020). Todėl organizuojant įvairius seminarus, konferencijas ir mokymus mokytojai galėtų plėsti savo žinias apie IKT taikymą ugdymo procese, tobulėti ir mokytis. Jie rastų bendraminčių, dalintųsi patirtimi ir kylančiais iššūkiais. Mokytojai, kurie baiminasi naudoti IKT galbūt įgautų drąsos, taip pat jiems tai būtų darbo palengvinimas kai kuriais atžvilgiais.

1.3. IKT taikymo raida Lietuvos švietime

IKT plėtra švietimo srityje pastaraisiais metais Lietuvoje buvo reikšminga. Vis dažniau naudojant technologijas visose gyvenimo srityse, Lietuvos vyriausybė įdėjo nemažai pastangų, kad integruotų IKT į švietimą ir kad pagerintų mokymo ir mokymosi kokybę. Vienas reikšmingiausių IKT srities įvykių švietime Lietuvoje – didėjantis skaitmeninių priemonių naudojimas klasėje. Mokytojai pamokų metu naudoja vis daugiau IKT įrankių siekdami sudominti ir motyvuoti mokinius, o pamokos taptų įsimintinos ir interaktyvios. Parengta daug strategijų ir iniciatyvų, siekiančių integruoti IKT į Lietuvos švietimo sistemą. Šie dokumentai ir iniciatyvos buvo įgyvendinami siekiant modernizuoti mokymo procesus, skatinti technologinį raštingumą ir pagerinti mokymosi rezultatus.

Prieš daugiau nei 60 metų buvo pradėti pirmieji informatikos tyrimai

Lietuvoje, tačiau jie suintensyvėjo tik nuo 1965 metų⁴⁰. Po kelerių metų buvo išleisti pirmieji leidiniai ir vadovėliai, susiję su informatika, tačiau tuo metu jie buvo leidžiami rusų kalba. „Pirmasis reikšmingesnis informatikos leidinys buvo išleistas 1962 metais Petro Balbieriaus, Algimanto Šliavo ir kitų. Knygos pavadinimas „Elektroninė skaitmeninė skaičiavimo mašina EV 80-3“, tačiau ji buvo išleista rusų kalba⁴¹. Ir tik 1991 metais V. Dagienė ir G. Grigas išleido pirmąją lietuvišką informatikos vadovėlį, pavadinimu „Informatika. XI–XII klasei.“⁴² „Pirmąsias habilituoto daktaro disertacijas apgynė J. Mockus (optimizavimo metodai, energetikos informatika, 1966); J. Maiminas (informacinės sistemos, 1967), D. Maciulevičius (statybos informatikos, 1969), R. L. Rajeckas (informacinės sistemos, 1970), A. L. Telksnys (atpažinimo procesai, 1971), M. D. Žemaitytė (medicininės informatikos, 1972)“⁴³.

2004 metų patvirtintame įstatyme teigiama, kad „mokyklų kompiuterizavimas prasidėjo, kai buvo įvestas privalomas informatikos pagrindų kursas 1986 metais“⁴⁴. Tačiau 2004 metais kompiuterizavimas pradėjo sparčiai vystytis. „Tais metais į Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklas buvo pradėta diegti IKT ir pradėta mokyti informatikos ir skaičiavimo technikos pagrindų“⁴⁵. Šiame įstatyme ir programoje buvo iš anksto nustatyti aiškūs tikslai dėl IKT diegimo į Lietuvos švietimą. Pradėjus diegti IKT į švietimą, Lietuvos mokslininkai ir švietimo specialistai nuolat analizavo esamą padėtį, aptarinėjo informacinių technologijų taikymo ugdymui tikslus ir uždavinius bei kitus švietimo kompiuterizavimo aspektus

40 Čaplinskas, *supra note*, 24.

41 *Ibid.*

42 *Ibid.*

43 *Ibid.*

44 „Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. ISAK-2015 „Dėl informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo į Lietuvos švietimą 2005-2007 metų strategijos ir informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo į Lietuvos švietimą 2005-2007 metų programos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2005-01-18, Nr. 7-217.

45 Markauskaitė, *supra note*, 11.

ir mėgino pateikti galimos IKT diegimo švietime koncepcijos metmenis⁴⁶. Taip pat buvo norima parengti išsamią ir ilgalaikę šalies švietimo kompiuterizavimo strategiją, nes be jos IKT diegimas Lietuvoje būtų buvęs neveiksmingas⁴⁷. Šis dokumentas leido Lietuvai sėkmingai kompiuterizuotis ir toliau plėtoti kompiuterizaciją šalyje.

Dar 2004 metais priimtame įstatyme minima, kad „Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2000 m. spalio 18 d. įsakymu Nr. 1279 buvo sukurta IKT diegimo į Lietuvos švietimą strategija, kuri susistemino vykdomą veiklą ir numatė pagrindines ateities darbų kryptis. Šį laikotarpį apibūdina svarbiausi darbai: mokyklos aprūpintos būtiniausiu kompiuterių skaičiumi (kritine mase), ugdomi 9–12 klasių mokinių ir jų mokytojų IKT įgūdžiai“⁴⁸. Tai buvo svarbus žingsnis link modernaus švietimo. Švietimo įstaigos buvo ne tik aprūpintos kompiuteriais, bet ir švietimo turinio ir e. mokymosi medžiagos skaitmeninimu. Taip pat vienas iš programos tikslų – užtikrinti, kad mokytojai ir dėstytojai turėtų pakankamai žinių naudotis IKT priemonėmis. Švietimo specialistai buvo mokomi integruoti IKT į ugdymo procesą ir užtikrinti, kad šios priemonės būtų naudingos tiems, kurie mokosi. Ir kita labai svarbi programos dalis – užtikrinti, kad visos švietimo įstaigos turėtų prieigą prie interneto.

2. IKT diegimo į Lietuvos švietimą strategijos

2.1. IKT diegimo į Lietuvos švietimą 2000–2004 metų strategija

Tai yra pirmoji strategija diegiant IKT į Lietuvos švietimą. 2000–2004 metų strategija siekta modernizuoti švietimo sistemą ir užtikrinti veiksmingesnį ir ko-kybiškesnį mokymą bei mokymąsi. Ši programa turėjo pagrindinį tikslą – plėtoti

46 Markauskaitė, *supra note*, 11.

47 *Ibid.*

48 „Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. ISAK-2015“, *supra note*, 44.

informacinę visuomenę, skatinti ir sudaryti sąlygas pedagogams, taip pat mokslieiviams naudoti IKT mokymui ir mokymuisi⁴⁹.

Ši strategija buvo patvirtinta 2000 m. spalio 18 dieną. Pirmoji IKT diegimo į Lietuvos švietimą programa buvo išsamiausia. Ji apėmė septynias sritis:

- 1) švietimo ir visuomenės santykis;
- 2) gyvenimas mokykloje;
- 3) ugdymo turinys ir metodai;
- 4) aprūpinimas kompiuterių įranga ir mokymo priemonėmis;
- 5) mokytojo vaidmuo ir kvalifikacija;
- 6) mokslo ir švietimo sanglauda;
- 7) IKT diegimo valdymas ir finansavimas⁵⁰.

Buvo siekiama skatinti platesnį visuomenės įsitraukimą ir dalyvavimą, suteikti informacijos apie švietimą. Šioje srityje aptariama, kaip IKT priemonės galėtų pagerinti mokinių ir mokytojų gyvenimą mokykloje, kaip IKT gali pakeisti švietimo turinį ir metodus, kad mokymas taptų veiksmingesnis ir įtraukiantis. Buvo norima užtikrinti, kad švietimo įstaigos būtų aprūpintos kompiuteriais ir kita reikalinga technika tam, kad būtų galima veiksmingai naudotis IKT priemonėmis. Pagal strategiją buvo rengiamos mokymų programos, kad mokytojai turėtų žinių apie tai, kaip tinkamai mokyti mokinius ir naudotis IKT priemonėmis. Taip pat siekta IKT integruoti į švietimą ir užtikrinti jų darnią sąveiką. Buvo numatytas IKT diegimo švietime valdymo ir finansavimo mechanizmas, kad būtų užtikrintas veiksmingumas.

Šių ketverių metų laikotarpį apibūdina svarbiausi darbai: mokyklos aprūpintos būtiniausiu kompiuterių skaičiumi (kritine mase), ugdomi 9–12 klasių mokinių ir jų mokytojų IKT įgūdžiai⁵¹.

49 „Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl informacinių technologijų diegimo švietimo sistemoje programos patvirtinimo“, žiūrėta 2023 m. spalio 17 d. https://www.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=855&p_d=7672&p_k=1.

50 Dagienė, *supra note*, 12.

51 „Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. ISAK-2015“, *supra note*, 44.

2.2. IKT diegimo į Lietuvos švietimą 2005–2007 metų strategija

Ši strategija yra pirmosios tęsinys. Strategija patvirtinta 2004 m. gruodžio 14 d. ir pagrindinis jos principas buvo visuotinio kompiuterinio raštingumo principas, kuriuo siekiama paskatinti visus gyventojus naudotis kompiuterinėmis technologijomis ir paslaugomis sudarant sąlygas jiems pasiekti reikiamą technologinio kompiuterinio raštingumo lygį⁵². Buvo numatyti bendrieji IKT diegimo švietime principai:

- dermės su Lietuvos ir Europos Sąjungos strateginiais dokumentais principas;
- lygių galimybių principas;
- specialiųjų poreikių tenkinimo principas;
- nuotolinio mokymo skatinimo principas;
- ilgalaikių projektų vykdymo pirmenybės principas;
- žmogaus ir krašto tradicinių vertybių puoselėjimo principas;
- sveikos mokymosi aplinkos principas;
- peržiūros ir vertinimo principas;
- decentralizacijos principas;
- paramos principas;
- visuotinio kompiuterinio raštingumo principas⁵³.

Svarbu, kad diegiant IKT į Lietuvos švietimą tikslas, uždaviniai ar strategijos derėtų su Europos informacinės visuomenės ir žinių ekonomikos kūrimo strateginiais dokumentais. Pabrėžiama, kad turi būti užtikrintas prieinamumas visiems naudotis technologijomis nepaisant žmogaus rasės, tautybės, lyties ar mokyklos tipo. Svarbu suteikti pakankamai dėmesio specialiųjų poreikių turintiems vaikams integruojant juos į informacinę visuomenę. Nuotolinio mokymo skatinimo

52 „Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. ISAK-2015“, *supra note*, 44.

53 *Ibid.*

principu siekiama skatinti mokytojų nuotolinį mokymą. „Ilgalaikių projektų vykdymo pirmenybės principas – skelbiant ilgalaikius (tėstinius) projektus, pirmenybė turi būti teikiama universitetams ir mokslo institucijoms, – vertinami jų pasiekimai ir kompetencija vykdant švietimo kompiuterizavimo darbus.“⁵⁴ IKT diegimas turi būti pagarbus vertybėms. Numatyta, kad turi būti ergonomikos ir higienos reikalavimus atitinkančios kompiuterių klasės ir darbo vietos namuose, sukurta saugi aplinka. IKT diegimo į Lietuvos švietimo sistemą principai yra kasmet peržiūrimi ir esant poreikiui koreguojami. Mokyklos ir savivaldybės savarankiškai sprendžia su strategija susijusius klausimus. Aktualu aktyvinti universitetų ir mokslinių įstaigų veiklą diegiant IKT ir pasinaudojant parama. Ir paskutiniu principu siekiama skatinti visuomenę naudotis kompiuterinėmis technologijomis tam, kad pasiektų reikiamą kompiuterinio raštingumo lygį.

2.3. IKT diegimo į Lietuvos švietimą 2008–2012 metų strategija

Šios strategijos misija – telkti valstybės įstaigų ir švietimo bendruomenės jėgas ugdymo kokybei ir veiksmingumui mokyklose gerinti panaudojant IKT galimybes. Strategijos vizija – kurti kokybiškai naujas, lanksčias mokinių ir mokytojų mokymosi aplinkas, sudarančias individualizuoto mokymo ir mokymosi galimybes elektroninėje erdvėje, ir skatinti modernių, IKT taikymu pagrįstų, ugdymo, mokymo ir mokymosi metodų kūrimą ir diegimą.

Diegiant IKT į bendrąjį lavinimą ir profesinį mokymą siekiama kokybinės mokymo ir mokymosi kaitos:

- kad stiprėtų mokinių motyvacija mokytis, kad keistųsi mokyklos ir mokytojo vaidmuo;
- kad mokomoji medžiaga ir pamokos būtų patrauklios, pritaikytos individualiems mokinio gebėjimams ir poreikiams;

⁵⁴ „Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 14 d. įsakymas Nr. ISAK-2015“, *supra note*, 44.

- kad būtų galimybės naudotis IKT kaip mokymosi šaltiniu;
- kad vertinimas teiktų kokybiškesnį mokymosi grįžtamąjį ryšį mokiniui;
- kad gerėtų mokinių rezultatai;
- kad baigę mokyklas mokiniai lengviau adaptuotųsi visuomenės gyvenime ir greičiau rastų savo profesinį pašaukimą;
- kad gerėtų mokytojų darbo sąlygos, profesinio tobulėjimo galimybės, augtų mokytojo profesijos prestižas.

Strategija siekiama sudaryti lygias galimybes visiems Lietuvos mokiniams mokytis, atrasti ir plėtoti savo gebėjimus, įgyti asmens ir visuomenės poreikius atitinkančią IKT kompetenciją, užtikrinti IKT ir informacijos prieinamumą visiems mokiniams ir mokytojams nepriklausomai nuo bendrojo lavinimo mokyklos ir profesinio mokymo įstaigos (toliau – mokyklos) ir šeimos socialinės ekonominės aplinkos, aprūpinti mokyklas technine ir programine įranga, kompiuterinėmis mokymo priemonėmis, sudaryti sąlygas mokytis visą gyvenimą – nuolat tenkinti pažinimo poreikius, siekti naujų kompetencijų ir kvalifikacijų, kurių reikia norint įprasminti pasirinktą profesiją ir gyvenimą, mokytis ir mokytis naudojant IKT.

2.4. Naujos IKT diegimo į Lietuvos švietimą strategijos

Panašiu metu buvo patvirtintas nutarimas dėl valstybinės švietimo 2013–2022 metų strategijos patvirtinimo. Šioje strategijoje numatomas pagrindinis tikslas – „paversti Lietuvos švietimą tvariu pagrindu valstybės gerovės kėlimui, ugdyti veržliam ir savarankiškam žmogui, atsakingai ir solidariai kuriančiam savo, Lietuvos ir pasaulio ateitį“⁵⁵. Taip pat strategijoje buvo numatytos švietimo kaitos kryptys siekiant gerinti švietimo kokybę, mokiniams užtikrinti lygias galimybes, skatinti inovatyvumą.

Paskui buvo parengtas „Informacinių ir komunikacinių technologijų

55 „Lietuvos Respublikos Seimo 2013 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. XII-745 „Dėl valstybinės švietimo 2013–2022 metų strategijos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2013-12-30, Nr. 140-7095.

diegimo į bendrąjį ugdymą ir profesinį mokymą 2014–2016 metų veiksmų planas“. „Dokumente pateiktos ilgalaikės IKT diegimo į bendrąjį ugdymą ir profesinį mokymą plėtros kryptys, išdėstyti tikslai, uždaviniai ir priemonės, numatomi Veiksmų plano rezultatai, veiklos įgyvendinimo principai.“⁵⁶ Šiame plane pateikti ilgalaikiai veiksmai ir planai, kurių laikantis buvo diegiamos IKT į bendrąjį ugdymą ir profesinį mokymą. Taip pat buvo numatomi rezultatai ir įgyvendinimo principai. Šis planas, kaip ir prieš tai buvusieji, turėjo paskirtį – susitarti dėl bendrų veiksmų ir numatyti bendras IKT diegimo kryptis ir veiklas, užtikrinti jų integralumą ir veiksmingumą⁵⁷. Tai apima ne tik techninius aspektus, bet ir mokymosi procesų plėtrą, mokytojų mokymą, mokomojo turinio skaitmeninimą ir kitus svarbius aspektus tam, kad būtų užtikrintas sėkmingas IKT diegimas į švietimą. Veiksmų plano įgyvendinimo principai: horizontalumo, lygių galimybių, visapusiškai saugios mokymosi aplinkos, specialiųjų poreikių tenkinimo, išteklių ir lėšų kooperavimo, visuotinio skaitmeninio raštingumo, integralumo. Kai kurie principai turi panašias reikšmes kaip ir praeitose strategijose, tačiau šiame veiksmų plane viskas išdėstoma išsamiau atsižvelgiant į IKT evoliuciją švietimo sistemoje.

2019 metais švietimo, mokslo ir sporto ministerijoje buvo pristatytas Europos Komisijos paskelbtas tyrimas „IKT švietime“, buvo tiriama ES šalyse IKT taikymo mokyklose pažanga. Lietuvos švietimas nesnaudžia ir sparčiais žingsniais juda pirmyn, tačiau vis dar išlieka spragų dėl kurių nepasiekiamo ES vidurkio. Šio tyrimo rezultatus galima skirstyti į dvi dalis – teigiamą ir neigiamą. Lentelė sudaryta naudojant informaciją iš tinklapio „Švietimo naujienos“ (2019).

56 „Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2014 m. gegužės 15 d. įsakymas Nr. V-436 „Dėl informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo į bendrąjį ugdymą ir profesinį mokymą 2014–2016 metų veiksmų plano patvirtinimo“, TAR, 2014-05-21, Nr. 5580.

57 *Ibid.*

1 lentelė. 2019 metų tyrimo išvados „IKT Lietuvos švietime“⁵⁸

2019 metų tyrimas „IKT Lietuvos švietime“	
Teigiami aspektai	Neigiami aspektai
Per 6 metus virtualių mokymosi aplinkų naudojimas Lietuvos mokyklose padidėjo 12 proc.	Tyrimo rezultatai parodė, kad virtualių mokymosi aplinkų naudojimas Lietuvos mokyklose per 6 metus padidėjo 12 proc., bet dar nepasiekė ES vidurkio
81 proc. Lietuvos mokytojų naudoja IKT ir lenkia ES vidurkį, kuris yra 58 proc.	Ugdymo įstaigose esanti technika sensta, ją prižiūri mokyklos personalas, neprieinamos išorinės paslaugos
	Tik 50 proc. mokinių mokosi mokyklose, kuriose 90 proc. technikos yra veikianti. Galima teigti, kad kol kas mūsų mokyklos apsirūpinusios blogiau nei kitose ES šalyse
Mokymo tikslais mokyklose internetą naudoja 84 proc. mokinių, kompiuterius mokymosi tikslais – apie 50 proc. (truputį mažiau nei ES), per pamokas jie daugiausia ieško informacijos, naudoja „MS Word“ programą	
	Gera skaitmeninėmis technologijomis aprūpintų mokyklų mokinių dalis Europoje labai skiriasi, didžiausia jų dalis yra Šiaurės šalyse ir svyruoja nuo 35–72 proc., o Lietuvoje atitinkamai 36–53 proc., geresnė situacija yra pradinėse, blogesnė – pagrindinėse ir vidurinėse mokyklose
Lietuvoje programuoti mokoma nedidelė dalis vaikų, nors ji didesnė nei ES vidurkis. Išlieka skirtumai tarp mergaičių ir berniukų (kaip ir visoje Europoje, kur 4 iš 5 mergaičių, lankančių vidurines mokyklas, niekada ar beveik niekada mokykloje nesimokė kodavimo / programavimo)	
Maždaug pusę mokinių moko IKT mokymuose dalyvavę mokytojai – dauguma per pastaruosius dvejus metus dalyvavo privalomuose mokymuose, dar daugiau jų mokėsi savarankiškai	Maždaug pusę mokinių moko IKT mokymuose dalyvavę mokytojai – dauguma per pastaruosius dvejus metus dalyvavo privalomuose mokymuose, dar daugiau jų mokėsi savarankiškai. Pastebima, kad trūksta ilgesnių mokymų (mažiausiai 6 dienų trukmės).

Išanalizavus rezultatus aiškiai matyti, kad yra tiek teigiamų, tiek neigiamų aspektų. Dauguma Lietuvos mokytojų yra motyvuoti naudoti IKT priemones ugdymo procese ir dėl to stipriai lenkia ES vidurkį. Mokytojai dalyvauja privalomuose mokymuose, tačiau trūkstamas žinias gilina ir savarankiškai. Taip pat

⁵⁸ „IKT Lietuvos švietime“, Švietimo naujienos, žiūrėta 2023 m. rugsėjo 6 d. <https://www.svietimonaujienos.lt/ikt-lietuvos-svietime/>.

yra ir neigiamų aspektų: ugdymo įstaigose technika sensta ir ją prižiūri mokyklos personalas. Ieškoma sprendimo būdų, kaip pagerinti ugdymosi kokybę naudojant IKT švietime.

2020 metais buvo išleistas naujausias įsakymas, susijęs su IKT švietime, dėl reikalavimų skaitmeniniams mokymo(si) ištekliams, priemonėms, informacinių ir komunikacinių technologijų įrangai įsigyti ir mokytojų skaitmeninio raštingumo kompetencijai tobulinti patvirtinimo. Tai svarbus žingsnis siekiant įsigyti reikiamų skaitmeninių priemonių, medžiagos, įrankių ir taip pat ugdyti mokytojų įgūdžius naudojant IKT pamokų metu. Šis įsakymas skirtas Lietuvos Respublikos savivaldybėms ir bendrojo ugdymo mokykloms⁵⁹.

Išanalizavus įvairius dokumentus apie IKT atsiradimą švietime nuo pat pirmųjų sakinių, įstatymus, straipsnius, tyrimus, galima stebėti šio proceso laipsnišką tobulėjimą. Visi analizuoti dokumentai, įstatymai skatina IKT naudojimą Lietuvos švietime. Siekiama užtikrinti kokybiškumą, numatomas finansavimas reikiamai technikai įsigyti, mokytojų mokymas, užtikrinamas prieinamumas visiems, įtraukiami specialiujų poreikių turintys mokiniai. Šie dokumentai skiriasi laikotarpiu, išsamumu. Išanalizavus visus minėtus dokumentus, įstatymus, straipsnius, tyrimus, chronologine tvarka buvo sudaryta lentelė, atspindinti svarbiausias datas ir įvykius, susijusius su IKT Lietuvos švietime. Lentelė sudaryta remiantis: Čaplinskas, A., Grigas, G. Informatika Lietuvoje. Visuotinė Lietuviių enciklopedija; Nutarimas dėl IT diegimo švietimo sistemoje programos patvirtinimo, 2001; Informacijos ir komunikacijos technologijos diegimo Lietuvos švietime strategija, 2000; Dėl informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo į Lietuvos švietimą 2005–2007 metų strategijos ir informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo į Lietuvos švietimą 2005–2007 metų programos patvirtinimo; Dėl informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo į bendrąjį lavinimą ir profesinį mokymą 2008–2012 metų

⁵⁹ „Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2020 m. spalio 9 d. įsakymas Nr. 1532 „Dėl reikalavimų skaitmeniniams mokymo(si) ištekliams, priemonėms, informacinių ir komunikacinių technologijų įrangai įsigyti ir mokytojų skaitmeninio raštingumo kompetencijai tobulinti patvirtinimo““, TAR, 2020-10-09, Nr. 21106.

strategijos patvirtinimo; Dėl informacinių ir komunikacinių technologijų diegimo į bendrąjį ugdymą ir profesinį mokymą 2014–2016 metų veiksmų plano patvirtinimo, 2014; Švietimo naujienos, 2019; Dėl reikalavimų skaitmeniniams mokymo(si) ištekliams, priemonėms, informacinių ir komunikacinių technologijų įrangai įsigyti ir mokytojų skaitmeninio raštingumo kompetencijai tobulinti patvirtinimo, 2020.

2 lentelė. IKT taikymas Lietuvos švietime

Metai	Įvykiai
1960 m.	Pradėti pirmieji informatikos tyrimai Lietuvoje
1962 m.	Pirmasis reikšmingesnis informatikos leidinys
1966 m.	Apginta pirmoji habilituoto daktaro disertacija (optimizavimo metodai, energetikos informatika)
1986 m.	Mokyklų kompiuterizavimas, įvestas privalomas informatikos pagrindų kursas
1991 m.	Pirmasis lietuviškas informatikos vadovėlis
1996–1997 m.	Įgyvendintas investicinis projektas „Lietuvos bendrojo lavinimo viduriniųjų, profesinių ir aukštesniųjų mokyklų kompiuterizavimas“
2000–2004 m.	Pirmoji IKT diegimo į Lietuvos švietimą strategija
2005–2007 m.	Antroji IKT diegimo į Lietuvos švietimą strategija
2008–2012 m.	Trečioji IKT diegimo į Lietuvos švietimą strategija
2014–2016 m.	IKT diegimo į bendrąjį ugdymą ir profesinį mokymą veiksmų planas
2019 m.	Švietimo, mokslo ir sporto ministerijoje pristatytas Europos Komisijos paskelbtas tyrimas „IKT švietime“
2020 m.	Įsakymas dėl reikalavimų skaitmeniniams mokymo(si) ištekliams, priemonėms, informacinių ir komunikacinių technologijų įrangai įsigyti ir mokytojų skaitmeninio raštingumo kompetencijai tobulinti patvirtinimo

Šie svarbiausi įvykiai Lietuvos švietime rodo, kad IKT tampa neatsiejama švietimo dalimi ir žengia didelius žingsnius link informatyvaus ir kokybiško švietimo.

Išvados

1. IKT yra įvairios technologinės priemonės ir ištekliai, naudojami mokymui ir mokymuisi, bendravimui, informacijos kūrimui, platinimui, saugojimui ir valdymui.

2. Apibendrinus išanalizuotus mokslinius šaltinius galima teigti, kad IKT taikymas ugdymo procese turi nemažai pranašumų, bet ir trūkumų. Svarbiausi pranašumai taikant IKT švietime: mokymasis labiau sutelktas į besimokantįjį, o ne į mokytoją; mokymasis tampa labiau personalizuotas, viena vertus, savarankiškesnis, kita vertus, labiau reikalaujantis bendradarbiauti ir interaktyvus; mokymasis gali vykti bet kur ir bet kada; mokymasis praturtinamas naujesne medžiaga, kurią galima pritaikyti mokinių poreikiams; multimedijos veikla mokymuisi suteikia įvairovės ir dinamiškumo; mokymasis reikalauja kritinio mąstymo ir, svarbiausia, didinama asmens, kuris mokosi, motyvacija, o tai yra svarbu kiekvienam mokiniui. IKT taikymo pamokose trūkumai labiausiai susiję su mokytojo kompetencijomis naudotis technologijomis, vyresnis pedagogų amžius, nepakankamas techninis pasiruošimas, pedagogų nepasitikėjimas savo jėgomis naudojantis IKT, IKT taikymas nėra prioritetas mokyklose, laiko pasiruošti pamokoms, per kurias bus taikomos IKT, stoka.

Taigi galima teigti, kad taikant IKT ugdymo procese pranašumų yra kur kas daugiau nei trūkumų. Mokytojo vaidmuo naudojant IKT priemones yra pagrindinis, todėl tik nuo jo pačio įsitraukimo, domėjimosi naujovėmis, drąsos bandyti naujus dalykus priklauso tai, kiek trūkumų ar pranašumų jo pamokoms suteikia IKT priemonės.

3. Išanalizavus mokslinius straipsnius ir dokumentus, reglamentuojančius IKT diegimą į Lietuvos švietimą, nustatyta, kad 1960 metais buvo pradėti pirmieji informatikos tyrimai Lietuvoje. Nuo tada prasidėjo laipsniškas IKT diegimas į Lietuvos švietimą. Tačiau dar labiau viskas suintensyvėjo, kai buvo įvestas

privalomas informatikos pagrindų kursas ir prasidėjo mokyklų kompiuterizavimas (1986 m.). Paskui buvo išleistas pirmasis lietuviškas informatikos vadovėlis, nes prieš tai jie buvo tik rusų kalba. Pradėtos rengti pirmosios IKT diegimo į Lietuvos švietimą strategijos, kuriose buvo numatyti bendrieji IKT diegimo švietime principai. Atlikti įvairūs tyrimai – buvo tiriama ES šalyse IKT taikymo mokyklose pažanga. Išleisti įvairūs įsakymai dėl reikalavimų skaitmeniniams mokymo(si) ištekliams, priemonėms, informacinių ir komunikacinių technologijų įrangai įsigyti ir mokytojų skaitmeninio raštingumo kompetencijai tobulinti patvirtinimo.

Nors pirmosios užuomazgos apie IKT diegimą į Lietuvos švietimą prasidėjo prieš maždaug 64 metus, tačiau tai išlieka aktualu ir šiuo metu. Labai svarbu suprasti šio proceso raidą, kad būtų galima išsiaiškinti, nuo ko viskas prasidėjo, kaip viskas keitėsi ir plėtojosi.

THE DEVELOPMENT OF INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN LITHUANIAN EDUCATION

Karolina Kvietkauskaitė, Jolita Dudaite

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In this article, based on the analysis of scientific literature and documents that regulate the implementation of information and communication technologies (ICT) in Lithuanian education, the concept of ICT in education is presented, and the advantages and challenges arising from the use of ICT tools in the educational process are indicated. The question of how the development of ICT application in Lithuanian education has changed is also analyzed. The article raises the following questions: What is the concept of ICT in education? How has the use of ICT in Lithuanian education changed? What are the advantages and

disadvantages of using ICT in education? After a detailed analysis of the literature, it can be summarized that ICT represents a variety of technological tools and resources, training and education, communication, and information creation, distribution, acquisition, and management. The educational process of using ICT provides many advantages: the learner's motivation is enhanced, learning material is easier to remember, and learning can take place anywhere and anytime. However, educators also face challenges in the use of ICT in the educational process: preparatory lessons take longer, the Internet connection crashes, and sometimes a lack of knowledge in certain technological tools is encountered. After a detailed analysis of the development of the use of ICT in Lithuanian education, the questions of when the first computer science research began in Lithuania and what strategies were implemented to ensure high-quality and modern education using ICT tools in Lithuania are answered.

Keywords: information communication technologies; Lithuania; education; development.

THE EFFECTS OF THE OLFACTORY SYSTEM ON LONG-TERM MEMORY RETENTION: POSSIBLE IMPLEMENTATION TO ENRICH MEANINGFUL LEARNING IN ACADEMIC DEVELOPMENT

Martin Andrade Alzate

E-mail: maalzate@stud.mruni.eu

*Faculty of Human and Social Studies, Institute of Psychology of Mykolas Romeris
University*

Arvydas Kuzinas

E-mail: kuzinasa@mruni.eu

*Faculty of Human and Social Studies, Institute of Psychology of Mykolas Romeris
University*

Summary. This paper presents the results of an experiment that aimed to analyze whether the presence of an olfactory stimulus within a controlled environment influenced the learning process. Additionally, it was investigated whether exposure to the olfactory stimulus during the encoding and storing of knowledge activated cognitive connections that facilitated the retrieval process. Finally, it was examined whether perceiving this stimulus during a test led to the recall of more specific memories, including semantic, episodic, or implicit memory. Fourteen students, comprising 3 men and 11 women, were recruited and divided equally into a control group and an experimental group. The experiment took place in a controlled laboratory environment on two different days, labelled Day 1 and Day 2, with each group experiencing different conditions. While no significant differences were observed between the groups, self-assessment reports emphasized the perceived importance of the olfactory sense. The author recommends further

research on a larger scale to elucidate the complex relationship between olfactory stimuli and memory processes. Despite its limitations, this study underscores the significance of investigating the role of smell in memory formation, offering a promising avenue for future research in psychology.

Keywords: olfactory sensory system; long-term memory; association; meaningful learning; explicit memory; implicit memory; NMDA receptors; mGluR.

Introduction

It is widely known that students use different associative methods in order to memorize concepts while studying, such as listening to music, consuming a specific drink, visiting the same place to review material, or even sitting in exactly the same chair throughout the study cycle.¹ This study will focus on analyzing whether the sense of smell – which is profoundly impactful when it comes to retrieving memories due to its strong relationship with emotional experiences² – could influence the facility to recall from memory, enhance academic performance, and enrich meaningful learning.

The primary objective is to enrich cognitive processes so that the student can process, encode, and recall the information provided in the classroom in a more efficient way.

This is supported by a process in which more stimuli, which can be associated with a greater number of neural networks, are created at the chemical/electrical level in the brain (without interference and avoiding cognitive loads). Education can be enriched through the activation of the senses³ – something that, particularly with advancements in technology, has not seen sufficient prominence in

1 James W. Kalat. *Biological psychology*. Eleventh Edition, International Edition, (2013), 385. ISBN-13: 978-1-111-83952-9.

2 Kenia M. Castellanos, Judith A. Hudson, Jeannette Haviland-Jones and Patricia J. Wilson, "Does exposure to ambient odors influence the emotional content of memories?" *The American Journal of Psychology* 123(3) (2010): 269–279. <https://doi.org/10.5406/amerjpsyc.123.3.0269>.

3 D. P. Ausubel, *Educational psychology: A cognitive view* (Holt, Rinehart and Winston, 1968).

research.

The olfactory system has a strong connection with the hippocampal area, responsible for the ability to store memories.⁴ For example, in one experiment carried out among rats, it was possible to investigate the function of the olfactory system, its inherent link to the basolateral amygdala (BLA), and its relationship with memory consolidation. Suppressing synaptic connections with tetrodotoxin (TTX) and reducing the sodium level of the neural cells seems to limit effectiveness of memory, decreasing the associative-aversive quality of the consolidation of memory under experimental conditions.⁵ In this case, a possible connection to the learning process in humans might be suggested, because the stimulation of this area could indicate a better association when it comes to the encoding, storage, as well as retrieval from long-term memory of content that has been nourished with specific stimuli.⁶ However, when those stimuli are unconscious, or if attention is not being paid, there is significant doubt as to how much information is being captured.

It is also well-known that the olfactory system may be more closely linked to implicit (non-declarative) memory. Because of this, the associative system tends to present activation with relational memory. This leads to the activation of neural networks being linked to the association of an experience, therefore suggesting the activation of explicit memory. As a result, this could even result in the recall of memories from childhood. This system is an evolutionary mechanism that emerged in order to detect food, sex, or danger (such as poisonous substances in

4 Zhou G, Olofsson JK, Koubessi MZ, Menelaou G, Rosenow J, Schuele SU, Xu P, Voss JL, Lane G, Zelano C. "Human hippocampal connectivity is stronger in olfaction than other sensory systems", *Prog Neurobiol* (2021). Jun;201:102027. Doi: 10.1016/j.pneurobio.2021.102027. Epub 2021 Feb 25. PMID: 33640412; PMCID: PMC8096712.

5 Kilpatrick, L. and Cahill, L., "Modulation of memory consolidation for olfactory learning by reversible inactivation of the basolateral amygdala", *Behavioral Neuroscience* 117(1), (2003): 184–188. <https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.1037/0735-7044.117.1.184>.

6 Terry, W. S., *Learning and Memory: Basic Principles, Processes, and Procedures* (3th ed.) (Perceptual Learning, 2006), 39.

the TTX experiment).

Furthermore, it is relevant to investigate how olfactory memory can be captured and deployed for strategic use within the proposed theoretical framework.⁷

1. Endocrinology Bases

In the realm of endocrinology, there are some relationships that have not yet been explored. Glutamate, for example, may be involved in the stimulation of the olfactory system,⁸ and it is well known that this neurotransmitter plays a fundamental role in neuronal excitation for the learning process by allowing plasticity.

There are three classifications of glutamate receptors; 1) N-methyl-D-aspartate (NMDA), with evidence demonstrating its impact on the learning process⁹; 2) α -amino-3-hydroxy-5-methyl-4-isoxazolepropionic acid (AMPA), the function of which is to mediate glutamatergic synaptic transmission and plasticity, supporting the notion of homeostatic regulation in the system¹⁰; and 3) Metabotropic Glutamate Receptors (mGluR), which are most closely linked to the olfactory system. Despite some indications that the latter do not contribute significantly to the acquisition of new information, they have a strong link with the formation of memory through consolidation.¹¹ In one experiment, a blockade of NMDA and AMPA receptors was carried out to observe the synaptic reaction under these effects. The results indicated that the presynaptic signal was affected and not the postsynaptic, suggesting that the activation involved mGluR5.

These types of receptors have different classifications with distinct ionotropic

7 Morgado Bernal, I., "Psychobiology of learning and memory", (2005).

8 Hayashi, Y., Momiyama, A., Takahashi, T. et al., "Role of a metabotropic glutamate receptor in synaptic modulation in the accessory olfactory bulb", *Nature* (1993): 366, 687–690. <https://doi.org/10.1038/366687a0>.

9 Riedel, G., Platt, B. and Micheau, J., "Glutamate receptor function in learning and memory", *Behavioural Brain Research* 140(1–2) (2003): 1–47. [https://doi.org/10.1016/S0166-4328\(02\)00272-3](https://doi.org/10.1016/S0166-4328(02)00272-3).

10 Royo M, Escolano BA, Madrigal MP, Jurado S., "AMPA Receptor Function in Hypothalamic Synapses", *Front Synaptic Neurosci* (2022 Jan 31;14:833449). doi: 10.3389/fnsyn.2022.833449. PMID: 35173598; PMCID: PMC8842481.

11 Riedel, Platt and Micheau, *op. cit.*, 9: 1–47.

or metabotropic functions. Common examples of ionotropic receptors include neurotransmitter receptors such as the NMDA receptor and the nicotinic acetylcholine receptor, which are also classified into three groups: I (mGluR1/mGluR5), II (mGluR2/mGluR3), and III (mGluR4/mGluR6). Additionally, the intensity of the odors increases blood flow and speed for approximately 2 seconds, which increases the excitability of the organism. In this case, it would be evaluated as the same model for motivation through the included stimulus due to the sensitivity that this connection of afferent neurons has.

Furthermore, it is prudent to understand that these astrocyte reaction processes may suggest electrical potentials as glutamate sensors.¹²

Among amino acids that affect memory, it is notable that Cholecystokinin (CCK), a peptide originally discovered in the gastrointestinal tract, is one of the most abundant and widely distributed neuropeptides in the brain. Specifically, CCK is located in the hippocampus, amygdala, septum, olfactory tubercles, caudate nucleus and the hypothalamus. In addition to its multiple roles as a neurotransmitter, CCK and its receptors (CCK1R and CCK2R) have been implicated in a diverse array of behaviors, such as learning, memory, nociception, feeding, and satiety. Despite its prevalence, recent evidence suggests that CCK influences intrinsic neuronal activity and synaptic communication in a remarkably specific manner depending on cell type, serving as a pivotal molecular mechanism that governs the operational performance of neuronal networks. Indeed, it is now evident that CCK plays a crucial role in a variety of typical behaviors such as learning and memory.^{13, 14}

12 Shepherd, G. M., & Charpak, S. "The olfactory glomerulus: A model for neuro-glio-vascular biology", *Neuron* 58(6) (2008): 827-829. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2008.06.005>

13 Lee SY, Soltesz I., "Cholecystokinin: a multi-functional molecular switch of neuronal circuits", *Dev Neurobiol* 71(1) (2011 Jan 1): 83-91. doi: 10.1002/dneu.20815. PMID: 21154912; PMCID: PMC3005241.

14 Palouzier-Paulignan B, Lacroix MC, Aimé P, Baly C, Caillol M, Congar P, Julliard AK, Tucker K, Fadool DA. „Olfaction under metabolic influences", *Chem Senses* 37(9) (2012 Nov):769-97. doi: 10.1093/chemse/bjs059. Epub 2012 Jul 25. PMID: 22832483; PMCID: PMC3529618.

Types of Odor

To begin to evaluate the types of odors to be used, we first measured various factors that can cause different effects, where experimental studies have shown that there are various success thresholds.¹⁵ It was then pertinent to review the following effects: intensity scale, hedonic scale, odor identification, threshold detection, discrimination between odors, and duration of perception. Therefore, certain types of aromas were included in the classroom. Despite representing high stimulatory levels, these odors may not show positive effects of associations or might even exhibit distaste for permanence in the same classroom. It is important to take into account the subjective experience of the subject, in case there are previous relationships with odors in the past that may suggest relationships already formed with the stimulus.¹⁶

Among other studies found, there is available data for experimental subjects' reactions when they were categorized depending of the intensity and pleasantness. Additionally, mixed odors were tested together to find combination between them as a new odor, giving inside of subjective appraisal of varied aromas.

Study Goal

The goal of this study is to compare differences between groups with olfactory stimuli within a controlled environment and those without. Additionally, the attempt is made to determine whether individual relevant variables could potentially affect the experiment.

Hypothesis

Students who will be subjected to the odor stimuli will have easier access to long-term memories of the studied content.

15 Nawroth JC, Greer CA, Chen WR, Laughlin SB, Shepherd GM, "An energy budget for the olfactory glomerulus", *J Neurosci* 27(36) (2007 Sep 5): 9790-800. doi: 10.1523/JNEUROSCI.1415-07.2007. PMID: 17804639; PMCID: PMC6672954.

16 *Ibid.* Ma, Yue, Ke Tang, Yan Xu, and Thierry Thomas-Danguin. "A Dataset on Odor Intensity and Odor Pleasantness of 222 Binary Mixtures of 72 Key Food Odorants Rated by a Sensory Panel of 30 Trained Assessors." *Data in Brief* 36 (2021): 107143. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2021.107143>.

2. Method

Participants

Fourteen university students, ranging in age from 18 to 26 years old, were recruited for the study. Among them, 3 were male and 11 were female. Randomized selection sampling was established.

Exclusion criteria

The study excluded any participants who:

a) did not agree to participate in the experiment; b) suffered from degenerative olfactory diseases; c) exhibited hyperosmia and could not tolerate the odor in the classroom; d) had academic or learning difficulties that the evaluation of the experiment may aggravate; or e) had allergies to any ingredient in the products being evaluated.

Materials

In this first class, the slides presented A1 level material in Spanish. A test was generated by the researcher from words that were learned on Day 1 and Day 2 of the experiment (Annex 1), with 7 single-answer, multiple-choice questions. A self-assessment form with relevant information was used to determine individual differences and perceptions on the part of the subjects (Annex 2). A humidifier with vanilla essence soluble in water solution was used alongside incense candles with vanilla essence.

Design

The experiment was carried out under laboratory control conditions on two different days. The test took place in room I-323 of the psychology laboratory within Mykolas Romeris University under the proper permissions of the supervisor in charge of the space. It was carried out in two different isolated groups, divided into an experimental group with 7 participants and a control group with 7 participants. Vanilla essence was used due to its general status as a tolerable and

pleasant stimulus for the population, as well as its ease of access in various forms.

The experimental group was given the fragrance stimulus via a humidifier device, in which the water-soluble vanilla fragrance was incorporated, and a lit incense candle. The control group was also supplied with the humidifying device, but without fragrance, and the candle was not lit. The intention of supplying the device and leaving an unlit candle with the control group was to avoid information exchange between the members of the experiment and to reduce the possibility that the members might guess the purpose of the experiment. Instead, they may have believed that the intention of the experiment was to assess whether the deliberate error method promotes meaningful learning.

The content was taught through concept-error (deliberate erring),¹⁷ which is a new cognitive learning method to improve student performance that could be beneficial for the subjects. An introductory lesson in Spanish was given that focused on learning the first module of the acquisition of base knowledge A1.

The criterion evaluated was the content learned during the lesson, which was assessed through an elementary Spanish test in order to measure on a quantitative scale what had been learned in the class. After completing the test, a self-assessment form (olfactory form) was sent electronically to the subjects' mobile devices to investigate individual differences in order to collect relevant theoretical data (demographic information, reading problems, self-perceived types of learning, most sensitive sense, language skills, and perception of the impact of the olfactory system on the memory). At the end of the experiment, the participants were informed of the intention of the research in order to obtain extra data or ideas that may be useful for future research or later debriefs.

Procedure. Students were recruited one by one and invited to participate around Mykolas Romeris University in order to ensure the participation of

17 Wong, S. S. H. and Lim, S. W. H., "Deliberate errors promote meaningful learning", *Journal of Educational Psychology* 114(8) (2022): 1817.

subjects within the planned sample ages, with the incentive of a free Spanish class and pizza at the end of the experiment. The control and experimental group experiments were carried out on the same days in order to facilitate time availability and confounding variables such as time of day. The two different days were divided as follows: 1) Day 1 – classes and quizzes took place; 2) Day 2 – final evaluation and filling out of the self-assessment form.

Day 1 of the experiment was carried out on December 8, 2023, and the times were assigned as follows: Group 1 (control) from 16:15 to 16:45; Group 2 (experimental) from 16:45 to 17:15. Day 2 of the experiment was carried out on December 12, 2023, as follows: Group 1 (control) from 16:15 to 16:45; Group 2 (experimental) from 16:45 to 17:15.

Four different samples and the self-assessment data forms were taken for analysis, consisting of Day 1 (classes and quizzes) and Day 2 (final evaluation/self-assessment) data for the control and experimental group. The participants were not informed that they had taken the same exam.

Day 1 – classes and quizzes

The humidifier and the incense candle were located on a table in front of the class. For the control group, the humidifier was turned on without the essence. All participants arrived on time on Day 1.

When the control group left, the device was activated and the incense candles were lit before the experimental group arrived.

Both Spanish lessons were conducted as similarly as possible in order to reduce external variables. An introduction to the Derring Effect – “deliberate errors promote meaningful learning”¹⁸ – was given in order to implement it during the lesson, in which students had to make mistakes on purpose in their notes and then write the correct information next to them. An example of this is as follows: “¿Cuál es tu profesión?” (“What is your profession?”); “~~Yo ser un/a estudiante~~”

18 Wong and Lim, *supra* note, 17.

(“~~I be an student~~”); “Soy estudiante” (“I’m a student”). The following language exchanges were covered: “Greetings, what is your name?”; “How are you?”; “What is your profession?”; “How old are you?”; “Where are you from?”; “Do you have pets?” Once the lesson was over, the quiz was administered to help reinforce the concepts learned and to take the first baseline of the measurement that was going to be analyzed. The Day 1 samples were collected from each group. The students were then informed that what they had learned would be evaluated and they were dismissed. The participants could review their notes if they wished before the final evaluation in Day 2, trying to recreate as realistically as possible a simulation of a class that was going to be evaluated.

Day 2 (final evaluation/self-assessment)

The essence devices were located in the same way. As the control group entered the laboratory, they were given final evaluation sheets, and they were monitored as they completed them to ensure that there was no copying between members. Once the tests had been completed, they were collected, forming the Day 2 samples. The self-assessment form was then distributed via a link using Google Forms, and it was asked that participants fill it out with total honesty with the purpose of exploring individual differences that could affect the experiment results. Completed tests were then stored in Google Forms. The experiment was disclosed to the participants in order to collect feedback while pizza was distributed. Two participants from the experimental group could not assist on Day 2. Nonetheless, the experiment continued as normal with the experimental group, and the same process was repeated with one key difference: the fragrance was activated and the candle was lit before the group entered the room. After the study was finished, all data was collected for analysis (Day 1 experimental and control group quizzes, Day 2 experimental and control group final evaluations, and the self-assessment forms from both groups). This data was stored and kept confidential, and the results were reported to all experiment participants.

Analysis procedures. Two types of comparison were applied: a) Experiment Grades Performance (EGP), where the number of correct answers was measured; and b) Counting Same Answer (CSA), where it was measured whether the participants responded in the same way from Day 1 to Day 2. Additionally, an exploratory “Olfactory Self-assessment Form” (OF) questionnaire was carried out to obtain information on the individual difference variables.

3. Results

The experiment focused on testing the hypothesis of whether students subjected to the odor stimulus would have easier access to their long-term memories of the studied content. An independent sample Mann–Whitney *U* test was performed to measure differences between groups in EGP. The analysis revealed no significant improvement for the performance of the experimental group compared to the control group. CSA investigated whether consistency in responses between Day 1 and Day 2 could be indicative of automatic response tendencies within the hypothesis. The Mann–Whitney test was applied for independent samples. This test allowed the mean values of the control and experimental groups to be compared to determine whether the control group suggested less CSA than the experimental group. No substantial improvement in the performance of the experimental group compared to the control group was found.

Additionally, in the analysis of the OF, it was found that relevant variables could affect the experiment due to individual differences among participants. Particularly, the self-perception of the impact of the olfactory system on memory played significant roles in individual performance responses. An independent sample Mann–Whitney *U* test was performed to measure differences in implicit memory between groups, revealing significant differences.

Finally, an analysis of all subjects was carried out. The Friedmann test was applied in order to measure whether there were significant differences between

the selection of the three types of memory between all participants, revealing significant differences.

Table 1 Descriptive statistics of EGP

Descriptive statistics measure	Group	Grade Day 1	Grade Day 2
<i>N</i>	Control	7	7
	Experimental	7	5
Missing	Control	0	0
	Experimental	0	2
Mean	Control	6.43	6.71
	Experimental	6.00	5.80
Standard deviation	Control	0.535	0.488
	Experimental	0.816	0.837
Shapiro–Wilk <i>W</i>	Control	0.664	0.600
	Experimental	0.858	0.881
Shapiro–Wilk <i>p</i>	Control	0.001	<0.001
<i>N</i>	Experimental	0.144	0.314

In the control group, the vanilla olfactory stimulus was not presented, whereas in the experimental group, the olfactory stimulus was presented. Two missing values were observed in the Day 2 grades of the experimental group due to the absence of two participants. For the control group, Day 1 and Day 2 grade data are reported as $N = 7$, $M = 6.43$, $SD = 0.535$, and $N = 7$, $M = 6.71$, $SD = 0.488$, respectively. In contrast, for the experimental group, Day 1 and Day 2 grade data are $N = 7$, $M = 6.00$, $SD = 0.816$, and $N = 5$, $M = 5.80$, $SD = 0.837$, respectively. Regarding the distribution of the samples, it was found that the data in the control group significantly deviates from a normal distribution in Day 1 and Day 2 grade data ($p = 0.001$ and $p < 0.001$, respectively). Conversely, the data in the experimental group does not significantly deviate from a normal distribution in Day 1 or Day 2 grade data ($p = 0.144$ and $p = 0.314$, respectively).

Table 2 Mann–Whitney *U* test comparing EGP between Day 1 and Day 2

	<i>U</i> value	<i>p</i> value
Grade Performance Day 1	17.0	0.869
Grade Performance Day 2	11.0	0.979

The *p* value for the Mann–Whitney *U* test in Day 1 ($p = 0.869$), suggests no statistically significant better performance for the experimental group over the control group. Similarly, the *p* value for Day 2 ($p = 0.979$), indicates no substantial improvement for the performance of the experimental group over the control group.

Table 3 Shapiro–Wilk normality distribution assumption of Mann–Whitney *U* test for EGP

	<i>W</i> value	<i>p</i> value
Grade Performance Day 1	0.922	0.235
Grade Performance Day 2	0.888	0.092

The *p*-value for EGP on Day 1 ($p = 0.235$), suggests no significant deviation from a normal distribution. The *p* value for EGP on Day 2 ($p = 0.092$), indicates no substantial deviation from a normal distribution.

Table 4 Descriptive statistics of CSA on a 1–7 scale

Descriptive statistics measure	Group	Same Answer
<i>N</i>	Control	7
	Experimental	5
Missing	Control	0
	Experimental	2
Mean	Control	6.43
	Experimental	5.00
Standard deviation	Control	0.976
	Experimental	2.00
Minimum	Control	5.00
	Experimental	3.00
Maximum	Control	7.00
	Experimental	7.00

Shapiro–Wilk <i>W</i>	Control	0.600
	Experimental	0.821
Shapiro–Wilk <i>p</i>	Control	<0.001
	Experimental	0.119

Two missing values are present in the experimental group due the absence of two participants. The grading method was as follows: –1 points if the answer was different on Day 1 than on Day 2, and +1 points if the answer was the same on Day 1 as on Day 2. The control group reported $N = 7$, $M = 6.43$, $SD = 0.976$, while the experimental group reported $N = 5$, $M = 5.00$, $SD = 2.00$ on a scale from 1 (minimum matched answers) to 7 (maximum matched answers). The data in the control group significantly deviates from a normal distribution ($p < 0.001$), whereas the data in the experimental group does not significantly deviate from a normal distribution ($p = 0.119$).

Table 5 Mann–Whitney *U* test comparing CSA scores between Day 1 and Day 2

	<i>U</i> value	<i>p</i> value
CSA between Day 1 and Day 2	10.0	0.929

The statistical test involved the Mann–Whitney *U* test for independent samples due the non-normal distribution. The *p* value for the Mann–Whitney *U* test of CSA was $p = 0.875$, suggesting no statistically significant better performance for the experimental group over the control group.

Table 6 OF descriptive statistics regarding type of memory

Descriptive statistics	Group	Episodic	Semantic	Implicit	Same Answer
<i>N</i>	Control	7	7	7	7
	Experimental	7	7	7	5
Missing	Control	0	0	0	0
	Experimental	0	0	0	2
Mean	Control	3.57	2.86	4.14	6.43
	Experimental	3.86	2.86	3.14	5.00

Standard deviation	Control	0.787	0.690	0.378	0.976
	Experimental	0.900	0.690	0.690	2.00

In this section, all participants completed the form, including the two subjects who could not attend Day 2 of the experiment. It can be observed that individuals from the control group and the experimental group have a different appreciation of the impact of the olfactory system on the type of memory. The results indicate that the experimental group ($M = 3.86$, $SD = 0.900$) attributed slightly greater importance to episodic memory compared to the control group ($M = 3.57$, $SD = 0.787$). Both groups rated semantic memory equally ($M = 2.86$, $SD = 0.690$), while the control group ($M = 4.14$, $SD = 0.378$) assigned a higher importance to implicit memory compared to the experimental group ($M = 3.14$, $SD = 0.690$). The data from the same answer reports of the control group ($N = 7$, $M = 6.43$, $SD = 0.976$) and the experimental group ($N = 5$, $M = 5.00$, $SD = 2.00$) are reiterated to extrapolate further results.

Table 7 Descriptive statistics of most sensitive sense and type of memory

Descriptive statistics	Group	Most Sensitive Sense	Episodic Memory	Semantic Memory	Implicit Memory
Mean	Control	Hearing	3.50	3.00	4.00
		Sight	3.50	2.50	4.50
		Smell	5.00	4.00	4.00
	Experimental	Hearing	4.50	3.50	3.50
		Sight	3.50	2.50	3.00
		Smell	4.00	2.50	3.50

Considering the fact that the sensitivity of sensory modality correlates with the amount of information being processed, this consequently influences the type of memory engaged. Among respondents, the most frequently reported sensitive senses were hearing, sight and smell. It can be observed that individuals who identified themselves as having heightened sensitivity indicated that the olfactory system exerts the greatest influence on the associated measures, as evaluated on a

scale ranging from 1 to 5.

For the control group, the following measures were found: Hearing ($M = 3.50$ for episodic memory, $M = 3.00$ for semantic memory, $M = 4.00$ for implicit memory); Sight ($M = 3.50$ for episodic memory, $M = 2.50$ for semantic memory, $M = 4.50$ for implicit memory); Smell ($M = 5.00$ for episodic memory, $M = 4.00$ for semantic memory, $M = 4.00$ for implicit memory).

For the experimental group, the following measures were found: Hearing ($M = 4.50$ for episodic memory, $M = 3.50$ for semantic memory, $M = 3.50$ for implicit memory); Sight ($M = 3.50$ for episodic memory, $M = 2.50$ for semantic memory, $M = 3.00$ for implicit memory); Smell ($M = 4.00$ for episodic memory, $M = 2.50$ for semantic memory, $M = 3.50$ for implicit memory).

Table 8 Mann–Whitney U test comparing implicit memory across the control and experimental groups

	<i>U</i> value	<i>p</i> value
Implicit Memory	6.0	0.010

Since a variance in implicit memory was detected, Tables 6 and 7 depict the results of the Mann–Whitney U test. The p value for the Mann–Whitney U test with implicit memory as a dependent variable versus groups is $p = 0.010$, suggesting a statistically significant difference between the experimental group and the control group.

Table 9 Descriptive statistics illustrating the impact of OF on individual differences

Descriptive statistics	Most Sensitive Sense	Episodic Memory	Semantic Memory	Implicit Memory
<i>N</i>	Hearing	4	4	4
	Sight	4	4	4
	Smell	3	3	3
	Spatial	1	1	1
	Taste	1	1	1
	Touch	1	1	1
Mean	Hearing	4.00	3.25	3.75
	Sight	3.50	2.50	3.75
	Smell	4.33	3.00	3.67
	Spatial	3.00	2.00	4.00
	Taste	3.00	3.00	4.00
	Touch	3.00	3.00	2.00

Because a more developed sense can affect the amount of information perceived by the individual and consequently its impact on memory, subjective factors of the subjects' own perception were measured. This research shows that individuals who identified themselves as having heightened sensitivity tend to attribute the strongest influence to the olfactory system, as assessed on a scale ranging from 1 to 5: Hearing ($M = 4.00$ for episodic memory, $M = 3.25$ for semantic memory, $M = 3.75$ for implicit memory); Sight ($M = 3.50$ for episodic memory, $M = 2.50$ for semantic memory, $M = 3.75$ for implicit memory); Smell ($M = 4.33$ for episodic memory, $M = 3.00$ for semantic memory, $M = 3.67$ for implicit memory); Spatial ($M = 3.00$ for episodic memory, $M = 2.00$ for semantic memory, $M = 4.00$ for implicit memory); Taste ($M = 3.00$ for episodic memory, $M = 3.00$ for semantic memory, $M = 4.00$ for implicit memory); Touch ($M = 3.00$ for episodic memory, $M = 3.00$ for semantic memory, $M = 2.00$ for implicit memory).

As can be observed, the subjects predominantly identified hearing, sight, and smell as the most sensitive senses. Hearing and sight were equally ranked, while

smell emerged as the third-most commonly chosen sense. Hearing exhibits its highest mean ($M = 4.00$) in episodic memory; sight exhibits its highest mean ($M = 3.75$) in implicit memory; and finally, smell exhibits its highest mean in episodic memory ($M = 4.33$).

Figure 1. Most sensitive senses in the self-assessments of individuals

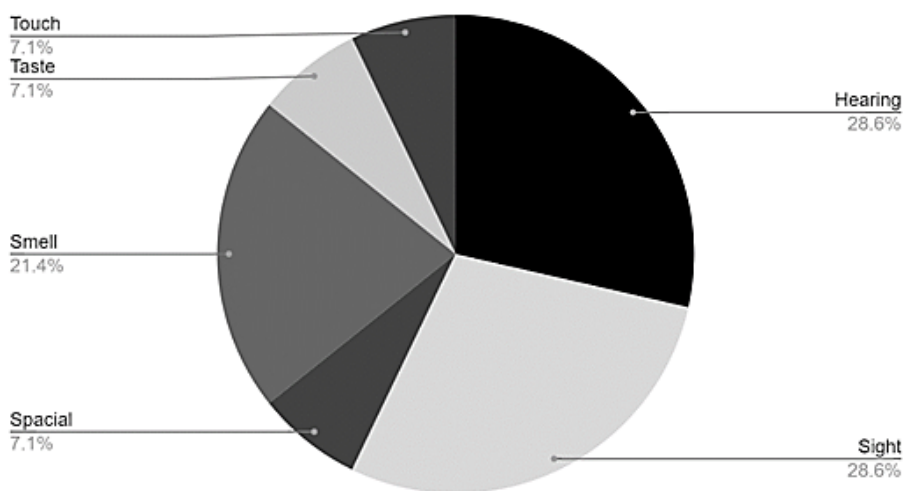

Figure 1 illustrates that the two most sensitive senses were sight, with each accounting for 28.6% of the responses. In second place was smell, representing 21.4% of the responses, followed by taste, touch, and spatial senses, each at 7.1%.

Table 10 Descriptive Statistics of the Impact of the Olfactory System on Type of Memory

Descriptive statistics	Episodic Memory	Semantic Memory	Implicit Memory
N	14	14	14
Mean	3.71	2.86	3.64
Median	3.50	3.00	4.00
Standard deviation	0.825	0.663	0.745

The findings reveal that among all subjects participating in the experiment, episodic memory exhibits the most significant impact on the olfactory system ($M = 3.71$, $Med = 3.50$, $SD = 0.825$). Implicit memory follows closely behind

($M = 3.64$, $Med = 4.00$, $SD = 0.745$), while semantic memory shows a comparatively lower impact ($M = 2.86$, $Med = 3.00$, $SD = 0.663$).

Table 11 Friedmann test comparing episodic memory, semantic memory, implicit memory

χ^2 value	Degrees of freedom	p value
10.6	2	0.005

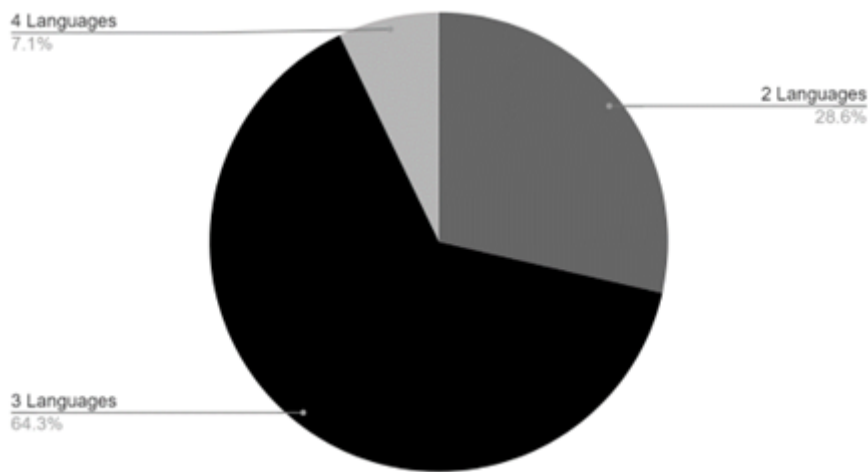
The Friedmann test was applied in order to measure whether there was a significant difference between the selection of the three types of memory among all participants, treating them as paired groups based on their respective medians. A significant difference was revealed between groups ($p = 0.005$).

Table 12 Mann–Whitney U test comparing quality of previous knowledge and number of languages

Type of language evaluation b	U value	p value
Quality of previous knowledge	24.0	1.000
Number of languages	22.0	0.762

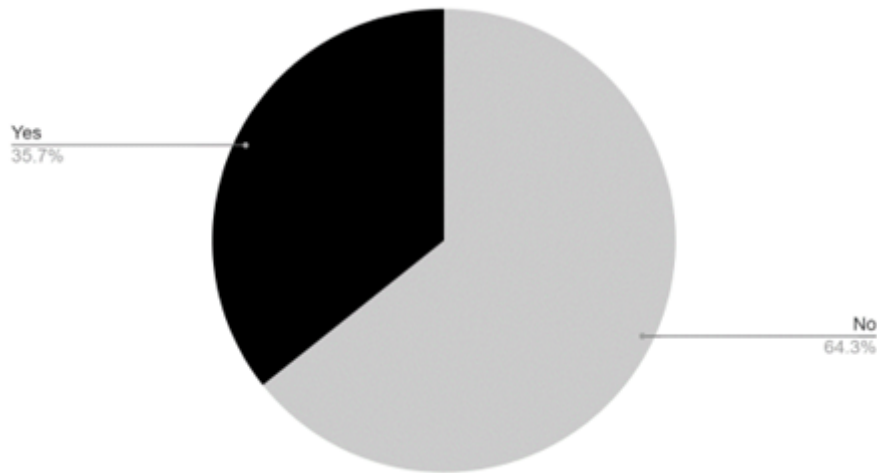
The Mann–Whitney U test was performed to verify whether linguistic differences were found between the groups. The results of the analysis revealed no statistical differences in either condition.

Figure 2. Number of spoken languages in the sample

To investigate the potential impact of the participants’ proficiency in different languages on the results and the hypothesis, an analysis was conducted. The pie chart above illustrates the distribution of the sample’s proficiency in multiple languages: 9 subjects (64.3%) speak 3 languages; 4 subjects (28.6%) speak 2 languages; and 1 subject (7.1%) speaks 4 languages.

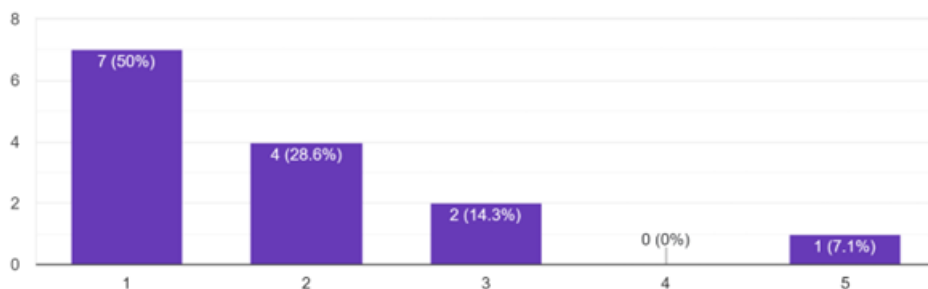
Figure 3. Self-assessment of previous knowledge in Spanish

In order to assess the impact of prior knowledge of Spanish on the results and the hypothesis, an analysis was performed. The pie chart above illustrates that 35.7% of participants had previous knowledge in Spanish, whereas 64.3% did not have previous knowledge in Spanish.

Figure 4. Quality of self-assessment of previous knowledge in Spanish
(scale 1–5)

How good do you consider your knowledge of Spanish?

Despite the subjects having prior knowledge of the Spanish language, an assessment was conducted to determine their self-perceived proficiency in order to verify its potential impact on the hypothesis. According to the results, seven subjects (50%) rated their previous knowledge in Spanish as 1 out of 5, four subjects (28.6%) rated it as 2 out of 5, two subjects (14.3%) rated it as 3 out of 5, and one subject (7.1%) rated it as 5 out of 5.

4. Discussion

The study hypothesis stated that students who were to be subjected to the odor stimulus would have easier access to their long-term memory of the studied content. However, the students who were subjected to the odor stimulus did not have easier access to their long-term memory of the studied content compared to the control group. Therefore, the study found no evidence to support the hypothesis. The findings challenge the expectation that odor stimuli would improve

the memory recall process in learning. Further investigation will explore how different types of memory (episodic, semantic, and implicit) could contribute to the lack of meaningful learning observed, with the olfactory stimulus deviating from the hypothesized outcome.

Few studies simulate this type of learning through relational memory with the olfactory system in a controlled environment with humans. Previous experiments have explored contextual memory performance and recognition.^{19,20,21} It has been found that although the encoding of odors may pose difficulties for short-term memory association which gives insights on the one-hour limitation time during the experiments. Nevertheless, over time it can exhibit similar effectiveness to auditory or visual stimuli (with an approximately 80% increase in performance levels).²²

Normally, these memories evoked by olfactory system are related to very emotional moments compared to the other senses. Meaning that has a strong connection with the hippocampal area responsible for memory storage, including the Basolateral Amygdala (BLA). In the current experiment, the relevance of meaningful learning was emphasized, which is responsible for creating a memorable experience for students, thus facilitating the encoding of information. Furthermore, recall from explicit memory, which encompasses semantic memory for learning purposes, was considered as a main goal. It is suggested that: “An olfactory stimulus consistently paired with a learning experience might be used later to produce more efficient performance of the learned behavior.”²³ Further, more re-

19 Arnie Cann and Debra A. Ross, “Olfactory Stimuli as Context Cues in Human Memory”, *The American Journal of Psychology* 102, no. 1 (1989): 91–102. <https://doi.org/10.2307/1423118>.

20 Schab, F. R., “Odors and the Remembrance of Things Past”, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 16, no. 4 (1990): 648–655. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.16.4.648>.

21 Rachel S. Herz and Gerald C. Cupchik, “An Experimental Characterization of Odor-Evoked Memories in Humans”, *Chemical Senses* 17, no. 5 (1992): 519–528. doi:10.1093/chemse/17.5.519.

22 Harry Lawless, “Recognition of Common Odors, Pictures, and Simple Shapes”, *Attention, Perception and Psychophysics* 24 (1978): 493–495. doi:10.3758/BF03198772.

23 Cann and Ross, *supra* note, 21.

cent studies, such as those by Mouly and Sullivan, show that the olfactory system has an important role in the formation and consolidation of memory specifically through emotional connections, highlighting the strong link between this system and episodic memory, emphasizing the early stages of childhood development, and defining this phenomenon as “emotional olfactory learning.”²⁴

It is also significant to note that the olfactory system activates areas of the hippocampus presenting classical conditioning. Being this something that completely differentiates the other senses that do not cause this area to be critically activated. This study underscores the importance of olfactory stimuli due to their strong biological impact on the hippocampus, which plays a crucial role in memory formation. This can help memory to be enriched in learning environments. Furthermore in others fields as clinical psychology, can offer insights into treating brain damage in this area when tracking evidence collected from previous studies.

Another important factor to take into account is the language learning aspect, which distinguishes the experiment from memory studies. In this experiment, the greatest relevance is attributed to completely learning an skill and a new set of vocabulary that should had been previously unknown. Thus, minimizing external variables such as associations within the same language that help facilitate the recall process. Additionally, it is important to mention that certain phonemes shared between languages or words with similar roots, such as those derived from Latin, can influence the learning process. There is no evidence from previous studies that have demonstrated control over this important variable.

The discussion now shifts towards the types of memory being enriched, recognizing the involvement of both explicit and implicit memory in this process. It has been mentioned that our prior episodic memories can be remembered

24 Anne-Marie Mouly and Robert Sullivan, “Memory and Plasticity in the Olfactory System: From Infancy to Adulthood”, In *The Neurobiology of Olfaction*, edited by Anna Menini, Chapter 15. (Boca Raton, FL: CRC Press/ Taylor & Francis, 2010). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK55967/>.

through olfactory stimuli from the present context. When the brain activates this categorization, it is likely to find semantic memories due to the proximity of concepts related to the memory that is being recreated. However, it is a matter of relevance to understand that the link that facilitates the olfactory system within explicit memory is not directly linked to semantic memory, unless meaning is attributed to the aroma. This simply tends to be a neutral stimulus (at least, where meaning is given to the odor). Nevertheless, what can be corroborated is that types of memory are not completely independent routes. Therefore, by remembering autobiographical memories from the past it is possible to access semantic memory content. Likewise, implicit memory, while not directly facilitating recall, serves as a cue to access explicit memory and fulfill the objective of remembering a concept through the activation of spreading associations. In the case of meaningful learning, it is clear that assimilation is one of the strategies to enrich cognitive schemas. Therefore, achieving memory through this stimulus that possesses such ease of limbic connection, and even hypothalamic relevance as a concept to assimilate in order within the scheme, becomes a tantalizingly interesting alternative. In the present study, it was evaluated whether such pathways could facilitate the recognition of information in the case of EGP, or whether it could even interfere due to automatic procedural memory processes (choosing the same answers even if answers were wrong) in CSA.

In addition, it was analyzed whether the self-perceptions of individuals – such as the most sensitive type of sense, or the evaluation of the impact that the olfactory system has on the type of memory – could influence the results of the control group and the experimental group.

4.1. EGP

In the first analysis, the effectiveness of meaningful learning, as proposed by

Ausubel,²⁵ was evaluated to confirm the hypothesis. It is known that the association process can take considerable time to develop – for example, in Pavlov's classical conditioning experiments, dogs began associating the bell with food after many repetitions.²⁶ In the experiment, this was not considered as the main measure because the focus was not primarily on conditioning reflexes, but rather on evaluating semantic memory and acquisition of skill.²⁷ While the repetition of the stimulus may not appear to be of utmost importance, it remains an important feature of memorizing that affects learning. Evaluation methods, such as multiple-choice, single-question recognition, primarily assess memory retrieval (specifically recognition) rather than the use of knowledge itself or skill mastery, as well the inert knowledge problem (in this case using knowledge to apply it in a test).

Suggesting a possible increase in the academic performance of students at a quantitative level involves reducing variables external to accessing long-term memory, such as blocks due to stress, anxiety, fatigue, or interference in retroactive or proactive memory. Moreover, pleasant aromas tend to improve people's mood, and logically this could facilitate the process of recall in the experimental group. In the experiment, although the control group represented a higher mean grade of 96% efficacy in their correct answers, it is important to highlight that the experimental group presented 83% accuracy, showing however a high performance.

The observed phenomenon in EGP can be explained through the connectionism model proposed by the cognitive perspective.²⁸ Analogically, it was evaluated how the inputs that could come from various sources, such as sensory stimuli from the environment (olfactory stimulus proposed on Day 2) or past experiences

25 D. P. Ausubel, *Educational psychology: A cognitive view* (Holt, Rinehart and Winston, 1968).

26 Michael W. Eysenck and Mark T. Keane. *Cognitive Psychology: A Student's Handbook* (Psychology Press, 2020).

27 Morgado Bernal, I. "Psychobiology of learning and memory", (2005).

28 James L. McClelland and Axel Cleeremans, "Connectionist Models", In *Oxford Companion to Consciousness* edited by T. Byrne, A. Cleeremans, and P. Wilken, 1st ed., (New York: Oxford University Press, 2009).

stored in memory (remembering the vanilla aroma that was present in the class on Day 1 once it was perceived by the subject), lead to the hidden layers that explain the (unconscious) cognitive processes related to implicit memory. These associations generated the activation of related concepts (“when the class was being held, this aroma was present in the environment in Day 1”), finally leading to a better output (precisely remembering the moment in which the concept was learned and even when the quiz was taken; therefore, the semantic type of memory). In the case of the experiment, subjects were not informed of the presence of the stimulus, allowing us to determine whether this activation could occur in an uninfluenced manner. Further investigation is encourage bringing awareness of the odor in the room.

4.2. CSA

When it was stated that students exposed to the odor stimulus would have easier access to long-term memory of the studied content, it was established that students can represent better access to the correct information. However, it is possible that the studied content had been learned incorrectly. Therefore, remembering it incorrectly also represents a form of greater access that required verification between groups.

During evaluation, the aim was to review whether errors made during recall could indicate a strong association between the olfactory system and implicit memory, potentially manifesting as an automatic process (even as an undesired outcome). Therefore, the scoring system was implemented to assess this possibility. Thus, a score of +1 was given when the response matched between Day 1 and Day 2 tests, while a score of -1 was assigned otherwise.

From the perspective of the previously explained cognitive connectionist model, it was necessary to check whether the link that was made from the input layer (learning the concept incorrectly) stimulated the hidden layer, generating

the same response in the output layer, all from an unconscious point of response. This would thus explain if deliberate erring could showed a weakness: because the concept was not learned correctly despite having consciously learned the error.

This suggests that as a result of the more unconscious association on the part of implicit memory, the ability over episodic and semantic (explicit) memory can be executed more easily. Because the tests were presented in the same order, the aim was to verify whether procedural memory could influence the selection of answers leading to the choice of the same answer due to automaticity. This effect had a greater impact on the control group compared to the experimental group (without the olfactory stimuli, but rather in mechanically the same response), as reflected in the results.

Studies have also been carried out analyzing conditioning in implicit memory with respect to fear in humans.²⁹ However, fear is not the emotion that is the appropriate objective to target in a classroom due to its potential to induce stress levels in students, generating cognitive blocks. Instead, it would be necessary to explore other types of emotions relating to the olfactory system, since when using a type of operant conditioning it is well known that rewards (which include positive emotions) tend to predominate longer in the memory and in learning compared to punishments (negative emotions). This can be explained by evidence suggesting that pleasant stimuli selectively activate the nucleus accumbens and medial prefrontal cortex, which are in charge of the executive system proposed by the working memory perspective and has an important impact on motivation. From which allows the increased probability of remaining motivated to repeat a behavior (attending a future class, in our case). The purpose of this study was focused on measuring whether, even in a motivating classroom environment, the presence of a stimulus could enrich the learning experience more. Within the

29 Dominic T. Cheng, Dirk C. Knight, Craig N. Smith, Elliot A. Stein, and Fred J. Helmstetter, "Functional MRI of Human Amygdala Activity During Pavlovian Fear Conditioning: Stimulus Processing versus Response Expression", *Behavioral Neuroscience* 117, no. 1 (2003): 3–10. doi:10.1037//0735-7044.117.1.3.

experiment, an attempt was made to evoke these deep-rooted emotions during the process by encouraging active participation from students and incorporating personal references from each of them into slides. Consequently, this possible relationship could affect the balance of CSA within the experimental field for both groups. Regardless of whether they are associated with memories of positive or negative emotions, memories can have an impact on the automatic retrieval of information, taking an exam, or carrying out a competency evaluation activity. However, the results showed (without significant findings) the opposite, where the mean CSA score was slightly higher in the control group compared to the experimental group, suggesting that the control group obtained a slightly better consistency answering in the same way from Day 1 to Day 2, and therefore that the olfactory stimulus may not have been related. This could be attributed to the fact that the students from both groups reported a positive attitude towards the class, making it difficult to differentiate the effects of the olfactory stimulus. Since the emotions experienced by both groups were positive, they could have facilitated the encoding process for all participants. Although the result was lower in the experimental group, it may also suggest that the students of the control group, on the contrary, corrected their errors and demonstrated improved results on Day 2.

4.3. OF

This measure was considered at the end of the experiment. Despite of, this information is crucially relevant in order to give insight of people individual differences in awareness of their own senses. Understanding the reasons why the hypothesis could not be confirmed despite such vast theoretical support is valuable. It is also possible that for some individuals, the olfactory system represents a greater connection with one memory system than with another (the discussion between whether it is more explicit or implicit). Moreover, consideration of the idea that “If my most sensitive sense is olfaction, therefore it is the sense from

which I will be most susceptible to be able to create associations” emphasizes the importance of understanding that individual differences are fundamental when it comes to enriching learning. This section discusses the reasons why this form was carried out and contrasts results between groups, evaluating all subjects of the experiment independently. This is because it is not enough to only evaluate how a group reacts to a stimulus, but it must also be considered whether there are individuals within both groups for whom certain stimuli are more or less perceptible.

As reflected in Table 6, participants in the experimental group ($M = 3.86$) had a small tendency (although not significant) to associate the impact of the olfactory system with episodic memory compared to the control group ($M = 3.57$). The control group ($M = 4.14$) tended to associate the impact of the olfactory system with implicit memory with respect to the experimental group ($M = 3.14$), with a significant difference ($p = 0.010$; see Table 8). It can also be observed (see Table 1) that in EGP, the experimental group (Day 2, $M = 5.80$) obtained slightly better than CSA results (see Table 4; $M = 5.00$), indicating that for our experimental group there was better performance in terms of answering correctly over answering in the same way. In the control group, the results indicate a similar tendency towards responding correctly over EGP (Day 2, $M = 6.71$) and CSA ($M = 6.43$), albeit to a lesser extent compared to the experimental group. This suggests that individual differences could have played a key factor in testing the hypothesis, because the experimental group considered the olfactory system to be more closely associated with episodic memory rather than implicit memory.

It is known that the VARK model describes that there is a sensory modality for each student that varies in the learning process: visual (sight), aural (hearing), read/write (sight/touch), and kinesthetic (touch). Despite its empirical limitations, this represents a simplistic framework which illustrates that students report

different learning preferences focused on their senses.³⁰ However, it is relevant to acknowledge that from a neuroscientific point of view, there are differences in individual abilities between people with more developed senses due to a greater number of established neuronal connections or their deterioration (as evidenced in the consequences of COVID-19 in the olfactory system). In this section (see Table 7 for group comparison and Table 8 for all subjects), it was evaluated (from a very subjective point of view) whether perhaps the most sensitive type of sense might represent a greater impact on a specific type of memory (whether implicit or explicit).

When considering the most sensitive sense variable, we continued to observe congruence with the previously explained comparisons between EGP and CPA. According to the data presented in Table 8, it becomes evident that in fact even the participants who selected olfaction within the experimental group consider that it is more closely related to episodic memory. In the control group, it was established that it was more related to explicit memory (except for those who selected the olfactory system as the most sensitive).

Moreover, 21% of participants (see Figure 4.1) considered the olfactory system as their most sensitive sense. Notably, our findings ($M = 4.33$; see Table 9) indicate that our participants related the olfactory sense more to explicit memory, particularly episodic memory, scoring slightly higher compared to those who selected other senses as the most sensitive. At the same time, those participants who selected hearing/sight as more sensitive scored slightly higher on implicit memory than our “smellers.” More evidence should be collected to clarify whether individuals who are more conscious of olfactory stimuli exhibit enhanced binding with explicit memory over implicit memory. A general analysis was also carried out regardless of the participants’ type of preferred sense, revealing a greater impact

30 Norasmah Othman and Mohd Hasril Amiruddin, “Different Perspectives of Learning Styles from VARK Model”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 7 (2010): 652-660. ISSN 1877-0428. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.10.088>.

on episodic memory. This suggests, as in previous studies, a belief in Proustian phenomena related to autobiographical memory.³¹ As shown in Table 10, episodic memory for all participants scored slightly higher compared to other memory types ($M = 3.71$), representing a significant difference between each type of memory (see Table 11). Additionally, participants demonstrated medium to high scales of +3 towards both implicit and explicit memory over semantic memory ($M = 2.86$, which indicates medium to low). Furthermore, it is important to evaluate and separate for future research whether implicit memory could be more closely linked to the priming effect, procedural memory, or associations.

4.4. Previous Knowledge of Languages/Spanish

As mentioned above, this experiment attempted to control the variable related to language teaching. In the case of our example, it was noted that a significant portion of the sample consisted of multilingual speakers with prior knowledge of Spanish. This factor could represent cognitive ease in learning new languages.³² Therefore, the identification of this variable was also conducted in the form. The results were not as favorable, with almost half of the sample having prior knowledge of Spanish.

Since Spanish is the second-most commonly spoken language in the world when including native speakers and the fourth-most commonly spoken language when including non-native speakers, it was difficult to establish this as an exclusion criterion since the sample itself was small.

Therefore, we evaluated whether there was prior knowledge of the language and the extent of participants' mastery in order to clarify differences between those with basic knowledge and highly advanced speakers.

However, as the class represented a basic level of language learning, it became

31 Chu, S. and Downes, J. J., "Odor-evoked autobiographical memories: psychological investigations of proustian phenomena", *Chemical Senses* 25, no. 1 (2000): 111–116. <https://doi.org/10.1093/chemse/25.1.111>.

32 Jared aDiamond, "The Benefits of Multilingualism", *Science* 330 (2010): 332–333. doi:10.1126/science.1195067.

considerably easier for those who had prior knowledge to relearn these concepts, potentially skewing our results. Despite this, no significant differences were found between groups; therefore, the hypothesis testing was not directly affected by this factor.

4.5. Limitations

Unfortunately, this experiment presents methodological limitations, being the most relevant, the small sample size. It is difficult to draw inferences and interpretations from the results presented since there is not enough power of analysis to produce concrete answers. Two participants in the experimental group were unable to attend on Day 2, which reduced the sample size even further. Additionally, due to a logistical delay that occurred during the change of groups, on the first day, the first group's class began 10 minutes later, which made the experimental group wait a little longer.

This factor could have influenced the results. The humidifier had difficulties spreading the odors through the classroom in time; therefore, incense candles were used as an emergency measure. While one person expressed discomfort due to the intensity that the candles caused in a closed space and suggested opening the window, the subject was asked to try to tolerate it until the end of the experiment. Furthermore, some students in the control group reported having studied their notes before entering on Day 2 during the discussion at the end of the experiment, therefore, the rehearsal process could also have affected their performance when comparing the control group with the experimental group.

Moreover, it is also known that in order to consolidate memories, information must be constantly exposed to the individual. Time plays a significant role in learning.³³ Therefore, to make inferences about learning effectiveness, it is important

33 Larry R. Squire, Lulu Genzel, John T. Wixted, and Richard G.M. Morris, "Memory Consolidation", *Cold Spring Harbor Perspectives in Biology* 7, no. 8 (2015): a021766.

to replicate the stimulus/learning linking process for a longer period of time in order to establish more reliable causality. This approach allows participants to engage with more advanced concepts, providing a clearer understanding of learning outcomes.

The exam utilized in the experiment does not present a standardized model to measure A1 abilities in the Spanish language. Future adapted standardized test are suggested.

Due to the limited availability of learning time, this was carried out in a way that only the concepts presented during the experiment were evaluated. This approach may have inadvertently resulted in a lower level of demand, which could have affected the perceived ease of the exam, consequently biasing the results, which mostly appeared positive for both groups.

Additionally, the effectiveness of the Derring effect³⁴ could have promoted meaningful learning for all participants, making it difficult to compare and explaining such highly positive results. Another important limitation to highlight is that the same researcher conducted the class experiment, and this could considerably bias the results.

Despite these limitations, no further inconveniences were reported during the development of the experiment.

Conclusions

Although the experiment represents several limitations and no significant data could be found relating to EGP or CSA, except for the subjects' impact on the types of memory in the form, there is a strong foundation in the literature and previous experiments that links our sense of smell to memories. Therefore, this research could be carried out on a larger scale to establish more accurate answers.

34 S. S. H. Wong and Lim, S. W. H., "Deliberate errors promote meaningful learning", *Journal of Educational Psychology* 114(8) (2022):1817.

Studying the sense of smell is one of the great challenges that can be observed in psychology due to its great variability and fickle sensitivity. However, it is a field of vast exploration and novel interest.

Acknowledgments

My sincere gratitude is offered to Prof. Dr. Arvydas Kuzinas for his great support and collaboration which facilitated the development and review of this experiment. Also, to Dr. Olga Usinskiene for her help in correcting grammar and improving the writing of the article. I am also thankful to Mykolas Romeris University for providing a space for young researchers to investigate the world of experimental psychology. Lastly, I would like to express my appreciation to the students and colleagues who dedicated their time and energy participating in this experiment, and who demonstrated strong commitment and engagement.

KVAPŲ SISTEMOS POVEIKIS ILGALAIKĖS ATMINTIES IŠSAUGOJIMUI: GALIMAS PRITAIKYMAS SIEKiant PRATURTINTI PRASMINGĄ MOKYMĄSI AKADEMINIAME UGDYME

Martin Andrade Alzate, Arvydas Kuzinas

Mykolo Romerio universitetas

Santrauka. Šiuo eksperimentu buvo siekiama išanalizuoti, ar uoslės dirgiklio buvimas kontroliuojamoje aplinkoje turėjo įtakos mokymosi procesui, palyginti su jo nebuvimu. Be to, buvo tiriama, ar uoslės dirgiklio poveikis žinių kodavimo ir saugojimo metu suaktyvino pažintinius ryšius, kurie palengvino paieškos procesą. Galiausiai buvo ištirta, ar šio stimulo suvokimas bandymo metu paskatino prisiminti konkretesnius prisiminimus, įskaitant semantinę, epizodinę ar numanomą atmintį. 14 studentų, iš kurių 3 vyrai ir 11 moterų, buvo įdarbinti ir po lygiai suskirstyti į kontrolinę ir eksperimentinę grupę. Eksperimentas vyko kontroliuojamoje laboratorijos aplinkoje dviem skirtingomis dienomis, pažymėtomis 1 ir 2 diena, kiekviena grupė patyrė skirtingas sąlygas. Nors reikšmingų skirtumų tarp grupių nenustatyta, savęs vertinimo ataskaitose buvo pabrėžta suvokiama uoslės svarba. Rekomenduojama atlikti tolesnius platesnio masto tyrimus siekiant išsiaiškinti sudėtingą ryšį tarp uoslės dirgiklių ir atminties procesų. Nepaisant apribojimų, šis tyrimas pabrėžia kvapo vaidmens formuojant atmintį tyrimo svarbą, o tai yra perspektyvi ateities psichologijos tyrimų kryptis.

Reikšminiai žodžiai: uoslės jutimo sistema; ilgalaikė atmintis; asociacija; prasmingas mokymasis; aiški atmintis; numanoma atmintis; NMDA receptoriai; mGluR.

Annexes

Annex 1 – Test Day 1 and Day 2

Complete the following basic conversation in Spanish. Please answer only one option:

Teacher: ¿Cómo te llamas? Student: _____.

- a) Soy de (name)
- b) Me llamo (name)
- c) Bien, gracias (name)

Which of the following words is a greeting in Spanish?

- a) Hola
- b) Rojo
- c) Comida

Pronounce the following word: “perro”.

- a) [pe.rro]
- b) [pe.llo]
- c) [pe.ro]
- d) [pe.lo]

Select the correct number in Spanish: your age. Please write here your age in numbers ____

- a) Diecinueve
- b) Veintiuno
- c) Veintiséis
- d) Veinticuatro

- e) Veinte
- f) Dieciocho
- g) Diecisiete
- h) Veintitrés
- i) Veinticinco
- j) Veintidós
- h) Veintsiete

Complete the following sentence with the verb “estar”: Yo _____.

- a) está triste
- b) estoy alegre
- c) somos asqueados

What is the correct structure in Spanish with which to say “I am a student”?

- a) Yo ser un/a estudiante.
- b) Yo soy un/a estudiante.
- c) Yo esté/á estudiante.

How do you say “Good afternoon” in Spanish?

- a) Quio.
- b) Buenas mañanas.
- c) Buenos días.
- d) Buenas tardes.
- e) Buenas noches.

Annex 2 – Self-assessment form

Demographic information:

Biological Sex:

- a) Female
- b) Male

Age:

- a) Under 18 years old
- b) 18–21 years old
- c) 22–24 years old
- d) 25–30 years old

Field of Study: In which year do you currently study?

- a) 1st
- b) 2nd
- c) 3rd
- d) 4th

Types of Learning: Which of the following types of learning do you most identify with? (possible to select more than one)

Select all that apply:

- a) Auditory
- b) Visual
- c) Kinesthetic (you learn by moving, especially with your body)

Reading Problems: Do you suffer from any reading problems such as dyslexia?

- a) Yes
- b) No

Most Sensitive Sense:

- a) Touch
- b) Sight
- c) Hearing
- d) Smell
- e) Taste
- f) Spatial

Language Skills:

Number of languages **spoken**:

- a) 1
- b) 2
- c) 3
- d) 4
- e) More than 5

Do you have any previous knowledge of Spanish?

- a) Yes
- b) No

Proficiency in Spanish

How good do you consider your knowledge of Spanish (1 – poor, 5 – excellent)?

1 2 3 4 5

Impact of the Olfactory System on Memory:

Episodic Memory: On what scale do you think the olfactory system **impacts** episodic memory? (memory of personally experienced events)

1 2 3 4 5

Semantic Memory: On what scale do you think the olfactory system impacts semantic memory? (general factual knowledge and concepts)

1 2 3 4 5

Implicit Memory: On what scale do you think the olfactory system impacts implicit memory? (unconscious memory such as priming, associations, habits, how to do things)

1 2 3 4 5

THE TRANSITION TO ADULthood – THE LIVING SKILLS OF YOUNG PEOPLE IN CARE

Hajara Tafida-Isa

E-mail: hatafida@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University

Jolanta Pivorienė

E-mail: jolantapiv@mruni.eu

Mykolas Romeris University

Abstract. The deinstitutionalization of the child care system brought new requirements for social workers when preparing young people to leave care, and new forms of alternative care emerged. However, neither social workers nor those in care were prepared for these changes. The goal of this article is to analyse care leavers' living skills during the transition to adulthood. The article is based on Master Thesis paper. A qualitative research method using non-probability judgmental sampling was applied. Five social workers that provide leaving care support services were interviewed. Thematic data analysis revealed five subthemes: domestic skills, being part of society, financial planning skills, confidence, and decision-making. Social workers emphasized that for a smooth transition to adulthood, care leavers need to have skills that will help them to achieve good outcomes. These skills include those of a domestic nature: cooking, cleaning, doing the dishes, and other abilities will make care leavers feel independent, first of all, from social workers. However, not only domestic living skills are needed; social workers also explain that care leavers need to know how to be part of society without feeling like they do not belong. Care leavers have also been described as needing confidence, decision-making and financial planning skills. Together, these skills make care leavers' transition to adulthood successful.

Keywords: young people in care; independent and interdependent living skills; transition to adulthood; emerging adulthood theory.

Introduction

For young people, the departure from the family setting to independent living is a significant challenge. This challenge is even more significant for those who are living in alternative care settings due to a lack of family support in their transition to adulthood.¹ In the EU, approximately 1 million children live in alternative care, and a large number of them leave care every year.² In Lithuania, an average of 370 young people leave alternative care each year to live on their own because they have attained the age of majority.³

The transition to adulthood after leaving care is complicated for young people because they are less ready for independent living due to having lived in institutional settings.⁴ Despite not being ready for adulthood and independent living, care leavers have to take the responsibilities that come with adulthood in a short and accelerated time,⁵ unlike their peers who were not in care and can assume adult responsibilities gradually.⁶ As a result, care leavers are particularly vulnerable, and studies have shown them to have poorer outcomes: they are two to four times more likely to suffer from mental health disorders and substance abuse than non-placed young people, respectively⁷; they have the highest risk of social

1 Sulimani-Aidan Y. "Care leavers' challenges in transition to independent living". *Children and Youth Services Review* 46 (2014): 38-46.

2 Eurochild. *National Surveys on Children in Alternative Care: Executive Summary* (Brussels, 2010.).

3 "Number of children in child care institutions and families by sex". Statistics Lithuania. Accessed July 10, 2020 <https://osp.stat.gov.lt/EN/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e212da1b-2491-46d2-ab8a-2a260a3878c5#/>.

4 Benbenisty R and Schiff M. "Perceptions of readiness to leave care among adolescents in foster care in Israel". *Children and Youth Services Review* 31, 6 (2009): 662-669.

5 Stein M. "Resilience and Young People Leaving Care." *Child Care in Practice* 14, 1 (2007): 35-44.

6 Sulimani-Aidan, op.cit., 38-46.

7 Haggman-Laitila A., Salokekkila P., and Karki S. "Transition to adult life of young people leaving foster care: A qualitative systematic review". *Children and Youth Services Review* 95, (2018): 134-143.

exclusion as adults⁸; and they are more likely to be recruited into criminal gangs, where they may suffer abuse and exploitation.⁹ These risks can, however, be reduced through the development and provision of support, which starts while they are still in care and extends to when they leave care and transition to adulthood.¹⁰ Many studies have concluded that care leavers need holistic support. This suggests a combination of different activities for physical and psychosocial health, as well as in different life domains such as employment, education, economics and accommodation.¹¹

The United Nations (2010) Guidelines for the Alternative Care of Children recommend that childcare agencies and facilities should have a clear policy on support for aftercare and follow-up in the transition of care leavers. With regards to these guidelines, the government of Lithuania developed the Action Plan on the Transition from Institutional Care to Family and Community Services for Disabled Persons and Children Without Parental Care 2014–2020. This Action Plan highlights the necessary steps to be taken in Lithuania regarding the services provided to children without parental care and support for their guardians and carers.¹²

The above-mentioned transitional support is provided by program staff and social workers involved with those leaving care. They are the moderators of these support services and are responsible for the success of all support interventions for those leaving care. These human service professionals help care leavers understand what living independently truly is.¹³ They are also there every step of

8 Jackson S., and Cameron C. “Leaving Care: Looking ahead and aiming higher”. *Children and Youth Services Review*, 34, 6 (2012): 1107–1114.

9 Sakaliene D., and Pleckevičienė V. *Rights of the child in Lithuania: NGO. Report for the UN Committee on the Rights of the Child* (Vilnius, 2012).

10 Benbenisty and Schiff, *supra note*, 4: 662–669.

11 Häggman-Laitila, Salohekkilä and Karki, *supra note*, 7: 63–77.

12 “Order Concerning Approval of An Action Plan on the Transition from Institutional Care to Family and Community Services for Persons and Children Without Parental Care for 2014–2020”. Ministry of Social Security and Labour, 2014.

13 Häggman-Laitila, Salohekkilä and Karki, *supra note*, 11: 63–77.

the way to serve as independent living coaches and encourage young people to join the community, as this is associated with positive outcomes for care leavers.¹⁴

The **goal** of this article is to analyze care leavers' living skills in the transition to adulthood. The article is based on Master Thesis paper by interpreting analyzed data from a new perspective.

The **objects** of the study are the living skills of care leavers.

The **methods** used in this study include qualitative research using non-probability judgmental sampling. Five social workers that provide leaving care support services were interviewed. Thematic data analysis then revealed five subthemes: domestic skills, being part of society, financial planning skills, confidence, and decision-making. Emerging adulthood theory, a leading theoretical approach for the better understanding of data such as this, was also employed in this study.

1. Emerging adulthood theory

Emerging adulthood theory, proposed by Arnett,¹⁵ describes the phase of life between adolescence and full adulthood. Arnett described this period as not simply an extended adolescence, but as a different period from adolescence, where young people are much freer from parental control. Therefore, it is a period of independent exploration. It is also not young adulthood, because most young people have not yet made the transitions historically associated with adult status – namely, marriage and parenthood. This period involves those aged from eighteen to twenty-five, and it has features different in important ways from the preceding period of adolescence. It is an age at which young people feel in transition, as they are neither an adolescent nor an adult. At the same time, it is an age of endless possibilities, where young people have the opportunity to transform their lives. A

14 Sinkkonen H.M., Kyattala M. "Supportive Housing in Foster Care: The Views of Young People". *Child Care in Practice* 21, 4 (2015): 408-424.

15 Arnett J. J. "Emerging Adulthood: What Is It, and What Is It Good For?". *Child Development Perspectives* 1,2 (2007): 68-73.

notable characteristic of this period is that it offers the best opportunity for self-exploration and focus.¹⁶ Focusing on themselves helps emerging adults to develop daily living skills and better understand who they are and what they want from life, thereby building a foundation for their adult lives. This serves to meet their goal of self-sufficiency, but they also have space to make their own decisions. Even though they leave their families of origin, their families still continue to act as a source of financial and practical support, as well as being a source of guidance and wisdom. They then carry their familial influences with them when they leave home, regardless of their family background.¹⁷

For care leavers, the transition to adulthood is a period of anxiety and uncertainty due to them feeling unsettled. Even though this is a period in which they are freer than they have ever been since they were children, they still struggle with uncertainty due to feeling like doors have closed on them and they have no more possibilities. There is an assumption that care leavers have limited opportunities and do not experience the benefits of emerging adulthood. They have limited time and space for self-exploration because they have limited family support networks, and have to support themselves financially. They also experience significant instability in employment and accommodation, and often have only themselves to rely on – unlike many young adults their age, who are able to lean on their parents when the need arises.¹⁸ Care leavers must assume independence immediately after they leave care, and this is an abrupt and accelerated transition. They are often not ready for this transition and lack the necessary support.¹⁹ As a result, they are considerably more disadvantaged and vulnerable because they have limited possibilities and opportunities, and these are a constraint on their

16 Sulimani-Aidan, and Melkman, *supra note*, 1:135-140.

17 Arnett, *supra note*, 15: 68-73.

18 Sulimani-Aidan, Melkman, *supra note*, 1:135-140.

19 Stein, *supra note*, 5: 422-434.

future plans and hopes.²⁰ Although care leavers may face challenges as they emerge into adulthood, this period also holds potential advantages for them. This is because – even though state support ends rather abruptly, sending them into the harsh realities of adult life – they remain in a situation in which they have great potential for responsibility, skills development, and self-understanding, with far greater potential for these benefits than when they were adolescents.²¹

2. Independent and interdependent living skills

Care leavers, like all young people who are transitioning to adulthood, have common needs of employment, financial independence, independent living skills, building and maintaining support systems, and becoming contributing members of the larger community.²² However, for care leavers, this transition is more complicated. Often, they do not receive extra support from their biological families, relationships with which are stressful as a result of past experiences. They do not have safe spaces to return to if necessary, and as a result they need additional support in their transition to adulthood.²³ This transitional period may impact how care leavers cope later in their independent lives.²⁴

Shin²⁵ suggested that independent living skills training should be the main child welfare service for helping young people who are about to exit care. In the scoping review for SOS Children's Village, care leavers stressed the importance of being prepared for leaving care through the acquisition of practical skills that leavers might need for independent life. Cooking and cleaning, budgeting, and

20 Sulimani-Aidan, Melkman, *supra note*, 1:135-140.

21 Arnett, *supra note*, 15: 68-73.

22 Loring J. "The Impact of Transitional Housing on the Post-Discharge Functioning of Former Foster Youth". *Residential Treatment for Children and Youth* 28, 1 (2011): 17-38.

23 Häggman-Laitila, Salohekkilä and Karki, *supra note*, 11: 63-77.

24 Sulimani-Aidan Y. "Care leavers' challenges in transition to independent living". *Children and Youth Services Review* 46 (2014): 38-46.

25 Shin H.S. "Improving Social Work Practice with Foster Adolescents: Examining Readiness for Independence". *Journal of Public Child Welfare* 3, 4 (2009): 354-371.

taking care of their own health were at the top of this list of skills, and it was also emphasized that carers should provide advice about how to access entitlements, accommodation, educational opportunities and work.²⁶ Shin's²⁷ study, involving 152 young people in care, found that the preparation of foster youth for independent living takes a significant amount of planning and effort. While trying to answer what care leavers need, Daly²⁸ interviewed care workers and care leavers, who outlined the need to master practical everyday tasks such as making meals, doing laundry, planning a journey, and financial skills – particularly budgeting. Most participants in a study by Paulsen and Berg²⁹ reported the necessity of economic guidance in their daily lives.

The findings of research by Frimpong-Manso³⁰ add another dimension to the preparation of care leavers through supporting them in the development of living skills. This study emphasizes that the preparation of those leaving care should focus on helping develop not only independent skills, but also interdependent living skills – including fostering help-seeking attitudes in order to aid care leavers' ability to create a social support network. Even though care leavers need to have a certain level of independence, there is also a need for them to know how to ask for help. Paulsen and Berg³¹ refer to this as a “both-and” approach, where there is a recognition of this balance between “independency” and “dependency” amongst care leavers who are both independent and dependent at the same time.

26 SOS Children's Villages. *Prepare for Leaving Care: Practice Guidance*. Vilnius: Tarptautinė SOS vaikų kaimų organizacija, 2017.

27 Shin, *supra note*, 25: 354-371.

28 Daly F. “What do Young People Need When They Leave Care? Views of Care-leavers and Aftercare Workers in North Dublin Fiona”. *Child Care in Practice* 18, 4 (2012): 309-324.

29 Paulsen V., Berg B. “Social support and interdependency in transition to adulthood from child welfare services”. *Children and Youth Services Review*, 68 (2016): 132-131

30 Frimpong-Manso K. “Stories of Care Leaving: The Experiences of a Group of Resilient Young Adults on Their Journey to Interdependent Living in Ghana”. *Emerging Adulthood* 8, 1 (2020): 16-25.

31 Paulsen, Berg, *op. cit.*, 132-131.

Storø³² describes interdependence as being part of supportive networks where people exchange with each other reciprocally, and outlines two levels: the first entails close relationships to friends and family; the second concerns a citizen who is connected with other citizens by participating in society. According to this concept, sharing, helping and receiving help and other forms of social exchange with other people are good values.

In their findings, Pryce, Napolitano, and Samuels³³ concluded that children are taught different types of help-seeking behavior from their carers through explicit instruction or by behavior modeling. Young people who have left care acknowledged that additional assistance is essential for their growth and success.

There is a need to invest in children in alternative care in order to include their communities and networks in a fluid way so that the care system can promote a healthy reliance on a broader range of people. It is also key to emphasize seeking and obtaining help both while in care and after leaving the care system. One way to do so is through the provision of opportunities for young people in care to practice seeking and securing the help they need by supporting relationships between them and the adults that they are in close proximity to while in care.

3. Research methodology

Qualitative research was applied in this study to help the researcher explore and understand the subject matter from the perspective of those being studied. The use of qualitative research gave depth and richness as it involved the personal experiences of social workers who work with care leavers.

Non-probability judgmental sampling was used, applying the following criteria to social workers: (1) those who work in institutions that provide leaving

32 Storø J. "To manage on one's own after leaving care? A discussion of the concepts independence versus interdependence". *Nordic Social Work Research* 8 (2018): 104-115.

33 Pryce J., Napolitano L., Samuels G. "Transition to Adulthood of Former Foster Youth: Multilevel Challenges to the Help-Seeking Process Julia". *Emerging Adulthood* 5, 5 (2017): 311-321.

care services in Lithuania; and (2) those who work with young people about to leave care or who have left care. This gave first-hand information regarding the experiences of “front line” workers. Contact was made with five social workers in Lithuania who scheduled Skype calls. Four of the participants were female and one male. This sample size was chosen in order to give the researcher the opportunity to be fully immersed in the study and to establish good relationships with research participants in order to address the research problem in a more in-depth manner. Saturation was used as a criterion for discontinuing the collection of data for analysis.³⁴

This research applied the semi-structured interview method of data collection. The data was analyzed using thematic analysis, which is known as a process for identifying patterns or thematic areas within qualitative data.³⁵ The interview transcripts were read multiple times and then coded. There were no pre-set codes; instead, the codes were developed and modified as the coding process continued.

The main ethical considerations of qualitative research were followed. Confidentiality was ensured and informed consent was articulated. It was specified to the participants in advance what they would be asked to do in the research. They were made aware well in advance of what data would be collected and how the data would be used.³⁶

4. The living skills needed for transition

The thematic area of the living skills needed for transition consists of the following subthemes: domestic skills, being part of society, financial planning skills,

34 Saunders B., Sim J., Kingstone T., Baker S., Waterfield J., Bartlam B., and Jinks C. “Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization”. *Quality and Quantity* 52, 4 (2018): 1893-1907.

35 Maguire M., Delahunt B. “Doing a Thematic Analysis: A Practical, Step-by-Step Guide for Learning and Teaching Scholars”. *All Ireland Journal of Higher Education* 9, 3 (2017): 3351-33514.

36 Bahramnezhad, F., Sanjari, M., Fomani, F. K., Shoghi, M., and Cheraghi, M. A. “Ethical Challenges of researchers in qualitative studies: the necessity to develop a specific guideline”. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine* 7, (2014): 1-6.

confidence, and decision-making.

In their work with care leavers, the social workers identified domestic skills as necessary for care leavers' transition to adulthood. Care leavers need to know how to live their regular day-to-day lives without their carers. The possession of these skills – including, cleaning, cooking, laundry, etc. – in a care leaver was described as a major ingredient for a successful transition to adulthood:

“I need to mention that a successful transition from care to independence is also when the youngster can take care of themselves: when they can make some kind of dish, when they know that they have to do laundry, when they can go to the grocery shop and spend their money wisely, when they are not afraid to ask questions, when they can go to an ATM and know how to use it” (JT).

Additionally, when describing a “successfully transitioned” care leaver, one social worker added that when care leavers have used their learned life skills to secure a home and a job/education, then they will not need social workers anymore:

“When they have their own strong life – for example if they are still studying, they have work, or they have a place to live – we say that they are grown-up and they don't need us anymore” (KJ).

However, it is not just domestic living skills that are important. Care leavers need to know how to be part of wider society in order for them to feel like any other person and not be afraid in social situations:

“To take full part in a society and not to feel different from others, I think that is success” (EV); “...and they can also learn how to behave in the, you know, in the society with other people, because usually they are also afraid of people and they are always trying not to communicate with people” (MS).

Using a story of one young person selling a fridge, social workers described care leavers as lacking skills in financial planning and management:

“For example, one youngster bought a fridge from their money. After that, he sold it for three euros. And he said: ‘Oh, look what a lot of money I got from the

fridge.’ So, it was like, whoa! Three euros for a new fridge!’ (EV).

According to the research participants, care leavers need to know how to make good financial decisions that include planning so as not to run out of money for rent and food. When asked to describe a care leaver who has “successfully” transitioned to independence, the response concerned financial management:

“The youngster who can clearly plan their money so that at the end of the month they can have money for rent or food” (KJ).

Social workers have described care leavers as not having any confidence: “... they don’t trust themselves” (IG).

Moreover, they constantly feel guilty about things that are no fault of their own: “Let me say, they have this guilt ...they are connecting it, that it’s their fault, like something is wrong with them and no one can hear them, and no one is interested in them” (MS).

Another skill required by care leavers, as described by social workers, is the need to make decisions independently. This was described as difficult but necessary for a successful transition to adulthood, with one respondent replying to the question of what defines a successful transition as follows: “I think that it’s the youngster who can make decisions by themselves” (KJ).

This decision-making ability will lead to care leavers explicitly knowing what it is that they want in life, and the way to get there: “And if a person knows clearly what they want to do in life, I find that that is a really tough part of living independently and making decisions and knowing what you want, what you do and what for” (EV).

In summary, the social workers explained that in order for care leavers to transition to adulthood, they need to have skills that will help them achieve good outcomes. Care leavers have been described by social workers as needing domestic skills: cooking, cleaning, and doing the dishes. These domestic skills will make them feel independent of the social workers with whom they work. However, not

only domestic living skills are needed; social workers explain that care leavers need to know how to be part of society without feeling like they do not belong. Care leavers have also been described as needing confidence, decision-making, and financial planning skills. According to the social workers, all of these skills together will benefit care leavers to aid in a successful transition to adulthood.

5. Discussion

The role of social workers in supporting the transition of care leavers is defined as the responsibility of making sure that care leavers get to the point where they “do not need them” any longer. This is achieved through the acquisition of independent and interdependent living skills, which can be achieved through the support and guidance of their social workers. According to these findings, this guidance involves showing them how to do things better and supporting them to make the right decisions, realize the consequences of their decisions, and not give up. At the same time, the social workers recognize that they do not tell care leavers what to do, as their relationship is not based on hierarchy but begins from a level field. The research participants described themselves as being akin to lighthouses that show care leavers the way. This role of social workers for care leavers has also been emphasized in other research projects undertaken in the country.

The social workers observed that care leavers lack confidence, and noted that all of the tasks and roles of social workers will inadvertently lead to the building of the confidence of care leavers. Sulimani-Aidan³⁷ connects this to improving resilience; working with care leavers to build a positive perception of themselves by paying attention to their abilities and strengths will help in increasing their resilience.

The research participants also described care leavers as having insufficient decision-making skills. Research regarding decision-making among care leavers has

37 Sulimani-Aidan, and Melkman, *supra note*, 1:135-140.

shown that they do not know how to make decisions because they had nobody to teach them. As a result, they learnt how to make decisions by making mistakes. Additionally, during their time in care, they were required to make quick decisions, and therefore did not learn how to think before making a choice. Making decisions is important for care leaver's self-esteem and confidence; it may give them the sense of being active agents in relation to their own care, rather than powerless victims.³⁸

Knowing how to make decisions is a skill that care leavers can use in different parts of their lives. The research participants described care leavers as not knowing how to make good financial decisions, leading to poor financial management. Such findings have consistently been documented by practitioners and researchers³⁹ in the country. Care leavers have financial issues because they no longer have access to grants from the government after they leave care, and at the same time they face additional costs such as paying for health services and further education. As a result, they often find themselves on public assistance more often than young people who were never in care.

When care leavers are able to gain skills, they can apply those skills in other areas of their lives. Social workers teach care leavers the necessary skills for their transition to adulthood, but it is equally important that care leavers are involved in learning these skills so that they can learn by doing. In doing this, not only are social workers carrying out their roles as guides, teachers and supporters, but they are also putting care leavers at the forefront of their transitions.

Conclusions

When social workers develop quality relationships with care leavers, they can act as mentors and provide a therapeutic environment for care leavers where they

38 SOS Children's Villages, *supra note*, 26: 16.

39 Raudeliūnaitė R., Gudžinskienė V., "The Development of Independent Living Skills in Children at Community Children's Care Home: the Analysis of Children's Experiences". *Pedagogika* 145, 1 (2022): 233–257.

feel comfortable to express themselves. Social workers can understand care leavers and are able to teach them the skills that will aid them in their transition to adulthood. Social workers act as a source of support, guidance and motivation for care leavers. This is the primary way that they can help them attain the skills and competencies needed for their transition to adulthood. They help care leavers learn how to take care of themselves, how to be part of society, and how to be confident. Having these skills will allow care leavers to feel good about themselves and also be part of a support network. These are all shown to be protective factors that will increase care leavers' resilience.

Emerging adults need to learn certain skills in order to be independent, and while the acquisition of these skills for care leavers often comes through their careers, it is important for them to learn through practice. Research shows that social workers still have to teach care leavers a plethora of skills despite them becoming adults at the age of eighteen. Social workers consult care leavers and work with them to develop their skills. Such skills, using the example of decision-making, can be used across all parts of their lives, such as when managing their finances. Social workers guide care leavers to make these decisions by allowing them to participate in decision-making on issues related to their transition. In so doing, social workers can ensure that care leavers learn by doing.

PERĖJIMAS Į SUAUGUSIŲJŲ GYVENIMĄ – GLOBOJAMO JAUNIMO SAVARANKIŠKO GYVENIMO ĮGŪDŽIAI

Hajara Tafida-Isa, Jolanta Pivorienė

Mykolo Romerio universitetas

Santrauka. Vaikų globos sistemos deinstitutionalizavimas iškėlė naujus reikalavimus socialiniams darbuotojams rengiant jaunuolius išeiti iš globos sistemos. Atsirado naujų alternatyvios globos formų. Tačiau nei socialiniai darbuotojai, nei globos įstaigų jaunimas nebuvo pasirengę šiems pokyčiams. Straipsnio tikslas – išanalizuoti globos namų auklėtinių gyvenimo įgūdžius pereinant į suaugusiųjų gyvenimą. Taikytas kokybinis tyrimas naudojant netikimybinę tikslinę atranką. Interviu metu kalbėta su penkiais socialiniais darbuotojais, dirbančiais su iš globos išeinančiais jaunuoliais. Teminė duomenų analizė atskleidė penkias temas: būtiniai įgūdžiai, buvimas visuomenės dalimi, finansų planavimo įgūdžiai, pasitikėjimas savimi ir sprendimų priėmimas. Socialiniai darbuotojai pabrėžė, kad, norint sklandžiai pereiti į suaugusiųjų gyvenimą, globos įstaigas paliekantiems asmenims reikia turėti įgūdžių, kurie padėtų pasiekti gerų rezultatų. Socialiniai darbuotojai apibūdino, kad jiems pirmiausia reikia buitinių įgūdžių: maisto gaminimo, valymo, indų plovimo, t. y. to, kas padėtų jiems jaustis nepriklausomiems. Tačiau reikia ne tik buitinių įgūdžių; socialiniai darbuotojai aiškina, kad globos netekusiems asmenims reikia žinoti, kaip būti ir jaustis visuomenės dalimi. Globos namų auklėtiniai taip pat apibūdinami kaip asmenys, kuriems reikia pasitikėjimo savimi, sprendimų priėmimo ir finansų planavimo įgūdžių. Visi šie įgūdžiai kartu padėtų globoje esantiems jaunuoliams sėkmingai pereiti į savarankišką suaugusiųjų gyvenimą.

Reikšminiai žodžiai: jaunimas globoje; savarankiško gyvenimo įgūdžiai; perėjimas į suaugusiojo amžių; besiformuojančios pilnametystės / brandos teorija.

THE MANAGEMENT OF CHILD NEGLECT CASES: THE PERSPECTIVES OF SOCIAL WORKERS IN SLOVAKIA

Daryl James Valdez, RSW, MSSW

Mykolas Romeris University

E-mail: valdezdaryljames@gmail.com

Scientific tutor: Assoc. prof. dr. Justinas Sadauskas

E-mail: justas_sad@mruni.eu

Summary. The problem of child neglect remains one of the most pressing in Slovakia, with an estimated 500 to 600 children suffering abuse each year. Social workers are at the forefront of preventing, identifying, and addressing child abuse and neglect, playing a pivotal role in providing support, protection, and advocacy for vulnerable children and families. This study establishes the experiences of social workers in managing child neglect cases and the problems associated with it. This paper uses qualitative research with a purposive sampling technique. Two social workers participated in this study, both of whom are assigned to a Community Center in a local non-governmental organization in Slovakia. Social workers managing cases of this nature are faced with various forms of challenges while striving to perform their relevant roles in order to help children and their families. The additional findings of this study reveal that there are consequences when children are neglected due to serious problems within the family. Finally, social workers follow a certain process flow in managing any child protection case, and have established good practices in the course of the case management process. Social workers play a critical role in the child protection system because their work touches many aspects of the lives of children and even their families. Therefore, they should be afforded proper recognition in order to uplift their professional practice.

Keywords: child; child neglect; child protection; social work; Slovakia.

Introduction

In Slovakia, it is estimated that 500 to 600 children fall victim to abuse each year, reflecting a pressing issue that requires attention and intervention.¹ A multinational pilot study in Europe assessed European pediatricians' understanding and perceptions of child abuse and neglect, emphasizing the significance of addressing these forms of maltreatment.² Furthermore, the validation of the Slovak version of the Childhood Trauma Questionnaire revealed the high prevalence of emotional and physical neglect, underscoring the urgency of implementing effective measures to tackle these issues.³ This study is based more on the issue of neglect, which is characterized as the passive attitude of parents towards their child and which has been identified as a significant aspect of the childcare system in Slovakia.⁴ Several EU Member States have acknowledged specific legal obligations for civilians to report cases of child abuse, neglect, and violence, highlighting the necessity of a coordinated response in order to protect children from maltreatment.⁵ These findings emphasize the urgent need to address child neglect in Slovakia and in Europe more broadly, necessitating comprehensive strategies and interventions to safeguard the well-being and protection of children.

This study will primarily focus on the multifaceted and critical role of social

-
- 1 Canee.net (n.d.), "Child Abuse and Neglect in Eastern Europe: Slovakia", <http://www.canee.net/slovakia>.
 - 2 P.Nigri et al., "Prevention and contrast of child abuse and neglect in the practice of European paediatricians: a multi-national pilot study", *Italian journal of pediatrics* 47(1) (2021): 105. <https://doi.org/10.1186/s13052-021-01055-y>
 - 3 Petrikova, M., Kascakova, N., Furstova, J., Hasto, J., and Tavel, P., "Validation and Adaptation of the Slovak Version of the Childhood Trauma Questionnaire (CTQ)", *International journal of environmental research and public health* 18(5) (2021): 2440. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052440>.
 - 4 Hudecova, A., "The protection of children threatened by the CAN syndrome in Slovakia", *International Forum for Education* (9), 45+ (2016). <https://link.gale.com/apps/doc/A563836392/AONE?u=anon~72b45d12&sid=googleScholar&xid=f80846ec>
 - 5 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), "Specific legal obligations for civilians to report cases of child abuse, neglect and violence", (2014). <https://fra.europa.eu/en/content/specific-legal-obligations-civilians-report-cases-child-abuse-neglect-and-violence>.

workers in addressing cases of maltreatment or violence against children, which are crucial for safeguarding children's well-being. According to the National Association of Social Workers,⁶ social workers play a pivotal role in supporting families and shielding children from harm through various prevention and intervention services, particularly for those at risk of abuse or neglect. Additionally, they assess personal, familial, and social factors that may impair family care, advocating for supportive and preventive services to enhance family functioning and prevent the necessity for child welfare intervention.

However, given the reality of their work, social workers are faced with various challenges. Certain studies provide findings that point to the reality of practice – for instance, a study by Hesse⁷ highlighted the emotional toll that working with traumatized children takes on social workers, while a report by the National Association of Social Workers⁸ discussed the impact of bureaucratic hurdles and limited resources on social work practice. Ethical dilemmas in social work arising from the reconciliation of children's welfare with legal mandates were explored in a study by Reamer,⁹ and the issue of burnout or occupational stress resulting from high caseloads and workloads was examined in a meta-analysis by Maslach and Leiter.¹⁰ Social workers may encounter resistance or non-compliance from families, communities, or children themselves, as discussed in a study by Kufeldt and Burke,¹¹ and the challenges of engaging children in the intervention process were explored in a review by Kessler and Wirth.¹²

6 National Association of Social Workers, "Standards for Social Work Practice in Child Welfare", (2003). https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=_Flu_UDcEac%3D&portalid=0.

7 Hesse, E., "The emotional impact of working with traumatized children: A systematic literature review", *Journal of Child and Family Studies* 26(1) (2017): 1-17.

8 National Association of Social Workers, *Social workers speak out on child welfare* (Washington, DC: NASW Press, 2018).

9 Reamer, F. G., "Ethical dilemmas in child welfare", *Child Welfare* 92(3) (2013): 5-23.

10 Maslach, C., and Leiter, M. P., "Understanding and addressing burnout: New directions in research and practice", *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts* 10(4) (2016): 422-433.

11 Kufeldt, K., and Burke, T., "Engaging children and families in child welfare services: A review of the literature", *Child Welfare* 74(2) (1995): 163-185.

12 Kessler, R., and Wirth, J., "Engaging children and young people in child protection: A review of the literature", *Child Abuse and Neglect* 70 (2017): 1-15.

Therefore, this study aims to elucidate the practices of social workers in managing cases of child neglect and to identify associated challenges. Specifically, it seeks to analyze the factors contributing to neglect within the child and family dynamic, investigate the roles of social workers in assisting victims of neglect, determine the challenges they face, and explore best practices within case management processes.

1. Research Methods

1.1. Participants and Data Collection

This research utilizes qualitative design through in-depth interviews with frontline social workers engaged in child and family services in Slovakia. A semi-structured questionnaire was created as guide for the qualitative interview with each of the respondents, which was performed face-to-face. The use of the guide questions was carried-out with two (2) social workers at a local non-government organization in Slovakia. The conduct of the qualitative interview was held with an English translator who is also an employee of the same organization. The two respondents were chosen through the purposive sampling method based on the following inclusion criteria: 1) must be a licensed/accredited social worker based on country regulations; 2) must have been working in a social service provider for children; 3) must have at least 1 year of experience in working with children; and 4) must be working in a recognized or accredited organization based on country regulations.

Table 1. Study participants

No.	Position	Sex	Code
1	Case manager/Social worker	Female	M1
2	Social worker	Female	L1

1.2. Data Analysis

This qualitative study employs thematic analysis in order to identify meaningful patterns across qualitative datasets to infer meaning.¹³ A transcription was produced based on the recorded interview. Then, the researcher performed content analysis in order to outline categories and sub-categories that were subsequently used to answer the research questions. The material was classified and organized into words, phrases, and paragraphs pertinent to the study objective. Meaning units were merged and coded using Atlas-ti 5.0 to identify associations, linkages, similarities, and differences, and to organize them into themes.

1.3. Ethical Considerations

This study gives priority to ethical issues and concerns regarding personal data because these are important parts of social research. Participants were provided with information regarding the study, and its objective was described clearly. Participants were assured anonymity and made aware that their participation was voluntary. The information gathered was securely kept. Consent was attained from the two respondents, where they agreed that the interview would be recorded, their social work experiences would be shared, and their responses would be used for this research.

1.4. Limitations of the Study

Although this study manages to fulfill the primary goal of the research, some challenges were encountered. The main challenge was the language barrier: the researcher had to invite a translator who agreed to participate during the face-to-face qualitative interview. Despite the diligent work of the translator, conducting semi-structured interviews in Slovak and then translating them into English may

13 Bryman, A., *Social Research Methods* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

have affected the meanings of terms, moods, and readings, and may have hampered time efficacy.

All data from this study are based on the perception and actual experiences of the social workers. It is important to point out that the participants in this study have dealt only with child neglect cases. The social workers expressed that they have not dealt with other cases of violence, such as sexual, physical and emotional/psychological abuse, as commonly. As a consequence, the findings of this study are based primarily on child neglect, with some additional experiences regarding sexual abuse.

2. Results and Discussion

The analysis of the interview with the two social workers revealed that the majority of cases they manage involved child neglect. This study also outlines the process flow in managing cases of violence against children. The social workers emphasized that behavioral issues in children often stem from family-related problems. While they understand their roles in aiding the child, they face challenges such as a culture of silence, ethical dilemmas, and legal and family hindrances. Additionally, the study identified key practices that enhance the effective management of cases of violence against children among social workers.

Table 2. Consequences of child neglect

Categories	Subcategories
Lack of a sense of responsibility	Child not doing well in school
	Struggling to perform simple household chores
	Difficulty remembering schedules
Problematic behavior	Communication difficulties or refusal to talk
	Child misbehaving in school

The consequences of child neglect are divided into two categories: *lack of a sense of responsibility* and *problematic behavior*.

The study participants emphasized that neglected children often lack a sense of responsibility, frequently exhibit difficulties leading to referrals to the Community Center, and commonly struggle academically.

They also struggle with writing in school, and they make a lot of mistakes (M1).

Neglected children often lack basic life skills due to parental neglect, hindering their ability to perform simple household tasks. The respondents observed that many neglected children exhibit passive behavior at home, stemming from a lack of parental guidance and training.

I encountered one child who was struggling with their lack of ability to perform simple household chores or practical stuff. He didn't have any idea how to do even simple household chores (L1).

No doubt consequential to the findings that children lack the ability to perform household chores, it was also revealed that they have trouble remembering and following their schedules, especially at school. In effect, these difficulties have made them more irresponsible, and can even make them too immature to manage their own activities and time.

Because in school, there are some schedules, but he is not responsible enough to remember it and it's difficult for him (L1).

The second category describes neglected children often exhibiting problematic behavior, with communication difficulties being a major concern noted by social workers. Some children may struggle with communication, showing a reluctance to interact due to shyness and a lack of socialization.

It has created a block in children because they are too shy to speak in school and they have bad grades (M1).

His parents don't know how to deal with their child – even talking with him, the child always refuses to talk about it with them (L1).

When children are neglected, they always find an avenue through which they can express themselves. Often, when social workers deal with these children, they

exhibit behavioral problems at school which some teachers cannot handle.

One day, we got a call from the school that one guy needs help with his studies. And this teacher, she was insisting that the child should be taken out from the family because he's really not doing well at school and he has problems that the teacher cannot deal with (L1).

Discussion

Child neglect, as the most common form of child maltreatment, has long-term effects on children's physical, mental, and emotional well-being.¹⁴ The data above support the study's aims, highlighting the fact that neglect can lead to poor educational achievement and beyond – it can even cause addictions, mental health problems, and criminal behavior, ultimately affecting children's life chances and contributing to early mortality.¹⁵ Another study found that neglected children demonstrate poor work habits and have difficulty working independently.¹⁶ Finally, a further study also supports the findings above by noting the various problems that stem from neglect, including poor impulse control, social withdrawal, problems with coping and regulating emotions, low self-esteem, and cognitive difficulties.¹⁷ The implication is that neglect can lead to problematic behaviors and can impair the child's cognitive functioning, emotional regulation, and self-esteem, hindering their ability to perform simple tasks.

14 Dubowitz H., "Neglect in children", *Pediatric annals* 42(4) (2013): 73–77. <https://doi.org/10.3928/00904481-20130326-11>.

15 Wilson, P. and Mullin, "A. Child neglect: what does it have to do with general practice?", *The British journal of general practice: the journal of the Royal College of General Practitioners* 60(570) (2010): 5–7. <https://doi.org/10.3399/bjgp10X482031>.

16 Manly, J. T., Lynch, M., Oshri, A., Herzog, M. and Wortel, S. N., "The impact of neglect on initial adaptation to school", *Child maltreatment* 18(3) (2013): 155–170. <https://doi.org/10.1177/1077559513496144>.

17 Weir, K., "The lasting impact of neglect", *Monitor on Psychology* 45(6) (2014). <https://www.apa.org/monitor/2014/06/neglect>.

Table 3. Problems in the family contributing to child neglect

Categories	Subcategories
Marital issues	Divorce
	Alcohol abuse
	Domestic violence
Dysfunctional family relationships	Yelling when talking to each other
	Lack of emotional support from parents to children
	Challenges in parenting
Lack of proper home management	Lack of proper hygiene at home or poor cleanliness
	Parents unaware of how to set boundaries with their children
Parents struggling with personal challenges	One of the parents is going through grief
	Family is economically poor

Problems in the family that contribute to the occurrence of child neglect are identified as *marital issues*, *dysfunctional family relationships*, *lack of proper home management*, and *parents struggling with personal challenges*.

It is believed that divorce, alcohol abuse, and domestic violence are connected with marital problems. The study participants mentioned that issues and problems between the parents' relationship adversely affect children, causing neglect.

Another experience: 2 or 3 years ago, I was working with a family. I went to visit the mother and started to communicate with her. She shared with me that she divorced her husband because he was a bad influence on the family due to alcohol. The husband was also physically hurting her and showing aggressive behavior – even to the boys (L1).

Dysfunctional family dynamics, particularly parental relationships, can exacerbate child neglect. The study respondents noted frequent yelling during home visits, parenting difficulties, particularly for single parents, and emotional neglect due to personal issues such as grief.

There's a family with five boys and they have very dysfunctional communication.

They are always yelling or being angry at home, and it was obviously not normal (M1).

She shared to me that she got divorced with her husband because he was a bad influence on the family due to alcohol... From then on, the mother decided to raise their children by herself (L1).

His father couldn't deal with it and went to get drunk. He didn't have the emotional support to give to his son because he was still struggling with grief (L1).

Inadequate home management contributes to child neglect, manifesting in poor hygiene and disorganized living conditions. Social workers noted children suffering in unkempt environments and lacking guidance in cleaning and organizing. Furthermore, the absence of boundaries set by parents leads to various problematic behaviors and situations.

The child's mother is not really cleaning their house and it looks so disorganized, messy and dirty (L1).

In one instance, the daughter was 15 years old, and there was a group of boys who came into their house who wanted to use her sexually. However, the mother just thought that it was normal and nothing to worry about... We gave the mother some tasks to do every day in order to learn how set some healthy boundaries in their home and for the children (L1).

When parents are struggling with personal issues themselves, this can also be another factor that can contribute to child neglect. As mentioned by the respondents, this can include situations where one parent is going through grief due to the death of a partner, or the situation where the family are economically poor.

We found out that the boy's mother just passed away, and after that he's starting to have problematic behaviors. His father couldn't deal with it and went to get drunk. He didn't have the emotional support to give to his son because he was still struggling with grief. The father was still grieving from his wife's death and

that's why he couldn't support his son properly, especially in his studies (L1). It's just that they are struggling economically, they are poor... I usually do the house visit. Before visiting the house, I always bring food with me. Three times, I just went to their front door and left the grocery pack (L1).

Discussion

The study's findings align with literature indicating that marital discord can result in neglectful parenting, as stress and strain may impede parents' ability to meet their children's basic needs.¹⁸ Divorce may exacerbate child neglect by introducing financial instability and emotional distress for both parents and children, hindering effective caregiving.¹⁹ An article from the Alcohol Rehab Guide underscores the link between alcohol abuse and child neglect, citing impaired decision-making, emotional regulation, and diverted funds from household needs as contributing factors.²⁰ An article from The Heritage Foundation highlighted the connection between domestic violence and child neglect, emphasizing that children exposed to such violence are prone to emotional and behavioral issues and physical harm.²¹

Dysfunctional family dynamics can contribute to child neglect, leading to emotional neglect in children and potentially perpetuating dysfunctional family patterns in adulthood.²² The same article also maintained that dysfunctional family dynamics, often stemming from parental struggles in providing care and support, can lead to neglect. Parents typically hold power and authority within

18 Weir, *supra* note, 11.

19 Brooks, A., *Divorced Parents and neglected Child* (The New York Times, 1986). <https://www.nytimes.com/1986/07/28/style/divorced-parents-and-the-neglected-child.html>.

20 Bezruczyk, D., "Alcohol And Child Abuse", *Alcohol Rehab Guide* (2018). <https://www.alcoholrehabguide.org/blog/alcohol-and-child-abuse/>.

21 Fagan, P., "The Child Abuse Crisis: The Disintegration of Marriage, Family, and the American Community", *The Heritage Foundation* (1997). <https://www.heritage.org/marriage-and-family/report/the-child-abuse-crisis-the-disintegration-marriage-family-and-the>.

22 Holland, M. and Abulhosn, R., "Dysfunctional Family: Signs, Causes, & How to Cope", *Choosing Therapy Newsletter* (2022). <https://www.choosingtherapy.com/dysfunctional-family/>.

such dynamics. Additionally, the aforementioned study suggests that dysfunction may involve complex issues such as addiction, mental health challenges, or other stressors, further impeding the family's ability to function optimally.

Inadequate home management, characterized by insufficient care, guidance, and supervision, contributes to child neglect, potentially leading to physical, emotional, or educational harm.²³ Research suggests that parents' struggles with personal challenges can contribute to child neglect, stemming from factors including inadequate parenting, ineffective stress management, lack of family support, and significant life stressors.²⁴ The same articles note that several risk factors elevate the likelihood of child neglect and abuse, including parental or familial stressors such as food insecurity, financial strain, intimate partner violence, social isolation, mental health disorders, and substance abuse. Parents with unresolved mental health issues, substance use problems, or a history of child neglect or abuse are particularly vulnerable to neglecting their children.²⁵ Finally, lack of education, difficulty bonding with or nurturing the child, and lack of parental knowledge and skills in bringing up children can also contribute to neglect.²⁶ This study corroborates the findings of the aforementioned articles by underlining family-related issues as contributors to child neglect.

2.1. The Process Flow When Dealing with Cases of Violence against Children

Based on the context of the study participants' professional practice and the organization in which they work, the process flow for responding to and dealing

23 Child Welfare Information Gateway (n.d.), "Child Neglect: A Guide for Prevention, Assessment, and Intervention". https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/neglect_ch2.pdf.

24 Pekarsky, A., "Overview of Child Neglect and Abuse. Merck Manual Consumer Version", (2022). <https://www.merckmanuals.com/home/children-s-health-issues/child-neglect-and-abuse/overview-of-child-neglect-and-abuse>.

25 Child Welfare Information Gateway (n.d.), "Long-Term Consequences of Child Abuse and Neglect". https://www.childwelfare.gov/pubpdfs/long_term_consequences.pdf

26 Collins, A., "The 10 causes of child neglect. Hugh James Blog Articles", (2018). <https://www.hughjames.com/blog/the-ten-causes-of-child-neglect/>.

with reported cases of violence against children – typically, child neglect – follows certain protocols and regulations. Figure 1 displays how reported cases are handled.

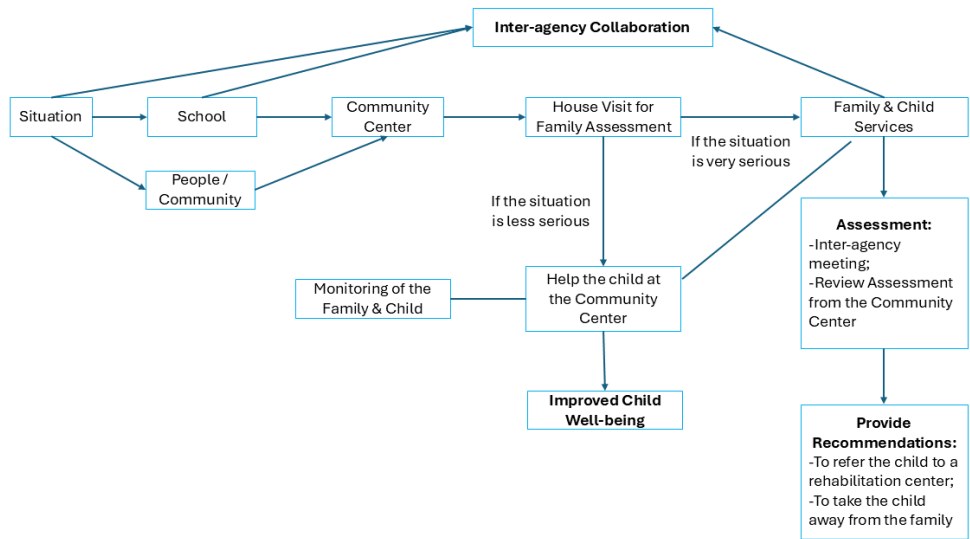

Figure 1. The process flow for reported cases of violence against children

It is a given that all countries have their own processes and stages in order to manage cases of violence against children based on the law. The social workers mentioned that they always follow certain processes from the onset of any report of violence against a child until concrete solutions have been achieved that are guided by the regulations and the best interest of the child.

I am responsible for ensuring that everything we do is based on the regulations; what we have to do or are allowed to do as social workers (M1).

Oftentimes, children report it to the school, and the school will refer the case to a social institution who will conduct a further investigation of the child's situation (L1).

What we do, is we first examine the family situation in order to find out and assess whether something is wrong. When we visit the house, we first assess the cleanliness and whether there is proper hygiene (L1).

We monitored this family for some time, visited their flat and talked with them. We were really looking into it because we needed to consider whether we were going to report it or not (M1).

We also coordinate with social institutions and refer serious cases to them for further action (L1).

So basically, during this, like, Interagency Conference, each agency or professional has their own assessment of the family's situation. They brainstorm, in order to decide what is best for the child (M1).

Discussion

In response to the Government of the Slovak Republic's questionnaire on the United Nations Study on Violence against Children,²⁷ the commitment to child rights conventions and statutes was reaffirmed. Slovakia's reporting and management of cases of violence against children involves multiple authorities and mechanisms. The country's Constitution and Charter of Fundamental Rights and Freedoms recognizes the human rights and freedoms of all individuals, with special protection for children. The Office of the Government of the Slovak Republic includes a Section on Human Rights and Minorities, which oversees the Action Plan on the Prevention of Discrimination, Racism, Xenophobia, and Anti-Semitism. However, Slovakia lacks a hotline for removing online child sexual abuse material, despite the European Directive mandating such mechanisms. Legislation, regulations, and administrative directives in Slovakia mandate the reporting of all forms of violence and abuse against children, with coordination efforts involving various authorities and structures. As revealed by this study, in cases of violence against children, it is important to report to the police or relevant authorities, such as social workers. The protection of children from violence,

27 United Nations Study on Violence against Children, "Response to questionnaire received from the Government of the SLOVAK Republic". <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/CRC/StudyViolenceChildren/Responses/Slovakia.pdf>.

exploitation, and abuse is a priority, and the coordination of efforts is essential in order to address the various forms of violence against children in Slovakia.

2.2. Helping Victims of Violence against Children

The concept of social work intervention emerged prominently in the interview, and was observed as a dominant theme in the data analysis. Social workers bear the responsibility of aiding clients referred to them, exerting the efforts necessary to ensure the safety, welfare, and protection of the child.

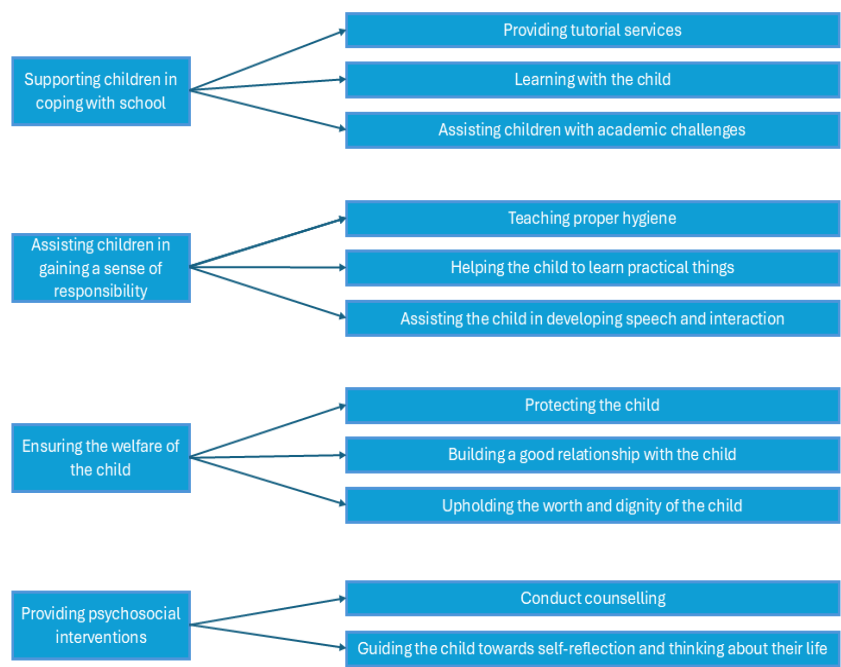

Figure 2. Helping victims of violence against children

The social workers were asked to reflect on their experiences of helping victims of violence against children – specifically, victims of child neglect – to understand whether they had consciously responded to the victim’s needs and the situation. Both social workers acknowledged that, as part of their responsibilities, they had helped victims of violence against children and those referred to the Community

Center.

One of the major forms of help that they give to children is support for their educational struggles. The study participants identified tutorial services, assisting children via an approach that involves learning with them by monitoring improvements, and assisting them with specific academic challenges such as writing and doing homework.

I provide... preparing kids for formal education, assisting kids with academic challenges through tutoring services (M1).

We monitor what he is doing all day and how he is improving. To learn with the kids, we need to be with them most of the time as they work on their studies, and we teach them proper hygiene (M1).

...children have bad grades. They also struggle with writing in school and they make a lot of mistakes. We thought that this is the problem and so when those kids came to the Community Center, we taught them how to write, and we studied with them (M1).

As mentioned in the previous section, one of the most pressing problems that children are facing due to neglect is their inability to experience a sense of personal responsibility. The social workers emphasized that helping the child to address this problem is achieved through teaching the value of proper hygiene for one's self and home, fostering the ability to do practical things, and assisting in speech development and interaction.

We teach them proper hygiene at the Community Center (M1).

We provide social services to help the child cope with their studies, learn practical things... (L1).

It has created a block in children because they are too shy to speak in school... While the mother is also going to the speech therapist to help the children... We were intensively working with these children from middle school to secondary high school until they improved their ability to speak (M1).

Social workers prioritize ensuring the welfare of the child, including assessing the necessity of removing them from the family in severe cases. Establishing positive relationships with the child is vital in order to provide effective assistance. Upholding the dignity of both the child and family is paramount throughout the intervention process.

Going back to the experience, the case we shared is an example that we work together as social institutions in order to help and safeguard the child. On the other hand, we also work together in order to prevent a child from being taken away from the family (M1).

It is necessary to go through these social institutions because we feel the outcome is better for the child (L1).

I worked with the child for 6 years, he came here when he was 12 years old. The child was able to establish a good relationship with us (M1).

Of course it's much easier to just go straight to them and tell them that there's something wrong and we should do this. However, as social worker, I should always think that there is a person there who has worth and dignity. That's why it is important to build a relationship with clients and get to know them (L1).

Psychosocial interventions are one of the ways in which social workers extend help to the child. The social workers explained that they perform counselling with the child and facilitate self-reflection so that the child can understand their life and change their perspective. Counselling is conducted at the Community Center as part of ensuring that the children feel emotionally secure despite the neglect they suffer. Guided self-reflection is also performed in order to help the children understand changes within themselves and rethink their goals and priorities in life.

I provide counseling services... The children also realized what their goals are in life and what they want to do in life. I worked with a child for 6 years, he came here when he was 12 years old... He graduated school and he had the goal of

standing on his own (M1).

We provide social services to help the child... emotionally secured through counselling (L1).

When the child was growing and reached puberty, he still couldn't accept the changes that he had been experiencing (L1).

Discussion

Children who endure neglect may encounter difficulties in school stemming from its adverse effects on their physical, emotional, and cognitive growth. The insufficient provision of necessities such as food, clothing, and shelter due to neglect can result in compromised health and hygiene, alongside inadequate sleep that impairs concentration and learning abilities.²⁸ An article from the Child Welfare Information Gateway²⁹ supports these findings, highlighting that neglected children may struggle to form relationships with peers and adults, affecting their social and emotional development. Hence, offering support to neglected children is crucial for school adjustment.

Another means to aid neglected children is by granting them access to educational resources and assistance. A lack of support and resources at home may cause them to miss school or struggle to keep pace with their peers.³⁰ The respondents in this study suggested that offering supplementary educational resources such as tutoring or after-school programs can aid children in catching up academically and achieving success.

Assisting child neglect victims in developing a sense of responsibility requires a nuanced and sensitive approach, prioritizing the child's well-being and developmental needs.³¹ The author proposes strategies for fostering responsibility in

28 Pekarsky, *supra* note, 24.

29 Child Welfare Information Gateway, *supra* note, 19.

30 Collins, *supra* note, 26.

31 Pekarsky, *supra* note, 24: 22

neglected child victims: 1) teaching practical life skills such as hygiene, performing chores, and time management promotes independence and self-reliance; 2) establishing a safe, nurturing environment with consistent care, clear boundaries, and support is crucial; and 3) addressing trust issues through consistent routines, open communication, and positive reinforcement helps the child feel secure and supported.

On the other hand, ensuring the welfare of child neglect victims is a critical responsibility that requires a multi-faceted approach. Child neglect can have a profound impact on a child's physical, emotional, and cognitive development.³² The aforementioned article outlines strategies for safeguarding neglected children, including: 1) ensuring safety and stability by prioritizing a safe and stable environment through temporary housing, collaboration with child protective services, and implementing safety plans to mitigate immediate risks; and 2) empowering the child, which consists of fostering the child's voice and agency by educating them about their rights, involving them in decision-making, and supporting their emotional welfare.

Lastly, offering psychosocial interventions to child neglect victims is essential for their recovery and development. These interventions target the emotional, social, and psychological impacts of neglect on both children and their families.³³ Psychotherapy such as counseling can help children process their experiences, work through emotional issues, and develop healthier coping mechanisms.³⁴ Customizing interventions to meet each child's unique needs is crucial, as the efficacy of these approaches varies with individual circumstances. Comprehensive

32 Collins, *supra* note, 26: 24.

33 Derakhshanpour, F., Hajebi, A., Panaghi, L., and Ahmadabadi, Z., "Effectiveness of psychosocial interventions in abused children and their families", *Medical journal of the Islamic Republic of Iran* 31, 49 (2017). <https://doi.org/10.14196/mjiri.31.49>.

34 Panel On Research On Child Abuse And Neglect, "7 Interventions and Treatment", in *Understanding Child Abuse and Neglect* (National Research Council. Washington, DC: The National Academies Press., 1993), 256-257. <https://doi.org/10.17226/2117>.

psychosocial interventions support the healing and flourishing of child neglect victims.

2.3. The Roles of Social Workers in Addressing Violence against Children

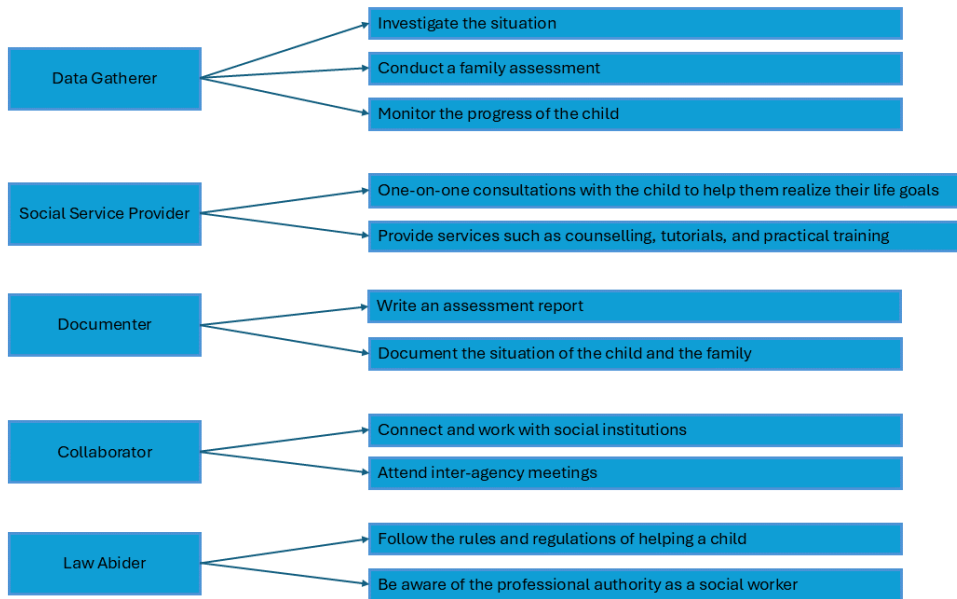

Figure 3. The roles of social workers in dealing with cases of violence against children

This study has revealed that social workers, in realizing their duties and responsibilities, perform certain roles in dealing with cases of violence against children. The study participants observed that each role is based on specific activities and tasks for successful case management.

Furthermore, the social workers also mentioned that they perform the role of being a data gatherer through the conduct of activities related to the investigation, assessment, and monitoring of the child and the family. This role also enables the social workers to understand the actual situation of the child and the family as basis for further interventions.

We investigate the situation, get more facts about the life, relationship, economic status, hygiene situation, and the set-up in the family by doing house visits,

talking with the child and parents (L1).

What we do, is we first examine the family situation in order to find out and assess if something is wrong. When we visit the house, we first assess the cleanliness and if there is proper hygiene... I also have to observe how family members communicate with each other inside the house, especially the communication between the parents and children. Here, I will realize if there's a problem or not. I perform this work many times as a social worker (L1).

These testimonies concerning how social workers help the child support the findings that being a social services provider is one of the most critical roles that social workers perform. In fact, as mentioned earlier, certain services are given to the child mostly through a one-on-one approach. Social services provided by social workers also range from family to community work.

We provide social services to help the child cope with their studies, learn practical things, and be emotionally secure through counselling (L1).

I provide counseling services, preparing kids for formal education, assisting kids with academic challenges through tutoring services. Our center helps people in need with different problems and social needs – not just working with the family, but also community work (M1).

Another role that social workers perform is that of a documenter. This role is the culmination of being a data gatherer, where social workers develop reports from assessments. It is important to note that social workers produce reports of their assessments for social institutions and even courts, who may refer to them in cases where the child must be taken away from the family.

I was able to identify the root of the problem because I have spent considerable time working with the family. I realized that when children show problematic behavior, it is always because of many factors, especially in the family. As a social worker, I need to assess the family as a whole or together in order to understand the problem (L1).

That's why I wrote to the social institution with some photos of what the flat looks like, so that they can institute some interventions for the family (L1).

The judge has to go through all the documents or proof, even the ones from the social worker, before they will decide if the child should stay or be taken out from the family (M1).

Social workers collaborate with social institutions to ensure child welfare and protection, with the emphasis on their role as a collaborator. The study participants highlighted the importance of collaboration and inter-agency meetings in guiding decisions and recommendations for the child. They recognized their limitations and underscored the relevance of working with other institutions, particularly in serious cases involving potential child removal. Key components of the social system include the Family and Child Service, schools, and other social institutions. Social workers typically contribute their assessments of the child's situation during inter-agency meetings.

When we realize this problem, because our authority to intervene with the family's situation is limited, that's the time when we have to work together with the Municipality institution of support and protection for children (M1).

Also, those social institutions have community centers under the Municipality, and we work together and achieve better results than when working separately. Going back to the experience, the case we shared is an example where we work together as social institutions in order to help and safeguard the child. On the other hand, we also work together in order to prevent the child from being taken away from the family (M1).

After assessing all these factors, we had a meeting with the social institutions such as the Community Center, the Family and Child Center, and the school, who also invited a psychologist. We explained that we didn't see the problem with the boy, which was supported by the social worker from the Family and Child Center. However, the school and the psychologist saw that there was a really

serious problem. After an exchange of thoughts and facts, we together decided that the child must stay with their father (L1).

It is imperative to the practice of social work that the rules and regulations are always followed. This is also enshrined in the Professional Code of Ethics for Social Workers.³⁵ In relation to this, this study also reveals that social workers play the role of being a law abider, where they make sure that all of their activities and tasks are guided by the required regulations and laws. In fact, the respondents explained that they are aware of their professional authority by acknowledging the importance of collaboration – for instance, with the Center for Family and Children.

In the community center, we provide social services according to the law. I am responsible for ensuring that everything we do is based on the regulations, what we have to do or are allowed to do as social workers (M1).

We have limited powers to direct clients on what should be the best thing to do. That's why, in response to this, different institutions come in to help, just like the social workers from the Municipality for the social and legal protection of children. Also, the Center for Family and Children has more authority to inform the family on what to do (M1).

Discussion

Social workers serve as essential **data gatherers** in cases of violence against children, conducting thorough assessments of the circumstances of the child and family in order to inform intervention strategies. Chalk and King³⁶ emphasize that these assessments encompass the child's well-being, the nature and extent of violence or neglect, family living conditions, histories of substance abuse or

35 "Code of Ethics of Social Workers and Social Work Assistants of the Slovak Republic". https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2018/01/Code_of_Ethics_SKSPaASP.pdf.

36 Chalk, R. and King, P., "4 Social Service Interventions", in *Violence in Families: Assessing Prevention and Treatment Programs* (Institute of Medicine and National Research Council. Washington, DC: The National Academies Press, 1998). ISBN 978-0-309-05496-6. <https://doi.org/10.17226/5285>.

mental health issues, and the presence of protective factors. Moreover, a University of Massachusetts article³⁷ highlights social workers' responsibility for gathering and documenting pertinent data, including observations, interviews with the child and family members, and input from other professionals such as teachers, healthcare providers, and law enforcement officials. Finally, an article from the University of New England³⁸ also underscores that social workers employ evidence-based practices to collect and analyze data, facilitating informed decision-making and the development of tailored intervention strategies for victims of violence against children and their families. This approach supports the welfare and healthy development of these children.

Social workers serve as *social service providers* in cases of violence against children, offering support, intervention, and advocacy for affected children. They provide counseling to help children process experiences, develop coping skills, and build resilience. Additionally, they offer support to the child's family, addressing the underlying issues contributing to violence or neglect.³⁹ Additionally, social workers advocate for the rights and well-being of children affected by violence or neglect, ensuring access to necessary services for healing and flourishing. They may also advocate for policy changes and systemic enhancements to increase child protection.⁴⁰ By offering comprehensive support, intervention, and advocacy, social workers contribute to the welfare and healthy development of victims of violence against children.

Social workers play a crucial role as *documenters* in cases of violence against children, ensuring accurate and comprehensive records by documenting

37 University of Massachusetts Global (n.d.), "Examining the significant role of a child welfare social worker", Social Justice Blog. <https://www.umassglobal.edu/news-and-events/blog/child-welfare-social-worker>

38 University of New England, "Children of Abuse - How Social Workers Help Them Heal. Vision Blog in Social Work", (2017). <https://online.une.edu/blog/children-abuse-social-workers-help-heal/>.

39 Derakhshanpour et al., *supra* note, 33.

40 Rutgers University, "The Social Worker's Role in Preventing Violence Against Children. Better Care Network Organization", (2023). <https://bettercarenetwork.org/library/particular-threats-to-childrens-care-and-protection/child-abuse-and-neglect/the-social-worker%E2%80%99s-role-in-preventing-violence-against-children>.

assessments, interventions, and interactions with the child and family.⁴¹ Thorough documentation provides a clear record of the social worker's actions and decisions, ensuring accountability for their work. This is essential for demonstrating that the social worker has met professional standards and legal requirements in their practice.⁴² The same study highlights that documentation serves as evidence of the child's circumstances, the violence or neglect, and the social worker's interventions. Such documentation is valuable in legal proceedings and inter-agency meetings, aiding decision-making for the benefit of the child's welfare. Thorough documentation is integral to professional social work practice, and is crucial for safeguarding victims of violence against children.

Social workers play an important role as *collaborators* in cases of violence against children. They work with a range of professionals, including child protective services, law enforcement, healthcare providers, educators, and community organizations, to ensure a coordinated and effective response to violence against children.⁴³ Social workers champion the rights and well-being of children affected by violence or neglect, facilitating their access to necessary services for recovery and flourishing. They may also advocate for policy reforms and systemic enhancements to child protection.⁴⁴ Social workers also collaborate with other professionals involved in the case, ensuring comprehensive communication and coordination to address the child's needs and ensure that they receive the necessary support and services.⁴⁵ These findings confirm that social workers

41 Rutgers University, *supra* note, 40.

42 Ornstein A. E., "An approach to child maltreatment documentation and participation in the court system", *Pediatrics & child health* 18(8) (2013): e44–e47.

43 Pelt, J. V., "Multidisciplinary Child Protection Teams — The Social Worker's Role", *Social Work Today* Vol. 13 No. 2 (2013): 26. <https://www.socialworktoday.com/archive/031513p26.shtml>.

44 Wilson, E. and Jimenez, D., "Victim-Centered Social Work: Supporting Survivors of Child Abuse and Neglect, Sexual Assault, and Crime. Herzing University Blog", (2023). <https://www.herzing.edu/blog/victim-centered-social-work-supporting-survivors-child-abuse-and-neglect-sexual-assault-and>.

45 Inkilä, J., Flinck, A., Luukkaala, T., Astedt-Kurki, P., and Paavilainen, E., "Interprofessional collaboration in the detection of and early intervention in child maltreatment: employees' experiences", *Nursing research and practice* (2013) 186414. <https://doi.org/10.1155/2013/186414>.

collaborate with other professionals to make decisions regarding the child's care and treatment. They participate in multidisciplinary teams to review cases, identify services, develop treatment plans, and offer family interventions.⁴⁶ Through collaboration with other professionals, social workers ensure coordinated and effective responses to cases of violence against children. They facilitate the provision of necessary support and services for children affected by violence or neglect, promoting their healing and well-being. Additionally, they support families in addressing underlying issues contributing to the violence or neglect.

Lastly, social workers serve as *law abiders* in cases of violence against children, ensuring adherence to the legal system and the protection of children's rights. They fulfill this role by reporting suspected cases of abuse or neglect to appropriate authorities, such as child protective services or law enforcement.⁴⁷ Another crucial aspect is social workers' collaboration with legal professionals, such as prosecutors or judges, in order to uphold the legal system and protect children's rights.⁴⁸ Social workers collaborate closely with legal professionals to navigate complex cases of violence against children, striving for a fair and just outcome for the child.

46 Pelt, *supra* note, 43.

47 Pelt, *supra* note, 43: 40.

48 Martin, M., "Social Worker's Response (From Violent Family: Victimization of Women, Children and Elders, P 53-62, 1988, Nancy Hutchings, ed. -- See NCJ-112886)", US Department of Justice, Office of Justice Programs. Virtual Library (1988). <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/social-workers-response-violent-family-victimization-women-children>.

2.4. The Challenges Faced by Social Workers When Dealing with Violence against Children

Figure 4. The challenges faced by social workers when dealing with violence against children

Social workers recognize the challenges that they face, including a societal and familial culture of silence. This culture of silence stems from concerns about family privacy and a fear of blame, particularly for women and children. Additionally, social workers fear for the safety of those who suffer in silence.

On the other hand, we are also struggling with the fact that we are in a generation that thinks that whatever is happening in our own house is our own business, and we don't need to bring it out to anyone or any institution... Another thing is that often, when a family notices that there's something wrong with their family members, they tend to keep it to themselves because of the fear of victim blaming. For example, when a lady is beaten by her husband but she doesn't want to report it because she feels that it's her fault that she was beaten (M1).

It's a big problem because more likely they will just suffer in silence rather than going out to ask for help. Even though they are fully aware that the Community Center can really help them, they still choose to keep it to themselves because they

believe they can solve it on their own (L1).

Social workers encounter ethical dilemmas, including the challenge of remaining objective despite personal biases when assessing cases. While not always the case, this issue arises at times. Additionally, explaining the necessity of child removal to families can be difficult, as social workers may be perceived negatively for their role. Balancing the child's best interests with familial demands poses a further challenge for social workers.

For social workers, it's very hard to go and visit a family when you already know that something bad is going on there. Not to judge, but at times it's really challenging to go there without any prejudices and get to know them and their situation objectively (L1).

Taking the child away from the family... It's a complicated process because it also involves the rest of the family. The social worker is often considered as the bad guy because the family thought the social worker took the child away from them. It's an ethical dilemma. What is really complicated also is that we as social workers have this dilemma to see, think, and decide whether to take the child all through the process, because we always turn out to be the bad guy, and also we have to consider if it's good for the child or not (M1).

Participants in the study highlighted legal and attitudinal barriers hindering child protection efforts, particularly the lack of parental education. Despite the recognition of these limitations, social workers at Community Centers lack full authority to address all cases of violence against children. For instance, in sexual abuse cases, they only investigate upon receiving reports, referring cases to the Family and Child Service. Additionally, the absence of responsible parenthood education exacerbates the issue of child neglect that they frequently encounter.

I feel that there are times where because of the regulations and laws, we are limited in doing a lot of things to help the children. We are working in an open space and most of our clients come and go. We have limited powers to direct the clients

on what should be the best thing to do (M1).

The other problem is that there's lack of education about responsible parenting, and what we always do is just follow the ways of parenting that our parents before did. It becomes at some point a generational problem (M1).

Discussion

The culture of silence presents a major challenge for social workers in cases of violence against children. Victims and witnesses may hesitate to report abuse or neglect, hindering social workers' ability to identify and intervene effectively. This can lead to the underreporting of cases of violence against children and can deprive children of the necessary support and protection.⁴⁹ This finding from the literature aligns with the data from this study, highlighting a familial culture of silence as a challenge for social workers.

According to the NASW Standards for Social Work Practice in Child Welfare,⁵⁰ social workers in cases of violence against children encounter ethical dilemmas concerning confidentiality, privacy, and the rights of the child and family. Balancing the duty to protect the child with respecting family privacy and autonomy poses challenges. Additionally, dilemmas arise regarding the child's best interests, potential harm, and the limits of expertise and authority. Addressing these dilemmas necessitates careful consideration of the rights and needs of the child and family, along with the broader social and legal context. Social workers must navigate these challenges with sensitivity, empathy, and ethical commitment.

Legal constraints and familial attitudes present challenges for social workers in cases of violence against children. Legal limitations, such as resource constraints or procedural complexities, hinder effective intervention. Additionally, family attitudes, such as denial or resistance to intervention, impede efforts to protect

49 Wilson et. al., *supra* note, 44.

50 National Association of Social Workers, *supra* note, 6.

children from violence and neglect.⁵¹

Table 4. Good practices for the effective management of cases of violence against children

Categories	Supporting Statements
1. Excellent collaboration between social institutions (school, Family and Child Service, Community Center).	<i>For example, in our region, we have set up a good working relationship with other institutions (M1).</i> <i>I was confused that time on what to do. It was a big dilemma! I was thinking of going to the social institution to report this problem, that's why we connected to the Family and Child Center to help us closely examine our assessment based on our house visit and to look at other aspects of the situation of the family (L1).</i>
2. Discussions with fellow social workers about the case and brainstorming actions.	<i>Most of the time, we social workers discuss amongst ourselves whether there's really something bad happening in the family (M1).</i>
3. Social workers fully understanding the law that governs cases of violence against children.	<i>The system of rule is written quiet well... Because of that, we referred the case to the Family and Child Service so they can decide what's best to do given their authority before the law (L1).</i> <i>When we realized this problem, because our authority to intervene with the family's situation is limited, that's the time we have to work together with the Municipality's institution of support and protection for children (M1).</i>
4. Social work practice places a strong emphasis on the best interests of the child – always.	<i>We always put the best interest of the child at the center of our practice, and collaboration... (M1).</i>
5. Relationship building as a pre-requisite to working with clients, thereby promoting their worth and dignity.	<i>... as social worker, I should always think that there is a person there who has worth and dignity. That's why it is important to build relationships with clients and get to know them (L1).</i>

Table 4 outlines effective practices in social work for managing cases of violence against children. These include strong collaboration, professional discussions among social workers regarding the child's best interests, and building

51 Harrell, S. and Wahab, S., "The Case for Mandatory Reporting as an Ethical Dilemma for Social Workers", *Advances in Social Work* Vol. 22 No. 2 (2022): Re-Envisioning the Social Work Profession, Education, and Practice. <https://doi.org/10.18060/24910>.

relationships. Social workers work closely with professionals from various fields, including law enforcement, healthcare, education, and community organizations, to ensure a coordinated response to violence against children.⁵² Social workers engage in professional discussions to prioritize the child's best interests. This involves addressing ethical dilemmas, sharing expertise, and seeking feedback on intervention strategies.⁵³ Finally, social workers establish trust and rapport with children and families impacted by violence or neglect. This fosters communication, enhances service engagement, and aids the child's healing and recovery.⁵⁴ Through interprofessional collaboration, professional discussion, and relationship-building, social workers play a pivotal role in ensuring that children affected by violence or neglect receive the necessary support and protection. These practices also facilitate a coordinated response to violence against children and contribute to the advancement of best practices in social work.

Conclusions

This study aimed to understand the consequences of child neglect, the process of reporting and managing neglect cases, social workers' assistance to child victims, the challenges faced by social workers, and effective practices for managing cases of violence against children. The findings reveal that familial problems contribute to neglect, leading to consequences such as a lack of responsibility and problematic behaviors. In Slovakia, social workers are familiar with case management regulations, guiding them towards effectively handling cases and involving the Family and Child Service when necessary. They provide various forms of support tailored to children's needs, which is crucial for restoring social functioning and normalcy in their lives. Social workers fulfill specific roles such as data

52 Inkilä et al., *supra note*, 45.

53 Pelt, *supra note*, 43: 40, 41.

54 Wilson et al., *supra note*, 44: 43.

gathering, service provision, documentation, collaboration, and legal adherence. Despite challenges such as a culture of silence and ethical dilemmas, social workers strive to provide the necessary help. Good practices include strong collaboration, professional discussions, legal understanding, prioritizing the child's best interests, and building relationships. This study highlights the critical role of social workers in child protection, guided by the professional values of empathy, human rights, social justice, and a proactive response.

Hence, this study underscores the critical role of social workers in the child protection system. They engage with various facets of a child's life and family dynamics, employing an inter-professional approach in order to address challenges. Their actions are guided by the core social work values of empathy, human rights, social justice, and proactive intervention.

Recommendations

Based on the findings of this study, certain recommendations are offered:

- **Emphasize the value of ethical decision-making.** To maintain professional integrity when addressing violence against children, social workers must adhere to core values and ethical standards, including those outlined in the Code of Ethics of Social Workers and Social Work Assistants of the Slovak Republic. They should also navigate personal values and cultural beliefs responsibly, resolving conflicts between personal and professional values. Additionally, social workers must exercise sound judgment and ensure their competence to safeguard clients from harm, particularly in evolving areas of practice. Upholding these principles enables social workers to effectively address violence against children while upholding professional integrity.
- **Promote prevention activities in cases of violence against children.** In order to address a culture of silence, social workers can work together with partner social institutions to educate the community on the signs of child abuse and the importance of reporting any suspicions. If necessary, this

may involve work to change policies and practices that contribute to violence against children. This could include advocating for laws that protect children and increasing funding for prevention programs.

- **Strengthen social services and collaboration for child victims and families.** This can be achieved by: providing ongoing support services for families and children affected by violence, including counseling, parenting classes, and access to community resources; offering education and support to parents to enhance positive parenting skills and enable them to establish a safe environment for their children; and collaborating with teachers, healthcare providers, and law enforcement to identify and assist children and families at risk of violence.

Future Research

Expanding the participant pool in interviews with social workers handling child neglect cases could provide deeper insights into their experiences. This broader scope could yield more generalized findings within the context of Slovakia, offering a comprehensive understanding of the issue. Moreover, replicating this approach in other countries could facilitate comparative analyses, enriching our understanding of child neglect dynamics across diverse cultural and societal contexts.

VAIKŲ APLEIDIMO ATVEJŲ VALDYMAS: SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PERSPEKTYVA SLOVAKIJOJE

Daryl James Valdez, RSW, MSSW

Mykolo Romerio universitetas

Santrauka. Vaikų nepriežiūros problema tebėra viena iš neatidėliotinių egzistuojančių problemų Slovakijoje. Apytiksliai 500–600 vaikų kasmet tampa prievartos aukomis. Socialiniai darbuotojai pirmiausia rūpinasi užkirsti kelią vaikų prievartai ir nepriežiūrai, stengiasi nustatyti ir spręsti tokias problemas, yra svarbiausi teikiant paramą ir apsaugą pažeidžiamiems vaikams ir šeimoms. Šiuo tyrimu nustatyta socialinių darbuotojų patirtis sprendžiant vaikų nepriežiūros atvejus ir su tuo susijusias problemas. Darbe pritaikytas kokybinis tyrimas ir tikslinė atrankos technika. Šio tyrimo dalyviai buvo du socialiniai darbuotojai, kurie yra paskirti bendruomenės centre vienoje iš vietos nevyriausybinų organizacijų Slovakijoje. Tokius atvejus sprendžiantys socialiniai darbuotojai, siekdami atlikti atitinkamus vaidmenis, padėti vaikui ir jo šeimai, susiduria su įvairiais iššūkiais. Papildomos šio tyrimo išvados atskleidė, kad yra pasekmių, kai vaikas yra neprižiūrimas ir tai nutinka dėl rimtų problemų šeimoje. Galiausiai, socialiniai darbuotojai vadovaujasi tam tikra proceso eiga tvarkydami bet kokius vaiko teisių gynimo atvejus ir valdydami atvejus net sukūrė gerąją praktiką. Taigi socialiniai darbuotojai atlieka labai svarbų vaidmenį vaiko apsaugos sistemoje, nes jie dirba daugelyje vaiko ir net šeimos gyvenimo sričių, todėl turėtų būti tinkamai pripažinti siekiant tobulinti jų profesinę praktiką.

Reikšminiai žodžiai: vaikas; vaiko nepriežiūra; vaiko apsauga; socialinis darbas; Slovakija.

HOFSTEDĖS KULTŪRINIŲ DIMENSIJŲ SĄSAJOS SU SOCIALINIO DARBO RAIDĄ: NEPALO, VOKIETIJOS IR LIETUVOS ATVEJAI

Roberta Gilytė

E. paštas rogilyte@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Jolanta Pivorienė

E. paštas jolantapiv@mrni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Santrauka. Šiame straipsnyje pristatomos Hofstedės kultūrinės dimensijos: individualizmo-kolektyvizmo, galios distancijos dimensija, vyriškumo-moteriškumo dimensija (arba vertybių arba motyvacijos dimensija), neapibrėžtumo vengimo dimensija, ilgalaikės-trumpalaikės orientacijos dimensija ir pasitenkinimo-susivaržymo dimensija. Naudojantis šiomis dimensijomis galima apibūdinti visas kultūras ir naudoti šiuos duomenis nagrinėjant kultūras įvairiais aspektais: nagrinėjant sveikatos problemas, mandagumo taisykles, reagavimą į stresines situacijas ir t. t.

Šiame straipsnyje aprašoma socialinio darbo istorija Nepale, Lietuvoje ir Vokietijoje. Pasitelkus prieš tai minėtą Hofstedės kultūrinių dimensijų teoriją, nagrinėjama socialinio darbo raida šiose šalyse ieškant paaiškinimų, kokią reikšmę socialiniam darbui daro šalies kultūra. Taip pat ieškoma atsakymų, kodėl vienoje šalyje socialinis darbas populiariesnis nei kitose ir aiškinamasi, kokie veiksniai ar kultūrinės dimensijos galėjo lemti tokį socialinio darbo (ne)įsitvirtinimą. Pasitelkus antrinius duomenis galima matyti, kad ne visos kultūrinės dimensijos yra tiesiogiai susijusios su socialinio darbo raida. Aptariant Nepalo atvejį, socialinio

darbo raidą geriausiai apibūdina individualizmo-kolektyvizmo dimensija, o Vokietijos ir Lietuvos atveju – galios distancijos ir motyvacijos dimensijos.

Reikšminiai žodžiai: Hofstedės kultūrinės dimensijos; socialinis darbas; socialinis darbas Lietuvoje; socialinis darbas Nepale; socialinis darbas Vokietijoje.

Įvadas

Įvairių sričių tyrėjai ir mokslininkai visada domėjosi, kaip kultūra gali pakeisti žmogų ir jo požiūrį į visuomenę, darbą ar šeimą. Daugumos sričių atstovai gilino si į tai, kaip skirtingos šalys naudoja savo išteklius ir kodėl vienu kultūrų atstovai geriau prisitaiko prie pokyčių ir stresinių situacijų. Dėl šios priežasties dalis tyrėjų vykdė įvairius tyrimus ir kėlė naujas idėjas dėl to, koks turėtų būti nacionalinis tautos charakteris, kas nulemia, kad skirtingų šalių atstovai turi skirtingus požiūrius ir vertybes, kokie veiksniai lemia šiuos skirtumus. Jau XVIII amžiuje tokie filosofai kaip Imanuelis Kantas ir Deividas Hjumus tyrinėjo nacionalinio tautų charakterio ypatybes ir lygino skirtingų kultūrų charakteristikas. Vėliau, XIX amžiuje kultūrai tapus neatsiejama nuo ekonomikos, Maksas Vėberis iškėlė idėją, kad ekonominė gerovė yra susijusi su visuomenės vertybėmis¹. Tokia idėja paskatino domėtis, kas galėtų paskatinti darbuotojus dirbti geriau ir našiau.

Gilinantis į kultūrinius tyrimus reiktų atkreipti dėmesį į kelis žinomiausius mokslininkus ir jų idėjas, suformuluotas XX amžiaus pabaigoje – XXI amžiaus pradžioje. 1998 metais Trompenaras ir Hampdenas-Turneris iškėlė septynių kultūrinių dimensijų idėją, susijusią su tuo, kaip žmonės sprendžia iššūkius. 1999 metas Švarcas pristatė pagrindinių žmonių vertybių teoriją, o 2008 metais Inglehartas sugrupavo šalis pagal du vertybių polius – poreikio į išgyvenimą arba saviraišką ir tradicinių arba sekuliarių-racionalių vertybių puoselėjimą. Galiausiai galima išskirti tyrėją Gertą Hofstedę, kuris sukūrė kultūrinių dimensijų modelį.

1 Sent Esther-Mirjam and Annelie L. J. Kroese, „Commemorating Geert Hofstede, a Pioneer in the Study of Culture and Institutions“, *Journal of Institutional Economics* 18 (2022): 15–27. <https://doi.org/10.1017/S174413742000051X>.

Šis modelis laikui bėgant keitėsi, iš pradžių jame buvo keturios, vėliau penkios, o dabar dažniausiai naudojamas pats naujausias šešių dimensijų kultūrų modelis². Šis modelis yra naudojamas iki šiol, dažniausiai aptariant kultūrų skirtumus verslo srityje, tačiau turimus duomenis iš beveik visų pasaulio valstybių, kuriuos galima rasti oficialiame tyrėjo internetiniame tinklapyje <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool>, galima naudoti ne tik šioje srityje. Tyrėjai juos pasitelkia siekdami palyginti įvairių šalių mokymosi ypatumus, ieško atsakymų į klausimus, kaip kultūra veikia sveikatą³, kaip skirtingos kultūros prisitaikė prie apribojimų, taikytų COVID-19 pandemijos laikotarpiu⁴.

Šio straipsnio tikslas – pristatyti Hofstedės kultūros dimensijas ir remiantis jau surinktais duomenimis, esančiais nurodytame internetiniame puslapyje, išsiaiškinti, kokią reikšmę socialinio darbo raidai Nepale, Lietuvoje ir Vokietijoje turi Hofstedės kultūrinių dimensijų teorija. Šios šalys pasirinktos dėl skirtingos socialinio darbo raidos ir todėl, kad jų Hofstedės kultūrinių dimensijų duomenys yra skirtingi, tai galbūt padėtų atsakyti į klausimą, kodėl įvairios kultūros taiko skirtingus socialinio darbo modelius.

Uždaviniai: 1) aprašyti Hofstedės kultūrinės dimensijas; 2) išanalizuoti šaltinius, nagrinėjančius socialinio darbo raidą Nepale, Vokietijoje ir Lietuvoje; 3) išsiaiškinti, kaip tam tikri Hofstedės kultūrinių dimensijų duomenys yra susiję su socialinio darbo raida šios šalyse.

Minėta, kad straipsnyje atliekant šaltinių analizę bus naudojami antriniai duomenys, surinkti ir publikuojami oficialiame internetiniame tinklapyje, siekiant išsiaiškinti kultūrinių dimensijų sąsajas su socialinio darbo raida. Dauguma tyrėjų,

2 Pilar Gómez-Rey, Elena Barbera and Francisco Fernández-Navarro, „The Impact of Cultural Dimensions on Online Learning“, *Journal of Educational Technology & Society* 19, no. 4 (2016): 225–238. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/jeductechsoci.19.4.225>.

3 Alphan, E. T, „Obezitenin Etiyolojisi” Yetişkinlerde Ağırlık Yönetimi [The Etiology of Obesity: Weight Control in Adults]“, In *Association of Dietitians of Turkey*, edited by A. Baysel and M. Baş, 17–34 (Istanbul: Turkey, 2008).

4 Alan Dix, Raymond Bond and Ana Caraban, „Why Pandemics and Climate Change Are Hard to Understand and Make Decision-Making Difficult“, *Interacting with Computers* 35, no. 5 (September 2023): 744–761. <https://doi.org/10.1093/iwc/iwad043>.

naudodamiesi Hofstedės surinktais duomenimis, analizuoja temas, susijusias su verslu^{5, 6}. Tai yra vienas pirmųjų straipsnių, sujungiantis socialinio darbo istoriją su kultūrinių dimensijų teorija.

1. Hofstedės kultūrinės dimensijos

Mokslininkas iš Nyderlandų Gertas Hofstedė sukūrė kultūrų dimensijų teoriją, pagal kurią kiekvienos šalies kultūrą galima suskirstyti į tam tikras kategorijas. Jis buvo vienas pirmųjų tyrėjų šiame lauke, kurio sukurta kultūrų dimensijų teorija mokslininkai remiasi iki šiol. Iš pradžių Hofstedės kultūrinę dimensiją sudarė keturios dimensijos: individualizmo-kolektyvizmo, galios distancijos dimensija, vyriškumo-moteriškumo dimensija (dabar vertybių arba motyvacijos dimensija) ir neapibrėžtumo vengimo dimensija. Vėliau prie šių keturių dimensijų buvo pridėtos ir ilgalaikės-trumpalaikės orientacijos dimensija, taip pat pasitenkinimo-suvaržymo dimensija.

Individualizmo-kolektyvizmo dimensija apibrėžia, ar tos kultūros atstovai labiau linkę pasitikėti patys savimi, ar savo kultūros atstovais. „Individualizmo dimensija siejama su savarankiškumu, atvirumu pokyčiams, asmeninių pasiekimų sureikšminimui ir „išsišokimu iš minios“, o kolektyvizmo dimensija siejama su saugumu, konformizmu, tradicijų, kolektyvinių veiksmų ir grupės interesų akcentavimu“⁷. Ši dimensija nurodo tai, kaip žmogus save vertina visuomenėje: šalyse, kuriose vyrauja individualizmo dimensija, žmonės linkę vertinti nepriklausomybę nuo kitų, asmeninį saugumą, linkę labiau pasikliauti savimi.

-
- 5 Seulki Jang, Winny Shen, Tammy D. Allen and Haiyan Zhang, „Societal Individualism–Collectivism and Uncertainty Avoidance as Cultural Moderators of Relationships Between Job Resources and Strain“, *Journal of Organizational Behavior* 39, no. 4 (May 2018): 507–524. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26610734>.
 - 6 Logan L. Watts, Logan M. Steele and Deanne N. Den Hartog, „Uncertainty Avoidance Moderates the Relationship Between Transformational Leadership and Innovation“, *Journal of International Business Studies* 51, no. 1 (February 2020): 138–145. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48686431>.
 - 7 Triandis (1995); Cukur et al. (2004) cited in Conces Binder, Carola, „Redistribution and the Individualism–Collectivism Dimension of Culture“, *Social Indicators Research* 142, no. 3 (April 2019): 1175–1192. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48704650>.

Visuomenėse, kuriose vyrauja kolektyvizmo dimensija, žmonės linkę priklausyti bendruomenei (šeimai, savanoriškomis organizacijoms ir pan.). Žmonės pasitiki juos supančią aplinką ir jiems svarbus bendruomeniškumo jausmas.

Galios distancijos dimensija nurodo, kaip nelygi lyderystės hierarchija pasiskirsto tarp organizacijos narių ir kaip žmonės reaguoja į tai, kad vieni jos nariai yra greitesni, gudresni ar tiesiog geresni už kitus⁸. Skirtingos šalys skirtingai vertina šią nelygybę. Visuomenėse, kur galios dimensija yra žema, žmonės suvokia nelygybę kaip grėsmę visuomenei ir daro viską, kad jos būtų galima išvengti. Visuomenėse, kuriose galios dimensija yra aukšta, nelygybė suvokiama kaip socialinės tvarkos pagrindas ir pripažįstama, kad kiekvienas žmogus turi tam tikrą vaidmenį visuomenėje. Tokiose visuomenėse žmonės, turintys daugiau galios, linkę puikuotis ir rodyti savo statusą.

Vertybių arba motyvacijos (anksčiau vyriškumo-moteriškumo) dimensija nurodo dvi skirtingas vertybių pozicijas. Šalys, kuriose dominuoja vertybių dimensija, paprastai vertina pagalbos kitiems suteikimą, rūpinasi aplinka ir jos estetika, jiems svarbu palaikyti prasmingus pokalbius ir užtikrinti tolygius santykius su kitais. Šalys, kuriose vyrauja motyvacijos dimensija, paprastai labiau vertina tarpusavio konkurenciją, drąsą, stiprybę ir kitas vertybes, kurios stereotipiškai labiau būdingos vyrams nei moterims.

Neapibrėžtumo vengimo dimensija analizuoja, kaip šalys reaguoja į faktą, kad niekas nežino, kas nutiks artimiausioje ateityje. Žmonės įvairiose šalyse ir kultūrose skirtingai reaguoja į neapibrėžtumą. Šalys, kuriose ši dimensija aukšta, pirmenybę teikia griežtai tvarkai ir taisyklėms, kurios nusako, kaip reikia elgtis tam tikrose situacijose. O tuo šalys, kuriose ši dimensija yra žema, yra labiau linkusios prisitaikyti prie naujų situacijų ir galvoti kūrybiškai sprendžiant naujai iškilusias problemas ir susidūrus su nenumatytais iššūkiais.

8 Esther-Mirjam Sent and Annelie L. J. Kroese, „Commemorating Geert Hofstede, a Pioneer in the Study of Culture and Institutions“, *Journal of Institutional Economics* 18 (2022): 15–27. <https://doi.org/10.1017/S174413742000051X>.

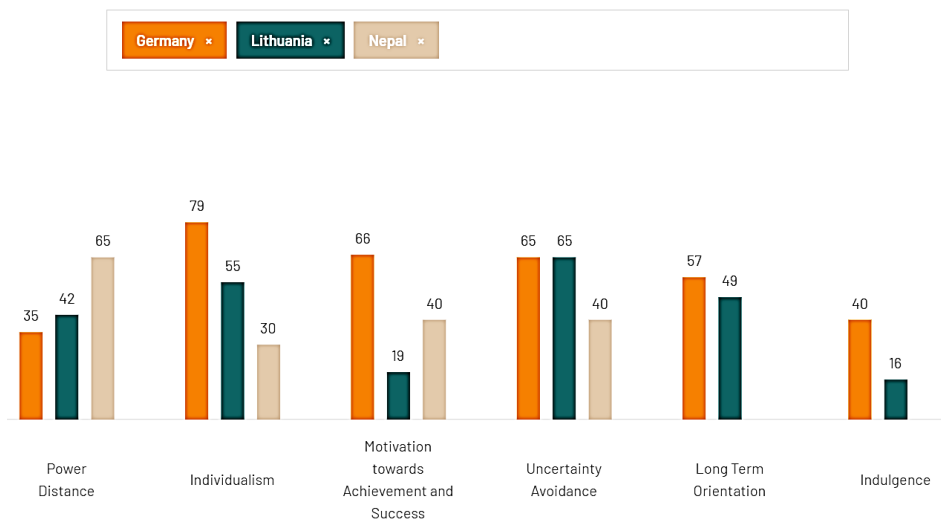
Ilgalaikės-trumpalaikės orientacijos dimensija apibūdina, kaip skirtingos kultūros vertina tikslus bei pasiekimus ir nurodo tai, ar šių šalių gyventojai labiau linkę gyventi šia diena, ar ateitimi. Ši dimensija taip pat nurodo, kaip kultūrų atstovai linkę pildyti savo norus ir troškimus. Šalys, kuriose ši dimensija yra aukšta, yra pragmatiškos, laikosi aiškaus plano, taupo ateičiai, daug dirba ir laikosi tradicijų bei papročių. O šalyse, kuriose ši dimensija yra žema, žmonės linkę gyventi čia ir dabar, jie yra atsipalaidavę, lankstūs darbo atžvilgiu ir ne tokie prisirišę prie savo tradicijų ir papročių, linkę pritaikyti kitų šalių idėjas ir geruosius pavyzdžius savo kasdieniame gyvenime.

Pasitenkinimo-suvaržymo dimensija nusako, kaip kultūrų atstovai linkę laisvai tenkinti pagrindinius žmogiškuosius troškimus, susijusius su mėgavimusi gyvenimu ir linksmybėmis. Šalys, kuriose ši dimensija aukšta, žmonės linkę leisti pinigus prabangos prekėms ir laisvu laiku save lepinti papildomomis prekėmis ir pramogomis. O šalyse, kur vyrauja susilaikymo dimensija, žmonės linkę taupyti pinigus ir leisti juos praktiniams poreikiams. Taip pat žmonės čia linkę daryti tai, ką reikia, ir aukoti savo pramogas tam, kad galėtų padėti šeimai ar būtų naudingi darbe.

Apibendrinus Hofstedės kultūrinių dimensijų teoriją galima matyti, kad jos daro įtaką kiekvienos šalies atstovams ir formuoja jų vertybes ir požiūrį į tam tikras gyvenimiškas situacijas: konfliktines situacijas darbe, artimojo ligą ar kt. Nepaisant to, kad ši teorija galėtų būti pritaikoma įvairiose srityse, ji sulaukė kritikos dėl tam tikrų aspektų. Pirmiausia, diskutuota tai, kad atliekant kultūrinius tyrimus buvo pasiremta tik tam tikra žmonių grupe (pirmieji Hofstedės tyrimai vykdėti IBM kompanijoje, kurioje dirbo įvairių šalių atstovai) ir todėl kultūriniai duomenys neatspindi visų žmonių grupių pagal amžių⁹, pvz., tyrimuose neatspindi paauglių, studentų ar senjorų nuomonės, t. y. kultūra suprantama kaip

9 Anne E Witte, „Making the Case for a Postnational Cultural Analysis of Organizations“, *Journal of Management Inquiry* 21, no. 2 (2012): 141–159. <https://doi.org/10.1177/1056492611415279>.

visiems bendras reiškiny, nesvarbu, kad galbūt paaugliai ir senjorai turi kitokią nuomonę. Be to, pirminiame tyrime dalyvavo tik respondentai iš IBM kompanijos, tad neatsižvelgta į kitų profesijų atstovų nuomonę. Dar kritika išsakyta dėl to, kad į Hofstedės tyrimo klausimus atsakė ne visų šalių respondentai. Tai atspindės ir toliau aptariant socialinio darbo raidą ir plėtrą Nepale, Vokietijoje ir Lietuvoje. Nors ir galima daryti prielaidą, kad dėl skirtingų istorinių ir geografinių aplinkybių šalyse susiformavo skirtingos kultūrinės dimensijos, to įrodyti pagal Hofstedės kultūrą neįmanoma. Nors laisvai prieinamame Hofstedės tyrime galima rasti beveik visas pasaulio šalis, kai kurios jų yra neištirtos visiškai, pvz., vertinant Nepalo situaciją (1 diagrama).

1 pav. Vokietijos, Lietuvos ir Nepalo palyginimas pagal Hofstedės kultūrinės dimensijos prizmę

(<https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool?countries=germany%2Clithuania%2Cnepal%2Csweden>)

Galima matyti, kad čia pateikiami ne visų dimensijų duomenys. Taip yra todėl, kad iš pradžių šią teoriją sudarė keturios dimensijos, o vėliau teorija buvo atnaujinta, ir dabar ją sudaro šešios kultūrinės dimensijos, tačiau duomenys ne visose valstybėse buvo atnaujinami ir papildyti. Be to, tyrėjas neatsižvelgė į daugiakultūros valstybes, kuriose gyvena kelios skirtingos tautos, kurių kitokios vertybės, tradicijos ir papročiai.

2. Šalių pristatymas ir analizė

2.1. Socialinis darbas Nepale

Nepalo socialinio darbo modelis yra naujas ir jis dar vystosi. Šis modelis daugiausia remiasi Vakarų pasaulio patirtimi, nes dar nėra sukurtas socialinio darbo modelis, pritaikytas būtent šiai šaliai. Abi mokymo įstaigos Nepale, rengiančios profesionalius socialinius darbuotojus, remiasi Vakarų pasaulio patirtimi.

Profesionalus socialinis darbas Nepale prasidėjo maždaug prieš 30 metų. Iki tol socialinio darbuotojo pareigos buvo priskiriamos šeimai, bendruomenei, daug socialinių paslaugų teikė religinės ir socialinės institucijos. Nepaisant to, kad šalis modernėja ir laikai keičiasi, socialinio darbuotojo profesijos įsitvirtinimas Nepale susiduria su kliūtimis. Visų pirma, socialinio darbuotojo išsilavinimą įgiję specialistai socialinį darbą dirba su darbuotojais, kurie turi kitos srities išsilavinimą¹⁰. Tai reiškia, kad kai socialiniai darbuotojai, neturintys socialinio darbuotojo išsilavinimo, valstybės lygmeniu atstovauja savo klientams, jie neturi pakankamai teorinių žinių, kaip tinkamai atliepti jų poreikius. Be to, reikiamo išsilavinimo neturintys socialiniai darbuotojai neturi pakankamai teorinių ir praktinių žinių kaip padėti savo klientams. Antra, Nepale vyrauja kastų sistema. Žmonės čia griežtai suskirstyti į kastas ir labai retai pereina iš kastos į kastą, žemesnės kastos atstovas negali bendrauti su žmogumi iš aukštesnės kastos¹¹. Tai socialiniams darbuotojams sukelia problemų, nes dažnai žmonės iš žemesnių kastų dėl tokio griežto socialinio suskirstymo net nebendrauja su jiems padėti norinčiu socialiniu darbuotoju. Trečia, socialiniams darbuotojams trūksta paramos iš kai kurių regionų valdžios¹². Socialinio darbuotojo profesijai sunku įsitvirtinti, nes papras-

10 Mahesh Raj Dangal, Dipendra Khanal and Anish Pyakurel, „Social Work in Nepal: Challenges and Options“, *African Journal of Social Work* 11, no. 3 (2021): 149-154.

11 *Ibid.*

12 *Ibid.*

tai kai nepilnamečiai susiduria su kokiomis nors problemomis, jomis pasirūpina policijos atstovai arba teisininkai visai nekreipdami dėmesio į tai, ką tam tikrais atvejais gali pasakyti socialinis darbuotojas remdamasis savo darbo patirtimi. Ketvirta, šalyje trūksta profesinės galios ir socialinio darbuotojo darbo modelio¹³. Tai reiškia, kad į socialinius darbuotojus šalyje žiūrima kaip į labdaros teikėjus, o ne profesionalus, galinčius ir sugebančius suteikti reikiamą pagalbą. Tai galima paaiškinti tuo, kad Nepalo gyventojai yra pavargę nuo iš užsienio į kaimiškas gyvenvietes atvykstančių socialinių darbuotojų, kurie stengiasi padėti, bet nepasiekia teigiamo rezultato ar nesukuria pridėtinės vertės. Šalyje esančios socialinių darbuotojų asociacijos yra silpnos ir nesugeba padėti savo nariams. Be to, Nepale nėra atlikta pakankamai tyrimų ir parengta pakankamai metodologijų¹⁴, kad socialiniai darbuotojai turėtų tvirtą teorinį pagrindą ir žinotų apie darbą savo šalyje. Dauguma socialinių darbuotojų remiasi užsienio autorių pateikiama informacija ir pavyzdžiais, kurie ne visada yra aktualūs ir naudingi šaliai.

Šią situaciją galima paaiškinti remiantis Hofstedės sudarytomis dimensijomis. Nors dalies duomenų apie Nepalo kultūrą nėra surinkta, tačiau turimi duomenys leidžia atskleisti tam tikras tendencijas.

Nepalas turi 65 balus galios distancijos dimensijoje. Tai reiškia, kad šiai šaliai būdingas galios distancijos pasiskirstymas, tai šiuo atveju susijęs su žmonių skirtymu į kastas ir negalėjimu iš vienos kastos pereiti į kitą. Žmonės šalyje linkę sekti autoritetų pavyzdžiais ir tiki, kad toks pasiskirstymas į kastas yra prigimtinis ir nepakeičiamas. Tai sukelia iššūkių, nes socialiniai darbuotojai kartais vertinami kaip atskira visuomenės dalis, vis dar neturinti savo vietos. Vietiniai gyventojai linkę jais nepasitikėti tol, kol nesulaukia tokių reikalavimų iš aukštesnių galios institucijų.

Socialinio darbo profesija Nepale atsirado palyginti neseniai – maždaug prieš

¹³ Dangal, Khanal and Pyakurel, *supra note*, 10.

¹⁴ *Ibid.*

30 metų. Galima daryti prielaidą, kad su lėta socialinio darbo raida susijusi individualizmo-kolektyvizmo dimensija, kuri Nepale siekia 30 balų. Tai reiškia, kad šalis priskiriama prie kolektyvinių šalių, kurioms būdingas prisirišimas prie savo šeimos, giminės ir pasitikėjimas jais. Kaip minėta, iš pradžių socialinio darbuotojo funkcijas vykdė šeimos nariai, giminės, religinės ir kitos socialinės institucijos. Tai reiškia, kad socialinio darbuotojo vaidmuo buvo padalytas kelioms institucijoms. Be to, žmonės čia yra ištikimi ir vertina savo šeimas, tad galima daryti prielaidą, kad kalbėti apie savo ar savo šeimos problemas su žmonėmis, kurie nėra tau artimi (šiuo atveju socialiniai darbuotojai), gali prilygti išdavystei. Tai paaiškina, kodėl Nepalo gyventojams sunku priimti svetimus žmones į savo artimą ratą ir jiems atsiverti.

Nepalas turi 40 balų motyvacijos (vyriškumo-moteriškumo) dimensijoje. Tai reiškia, kad šalyje gyventojai dirba tam, kad galėtų gyventi. Darbe žmonės vertina lygybę ir solidarumą. Socialinis darbuotojas, atlikdamas savo pareigas, paprastai yra aukštesnėje galios pozicijoje, ir kadangi Nepale labiau vertinama lygybė, nesi-stengiama ypač pabrėžti savo statuso, galima daryti prielaidą, kad šios profesijos atstovai nėra patys mėgstamiausi visuomenėje.

Aptariant duomenis, susijusius su neapibrėžtumo vengimo dimensija, kurioje Nepalas turi 40 balų, galima matyti neatitikimus. Ši dimensija rodo, kad žmonės Nepale nelabai bijo pokyčių, jiems nebūdinga griežtas naujovių atmetimas ar vengimas, tačiau vis dėlto į socialinius darbuotojus, kurie yra gana nauja profesija, šioje šalyje žiūrima su nepasitikėjimu. Pagal skaičius šioje dimensijoje žmonės yra linkę išbandyti naujus dalykus, bet vis dėlto neprisileidžia socialinių darbuotojų. Tai gali būti dėl įvairių priežasčių, viena tokių, kad čia veikia stipri šeimos institucija, kuri rūpinasi žmonėmis. Taip pat nepasitikėjimas gali būti grįstas tuo, kad į Nepalą jau daug metų atvyksta socialiniai darbuotojai iš kitų valstybių bandydami padėti, tačiau vietiniai gyventojai nemato ryškių pokyčių ir todėl yra linkę nepasitikėti socialiniais darbuotojais.

Norint atlikti išsamesnę Nepalo analizę pagal Hofstedės kultūrinės dimensijas, reikėtų gauti duomenis apie dar dvi dimensijas, bet šių duomenų šiuo metu nėra. Apibendrinant esamus duomenis galima teigti, kad ne visos kultūrinės dimensijos gali suteikti informacijos apie tai, kokia yra socialinio darbo raida, t. y. pagal neapibrėžtumo vengimo dimensiją žmonės Nepale turėtų būti labiau linkę priimti pokyčius ir prie jų prisitaikyti, tačiau socialinis darbas, kaip vienas iš galimai teigiamų pokyčių visuomenei, nėra tinkamai vertinamas. Tai galima paaiškinti tuo, kad kitos Hofstedės kultūros dimensijos turi aukštus balus, reiškiančius, kad Nepalo piliečiams svarbu šeima ir tai, kad jie stengiasi palaikyti lygiaverčius ir prasmingus santykius su artimaisiais.

2.2. Socialinis darbas Vokietijoje

Socialinis darbas Vokietijoje, palyginti su socialiniu darbu Nepale, turi galias tradicijas ir šaknis. Galima teigti, kad socialinis darbas Vokietijoje prasidėjo XX amžiuje, kai Vokietijos kancleris Otas fon Bismarkas pristatė gerovės valstybės principą ir įvedė privalomą draudimą darbuotojams¹⁵. Laikui bėgant Vokietijoje buvo pristatytas ir sveikatos draudimas bei pensijų kaupimas. 1927 metais šalyje buvo įvesta apsauga nuo nedarbingumo. Ši draudimų ir privalomo piliečių prisidėjimo prie savo saugumo sistema laikui bėgant kito ir dabar užtikrina piliečių garantijas bei suteikia finansinio saugumo garantijas nelaimės (ligos, darbo praradimo ir kt.) atvejais. Ši sistema yra labai stipriai paremta solidarumo principu. Tačiau Vokietijoje yra 16 žemių ir kiekvienoje jų taikomi šiek tiek skirtingi įstatymai ir teisiniai reglamentai, sukeliantys nepatogumų ne tik socialiniams darbuotojams, bet ir tose žemėse gyvenantiems žmonėms. Pavyzdžiui, žmonėms su negalia valstybės lygmeniu taikomi vienodi pagalbos suteikimo mechanizmai, tačiau skirtingose Vokietijos žemėse gali būti taikomi kitokie reikalavimai,

15 Mathilde Hackmann, „Social Work in Germany – Selected Issues“, *Homo et Societas* 4, no. 2019 (2019): 14-22. DOI: 10.4467/25436104HS.19.002.12314.

ir kiekvienose žemėse skirtingos institucijos užtikrins šias paslaugas¹⁶. Įvairių institucijų įsitraukimas skirtingu lygmeniu įvairiose Vokietijos žemėse kelia nepatogumų ne tik socialinių paslaugų gavėjams, bet ir patiems socialiniams darbuotojams. Tarkim, jei jie dėl asmeninių priežasčių persikelia iš vienos Vokietijos žemės į kitą, tai turi gerai susipažinti su tos žemės įstatymais, reglamentuojančiais socialinį darbą. Dirbant valstybiniu lygmeniu taip pat reikia išmanyti visų žemių įstatymus norint teisingai įvertinti situaciją ir priimti vienokį ar kitokį sprendimą.

Socialinį darbą profesionalia profesija Vokietijoje galima laikyti nuo 1960-ųjų, kai aukštosios mokyklos pradėjo ruošti socialinius darbuotojus, dirbančius įvairiose įstaigose su klientais. Vokietijoje socialinis darbas paprastai skiriamas į dvi sritis: socialinę pedagogiką ir socialinį darbą¹⁷. Studentai, kurie ruošiasi tapti socialiniais darbuotojais, susipažįsta su abiem socialinio mokslo sritimis ir mokosi socialinio darbo teorijų Vokietijoje, kurios čia buvo plėtojamos ir pritaikomos nuo 1970-ųjų. Priešingai nei Nepale, čia studentai supažindinami su savo šalies kontekstais ir geraisiais pavyzdžiais. Studijų metais studentai Vokietijoje sužino apie socialinį darbą, vertybes ir savo bei kliento vaidmenis socialiniame darbe. Tačiau net ir turėdami gerą išsilavinimą ir pasirengimą būti socialiniais darbuotojais, dar studijų metu būsimi specialistai susiduria su įvairiais iššūkiais, tokiais kaip rasti atitinkamą praktikos vietą. Be to, kartais jiems trūksta ir teorinių žinių apie socialinio darbuotojo darbo įvairovę, padėsiančių nuspręsti, su kokiais klientais studentai norėtų dirbti ateityje. Dar vienas iššūkis būsimiems socialiniams darbuotojams yra nepakankamas atlyginimas¹⁸. Tačiau, nepaisant to, nedarbas socialiniam darbuotojui Vokietijoje nėra problema. 2017 metų duomenimis, 316 000 socialinių darbuotojų, turinčių išsilavinimą, dirbo socialinį darbą. Dar apie 60 000 darbuotojų dirbo prie socialinių darbuotojų kategorijos priskiriamą

16 Hackmann, *supra note*, 15.

17 *Ibid.*

18 *Ibid.*

darbą neturėdami reikiamo išsilavinimo. Kadangi Vokietija patiria demografi-
nių pokyčių, socialinių darbuotojų reikia tiek darbui su pagyvenusiais žmonėmis,
tiek darbui su jaunimu. Be to, nuo 2015 metų šalyje sparčiai gausėja imigrantų
skaičius, todėl socialinių darbuotojų reikia ir šioje srityje. Aptariant tai, kokiose
įstaigose daugiausia socialinių darbuotojų, reikėtų paminėti, kad 1/6 jų dirba vie-
šosiose įstaigose, o kita dalis dirba ne pelno siekiančiose organizacijose. Taip pat
svarbu pasakyti, kad bažnyčia ir religija turi nemažą įtaką socialiniam darbui, nes
dalis socialinių darbuotojų dirba institucijose, susijusiose su bažnyčia¹⁹. Tai netu-
rėtų sukelti nuostabos, nes socialinio darbo pradžia susijusi su bažnyčiomis, kai
žmonėms būdavo dalijama išmalda ir nepasiturintiems bendruomenės nariams
buvo teikiama visokeriopa pagalba.

Atsižvelgiant į socialinio darbo istoriją Vokietijoje ir ieškant paaiškinimų, ko-
dėl būtent tokiais principais rėmėsi socialinis darbas šioje šalyje, reiktų atkreipti
dėmesį į visas Hofstedės kultūrinės dimensijas. Pirma, galios distancijos dimen-
sijos skalėje Vokietija turi 35 balus, tai reiškia, kad šios šalies gyventojai nelabai
linkę į griežtą hierarchiją visuomenėje, jie dažnai kelia klausimus ir kvestionuoja
autoritetus, ieškodami geriausio sprendimo. Galbūt todėl Vokietijoje populiarius
socialinis darbas – kadangi nėra griežtų hierarchijos elementų, požiūris į socialinį
darbuotoją nėra toks atšiaurus kaip Nepale, ir darbuotojai priimami palankiau.
Antra, aptariant individualizmo-kolektyvizmo dimensiją, svarbu atkreipti dėme-
sį į tai, kad Vokietija šioje srityje surinkusi 79 balus. Tai nurodo, kad Vokietija
priskiriama prie individualistinių valstybių, kurioms svarbu asmeninis santykis
su kitais. Individualizmas atsispindi ir požiūryje į šeimą, paprastai tokiose visuo-
menėse vyrauja mažasis šeimos modelis (tėvai ir vaikai), tad nenuostabu, kad,
nutrūkus socialiniams ryšiams su vyresne karta, reikalinga socialinių darbuotojų
pagalba. Trečia, vertybių (moteriškumo-vyriškumo) dimensijoje Vokietija turi 66
balus, tai reiškia, kad ši šalis priskiriama prie ryžtingų valstybių, kurioje jau nuo

¹⁹ Hackmann, *supra note*, 15.

mažumės iš vaikų reikalaujama aukštų pasiekimų. Su socialiniu darbu tai susiję tuo, kad žmonės tokiose valstybėse deda daug pastangų, kad galėtų įgyvendinti savo darbinės užduotis ir darbinėje aplinkoje padarys viską, kad pasiektų geriausių rezultatų.

Neapibrėžtumo vengimo dimensijoje Vokietija turi 65 balus reiškiančius, kad žmonėms šioje kultūroje labai svaru planuoti ir žinoti, kas bus ateityje, čia nelaukiami netikėtumai ir kūrybiškas problemų sprendimas. Tai atsispindi ir socialiniame darbe, kadangi visi puikiai žino savo darbus bei pareigas ir atidžiai laikosi nustatyto plano, skirto tikslams pasiekti ir įgyvendinti. Ilgalaiškės orientacijos dimensijoje Vokietija turi 57 balus, tai reiškia, kad tai yra pragmatiška valstybė, kurios gyventojai mano, kad tiesa priklauso nuo konteksto ir situacijos. Žmonės šioje šalyje linkę išlaikyti savo tradicijas, bet taip pat labai lengvai priima ir kitų šalių tradicijas. Galbūt todėl daugelis emigrantų Vokietiją laiko svajonių šalimi. Pasitenkinimo-suvaržymo dimensijoje Vokietija turi 40 balų, reiškiančių, kad ši šalis linkusi į pesimizmą ir tai, kad žmonės turi elgtis pagal tam tikras visuomenės nustatytas normas, o ne taip, kaip galbūt tuo metu norėtų. Ši savybė labai sviri socialiniams darbuotojams, nes jie kartais turi reaguoti pagal nustatytas taisykles, o ne spontaniškai, kaip tuo metu atrodo tinkamiausia.

Apibendrinant galima teigti, kad visos dimensijos vienaip ar kitaip yra susijusios su socialiniu darbu ir jo plėtra Vokietijoje. Taip pat pasakytina, kad socialinio darbo plėtra tinkamai atspindi Vokietijos kultūrinės dimensijas: atsižvelgiant į individualizmo-kolektyvizmo dimensiją matyti, kad socialiniam darbui pradžia davė darbas bažnyčiose ir labdara, o pagal neapibrėžtumo vengimo dimensiją, kurioje Vokietija turi 65 balus, galima teigti, kad vokiečiams svarbu planuoti darbus ir žinoti ateities planus siekiant geriausio rezultato darbe.

2.3. Socialinis darbas Lietuvoje

Pirmieji nepriklausomybės metai Lietuvoje žymėjo naują pradžią, tačiau sykiu ir nežinomybės etapą, kurio metu reikėjo sukurti viską iš naujo. Ne išimtis buvo ir socialinis darbas²⁰. Iki nepriklausomybės laikotarpio Lietuva priklausė nuo Sovietų Sąjungos skiriamų lėšų ir jos kuriamo pasaulio ir vertybių suvokimo. Šiuo laikotarpiu buvo daug nežinomybės. Nepaisant to, tai sudarė puikias galimybes taikyti naujoves socialiniame darbe. Tai, kas kitose Europos šalyse tai užtruko metų metus, Lietuvoje vyko labai greitai ir buvo įgyvendinta per dešimtmetį. Nors tuo metu Lietuvoje ir nebuvo pakankamai išteklių socialinio darbo plėtrai, tačiau jo plėtra, palyginti su kitomis šalimis, buvo labai sparti²¹. Socialinio darbo vystymosi pradžia galima suskirstyti į keletą etapų. 1990–1992 metai, kai Lietuva susidūrė su naujais iššūkiais: susikūrė rinkos ekonomika, padaugėjo laisvės ir galimybių, tačiau taip pat padidėjo ir skurstančių asmenų skaičius, atsirado daugiau socialinių problemų. Šiuo laikotarpiu buvo bandoma suprasti, kas yra socialinis darbas ir kaip jis gali būti pritaikomas Lietuvoje. Taip pat šiais metais į Lietuvą atvyko pirmieji socialiniai darbuotojai ir universitetuose pradėta dėstyti socialinio darbo studijų programą. Antru socialinio darbo raidos etapu galima laikyti 1992–2001 metus, kai buvo kuriamas socialinio darbuotojo statusas ir pati profesija. 1994 metais išleista pirmoji socialinių darbuotojų laida, baigusi universitetus Lietuvoje. Socialiniai darbuotojai pradėjo keliauti į kitas Europos šalis pasisemti gerosios patirties, kūrėsi profesinės socialinių darbuotojų organizacijos. Kadangi straipsnis apie socialinio darbo plėtrą išleistas 2001 metais²², trūksta tikslesnių duomenų apie jo vystymąsi Lietuvoje, tačiau galima daryti prielaidą, kad jis

20 Dalią Snieškienę, "Development of Social Work Profession in Lithuania: Between Identity and Citizenship", *Social work. Experience and methods. Complementary volume. Kaunas: Vytautas Magnus university, 2012, conf. iss.: Social work for sustainable social development* (2012), 67-72.

21 Algirdas Bagdonas, "Practical and Academic Aspects of Social Work Development in Lithuania", *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 1 (2001): 10-35. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2001.0.8494>

22 Albinas Bagdonas, "Socialinis darbas Lietuvoje: raidos, praktikos ir akademinis aspektai", *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 1 (October 2001): 10-35. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2001.0.8494>.

tobulėjo ir prisitaikė prie klientų poreikių. Tačiau mūsų šalyje vis dar trūksta socialinio darbo metodologijos²³.

Analizuojant socialinį darbą pasitelkus Hofstedės kultūrinių dimensijų teoriją galima matyti, kad daugumos Lietuvos dimensijų skaičiai panašūs į Vokietijos. Tai gali lemti tai, kad šalys yra tame pačiame žemyne ir tam tikrais istorijos etapais buvo susijusios viena su kita. Svarbu paminėti ir tai, kad Vokietija ilgą laiką buvo pavyzdys Lietuvai, kaip reikia vykdyti socialinį darbą. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį į dimensijas, kurios kardinaliai skiriasi Lietuvoje ir Vokietijoje. Pirma, Lietuvoje pasiekimų motyvacijos (vyriškumo-moteriškumo) reitingas yra žemas, o tai reiškia, kad žmonės šioje šalyje yra linkę vengti konfliktų, jie yra ramūs, neambicingi. Jei juos įvertina gavus pasiekimą, dažniausiai jie droviasi jį priimti, yra kuklūs. Tokias savybes lietuviai galėjo paveldėti iš senolių, kurie jau anksčiau gyveno su skirtingomis tautomis ir mokėdavo išvengti konfliktų bei išlaikyti kompromisą. Tai labai padeda ir socialiniame darbe, kai reikia spręsti tam tikrą konfliktą ir išlaikyti šaltą protą. Kita dimensija, kurią svarbu paminėti, yra trumpalaikė-ilgalaikė orientacija. Lietuviai šioje dimensijoje turi 49 balus, o tai reiškia, kad jie neturi aiškaus pasirinkimo, kas yra svarbiau. Galbūt todėl žmonės šioje kultūroje geba lengvai prisitaikyti prie įvairių iššūkių. Kita vertus, tai gali reikšti, kad Lietuvoje žmonės yra labai skirtingi ir daliai jų svarbiau rūpintis savo ateitimi, o kitiems svarbiau gyventi šia diena. Galiausiai, reikėtų atkreipti dėmesį į pasitenkinimo-suvaržymo dimensiją, kurioje Lietuva surinkusi 16 balų. Tai reiškia, kad lietuviai yra labai susikaustę ir daug labiau linkę į pesimizmą nei vokiečiai, kurie šitoje dimensijoje turi 40 balų. Toks žemas balų skaičius rodo, kad lietuviai yra linkę į pesimizmą, o tai gali lemti, kad jie nemoka taip džiaugtis gyvenimu kaip vokiečiai.

Apibendrinus socialinio darbo raidą galima teigti, kad Lietuva atgavus

23 Lijana Gvaldaitė, "Socialinio darbo indėlis kuriant žmogaus gerovę", *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 4 (October 2007): 144-48. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2007.4.8714>.

nepriklausomybę padarė didelius žingsnius socialinio darbo plėtros link. Socialinio darbo plėtrą paveikė kitos valstybės ir jų gerieji pavyzdžiai. Tačiau dar trūksta informacijos apie socialinio darbo Lietuvoje raidą po 2001 metų norint geriau suprasti, kokią įtaką tam turi Hofstedės kultūrinių dimensijų teorija. Iš turimos informacijos galima spręsti, kad lietuviai yra prisitaikanti visuomenė, nes jie ne-teikia pirmenybės nei ilgalaikiai, nei trumpalaikiai orientacijai. Be to, lietuviai yra kuklūs ir labiau linkę į pesimizmą, o tai gali lemti, kad daug žmonių nemoka džiaugtis gyvenimu ir tai veikti tolesnę socialinio darbo plėtrą.

Išvados

Hofstedės kultūrinių dimensijų teorija gali paaiškinti kai kuriuos aspektus, susijusius su socialiniu darbu, tačiau vienos kultūrinės dimensijos labiau paaiškina vienus socialinio darbo aspektus, kitos – kitus. Skirtingos dimensijos geriau rezonuoja su skirtingomis valstybėmis. Žvelgiant į Nepalo atvejį, socialinio darbo raidą geriausiai apibūdina individualizmo-kolektyvizmo dimensija, reiškianti, kad šalies gyventojams ilgą laiką nereikėjo socialinių darbuotojų, nes daugumą šios specialybės funkcijų atliko šeima ir religinės organizacijos. Be to, Nepalas turi žemą vertinimą neapibrėžtumo vengimo dimensijoje, o tai reiškia, kad šalies gyventojai nebijo pokyčių ir prisitaiko prie naujovių. Tai lėmė, kad Nepale socialinio darbuotojo profesija atsirado dėl įvairių kitų šalių. Vokietijos ir Lietuvos atveju svarbiausia yra galios distancijos dimensija. Šios šalys turi daug panašumų, nes Vokietijos socialinio darbo modelis buvo pritaikomas prie Lietuvos poreikių. Galios dimensija šių šalių atvejų reiškia, kad šalyse nėra griežto hierarchinio modelio ir todėl socialinio darbuotojo profesija yra vertinama palankiau nei Nepale. Žmonės yra labiau linkę priimti pagalbą ir tai nelaikoma silpnumu. Be to, Vokietijos ir Lietuvos atveju reikėtų išskirti ir motyvacijos dimensiją. Lietuva šioje dimensijoje turi 19 balų, Vokietija – 66. Tai reiškia, kad vystantis socialiniam darbui šalys priėmė skirtingus sprendimus: Vokietijoje žmonės linkę į tvarką ir

taisykles, tai reiškia, kad ir socialiniame darbe šios šalies atstovams svarbu turėti aiškų planą, juos motyvuoja pasiekimai. Lietuviams didesnė vertybė šiuo atveju yra pagalbos kitiems suteikimas, tai atsispindi ir socialinio darbo studijų programose ir požiūryje į socialinius darbuotojus.

Norint geriau suprasti, kaip Hofstedės kultūrinių dimensijų teorija gali paaiškinti socialinį darbą ir jo raidą įvairiose šalyse, reiktų atlikti išsamesnius tyrimus.

HOFSTEDE'S CULTURAL DIMENSIONS AND THEIR CONNECTIONS WITH THE DEVELOPMENT OF SOCIAL WORK: A CASE STUDY IN NEPAL, LITHUANIA, AND GERMANY

Roberta Gilytė, Jolanta Pivorienė

E-mail: rogilyte@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Faculty of Human and Social Studies

Summary. This article involves an analysis of Hofstede's cultural dimensions: the power distance index, individualism versus collectivism, the uncertainty avoidance index, masculinity versus femininity, long-term orientation versus short-term orientation, and indulgence versus restraint. By using these dimensions, one can describe all cultures in the world. By using existing data, one can investigate how different cultures react to stressful situations, how politeness is understood in different situations, how people react to health problems, etc.

This article focuses on the history of social work in Lithuania, Nepal and Germany. By using the previously mentioned Hofstede's cultural dimensions theory and existing data, the history of social work in these countries is represented and analyzed. Moreover, the impact of culture on the establishment of social work in these countries is analyzed with a view towards answering the question of why social work is more popular and respected in some cultures than in others. By using secondary data sources, one can observe that not all of Hofstede's cultural dimensions resonate with the development of social work. In the Nepalese case, there is an individualism/collectivism dimension, while in Lithuania and Germany the power distance and motivation dimension is more relevant.

Keywords: social work; Hofstede's cultural dimensions theory; social work in Nepal; social work in Lithuania; social work in Germany.

EQUASS KOKYBĖS STANDARTO TAIKymo POVEIKIS IR PERSPEKTYVOS: INDIVIDUALIOS PRIEŽIŪROS DARBUOTOJŲ PATIRTYS

Reda Steniukynienė

E. paštas resteniukyniene@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Valdonė Indrašienė

E. paštas v.indrasiene@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Santrauka. Tyrimu siekta atskleisti individualios priežiūros darbuotojų patirtis, susijusias su EQUASS kokybės standarto taikymu teikiant socialines paslaugas. Analizuojant tyrimo dalyvių patirtis buvo siekiama atsakyti į pagrindinį klausimą, kaip EQUASS kokybės standarto taikymas teikiant socialines paslaugas keičia organizacijos veiklą.

Tyrimas atskleidė EQUASS standarto poveikį įstaigos, darbuotojų ir paslaugų gavėjų lygmenyje. Įstaigos lygmenyje standarto poveikis siejamas su išaugusiu įstaigos prestižu, teikiamų paslaugų pasiūla ir kokybe. Darbuotojų lygmenyje pažymima išaugusi paskata mokytis ir sutelktos pastangos išlaikyti pelnytą įvertinimą, paslaugų gavėjų lygmenyje – išaugusi paslaugų pasiūla ir prieinamumas, sąlygų gyventi savo namuose pagerėjimas.

EQUASS standarto ateities perspektyva įstaigoje siejama su tęstinumo užtikrinimu ir galimybe šį standartą taikyti kitoms paslaugoms, taip pat poreikiu tobulinti EQUASS standarto taikymą siekiant mažiau formalizuoti vertinimo sistemą.

Reikšminiai žodžiai: socialinės paslaugos; socialinių paslaugų kokybė; kokybės vertinimas; EQUASS standarto taikymas.

Įvadas

Didėjant senyvo amžiaus ir neįgalių asmenų skaičiui ir siekiant kuo ilgiau padėti asmenims gyventi savo namuose, didinamas socialinių paslaugų prieinamumas. Lūkesčiai socialinių paslaugų atžvilgiu siejami su asmens gyvybiniu poreikių patenkinimu sudarant orias sąlygas, laiduojant lygias galimybes funkcionuoti bendruomenėje, teikiant veiksmingas socialines paslaugas¹. Norint kuo ilgiau padėti asmenims gyventi savo namuose, didinamas socialinių paslaugų prieinamumas, kuris užtikrina asmenims didesnę priežiūrą ir pagalbą. Tyrėjų² teigimu, „per pastarąjį dešimtmetį ar net kelis dešimtmečius didėjanti socialinių paslaugų apimtis ir naujosios viešosios vadybos paradigma galutinai įtvirtino kokybės sąvoką socialinių paslaugų teikimo srityje“. Demografinė ir ekonominė situacija lemia kitokio pobūdžio reikalavimus individo ir visuomenės lūkesčius socialinių paslaugų kokybei, kiekybei ir prieinamumui³. Akcentuotina, kad paslaugas teikiančioms įstaigoms labai svarbu suformuluoti kokybės tikslus siekiant jų kokybės įgyvendinimo, grindžiant sprendimus faktais, nuolatiniu gerinimu, orientacija į klientus ir jų poreikius⁴. Kokybė – neatskiriama organizacijų vystymosi ir tobulėjimo dalis⁵, todėl atsiranda poreikis vertinti socialinių paslaugų kokybę tiek stacionariose įstaigose, tiek teikiamas socialines paslaugas asmens namuose.

Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad socialinių paslaugų kokybę vieni

1 Jūratė Adomaitienė ir Regina Balčiūnienė, „Asmenų, dirbančių socialinių paslaugų sektoriuje, kompetencijos ir jų tobulinimo galimybės“, *Andragogika* 1, 7 (2017): 71-93, <https://etalpykla.lituanistikla.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2017~1526393608735/J.04~2017~1526393608735.pdf>.

2 Ieva Adomaitytė-Subačienė, „Socialinių paslaugų kokybės standartizavimas Lietuvoje“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 11, (2015): 63.

3 Laura Andrijauskaitė, „Socialinių paslaugų sistema Lietuvoje viešojo valdymo modernizavimo kontekste“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2015), 229-232, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14401/Disertacija_Andrijauskait%C4%97.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

4 Jurgita Ginavičienė, Danutė Puodžiukienė ir Indrė Sprogytė, „Kokybės vadybos standartų taikymas Lietuvos įmonėse. Studijos kintančioje verslo aplinkoje“, (2021): 170-175, https://leda.lt/images/documents/Studijos_kintancioje_verslo_aplinkoje_2021.pdf.

5 Simona Astrauskaitė, Daiva Daugvilienė ir Juozas Ruževičius, „Kokybės vadybos integruoto metodo diegimo Lietuvos viešajame sektoriuje galimybių tyrimas“, *Verslo ir teisės aktualijos: mokslo darbai* 10 (2015): 158-180.

autoriai⁶ sieja su paslaugų gavėjų požiūriu, nuomone, patirtimi, lūkesčių tenkinimu, kiti⁷ – su personalo indėliu gerinant socialinių paslaugų kokybę. Analizuojamas kokybės užtikrinimo ir vertinimo modelių diegimas, vyraujančios socialinio darbo kokybės kultūros, kuriančios kokybės užtikrinimą organizacijose⁸. Mokslininkai pagrindžia kokybinio požiūrio svarbą viešųjų paslaugų tyrimuose akcentuodami viešųjų paslaugų teikimo organizavimo procesus ir kokybinio požiūrio galimybes priimant sprendimus⁹, analizuoja socialinių paslaugų sistemos modernizavimo problemą¹⁰. Dėmesys tyrimuose skiriamas socialinių paslaugų kokybės

- 6 Edita Auškalnytė, „Kaip socialinės paslaugos asmens namuose veikia senyvo amžiaus asmenų gyvenimo kokybę?“, *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai* 28, 2, (2021): 113-128, <https://doi.org/10.7220/2029-5820.28.2.4>; Laurita Čiapaitytė ir Asta Vaitkevičienė, „Kaip negalią turintys asmenys vertina socialinių paslaugų kokybę“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 21, (2020): 93-110, <https://doi.org/10.15388/STEPP.2020.22>; Rita Raudeliūnaitė ir Andželika Smalcer, „Socialinių paslaugų į namus teikimo vertinimas paslaugų gavėjų požiūriu“, *Socialinis darbas* 15, 2, (2017): 24-41, <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:j.04~2017~1518617993006/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
- 7 Jolita Gečienė ir Vida Gudžinskienė, „Socialinės globos įstaigų, teikiančių paslaugas senyvo amžiaus asmenims, darbuotojų požiūris į teikiamų paslaugų kokybę“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 17, (2018): 37-56, <https://doi.org/10.15388/STEPP.2018.17.11930>; Nuno Melão, Marlene Amorim, Frederic Marimon ir Ines Alegre, „Quality management systems in European social service organizations: A survey of EQUASS Assurance pioneer adopters“, *International Journal of Quality & Reliability Management* 35 (2018): 354-372, https://www.researchgate.net/publication/321989654_Quality_management_systems_in_European_social_service_organizations_A_survey_of_EQUASS_Assurance_pioneer_adopters; Laimutė Žalimienė ir Jolita Žalimienė, „Formalios ir neformalios globos pagyvenusiems neigaliesiems asmenims integravimas paslaugų kokybės standartizavimo kontekste“, *Lietuvos socialinė raida* 7 (2018): 32-47, <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:j.04~2018~1553268509216/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>; Alina Petrauskienė, Irena Žemaitaitytė ir Miglė Maniūšytė, „Experience of social workers in assurance of quality service for older adults in care institutions (Lithuanian context)“, *SHS Web of Conferences* 30 00026 (2016): 1-9, https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2016/09/shsconf_shw2016_00026.pdf; Hege Gjertsen, Cecilie Høj Anvik ir Terje Olse, „Kvalitet er jo det vi gjør i hverdagen Evaluering av kvalitet i skjermede arbeidsmarkedstiltak og kvalitets-sikrings-systemet EQUASS“, *Nordlandsforskning AS* 5 (2014): 1-204, <https://docplayer.me/3004784-Kvalitet-er-jo-det-vi-gjor-i-hverdagen.html>.
- 8 Ieva Adomaitytė-Subačienė, „Socialinių paslaugų kokybės standartizavimas Lietuvoje“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 11, (2015): 54-65; Ieva Adomaitytė-Subačienė, „Socialinio darbo kokybės konstravimas kliento įgalinimo perspektyvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019), 1-166, <http://epublications.vu.lt/object/elaba:36479377/index.html>.
- 9 Marius Urvikis, „Viešųjų paslaugų tyrimų kryptys: kokybinio požiūrio plėtros poreikio pagrindimas“, *Viešojoji politika ir administravimas* 2, (2014): 290-306, <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:j.04~2014~1408121552499/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>; Marius Urvikis, „Vietos savivaldos institucijų organizuojamų viešųjų paslaugų sistemos tobulinimas“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2016), 1-258, <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/b38b0e7f-f311-48a1-8225-8f32ff83a1e/content>.
- 10 Laura Andrijauskaitė, „Socialinių paslaugų sistema Lietuvoje viešojo valdymo modernizavimo kontekste“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2015), 229-232, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14401/Disertacija_Andrijauskait%C4%97.pdf?sequence=1&isAllowed=y

vertinimo užtikrinimui taikant EQUASS modelį¹¹, vadovo vaidmeniui diegiant ir naudojant EQUASS standartą socialinių paslaugų srityje¹².

EQUASS standarto taikymo tyrimams užsienio šalių mokslininkai skiria daugiau dėmesio. Analizuoti EQUASS standarto diegimo motyvai ir problemos¹³, poveikis skirtingoms organizacijoms¹⁴.

Taigi, nors vis daugiau socialines paslaugas teikiančių organizacijų diegia kokybės valdymo sistemas, pagrįstas sertifikuojamais standartais, tačiau dar mažai žinoma apie tokių sistemų naudą ir apie tai, kokie veiksniai joms turi įtakos¹⁵. Mokslininkai pastebi, kad Lietuvoje nepakankamai dėmesio skiriama teikiamų

- 11 Jolita Gečienė ir Vida Gudžinskienė, „Socialinės globos įstaigų, teikiančių paslaugas senyvo amžiaus asmenims, darbuotojų požiūris į teikiamų paslaugų kokybę“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 17, (2018): 37-56, <https://doi.org/10.15388/STEPP.2018.17.11930>; Ieva Adomaitytė-Subačienė, „Socialinio darbo kokybės konstravimas kliento įgalinimo perspektyvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019), 1-166, <http://epublications.vu.lt/object/elaba:36479377/index.html>.
- 12 Janina Čižikienė, „The Role Of Leadership in Adopting Quality Management System in Social Service Sector“, *Journal of Intercultural Management* 11, 2, (2019): 179-199, https://www.researchgate.net/publication/335122347_The_Role_Of_Leadership_in_Adopting_Quality_Management_System_in_Social_Service_Sector; Janina Čižikienė, „Vadovų lyderystė pasirenkant diegti Europos socialinių paslaugų kokybės užtikrinimo sistemą“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020), 274-278, <https://www.lituanistika.lt/content/91731>.
- 13 Nuno Melão, „The Impacts of EQUASS Assurance on Social Service Providers: Results from a Survey“, (2016): 1-19, https://equass.be/The_Impacts_of_EQUASS_Assurance_on_Social_Services.pdf; Nuno Melão, Marlene Amorim, Frederic Marimon ir Ines Alegre, „EQUASS Assurance Certification: The View of Pioneer Adopters“, *Conference: Proceedings of the 2nd ICQEM*, (2016): 615-632, https://www.researchgate.net/publication/312174108_EQUASS_Assurance_Certification_The_View_of_Pioneer_Adopters; Sara Maria Guias ir Nuno Filipe Melão, „Estudo de Casos Múltiplos sobre a Implementação da Certificação EQUASS em Portugal“, *Tmq – techniques, methodologies and quality* 7, (2016): 127-140, https://publicacoes.riqual.org/wp-content/uploads/2023/01/ed7_127_140.pdf.
- 14 Hege Gjertsen, Cecilie Høj Anvik ir Terje Olse, „Kvalitet er jo det vi gjør i hverdagen Evaluering av kvalitet i skjermede arbeidsmarkedstiltak og kvalitetssikrings-systemet EQUASS“, *Nordlandsforskning AS* 5 (2014): 1-204, <https://docplayer.me/3004784-Kvalitet-er-jo-det-vi-gjor-i-hverdagen.html>; Mariliis Männik-Sepp, *Impact Study of the EQUASS Assurance Quality System* (Astangu, 2014): 1-57, <https://equass.be/equass/images/Documents/Publications/Impact%20study%20of%20the%20EQUASS%20Assurance%20Quality%20system%20-%20Mariliis%20Mnnik-Sepp.pdf>.
- 15 Frederik Marimon, Nuno Melao ir Ramon Bastida, „Motivations and benefits of quality management systems in social services: mediation of the implementation process“, *Total Quality Management & Business Excellence*, 32, 7-8 (2019): 1-53, https://www.researchgate.net/publication/334657812_Motivations_and_benefits_of_quality_management_systems_in_social_services_mediation_of_the_implementation_process.

socialinių paslaugų kokybei¹⁶, ypač kokybės vertinimo rodikliams¹⁷, stokojama socialinių paslaugų sektoriui būdingų kokybės modelių tyrimų¹⁸.

Mokslinė problema siejama su įrankių ir metodų socialinių paslaugų kokybei matuoti taikymo problematika paslaugų kokybės vertinimo organizavimu asmeniniu ir organizaciniu lygmenimis. Socialiniai darbuotojai stokoja kompetencijos matuoti kokybę taikant kiekybinę ir kokybinę metodologiją, o organizacijos tinkaamai neužtikrina procesinių įrankių ir resursų stebėsenos¹⁹. Didėjant socialinių paslaugų poreikiui ir kylant reikalavimams socialinių paslaugų kokybei, svarbiu uždaviniu socialinių paslaugų teikėjams tampa kokybės gerinimo standartų diegimas ir jų vertinimas organizacijos veikloje. Todėl svarbu tirti darbuotojų požiūrį į teikiamų paslaugų kokybės užtikrinimą, pritaikius EQUASS kokybės standartą.

Tyrimo tikslas – atskleisti individualios priežiūros darbuotojų patirtis, susijusias su EQUASS kokybės standarto taikymu teikiant socialines paslaugas.

Tyrimo uždaviniai: 1) apibendrinti individualios priežiūros darbuotojų patirtis išryškinant EQUASS kokybės standarto poveikį socialinių paslaugų teikimo aspektu; 2) atskleisti, kaip individualios priežiūros darbuotojos vertina EQUASS kokybės standarto taikymo įstaigoje perspektyvas.

Empiriniam tyrimui pasirinktas kokybinis tyrimo metodas, nes per individualius pasisakymus ir patirtis sudaroma galimybė atskleisti tyrimo objekto ypatumus natūralioje aplinkoje, nuodugniau pažvelgti į EQUASS kokybės standarto taikymą socialinių paslaugų teikimo kontekste. Tyrimas organizuotas 2023 m.

16 Jolita Gečienė ir Vida Gudžinskienė, „Socialinės globos įstaigų, teikiančių paslaugas senyvo amžiaus asmenims, darbuotojų požiūris į teikiamų paslaugų kokybę“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 17, (2018): 37-56. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2018.17.11930>.

17 Lina Tamutienė ir Renata Matkevičienė, „Quality in the higher education sector: comparison of communication of criteria for quality assurance in webpages of state universities in Lithuania and Latvia“, *Journal of Turība University. Acta Prosperitatis* (2019): 109-130. <https://www.lituanistika.lt/content/98338>.

18 Nuno Melão, Ramon Bastida ir Frederik Marimon, „Assessing a quality model for the social sector: an empirical study of the EQUASS model“, *Total Quality Management & Business Excellence* 30, 1-2 (2019): 221-243. https://www.researchgate.net/publication/321075781_Assessing_a_quality_model_for_the_social_sector_an_empirical_study_of_the_EQUASS_model.

19 Ieva Adomaitytė-Subačienė, „Socialinio darbo kokybės konstravimas kliento įgalinimo perspektyvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019), 1-166, <http://epublications.vu.lt/object/elaba:36479377/index.html>.

lapkričio–gruodžio mėn. Kokybiniam tyrimui atlikti buvo pasirinktas netikimybės imties sudarymo būdas – kriterinė imtis (dirba socialinės globos įstaigoje, kurioje ne mažiau nei trejus metus taikomas EQUASS kokybės standartas; teikia socialines paslaugas paslaugų gavėjų namuose; turi ne mažesnę nei penkerių metų socialinio darbo stažą). Tyrime dalyvavo aštuoni individualios priežiūros darbuotojai, atitinkantys visus nurodytus kriterijus. Duomenų rinkimui taikytas pusiau struktūruotas interviu. Klausimynas sudarytas remiantis keturiais pasirinktais EQUASS kokybės principais: orientacija į asmenį, kompleksiskumas, orientacija į rezultatus, nuolatinis gerinimas. Kokybinio tyrimo analizei pasirinkta turinio analizė. Atliekant kokybinę turinio analizę vadovautasi dedukciniu požiūriu, nes duomenų analizė grindžiama mokslinės literatūros analizės pagrindu sudarytu tyrimo instrumentu, tyrimu siekiant nustatyti jau išskirtų parametrų ir sąlygų raišką tam tikroje aplinkoje.

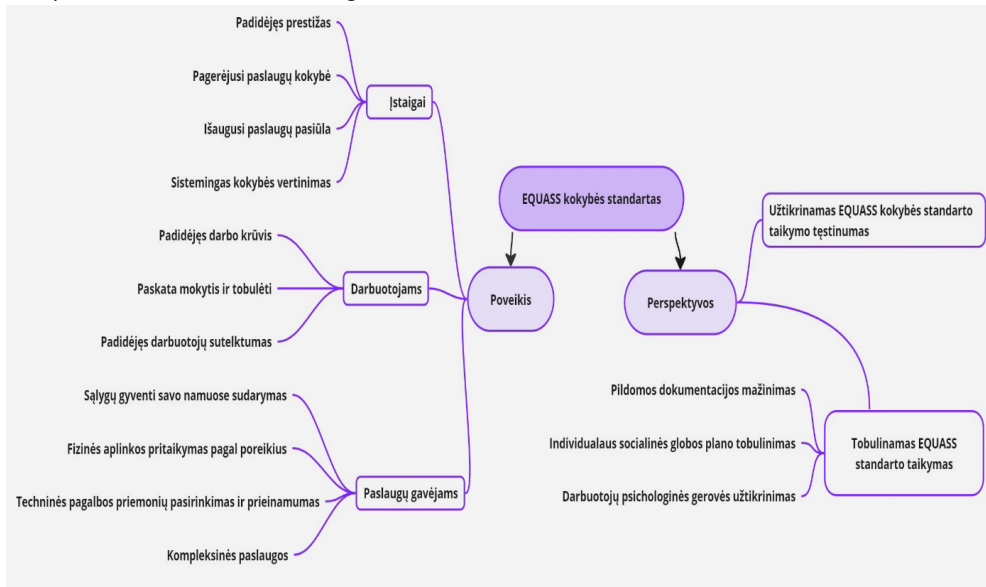
Tyrimas finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos (LMT) (priemonė – Studentų tyrimai semestrų metu).

1. EQUASS kokybės standarto taikymo poveikis

Analizuojant individualios priežiūros darbuotojų patirtis, susijusias su EQUASS kokybės standarto taikymu teikiant socialines paslaugas, išryškėjo dvi pagrindinės temos – EQUASS standarto poveikis organizacijai ir šio standarto taikymo perspektyvos (1 pav.). EQUASS kokybės standarto poveikis teikiamų socialinių paslaugų kokybei siejamas su pokyčiais įstaigos, darbuotojų ir paslaugų gavėjų lygmenyje. Tyrimo duomenys atskleidė, kad šio kokybės standarto suponuoti pokyčiai skatina tyrimo dalyvės numatyti standarto taikymo galimybes. Ateities perspektyvoje prognozuojama, kad EQUASS kokybės standarto taikymas užtikrinant socialinių paslaugų kokybę turėtų būti tęsiamas, tačiau taip pat turi būti tobulinamas dokumentų rinkimo procesas.

Atlikus tyrimo duomenų analizę buvo atskleista, kad EQUASS standarto

taikymas, tyrimo dalyvių teigimu, turi poveikį organizacijai, darbuotojams ir paslaugų gavėjams. EQUASS standarto sertifikatas suteikia įstaigai pripažinimą Lietuvos mastu, kuris reiškia, kad įstaiga yra įvykdžiusi reikalavimus Europos Sąjungos socialinių paslaugų atitikčiai ir pasiekusi aukštesnį kokybės lygį. Tyrimo dalyvės nurodė poveikį įstaigos prestižui, paslaugų kokybei, paslaugų pasiūlai ir kokybės vertinimo sistemingumui.

1 pav. EQUASS standarto taikymo teikiant socialines paslaugas poveikis ir perspektyvos

Įdiegus EQUASS standartą socialinės globos įstaigoje buvo jaučiamas pasididžiavimas savimi ir įstaiga: „<...> galime didžiuotis, kad turime tą standartą, kad įvykdėme visus įsipareigojimus, jį gauti.“ (I1); „EQUASSo standartas mūsų įstaigoje yra pripažintas, tai yra didelis plusas pačiam įstaigos įvaizdžiui, tiek <...> savivaldybės mastu, tiek Lietuvos mastu.“ (G3). Toks pripažinimo supratimas skatina tyrimo dalyves siekti kokybiškiau teikti paslaugas: „<...> tikrai labiau žiūrime kaip teikti kokybiškas paslaugas ir gerinti jų tą kokybę. <...> . Mes tvarkingiau, geriau viską darome.“ (V8).

Pabrėžtina, kad taikant EQUASS standartą, tyrimo dalyvių teigimu, išaugo ir

teikiamų paslaugų pasiūla, kuri suteikia galimybę paslaugų gavėjams, jų artimiesiems naudotis papildomomis paslaugomis. Imta siūlyti naujas paslaugas, kurios anksčiau nebuvo teikiamos: „*Pradėta organizuoti sociokultūrines paslaugas, lydėti paslaugų gavėjus į renginius, paslaugų gavėjai dabar labiau įtraukiami į bendruomeninę veiklą, į bendruomenės visą gyvenimą.*“ (D2); „*<...> ir į stovyklą lydėjimas, žaidimai, įvairūs užsiėmimai, veikla... oi dar žinau, kad net po dvi paslaugas teikia, kad tik žmogui būtų gerai, pagerinta jam gyvenimo kokybė.*“ (I6).

Tyrimo dalyvės nurodė, kad įdiegus EQUASS standartą prie paslaugų pasiūlos didėjimo žymiai prisidėjo ir socialiniai partneriai bei dalijimasis gerąja patirtimi su kitomis įstaigomis.

EQUASS standarto taikymas įstaigoje siejamas su sistemingu kokybės vertinimu: nustatyti aiškūs ir suprantami kokybės vertinimo kriterijai, kurie suteikia galimybę reguliariai išmatuoti teikiamų socialinių paslaugų kokybę: „*<...> suprantu, kad paslauga yra kokybiška, kai atitinka tam tikrus kriterijus ar ten kokius dalykus, kurie mus, darbuotojus, lavina, moko.*“ (I1); „*<...> atsirado daugiau tų apklausų, daugiau atsirado vertinimų <...> daugiau ataskaitų, daugiau vyksta susirinkimų, daugiau analizuojama, vertinama. Tai tas pasikeitė, taip <...>.*“ (O5).

Keliami reikalavimai teikiamų socialinių paslaugų kokybei nukreipia įstaigą tinkama linkme ir leidžia pamatyti tobulėjimą ir nestovėti vietoje. Taigi, vertinant EQUASS kokybės standarto taikymo poveikį įstaigai, fiksuojamas žymus pačios įstaigos pokytis, susijęs su pripažinimu ir kokybe. Tyrimo radiniai papildė mokslininkų²⁰ įžvalgas, kad Europos Sąjungoje EQUASS kokybės sistema tinkamiausia socialiniame sektoriuje, kuriame siekiama užtikrinti paslaugų gavėjams kokybiškų paslaugų organizavimą ir teikimą. Atliktas tyrimas atskleidė ir ne mažiau svarbų EQUASS standarto poveikį įstaigos darbuotojams, kuris susijęs su padidėjusiu darbo krūviu, paskata mokytis ir tobulėti, siekiu išlaikyti pelnytą vertinimą

20 Jolita Gečienė ir Vida Gudžinskienė, „Socialinės globos įstaigų, teikiančių paslaugas senyvo amžiaus asmenims, darbuotojų požiūris į teikiamų paslaugų kokybę“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 17, (2018): 37-56, <https://doi.org/10.15388/STEPP.2018.17.11930>; Männik-Sepp, *supra* note, 14.

ir padidėjusiu darbuotojų sutelktumu.

Tyrimo dalyvių pasisakymai apie EQUASS standarto taikymą, viena vertus, atskleidžia, kad padidėjo darbuotojų darbo krūvis pildant įvairius, su socialinių paslaugų teikimu susijusius, dokumentus, taip pat padaugėjo atsirado reikalavimų kompiuteriniam raštingumui, o tai tyrimo dalyvėms sukėlė nepatogumų. Kita vertus, kalbėdamos apie standarto poveikį tyrimo dalyvės pabrėžė, kad tai paskatino darbuotojus mokytis, įgyti naujų žinių ir sustiprino motyvaciją: „<...> mes tikrai daug mokėmės. <...> Apie visą kokybę dabar kur kas plačiau žinome, suprantame. Tai kad tų žinių įgytume mes tikrai daug dirbome.“ (D2); „<...> įstaiga pati turi pasitempti, kaip sakau, šis EQUASS nėra kažkoks paprastas dalykas, kažkieno išgalvotas, tai yra pačiai įstaigai ir tokia motyvacija pasistengti, kad paslaugų gavėjai gautų kokybiškas paslaugas.“ (O5).

Tyrimo dalyvės siekia išlaikyti europinius standartus atitinkančią socialinių paslaugų kokybę, kuri padidino organizacijos sutelktumą, įtraukdama darbuotojus bendrai spręsti problemas, išsakyti savo nuomonę, lūkesčius ir dalyvauti planuojant paslaugas ir veiklą. Išaugęs darbuotojų sutelktumas ir dalijimasis gerąja patirtimi didina pasitikėjimą tarp darbuotojų, ugdo geresnius bendravimo įgūdžius, skatina veikti ir siekti numatytų tikslų²¹. O konkrečių priemonių taikymas padeda darbuotojams įgalinti paslaugų gavėjus didinant jų savarankiškumą: „EQUASSo įdiegimas leido, ne tai, kad leido, bet įpareigojo būti šiek tiek pasitempusiems, neatsipalaiduoti ir nežiūrėti atsainiai į savo pareigų atlikimą.“ (V8); „Pasijutome labiau esantys komanda, turime taisykles, kurių privalome laikytis.“ (I6).

Tyrimu atskleistas EQUASS standarto taikymo poveikis paslaugų gavėjams. Jis siejamas su sąlygų paslaugų gavėjams kuo ilgiau gyventi savo namuose sudarymu, fizinės aplinkos pritaikymu pagal individualius poreikius, techninės pagalbos priemonių pasirinkimo ir prieinamumo užtikrinimu, sveikatos paslaugų prieinamumo užtikrinimu, paslaugų gavėjų skatinimu naudotis savo teisėmis

21 Janina Čižikienė, „Vadovų lyderystė pasirenkant diegti Europos socialinių paslaugų kokybės užtikrinimo sistemą“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020), 274-278, <https://www.lituanistika.lt/content/91731>.

ir kompleksinių paslaugų diegimu. Todėl pagrindinis socialinės srities teikimo tikslas turi būti nukreiptas į paslaugų gavėjų gyvenimo kokybės gerinimą²², nes tampa reikšmingas darbuotojams ar visam kolektyvui savarankiškų sprendimų priėmimas, atsižvelgiant į individualius kliento poreikius²³.

Pasak tyrimo dalyvių, EQUASS standarto taikymas įgalino sudaryti paslaugų gavėjams kuo geresnes, jaukesnes sąlygas gyventi savo namuose: *„Paslaugų gavėjams, manau, tikrai pasikeitė gyvenimo sąlygos, EQUASS taikydami mes geriname ir nuolat geriname paslaugų gavėjų aplinką tam, kad jie ilgiau gyventų savo namuose.“* (D2). Taip pat padidino paslaugų gavėjų skatinimą kreiptis dėl būsto aplinkos pritaikymo, taip sudarant paslaugų gavėjams galimybes laisviau judėti savo namuose ar už jų ribų: *„Atsirado didesnės galimybės pritaikyti būsto aplinką, žmogus gali kvėpuoti grynu oru, nes jis turi galimybę su vežimėliu išvažiuoti į lauką.“* (I1).

Be to, EQUASS standarto taikymo poveikis atsiskleidžia išaugusiu techninės pagalbos priemonių pasirinkimu ir padidėjusiu prieinamumu, tai palengvina kasdienį paslaugų gavėjų gyvenimą ir negalią turinčiam asmeniui suteikia galimybę gyventi visavertį gyvenimą: *„<...> pagalbos priemonių atsirado didesnis poreikis, kurios asmenims suteikia didesnes galimybes savarankiškiau gyventi <...>.“* (I6); *„<...> greičiau buvo galima gauti tų pačių ir neįgaliojo vežimėlių ir funkcinės lovos, tiesiog padėti jam ir darbuotojui tų priemonių daugiau yra galima gauti ir greičiau“* (V8). Tai, tyrimo dalyvių teigimu, užtikrina didesnę prieinamumą paslaugų gavėjams dalyvauti bendruomeniniame gyvenime, taip pat didina jų savarankiškumą ir leidžia paslaugų gavėjui pasijausti svarbiam, reikalingam. Todėl svarbu paslaugas teikiantiems darbuotojams kontaktuoti su paslaugų gavėjais, juos išklausti,

22 Čižikienė, *supra note*, 21: 274-278.

23 Ieva Adomaitytė-Subačienė, „Socialinio darbo kokybės konstravimas kliento įgalinimo perspektyvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2019). 1-166, <http://epublications.vu.lt/object/elaba:36479377/index.html>.

siekti sužinoti jų rūpesčius ir įsitikinti, kad gali jiems padėti²⁴. Tyrimo dalyvių pasisakymai atskleidžia, kad taikant EQASS standartą jų išpareigojimu tampa paslaugų gavėjų skatinimas naudotis savo teisėmis: „<...> *paslaugų gavėjai pirmiausiai buvo supažindinti su teisėmis, jie daugiau sužinojo apie savo teises, įgavo drąsos, tapo labiau atviresni, dažniau dabar išsako savo nuomones, poreikius, įsitraukia labiau.*“ (D2).

Kitas ne mažiau svarbus poveikio aspektas siejamas su sveikatos paslaugų prieinamumo užtikrinimu ir galimybe pasinaudoti kompleksinėmis paslaugomis: „<...> *turiu tokius paslaugų gavėjus, pas juos ateina ir masažuotoja ir masažus daro namuose ir atvažiuoja kitos ambulatorinės paslaugos ir išmaudo paslaugų gavėjus. <...>*“ (G3); „<...> *atvyksta mobilios komandos, kurios asmenį išmaudo, daugiau specialistų atvyksta pas asmenį į namus jam suteikia paslaugas. Tai va tas didina jo orią senatvę, mažina negalios kliūtis.*“ (I1).

Galima teigti, kad EQUASS standartas didina organizacijos prestižą ir įgalina organizaciją užtikrinti teikiamų socialinių paslaugų kokybę. Poveikis darbuotojams pasireiškia padidėjusiu sutelktumu ir paskata mokytis siekiant socialinių paslaugų kokybės, nors tai ir didina jų darbo krūvį. Paslaugų gavėjams EQUASS standarto taikymo poveikis atsiskleidžia per gyvenimo sąlygų gerinimą, paslaugų ir priemonių pasiūlos ir prieinamumo užtikrinimą, didinant informuotumą apie šias paslaugas ir priemones.

2. EQUASS standarto taikymo perspektyvos

Analizuojant tyrimo dalyvių pasisakymus išryškėjo EQUASS standarto ateities perspektyvų vertinimas, kuris siejamas su EQUASS standarto taikymo tęstimumu ir tobulinimu.

Tyrimo duomenys atskleidė, kad EQUASS standarto ateities perspektyvą

24 Laurita Čiapaitė ir Asta Vaitkevičienė, „Kaip negalią turintys asmenys vertina socialinių paslaugų kokybę“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 21 (2020): 93-110, <https://doi.org/10.15388/STEPP.2020.22>

tyrimo dalyvės įžvelgia šio standarto taikymo tęstinume toms pačioms paslaugoms. Savo įžvalgas grindžia kitų šalių, kuriose taikomas šis standartas, patirtimi ir būtinybe numatyti paslaugų kokybės standartą: „Nežinau, bet manau, kad kas sukurtą jau ir liks, ir nemanau, kad tiek pasiekta ir viskas bus nereikalinga. Manau turime dirbti, kaip sukūrė EQUASS'as reikalavimai, juk ne veltui ir kitose šalyse dirbama pagal tam tikrus standartus, juk turi būti tam tikros taisyklės, o mes privalome jų laikytis.“ (I1); „<...> tęstinumas tikrai privalomas, turi būti todėl, kad paslaugos ateityje visos turės būti standartizuotos, kas liečia gyvenimo kokybės gerinimui asmenims su negalia, tai manau, kad prie šito EQUASS'o standarto turėtume likti ir ateityje“ (G3).

Standarto tęstinumo užtikrinimas siejamas ir su padidėjusia darbuotojų motyvacija bei pastangomis efektyviai teikti paslaugas: „<...> ateities perspektyva tai super. Ir dirbam, ir stengiamės, ir motyvuoja, ir stengiamės, kad būtų tas efektyvumas, kad paslaugų gavėjams atsilieptų teigiamai. Aš manau, tikrai bus EQUASS tęstinumas, nes tikrai motyvavo ir visa komanda, ir visas kolektyvas ir pati įstaiga super. Tikrai džiaugiuosi.“ (N4); „<...> jei visi bendrom jėgom stengsis, tai ir ateitis bus. Reikia to tikėtis. Kam jis tas EQUASS sugalvotas būtų, jeigu nebūtų ateities. Tai tada kam diegtis, kam stengtis, kam daryti kažką. Aš manau, kad ateitis turi būti.“ (V8).

Dar vienas svarbus aspektas, EQUASS standarto ateities perspektyvoje atskleidęs tyrimo dalyvių pasisakymuose, – EQUASS standarto taikymas ir kitoms socialinėms paslaugoms: „Manau, visus EQUASS principus mes toliau taikysim, manau, būtų galima ir kitose paslaugose įdiegti EQUASS standartą. Gal pasibaigus vėl per naują diegti.“ (D2); „<...> nuo 2025 metų įstaigos privalės turėti pasirinktą kažkokį standartą paslaugoms, tai manau, kad mes juk turime EQUASS, tai gal jį bandysime taikyti visoms paslaugoms, bent man atrodo, kad taip būtų geriausia.“ (I6).

Nors tyrimo dalyvės įžvelgia EQUASS standarto ateities perspektyvą

užtikrinamos jo taikymo tęstinumą įstaigoje, tačiau pažymi kai kuriuos tobulintinus aspektus: pildomos dokumentacijos mažinimas, individualaus socialinės globos plano tobulinimas ir darbuotojų psichologinės gerovės užtikrinimas.

Vienas iš pagrindinių tobulintinų standarto taikymo aspektų – pildomos dokumentacijos apimtys. Tyrimo dalyvės pažymi, kad mažinant pildomus dokumentus daugiau laiko būtų galima skirti paslaugų gavėjui, o visą įvertinimą galima gauti palaikant ryšį su paslaugų gavėjais ir jų artimaisiais. Todėl, atrandant tinkamus būdus, kaip sumažinti darbo krūvį, galima atrasti didesnę stimulą darbuotojams dirbti kokybiškai²⁵.

Bene svarbiausia tobulinant EQUASS *taikymą* organizacijoje socialinių paslaugų teikime išlieka, tyrimo dalyvių teigimu, individualaus socialinės globos plano, kuris yra sunkiai suprantamas paslaugų gavėjams, pildymas: „<...> *nes ten labai yra daug, ko gero, jis geras, išsamus, bet asmeniui jis nelabai aiškus, nelabai suprantamas, nes jau galbūt gebėjimai ir daug reikia žmogui rašyti, labai daug. Kartais asmuo labai nepatenkintas, kodėl tiek daug reikia rašyti. Tai va toks būtų minusas, nes žmogui reikia apčiuopiamos paslaugos, parašais nelabai patenkintas, jų gal perteklius.*“ (O5).

Tyrimo duomenys papildo mokslininkų išvadas, kuriose teigiama, kad ketinimas atnaujinti sertifikatą taip pat teikia vilčių, jog EQUASS standarto taikymas bus tęsiamas²⁶, o EQUASS standarto įdiegti pokyčiai iš esmės pakeičia pačią organizaciją²⁷. Tai patvirtina įžvalgos²⁸, kad EQUASS kokybės standartas – tai pokytis į gera, o ateities perspektyvoje siekiama ir toliau organizacijose dalytis gerąja

25 Brigitte Lierop ir Liubovė Murauskienė, „Improvement of Social services, the application of the quality system EQUASS“, EQUASS Lietuva, žiūrėta 2024 m. vasario 19 d., <http://www.equass.lt/wp-content/uploads/EQUASS-impact-research-final-report-Lithuania-2022.pdf>.

26 Nuno Melão, Marlene Amorim, Frederic Marimon ir Ines Alegre, „Quality management systems in European social service organizations: A survey of EQUASS Assurance pioneer adopters“, *International Journal of Quality & Reliability Management* 35, 2 (2018): 354-372, https://www.researchgate.net/publication/321989654_Quality_management_systems_in_European_social_service_organizations_A_survey_of_EQUASS_Assurance_pioneer_adopters

27 Lierop ir Murauskienė, *supra note*, 25.

28 Männik-Sepp, *supra note*, 14.

patirtimi ir taikyti žinias socialinių paslaugų kokybei gerinti, o įvertinus diegimo proceso sėkmingumą galima tikėtis pakartotinio sertifikavimo.

Išvados ir rekomendacijos

EQUASS standarto taikymo poveikis matyti įstaigos, darbuotojų ir paslaugų gavėjų lygmenyje. Įstaigos lygmenyje standarto poveikis siejamas su išaugusiu įstaigos prestižu, teikiamų paslaugų pasiūla ir kokybe. Nors individualios priežiūros darbuotojai vertina, kad jiems išaugo darbo krūvis, tačiau nurodo ir išaugusią paskatą mokytis, siekį išlaikyti pelnytą vertinimą ir darbuotojų sutelktumą. Paslaugų gavėjų lygmenyje pažymimas sąlygų gyventi savo namuose pagerėjimas pritaikant fizinę aplinką, padidinant techninės pagalbos priemonių pasirinkimą, užtikrinant sveikatos paslaugų prieinamumą. Taip pat teikiama išsami informacija apie paslaugų pasiūlą, kuri sudaro sąlygas paslaugų gavėjams naudotis kompleksinėmis paslaugomis. EQUASS standarto ateities perspektyva teikiant socialines paslaugas įstaigoje siejama su tęstinumo užtikrinimu ir galimybe šį standartą taikyti kitoms paslaugoms. Taikant EQUASS standartą išaugusi pildomos dokumentacijos apimtis, darbuotojų gebėjimų naudotis informacinėmis technologijomis stoka atskleidė poreikį tobulinti EQUASS standarto taikymą siekiant mažiau formalizuoti vertinimo sistemą. Įstaigoms rekomenduojama koreguoti stebėsenai skirtas formas mažinant jų apimtį ir jas supaprastinant.

Atsižvelgiant į tyrimo radinius organizacijos vadovams rekomenduojama organizuoti mokymus, susijusius su darbuotojų psichologiniu atsparumu, taip pat užtikrinti darbuotojams psichologinę pagalbos prieinamumą socialinių paslaugų įstaigoje, sudarant sąlygas lankytis pas psichologą įstaigoje arba organizuojant psichologo paslaugas.

THE IMPACT OF AND PERSPECTIVES ON THE APPLICATION OF THE EQUASS QUALITY STANDARD: THE EXPERIENCES OF PERSONAL CARE WORKERS

Reda Steniukynienė, Valdonė Indrašienė

Mykolas Romeris University

Summary. This study aims to uncover the experiences of personal care workers in the application of the EQUASS quality standard in social services. The main question to be answered by analyzing the experiences of the participants in the study was: How does the application of the EQUASS quality standard in social services change an organization's performance?

The study revealed the impact of the EQUASS standard at the level of the institution, staff and service users. At the level of the institution, the impact of the standard is associated with an increase in the prestige of the institution and the range and quality of services provided. At staff level, the increased incentive to learn and the concentrated effort to maintain ratings are noted. At the level of service recipients, there is an increase in the availability and accessibility of services and an improvement in the conditions for living in one's own home.

The future prospects for the EQUASS standard in institutions are linked to ensuring continuity, enhancing the possibility of applying the standard to other services, and observing the need to improve the application of the EQUASS standard to make the assessment system less formalized.

Keywords: social services; quality of social services; quality assessment; application of the EQUASS standard.

ŽMOGAUS ORUMAS KAIP TEISINĖ VERTYBĖ

Aistė Gužauskaitė

E. paštas aiguzauskaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorius doc. dr. Juozas Valčiukas

E. paštas vjuozas@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas žmogaus orumas kaip teisinė vertybė. Visų pirma straipsnyje aptariama žmogaus orumo samprata ir jos pavyzdžiai iš skirtingų istorinių laikotarpių. Antra, analizuojama, kaip teisės į orumą apsauga ir gynimas įgyvendinamas valstybės viduje ir tarptautinėse teisminėse institucijose. Nagrinėjama, kaip teisė į orumą įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Konstitucijoje kaip aukščiausią teisinę galią turinčiame teisės akte įtvirtinta nuostata, kad žmogaus orumas yra prigimtinė, neliečiama ir neatimama vertybė, kurią valstybė saugo ir gina. Tai suponuoja, kad orumas yra absoliuti teisė, visų žmogaus teisių pagrindas, suvokiamas kaip fundamentas, kuris formuoja visą teisinę sistemą. Straipsnyje, be kita ko, aptariama orumo kaip teisinės vertybės sampratos turinio transformacija, išskylanti dėl besikeičiančio teisės į žmogaus orumą turinio aiškinimo teismų praktikoje. Teisės į orumą sampratos transformacija rodo dinamišką teisės raidą, atspindinčią besikeičiančias visuomenės vertybes ir XXI amžiaus socialinius iššūkius.

Reikšminiai žodžiai: Konstitucija; prigimtinė teisė; orumas; teisė į žmogaus orumą; klimato kaita; technologijos.

Įvadas

Minint moralės filosofo Imanuelio Kanto 300-ąsias gimimo metines, pasaulis susiduria su didžiuliais iššūkiais, keliančiais pavojų laisvojo pasaulio tvarkos principams ir žmogaus teisėms. Žmogui gimus jis įgyja prigimtines teises, taip pat teisę į gyvybę ir teisę į orumą. Šios teisinės vertybės susiformavo palaipsniui ir jų teisinis turinys nuolat kinta keičiantis visuomeniniams santykiams. Norint atskleisti žmogaus teisių turinį, visų pirma, būtina pažvelgti į žmogaus orumo kaip teisinės vertybės istorinius, filosofinius, teisinius pagrindus ir susijusias realizavimo tendencijas šiuolaikinėje aplinkoje. Žmogiškojo orumo filosofinę analizę itin paveikė antikos laikotarpio ir Kanto filosofija. Antikinė filosofija nagrinėjo orumo sąvoką kaip būdą išskirti žmogų iš gyvūnijos pasaulio dėl jo unikalumo, racionalumo, moralumo ir gebėjimo filosofuoti, o I. Kanto filosofija, teigusi, kad orumas yra vertinamas kaip aukščiausia vertė, nepriklausoma nuo išorinių aplinkybių ar naudos kitoms būtybėms, buvo reikšminga žmogaus orumo sampratos vystymuisi ir moralinės filosofijos plėtrai.

Terminas „žmogaus orumas“ straipsnyje pirmiausia suvokiamas kaip kertinė moralinės sąmonės sąvoka, kuri įgaunama kiekvieno žmogaus gimimo metu. Ji reiškia asmenybės vertę, žmogaus savigarbą, kuri parodo žmogaus moralinį santykį su pačiu savimi ir visuomenės pagarbą žmogui. Orumas turi įtakos visuomenės požiūriui į žmogų, parodo, kad kiekvienas nepriklausomai nuo lyties, rasės, tikėjimo, socialinio statuso, finansinių išteklių yra vienodai vertingas ir lygus, turi vienodas teises, kurias reikia gerbti. Teisine kalba žmogaus orumas yra neturtinė vertybė, kurią žmogus turi nuo pat gimimo momento. Teisė į žmogaus orumą, kaip pagrindinis straipsnio tyrimo objektas, įprastai interpretuojama atsižvelgiant į skirtingas teisės tradicijas, politinius režimus. Demokratinėse valstybėse teisė į žmogaus orumą laikoma neperleidžiama ir neatimama, jos turėjimas nepriklauso nuo teisėkūros ar teisės taikymo subjektų valios. Teisė į žmogaus orumą

saugo įstatymai, ją pažeidus įsijungia teisiniai apsaugos mechanizmai.

Temos aktualumas ir naujumas grindžiamas tuo, kad XXI amžiaus socialinių iššūkių kontekste teisės į orumą turinys ir supratimas apie šią teisę iš esmės kinta. Gyvenant tokiomis aplinkybėmis kaip Rusijos karas prieš Ukrainą, pasaulinės pandemijos protrūkiai, klimato kaita ir su ja susiję žmonių gyvenamosios pokyčiai, kibernetinės atakos, nukreiptos į valstybinės reikšmės objektus, pabėgėlių iš trečiųjų šalių antplūdis Europoje ar dažnėjantys konfliktai tarp skirtingus įsitikinimus turinčių žmonių grupių ir asmenų, akivaizdu, kad visuomenėje teisės į žmogaus orumą supratimas kinta. Teisės į žmogaus orumą kontekste kyla diskusijos ir dėl socialinių tinklų, asmens duomenų apsaugos elektroninėje erdvėje, dirbtinio intelekto galimybių ir ribų. Teisėkūros iniciatyvomis imamasi papildomų priemonių reaguojant į naują realybę ir siekiant užtikrinti teisės į orumą apsaugą. Teismų praktikoje priimami nauji sprendimai, kuriuose interpretuojamas teisės į žmogaus orumą turinys. Pasirinktos temos aktualumą lemia ir tai, kad Lietuvoje nėra išsamios mokslinės literatūros, kurioje detalai būtų analizuojama gyvenamą laiką ir jo iššūkius atliepianti žmogaus orumo samprata ir jos teisiniai pokyčiai. Dr. Eglės Venckienės disertacija teisės į žmogaus orumą klausimais parašyta prieš du dešimtmečius, kituose darbuose tema aptariama fragmentiškai.

Straipsnio tikslas – atskleisti ir išanalizuoti teisės į žmogaus orumą sampratą ir jos turinio pokyčius, nulemtus XXI amžiaus socialinių iššūkių.

Straipsnio objektas – teisės į žmogaus orumą turinys ir jo pokyčiai.

Tyrimo uždaviniai: 1) išnagrinėti žmogaus orumo, kaip teisinės vertybės, filosofinius aspektus; 2) lyginamosios analizės būdu atskleisti konstitucinius teisės į žmogaus orumą pagrindus; 3) išnagrinėti teismų praktiką, kurioje aiškinamas teisės į žmogaus orumą klausimas ir atskleisti tam tikras tendencijas, kaip keičiasi aiškinimo turinys XXI amžiaus kontekste.

Tyrimo metodai. Rengiant straipsnį buvo taikyti: lyginamasis, istorinis, apibendrinimo ir kiti teisės mokslui būdingi tyrimo metodai.

1. Žmogaus orumas ir jo samprata

Žmonijos istorijoje nuo seniausių laikų iki dabar žmogaus orumo sampratos turinys palaipsniui keitėsi. Antikos kultūra buvo pagrindas Vakarų kultūros formavimuisi. Antikinėje filosofijoje buvo kuriama racionalios žmogaus prigimties samprata. Pirmosios Vakarų pasaulio kultūros idėjos apie asmens kaip individualios būtybės laisvę ir vertę kilo iš senovės Graikijos. To meto filosofai orumą vertino kaip ypatingą, įgimtą žmogaus savybę, išskyrė protą kaip prigimtinių žmogaus pranašumą prieš kitas gyvas būtybes, taip pat akcentavo, kad visi yra lygūs, o esminiai žmonių skirtumai yra išreiškiami gyvenimo sąmoningumo lygiu. Stoicismo laikais buvo pirmą kartą apibrėžtos žmogaus teisės, kurios kildinamos iš prigimties kaip iš žmogiškojo orumo išplaukiančios vertybės, kurios turi būti apibrėžtos kaip teisės ir pareigos. Visuotinis įstatymas arba prigimtinė teisė (lot. *ius naturalis*), kuri viešpatauja gamtoje, žmoguje, visuomenėje, valstybėje taip pat yra viena pagrindinių stoikų kategorijų. Stoiškumo orumo koncepcijos išskirtinumas yra protas, išskiriantis žmogų iš natūralaus gamtos pasaulio, tačiau pripažįstamas ir dinaminis socialinės prigimties žmogaus orumas, suprantamas kaip asmenybės moralumas. To meto laikotarpiu manyta, kad egzistuoja tokios taisyklės, kurios kyla iš žmogaus prigimties ir todėl jų privalo laikytis visi žmonės.

Švietimo epochos vienas žymiausių ir iškiliausių filosofų Imanuelis Kantas identifikavo orumą kaip vidinį žmogaus vertingumą, absoliučią, neįkainojamą autonomiško individo svarbiausią vertybę. Autorius orumo sampratą grindė, be kita ko, ir stoikų orumo koncepcija¹. Orumo idėja remiasi tuo, kad egzistuoja tik vienas įgimtas teisės dėsnių – laisvė, nepriklausomybė nuo kito galios suvaržymo, sprendimų priėmimo galimybių apribojimo, tikroji laisvė pasiekama veikiant autonomiškai, racionaliai. Autonomiška būtybė remiasi kategoriniu imperatyvu savo sprendimuose, priima moralinius sprendimus vadovaudamasi universaliu

1 Oliver Sensen, *Kant on Human Dignity* (Berlin: De Gruyter, 2011), 173.

dėsniu. Žmogaus išskirtinumas yra grindžiamas tuo, kad tik žmogui yra būdinga racionaliai ir kritiškai mąstyti. Taip pat – autonomiškumu kaip kiekvieno individo kaip moralinės būtybės sugebėjimu save determinuoti. Autonomiškumas įvardijamas kaip moralės sąlyga, nes kiekvienas laisvas žmogus gali laisva valia rinktis savo elgesio modelį. Individai vadovaujasi tokiais moraliniais dėsniais ir vertybėmis, kuriuos asmenys patys sau suteikia, nes tai, kas yra vertinga, lemia proto imperatyvai. Autonomiškumas, pasak I. Kanto, suprantamas kaip paties žmogaus ir kitų žmonių žmogiškumas, prilyginamas šventumui, kurio negalima pažeisti, nes pažeidus savo ar kito žmogaus žmoniškumą, pažeidžiamas visas žmoniškumas². Teigiama, kad tai, kas turi savo kainą, gali būti pakeista ekvivalentiška verte, o tai, kas yra aukščiau, yra bet kokios kainos ir nieko jam nėra lygiaverčio, turi orumą. Pirmoji kategorinio imperatyvo formuluotė kalba apie tai, kad žmogaus veikimo maksima turėtų būti universali teise. O antroji teigia žmogui elgtis taip, kad niekada kito netraktuotume tik kaip priemonės savo tikslams pasiekti, bet visad kaip tikslą savaime. Ši kategorinio imperatyvo formuluotė labiausiai siejasi su žmogaus orumo kaip moralinės vertybės koncepcija, iš kurios kildintina ir šiuolaikinė žmogaus orumo kaip teisinės kategorijos sąvoka ir turinys. I. Kanto požiūriu, žmogaus laisvės ribos nustatomos jo gebėjimu priimti sprendimus, kurie atitinka moralinius principus. Tik kai žmogus laikosi moralės įstatymų, jo laisvė tampa tikra ir autentiška. Kanto filosofijoje žmogaus vertė yra glaudžiai susijusi su jo gebėjimu laikytis moralinių principų. Todėl asmuo, kuris laikosi šių moralinių principų ir veikia pagal juos, yra laikomas patikimu ir vertinančiu savo vertę. Šis moralinio elgesio pripažinimas tampa esminiu žmogaus vertės elementu, o bet kokia kita vertės interpretacija, ignoruojanti moralines normas, yra laikoma neteisinga. Teisės į žmogaus orumą užtikrinimas ir draudimas laikyti žmogų tik priemone, o ne tikslu, yra įtvirtinta visuose pagrindiniuose žmogaus teisių dokumentuose ir demokratinių valstybių konstitucijose.

2 Imanuelis Kantas, *Praktinio proto kritika* (Vilnius: Mintis, 1987), 107.

Taigi, apibendrinant būtų galima teigti, kad žmogaus orumas yra esminė tema žmogaus teisių kontekste, detalai nagrinėjama nuo seniausių laikų iki šiol. Istorinė raida parodo žmogaus orumo sampratos transformaciją, kuri palaipsniui keitėsi, tą itin veikė socialiniai, religiniai, filosofiniai, kultūriniai pokyčiai. Kanto postulatai, paremti kategoriniu imperatyvu, atskleidė žmogaus orumo kategoriją kaip nuo nieko nepriklausomą, unikalią ir neįkainojamą vertybę. Šiuolaikiniame teisės moksle ir jurisprudencijoje galima išvelgti daug „kantiškumo“: visuotinai pripažįstama, kad visi asmenys turi prigimtinių orumą nuo pat gimimo momento, dėl savo racionalios autonomijos žmonės turi būti traktuojami ne tik kaip priemonės tikslui pasiekti, bet kaip tikslai patys sau, verti pagarbos ir savarankiškumo. Instituciniu lygmeniu, pirmiausia, Imanuelio Kanto idėjos apie amžinąją taiką, demokratių respublikų sąjungą turėjo įtakos tokių tarptautinių organizacijų atsiradimo faktą kaip Jungtinių Tautų Organizacija ir kt. Tautų Lygos idėja buvo įgyvendinta JAV Prezidento V. Vilsono pastangomis, o pats Prezidentas prieš užimdamas šias pareigas buvo teisės filosofijos profesorius, kurio darbuose kantiškoji mintis buvo viena svarbiausių.

2. Teisės į žmogaus orumą įtvirtinimas konstitucijose

Žmogaus orumo koncepcija yra fundamentinis pagrindas, pamatinė ir esminė vertybė demokratinėse valstybėse. 1992 m. Konstitucijos, priimtose Lietuvos Respublikos valstybės piliečių laisva valia, preambulėje savo tautos tradicijų ir šiuolaikinės civilizacijos pagrindu yra išreikšta esminė žmonių gyvensenos vertybė – įkūnyti prigimtinę žmogaus ir tautos teisę laisvai gyventi savo tėvų ir protėvių žemėje. Konstitucijos 18 straipsnyje skelbiama, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Konstitucija visiems ir kiekvienam garantuoja prigimtines žmogaus teises. Prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia, kad jos yra universalios ir neišskiria asmenų pagal jų kilmę, nėra susietos nei su teritorija, nei su tauta. Šios teisės priklauso kiekvienam individui nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos

valstybės teisės aktuose ar ne. Pasak Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas), šias teises turi kiekvienas žmogus, nepriklausomai nuo nieko, jos įgyjamos jam gimstant, tai reiškia, kad jos būdingos ir geriausiems, ir blogiausiems žmonėms. Iš Konstitucinio Teismo praktikos aišku, kad yra tam tikras neliečiamų, fundamentalių konstitucinių vertybių sąrašas: demokratija, nepriklausomybė, respublikinis valdymas, prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis, geopolitinė orientacija. Tai nepakeičiami, neliečiami principai. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje³ pabrėžtina, kad nepakeičiami pamatiniai Lietuvos valstybės konstitucinės santvarkos principai, demokratija ir nepriklausomybė yra neatsiejami nuo prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio. Negali būti priimamos Konstitucijos pataisos, kurios paneigtų pamatines konstitucines vertybes ir panaikintų prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių pobūdį.

Vienas šiuolaikinių teisės mokslininkų, buvęs Izraelio aukščiausiojo teismo pirmininkas A. Barakas išsamiai tyrinėjo orumo problematiką teisės srityje. Jo pastangomis Izraelio valstybė, sekdamą Visuotinės deklaracijos ir Vokietijos pagrindinio įstatymo pavyzdžiu, priėmė pagrindinį įstatymą, kuriame įtvirtinta žmogaus orumo samprata, kuri orumą pavertė šalies teisės sistemos akcentu. Izraelio Aukščiausiasis Teismas yra išaiškinęs, kad orumo sąvoka apima kai kurias iš pagrindinių pilietinių, politinių, socialinių teisių ir laisvių, tokias kaip religijos laisvė, lygybė, teisė į sveikatą, švietimą. Laikomasi nuomonės, kad teismų sprendimai turi būti pagrįsti orumo principu, kad būtų galima užtikrinti teisingumą ir žmogaus teisių apsaugą. A. Barakas orumą analizuoja iš naujausio reliatyvistinio požiūrio taško, orumo vertybę aiškina kaip motiną – teisę⁴. Pasak jo, visos kitos teisės laikytinos dukterinėmis santykiyje su teise į žmogaus orumą. Tiksliau, visos kitos teisės yra skirtos išreikšti įvairius žmogiškojo orumo aspektus. Į orumą žvelgiama platesniu požiūriu, kaip į vertybę ir teisę. Teisė į orumą yra šaltinis, iš

3 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas“, TAR, 2021-07-01, Nr. 14847.

4 Aharon Barak, *Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 296.

kurio kyla visos kitos žmogaus teisės. Paminėtina, kad A. Barakas orumą vertina trimis aspektais: kaip konstitucinę vertybę, kaip socialinę vertybę ir kaip konstitucinę teisę. Visais atvejais jis teisę į žmogaus orumą laiko pagrindu, kuris padeda atskleisti visas kitas žmogaus teises ir laisves. Asmens orumas – konstitucinė vertybė. Tokia išvada priklauso nuo teisės interpretavimo įrankių. Pasak A. Barako, kiekviena konstitucija nulemia žmogaus orumo vertę. Pagal tikslinį aiškinimą, šios vertybės turinys – konstitucinės žmogaus vertės įgyvendinimas, žmogiškumo išpildymas. Ši vertybė jungia visas žmogaus teises į vieną visumą. Žmogaus orumo kaip konstitucinės vertybės aiškinimas yra reikšmingas siekiant riboti konstitucinių teisių pažeidimus ir nustatyti apribojimų ribas.

Lietuvos Respublikos Konstituciją galima laikyti pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių rinkiniu. „Žmogaus orumas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra *expressis verbis* minimas trijuose Konstitucijos straipsniuose, nustatančiuose, kad:

- „Žmogaus orumą gina įstatymas“; „Draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“ (Konstitucijos 21 straipsnio 2, 3 dalys);
- „Įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsinosi į jo garbę ir orumą“ (Konstitucijos 22 straipsnio 4 dalis);
- „Laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai“ (Konstitucijos 25 straipsnio 3 dalis).“⁵

Konstitucijoje, *inter alia* jos 21 straipsnyje, įtvirtinta valstybės pareiga užtikrinti žmogaus orumo apsaugą ir gynimą. Orumas – asmeninė, neturtinė, konstitucinė vertybė, kuri yra neliečiama. Konstitucinis Teismas vienoje iš išvadų yra pasakęs: „Orumas yra neatimama žmogaus, kaip didžiausios socialinės vertybės,

5 Algirdas Taminskas ir Gediminas Mesonis, „Žmogaus orumas: konstitucinės refleksijos“, *Jurisprudencija* 21, 4 (2014): 958, <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4012>.

savybė. Kiekvienas visuomenės narys turi prigimtinių orumą. Tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine. Valstybės institucijos ir pareigūnai turi pareigą gerbti žmogaus orumą kaip ypatingą vertybę.⁶ Žmogaus orumas glaudžiai susijęs su kitomis asmens teisėmis ir laisvėmis. Konstitucinio Teismo praktikoje orumas aiškinamas plačiau: kai pažeidžiamos kitos žmogaus teisės, tai dažnu atveju pakenkiama ir asmens orumui, nes orumas pasireiškia visomis gyvenimo situacijomis, jis tvyro visur ir visada kartu su žmogumi, o jo pažeidžiamumas geriausiai atsispindi santykiuose su visuomene. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs: „<...> žmogaus teisėtas elgesys nėra neribotas ir absoliučiai laisvas. Žmogus, būdamas socialinė būtybė, gyvena visuomenėje tarp į save panašių ir lygių savo orumu ir teisėmis žmonių. Kiekvienas žmogus turi pareigas visuomenei, kurioje tik ir gali laisvai ir visiškai vystyti jo asmenybę, o pagrindinė iš tų pareigų – nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių.“⁷ A. Taminsko ir G. Mesonio teigimu, „žmogaus orumo santykis su žmogaus teisėmis yra toks, kad nustačius, jog pažeistos prigimtinių žmogaus teisės, konstatuotinas, o jeigu kitos teisės ir laisvės – gali būti konstatuojamas ir žmogaus orumo, kaip konstitucinės vertybės, pažeidimas“⁸.

Tikslinga panagrinėti Vokietijos Federacinės Respublikos teisinę sistemą. Istoriai įvykiai turėjo žymų poveikį teisės sistemai – kardinaliai paveikė teisės vystymąsi ir formavimąsi. Antrasis pasaulinis karas, praeities prievarta, nusikaltimai žmogiškumui, nacizmo katastrofa, persekiojimai, genocidas, vergovė ir nužmoginimas, niekingi žmogaus teisės pažeidimai yra ryškus orumo paneigimas. Vokietijos Konstitucijoje (vok. *Grundgesetz*)⁹, 1 straipsnyje teigiama: „Orumas yra neliečiamas. Jį gerbti ir saugoti yra visų valstybinių valdžių pareiga.“ Šis

6 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada“, TAR, 2017-12-19, Nr. 20413.

7 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105.

8 *Ibid.*

9 „Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas“, Bundesministerium der Justiz, žiūrėta 2024 m. balandžio 13 d., <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html>.

įstatymas ir jame įtvirtinta orumo samprata reikšmingai paveikė kontinentinės Europos valstybes ir buvo pavyzdys daugeliui konstitucijų. Vokietijos pagrindinio įstatymo, žmogaus orumo išlygą galima laikyti ne operatyviniu, o pagrindiniu principu, kuris vienareikšmiškai atspindi kantiškąją orumo sampratą¹⁰. Daug vokiečių teisininkų žmogaus orumą laiko „žmogaus teisių šerdimi“. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas žmogaus orumą apibūdina kaip aukščiausią valstybės principą¹¹. Aktualus teismo sprendimas¹² dėl Aviacijos saugumo akto, kuriame vienas iš straipsnių suteikia teisėtus įgaliojimus gynybos ministrui duoti leidimą numušti užgrobtą keleivinį lėktuvą, jeigu, įvertinus aplinkybes, toks lėktuvas keltų grėsmę žmonių gyvybėms ir galimai tai būtų vienintelė galimybė pašalinti grėsmę¹³. Sprendžiant nepaprastosios padėties klausimus visada yra sietinas žmogaus teisių ir laisvių ribojimu. Tai sukėlė didžiulį šurmulį tarp teisininkų, kilo daug klausimų, ar nekaltų piliečių mirtis lėktuve gali būti pateisinama, jeigu išgelbėjami žmonės ant žemės, kurie priešingu atveju turėtų mirti, jei užgrobtas lėktuvas trenktųsi į tam tikrus objektus ant žemės. Ar valdžia gali spręsti, kieno gyvybės yra vertingesnės? Ar tai reikštų, kad žmogaus gyvybė saugoma tik santykinai ir tam tikromis aplinkybėmis ją galima atimti? Ar galima paaukoti vienus žmones, kad būtų išgelbėti kiti? Teismo sprendimu, nuostata, leidžianti tokioje situacijoje numušti orlaivį, pripažinta prieštaraujanti Konstitucijai, nes lėktuvo numušimas mirštant nekaltiems žmonėms pažeidžia konstitucinę teisę į gyvybę. Teismas interpretuoja teisę į gyvybę kaip neatskiriamą nuo žmogaus orumo vertybę. Net kritinės situacijos metu nėra leidžiamos bet kokios priemonės, kurios pamintų žmonių orumą. Teismo nutartyje išryškėja kantiškos idėjos, požiūris į

10 Don Chalmers and Ryuichi Ida, „On the International Legal Aspects of Human Dignity“, in *Perspectives on Human Dignity: A Conversation*, Ed. By Jeff Malpas & Norelle Lickiss (Springer, 2007) 162.

11 „BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006 - 1 BvR 357/05 -, Rn. 1-156“, https://www.bverfg.de/e/rs20060215_1bvr035705.html.

12 *Ibid.*

13 „Luftsicherheitsgesetz 2005 (BGBl. I S. 78)“, žiūrėta 2024 m. kovo 16 d., <https://www.gesetze-iminternet.de/luftsig/BJNR007810005.html>.

žmogų, kad kiekvienas žmogus yra vertybė ir žmonių negalima traktuoti kaip objektų. Jeigu valstybė taikytų tokias nuostatas, nekalti lėktuvo keleiviai būtų traktuojami kaip objektai, paverčiami priemone, kuri tarnauja tikslui – išsaugoti kitų žmonių gyvybes.

3. Teisės į žmogaus orumą turinio transformacijas lemiantys veiksniai ir aiškinimas teismų praktikoje

Šiuolaikiniame kultūriniame kontekste, vykstant karui, kyla precedento neturintys iššūkiai ir grėsmės žmogaus teisėms. Valstybės negali paversti žmonių karo įrankiais, turi būti užtikrinamas jų orumas ir prigimtinės teisės. Po 2022 m. vasario 24 d. Rusijos karinės agresijos prieš Ukrainą vykstantys karo žiaurumai tampa išbandymu valstybei, siekiančiai apsaugoti žmonių teises. Karo metu vyksta daug žmogaus teisių pažeidimų. Rusijos kariniai smūgiai Ukrainos žmonėms sukėlė didžiulius sunkumus civiliniam gyvenimui, dėl kurių smarkiai pablogėjo jų gyvenimo, būsto, sveikatos ir švietimo lygis. Žuvo daug nekaltų civilių, dar tūkstančiai buvo sužeisti, sunaikinta civilių nuosavybė ir infrastruktūra. Žmogaus teisių nepaisymas, orumo gniuždymas, laisvės apribojimas, smurtas ir bauginimai, civiliniai nuostoliai, priverstinis persikėlimas, humanitariniai sunkumai – liūdna karo kasdienybė. Karo konfliktai žmones priverčia priverstinai persikelti, nes okupuotose teritorijose žmonės bijo gyventi ar negali patenkinti būtiniausių poreikių. Valstybėje tampa nesaugu, žmonės praranda savo namus, turtą, jiems trūksta būtiniausių dalykų oriam gyvenimui, nebelieka galimybės patenkinti būtiniausių poreikių – maisto ir vandens, nesuteikiama sveikatos priežiūra ir žmonės yra priversti palikti savo nuolatinę gyvenamąją vietą ir ieškoti prieglobsčio kitose šalyse. Rusijos invaziją į Ukraina sukėlė pražūtingą poveikį visoms gyvenimo sritims, didžiulius žmogaus teisių pažeidimus, humanitarinę krizę. Karo Ukrainoje akivaizdoje žmogaus orumo sampratos pokyčius parodo vienas iš svarbiausių aspektų – vaikų teisių apsauga. Vaikai iš pažeidžiamiausių grupių

turi būti apsaugoti nuo neigiamo poveikio karo metu nuo: atskyrimo nuo šeimos, rusifikacijos, smurto, išnaudojimo, neteisėto grobimo, įvaikinimo ir prekybos žmonėmis. Prasidėjus karui dingusių be žinios vaikų itin padaugėjo. Ukrainos vaikų gabenimas į Rusijos glūdumas neteisėto įvaikinimo tikslais, vaikų etninės tapatybės keitimas laikomas vienu sunkiausių konvencinių nusikaltimų žmoniškumui. Tarptautinis baudžiamasis teismas paskelbė arešto orderius V. Putinui ir Rusijos prezidento kanceliarijos vaiko teisių įgaliotinei Marijai Lvovai-Belovai už neteisėtą ukrainiečių vaikų deportavimą ir neteisėtą vaikų perkėlimą iš okupuotų Ukrainos teritorijų į Rusijos Federaciją (pagal Romos statuto 8 straipsnio 2 dalies A punkto VII papunktį ir 8 straipsnio 2 dalies B punkto VIII papunktį). Rusijos teroras ir agresija yra susijusi su Ukrainos ateitimi, o ateities be vaikų nėra – neteisėtas vaikų deportavimas pripažįstamas vaikų genocidu siekiant sunaikinti kultūrinę ir tautinę tapatybę.

*Konflikto tarp žmogaus ir gamtos pasekmė yra globali ekologinė – moralinė-socialinė – krizė, tapusi viena esminių pasaulio problemų, kuri reikalauja skubaus sprendimo*¹⁴. Aplinkosauga ir klimato kaita yra viena iš svarbiausių šio meto problemų. Klimato atšilimas yra neatidėliotina pasaulinio masto problema, kurios padariniai yra glaudžiai susiję su žmogaus teisėmis, tai grėsmė žmonijai, kurią aktyviai spręsti turi visos valstybės. Ryšys tarp aplinkos ir žmogaus teisių tapo pagrindiniu šiandienos teisės diskursu. Klimato kaita tiesiogiai ir netiesiogiai veikia žmogaus teises. Europos Sąjungos vienas iš tikslų – veiksmingai apsaugoti aplinką ir skatinti tvarumą, spręsti klimato kaitos iššūkius. Europos Sąjungos valstybės narės 2015 metais pasirašė ir ratifikavo Paryžiaus susitarimą¹⁵ dėl klimato kaitos politikos, kurio tikslas – užtikrinti, kad visuotinis atšilimas neviršytų nustatyto saugaus lygio. Paryžiaus susitarimas – tai laimėjimas Europai, reikšmingas

14 Remigijus Čiegis, Algirdas Gavėnauskas, Nijolė Petkevičiūtė ir Dalia Štreimikienė, „Ethical values and sustainable development: Lithuanian experience in the context of globalisation“, *Technological and Economical Development of Economy* 14, 1 (2008).

15 „Paryžiaus susitarimas“, TAR, 2017-01-31, Nr. 1785.

daugiašalis susitarimas, numatantis globalių veiksmų planą kovojant su klimato kaita ir jau kilusiais padariniais. Valstybės įsipareigojusios dėti visas įmanomas pastangas stabdyti klimato kaitą, mažinti oro užterštumą, gerinti oro kokybę, saugoti žmonių sveikatą, mažinti skurdą, gerinti aprūpinimą maistu ir geriamojo vandens ištekliais, stiprinti nacionalinį saugumą. Europos Sąjunga siekia taikyti baudžiamąsias sankcijas už nusikaltimus aplinkai saugodama tarptautinę taiką ir saugumą.

Klimato kaita vis dažniau laikoma žmogaus teisių klausimu¹⁶. Analizuojant aplinkosaugos problemas matyti, kad jos siejasi su visuotiniais žmogaus teisių klausimais. Asmenų, patyrusių neigiamo klimato kaitos pasekmių, teisė kreiptis į teismą yra gyvybiškai svarbi priemonė, kad žmonės būtų išgirsti ir valstybės imtųsi veiksmų, kad ateitiems kartoms būtų palikti kuo mažesni pažeidimai ir rizikos veiksniai. Vis dažniau žmonės kreipiasi į teismus siekdami apginti savo teises ir laisves: teisę į gyvybę, švarią aplinką ir sveikatą, maistą, vandenį, apsisprendimo laisvę, taip pat siekdami, kad valstybės dėtų daugiau pastangų spręsti ekologines ir klimato kaitos problemas. Klimato kaita turi neigiamų pasekmių žmogaus orumui, kurios susiję su žmogaus teisių pažeidimais. Aplinkos apsaugą galima prilyginti priemonei, garantuojančiai efektyvų naudojimąsi žmogaus teisėmis. Europos Žmogaus Teisių Teismas nagrinėja pirmąsias bylas, susijusias su klimato kaita ir valstybių neveikimu. Aplinkosaugos krizės grėsmės, pasireiškiančios ekstremaliais reiškiniais: oro sąlygos, sausros, liūtys, potvyniai, ledynų tirpimas, gaisrai, oro užterštumas, jūros lygio kilimas, temperatūros didėjimas, sparčiai plintančios ligos, smurtiniai konfliktai dėl išteklių. Neigiamas poveikis daromas žmonių fizinei ir psichinei sveikatai, įskaitant nepataisomą neigiamą poveikį florai ir faunai: masiškai nykstančios gyvūnų ir augalų rūšys, atsirandančios invazinės rūšys, ekosistemos sutrikimai.

¹⁶ Thomas Stocker and et al., *Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Working Group I Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2013).

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje galima rasti faktą, kad asmens teisė į sveiką aplinką yra būtinoji oraus gyvenimo ir naudojimosi daugeliu kitų konstitucinių teisių sąlyga¹⁷. Teisė į orumą siejama su teisė į sveikatą ir švarią aplinką. Sveika ir švari aplinka užtikrina kokybišką žmogaus gyvenimą. Klimato kaita susijusi su sveikatą neigiamai veikiančiais aplinkos pokyčiais, kurie kelia grėsmę žmogaus gyvybei, daugėja grėsmių sveikatai, plintančių ligų. Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte¹⁸ įtvirtintas 12 straipsnis, kuriame pripažįstama kiekvieno žmogaus teisė „turėti kuo geriausią fizinę ir psichinę sveikatą“. Šios nuostatos aiškinimas plačiaja prasme gali būti suprantamas taip, kad valstybės narės privalo imtis visų įmanomų ekonominių ir socialinių priemonių siekdamos užtikrinti šios teisės realizavimą. Žmonėms turi būti suteiktos orios ir saugios sąlygos gyventi sveiką gyvenimą, o pagrindiniai tai lemiantys veiksniai yra maistas, būstas, geriamasis vanduo, sanitarinės sąlygos, saugios darbo sąlygos ir sveika aplinka¹⁹.

Labai svarbi ir reikšminga Europos Žmogaus Teisių Teismo byla *Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir 31 kitą valstybę*, kurioje jauni Portugalijos piliečiai kelia 33 valstybėms, tarp jų yra ir Lietuva, atsakomybės klausimus už neigiamus klimato kaitos padarinius. Pareiškėjai teigia, kad valstybių nesugebėjimas sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisiją didina neigiamus klimato kaitos padarinius, kurie neigiamai veikia jų gyvenimo sąlygas ir sveikatą. Žemėje vidutinė temperatūra kyla dėl žmonių veiklos į aplinką išmetamų dujų, kurios sukelia šiltnamio efektą, dėl to kyla daug miškų gaisrų. Pareiškėjai argumentuoja, kad Portugalijoje kasmet kylantys miškų gaisrai yra tiesioginis visuotinio atšilimo padarinys ir skundžiasi dėl realaus pavojaus sveikatos būklei: alergijų, kvėpavimo

17 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 106-4434.

18 „Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3290.

19 Committee on Economic, Social and Cultural Rights, „General comment 14, The right to the highest attainable standard of health“, (U.N. Doc. E/C.12/2000/4 (2000)).

sutrikimų, psichologinių problemų, pavyzdžiui, nerimo, dėl ateities, tolimesnio gyvenimo sutrikimų. Visi argumentai grindžiami tuo, kad valstybės negeba laikytis tarptautinių įsipareigojimų. Valstybių neveikimas, tinkamų priemonių nepriėmimas prie besikeičiančių aplinkybių sukelia neigiamas pasekmes.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje 53 str. 3 d. įtvirtinta valstybės ir kiekvieno asmens pareiga saugoti aplinką nuo kenksmingo poveikio, 54 straipsnis reglamentuoja, kad valstybė rūpinasi natūralios gamtinės aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, atskirų gamtos objektų ir ypač vertingų vietovių apsauga, draudžia niokoti žemę, vandenį, teršti vandenį ir orą. Konstitucija tiesiogiai neįtvirtina žmogaus teisės į sveiką aplinką, tačiau svarbu apžvelgti Konstitucinio Teismo nutarimus, nes jais yra aiškinama Konstitucija. Konstitucinis Teismas padeda atskleisti 54 straipsnio turinį ir esmę ir pasisako, kad „valstybė, turėdama konstitucinę prielaidą veikti taip, kad būtų garantuota natūralios gamtinės aplinkos, atskirų jos objektų apsauga, gamtos išteklių racionalus naudojimas, atkūrimas bei jų gausinimas, gali įstatymu nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį būtų ribojamas atskirų gamtinės aplinkos objektų (gamtos išteklių) naudojimas, o tam tikri teisiinių santykių subjektai būtų įpareigoti atitinkamai veikti arba susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų“²⁰.

Aplinkosaugos teisė, efektyvus gamtos išteklių naudojimas ir klimato kaitos problemos kelia iššūkių teisinėje sistemoje. Institucijų veikimas yra nepakankamas norint sukontroliuoti miškų kirtimą, protestuotojai siekia keisti požiūrį į mišką ir susirūpinti gamtos išsaugojimu, tinkamai apsaugoti gamtą ir sustabdyti medžių kirtimą. Svarbu paminėti Konstitucinio Teismo išaiškinimą, kad žemė ir miškai yra ypatingi nuosavybės teisės objektai, nes jų tinkamas naudojimas ir apsauga yra žmogaus egzistavimo, žmogaus ir visuomenės išlikimo bei raidos sąlyga, tautos gerovės pagrindas. „Pagal Konstituciją natūrali gamtinė aplinka,

20 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 63-2235.

gyvūnija ir augalija, atskiri gamtos objektai, taip pat ypač vertingos vietovės yra visuotinę reikšmę turinčios nacionalinės vertybės²¹. Žmonių sveikatos būklė, ekonomika ir gerovė priklauso nuo mūsų aplinkos būklės, tačiau dabar aplinka susiduria su rimtais iššūkiais. Šiuolaikinė ekologinė padėtis pasaulyje turi tiesioginę sąsają su visuotinėmis žmogaus teisėmis ir būtinybe jas apsaugoti.

Lietuvos Konstitucijoje įtvirtinta, kad valstybė ir kiekvienas asmuo privalo saugoti aplinką, draudžiama niokoti žemę, teršti orą, skurdinti augaliją ir gyvūniją. Valstybė siekdama šias nuostatas įgyvendinti, numato BK įstatymų pataisas. Nuo 2024 metų BK yra numatyti pakeitimai ir papildymai dėl atsakomybės už aplinkos apsaugą, o aplinkosaugos pažeidimai užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Pataisomis nustatytas naujas apibrėžimas, kas traktuojama kaip didelė žala aplinkai. Įtvirtinta ir detalizuojama, kad nusikalstamos veikos padarymu sukelia didelė žala orui, žemei, dirvožemiui, vandeniui, gyvūnams, augalams, kitiems gyviesiems organizmams, organizmams ir neorganiniams medžiagoms ar antropogeniniams komponentams²².

Kitas aspektas, reikšmingas teisės į orumą turinio transformacijai, yra tai, kad žmonija tampa nepaprastai galinga technologiškai ir techniškai. Tai sudėtingas etapas, suteikiantis nepaprastų galimybių, iš dalies pagerinantis gyvenimo kasdienybę ir kokybę, tačiau keliantis ir daug iššūkių ir pavojų: teisė nespėja taip greitai vystytis ir transformuotis, mokslo rezultatus reikia teisiškai reglamentuoti, kad būtų apsaugotos žmogaus teisės. Šiuolaikiniame pasaulyje, kai gyvename naujausiame informacinių technologijų amžiuje, kur viskas yra pasiekama vienu mygtuko paspaudimu, nuotraukų dalijimasis socialinėse medijose tapo kasdienine praktika. Prisijungdami prie socialinių tinklų programėlių ar apsipirkinėdami internetu mes pateikiame privačius asmens duomenis (pvz., vardą, pavardę, gimimo metus, telefono numerį, gyvenamosios vietos adresą, asmens kodą ir

21 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050.

22 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 270, 271-1, 277-1 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 270-4 straipsniu įstatymas“, TAR, 2023-07-11, Nr. 14338.

kt.). Interneto tinklapiuose surinkta individuali informacija apie žmogų, kuria jis laisva valia nusprendžia dalytis socialiniuose tinkluose, gali būti panaudota blogiems tikslams. Neapykantos kurstymas internete matyti įvairiausiuose socialiniuose tinkluose, dažniausias reiškinys – komentarai, kurie skatina ir skleidžia neapykantą, įžeidimus, diskriminaciją ar smurtą, tai pat susiję su stereotipų kūrimu tam tikroms visuomenės grupėms. Lietuvoje BK numato baudžiamąją atsakomybę už nusikalstamas veikas, padarytas asmeniui siekiant neapykantos kurstymo, išankstinio nusistatymo ar diskriminacijos, dėl lyties, rasės, tautybės, kilmės, kalbos, religijos, socialinės padėties ar seksualinės orientacijos. Neapykantos kurstymas dažniausiai pasireiškia tų žmonių orumo pažeidimu. Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodo, kad interneto vartotojų anonimiškumas gali paskatinti laisvą idėjų ir informacijos srautą. O informacijos skleidimo internetu paprastumas, apimtis ir greitis bei kartą atskleistos informacijos išlikimas (nuolatinis pobūdis) gali labai pasunkinti neteisėtų kalbų internete poveikį, palyginti su tradicine žiniasklaida. Teismas laikosi aiškos neigiamos pozicijos dėl neapykantos kurstymo, nubrėžia aiškias ribas, kad bet kokia kalba, nukreipta prieš Konvencijos vertybes, šalina numatytą saviraiškos laisvės apsaugą. Tai tik patvirtina, kad socialiniuose tinkluose gali būti traiškomas žmogaus orumas.

Būtina paminėti neigiamą socialinių tinklų poveikį ir minties laisvės suvaržymą. Įsigilinus, į tai kaip veikia algoritmai, galima susidaryti vaizdą, kaip manipuluojama algoritmais, kaip socialiniai tinklai „vagia“ mūsų laiką ir asmeninę informaciją ir sukelia priklausomybę. Pavyzdžiui, socialiniuose tinkluose yra surinktas milžiniškas kiekis informacijos apie mus kaip apie vartotojus, mūsų elgesį, pomėgius, naršymo įpročius. Algoritmai mums suteikia iliuziją, kad patys renkames, ką žiūrėti, tačiau mums neatsitiktinai parenka, kokį turinį rodyti, turinys atrenkamas pagal tai, ką anksčiau esame asmeniškai skaitę, peržiūrėję, pamėgę ar pirkę. Skaitmeninėje eroje socialiniai tinklai daro milžinišką įtaką visuomenei, informacija, dedama į internetą, niekieno netikrinama, ją sukontroliuoti sudėtinga.

Vartotojai, dažnai nepatikrinę informacijos, dalijasi ja su kitais skleisdami visuo-
menėje dezinformaciją. Puikus pavyzdys, gyvenant informacinio karo lauke, –
Rusijai pradėjus karą Ukrainoje. Internete pradėjo plisti daugybė propagandos,
melagingų naujienų, kurios yra galingas įrankis, leidžiantis manipuliuoti žmonių
emocijomis, sukelti pasipiktinimą ar baimę, nepasitikėjimą valstybe.

Sąsaja tarp biomedicininio mokslo tobulėjimo ir žmogaus orumo kelia tei-
sinių ir moralinių problemų. Techninė klonavimo pažangos galia reikštų lūžio
tašką žmonijos istorijoje. Iš vienos pusės, žmogaus klonavimas suteikia didžiulį
potencialą medicinos mokslo tobulėjimui, ypač kalbant apie organų transplanta-
ciją ir sunkių ligų gydymą. Bet yra kita, tamsioji pusė – didžiausią susirūpinimą
kelia žmogaus unikalumo ir individualumo pažeidžiamumas, kad žmogaus gy-
vybė bus traktuojama kaip prekė, o ne kaip unikalus ir natūralus procesas, kuris
turi neišmatuojamą žmogiškąją vertę. Žmogus nuo kitų pasaulio sutvėrimų išsi-
skiria tuo, kad jis turi žmogišką orumą ir prigimtines teises. Klonavimas pažeistų
konstitucinę teisę į žmogaus gyvybę ir orumą, sukeltų pavojų padidinti sociali-
nę atskirtį, sukurtų naujas diskriminacijos ir stigmatizacijos formas, tai pat kiltų
identiteto ir psichologinių problemų.

Išvados

1. Žmogaus orumo sampratos formavimuisi Vakaruose išskirtinę įtaką pada-
rė Antikos laiko mąstytojų idėjos ir Apšvietos epochos filosofo Imanuelio
Kanto moralės teorija. Šiuolaikinė teisės į žmogaus orumą samprata kildin-
tina, pirmiausia, iš I. Kanto žmogaus autonomijos teorijos ir antrosios kate-
gorinio imperatyvo formuluotės, pagal kurią žmogus laikomas savaiminiu
tikslu ir niekada priemone kitų tikslams pasiekti.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir Vokietijos Federacinės Respublikos
pagrindiniame įstatyme, taip pat abiejų šalių konstitucinių teismų išaiškini-
muose žmogaus orumas yra pripažįstamas prigimtine, neliečiama ir abso-
liučia teise, kuriai suteikta aukščiausio lygio teisinė apsauga.

3. Teismų išaiškinimuose vyrauja vieninga pozicija, kad pažeidus tam tikrą teisę (pavyzdžiui, teisę į privatumą ar pan.) pažeidžiama ir teisė į žmogaus orumą, kuri turi absoliučią teisės apsaugą visose gyvenimo srityse. Teisės į žmogaus orumą turinys kinta kartu su vykstančiais visuomenės pokyčiais ir globaliais iššūkiais. XXI amžiaus pirmosios pusės kontekste teisės į žmogaus orumą turinio pokyčius ir atitinkamai išaiškinimus teismų praktikoje labiausiai paveikė klimato kaitos procesas ir jo nulemtos žmogaus gyvenimo pasekmės, informacinių technologijų plėtra, su kuria išaugo neapykantų nusikaltimai skaitmeninėje erdvėje, pandemijos nulemti pokyčiai socialinių santykių ir sveikatos teisės srityje, karas Ukrainoje ir jo poveikis pažeidžiamiausioms žmonių grupėms.

HUMAN DIGNITY AS A LEGAL VALUE

Aistė Gužauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article deals with the concept of human dignity as a legal value; as an object of human law, understood as a core concept of moral consciousness which universally belongs to everyone, simply by virtue of being human. In particular, the article discusses the concepts of human dignity in different historical periods and provides an understanding of values. Secondly, it analyses how the protection and defence of the right to dignity is manifested in the exercise of the right to dignity within the state and in international judicial institutions. It analyses how dignity is enshrined in the Constitution of the Republic of Lithuania. The Constitution, which is the supreme legal act, establishes that human dignity is an inherent, inviolable and inalienable value which the State protects and defends. This implies that dignity is an absolute right; the basis of all human rights, understood as the foundation that shapes the entire legal system. Finally, the transformation of the content of the concept of dignity as a legal value is discussed in the context of increasingly broad and dynamic interpretation by the courts. Legal practice is changing, and the transformation of the concept of the right to dignity reflects the dynamic evolution of the law, reflecting the changing values of society and the social challenges of the 21st century.

Keywords: Constitution; natural right; dignity; right to human dignity; climate change; technology.

TEISINIS ARGUMENTAVIMAS IR JO REIKŠMĖ LIETUVOS TEISMŲ SPRENDIMUOSE

Melanija Džafarova

E. paštas melanijadza@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorius doc. dr. Juozas Valčiukas

E. paštas vjuozas@mruni.eu

Santrauka. Šiame moksliniame straipsnyje analizuojami teisinio argumentavimo aspektai Lietuvos teismų sprendimuose. Pradžioje gilinamasi į bendrus teisinio argumentavimo sampratos klausimus. Diskutuojama, kaip teisinis argumentavimas atspindi teisės taikymo ir teisės aiškinimo procese ir šio proceso rezultatuose. Taip pat nagrinėjama, kaip Lietuvos teismai argumentuodami vertina teisės normas, teismų praktiką panašiose bylose, mokslinę doktriną ir šalių argumentų pagrįstumą. Be to, straipsnyje aptariama, kaip tarptautinių teismų, taip pat Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika veikia teisinį argumentavimą, teisinio argumentavimo kokybės ir teisės sistemų suderinamumo aspektus Lietuvos teismų praktikoje. Išanalizavus Lietuvos teismų sprendimus paaiškėjo tam tikros ydingos teisinio argumentavimo tendencijos, kurios konkrečiai veikia teisės aiškinimo procesą. Tokios tendencijos gali apimti netinkamą teisės aktų interpretaciją, formalių procedūrų nesilaikymą, nepakankamą įrodymų vertinimą ir kt. Straipsnio pabaigoje pateikiamos išvados ir rekomendacijos.

Reikšminiai žodžiai: argumentas; teisinis argumentavimas; teismų praktika; tarptautiniai teismai; teismų sprendimai.

Įvadas

Iš pradžių galėtų atrodyti, kad teisinis argumentavimas yra aiškiai apibrėžta sąvoka, tačiau iš tikrųjų tai labai talpi sąvoka, kuri gali būti suvokiama įvairiai. Nėra bendros nuomonės konkrečiai apibrėžiant teisinio argumentavimo sąvoką. Lietuvos teisės doktrinoje yra pateikiamas toks teisinio argumentavimo apibrėžimas: „Teisinių teiginių, teisinių išvadų teisingumo įrodinėjimas [...] priemonė pasirinkti tam tikrą sprendimą ir pateisinti šį pasirinkimą.“ Teisinis argumentavimas – tai ir galimybė bei gebėjimas įtikinti, paaiškinti, suvokti ir, be abejo, pagrįsti pačią teisę ir su ja susijusius argumentus. Teisinis argumentavimas – tai procesas, kurio metu teisiniams reikalavimams įrodyti taikomi įvairūs metodai ir taisyklės.

Teisinis argumentavimas yra esminė teisinio proceso dalis, kuri leidžia teisingai kurti loginius ryšius tarp teisinių faktų ir pagrįsti savo teiginius¹. Šis argumentavimas ne tik leidžia teisėjams ar advokatams pateikti savo poziciją, bet ir padeda aiškiai interpretuoti teisės aktus bei nustatyti teisės normų taikymo ribas. Pasakytina, kad teisinis argumentavimas dažnai yra pagrįstas teisės normomis, teisės aktų aiškinimu, teismų praktika ir teisės doktrina, jis atitinka teisinės logikos ir racionalumo principus bei taisykles, taip pat yra pagrįstas konkrečiais faktais, kuriuos teismas vertina ir įvertina. Konstitucinėje jurisprudencijoje yra pripažįstama, kad „tinkamas sprendimo motyvavimas ir argumentavimas yra viena iš procedūrinio teisingumo užtikrinimo prielaidų. Tinkamas sprendimo pagrindimas turi įtakos ir vėlesniam šio teismo sprendimo kaip precedento naudojimui. Tinkamas motyvavimas leistų užtikrinti, kad precedentinės taisyklės taikymo sritis ateityje nebus pernelyg išplečiama arba susiaurinama. Jeigu iš precedentinio sprendimo motyvų galima aiškiau matyti, kada kita vėlesnė byla gali būti pripažįstama analogiška, o kada precedentas vėlesnėje byloje neturi saistančios galios,

1 Eglė Mackuvienė, „Teisinio argumentavimo korektiškumo prielaidos“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011), 33, <http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:1848483/datastreams/MAIN/content>.

būtų aiškiau, kada teismai ateityje precedento yra saistomi, o kada – ne⁴². Teisinis argumentavimas yra aiškus, loginis, pagrįstas teisės šaltiniais ir prieinamas visiems suinteresuotiems asmenims., O klaidingas / ydingas argumentavimas, priešingai, dažnai remiasi netiksliais teisės aktų aiškinimu, netinkamu ar netinkamai taikomu teismų praktikos interpretavimu arba teisinės doktrinos netinkamu pritaikymu.

Be to, teisinis argumentavimas turi tam tikrų ypatumų, kurie jį skiria nuo kitų argumentavimo būdų, pavyzdžiui, politinių ar retorinių. Šie ypatumai yra svarbūs teisinio proceso skaidrumui, objektyvumui ir teisingumui. Paprastai teisinė kalba turi būti tiksli, aiški ir neabejotina siekiant užtikrinti tinkamą teisės aktų interpretaciją ir teisingą jų taikymą. Kalbant apie teisinio argumentavimo ypatumus galima teigti, kad jie yra susiję su tam tikromis unikalios prigimties charakteristikomis, kurios skiria teisinį argumentavimą nuo kitų diskursų formų. Vienas iš svarbiausių ypatumų yra teisinės kalbos, kuri yra formalizuota, specifinė ir nukreipta į teisės aktų ir precedento interpretaciją, naudojimas. Be to, teisinis argumentavimas atsižvelgia į objektyvius teisės principus ir normas siekiant užtikrinti, kad teisės aktai būtų aiškiai ir teisingai taikomi³.

Straipsnio tyrimo objektas – teisinio argumentavimo procesas Lietuvos teismų praktikoje ir tarptautinių teismų argumentavimo įtaka sprendimų priėmimo procesui Lietuvos teismuose.

Straipsnio tyrimo dalykas – teisinio argumentavimo reikšmė Lietuvos teismų sprendimams.

Šio straipsnio **tikslas** – išanalizuoti teisinio argumentavimo reikšmės klausimą, atskleisti teisinio argumentavimo Lietuvos teismų sprendimuose ypatumus ir

2 Mokslo darbų sąvadas, tyrėjų grupė: Johanas Baltrimas ir Mindaugas Lankauskas, „Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamasis būdai“ (2013), <https://teise.org/wp-content/uploads/2016/10/Argumentavimas-2013.pdf>.

3 Jaunius Gumbis, *Teisinis argumentavimas: realistinis požiūris* (Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedra, 2018), 62, <https://web.vu.lt/tf/j.gumbis/wp-content/uploads/2018/04/Teisinis-argumentavimas.pdf>.

tendencijas, išnagrinėti tarptautinių teismų įtaką Lietuvos teismų praktikai.

Tyrimo uždaviniai: 1) išanalizuoti teisinio argumentavimo reikšmės teisės taikymo ir aiškinimo procesams klausimą; 2) atskleisti teisinio argumentavimo ypatumus ir tendencijas Lietuvos teismų praktikoje; 3) įvertinti Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikos įtaką teisiniam argumentavimui Lietuvos teismų sprendimuose.

Tyrimo metodai. Tyrime taikoma sisteminės analizės metodika, analizuojant vykdomų teisinio argumentavimo Lietuvos teismų sprendimų aspektus, taip pat pasitelktas teorinis analitinis metodas, remiamasi moksline, teorine praktika siekiant pateikti šio tyrimo objekto aiškią analizę, išnagrinėti tarptautinių teismų įtaką Lietuvos teismų praktikai.

1. Teisinio argumentavimo samprata

Prieš atliekant tyrimą pirmiausia reikia apsibrėžti nagrinėjamą subjektą. Teisinis argumentavimas – tai procesas, kurio metu teisininkas naudojasi įvairiomis teisės normomis, precedentais, faktinėmis aplinkybėmis ir loginiais argumentais siekdamas pateisinti arba paneigti tam tikrą teisinį sprendimą arba poziciją. Tai reiškia loginį ir sistemingą argumentų pateikimą, siekiant įtikinti teismo instituciją arba kitas šalies puses savo teisiniu požiūriu. Teisinis argumentavimas taip pat apima teisinės logikos, teisės normų aiškinimo ir taikymo procesą.

Užsienio teisės literatūroje pateikiamos kelios galimos teisinio argumentavimo sampratos: i) teisinis argumentavimas gali būti suvokiamas kaip priemonė siekiant nustatyti turinį tam tikro klausimo ar ginčo kontekste; ii) teisinis argumentavimas gali būti suvokiamas kaip priemonė siekiant išaiškinti konkretaus klausimo ar ginčo kontekste teisės turinį bei pagrįsti, kodėl teismas priima būtent tokį sprendimą, kodėl šiuo atveju sprendžia ginčą vienaip, o ne kitaip; ir iii) gali

būti suprantamas kaip teismo sprendimo pagrindimo priemonė⁴. Pažymėtina, jog teisinio argumentavimo sąvokos reikšmė gali būti suprantama ir kaip savo teiginių teisingumo įrodinėjimas, ir kaip visų argumentų visuma. Pavyzdžiui, ištyrus anglų–lietuvių kalbų žodyną matyti, kad žodis „reasoning“ gali būti verčiamas kaip „protavimas“, „argumentacija“, todėl galima teigti, kad terminas „teisinis argumentavimas“ dalinai atitinka anglų kalbos terminą „legal reasoning“⁵. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teisinis argumentavimas dažnai yra pagrįstas teisės normomis, teisės aktų aiškinimu, teismų praktika ir teisės doktrina, jis atitinka teisinės logikos ir racionalumo principus bei taisykles, taip pat yra pagrįstas konkrečiais faktais, kuriuos vertina ir įvertina būtent teismas.

Kalbant apie teisinio argumentavimo sąvoką svarbu aptarti ir teisinio argumentavimo ypatumus. Taigi, manytina, kad teisinio argumentavimo ypatumai yra susiję su tam tikromis unikalios prigimtės charakteristikomis, kurios skiria teisinį argumentavimą nuo kitų diskursų formų. Vienas iš svarbiausių ypatumų yra būtent teisinės kalbos, kuri yra formalizuota, specifinė ir nukreipta į teisės aktų ir precedento interpretaciją, naudojimas. Taip pat teisinis argumentavimas atsižvelgia į objektyvius teisės principus ir normas siekiant užtikrinti, kad teisės aktai būtų aiškiai ir teisingai taikomi⁶. Pabrėžtina, kad teisinė kalba yra išskirtinis kalbėjimo būdas, kurį naudoja teisininkai siekdami įtikinti, paaiškinti ir pateisinti savo teiginius ir sprendimus teisės srityje. Ji apima tam tikras struktūras, terminologiją ir argumentavimo principus, kurie yra būtini teisiniams procesams⁷. Taigi, teisinis argumentavimas yra esminė teisinio proceso dalis, kuri leidžia teisininkams kurti loginius ryšius tarp teisinių faktų ir pagrįsti savo teiginius⁸. Šis

4 Marius Liatukas, „Teisinio argumentavimo ir teisės aiškinimo santykis teismo precedento kontekste“ (magistro baigiamasis darbas, Vilniaus universitetas, 2007), 6, <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:1867524/datastreams/MAIN/content>.

5 Piesarskas B., *Anglų-lietuvių kalbų žodynas* (UAB Fotonija, 2005).

6 Gumbis, *supra note*, 3.

7 „Teisinė terminologija“, Vikipedija, https://lt.wikipedia.org/wiki/Teisin%C4%97_terminologija.

8 Mackuvienė, *supra note*, 1: 33.

argumentavimas ne tik sudaro galimybę teisininkams pateikti savo poziciją, bet ir padeda aiškiai interpretuoti teisės aktus bei nustatyti teisės normų taikymo ribas.

Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad teisiniam argumentavimui būdingi tam tikri ypatumai, kurie jį skiria nuo kitų argumentavimo būdų, pavyzdžiui, politinių ar retorinių. Šie ypatumai yra svarbūs teisinio proceso skaidrumui, objektyvumui ir teisingumui. Paprastai teisinė kalba turi būti tiksli, aiški ir neabejotina siekiant užtikrinti tinkamą teisės aktų interpretaciją ir teisingą jų taikymą. Iš tikrųjų teisinėje kalboje dažnai yra naudojama speciali terminologija, kuri apibrėžia teisinius terminus ir sąvokas palengvindama teisės aktų supratimą. Tačiau kalba turi būti tiksli, aiški ir suprantama visiems suinteresuotiems asmenims, įskaitant teisininkus, klientus ir visuomenę tam, kad būtų užtikrintas teisingumas ir skaidrumas teisės procese. Teisinis argumentavimas dažnai remiasi precedentsais ir teismų praktika siekiant paremti tam tikrą poziciją ir parodyti teisinį pagrįstumą. Taip pat teisinis argumentavimas atsižvelgia į teisės normas ir taisykles siekiant pagrįsti teisėjų ar advokatų teiginius⁹. Jis yra nukreiptas į teisės aktų, teismų sprendimų ir kitų teisinės praktikos dokumentų analizę ir interpretaciją. „Be to, teisinėje kalboje svarbu atsižvelgti į precedento svarbą ir galimą jo įtaką būsimiems teisės sprendimams.“¹⁰ Akcentuotina, kad bendraudami teisiniais terminais ir naudodami specifinę terminologiją teisininkai siekia užtikrinti, kad teisės procesas būtų aiškus, skaidrus ir objektyvus, o sprendimai būtų grindžiami teisės normomis ir teisės aktų interpretacija. Teisinis argumentavimas yra būtinas norint užtikrinti teisinį procesą ir teisingumą teismuose bei kitose teisinėse srityse. Teisinės kalbos tikslas yra garantuoti, kad teisės aktai, teisinių dokumentų, sutarčių, teismo sprendimų ir kitų teisinės srities dokumentų formuluotė būtų tiksliai ir teisingai suvokta ir interpretuota visų suinteresuotųjų šalių¹¹. Tai padeda

9 Gumbis, *supra note*, 3: 64.

10 *Ibid.*

11 Ramunė Miežanskienė ir Aušra Tartilaitė, „Teisinės kalbos aiškumo poreikis viešajame sektoriuje: viešųjų paslaugų vartojimo sutarčių atvejis“, *Viešoji politika ir administravimas* 13(1) (2014): 65–79. <https://vpa.ktu.lt/index.php/PPA/article/view/6510/3527>.

išvengti nesusipratimų ir neteisingų interpretacijų, taip pat užtikrina teisės aktų taikymo kokybę ir skaidrumą teisinėje sistemoje.

Pabrėžtina, teisinis argumentavimas turi savo unikalių ypatumų, kurie būdingi teisiniam kontekstui. Šie ypatumai gali apimti: teisinės normos ir taisyklių taikymą, teisės aktų aiškinimą, teismo praktikos visumos analizę, faktų ir įrodymų svarbą, formalių procedūrų laikymąsi ir kt. Šie ypatumai atskiria teisinį argumentavimą nuo kitų argumentavimo formų, nes jie būdingi būtent teisės srityje, kurioje teisinės normos ir procedūros yra labai svarbios. Teisinis argumentavimas yra būtinas teisiniuose procesuose, kad būtų užtikrintas teisingumas, teisėtumas ir teisės aktų taikymo tikslumas. Visi šie ypatumai leidžia teisininkams efektyviai pateikti savo poziciją remiantis teisės aktų nuostatomis, precedentais ir argumentų pagrindais. Taigi, teisinio argumentavimo ypatumai yra unikalūs ir būdingi būtent teisiniam kontekstui. Jie apima teisinės kalbos formalumą, objektyvius teisės principus, precedento ir teismų praktikos analizę, faktų ir įrodymų vertinimą, taip pat formalių procedūrų laikymąsi. Teisinis argumentavimas yra pagrįstas logika, taisyklių aiškinimu, teismų sprendimų analize ir teisinės doktrinos naudojimu siekiant paremti teisinę poziciją.

Apibendrinant teisinio argumentavimo sąvokos analizę ir aptariant jos ypatumus galima teigti, kad teisinis argumentavimas – tai proceso dalis, kuri leidžia teisininkams kurti loginius ryšius tarp teisinių faktų ir pagrįsti savo teiginius. Teisinis argumentavimas turi būti pagrįstas logika, taisyklių aiškinimu, teismų sprendimų analize ir teisinės doktrinos naudojimu siekiant paremti teisinę poziciją. Be to, teisinis argumentavimas yra neatsiejama teisinio proceso dalis, kurianti pagrįstus teisinius sprendimus ir užtikrinanti teisingumą bei sąžiningumą.

2. Teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose

Analizuojant yra keliamas retorinis klausimas, kodėl būtent teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose. Atrodo, kad būtų galima analizuoti

tiesiog teisinį argumentavimą, tačiau taip nėra. Donatas Murauskas savo daktaro disertacijoje nurodė, kad teisinis argumentavimas atsiskleidžia būtent per teismų sprendimus, todėl svarbu analizuoti teisinį argumentavimą teismų sprendimuose – „teismo sprendimas gali būti suprantamas kaip teismo padaryta išvada dėl teisme iškeltos klausimo“. Akivaizdu, kad teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose yra esminis procesas, kurį naudoja teisininkai siekdami pateikti savo teises pozicijas ir įtikinti teisėjus ar kitus sprendimus priimančius subjektus. Tai kompleksinis metodas, apimantis įvairias strategijas ir taktikas, grindžiamas teisės normomis, precedentais ir kitais argumentais. Šis procesas svarbus ne tik individualių bylų sprendimui, bet ir teisės praktikos bei precedentinės teisės formavimui. Teisinis argumentavimas ypač išryškėja civilinėse, baudžiamosiose ir administracinėse bylose, kuriose teismų sprendimai gali itin paveikti piliečių teises, laisves ir interesus. Todėl efektyvus teisinis argumentavimas yra svarbus siekiant užtikrinti vienodą teisės normų taikymą, sąžiningą teismo procesą ir galutinį teisingą sprendimą.

Svarbu tai, kad „teisėjai vykdydami savo funkcijas turi atskleisti visuomenės konsensusą, tačiau tai nebūtinai turi reikšti daugumos nuomonę atspindinčias vertybes – tai turi būti tokie visuomenės veiklos rėmai, kurie atspindi nuolatinis visuomenės veikimo principus. Taip teisėjas tampa teisės tikslų ieškotoju“¹². Teismo sprendimas visada turi savo eksplikitinę pusę, kuri leidžia stebėtojai iš išorės identifikuoti teisėjo vertybinį pasirinkimą, tai yra teismo sprendimo motyvai, kuriais remiantis daromas vienas ar kitas pasirinkimas. Pavyzdžiui, mokslinėje doktrinoje yra teigiama, kad visapusiškai argumentuoti sprendimą kartais būna sudėtinga dėl skirtingo sprendimą priimančių teisėjų požiūrio į ginčą, nevienodos jų patirties, kvalifikacijos¹³. Tačiau siekdami užtikrinti objektyvumą ir teisingumą teismo sprendimuose teisėjai turi labai atidžiai įvertinti visus pateiktus teisinius

12 Donatas Murauskas, „Instrumentalizmas teismų sprendimuose: argumentavimas įvertinus socialinius padarinius“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2015), 40–41.

13 *Ibid.*

argumentus ir faktus bei tinkamai juos įvertinti, remtis teisės normomis ir kriterijais, kurie yra susiję su konkrečia byla. Būtent taip ir yra užtikrinamas teisingas ir teisėtas sprendimas, kuris atitinka teisės aktų reikalavimus ir teisingumo principus. Teisėjai turi atidžiai ir objektyviai analizuoti visus aspektus siekdami užtikrinti teisingumą, teisėtumą ir teisės vienodumą teismo sprendimuose. Tai yra būtina siekiant užtikrinti teisinio proceso skaidrumą, sąžiningumą ir pasitikėjimą teisine sistema. Būtent šiuos žodžius pagrindžia ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019-04-30 nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-112-895/2019¹⁴. Ši byla puikiai iliustruoja, kad visus pateiktus argumentus ir faktus reikia labai atidžiai ir tinkamai įvertinti remiantis teisės normomis ir kriterijais, kurie yra susiję su konkrečia byla, kad būtų priimtas teisingas ir teisėtas nuosprendis ar kitas baigiamasis teismo aktas. „Teismo procesinio sprendimo turinys, kuriame ir yra nurodytas teismo argumentavimas, turi būti aiškus, logiškas, nuoseklus ir įtikinamas.“ Iš to darytina išvada, kad nuosprendis ar kitas teismo baigiamasis aktas visada turi būti teisėtas ir pagrįstas, o tai parodo ir teisinio argumentavimo svarbą. Taigi, vertinant teisinį argumentavimą Lietuvos teismuose reikia atsižvelgti į teismų sprendimų pagrįstumą ir aiškumą. Tai reiškia, kad teismų sprendimai turi būti pagrįsti teisės šaltiniais, aiškiais faktiniais duomenimis ir teisiniais argumentais¹⁵. Šios sąlygos užtikrina, kad teismo sprendimai būtų pagrįsti teisės principais ir teisės aktų nuostatomis, taip pat užtikrina, kad sprendimai būtų skaidrūs visuomenei.

Be to, teigtina, kad teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose grindžiamas teisinių precedentų principu, o tai reiškia, kad teismai priima sprendimus atsižvelgdami į ankstesnių teismų sprendimus toje pačioje ar panašioje teisinėje situacijoje. Teisiniai precedentai padeda užtikrinti teisingumą ir nuoseklumą teismų sprendimuose. Be to, teisinis argumentavimas Lietuvos teismų

14 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-112-895/2019“, <https://www.lat.lt/lt/doclib/an8yddkx4o74aankjk2bzkcmluxhmxtf>.

15 Teismas ir teisingas bylos nagrinėjimas „Pagrįstas sprendimas“, Žmogaus teisių gidas, <https://www.zmogausteisiugidas.lt/lt/temos/teismas-ir-teisingas-bylos-nagrinejimas/civiline-teisena/procedurines-garantijos/pagrįstas-sprendimas>.

sprendimuose remiasi tarptautiniais teisės aktais, esą, žinoma, kad Lietuva yra pasirašiusi įvairius tarptautinius susitarimus ir konvencijas, todėl teismai dažnai atsižvelgia į tarptautinius teisinius principus ir normas sprenddami teisinius ginčus. Visa tai svarbu siekiant užtikrinti teisės vienodumą ir atitikimą tarptautinėms teisės normoms.

Pasakytina, kad teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose – tai procesas, kai šalys pateikia savo argumentus, teisinę poziciją ir įrodymus teismui siekdamos įtikinti teisėją ir kitas šalis dėl jų teisėtumo ir pagrįstumo. Tai yra reikšmingas elementas teisiniuose procesuose, kuriuo remdamiesi teisėjai priima galutinius sprendimus. Teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose paprastai apima šiuos veiksmus: teisinės pozicijos pateikimą, kai asmenys teisme pateikia savo teisinę poziciją dėl ginčo ar bylos esmės remdamiesi teisės aktais, teismų praktika, taip pat apima ir teisės aktų aiškinimą, kai šalys ar jų atstovai aiškina, kaip taikomi teisės aktai konkrečioje byloje ir kaip jie turėtų būti interpretuojami teisės kontekste, taip pat apima ir faktų bei įrodymų pateikimą, teisės aktų interpretavimą, kai teisėjai nagrinėja teisės aktus ir juos interpretuoja siekdami nustatyti, kaip teisės normos turėtų būti taikomos konkrečioje byloje. Teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose – tai procesas, kuris reikalauja gebėjimo taikyti teisės normas ir teisingumo siekio. Taigi, tai yra reikšminga teisinės sistemos dalis, kuri padeda užtikrinti teisės aktų vykdymą ir užtikrina teismų nepriklausomumą bei objektyvumą. Tai neatsiejama teisinio proceso dalis, kuri užtikrina teisinį aiškumą, skaidrumą ir teisės aktų vykdymą.

Taigi, teisinis argumentavimas – esminis sprendimų priėmimo elementas teismuose, nes jis leidžia teisėjams aiškiai ir pagrįstai pateikti savo pozicijas ir motyvus. Jis veikia sprendimų priėmimą, kadangi užtikrina, kad teisėjai ir kitos teisėtvarkos institucijos priimtų pagrįstus ir teisingus sprendimus. Teisinis argumentavimas padeda skaidriai interpretuoti teisės normas, nustatyti jų pritaikymo ribas konkrečiose bylose ir išspręsti teisinius ginčus remiantis teisiniais

principais¹⁶. Be kita ko, teisinis argumentavimas atlieka reikšmingas funkcijas sprendžiant teisinius ginčus ir priimant teisinius sprendimus. Pavyzdžiui, teisinis argumentavimas užtikrina, kad būtų pateikti pagrįsti ir teisiškai tinkami argumentai remiantis teisės aktais, teismų praktika ir teisine doktrina, tai padeda užtikrinti, kad teisės sprendimai būtų grindžiami tik teisiniais principais ir objektyviais duomenimis, o ne asmeniniais ar nepagrįstais teiginiais. Teisinis argumentavimas taip pat yra skirtas siekti teisingumo teisiniuose procesuose užtikrinant, kad teisės aktai būtų taikomi teisingai ir proporcingai atsižvelgiant į konkrečią bylą ar ginčą. Tai padeda užtikrinti, kad teisės sprendimai atitiktų teisingumo principus ir būtų priimti sąžiningai. Kadangi teisinis argumentavimas yra skirtas užtikrinti, kad teisės sprendimai būtų priimami sąžiningai, atsižvelgiant į teisės aktų taikymo principus ir teisingumo standartus, iš to darytina išvada, kad tai padeda išvengti bet kokio neteisingumo ar šalių nepagrįstos nelaimės, kuri gali kilti dėl neteisingų ar nepagrįstų sprendimų. Teisinis argumentavimas padeda aiškiai ir tiksliai interpretuoti teisės aktus siekiant užtikrinti teisės aktų skaidrumą ir suprantamumą visiems suinteresuotiems asmenims, tai leidžia aiškiai ir objektyviai interpretuoti teisės normas, kad nebūtų jokio netikslumo ar dviprasmybės¹⁷. Visa tai užtikrina teisingus ir pagrįstus sprendimus, kurie atitinka teisės aktus ir teisingumo standartus.

2.1. Teisinio argumentavimo tendencijos ir pavyzdžiai Lietuvos teismų praktikoje

Per pastaruosius metus užfiksuotos kelios tendencijos, kurios atsispindi aiškiant teisės aktus ir sprendžiant teisinius ginčus. Viena iš šių tendencijų yra susijusi su teisės aktų interpretacija, kai teismai siekia atsižvelgti į tarptautinius teisės standartus ir Europos Sąjungos teisės normas siekdami derinti nacionalinę teisę su tarptautiniais įsipareigojimais. Be to, pastebimas polinkis teisės doktriną

¹⁶ Gumbis, *supra* note 3: 62.

¹⁷ Murauskas, *supra* note, 12: 42.

naudoti kaip pagrindinį argumentavimo šaltinį siekiant atsižvelgti į teisės mokslo nuomones ir interpretacijas teisės praktikoje. Tai leidžia teismams analizuoti teisės normas ir jų taikymą konkrečiose bylose. Kitas aspektas yra susijęs su teismų precedento taikymu, kuris leidžia teismams remtis ankstesniais sprendimais siekiant formuoti teisinę praktiką ir užtikrinti teisinį stabilumą bei skaidrumą sprendžiant panašius teisinius ginčus¹⁸. Pabrėžtina, kad pastaruoju metu įvairiuose teisiniuose ginčiuose fiksuojamos tam tikros tendencijos, įskaitant nuolatinį lingvistinį argumentavimą, grindžiamą įstatymų pastraipų tekstiniu aiškinimu ir konkrečių žodžių reikšmės taikymu. Be to, pastebimas ir polinkis į sisteminių argumentavimą, kai teisės normos interpretuojamos atsižvelgiant į visą teisinę sistemą ir jos struktūrą. Lietuvos teismai taip pat aktyviai analizuoja kitų valstybių teisines sistemas arba panašių atvejų sprendimus siekdami juos palyginti su esamais teismo sprendimais. Be to, teisinėje praktikoje dažnai pasitaiko teleologinis argumentavimas, orientuotas į teisės aktų tikslus ir paskirtį. Teisės principų argumentavimas tampa vis svarbesnis Lietuvos teisinių ginčų nagrinėjimo procese siekiant užtikrinti teisingumo ir proporcingumo principų laikymąsi. Tendencijos taip pat rodo, kad Lietuvos teismai vis dažniau remiasi ankstesniais teismo sprendimais ir precedentais siekdami pateisinti savo sprendimus ir užtikrinti teisinį nuoseklumą ir skaidrumą¹⁹. Tai rodo, kad teisinis argumentavimas Lietuvos teismuose yra kintantis ir adaptyvus siekiant užtikrinti teisingumą, skaidrumą ir teisinį nuoseklumą visose teisinėse situacijose.

Taigi, Lietuvos teismuose gali būti įvairių pavyzdžių, atspindinčių teisinio argumentavimo įvairovę ir tendencijas. Pavyzdžiui, lingvistinis argumentavimas gali pasireikšti teismų sprendimuose, kai teisėjai tiesiogiai remiasi įstatymų tekstais ir jų žodiniu aiškinimu siekdami aiškiai nustatyti teisės normų prasmę

18 Lietuvos Aukščiausias Teismas, „Teismo precedentas kaip vienodos teismų praktikos formavimo priemonė“, 2018, https://www.lat.lt/data/public/uploads/2018/01/pranesimas_teismo-precedentas-ignas-vegele-2016-09-15.docx.

19 Murauskas, *supra note*, 12: 44.

konkrečioje byloje. Šis metodas taip pat gali būti taikomas ginant įvairias teisi-
nes interpretacijas dėl tam tikrų teisės aktų. Sistemini argumentavimas dažnas
teismų sprendimuose, kurie atsižvelgia į visą teisinę sistemą ir kitus susijusius tei-
sės aktus siekdami užtikrinti teisinį nuoseklumą ir logiką sprenddami konkrečias
teisines problemas. Tendencijos taip pat rodo, kad Lietuvos teismai vis dažniau
taiko lyginamąjį argumentavimą, kad galėtų remtis kitų šalių teisės sistemų arba
tarptautiniu teisės praktikos pavyzdžiais siekdami palyginti ir geriau suprasti
nagrinėjamos bylos kontekstą. „Be to, pastebimos tendencijos naudoti teleologi-
nį argumentavimą, kuris yra orientuotas į teisės aktų tikslus ir paskirtį, siekiant
užtikrinti teisės normų taikymą atsižvelgiant į bendrus visuomenės interesus ar
vertybes.“²⁰ Teisiniai principai, tokie kaip teisingumas, proporcingumas ir teisės
pusiausvyra, dažnai atspindi teismų sprendimuose, jie rodo tendenciją įvairiais
būdais interpretuoti ir taikyti teisės normas siekiant užtikrinti teisės aktų suderi-
namumą su visuomenės vertybėmis ir teisingumo principais²¹. Šie pavyzdžiai ir
polinkiai atspindi teisinio argumentavimo lankstumą ir sudėtingumą Lietuvos
teisės sistemoje, kurioje siekiama užtikrinti teisinį skaidrumą, teisingumą ir atiti-
kimą teisės aktų tikslams bei vertybėms.

Teismams neretai kyla iššūkis suderinti tradicinių teisės principų laikymąsi
su poreikiu prisitaikyti prie besikeičiančios šiuolaikinės visuomenės reikalavimų.
Pastarųjų metų tendencijos rodo, kad vis daugiau dėmesio skiriama derinant tei-
sinius motyvus ir pagrindus su Europos Sąjungos direktyvomis. Taip pat vis daž-
niau pasitelkiami įtakingi tarptautinių teismų precedentai, kurie praturtina Lie-
tuvos teismuose pateikiamus teisinius argumentus. Ši kintanti situacija pabrėžia
subtilią ir kontekstui jautrią teisinės argumentacijos strategijų svarbą Lietuvoje,
kurioje praktikuojantys teisininkai siekia subalansuoti nusistovėjusias tradicijas
su naujovėmis siekdami užtikrinti teisingą teisingumo vykdymą.

²⁰ Baltrimas ir Lankauskas, *supra note*, 2.

²¹ *Ibid.*

Šnekant apie teisinės argumentacijos pavyzdžius ir tendencijas išskirtini keli svarbūs aspektai: žmogaus teisių klausimai, konstituciniai iššūkiai, Europos Sąjungos įtaka, precedentai, skaitmeninės technologijos ir daug kitų. Pavyzdžiui, jei byloje kyla esminiai teisiniai argumentai, susiję su potencialiais žmogaus teisių pažeidimais (pvz., diskriminacija), formuojasi tendencija, kad Lietuvos teismai vis labiau orientuojasi į tarptautinius žmogaus teisių standartus siekdami derinti savo sprendimus su Europos žmogaus teisių konvencija ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) jurisprudencija. Kalbant apie konstitucinius iššūkius akcentuotina, kad teisinių argumentų analizė dažnai susijusi su tam tikrų teisės aktų konstitucingumo ginčais. Tokiose situacijose vis labiau pastebimas polinkis remtis konstituciniais principais siekiant išspręsti šiuolaikines problemas, tai rodo didėjančią pagrindinių teisių ir jų pritaikymo skirtingose situacijose suvokimą. Taigi, Europos Sąjungos teisės įtaka yra taip pat stebima tendencija, kai teismai siekia derinti nacionalinius teisės principus su ES reglamentais. Tai reiškia, kad vis dažniau yra pateikiami argumentai remiantis Europos Sąjungos direktyvomis ar kitais teisės aktais. Pavyzdžiui, precedento atveju teisininkai remiasi LR Aukščiausiojo Teismo ar tarptautinių teismų sprendimais, kad pagrįstų savo teisinius argumentus, ypač sprendžiant naujus ar sudėtingus, specifinius klausimus. Ir vėl šiuo atveju yra polinkis į tai, kad precedentų, taip pat ir iš tarptautinių šaltinių, didėja, o tai parodo platesnį teisinių standartų pripažinimą ir prisideda prie kosmopolitiškesnio teisinio diskurso kūrimo.

Pastebėtos tendencijos rodo, kad teisinė argumentacija Lietuvos teismų sprendimuose yra lanksčiai prisitaikanti siekiant užtikrinti teisinį skaidrumą, teisingumą ir teisės aktų tikslų bei vertybių atitikimą. Įvairūs pavyzdžiai, apimantys žmogaus teisių klausimus, konstitucinius iššūkius, Europos Sąjungos įtaką, precedento taikymą ir daug kitų aspektų, demonstruoja teisinio argumentavimo įvairovę ir jo prisitaikymą prie besikeičiančios teisinės ir visuomeninės aplinkos. Šios dinamiškos tendencijos leidžia teismams veiksmingai laviruoti tarp kintančių

srovių siekiant užtikrinti teisinę tvarką ir tinkamą sprendimų priėmimą.

3. Tarptautinių teismų teisės aiškinimo įtaka Lietuvos teismų sprendimams

Analizuojant matyti, kad teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose tiesiogiai siejamas su tarptautinių teismų, tokių kaip EŽTT ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT), įtaka. Šie teismai nustato normas ir gaires, pagal kurias Lietuvos teismai nagrinėja bylas ir sprendžia konkrečius klausimus. Jų sprendimai ir teisės normų interpretacijos yra esminės kiekvieno proceso dalys, todėl Lietuvos teismai dažnai remiasi tarptautinių teismų principais ir sprendimais aiškindami ir taikydami teisę. Dėl šios įtakos Lietuvos teisinė sistema atitinka Europos teisės standartus ir vertybes užtikrindama sąžiningumą ir gerbdama žmogaus teises. Todėl, analizuojant teisinį argumentavimą Lietuvos teismų sprendimuose, būtina atsižvelgti į tarptautinių teismų įtaką, kuri itin paveiki šia me procese.

Mokslinėje doktrinoje teigiama, kad ir Lietuvos, ir didžiosios dalies Europos valstybių teisei yra artimas ir aktualus požiūris, kuris yra formuojamas EŽTT, aiškinančio ir taikančio Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją²². Svarbu pasakyti, kad teisinio argumentavimo turinys EŽTT jurisdikcijoje kyla iš Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies nuostatų. Nepaisant to, kad EŽTT 6 straipsnio 1 dalyje nėra išsamiai apibrėžti reikalavimai dėl nacionalinių teismų teisinio argumentavimo, tai nėra ypatingas atvejis. Panašiai kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos atveju, teismų sprendimų motyvavimas ir argumentavimas yra svarbi sritis, kurią išsamiau tirti ir analizuoti – teisėtyrininkų užduotis, o teismų jurisprudencijai daugiausia tenka orientuotis į aiškiai pripažintus argumentavimo standartus. Vertindamas argumentavimo standartus, kurių privalo laikytis Konvencijos nariai, EŽTT pabrėžia, kad teismų sprendimai turi būti tinkamai

22 „Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (Europos Žmogaus teisių konvencija)“, 1950 m., https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_lit.

pagrįsti ir motyvuoti. Šis reikalavimas gali kisti priklausomai nuo kiekvienos individualios bylos aplinkybių ir svarbos.

Kalbant apie ESTT paminėtina, kad teisinio argumentavimo turinio klausimas eksplacitiškai nurodomas vienoje ESTT statuto nuostatoje²³ – 36 straipsnyje nurodyta, kad teismo sprendimuose nurodomos priežastys, kuriomis jie yra grindžiami. Ši nuostata iš esmės nieko nesako apie argumentų turinį, taip yra pažymimas reikalavimas pagrįsti teismo sprendimus apskritai. ESTT byloje *Komisija prieš Atlantic Container Line ir kitus* Komisijos buvo paprašyta taikyti vieną iš savo praktikoje įvardytų sąlygų laikinosioms apsaugoms priemonėms, t. y. konstatuoti priežastinio ryšio tarp ginčijamo akto ir asmeniui padarytos žalos buvimo tikėtinumą. Teismas, argumentuodamas, kodėl šiuo atveju ši sąlyga nėra lemianti, aiškiai nurodė, kad jis yra laisvas vertinti įvairias šalių pateiktas aplinkybes, o sprendimą turi lemti labiau pagrindžiančios aplinkybės, – teismas aiškiai nurodė, kad jį įpareigoja ne konkretūs nuostatos taikymo būtini elementai, bet argumentų dėl nuostatos taikymo visuma. Nors konkretūs reikalavimai argumentų turiniui teismo nepatvirtinti, bet pati argumentacinės metodologijos idėja (labiau pagrindžiančio argumento pateikimas) yra akivaizdi²⁴. Taigi, ESTT statuto 36 straipsnyje yra aiškiai nurodyta, kad teismo sprendimuose turi būti pateikiamos priežastys, kuriomis jie yra grindžiami²⁵, tai galima vadinti reikalavimu pagrįsti teismo sprendimą.

Lietuvoje pareiga motyvuoti teismo sprendimus kyla iš konstitucinių imperatyvų, kad teisingumą vykdo tik teismai, kad teisė negali būti nevieša, taip pat iš Konstitucijos kylantis reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą²⁶. Pareiga motyvuoti teismo sprendimą grindžiama ne tik prigimtinio teisingumo principais, tai kartu

23 „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo Statuto suvestinė redakcija“, https://curia.europa.eu/jcms/jcms/p1_219157/lt/.

24 Murauskas, *supra note*, 12.

25 „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo Statuto suvestinė redakcija“, *op. cit.*, 36 straipsnis.

26 Murauskas, *op. cit.*, 62.

ir susiję su būtinumu įrodyti šalims ir kitiems asmenims, kad sprendimas yra teisėtas ir teisingas, taip pat su galimybe užtikrinti efektyvią teismo sprendimo pagrįstumo ir teisėtumo kontrolę. Tinkamas teismo sprendimo motyvavimas yra svarbus teisės į teisingą bylos nagrinėjimą įgyvendinimo aspektas. Tačiau teismo pareiga pagrįsti priimtą sprendimą neturėtų būti tiesiogiai suvokiama kaip reikalavimas detaliai atsakyti į kiekvieną argumentą²⁷. Taigi, teismo sprendimai turi būti motyvuoti ir dažnu atveju teismo sprendimo kokybė daugiausia priklauso nuo pačios argumentacijos kokybės. Akcentuotina, kad argumentai turi būti svarūs, nuoseklūs, aiškūs, nedviprasmiški ir neprieštarauti vienas kitam. Asmenys turėtų suprasti argumentų, paskatinusių teisėją priimti tokį sprendimą, seką. Sprendimo argumentai parodo teisėjo veiklos atitiktį EŽTT suformuluotiems principams (ypač gynybos teisei ir teisei į teisingą teismo procesą)²⁸.

3.1. Tarptautinių teismų praktikos įtaka teisiniam argumentavimui Lietuvos teismų sprendimuose

Tarptautinių teismų praktika svariai veikia teisinį argumentavimą Lietuvos teismų sprendimuose. Ši įtaka aiškiai matyti tiek dėl pačių tarptautinių teismų sprendimų, kurių interpretacijos yra svarbios ir Lietuvos teismų praktikai, tiek dėl to, kaip šie sprendimai gali paveikti Lietuvos teisėjų būdą argumentuoti ir priimti sprendimus. Tarptautinių teismų sprendimai, ypač tokių kaip EŽTT ir ESTT, gali būti naudojami kaip orientyrai Lietuvos teismuose, ypač nagrinėjant žmogaus teisių pažeidimų atvejus. Tai reiškia, kad Lietuvos teismai gali remtis tarptautinėmis žmogaus teisių standartais ir sprendimais, kad priimtų teisingus sprendimus. Be to, tarptautinių teismų argumentavimo praktika tiesiogiai veikia Lietuvos teismų sprendimų argumentavimą. Jei tarptautiniai teismai pateikia tam tikras interpretacijas ar pagrindimus savo sprendimuose, tai gali nulemti ir

27 Veslava Šumkovska, „Absoliutūs sprendimo negaliojimo pagrindai: teorija ir praktika“ (magistro baigiamasis darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2012), 40, <https://vb.mruni.eu/object/elaba:1988663/1988663.pdf>.

28 Konsultacinė Europos Teisėjų Taryba (CCJE), nuomonė Nr. 11 „Dėl teismų sprendimų kokybės“ (2008), <https://rm.coe.int/16807481d7>.

Lietuvos teismų argumentavimo būdą bei sprendimų priėmimą. Šie veiksniai, susiklostantys iš tarptautinių teismų praktikos, svariai prisideda formuojant teisinę praktiką Lietuvoje, užtikrinant, kad ji atitiktų tarptautinius teisės standartus ir interpretacijas bei prisidėtų prie teisinės sistemos suderinimo.

Lietuvos teismų praktikoje aiškinimo kryptys yra labai įvairios, tačiau galima išskirti du pagrindinius aspektus: pirma, tarptautinių teismų pamokos, ir antra, verdiktai. Šie du aspektai yra reikšmingi užtikrinant teisingumą ir teisėtumą Lietuvos teismų praktikoje. Tarptautinių teismų pamokos gali reikšti šių teismų sprendimų ir nutarimų analizę, kai aiškinami svarbūs teisės principai ir standartai. Yra žinoma, kad EŽTT ir ESTT turi įtakos Lietuvos teismų sprendimams, kadangi jie ne vien tik formuoja teisės principus, bet ir padeda aiškinti ir taikyti juos konkrečiose bylose. Teigtina, kad Lietuvos teismų praktikoje yra nustatytos įvairios tendencijos, kurios atsirado ir yra kildinamos būtent iš EŽTT ir ESTT praktikos. Šios tendencijos apima išipareigojimų vykdymą ir siekį derinti nacionalinę teisę su tarptautiniais išipareigojimais, ypač sprendžiant klausimus, susijusius su žmogaus teisėmis. Lietuvos teismai yra linkę atsižvelgti į tarptautinių teismų sprendimus ir jų interpretacijas, kad užtikrintų atitikimą tarptautinėms žmogaus teisių standartams. Taigi, tarptautinių teismų sprendimai ir praktika, kuriuos galima pavadinti pamokomis, yra reikšmingi Lietuvos teismų praktikai ir teismo sprendimams. Lietuvoje teismai dažnai remiasi EŽTT ir ESTT pamokomis, ypač ginčiuose, susijusiuose su žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Kalbant apie verdiktus arba, kitaip tariant, sprendimus, pasakytina, kad EŽTT sprendimai ir nutarimai dažniausiai susiję su žmogaus teisių pažeidimais Europos Tarybos valstybėse narėse, ir jie gali būti naudojami kaip precedentai, kurie padeda formuoti teisės principus ir standartus²⁹. O ESTT priima sprendimus ir nutarimus dėl Europos Sąjungos teisės taikymo ir aiškinimo, jie gali turėti tiesioginį poveikį ES

29 Vyriausybės atstovas Europos Žmogaus Teisių Teisme, „Kreipimosi į EŽTT tvarka“, <http://lrv-atstovas-eztt.lt/page/kreipimosi-i-eztt-tvarka>.

teisės aktams ir valstybių narių teisės sistemoms³⁰. Abiejų teismų verdiktai arba sprendimai padeda geriau suprasti ir taikyti teisės principus praktikoje. Taigi, Lietuvos teismų sprendimai, arba kitaip verdiktai, yra reikšmingi formuojant teisės doktriną ir praktiką, nes jie ne vien nustato teisės principus, bet ir padeda aiškinti ir taikyti juos konkrečiose bylose³¹. Teismų sprendimai taip pat padeda užtikrinti ir teisingumą. Lietuvos teismų sprendimai, susiję su konkrečiomis bylomis ir ginčais, taip pat formuoja svarbią aiškinimo kryptį. Jų aiškinimo kryptys taip pat apima sprendimų priėmimą pagal konkrečius teisės aktus ir teisės normas. Teismai stengiasi aiškiai interpretuoti teisės aktus ir taikyti juos konkrečiose bylose siekdami užtikrinti teisingumą ir teisės sistemos stabilumą. Be kita ko, verdiktuose dažni aiškūs argumentai ir pagrindimai, pagal kuriuos ir yra priimami teisės sprendimai. Šie verdiktai dažnai formuoja teismų precedento sistemą, kuria remiantis ateityje yra sprendžiami panašūs teisiniai ginčai.

Teigtina, kad teismų sprendimai ne tik formuoja teisinę praktiką, bet taip pat užtikrina teisingumą ir padeda tinkamai suprasti bei taikyti teisės principus konkrečiais atvejais. Šie sprendimai, veikdami kaip precedentai, nurodo, kaip teisės normos turėtų būti taikomos konkrečiose situacijose ir užtikrintų teisingumą bei pagrįstumą teismų sprendimuose. Be to, jie sudaro teismų precedento sistemą, kuria remiantis bus sprendžiami būsimi panašūs teisiniai ginčai ir klausimai. Apibendrinant aiškinimo kryptis Lietuvos teismų praktikoje darytina išvada, kad tarptautinių teismų pamokos ir verdiktai užtikrina teisės aktų aiškumą, teisingumą, sprendimų pagrįstumą ir atitikimą tarptautiniams teisės standartams. Pabrėžtina, kad tarptautinių teismų sprendimai ir praktika sudaro svarbią Lietuvos teismų praktikos dalį, kadangi nustatomi esminiai teisės principai ir standartai, kurie lemia teisės aktų aiškinimą ir sprendimų priėmimą Lietuvos teismuose. Nustatyta, kad, remdamiesi tarptautinių teismų išvadomis ir precedентаis, teismai

30 „Europos Sąjungos Teisingumo teismo praktika“, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, <https://www.lat.lt/teismu-praktika/tarptautiniu-teismu-praktika-europos-sajungos-teisingumo-teismo-praktika/70>.

31 Europos e. teisingumo portalas, „ES teismų praktika“, https://e-justice.europa.eu/12/LT/eu_case_law.

gali užtikrinti teisingą ir objektyvų sprendimų priėmimą, kuris atitiktų tiek nacionalinius, tiek tarptautinius teisinės sistemos principus ir standartus. Todėl galima daryti išvadą, kad tiek pamokos, tiek precedentai yra svarbūs teisinio argumentavimo procese Lietuvos teismų sprendimuose.

Kalbant apie tarptautinių teismų įtaką Lietuvos teismų sprendimams svarbu paminėti, kad šie teismai yra svarbiausi formuojant teisinę praktiką šalyje. Tai reiškia, kad Lietuvos teismai, nagrinėdami klausimus, susijusius su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, dažnai remiasi tarptautinių teismų praktika, sprendimų motyvais ir interpretacija, siekdami suderinti nacionalinę teisę su tarptautiniais standartais. Be to, tarptautiniai teismai savo sprendimuose dažnai iškelia vertybes ir pabrėžia pagrindinius teisės principus, kurių laikosi ir Lietuvos teismai. Pavyzdžiui, EŽTT ir ESTT garantuoja teisę į teisingumą, teisminę gynybą ir teisės viršenybės principą, kuriuo užtikrinama ES teisės viršenybė prieš nacionalinę teisę, lygybė prieš įstatymą ir kt. Tai padeda užtikrinti, kad teismo sprendimai atitiktų aukščiausius teisės standartus, taip pat padeda taikyti teisės normas Lietuvos teismuose. Be to, tarptautinių teismų sprendimai gali formuoti teisės doktriną ir teismų precedento sistemą Lietuvoje atspindint tarptautinius teisės principus, kuriais galima vadovautis nagrinėjant bylas, susijusias su žmogaus teisių klausimais. Šie sprendimai gali turėti įtakos teisės aktų aiškinimui ir taikymui Lietuvoje nustatant aiškesnius teisinio reguliavimo principus. Tarptautinių teismų sprendimai yra svarbūs teisės principų formavimui, kurie taip pat taikomi Lietuvos teismų sprendimuose. Todėl teisės doktrina ir teismų precedentai dažnai atspindi tarptautinius teisės principus, kuriais galima remtis priimant sprendimus Lietuvos teismuose. Visa tai tik dar kartą patvirtina, kad tarptautinių teismų sprendimai ir praktika reikšmingai prisideda prie teisinio argumentavimo ir tinkamo sprendimų priėmimo Lietuvos teismuose.

Apibendrinant galima daryti keletą išvadų. Pirma, teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose tiesiogiai siejamas su tarptautiniais teismais. Šie

teismai nustato normas ir gaires, kurių Lietuvos teismai turi laikytis nagrinėdami bylas ar sprenddami tam tikrus klausimus. Antra, visi teismų sprendimai privalo būti pagrįsti logiškais, aiškiais ir svariais argumentais, atitinkančiais tarptautinės ir nacionalinės teisės standartus. Trečia, Lietuvos teismai dažnai pasislenka prie tarptautinių teismų pamokų, ypač ginčiuose, susijusiuose su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, kur verdiktai dažnai rodo aiškius argumentus ir pagrindimus, kuriais remiantis priimami teisės sprendimai. Šie verdiktai dažnai formuoja teismų precedento sistemą, leidžiančią ateityje nagrinėti panašius teisinius ginčus. Todėl, remdamiesi tarptautinių teismų pamokomis ir verdiktais, Lietuvos teismai gali užtikrinti teisingą ir objektyvų sprendimų priėmimą. Taigi, teisinis argumentavimas Lietuvos teismų sprendimuose akivaizdžiai atspindi tarptautinių teismų įtaką ir reikšmingai veikia Lietuvos teisės sistemą ir teisės argumentavimo praktiką. Remiantis tarptautinių teismų sprendimais, teisės doktrina ir teismų precedentai dažnai atitinka tarptautinius teisės principus, kurie yra pritaikomi nacionaliniame kontekste užtikrinant teisingumą ir teisėtumą teismų sprendimuose.

Išvados

Teisinis argumentavimas kaip procesas gali būti suprantamas kaip teisės turinio, teisės esmės nustatymo priemonė. Teisinis argumentavimas turi būti logika, teisės taisyklių išaiškinimu, teismų sprendimų analize pagrįstas procesas.

Teisinio argumentavimo procesas – svarbus teisinio sprendimo formavimo elementas, grindžiamas teisės normomis, precedentsais ir loginiais argumentais. Jis leidžia teisininkams kurti loginius ryšius tarp teisinių faktų, pateisinti savo teiginius ir užtikrinti teisės proceso skaidrumą bei teisingumą. Teisinis argumentavimas yra neatsiejama teisinio proceso dalis, garantuojanti teisės aktų tinkamą interpretaciją ir teisingą jų taikymą.

Tam tikri teisinio argumentavimo ypatumai jį skiria nuo kitų argumentavimo būdų. Šie ypatumai yra svarbūs teisinio proceso skaidrumui, objektyvumui

ir teisingumui. Teisinio argumentavimo ypatumai susiję su tam tikromis unikalios prigimties charakteristikomis, kurios skiria teisinį argumentavimą nuo kitų diskursų formų. Vienas iš svarbiausių ypatumų yra teisinės kalbos, kuri yra formalizuota, specifinė ir nukreipta į teisės aktų bei precedento interpretaciją, naudojimas.

Teismų sprendimų argumentavimo metodai tinkamai užtikrina teisės aktų taikymo tikslą. Šie metodai leidžia priimti aiškius, nuosekliai ir logiškai išdėstytus sprendimus teisine kalba. Tačiau, analizuojant Lietuvos teismų sprendimus, buvo nustatytos tam tikros teisinio argumentavimo ydos, kurios gali paveikti pagrįstumo ir teisėtumo kriterijus teisės aiškinimo procese. Tai apima netinkamą teisės aktų interpretaciją, procedūrų nesilaikymą arba nepakankamą įrodymų vertinimą. Tokios ydos pabrėžia būtinybę nuolat tobulinti teisinio argumentavimo įgūdžius. Be to, užfiksuota tendencija, kad teismai, aiškindami savo sprendimus ir argumentus, vis dažniau pasitelkia tarptautinius teisės standartus, *soft law* taisykles ir teisės mokslo doktriną. Tai rodo, kad teisinio argumentavimo praktika ir siekis atitikti tarptautinius teisės normų standartus keičiasi.

Tarptautinių teismų įtaka argumentuojant Lietuvos teismų sprendimus nuolat didėja. Lietuvos teismai, remdamiesi tarptautinių teismų precedentais, formuoja savo precedento sistemą, kuri tampa svarbi teisinių ginčų sprendimui ateityje, tai užtikrina teisingumą, objektyvumą ir nuoseklumą teismų sprendimų priėmimo procese. Be to, tarptautinių teismų sprendimai ne tik tiesiogiai veikia konkrečių bylų išsprendimą, bet ir formuoja teisės doktriną bei precedento sistemą Lietuvoje. Vadinas, tarptautinė teisė tampa integraliu Lietuvos teisinės sistemos elementu, o teismai, remdamiesi tarptautinių teismų pamokomis ir sprendimais, prisideda prie teisinės sistemos tobulėjimo ir jos atitikimo tarptautinėms bendruomenės normoms.

LEGAL ARGUMENTATION AND ITS SIGNIFICANCE IN LITHUANIAN COURT DECISIONS

Melanija Džafarova

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article analyzes legal argumentation as reflected in Lithuanian court decisions. Legal argumentation involves using legal arguments to prove or refute a certain statement, fact, or legal position. The article provides an analysis of how legal argumentation is related to the application and interpretation of legal acts and court practices in specific factual situations. Lithuanian courts, in their argumentation, assess not only legal norms and similar case practices, but also scholarly doctrine and the validity of parties' arguments. Furthermore, the article discusses how the practices of international courts, including the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union, can influence the Lithuanian legal system and court decisions. The decisions of these international courts serve as important guidelines determining the quality and compatibility of legal argumentation. Analyzing Lithuanian court decisions reveals certain shortcomings in legal argumentation that may affect the process of legal interpretation. These shortcomings may include improper interpretation of legal acts, failure to adhere to formal procedures, inadequate assessment of evidence, and so on. The article also presents conclusions and recommendations aimed at improving the process of legal argumentation and its results in Lithuanian court decisions.

Keywords: argument; legal argumentation; court practice; international courts; court decisions.

THE INTERNATIONAL AND COMPARATIVE WARTIME IMPLICATIONS OF PRESIDENTIAL POWER

Marta Murska

E-mail: mamurska@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University

Scientific tutor: prof. dr. Toma Birmontienė

E-mail: t.birmontiene@mruni.eu

Abstract. This article offers a detailed examination of how presidential powers expand in times of war and the various factors that influence their application across different governmental systems. It provides a comparative perspective that is crucial for understanding the complexities and variations in presidential roles during such critical times. The purpose of this research is to investigate and clearly outline the role of the president of Ukraine within the state administration system by thoroughly analyzing their powers, roles, and influence across all branches of government during wartime. The study aims to compare these elements with similar institutions in the United States, Lithuania, and France. This comparative approach helps to understand the variations and similarities in presidential powers and their implications during wartime across different political systems. The research seeks to provide insights into how these powers affect governance, the balance of authority, and the interplay between national security and democratic values during periods of conflict.

The main ideas of this paper explore the expansion and exercise of presidential powers during wartime, focusing on legal, historical, and political dimensions. The introduction highlights Ukraine as a symbol of resilience in wartime, defending values that underpin both national and international legislation. It

emphasizes the dynamic nature of law-making during war and the need to continue with reforms post conflict. The research covers extensive scholarly work on presidential powers in wartime, providing a comprehensive understanding through theories and real-world applications. Notable scholars such as Carsten Anckar and Amnon Cavari are mentioned, discussing broad interpretations of presidential authority and the importance of constitutional limits. The article delves into a comparison of the roles of presidents in different systems, particularly in parliamentary democracies. It discusses how presidential powers are exercised differently in parliamentary and presidential systems, and the implications for democratic governance.

The Methodology of the Research. The literal method is utilized in this study to achieve an initial understanding of the content of laws governing presidential power during wartime. A review of scientific literature enables the development of critical thinking on the topic, offering insights into the theoretical framework of wartime presidential power. The comparative legal method is used to assess how different legal systems approach the initial qualification of the assessment of presidential powers, providing valuable cross-national insights. The method of abstraction is used to examine the procedure, results, and peculiarities of appealing against decisions made by judicial bodies regarding the initial qualification of presidential powers during wartime. The alternative method acknowledges the existing scholarly debate surrounding the appropriate application of presidential powers in times of conflict. The interview method is used to gather information from more experienced colleagues in the legal field.

This study compares the presidency across four countries: the United States, Lithuania, France, and Ukraine. Each country's model of presidency is explored, discussing the balance of power, the role of checks and balances, and the impact of wartime conditions on presidential powers. The article uses case studies to illustrate how presidential powers are applied in practice during wartime. It

examines specific administrations and their actions, providing insights into the balance between national security needs and democratic principles.

Keywords: presidential powers; wartime governance; constitutional authority; executive leadership; presidential systems; democratic accountability.

Introduction

In wartime conditions, Ukraine is a symbol of indomitability as it defends natural values and principles of human existence. These are the basis of not only national, but also international legislation, which, unfortunately, has turned out to be an ineffective tool for restraining the aggressor state. Law-making activity today is fairly dynamic: on February 24, 2022, the legislation was reformed in accordance with European standards, and temporary laws entered into force during the wartime period. After the end of the war, we must complete these reforms that began in the right direction.

However, the role of the president in parliamentary and presidential systems is significantly different. Understanding the role of the president in parliamentary democracies also means observing the specific processes involved in election to this democratic office.

The degree of research on presidential powers during wartime in the works of scholars is extensive and diverse, encompassing legal, historical, and political dimensions. Scientists provide a comprehensive understanding of presidential powers during wartime, exploring both the theoretical underpinnings and real-world applications, while also debating the balance between national security needs and democratic principles. Horiunova et al.¹ offer in-depth analyses of presidential systems, exploring their structural characteristics, institutional dynamics, and implications for governance and stability. By critically assessing the strengths and

¹ Horiunova, Y., Shemchuk, V., Lysianskyi, P., Vykhovanets, Z., and Gerasymova, E., "Foreign policy strategy of Ukraine in the context of the Russia-Ukraine war", *Revista Amazonia Investiga* 11(60) (2022): 75–89. <https://doi.org/10.34069/ai/2022.60.12.8>.

weaknesses of presidential governance models, many studies contribute to ongoing debates about democratic governance and executive power worldwide. Doyle & Elgie's² study focuses on enhancing the reliability of cross-national measures of presidential power, shedding light on methodological challenges and opportunities in comparative presidential studies. Meanwhile, Lowande & Rogowski³ delve into the nuanced dynamics of presidential unilateral power, examining the extent to which presidents can act independently of other branches of government and the constraints they face in doing so. Kolkmann's⁴ research offers a comparative perspective on executive power-sharing arrangements across different political systems. By examining the distribution of power between presidents, monarchs, and prime ministers, this study enriches our understanding of executive dynamics and governance structures in diverse political contexts. Martínez-Gallardo et al.⁵ investigate executive approval dynamics in both presidential and parliamentary democratic regimes. Through comparative analysis, their research highlights variations in public support for executive leaders across different institutional frameworks, offering insights into the factors that shape political legitimacy and stability.

Methods. In assessing dynamic law-making during wartime and its alignment with national and international values, several research methods can be employed: historical analysis contextualizes the current legal reforms within Ukraine's broader historical legal trajectory, helping to identify shifts in governance and legal principles; comparative legal analysis examines changes in

2 Doyle, D., and Elgie, R., "Maximizing the Reliability of Cross-National Measures of Presidential Power", *British Journal of Political Science* 46(4) (2014): 731–741. <https://doi.org/10.1017/s0007123414000465>

3 Lowande, K., Rogowski, J. C., "Presidential Unilateral Power", *Annual Review of Political Science* 24(1) (2020) <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-041719-102043>.

4 Kolkmann, M., „Carsten Anckar. 2022. Presidents, Monarchs, and Prime Ministers. Executive Power Sharing in the World”, *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* (2023). <https://doi.org/10.1007/s12286-023-00577-5>.

5 Martínez-Gallardo, C., Love, G. J., Hartlyn, J., Carlin, R. E., Hellwig, T., and Singer, M. M., "Executive Approval Dynamics in Presidential and Parliamentary Democratic Regimes", *Comparative Political Studies* (2024). <https://doi.org/10.1177/00104140241237481>.

legislation before, during, and after the war to assess compliance with European standards and adaptations to wartime needs; finally, documentary research analyzes official documents, reports, and legal texts to explore the rationale and scope of legislative changes.

The purpose of this article is to investigate and clearly outline the place of the president of Ukraine in the state administration system by thoroughly analyzing their powers, role, and influence on all branches of government, as well as by comparing them with similar institutions in the United States, Lithuania, and France.

1. The Executive Roles and Powers of the Presidents of the United States, Lithuania, France, and Ukraine

In political literature, the word “president” (Lat. *Praesidens, praesidentis* – one who sits in front) is often defined as the one-person head of state in countries with a republican form of government.⁶ Accordingly, the status of the president involves their election by the population or appointment by the parliament for a clearly defined term, which is determined in each country in accordance with legislative acts – that is, in accordance with constitutional and legal norms. The president is a person who holds the highest elected public office in a given state and is accordingly given certain powers to carry out their activities.⁷ It is also worth noting that the main difference between the president and the monarch is that the position of the president does not belong to an individual by birthright, but as a result of obtaining the position in a competitive struggle, proving their advantages over other candidates for the position before the population of the respective country.⁸

The executive roles and powers of presidents vary significantly across different

6 Doyle and Elgie, *supra* note, 2: 731–741, 732. <https://doi.org/10.1017/s0007123414000465>.

7 Martínez-Gallardo, Love, Hartlyn, Carlin, Hellwig and Singer, *supra* note, 5.

8 Kolkmann, *supra* note, 4.

nations, shaped by each country's historical, political, and social contexts. This chapter explores the executive roles and powers of presidents in the United States, Lithuania, France, and Ukraine, with an emphasis on how these roles are defined within their respective constitutional frameworks and the specific powers entrusted to these leaders.

The institution of the presidency, though seemingly a singular concept, unfolds into a vibrant tapestry when examined across different nations. Elections, a foundational aspect of democratic systems, allow citizens to choose their leaders and influence government policy. While the core idea of leadership remains, the specific powers, limitations, and historical contexts surrounding the office paint a fascinating picture of diversity. This exploration delves into the presidencies of four distinct countries: the United States, Lithuania, France, and Ukraine. In the United States, the president serves as the head of state, head of government, and commander-in-chief of the armed forces.⁹ This role is enshrined in the U.S. Constitution, which grants the president significant authority over national defense, foreign affairs, and the execution of federal laws.¹⁰ The president can veto legislative bills, issue executive orders, and has the power to negotiate and sign treaties, subject to Senate approval. The presidency is characterized by substantial unilateral powers in foreign policy and military actions, although these are often checked by Congressional oversight.

This potent combination, however, is tempered by a robust system of checks and balances, with Congress and the Supreme Court exercising oversight and limitations. The Lithuanian presidency, while ceremonial in some aspects, holds important powers in foreign policy and national defense (Constitution of the

9 Martínez-Gallardo, Love, Hartlyn, Carlin, Hellwig and Singer, *supra* note, 5.

10 Wyatt, N., and Monroe, A. L., "American Presidential Power", *Reference and User Services Quarterly* 48(2) (2008): 122–127, 124. <https://doi.org/10.5860/rusq.48n2.122>.

Republic of Lithuania, Art. 84).¹¹ The president of Lithuania represents the state in international affairs, appoints and recalls diplomatic representatives, and serves as the commander-in-chief of the armed forces in times of war. However, the president's powers are generally more restrained compared to the U.S., with significant actions in foreign policy and defense requiring parliamentary approval.¹²

France presents a contrasting model. In France, the president is endowed with substantial powers under the Fifth Republic's Constitution of 1958. The French president acts as the guarantor of national independence, territorial integrity, and respect for treaties. Their role includes being the chief of the armed forces and holding the authority to preside over higher national defense councils and committees. The president also has the power to appoint the prime minister, dissolve the National Assembly, and make appointments to top civil and military posts. These extensive powers are indicative of a strong executive branch, intended to provide stable governance.¹³

The president of Ukraine combines the roles of head of state and commander-in-chief of the armed forces, similar to the U.S. model, but contextualized within the structure of the post-Soviet state. The president oversees the implementation of Ukraine's domestic and foreign policy, coordinates the functioning of executive bodies, and ensures the state's sovereignty and territorial indivisibility. Since the onset of the conflict with Russia, the president's role as commander-in-chief has become particularly significant, involving direct oversight of military strategies and defensive measures.¹⁴

By comparing these four presidencies, we gain a richer understanding of this multifaceted institution. Each nation offers a unique perspective on the balance

11 "Constitution of the Republic of Lithuania", (Adopted by citizens of the Republic of Lithuania in the Referendum of 25 October 1992), 1992-11-01, Nr. 11- Available at: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21892>

12 Lowande and Rogowski, *supra note*, 3.

13 "French Constitution (1958)", (Adopted by the Referendum of September 28, 1958 and Promulgated on October 4).

14 Doyle and Elgie, *supra note*, 2: 731–741, 732.

between leadership, democratic principles, and the demands of governance. This comparative analysis allows us to appreciate the adaptability of the presidency and its ability to be tailored to the specific needs and historical contexts of each nation (Kolkmann, 2023). The scope of executive power varies considerably depending on the political context in which it arises, and may change over time within a given country. In democracies, the executive often exerts broad influence over national politics, although limits are often placed on executive power. In political systems based on the separation of powers, such as the United States, government power is distributed among several branches to prevent the concentration of power in the hands of one person or group. For this, each branch is subject to verification by two others; in general, the role of the legislature is to enact laws that are then enforced by the executive and interpreted by the judiciary. The executive branch can also be the source of certain types of law, such as a decree or executive order.

2. Presidential Roles in Lithuania and France: A Comparative Perspective

The concept of a president within a democratic framework holds a certain allure. This figurehead, embodying the will of the people, is tasked with steering the nation's course. However, the way this power translates into action varies greatly depending on the underlying constitutional structure. Lithuania and France, both European democracies, offer a fascinating contrast in how they define the role of the president within their respective systems. According to the official constitutional doctrine, the governance model of the State of Lithuania should be categorized as a parliamentary republic form of governance with certain peculiarities, and is thus termed a mixed (semi-presidential) form of governance (Ruling of 10 January 1998).¹⁵ France, in contrast, exhibits a stronger presidential model with

15 Lukas Pukelis and Mažvydas Jastramskis, "Prime ministers, presidents and ministerial selection in Lithuania", *East European Politics* 37(3) (2021): 466–480, 470. <https://doi.org/10.1080/21599165.2021.1873776>.

significant executive powers vested in the president.

The parliament can initiate impeachment proceedings, serving as a safeguard against presidential overreach. In contrast, the pure parliamentary model demonstrates a significant degree of interdependence between the parliament and the executive. However, these definitions do not resolve certain ambiguities. First, there are some parliamentary democracies where the prime minister plays a dominant role in the cabinet and legislature, and where they act almost like an elected president. Second, there are some mixed models that are termed semi-presidentialism, where an elected president and a parliamentary government co-exist, although in these models both strong (French Fifth Republic and Weimar Republic) and weak (Finland, Ireland, Austria and Portugal) presidentialism can be found. Third, even among presidential systems there are cases of weak and strong directly elected presidents, to such an extent that one begins to suspect that direct popular election as a criterion may not be sufficient by itself to identify all presidential types. Addressing the challenges of classifying presidential systems, this approach appears promising as it emphasizes the constitutionally defined legislative powers held by elected presidents. In practice, the executive and legislative branches can have widely varying powers in both presidential and parliamentary systems. These diverse allocations of constitutional powers highlight the importance of understanding the relationships between institutional roles and the need to analyze the procedural resources and interactions between these roles. Furthermore, this method could clarify the ambiguities in semi-presidential systems by identifying and distributing the president's significant powers among the three main institutional actors involved (president, parliament and government).

France, on the other hand, exemplifies a presidential system. Here, the president reigns supreme, acting as both head of state and head of government. This creates a more centralized system, with the president wielding considerable

executive authority. The French president has the power to appoint the prime minister and other key government officials, effectively shaping the composition of the executive branch. Furthermore, they play a central role in defining both domestic and foreign policy, setting the national agenda. Their command of the armed forces underscores their position as the ultimate authority figure. While a prime minister exists, their role is primarily to execute the president's vision. However, the parliament still holds some power. A vote of no confidence can force a reshuffle of the government or even new elections, serving as a mechanism for holding the president accountable to the legislature.

The key differences between these two models lie in the distribution of executive power and the level of parliamentary influence. Lithuania's president shares power, acting as a conductor within an orchestra, ensuring each branch plays its part in harmony. France's president, on the other hand, is the lead violinist, setting the tempo and direction for the entire ensemble. Both systems offer distinct advantages. The Lithuanian model fosters a more collaborative approach to governance, while the French model allows for swift and decisive action. Ultimately, the optimal presidential role depends on the specific historical, cultural, and political context of each nation.¹⁶

Executive power is organized in different ways around the world. Some countries have a presidential system where the president is the head of state and head of government. Other countries have a parliamentary system where the prime minister is the head of government. Lithuania and France belong to the group of countries with a dual system of executive power. This means that there are two heads of government: the president and the prime minister.

According to the French Constitution, the president is also elected by direct vote for a 5-year term (Art. 6). The president has broad powers, including the right to dissolve parliament and call new elections (Art. 12). The prime minister

16 Pukelis and Jastramskis, *supra note*, 15: 466–480, 470.

of France is appointed by the president. Despite the fact that Lithuania and France have a dualistic system of executive power, there are certain differences between them. In Lithuania, the president has more powers than in France; they can veto laws passed by parliament and are the commander-in-chief of the armed forces. Regarding the role of the prime minister, in France they play a more important role in the day-to-day running of the government.

According to the Lithuanian Constitution, the same person may not be elected the president of the republic for more than two consecutive terms (Art. 78).

The dualistic system of executive power has its pros and cons. On the one hand, it can ensure the balance of power between the president and parliament. On the other hand, it can lead to political instability if the president and parliament cannot cooperate. Lithuania and France are examples of two countries that successfully use a dualistic system of executive power.

3. The Powers and Responsibilities of Ukraine's Head of State

The president of Ukraine occupies a separate place in the system of state authorities. The status of the president is characterized by the so-called dualism of executive power reflected in the Constitution of Ukraine. The given formula in the theory of constitutional law means the nature and content of the relationship between the president, the government, and its head exist under the conditions of a mixed republican form of government. Based on the formula of the dualism of executive power, the Constitution of Ukraine also defines the dual center of this power, which consists of two functionally connected subjects: the president and the Cabinet of Ministers (Art. 106).¹⁷ Under such conditions, the legal status of the government headed by the prime minister can never have secondary importance. This is directly provided in the Constitution of Ukraine, which states:

17 "Constitution of Ukraine. (1996)". Adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996. Ukrainian Legal Foundation.

“The Cabinet of Ministers of Ukraine is the highest body in the system of executive authorities” (Art. 113).¹⁸ It is the government that bears the main burden of organizational work on the implementation of the functions and powers of the executive. It would be quite natural for the government to gradually – as the party-political nature of the organization of power strengthens – acquire the importance of a single executive management center. Under the conditions of this dual center of executive power, the legal status of the president is also determined by the fact that they are not structurally included in any of the spheres (branches) of power. At the same time, the president is the head of state, with broad powers in the sphere of executive power. The Constitution contains significant guidance in this regard: “The President of Ukraine is the guarantor of state sovereignty, territorial integrity of Ukraine, compliance with the Constitution of Ukraine, rights and freedoms of man and citizen” (Art. 102).¹⁹ It is clear that the content of the given prescription is primarily implemented through the exercise of the specific powers of the president, defined in the Constitution of Ukraine. At the same time, taking into account the general nature of this prescription, it is possible to foresee attempts at different interpretations of the constitutional provision cited above.

The combination of the president’s functions with the sphere of executive power is not least ensured by the existence of the National Security and Defense Council of Ukraine, and the president’s chairing of this body. The constitutional status of the council largely determines the definition of the accepted form of government as a presidential-parliamentary republic. It is significant that the February 24, 1996, draft of the Constitution of Ukraine, which was finalized by the Verkhovna Rada, did not mention such a body. The constitutional status of the National Security and Defense Council of Ukraine, headed by the president, significantly strengthens the status of the head of state. After all, according to the

¹⁸ “Constitution of Ukraine. (1996)”, *supra note*, 17.

¹⁹ *Ibid.*

Constitution, the council “...coordinates and controls the activities of executive authorities in the field of national security and defense” (Art. 107).²⁰ The ex officio members of the council include the prime minister, the minister of defense, the head of the Security Service, the minister of internal affairs, and the minister of foreign affairs. In other words, through the Council of National Security and Defense of Ukraine, the president can actively interact at the organizational and functional levels with the ministers of the security forces, which under any conditions objectively strengthens his role in the state mechanism. In addition, the decisions of the National Security and Defense Council of Ukraine must be implemented by presidential decrees. Another, and perhaps the most significant, argument in favor of defining the form of government introduced by the Constitution of Ukraine as a presidential-parliamentary republic can be established by Art. 106 (paragraphs 9–10) and 114 of the procedure for forming the Cabinet of Ministers. Despite some uncertainty in the constitutional text regarding the order and sequence of relevant actions of the head of state and the parliament, specific state legal practice has already developed regarding the procedures for forming the government, in particular the appointment of its head. The realities at that time consisted in the fact that the constitutional text allowed the president, when determining the candidacies of the prime minister, to act within the limits of the alternative: either to depart from the real schedule of party-political forces in the Verkhovna Rada and focus on a purely party candidate, or to initiate a candidacy that, for objective or subjective reasons, could gain the support of the parliamentary majority. In the first case, the president, so to speak, “swims with the parliamentary flow”; in the second, they actively influence the course of affairs in a specific situation.

In the state mechanism of Ukraine, built on the principles of legality,

20 “Constitution of Ukraine. (1996)”. Adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996. Ukrainian Legal Foundation.

republicanism, popular sovereignty, and the distribution of powers, the president is one of the highest bodies of state power – that is, subordinate only to the people. They stand not above the branches of government, but alongside them, ensuring the unity of state power and the harmonious functioning of its branches. Under the Ukrainian Constitution, the president of Ukraine is the head of state and has significant powers in the realms of foreign policy and national security. As commander-in-chief of the armed forces, the president has the authority to lead the country during times of war, including the imposition of martial law or a state of emergency, subject to approval by Ukraine's parliament (Art. 106).²¹ This framework sets the stage for President Zelenskyy's leadership during the conflict, granting him the legal basis to direct military operations, manage international relations, and take measures necessary to ensure national security and defense. The president of Ukraine is the guarantor of compliance with the Constitution of Ukraine. This significantly affects the regime of stability of the constitutional order and legality established in Ukraine, the provision of human and citizens' rights, and the establishment of constitutionalism in general.²² The provisions of the Constitution indicate that the president of Ukraine bears personal responsibility for the agreed continuous operation of mechanisms for the protection of the Constitution of Ukraine, the rights and freedoms of citizens, and taking measures for the effective functioning of all powerful state structures in the constitutional regime. According to the Constitution of Ukraine, the president of Ukraine is endowed with broad powers in various spheres of state life. In some cases, these powers belong exclusively to the president; in others, they overlap with the powers of other state authorities. The Constitution of Ukraine clearly delineates the functions of the president of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine, as well as the functions of the president as the head of state, and the Verkhovna Rada

21 "Constitution of Ukraine. (1996)", *supra note*, 17.

22 Hom, A. R., and Campbell, L., "Wartime in the 21st century", *International Relations*, (2022). 004711782211343. <https://doi.org/10.1177/00471178221134341>

of Ukraine as the sole body of legislative power (Art. 106).²³

4. The Constitutional Powers of Ukraine's Presidency During the War

The procedure for the organization and exercise of state power established by the Basic Law of Ukraine is aimed at ensuring the continuity of its exercise. First of all, this concerns the Verkhovna Rada, the president, and the Cabinet of Ministers (part 4 of Art. 83, part 1 of Art. 90, part 1 of Art. 108, and part 4 of Art. 115 of the Constitution of Ukraine). According to the Constitution of Ukraine, the president exercises their powers until a newly elected president takes office (part 2 of Art. 108). The president cannot transfer their powers to other persons or bodies (part 2 of Art. 106).

Martial law has been in place in Ukraine since February 24, 2022, and, according to part 2 of Art. 64 of the Constitution, in the conditions of war or a state of emergency, certain restrictions of rights and freedoms are established. The main reasons for the introduction of presidential power in independent Ukraine include: the principle of the separation of powers, the historical value of the republican form of government, the introduction of the post of president in the process of the collapse of the USSR, the need to reform the branches of government, and the course taken for democratization. As already mentioned, the Constitution of Ukraine (Art. 106) enshrines a number of powers of the president in the sphere of national security, defense, and foreign policy management, which is today a determining factor in state management.

The actual status of the president of Ukraine began to change rapidly after the 2019 elections in the direction of strengthening their position in the spheres of functioning of the legislative and executive powers. Moreover, the model of domestic and foreign policy chosen by the current president is characterized by a greater emphasis on domestic issues, rather than on the problems of foreign

²³ "Constitution of Ukraine. (1996)", *supra note*, 17.

political relations, which was traditionally inherent in the power of the president before. Such a position was declared almost simultaneously with the inauguration of the newly elected president, and the first steps aimed at strengthening the president's influence on legislative and executive power took place during the inauguration of the newly elected head of state.

Both the first steps in the position of the head of state and the subsequent activities of the president of Ukraine after the 2019 elections demonstrated a significant strengthening of their role in the system of division of state power. The parliamentary-presidential form of government and rather limited constitutional powers in the sphere of executive power did not stand in the way of the actual exercise of power and its accumulation.

In spite of this, Ukraine is dealing with a number of problems regarding encroachment on territorial integrity. Resistance to military aggression by the Russian Federation began in 2014 and escalated into a full-scale war in 2022. During this period, significant changes took place in the political, military, and legal environment. On February 24, 2022, a full-scale offensive by Russian troops on the territory of Ukraine began, and the country was forced to counter new challenges. In fact, for the first time, martial law was imposed on the entire territory of the state.

It should be noted that during martial law, the powers of the president continue to be determined exclusively by the Basic Law and laws of Ukraine. For example, Art. 9 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" states that in the conditions of martial law, the president of Ukraine and the Verkhovna Rada of Ukraine act exclusively on the basis of, within the limits of the authority of, and in the manner determined by the Constitution and laws of Ukraine. Art. 10 of the same Law states that it is inadmissible to terminate the powers of state authorities and other state bodies under martial law. Clause 1 of Art. 10 states that the powers of the president of Ukraine cannot be terminated during the period

of martial law.²⁴

Russia's invasion of Ukraine poses new challenges for constitutionalist scholars to ensure the functioning of constitutional democracy in wartime. It is clear that Ukraine's commitment to constitutional democracy and the rule of law must be preserved, regardless of how daring the attempts to undermine it will be. Continuation of the president's power is a decisive and demonstrative step to assert Ukraine's political independence.²⁵

The further development of this institute will depend, first of all, on the effectiveness of the Constitutional Court of Ukraine, which should stand in the way of the disproportionate distribution of power, the excessive accumulation of powers and responsibilities by the president of Ukraine, as well as unjustified constitutional changes from the point of view of the functioning of the system of constitutional democracy.

The presidency of Ukraine serves as a cornerstone in the governance and military architecture of the state, particularly given the ongoing regional conflicts and security challenges that the country faces. The Ukrainian Constitution vests the president with the title of commander-in-chief of the armed forces (Art. 106).²⁶ This role is not merely ceremonial, but is central to the execution and formulation of military strategy, especially in times of conflict. The president's authority over the military is pivotal in both planning and responding to national security threats. Horiunova et al.²⁷ emphasize the significance of the presidential role in shaping Ukraine's foreign policy and military response during the ongoing conflict with Russia. The strategic decisions taken at the presidential level, including the mobilization of forces and the declaration of martial law, are responses to immediate threats and are integral to the national defense strategy. The president's

24 Hom and Campbell, *supra* note, 22.

25 *Ibid.*

26 "Constitution of Ukraine. (1996)", *supra* note, 17.

27 Horiunova, Shemchuk, Lysianskyi, Vykhovanets and Gerasymova, *supra* note, 1.

power to initiate military mobilization and to influence legislation affecting the military is crucial. This includes overseeing the national defense budget and initiating laws that support the resilience and capability of the armed forces. Such legislative actions are not only responses to immediate threats, but are also part of a long-term strategy to enhance Ukraine's military readiness and sustainability, as discussed by Horiunova et al.²⁸ The presidency's role extends beyond national borders through international military cooperation and diplomacy. As Horiunova et al.²⁹ outline, the president's efforts in forging alliances and engaging in diplomatic negotiations are vital components of Ukraine's foreign policy strategy. These efforts are directed at garnering international support and securing military aid, which are crucial in the context of the Russia-Ukraine war. While the president's military powers are extensive, they also pose challenges to the civil-military balance and democratic governance. It is essential that these powers are exercised within the bounds of democratic oversight and accountability to prevent any potential overreach or the undermining of democratic norms. The military functions of the Ukrainian presidency are integral to both national defense and the broader foreign policy strategy amidst the ongoing conflict with Russia. The strategic, legislative, and diplomatic activities undertaken by the presidency are critical in shaping Ukraine's response to regional threats and in navigating the complex landscape of international relations during wartime.

Conclusions

The comparison of these four countries reveals a spectrum of presidential powers, from the highly influential roles in the United States and France to the more moderated powers in Lithuania. The constitutional and historical contexts significantly shape how these powers are implemented. While the U.S. and French presidents wield extensive control over their military and foreign policies, the

28 Horiunova, Shemchuk, Lysianskyi, Vykhovanets and Gerasymova, *supra* note, 1.

29 *Ibid.*

Lithuanian president's powers are more circumscribed, reflecting a parliamentary system's checks and balances. Ukraine's presidency, evolving amidst ongoing conflict and the country's Soviet legacy, illustrates a robust executive navigating complex national and international challenges.

Understanding the diverse executive roles and powers of presidents across different nations provides insight into how governance and leadership are structured globally. These roles reflect each country's unique political landscape and historical experiences, demonstrating the adaptability and variation of executive authority in contemporary governance.

In examining the roles of presidents within democratic systems, Lithuania and France serve as instructive contrasts. Lithuania operates under a parliamentary republic system with elements of a mixed governance form, where the president has limited but significant powers to influence governance. This setup promotes a collaborative approach, allowing for a balanced distribution of powers among the branches of government. In contrast, France exemplifies a strong presidential system where the president holds considerable executive authority, acting as both head of state and government. This centralization enables swift decision-making and a clear direction in policy implementation, although it also concentrates power significantly.

These divergent systems reflect deeper national values and historical contexts, indicating that there is no one-size-fits-all model for presidential roles in democracies. Lithuania's model promotes consensus and balance, potentially at the cost of decisiveness. France's model allows for clear leadership and quick actions, which might risk the overcentralization of power. The analysis of these roles underscores the importance of considering constitutional guarantees and the practical distribution of powers to understand the dynamics of presidential systems fully. This understanding can guide adjustments and reforms that align with each nation's democratic aspirations and governance needs.

According to the Constitution of Ukraine, the president has the necessary leverage to ensure the optimal functioning of all branches of state power in the consensus mode. The president is the guarantor of state sovereignty, the territorial integrity of Ukraine, compliance with the Constitution, and human and citizens' rights and freedoms. Each of these tasks separately and all together determine the place of the president in the state mechanism of Ukraine, since their implementation is inextricably linked with the influence of the president on the bodies of the legislative and executive branches of power. However, ensuring state sovereignty and territorial integrity is possible only in the case of the mutually coordinated activity of the legislative and executive branches of power. Therefore, it is quite logical that the task of the president of Ukraine is to ensure the optimal interaction of all branches of state power.

The power of the president plays an important role in the formation and development of the Ukrainian state and, in the author's opinion, is in a state of continuous transformation, determining the content and intensity of the country's political life. Summarizing the changes that took place in the scope of powers of the president of Ukraine, it should be noted that their highest level was ensured from the time of the adoption of the Constitutional Treaty until the adoption of the new Constitution.

The full implementation of the power of the president in Ukraine is impossible without the support of civil society institutions. First of all, this applies to such elements as elections, referenda, and other forms of direct democracy. The person of the acting president also plays a significant role, as the actual status of the president of Ukraine has changed in the direction of strengthening the powers of the authorities, without changes to the Constitution of Ukraine.

A careful definition of the historical essence of the emergence of the power of the president provides an opportunity to outline its place in the modern hierarchy of public authorities. This provides an opportunity to create real mechanisms

of interaction between different branches of government and strengthen the power of the president.

PREZIDENTO GALIOS KARO METU: TARPTAUTINIS IR LYGINAMASIS KONTEKSTAI

Marta Murska

E. paštas mamurska@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Šiame straipsnyje išsamiai nagrinėjama, kaip prezidento galios didėja karo metu, ir įvairūs veiksniai, turintys įtakos jų taikymui skirtingose vyriausybines sistemose. Darbe pateikiama lyginamoji perspektyva, kuri yra labai svarbi norint suprasti prezidento vaidmenų sudėtingumą ir skirtumus tokiu kritiniu laiku. Tyrimo tikslas – ištirti ir aiškiai nubrėžti Ukrainos prezidento vaidmenį valstybės valdymo sistemoje, nuodugniai išanalizuojant jo galias, vaidmenis ir įtaką visose valdžios srityse karo metu. Šiuo tyrimu siekiama palyginti šiuos elementus su panašiomis institucijomis JAV, Lietuvoje ir Prancūzijoje. Lyginamasis metodas padeda suprasti prezidento galių skirtumus ir panašumus bei jų pasekmes karo metu įvairiose politinėse sistemose. Tyrimu siekiama pateikti įžvalgų, kaip šios galios veikia valdymą, autoritetų pusiausvyrą ir nacionalinio saugumo bei demokratinių vertybių sąveiką konfliktų laikotarpiu.

Pagrindinės idėjos susijusios su prezidento galių išplėtimu ir įgyvendinimu karo metu, daugiausia dėmesio skiriama teisiniams, istoriniams ir politiniams aspektams. Įvade pabrėžiama Ukraina kaip atsparumo karo metu simbolis, ginantis vertybes, kuriomis grindžiami tiek nacionaliniai, tiek tarptautiniai teisės aktai. Pabrėžiamas dinamiškas įstatymų leidybos pobūdis karo metu ir būtinybė tęsti reformas pasibaigus konfliktui. Tyrime pasitelktos teorijos ir programos,

kurios analizuojamos aiškinantis prezidento galias karo metu. Šiame kontekste paminėtini mokslininkai Carstenas Anckaras ir Amnonas Cavari, diskutuojantys apie plačias prezidento valdžios interpretacijas ir konstitucinių ribų svarbą. Straipsnyje lyginami prezidentų vaidmenys įvairiose sistemose, ypač parlamentinėse demokratijose. Aptariama, kaip skirtingai įgyvendinamos prezidento galios parlamentinėse ir prezidentinėse sistemose, koks yra poveikis demokratiniam valdymui.

Šiame tyrime taikomi tokie tyrimo metodai: pažodinis metodas pasitelktas siekiant suprasti pirminį prezidento valdžią karo metu reglamentuojančių įstatymų turinį; mokslinės literatūros apžvalga plėtoja kritinį mąstymą šia tema, leidžia nagrinėti teorinius karo laiko prezidentinės valdžios pagrindus; lyginamuoju teisiniu metodu iširta, kaip skirtingose teisės sistemose vertinama pirminė prezidento galių kvalifikacija, pateikta tarpvalstybinių įžvalgų; abstrakcijos metodas pritaikytas nagrinėjant teismų priimtų sprendimų dėl prezidento galių pradinės kvalifikacijos karo metu apskundimo tvarką, rezultatus ir ypatumus; alternatyviu metodu aptartos mokslinės diskusijos, susijusios su tinkamu prezidento galių taikymu konflikto metu; interviu metodu surinkta informacija iš labiau patyrusių kolegų teisės srityje.

Tyrime lyginamas prezidentavimas keturiose šalyse: JAV, Lietuvoje, Prancūzijoje ir Ukrainoje. Nagrinėjamas kiekvienos šalies prezidentavimo modelis, aptariamas jėgų balansas, stabdžių ir atsvarų vaidmuo, karo sąlygų įtaka prezidento galioms. Straipsnyje pasitelkti atvejų tyrimai siekiant parodyti, kaip prezidento galios karo metu taikomos praktiškai. Nagrinėjamos konkrečios administracijos ir jų veiksmai, pateikiama įžvalgų apie nacionalinio saugumo poreikių ir demokratinį principų pusiausvyrą karo metu.

Reikšminiai žodžiai: prezidento galios; karo valdymas; konstitucinė valdžia; vykdomoji valdžia; prezidentinės sistemos; demokratinė atskaitomybė.

REFERENDUMAS KAIP TIESIOGINĖS DEMOKRATIJOS INSTITUTAS: KELETAS ASPEKTŲ

Valerij Jaunius

E. paštas: vajaunius@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorė prof. dr. Milda Vainiutė

Santrauka. Šiame straipsnyje, remiantis aktualiais teisės aktais, konstitucine ir mokslinė doktrina, analizuojama referendumo samprata, jo istorinė raida ir probleminiai aspektai. Siekiant išsamiau išnagrinėti pasirinktą temą, pirmiausia pateikiama referendumo samprata, referendumo ir rinkimų skirtumai, klasifikavimas remiantis tiek Lietuvos, tiek užsienio valstybių mokslinė doktrina. Apžvelgiama referendumo instituto istorinė raida Lietuvos valstybės tarpukario laikotarpiu (1918–1940 m.) – referendumo sąvokos kaita nuo pat pirmosios nuolatinės 1922 m. Konstitucijos iki sovietinės okupacijos 1940 m., taip pat šio instituto raida priėmus 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, įvardijami referendumo principai ir pabrėžiama referendumo instituto svarba šiuolaikinėje demokratijoje. Aptariami pagrindiniai referendumo probleminiai aspektai, jo teisinis reguliavimas. Taip pat analizuojamos Lietuvos piliečių aktyvumo dalyvaujant referendumuose esant kritiniams valstybės padėties atvejams ir piliečių pasyvumo sprendžiant svarbius valstybės klausimus nepriklausomybės laikotarpiu priežastys. Be to, aptariami kai kurie referendumo instituto ypatumai Australijoje ir Šveicarijoje.

Reikšminiai žodžiai: tiesioginis demokratijos institutas; plebiscitas; referendumas; Tautos suverenitetas; reprezentatyviosios demokratijos elementai.

Įvadas

Temos aktualumas. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje buvo nustatyta, kad Lietuvos valstybę kuria Tauta, kad suverenitetas priklauso Tautai ir kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto bei savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių (2 str. ir 3 str. 1 d.). Tautos suverenitetas įgyvendinamas tiesiogiai, t. y. naudojantis tiesioginės demokratijos institutais, arba per atstovus, t. y. naudojantis atstovaujamosios demokratijos institutais.

Nagrinėjamos temos kontekste svarbu tai, kad referendumas yra vienas iš Konstitucijos nuostatų, kylančių tiesioginės demokratijos institutų (kiti – įstatymų leidybos iniciatyvos teisė ir peticijos teisė). Siekiant jį detaliau išnagrinėti tikslinga, be kita ko, pasitelkti istorinį metodą.

Demokratijos užuomazgos susiformavo senovės Graikijoje, vėlesniais laikais referendumo instituto reikšmė vis didėjo, nes be jo neįsivaizduojama jokia šiuolaikinė demokratinė valstybė. Todėl svarbu išnagrinėti, kokia referendumo instituto samprata, kaip referendumai gali būti klasifikuojami, kokiais principais yra vadovaujamosi taikant šį tiesioginės demokratijos institutą.

Be to, svarbu išanalizuoti ir tai, su kokiomis problemomis susidūrė ir susiduria referendumo institutas, kuris iki šiol vis dar formuojasi. Probleminiai aspektai yra svarbūs, nes manytina, kad šiuo metu nėra sukurtas tinkamas šio instituto teisinis reguliavimas, o tai lėtina demokratinę valstybių raidą. Teigtina, kad Lietuvoje referendumo institutas yra tyrinėtas ganėtinai mažai. Todėl yra poreikis išanalizuoti aptariamą temą plačiau.

Tema aktuali ir todėl, kad ją verta nagrinėti ne tik teoriniu požiūriu, bet apžvelgti ir jau įvykusius referendumus. Šiame kontekste būtina bent jau užsiminti apie šių dienų realijas, susijusias su nagrinėjama tema. Žinoma, kad 2024 m. gegužės mėnesį vyks referendumas dėl Konstitucijos 12 straipsnio pakeitimo. Šiuo metu Konstitucija draudžia Lietuvos piliečiui turėti dvi pilietybes, todėl šiam

referendumui yra teikiamas klausimas, ar Lietuvos piliečiai pritaria Konstitucijos pakeitimui. Pakeitimas leistų Lietuvos piliečiams išsaugoti Lietuvos pilietybę, jei jie įgytų kitos valstybės pilietybę¹.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti referendumo instituto sampratą, raidą, atskleisti probleminius jo įgyvendinimo aspektus.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) remiantis moksline doktrina ir aktualių teisinių reguliavimų išanalizuoti referendumo sampratą, klasifikavimą ir principus;
- 2) remiantis istoriniu teisinių reguliavimų ir moksline doktrina apžvelgti referendumo instituto istorinius raidos etapus;
- 3) išanalizuoti referendumo įgyvendinimo ir teisinio reguliavimo probleminius aspektus, atskleisti kai kuriuos referendumo instituto ypatumus kitose užsienio šalyse (Australijoje, Šveicarijoje).

Tyrimo objektas – referendumo institutas, jo samprata, raida Lietuvoje, įgyvendinimo problemos.

Tyrimo metodika. Pagrindiniai straipsnyje taikyti metodai: lingvistinis, loginis-analitinis, lyginamasis, istorinis, dokumentų analizės. Lingvistinis metodas taikytas siekiant atskleisti referendumo instituto sampratą. Loginis-analitinis metodas buvo pasitelktas siekiant atlikti sistemišką mokslinės doktrinos, teismų praktikos ir teisės aktų aiškinimą. Lyginamasis metodas atskleidžia skirtumus tarp referendumo ir rinkimų bei probleminių aspektų sprendimų būdus užsienio šalyse. Istorinis metodas buvo naudingas atliekant istorinių įvykių analizę. Dokumentų analizės metodas taikytas siekiant išnagrinėti teisės aktus, teismų praktiką ir mokslinius straipsnius.

1. Referendumo samprata

Galima teigti, kad referendumas laikytinas tiesioginės demokratijos taikymo

¹ „Titulinis - Vrk.lt“, n.d. <https://www.vrk.lt/>.

ir vykdymo įrankiu. Tiesioginė demokratija pradėjo formuotis dar senovės Graikijoje, o tiksliau Atėnuose 460–322 m. prieš Kristų. Graikai jau tada pradėjo formuoti aktyvios visuomenės principą². Organizuota žmonių bendruomenė – Tauta – savo aktyvumu ir pilietiškumu demokratiškai formuoja savo valstybę išrinkdama savo atstovaujamas institucijas. Svarbu suprasti ir tai, kad Tauta gali savo balsavimo teisę pareikšti sprendžiant ir kitus svarbius valstybės klausimus.

Šiuolaikinėse demokratinėse šalyse referendumo institutas privalo būti apibrėžtas ir aukščiausios teisinės galios dokumente – Konstitucijoje. Todėl ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 straipsnio 1 dalies nuostata nurodo, kad svarbiausi Valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu³. Referendumas dažniausiai apibrėžiamas kaip „<...> teisės normomis reglamentuota balsavimo procedūra, per kurią rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai, vadovaudamiesi savo patyrimu ir vertybinėmis nuostatomis, pareiškia savo valią svarbiausiais Tautos bei valstybės klausimais“⁴.

Referendumo institutas plačiai naudojamas ir daugelyje užsienio šalių. Jo apibrėžimas yra panašus daugelyje šaltinių. Pavyzdžiui, prof. Yves Beigbeder savo straipsnyje nurodo, kad referendumas apibrėžiamas kaip tiesioginis šalies rinkėjų balsavimas siekiant patarti ar nuspręsti konkrečiu klausimu, priešingai nei balsavimas už atskirus kandidatus į nacionalinius ar vietos rinkimus⁵. Referendumo sąvoka atskleidžiama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) jurisprudencijoje, kurioje nurodoma, kad referendumas, kaip ir rinkimai, yra Tautos suverenios galios tiesioginio vykdymo forma⁶.

Šalia referendumo sąvokos naudojama ir kita – plebiscitas. Teigiama, kad

2 „Demokratija“, Visuotinė Lietuvių enciklopedija, n.d. <https://www.vle.lt/straipsnis/demokratija/>.

3 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, 1992-11-10, Nr. 220.

4 Vytautas Sinkevičius ir kt., *Lietuvos Konstitucinė teisė: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 362.

5 Yves, Beigbeder, „Referendum“, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (June 1, 2011). <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law9780199231690e1088?rskey=LUyUUK&result=4&prd=MPIL>.

6 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas“, TAR, 2014-07-11, Nr. 10117.

plebiscitas – „(lot. *plebiscitum* – tautos nutarimas), visos šalies ar regiono gyventojų, turinčių balso teisę, apklausa labai svarbiu visuomenės ir valstybės gyvenimo klausimu“⁷. Pasak V. Vaičiūčio, „<...> Konstitucija nedraudžia Lietuvoje organizuoti visuotinių piliečių apklausų, tačiau būtų nekorektiška jas vadinti „referendumu“, nes pagal Konstituciją referendumas yra viena iš tautos suvereniteto išraiškos formų, kurio metu klausimai yra „sprendžiami“, o ne „konsultuojamasi“ dėl jų. Todėl pagal Konstituciją referendumai negali būti nei „konsultaciniai“, nei „patariamieji“⁸. Tačiau įdomus faktas tas, kad, remiantis Referendumo konstitucinio įstatymo 4 straipsniu, Lietuvoje referendumai klasifikuojami į privalomuosius ir patariamuosius⁹. Konstitucinis Teismas 1992 m. liepos 22 d. nutarime nurodė, kad „referendumai skirstomi į sprendžiamuosius, patariamuosius ir ratifikacinius“¹⁰. Žinoma, kad Tauta yra vienas svarbiausių valstybės elementų, todėl privalu referendumu konsultuotis su savo piliečiais dėl tam tikrų svarbių klausimų priėmimo, kurie susiję su kiekvieno demokratiškos valstybės piliečio gerove.

Nagrinėjant referendumo sąvoką šiek tiek plačiau, ją suprasti galima dviem prasmėmis: kaip įstatymų reglamentuotą balsavimo procedūrą, per kurią rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai pareiškia savo valią, ir kaip konstitucinės teisės institutą¹¹. Kaip konstitucinės teisės institutas referendumas savotiškai atlieka valstybės kontrolės funkciją, nes tik dėl jo, kaip minėta, Tauta gali įgyvendinti savo suverenitetą. Konstitucinis Teismas 2014 m. liepos 11 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ konstatavo, kad referendumas, kaip ir rinkimai, yra Tautos aukščiausios suverenios galios tiesioginio vykdymo forma, kai piliečiai savo valią

7 Visuotinė lietuvių enciklopedija, „Plebiscitas“, n.d. <https://www.vle.lt/straipsnis/plebiscitas/>.

8 Vaidotas Vaičiūtis, „Konstituciniai pamastymai referendumo tema“, *Teise.Pro*, 2018 m. rugsėjo 10. <https://www.teise.pro/index.php/2018/09/10/v-vaicaitis-konstituciniai-pamastymai-referendumo-tema/>.

9 „INFOLEX Teisės Aktų Paieška“, n.d., <https://www.infolex.lt/ta/781002>.

10 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 57-1120.

11 Sinkevičius ir kt., *supra note*, 4: 362.

pareiškia visuotiniu balsavimu¹². Nors Konstitucinis Teismas ir gretina referendumą ir rinkimus, bet svarbu juos atskirti. Nors pagrindinis vykdymo įrankis tiek referendume, tiek rinkimuose yra piliečių balsavimas¹³, tačiau rinkimuose piliečiai balsuoja už kandidatus į Tautos atstovybes arba į kitas renkamas institucijas, o referendumo atveju objektas yra konkretus referendumui teikiamas klausimas. Taip pat skiriasi rinkimų ir referendumo rezultatų nustatymo procedūros ir tvarka: rinkimų rezultatai gali būti nustatomi tiek pagal mažoritarinę, proporcinę arba mišrią rinkimų sistemas, o referendumo – tik pagal mažoritarinę rinkimų sistemą.

Referendumo klasifikavimas įvairiuose šaltiniuose gali būti įvairiapusis. Mokslininkai šiuo aspektu turi daug nuomonių. Pavyzdžiui, prof. Marc Sanjaume-Calvet savo straipsnyje nurodo tokius referendumo klasifikavimo būdus: pagal inicijuojančių veikėjų tipą (institucinis ar neinstitucinis), pagal teisinio pagrindo rūšį (konstitucinis ar tarptautinis), pagal referendumo funkciją ir tikslą, susijusį su teritorijos likimu: aneksija, valstybės teritorijos išplėtimas, atsiskyrimas ir pan.¹⁴

¹⁵. Referendumo konstitucinio įstatymo 2 straipsnis įtvirtina bendruosius referendumo principus:

1. Dalyvavimas referendume yra laisvas ir grindžiamas demokratiniais rinkimų teisės principais: visuotinės, lygios ir tiesioginės rinkimų teisės bei slapto balsavimo.
2. Referendume turi teisę dalyvauti Lietuvos Respublikos piliečiai, sukakę 18 metų (toliau – piliečiai). Referendume nedalyvauja piliečiai, kurie teismo pripažinti neveiksniais tam tikroje srityje.

¹² „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas“, TAR, 2014-07-11, Nr. 10117.

¹³ Sinkevičius ir kt., *supra note*, 4: 361.

¹⁴ Marc Sanjaume-Calvet, „Plebiscitarianism Revisited: A Typology of Independence Referendums“, *Canadian Journal of Political Science* 54, no. 3 (July 28, 2021): 593–614. <https://www.cambridge.org/core/journals/canadian-journal-of-political-science-revue-canadienne-de-sciencepolitique/article/plebiscitarianism-revisited-a-typology-of-independence-referendums/685CF6CC6ADF1D6AF10D07C808960449>.

¹⁵ „INFOLEX Teisės Aktų Paieška“, n.d., <https://www.infolex.lt/ta/781002>.

3. Piliečiai dalyvauja referendume lygiais pagrindais. Kiekvieno dalyvaujančio referendume piliečio balsas yra lygiavertis kiekvieno kito dalyvaujančio referendume piliečio balsui.
4. Referendumas yra tiesioginis. Piliečiai dalyvauja referendume tiesiogiai ir asmeniškai.
5. Balsavimas referendume yra slaptas, kontroliuoti ir neteisėtai veikti piliečių valią, balsuoti referendume už kitą asmenį arba pavesti kitam asmeniui balsuoti už save, atlikti veiksmus, kurie galėtų atskleisti balsavimo paslaptį, draudžiama.
6. Piliečių teisės dalyvauti referendume negalima varžyti dėl lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, neįgalumo, tikėjimo, įsitikinimų, pažiūrų ar kitais diskriminavimo pagrindais.

Atsižvelgus į anksčiau nurodytas aplinkybes, galima konstatuoti, kad yra susiformavusi tokia referendumo sąvoka: tai balsavimo procedūra, per kurią Tauta išreiškia savo valią svarbiais valstybės klausimais. Tauta, sprendama svarbius valstybės klausimus, tiesiogiai įgyvendina savo suverenitetą.

2. Referendumo istorinė raida Lietuvoje

2.1. Referendumo institutas tarpukario laikotarpiu (1918–1940 m.)

Tarpukario laikotarpiu, nuo pat nepriklausomybės atkūrimo 1918 m. vasario 16 d. iki pirmosios okupacijos 1940 m. birželio 15 d., Lietuvoje galiojo šešios Konstitucijos. Teigtina, kad referendumo instituto pradžia – 1922 m. Konstitucija, tačiau šiuolaikinė referendumo sąvoka joje nebuvo įtvirtinta. Tuo metu buvo vartojama Tautos visuotinio balsavimo sąvoka.

1922 m. Konstitucijos 103 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad „Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas atiduodamas spręsti Tautai visuotinio balsavimo keliu, jei per tris mėnesius nuo jo paskelbimo dienos to pareikalaus

Respublikos Prezidentas, arba $\frac{1}{4}$ dalis visų atstovų, arba 50 000 piliečių, turinčių teisės rinkti į Seimą“. Tame pačiame straipsnyje nurodoma, kad „Seimo priimtas Konstitucijos pakeitimas ar papildymas laikomas Tautos atmetu, jei balsavime dalyvavo ne mažiau kaip pusė visų turinčių teisės balsuoti piliečių ir prieš pakeitimą ar papildymą pasisakė ne mažiau kaip pusė balsavusių piliečių“. Bandymas pirmojoje nuolatinėje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje formuoti referendumo institutą atspindi demokratinės valstybės principą.

1928 m. Konstitucijoje jau plačiau formuluojamas ir naudojamas referendumo institutas. Konstitucijos 4 straipsnyje teigiama, kad „Lietuvos plotas susideda iš žemių, kurios sienos aprašytos sudarytomis ligi šiol valstybės tarptautinėmis sutartimis. Keisti šį plotą galima didinant jį paprastu įstatymų leidimo keliu, o mažinant – tautos atsiklausimo keliu“. Tos pačios Konstitucijos 105 ir 106 straipsniuose nurodyta, kad „Vyriausybės arba 50 000 piliečių, turinčių teisę rinkti į Seimą, iniciatyva gali būti duodamas Tautai spręsti atsiklausimo keliu Seimo priimtas arba atmetas įstatymas“. Svarbus šios Konstitucijos ir 106 straipsnis, kuriame buvo nustatyta: „Ši Konstitucija veikia nuo jos paskelbimo dienos, bet ji tikrinama, ne vėliau kaip per dešimt metų, tautos atsiklausimo keliu.“ Šia nuostata buvo siekiama sušvelninti Konstitucijos oktrojavimo faktą. Žinoma, kad dėl įvairių to meto politinių aplinkybių ir artinantis 10 metų terminui, per kurį leidėjai buvo įsipareigoję Konstituciją patikrinti referendumu, užuot jam ruošusis, imtasi naujos Konstitucijos rengimo.

Naują Lietuvos Konstituciją Seimas priėmė 1938 m. vasario 11 d., jos galiojimo metu demokratiška valstybės raida buvo pristabdyta. Nors jos 1 straipsnyje buvo teigiama, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma suvereninė. Jos suverenumas priklauso Tautai“¹⁶, tačiau iš esmės beveik visą valstybės valdymą perėmė valstybės vadovas, taip leisdamas įsitvirtinti autoritariniam režimui. Šioje

16 Kazimieras Liudvikas Valančius, *Lietuvos Valstybės Konstitucijos* (UAB „Ekonomikos Mokymo Centras“, 2001): 42.

Konstitucijoje referendumo galimybė nebuvo numatyta.

1940 m. sovietinė okupacija nutraukė nepriklausomos Lietuvos valstybės raidą.

2.2. Referendumo institutas priėmus 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją

Prabėgus beveik penkiems dešimtmečiams nuo Lietuvos nepriklausomybės praradimo, 1989 m. lapkričio 3 d. buvo priimtas referendumo įstatymas, tačiau šis tiesioginės demokratijos institutas susiformavo tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę 1990 m. kovo 11 d. Tuo metu buvo priimtas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas (toliau – LPI), kurio 2 straipsnio nuostata teigė, kad „Suvereni Valstybės valdžia priklauso Lietuvos liaudžiai. Liaudis savo suvereninę galią laisvai išreiškia per įstatymų sumanymo iniciatyvą, deputatų rinkimus, piliečių arba deputatų balsavimą konstituciniais klausimais ir demokratišką referendumą. Niekas negali varžyti šios galios ar jos pasisavinti. <...>“¹⁷. Antai LPI 3 straipsnyje buvo teigiama: „Svarbiausi Lietuvos valstybinio bei visuomeninio gyvenimo klausimai pateikiami liaudies svarstymui, taip pat sprendžiami referendumu. Referendumą skelbia Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba savo iniciatyva arba kai to reikalauja trys šimtai tūkstančių rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių. Svarbiausių valstybinio gyvenimo klausimų pateikimo liaudies svarstymui ir referendumo vykdymo tvarką nustato įstatymai.“¹⁸ Taigi, be kita ko, ir dėl referendumo instituto atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė toliau formavosi demokratiškai.

1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečių referendume priimta nauja ir iki šiol galiojanti Konstitucija galutinai įtvirtino referendumo institutą. Konstitucijos 2 straipsnis aiškiai nusako, kad „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai“¹⁹. Negali būti jokio ribojimo, kuris varžytų Tautos teisę kurti

17 „Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“, *Vyriausybės žinios*, 1990-03-31, Nr. 9-224.

18 *Ibid.*

19 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, 1992-11-10, Nr. 220.

savo valstybę. Konstitucinis Teismas 2012 m. spalio 26 d. nutarime pabrėžė, kad „demokratiški rinkimai yra svarbi piliečių dalyvavimo valdant valstybę forma, kartu ir būtinas valstybės politinių atstovaujamųjų institucijų formavimo elementas. Rinkimai negali būti laikomi demokratiškais, o jų rezultatai – legitimiais ir teisėtais, jeigu jie vyksta paminant Konstitucijoje įtvirtintus demokratinių rinkimų principus, pažeidžiant demokratines rinkimų procedūras“²⁰.

1992 m. Konstitucijos 9 straipsnis nurodo, kad „svarbiausi Valstybės bei Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu. Įstatymo nustatytais atvejais referendumą skelbia Seimas. Referendumas taip pat skelbiamas, jeigu jo reikalavima ne mažiau kaip 300 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę. Referendumo skelbimo ir vykdymo tvarką nustato įstatymas“²¹. Referendumo paskelbimo iniciatyvos teisė priklauso piliečiams ir Seimui. Piliečių iniciatyvos teisė įgyvendinama 300 tūkstančių rinkimų teisę turinčių piliečių reikalavimu, o Seime iniciatyvos teisė įgyvendinama ne mažiau nei ¼ visų Seimo narių grupė²².

Referendumo vykdymą ir priežiūrą Lietuvoje vykdo Vyriausioji rinkimų komisija (toliau – VRK). VRK yra Konstitucijoje numatyta nuolatinė aukščiausioji rinkimų ir referendumų organizavimo bei vykdymo valstybės institucija, kuri įstatymų nustatyta tvarka vykdo ir organizuoja Seimo, Respublikos Prezidento ir savivaldybių tarybų rinkimus, taip pat referendumus²³. Konstitucinis Teismas savo nutarime nurodė, kad VRK yra „Seimo sudaryta institucija (Konstitucijos 67 straipsnio 13 punktas), todėl yra tam tikra Seimo kontrolės teisė šiai institucijai, kiek tai neprieštarauja Konstitucijos nuostatoms dėl valstybės valdžios galių ribojimo. Visų pirma, tai grindžiama Konstitucijos 61 straipsnio pirmosios dalies nuostata, kurioje yra įtvirtinta tokia parlamentinės kontrolės forma, kaip Seimo

20 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 26 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 125-6285.

21 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, 1992-11-10, Nr. 220.

22 Sinkevičius ir kt., *supra note*, 4: 366.

23 „Apie VRK - Vrk.lt“, n.d. <https://www.vrk.lt/vrk-apie>.

nario paklausimo teisė²⁴. Savo ruožtu ji registruoja iniciatyvines grupes (Seimo arba piliečių), surašo įregistravimo aktą, praneša apie grupės įregistravimą Seimo Pirmininkui artimiausiame Seime posėdyje²⁵. Be išvardytų funkcijų VRK taip pat tikrina ir nustato, ar yra tinkamai surinkti 300 tūkstančių Lietuvos Respublikos piliečių, reikalaujančių paskelbti referendumą, parašai.

Žvelgiant retrospektyviai, atkreiptinas dėmesys į tai, kad nuo pat nepriklausomybės paskelbimo iki šių dienų Lietuvoje buvo paskelbta 14 referendumų, iš kurių tik septyni įvyko ir tik keturiuose iš jų buvo priimti sprendžiami klausimai. Todėl toliau būtų tikslinga apžvelgti per Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį įvykusių referendumus ir keletą jų vykdymo probleminių aspektų.

3. Probleminiai referendumo instituto įgyvendinimo aspektai

Pagrindinė problema, dėl kurios referendumai neįvyko, buvo ta, kad nebuvo surinktas reikiamas rinkėjų parašų skaičius²⁶. Iš esmės sudėtinga atsakyti, dėl kokių priežasčių Lietuvos Respublikos piliečiai pasyviai dalyvauja referendumuose sprendžiant valstybės klausimus.

Remiantis Konstitucijos 9 straipsnio 3 dalimi, referendumo paskelbimo iniciatyvos teisę įgyvendina 300 tūkstančių piliečių²⁷. Galima daryti prielaidą, kad reikalaujama pernelyg didelio rinkėjų skaičiaus. Pastebėtina, kad, siekiant išspręsti šią problemą, buvo bandoma ieškoti tam tikrų būdų. Antai Seimas 2014 m. balandžio 10 d. nutarimu Nr. XII-816 „Dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47, 147 straipsnių paskelbimo“ nutarė paskelbti privalomąjį referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo. Privalomojo referendumo metu buvo siūloma Konstitucijos 9 straipsnio 3 dalį pakeisti taip: „Referendumas taip pat skelbiamas, jeigu jo reikalauja ne

24 „Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 30 d. nutarimas“, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 51-979.

25 Sinkevičius ir kt., *supra note*, 4: 366.

26 „Rinkimai ir referendumai - Vrk.lt“, n.d. <https://www.vrk.lt/rinkimai>.

27 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, 1992-11-10, Nr. 220.

mažiau kaip 100 tūkstančių piliečių, turinčių rinkimų teisę.“ Taip pat buvo siūloma pakeisti 147 straipsnio 1 dalį: „Sumanymą keisti ar papildyti Lietuvos Respublikos Konstituciją turi teisę pateikti Seimui ne mažesnė kaip 1/4 visų Seimo narių grupė arba ne mažiau kaip 100 tūkstančių Lietuvos Respublikos piliečių, turinčių rinkimų teisę.“²⁸ Taigi buvo siūloma sumažinti rinkėjų skaičių nuo 300 tūkstančių iki 100 tūkstančių. Beje, toks rinkėjų skaičius numatytas ir Vengrijos Respublikos Konstitucijoje. Šios Konstitucijos 8 straipsnio nuostatoje įtvirtinta, kad parlamentas gali skelbti nacionalinį referendumą, kai jį pasiūlo 100 tūkstančių rinkimų teisę turinčių piliečių²⁹. Tačiau referendumas pripažintas neįvykusių, o siūlomi Konstitucijos straipsnių pakeitimai nepriimti, nes referendume dalyvavo tik 380 178 piliečiai, o tai sudarė tik 14,98 proc. visų turinčių teisę balsuoti rinkėjų. Vertinant tokią situaciją galima teigti, kad referendumas galėjo būti sėkmingas, jei tuo pačiu referendumu nebūtų buvę bandyta spręsti ir visai kitokio pobūdžio – nuosavybės – klausimus (Konstitucijos 47 str.).

Apžvelgus kitus įvykusius referendumus galima daryti išvadą, kad Lietuvos Respublikos piliečiai gana aktyviai balsuodavo referendumuose kertiniais valstybės klausimais. Antai, po tragiškų 1991 m. sausio 13 d. įvykių Vilniuje 1991 m. vasario 9 d. buvo pravesta visuotinė Lietuvos piliečių apklausa (plebiscitas) „Dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės“³⁰. Joje dalyvavo 84,74 proc. visų rinkėjų. Už nepriklausomą demokratinę Lietuvą pasisakė 90,47 proc. balsavusių, prieš – 6,65 proc.

1992 m. birželio 14 d. referendume „Dėl buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo“,

28 „Lietuvos Respublikos Seimo 2014 m. balandžio 10 d. nutarimas Nr. XII-816 „Dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47, 147 straipsnių paskelbimo“, TAR, 2014-04-10, Nr. 4281.

29 Toma Birmontienė ir kt., *Lyginamoji konstitucinė teisė: vadovėlis* (Vilnius: Registrų centras, 2016), 322.

30 „Rinkimai ir referendumai - Vrk.Lt“, n.d. <https://www.vrk.lt/rinkimai>.

sudalyvavo 75,06 proc. piliečių³¹.

1992 m. spalio 25 d. vykusiam referendume „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos“ priėmimo dalyvavo 75,26 proc. piliečių³².

Dar vienas referendumas, kuriame taip pat užfiksuotas didelis piliečių aktyvumas, įvyko 2003 m. gegužės 10 d. „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“, jame dalyvavo 63,37 proc. piliečių³³.

Akcentuotina, kad Tauta aktyviai dalyvavo tik kritiniais valstybės padėties klausimais, tačiau vėliau piliečių aktyvumas sumažėjo. Manytina, kad piliečiai, pritarę dabartinės Konstitucijos priėmimui, ne visiškai suvokia Konstitucijos 2 straipsnio turinį; jame įtvirtinta, kad „Lietuvos Valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai“.

Teigtina, kad, siekiant įveikti piliečių pasyvumą, dar nėra tinkamo teisinio reguliavimo. Svarbu šiame kontekste pabrėžti, kad Žmogaus Teisių Deklaracijos 29 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta, kad kiekvienas žmogus turi atitinkamų pareigų bendruomenei, kurioje vienintelėje galima laisvai ir visapusiškai plėtoti savo asmenybę³⁴. Tad kodėl Lietuvoje balsuoti – vis dar tik teisė, bet ne pareiga? Šiuo aspektu svarbu apžvelgti, kaip siekiama įveikti piliečių pasyvumą kitose valstybėse.

Antai Australijoje balsavimas yra privalomas³⁵. Todėl, jeigu Australijos pilietis yra įtrauktas į rinkėjų sąrašus, jis privalo balsuoti visuose federaliniuose, valstijų ir vietos tarybų rinkimuose bei referendumuose. Jeigu asmuo atitinkamą dieną nebalsavo, jis privalo per 28 dienas pateikti argumentuotą pasiaiškinimą, kuriame turi būti nurodytos priežastys, dėl kurių jis neatvyko balsuoti. Jeigu prašymas atsiųsti pasiaiškinimą ignoruojamas arba nurodytos priežastys yra atmetamos,

31 „Rinkimai ir referendumai - Vrk.Lt“, n.d. <https://www.vrk.lt/rinkimai>.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*

34 „Universal Declaration of Human Rights“, *United Nations*, n.d. <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>.

35 Victorian Electoral Commission, „Didn't Vote?“, December 15, 2023. <https://www.vec.vic.gov.au/voting/fines-and-reviews>.

tai piliečiui skiriama 96 Australijos dolerių bauda. Toks teisinis reguliavimas formuoja teigiamą praktiką siekiant suaktyvinti piliečių dalyvavimą tiek federaliniuose, tiek valstijų, tiek vietos tarybų rinkimuose. Pavyzdžiui, 2014 m. Australijos valstijų rinkimuose dalyvavo 93,02 proc. visų turinčių teisę balsuoti rinkėjų³⁶. 2018 m. rinkimuose aktyvumas buvo šiek tiek mažesnis – 90,16 proc.³⁷ 2022 m. vykusiuose rinkimuose – 87,13 proc.³⁸ O Lietuvos 2016 m. Seimo rinkimuose dalyvavo tik 49,90 proc.³⁹, 2020 m. – 47,16 proc.⁴⁰, 2012 m. – 52,92 proc. turinčių teisę balsuoti piliečių⁴¹.

Kalbant apie Šveicarijos Konfederaciją svarbu paminėti tai, kad šios valstybės Konstitucijoje⁴² įtvirtinti ir reprezentatyviosios, ir tiesioginės demokratijos elementai. Nors reprezentatyvioji demokratija Šveicarijoje turi senesnes tradicijas, tiesioginė demokratija šalyje taip pat reikšminga. Todėl Šveicarijos demokratija neretai vadinama pusiau tiesiogine. Taigi piliečiai turi galimybę pareikšti savo nuomonę konstituciniuose referendumuose, konstitucinėse iniciatyvose, referendumuose dėl įstatymų ir referendumuose dėl tarpvalstybinių sutarčių (136 str, 2 d., 138–142 str.)⁴³. Detaliai neaptariant visų šių atvejų paminėtina bent tai, kad kai kuriais svarbiais valstybės klausimais referendumai privalomi pagal Konstituciją, tačiau daugeliu atvejų galimybė surengti referendumą priklauso ne centrinei

36 Victorian Electoral Commission, „2014 State Election Results“, June 16, 2022. <https://www.vec.vic.gov.au/results/state-election-results/2014-state-election>.

37 Victorian Electoral Commission, „2018 State Election Results“, June 16, 2022. <https://www.vec.vic.gov.au/results/state-election-results/2018-state-election>.

38 Victorian Electoral Commission, „2022 State Election Results“, July 5, 2023. <https://www.vec.vic.gov.au/results/state-election-results/2022-state-election-results>.

39 „2016 m. Seimo rinkimų rezultatai - Vrk.Lt“, n.d. <https://www.vrk.lt/2016-seimo/rezultatai?srcUrl=/rinkimai/102/1/aktyvumas/lt/aktyvumas.html>.

40 „Rezultatai - Vrk.Lt“, n.d. <https://www.vrk.lt/2020seimo/rezultatai?srcUrl=/rinkimai/1104/1/aktyvumas/lt/aktyvumas.html>.

41 „Balsavimo rezultatai. 2012 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai ir referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje“, n.d. https://www.vrk.lt/statiniai/puslapiai/2012_seimo_rinkimai/output_lt/rezultatai_vienmand_apygardose/rezultatai_vienmand_apygardoseI_turas.html.

42 „Swiss Constitution“, n.d. <https://www.parlament.ch/en/%C3%BCber-das-parlament/howdoes-the-swiss-parliament-work/Rules-governing-parliamentary-procedures/federal-constitution>.

43 Milda Vainiūtė ir Darius Beinoravičius, „Šveicarijos Konfederacijos 1999 m. balandžio 18 d. Konstitucija“, iš *Konstitucinio reguliavimo įvairovė. Kolektyvinė monografija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006), 73.

valdžiai, bet rinkėjams, nes kiekvienas pilietis turi teisę susipažinti su parlamento planuojamais priimti įstatymais ir taip daryti jiems atitinkamą įtaką. Tai reiškia, kad daugumai įstatymų taikomas neprivalomas referendumas. Šios rūšies balsavimas rengiamas tik tada, kai kas nors prieštarauja naujam ar iš dalies pakeistam įstatymui ir taip inicijuoja referendumą. Federaliniu lygmeniu procesas vyksta taip: paprastai sudaromas referendumo komitetas ir, jei jam pavyksta surinkti 50 tūkstančių galiojančių parašų per 100 dienų nuo naujo teisės akto paskelbimo, rengiamas referendumas. Teisės aktas įsigalioja tik tuo atveju, jei jam pritaria dauguma rinkėjų. Parlamentas taip pat priima sprendimus dėl teisės aktų, kurie nėra įstatymai, pavyzdžiui, sprendimus dėl Šveicarijos ir kitų šalių tarptautinių sutarčių. Dėl jų taip pat galima skelbti neprivalomą referendumą⁴⁴. Teigtina, kad toks referendumo reglamentavimas suteikia galimybę piliečiams išreikšti poziciją dėl tam tikrų įstatymų. Tai, be kita ko, ekonominiu ir teisiniu požiūriu sukuria prielaidas tvarios valstybės raidai.

Išvados. Rekomendacijos

Remiantis mokslinė doktrina referendumas dažniausiai apibrėžiamas kaip įstatymais reglamentuota balsavimo procedūra, per kurią rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai pareiškia savo valią svarbiausiais Tautos ir Valstybės klausimais. Referendumo atveju objektas yra konkretus referendumui teikiamas klausimas. Referendumo rezultatai nustatomi pagal mažoritarinę rinkimų sistemą.

Referendumo instituto pradžia Lietuvoje – 1922 m. Konstitucija, tačiau šiuolaikinė referendumo sąvoka joje nebuvo įtvirtinta. Tuo metu buvo vartojama Tautos atsiklausymo sąvoka. 1928 m. Konstitucijoje šis institutas taip pat buvo įtvirtintas, tačiau nuo 1938 m. Konstitucijos priėmimo joje įsigalėjęs autoritarinis režimas sustabdė šio tiesioginės demokratijos instituto tolesnę raidą.

44 Offizielle Informationen Der Schweizer Behörden, "The Referendum", n.d. <https://www.ch.ch/en/votes-and-elections/referendum/#the-optional-referendum>.

Priėmus 1992 m. Konstituciją referendumo institutas sukuria prielaidas demokratiškos valstybės formavimuisi. Referendumo keliu Tauta išreiškia valią svarbiais valstybės klausimais.

Vieni svarbiausių referendumo instituto įgyvendinimo probleminių aspektų yra piliečių pasyvumas dalyvaujant referendumuose, kai sprendžiami svarbūs valstybės klausimai, taip pat netinkamas teisinis reguliavimas, pagal kurį, kad būtų paskelbtas referendumas, reikia daug balsavimo teisę turinčių piliečių (300 tūkstančių), ir kt.

Įstatymų leidėjams rekomenduotina patobulinti referendumo instituto įgyvendinimo ir teisinį reguliavimą tokiais būdais: 1) panaudoti kitų valstybių pažangią teorinę ir praktinę patirtį referendumo klausimais; 2) užsiimti švietėjiška veikla, susijusia su referendumo institutu; 3) organizuoti daugiau viešų diskusijų apie referendumo svarbą; 4) efektyviau naudotis informacinėmis technologijomis, pavyzdžiui, kuriant pramoginius, tačiau įsimintinus vaizdo įrašus referendumo tema.

THE REFERENDUM AS AN INSTITUTION OF DIRECT DEMOCRACY: SOME ASPECTS

Valerijus Jaunius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article provides an analysis on the concept of a referendum, its historical development, and problematic issues based on relevant legislation and the scientific and legal doctrine. To delve deeper into the chosen topic, the article first presents the concept of a referendum, highlighting the differences between referendums and elections, and the classification of referendums based on both Lithuanian and foreign scientific doctrines. The article also reviews the historical development of the institution of the referendum during the interwar period of the Lithuanian state (1918–1940) and the changes in the concept of the referendum from the first permanent constitution of 1922 to the Soviet occupation in 1940. Furthermore, it examines the evolution of the institution after the adoption of the 1992 Constitution of the Republic of Lithuania, the principles of referendums, and the significance of the institution of the referendum for modern democracy. The article also discusses the main problematic aspects of referendums and their legal regulation, and analyzes the reasons for the activity of Lithuanian citizens in participating in referendums in critical situations of the state and their passivity in dealing with important state issues during the period of independence. Lastly, the article highlights some of the specific features of the institution of referendums in Australia and Switzerland.

Keywords: direct democracy; plebiscite; referendum; national sovereignty; elements of representative democracy.

TOPICAL ISSUES WHEN FINDING A BALANCED APPROACH TO THE LIMITATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION IN ANTI-TERRORISM LEGISLATION

Antypenko Oleksandra

E-mail: olantypenko@stud.mruni.eu

*Mykolas Romeris University, Lithuania/ Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine*

Scientific tutor: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Summary. The right to freedom of expression is one of the key human rights, as it is the basis of any democratic society. Since its limitation in a democratic society must be regulated and meet the criteria of legality, the presence of a legitimate aim, and necessity, states must develop mechanisms for the protection of this right which would allow a balanced approach to the protection of national interests to be deployed. These interests include national security and public order, and when implementing limitations states must not cross the line between the glorification of terrorism and speech that does not contain any danger.

This article aims not only to highlight these problematic issues, but also to examine the legislation containing provisions on the prohibition of the glorification of terrorism and the relevant case law of the European Court of Human Rights in order to develop several recommendations for improving legislation in this area.

Keywords: right to freedom of expression; glorification of terrorism; public order, national security; democracy; incitement to violence; recklessness.

Introduction

The right to freedom of expression is a highly important human right because it is both crucial to individual autonomy and dignity and serves as an integral part of any society and the basis for free societies. Moreover, **in light of concerning public issues, the right to freedom of expression is the lifeblood of any democracy.**

As is noted in the United Nations Human Rights Committee's General Comment No. 34 on freedom of opinion and expression,¹ the "right to freedom of expression is a basis for the full enjoyment of a wide range of other human rights." The United Nations General Assembly recognized this right as "the touchstone of all the freedoms to which the United Nations is consecrated."²

This right includes the freedom to seek, receive, and impart information and ideas of all kinds, regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, in the form of art, or through any other media of one's choice.³

The right to freedom of expression is protected by Article 19 of the International Covenant of Political and Civil Rights and numerous other human rights instruments – for instance, Article 19 of the Universal Declaration of Human Rights,⁴ regional conventions such as Article 10 of the European Convention of Human Rights⁵ or Article 13 of the American Convention of Human Rights,⁶ and others.

The scope of protection of this human right is broad; it can encompass many

-
- 1 General comment no. 34, "Article 19: Freedoms of Opinion and Expression," September 12, 2011, CCPR/C/GC/34, para. 4.
 - 2 UN General Assembly, "Calling of an International Conference on Freedom of Information," (1946), UN Doc A/RES/59(I).
 - 3 "International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)", adopted December 16, 1966, entered into force March 23, 1976, art. 19.
 - 4 "Universal Declaration of Human Rights (UDHR)", adopted December 10, 1948, UNGA Res 217 A(III), art. 19
 - 5 "European Convention on Human Rights", adopted November 4, 1950, entered into force September 3, 1953, 213 UNTS 1932, art. 10.
 - 6 "American Convention on Human Rights (ACHR)", adopted November 22, 1969, entered into force July 18, 1978, art. 13.

kinds of expression, including spoken, written, and sign language, non-verbal communication, images, and even artwork. It can also include expressions that can possibly be offensive, shocking, provocative or disturbing for other people.

In relation to this right, states have both positive and negative obligations. They must respect, protect, and fulfil human rights, whether they arise from domestic or international law. Negative obligations entail not violating this right through unjustified restrictions. Positive obligations are those which entail fulfilling the requirements to provide protection to individuals from threats to their right to free expression.

However, this right is not absolute, but qualified. Thus, when we discuss the protection of freedom of expression, we also need to consider that there are specific cases when states have the right to impose specific restrictions and limitations. Limitations on the right to freedom of expression may be justified when the three cumulative requirements of legality, a legitimate aim, and necessity are satisfied.

National security may serve as a basis for restrictions when a state's political independence or territorial integrity is threatened. Similarly, public order may justify limitations when necessary in order to maintain the peaceful and efficient functioning of society.

According to the UN Economic and Social Council's "Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity,"⁷ the protection of national security includes the need to counter and prevent terrorist acts.

After the terrorist attacks of September 11, 2001, many countries around the world developed legislation aimed at combating various terrorist crimes and preventing terrorist attacks. This legislation also often included provisions aimed at

7 UNESC, "Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity", (8 February 2005), UN doc E/CN.4/2005/102/Add.1.

limiting the right to freedom of speech in its various manifestations. Thus, the issue of finding a balanced approach between what is written in the legislation and those sanctions that are imposed to limit freedom of speech remains relevant.

Although political speech merits heightened protection, it forfeits this safeguard when advocating for violent methods or bloody revenge, justifying terrorist acts to achieve supporters' goals, or potentially fostering violence by instilling deep-seated and irrational hatred towards certain individuals. Sometimes, indirect incitement to terrorism also warrants prosecution, such as instances involving explicit calls for action at specific times in the future.

In the works of such scientists as Eric Barendt,⁸ Christos Boukalas,⁹ Kent Roach,¹⁰ Paul M. Taylor,¹¹ and others, attention has been paid to the correct approach to limiting the right to freedom of speech on such grounds as the protection of national security and the fight against terrorism.

This article sheds light on general problems and topical issues of legislation in the field of anti-terrorism, which contains provisions on restrictions of the right to freedom of speech and judicial practice regarding the application of this legislation.

The primary goal is to outline the main problematic issues regarding a balanced approach to the right to freedom of speech, especially the vague wording of its provisions and the overbroad definition of the reckless glorification of terrorism that can be invoked by states in such cases, with the aim of drawing conclusions on the improvement of this legislation.

8 Eric Barendt, "Incitement to, and Glorification of, Terrorism", in *Extreme Speech and Democracy*, 1st ed., edited by Ivan Hare and James Weinstein (Oxford, 2009, Oxford Academic, May 1, 2009), accessed March 26, 2024. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199548781.003.0023>.

9 Christos Boukalas, "UK Counterterrorism Law, Pre-Emption, and Politics", *New Criminal Law Review: An International and Interdisciplinary Journal* 20, no. 3 (2017).

10 Kent Roach, "Comparative Counter-Terrorism Law Comes of Age", in *Comparative Counter-Terrorism Law*, edited by Kent Roach (Cambridge University Press, 2015).

11 Philip M. Taylor, "Article 19: Freedom of Expression", in *A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights: The UN Human Rights Committee's Monitoring of ICCPR Rights*, online edition (Cambridge University Press, 2020).

In the process of the research, different theoretical methods were used by the author, such as scientific literature analysis, generalization, systematic analysis and others.

1. The Analysis of the Legislation

In this scientific work, the focus will be on the provisions regarding the crime of the glorification of terrorism. Being inevitably vague, this can be described as a highly controversial crime which in some situations can be unforeseeable for individuals. This crime describes actions such as threatening the national security of states.

To elaborate, according to the UN General Assembly Resolution on Measures to eliminate international terrorism,¹² the use of criminal actions that are aimed or calculated to provoke a state of terror in society is unjustified under any circumstances, regardless of political or other considerations.

The glorification of terrorism includes a broad list of actions. For instance, the UK Terrorism Act 2006¹³ outlines that “any form of praise or celebration, and cognate expressions are to be construed accordingly.”

However, as was noted by the UK Joint Committee on Human Rights regarding the Terroristic Act 2006,¹⁴ which criminalizes the direct or indirect encouragement of terrorist acts, reasonable persons could disagree as to whether a particular comment falls within the definition of glorification.

Moreover, the UN Human Rights Committee strongly criticizes laws which contain provisions similar to this act, as was the case with the Ethiopian anti-terrorism proclamation,¹⁵ which is considered by many to be an overly broad

12 UNGA Resolution “Measures to eliminate international terrorism” (8 December 2005), UN doc A/RES/60/43.

13 “Terrorism Act 2006”, adopted on March 30, 2006, United Kingdom.

14 Joint Committee on Human Rights, “Legislative Scrutiny: Counter-Terrorism and Border Security Bill”, Vol. HC 1208, paper 167 (2011).

15 “Proclamation No. 652/2009”, art. 3.

and vague definition of terrorism. The issue with such an expansive definition is its susceptibility to broad interpretation and systematic exploitation against the accused, resulting in the potential violation of international human rights standards.

Art 3 of the Proclamation is a clear example of this vagueness: “Whosoever or a group intending to advance a political, religious or ideological cause by coercing the government, intimidating the public or section of the public, or destabilizing or destroying the fundamental political, constitutional or, economic or social institutions of the country...”

In 2005, the Committee determined that the definition of terrorism outlined in the Canadian Anti-Terrorism Act of 2001,¹⁶ resembling the Proclamation, was excessively broad. A more recent observation by the Committee revealed that similar language in the Australian Anti-Terrorism Act (No. 2) of 2005¹⁷ contravened international human rights norms.

On the contrary, EU Directive 2017/541 on combating terrorism¹⁸ specifies that the distribution must be intentional and pose a danger of an offense being committed.

The Directive stands as the primary criminal law tool within the EU for addressing terrorism. It establishes fundamental criteria for defining terrorist acts and associated offenses, as well as prescribing penalties. Concurrently, it ensures that victims of terrorism are endowed with rights to protection, assistance, and support.

The United Nations Special Rapporteur stated¹⁹ that the subjective intent of

16 “Canadian Anti-Terrorism Act of 2001”, S.C. 2001, c. 41.

17 “Australian Anti-Terrorism Act (No. 2) 2005”, Act No. 136, 2005 (Cth).

18 “Directive (EU) 2017/541, The European Parliament and of The Council, March 15, 2017, on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA, [2017] OJ L 88/07”.

19 “Human Rights, Terrorism and Counter-Terrorism”, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, accessed March 1, 2024. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Factsheet32EN.pdf>; Yaël Ronen, “Incitement to Terrorist Acts Under International Law”, *Leiden Journal of International Law* 23 (2010): 654-663. Accessed March 20, 2024. <https://revistaselectronicas.ujaen.es/index.php/>

the speaker is an important element of the offense. On the other hand, in order for statements to be considered a glorification of terrorism, it is not necessary that they contain a direct intention to give instructions for certain actions; the possibility of the perception of these statements by the audience as support for terroristic actions is enough.

Even in the absence of direct consequences stemming from a given statement, the mere possibility of such a threat is enough for it to be classed as glorification of terrorism.²⁰ The publication must be likely to be understood by some or all of the target audience as incitement to terrorism.²¹

As per the initial report from the Joint Committee on Human Rights regarding the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism,²² concerning the mental aspect of the offense of encouraging terrorism, if its scope were to include recklessness, it should be subjective recklessness. This refers to being knowingly aware or indifferent to the likelihood that one's statement could be construed as encouragement to terrorism, rather than objective recklessness.

The issue of the reckless glorification of terrorism is further highlighted in the context of the Johannesburg Principles on National Security, Freedom of Expression, and Access to Information (Principle 6),²³ where there is an insufficient link between the speech and the likelihood of imminent violence. It could be argued that this legislation is not aligned with the principles of human rights.

Therefore, the legislation deflects much of the criticism by employing overly

TAHRJ/article/view/6416/6230#:~:text=Dr%20Ya%C3%ABl%20Ronen56%20argues,ideological%20basis%20in%20the%20public.

20 UNHRC, "Report by the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism, Martin Scheinin", UN doc A/61/267, August 16, 2006.

21 United Nations Office on Drugs and Crime, "Digest of Terrorist Cases", January 2010. Accessed March 5, 2024. https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Digest_of_Terrorist_Cases/English.pdf.

22 Joint Committee on Human Rights, "Legislative Scrutiny: Counter-Terrorism and Border Security Bill", Vol. HC 1208, paper 167 (2011).

23 International Centre Against Censorship, in collaboration with the Centre for Applied Legal Studies of the University of the Witwatersrand, "The Johannesburg Principles on National Security, Freedom of Expression and Access to Information", 9, November 1996. ISBN 1 870798 89.

broad provisions that criminalize acts such as recklessly glorifying terrorism. Such legal measures risk encompassing a wide array of actions without adequately demonstrating a significant threat to national security.

Mitigating both direct and indirect influences promoting the glorification of terrorism is no longer merely advisable, but necessitates careful regulation by authorities to uphold a balanced approach toward restricting freedom of speech.

From the author's perspective, the most effective strategy for this purpose would involve explicitly criminalizing the direct glorification of terrorism, along with designating organizations associated with terrorism globally. This would encompass foreign entities, even if not formally recognized as terrorists, whose actions align with terrorist activities.

Additionally, adopting a more nuanced and reasoned approach involves clearly defining what constitutes the glorification of terrorism. While the absence of direct evidence, such as the explicit execution of a terrorist act, may not always be decisive, defining indirect endorsements can prevent blurring the lines between merely provocative or shocking content and illegal glorification. Acts that strongly endorse and promote terrorist activities, portraying them positively and potentially inciting others to engage in terrorism, should be unequivocally addressed.

2. An Analysis of the Case Law of the European Court of Human Rights

A landmark case in safeguarding the right to freedom of expression at the European Court of Human Rights (ECHR) was *Handyside v. UK*.²⁴

This case marked one of the initial instances where the Court deliberated on matters of freedom of expression, establishing a robust precedent that continues to guide the examination of such cases to this day. In particular, it established the principle that "freedom of expression <...> is applicable not only to 'information' or 'ideas' that are favorably received or regarded as inoffensive or as a matter of

²⁴ "Handyside v. the United Kingdom, App no 5493/72, European Court of Human Rights, December 7, 1976".

indifference.” The ECHR held that the confiscation of a book deemed to be obscene did not violate the right to freedom of expression.

The Court reiterated that the protection of freedom of expression must encompass not only favorable information or ideas, but also those that “offend, shock or disturb” because “such are the demands of pluralism, tolerance without which there is no democratic society.” Failing to display content that may be controversial yet legal can potentially stifle freedom of expression. It is crucial to carefully navigate the boundary between statements that are offensive, shocking, or disturbing, and those that directly incite violence or glorify terrorism, especially in the context of anti-terrorism legislation.

The vagueness of anti-terroristic legislation has also been criticized in ECHR cases when used to limit or silence legitimate reporting or criticism, especially of the government, as seen in the broad interpretations criticized by the ECHR in the case of *Selahattin Demirtaş v. Turkey (No. 2)*.²⁵

In this case, the Grand Chamber of the ECHR ruled that the Turkish government’s efforts to suppress the political speech of its opponents, particularly targeting Mr. Demirtaş, the opposition leader, infringed upon his rights under Article 10 (freedom of expression). He had been detained on suspicion of belonging to an armed terrorist group and encouraging others to commit criminal acts. In para. 280, the ECHR stated that “in the Court’s view, such a broad interpretation of a provision of criminal law cannot be justified where it entails equating the exercise of the right to freedom of expression with belonging to, forming or leading an armed terrorist organisation, in the absence of any concrete evidence of such a link.”

The Court also examined this causal connection in the *Leroy v. France* case. The applicant was found guilty of condoning terrorism after publishing a drawing

25 “*Selahattin Demirtaş v. Turkey (No. 2)*, App no 14305/17, European Court of Human Rights, December 22, 2020”.

depicting the twin towers. He submitted a drawing showing the attack on the twin towers with the following caption: “We have all dreamt of it... Hamas did it.” Here, the decision was made of no violation of freedom of expression, because when the applicant expressed his support and moral solidarity with the perpetrators, his support of the specific terroristic act was presumed: “by idealizing this disastrous project by the use of the verb dream, giving an unequivocal valuation to an act of death, the applicant justifies the use of terrorism, adhering by the use of the first person in the plural of destruction, presented as the outcome of a dream and indirectly encouraging ultimately the potential reader to positively appreciate the success of a crime.”

The issue of intent in the offense of glorifying terrorism was scrutinized in the ECHR case of *Karataş v. Turkey*.²⁶ The Grand Chamber found Turkey accountable for breaching Article 10 of the European Convention on Human Rights. The case revolved around the conviction of Mr. Hüseyin Karataş for publishing an anthology of poems containing passages deemed particularly hostile towards Turkish authorities. The applicant faced charges of separatist propaganda and received a substantial fine along with a sentence of over 1 year in prison.

Although the poems had a political dimension, “there is little scope under Article 10 § 2 of the Convention for restrictions on political speech or on debate on matters of public interest,” especially when the criticism relates to a government instead of a politician or a private person. The Court underscored that the applicant was convicted for spreading separatist propaganda rather than inciting violence. Coupled with the nature and severity of the imposed penalty, this rendered the restriction an excessive interference with the rights safeguarded by Article 10.

In the case of *Hogefeld v. Germany*,²⁷ the Court had previously ruled that certain restrictions on communications which could be construed as indirectly

26 “*Karatas v. Turkey*, App no 23168/94, European Court of Human Rights, April 28, 1999”.

27 “*Hogefeld v. Germany*, App no 31457/96, European Court of Human Rights, July 5, 2001”.

inciting terrorist violence are permissible under the European Convention on Human Rights. The key issue lies in delineating the boundary between indirect incitement to commit terrorist acts and the legitimate expression of criticism.

The applicant in this case was a former member of the Red Army Faction (RAF), a leftist extremist terrorist group responsible for numerous attacks on high-ranking individuals in Germany since the early 1970s. In April 1992, the RAF issued a written declaration announcing the suspension of attacks on state and economic representatives. Subsequently, in a further declaration in August 1992, the RAF made several critical statements regarding its past strategies.

The Court acknowledges that while these statements alone may not inherently promote terrorist activities, they must be considered within the context of the applicant's personal background. As a likely prominent figure within an organization like the RAF, which had engaged in a violent struggle against the public order of the Federal Republic of Germany for over two decades, the applicant's words could potentially be interpreted by supporters as an encouragement to perpetuate the activities of the RAF. Additionally, it is worth noting that the applicant viewed her critical examination of the RAF's history as essential for shaping future actions.

Thus, thanks to the analysis of judicial practice – both in the field of the protection of the right to freedom of speech in general and in specific cases regarding the glorification of terrorism – it is possible to see that quite often the imposition of restrictions on expressions that do not fall under glorification of terrorism leads to the unnecessary limitation of the right to freedom of speech. The main problem remains the overly broad prescriptions of the legislation, which are interpreted differently by national courts.

Conclusions

Freedom of speech and expression, vital components of democracy, warrant protection, although no right can be absolute. The interests of individuals engaging in expression must be assessed not solely from the speaker's perspective, but also by considering various factors such as the location, audience, context, anticipated reaction, purpose, and the gathering where such freedom of speech was exercised.

Legislation and judicial precedents demonstrate the clarity with which laws can delineate prohibitions on speech glorifying terrorism in some instances, while in others, such clarity may be lacking. Some laws establish a distinct offense for the glorification of terrorism, while others differentiate between "provocation to terrorism" and "terrorism apology."

Nonetheless, these laws should not suppress political speech or the criticism of governments or political figures, but should solely proscribe speeches falling under the category of glorifying or apologizing for terrorism.

The concept of indirect incitement must be viewed as an attempt to extend beyond situations where there is clear evidence that the speaker intends to provoke the audience to criminal behavior.

Therefore, the author suggests making a clear differentiation between statements that directly incite terrorist acts and those that glorify terrorist organizations. To prevent an imbalanced restriction of the right to freedom of speech, it is advisable to refrain from enshrining in legislation the crime of indirect glorification of terrorism.

TEISIŲ Į SAVIRAIŠKOS LAISVĘ APRIBOJIMAI ANTITERRORISTINIUOSE TEISĖS AKTUOSE: AKTUALŪS KLAUSIMAI IEŠKANT PUSIAUSVYROS METODŲ

Antypenko Oleksandra

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva/ Taraso Ševčenkos nacionalinis

Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Teisė į saviraiškos laisvę yra viena iš pagrindinių žmogaus teisių, nes ji yra demokratinės visuomenės pagrindas. Kadangi jos ribojimas turi atitikti teisėtumo kriterijus, valstybės turi sukurti tokius šios teisės gynimo mechanizmus, kurie leistų suformuluoti subalansuotą požiūrį į visuomenės apsaugą, nacionalinius interesus, tokius kaip nacionalinis saugumas ir viešoji tvarka, ir neperžengti ribos tarp terorizmo šlovinimo ribojimo ir nedraudžiamos kalbos, kuri nekelia jokio pavojaus. Šiuo straipsniu siekiama ne tik išryškinti minėtas problemas, bet ir išnagrinėti teisės aktus, kuriuose yra nuostatos dėl terorizmo šlovinimo draudimo, taip pat išnagrinėti atitinkamą Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką siekiant parengti keletą rekomendacijų, kaip tobulinti šios srities teisės aktus.

Reikšminiai žodžiai: teisė į saviraiškos laisvę; terorizmo šlovinimas; viešoji tvarka; nacionalinis saugumas; demokratija; smurto kurstymas; neapdairumas.

HUMAN RIGHTS IN THE OCCUPIED TERRITORIES: UKRAINE'S EXPERIENCE AND THE ACTIVITIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Stefan Nahorny

E-mail: Ninestefs@gmail.com

*Mykolas Romeris University, Lithuania/ Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine*

Scientific tutor: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Abstract. The ongoing war in Ukraine has resulted in the occupation of significant parts of the country's territory, leading to the deterioration of human rights in these areas. This research examines the human rights situation in the occupied territories of Ukraine, focusing on the experiences of civilians and the activities of international organizations in addressing human rights violations. It highlights the widespread violations of fundamental human rights, including arbitrary detention, torture, ill-treatment, extrajudicial killings, enforced disappearances, and restrictions on freedom of expression, assembly, and association. The research also explores the role of international organizations, such as the United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), and the Council of Europe, in monitoring the human rights situation, providing humanitarian assistance, and advocating for the protection of civilians. It concludes by emphasizing the urgent need for a solution to the conflict and the protection of human rights in all parts of Ukraine.

Keywords: human rights; occupied territories; Ukraine; war; international organizations; international humanitarian law; human rights monitoring;

humanitarian assistance; protection of civilians; accountability.

Introduction: The Human Rights Crisis in Occupied Parts of Ukraine

As Jean Jacques Rousseau once said: “Every man being born free and his own master, no one, under any pretext whatsoever, can make any man subject without his consent.”¹ Unfortunately, the war in Ukraine has caused and continues to cause not only violations of human rights and freedoms and the deprivation thereof, but also the loss of innocent lives, including, most horrifyingly, children.

The war in Ukraine has created a devastating humanitarian crisis, with millions of people displaced and countless lives lost. Beyond the immediate physical suffering, the conflict has also unleashed a wave of human rights abuses in the occupied territories. Russian forces have been accused of a wide range of violations, including summary executions, torture, and forced disappearances. Civilians have been targeted in indiscriminate attacks, and there have been reports of widespread sexual violence. The Ukrainian government and international human rights organizations have documented these abuses, and there is growing evidence that they may amount to war crimes.

For years, Russia has been creating a “Casus Belli,” i.e., a formal pretext for war, by talking of “the threat to Russia’s borders due to NATO expansion” and “the Nazi regime in Ukraine,” which allegedly oppresses the Russian-speaking population. With the help of private military companies and arms supplies, Russia created puppet “republics,” with the help of which it prepared a strategy for the future war. In February 2022, Russia launched a full-scale military invasion of Ukraine, giving the so-called “demilitarization” and “denazification” of Ukraine and the prevention of NATO’s expansion in Eastern Europe as justification.

1 Jean Jacques Rousseau, *The social contract or principles of political right*. (Amsterdam: 1762). Translated by G. D. H. Cole, 84, https://web.archive.org/web/20171215154541id_/https://www.ucc.ie/archive/hdsp/Rousseau_contrat-social.pdf.

1. The Armed Conflict in Ukraine: Humanitarian Problems

1.1. An overview of the armed conflict in Ukraine and the occupation of territories

The war unfolded in phases. Initially, Russia aimed to capture Kyiv, but it encountered resistance from Ukrainian forces. This compelled them to shift their focus towards Eastern Ukraine. Subsequently, Ukraine launched a series of counteroffensives that resulted in the invaders losing control over the Kharkiv region and the city of Kherson. Russia then seized some territory in other areas, with an emphasis on the Donbas region. However, since then both sides have settled into a stalemate, with no significant gains being made. As a result of counteroffensives, some areas in the east and south have been recaptured.

At present, Russia occupies around 20% of Ukraine's territory, including Crimea (annexed in 2014) and parts of the Donbas, Kharkiv, Zaporizhzhia, Kherson, and Mykolaiv regions. The Ukrainian government and international organizations accuse Russia of human rights violations in the occupied territories. Russia continues to deny the facts of the crimes committed in both liberated and occupied territories.

The war has also caused a large-scale humanitarian crisis, with millions of Ukrainians internally displaced or forced to flee as refugees abroad. Widespread damage to infrastructure has disrupted the provision of basic services and livelihoods, and some areas suffer severe shortages of food, water, and medicine.

1.2. The significance of the topic in light of the ongoing humanitarian crisis and human rights violations

In the face of the ongoing humanitarian crisis and rampant human rights violations unfolding in Ukraine's occupied territories, the topic of safeguarding fundamental civil rights and freedoms takes on an immense and multifaceted

significance. Millions displaced, basic necessities rendered scarce, and the specter of arbitrary detention, torture, and civilian attacks paint a harrowing picture of the suffering endured. Addressing these atrocities demands not just immediate relief efforts, but a comprehensive approach that weaves accountability, protection, and long-term stability into the fabric of the response.

International organizations face numerous obstacles in protecting human rights in the occupied territories of Ukraine. The occupation authorities restrict access for international observers, making monitoring and documenting violations extremely difficult. The insecurity prevailing in the occupied territories also discourages many organizations from working in this area.

In addition to practical difficulties, there are also political considerations. Some international organizations are reluctant to criticize the occupying authorities in order to avoid damaging their relations with them. The Russian Federation, as a permanent member of the UN Security Council, uses its veto to block any UN action aimed at protecting human rights in the occupied territories.

A lack of resources and unclear jurisdiction also complicate the work of international organizations. The propaganda disseminated by the occupying authorities undermines their actions, and the imperfections within the law make it more challenging to protect human rights in these occupied territories.

2. Human Rights Violations in Occupied Parts of Ukraine

2.1. Systematic violations of fundamental human rights, including arbitrary detention, torture, ill-treatment, extrajudicial killings, and enforced disappearances

Since 2014, the human rights situation in the occupied territories has garnered international concern. Areas under the control of Russian occupation forces have witnessed an array of human rights abuses that contravene international law,

including arbitrary detention, torture, ill-treatment, extrajudicial killings, and enforced disappearances.

The occupation of Ukrainian territories, primarily in the eastern Donbas region and the Crimean Peninsula, has led to a protracted war with devastating human rights implications. This situation is exacerbated by the ambiguous legal status of these areas, which impedes the effective implementation of international human rights norms – although Russia has never been interested in protecting people's rights. This can be understood by recalling the two Chechen wars and the Russian-Georgian war. The subsequent vacuum of accountability enables the perpetuation of abuses by both occupying forces and aligned separatist groups.

One of the most prevalent abuses is the practice of arbitrary detention. People suspected of opposing the occupying administration are often arrested without procedures, without any basis in law, and without access to legal representation. These detentions are often characterized by a lack of transparency, and detainees are held incommunicado. The rationale for such detentions varies, but predominantly revolves around accusations of espionage, sabotage, or terrorism – charges often leveled without substantive evidence. Human Rights Watch has reported on numerous cases of arbitrary detention in the occupied territories, including the detention of individuals solely for expressing pro-Ukrainian views or criticizing the Russian occupation.²

Closely tied to the issue of detention is the use of torture and other forms of mistreatment. Reports and testimonies from victims and human rights organizations chronicle a disturbing array of abusive practices, including physical assault, electrical shocks, and psychological coercion. Such measures are employed as means of punishment, interrogation, or intimidation, serving to instill fear within the occupied population. The systematic nature of these practices indicates

2 Human Rights Watch, "Ukraine. Events of 2023". Accessed 04 February 2024, <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/ukraine>.

a policy of state-sanctioned violence carried out without consequences by security forces and associated militias. The Council of Europe has expressed concerns about the “systematic use of torture and other cruel, inhuman or degrading treatment”³ by the Russian occupation authorities.

The landscape of human rights violations in the occupied territories also covers extrajudicial killings. These incidents, where individuals are executed without any judicial proceedings, represent an absolute disregard for the right to life. Often, the victims are individuals who were previously detained or had been vocal in their opposition to the occupation. The lack of thorough investigations into these deaths further signifies that this is an environment where the rule of law has been displaced by arbitrary violence.

Enforced disappearances have emerged as another terrifying violation. This phenomenon involves the secret kidnapping of individuals by the state or state-affiliated actors, after which the victims remain unaccounted for. The families of the disappeared remain in painful uncertainty, deprived of information about the fate and whereabouts of their loved ones. The use of enforced disappearances serves not only to eliminate opposition, but also to sow an ambience of terror and helplessness among the population.

2.2. Restrictions on freedom of expression, assembly, and association

Restrictions on freedom of expression, assembly, and association in the occupied Ukrainian territories have been widely documented by human rights organizations. According to a report by the United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (OHCHR), there have been credible reports of arbitrary arrests, detentions, torture, and ill-treatment of individuals who have expressed

3 Council of Europe Office in Ukraine, “Human Rights Situation in Territories of Ukraine Occupied by Russia: Committee of Ministers Gravely Concerned”, Strasbourg, October 5, 2023. Accessed 04 February 2024, <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/human-rights-situation-in-territories-of-ukraine-occupied-by-russia-committee-of-ministers-gravely-concerned>.

dissent or opposition to the occupation, or who have been perceived as doing so.⁴ The report also found that restrictions on freedom of assembly and association have made it difficult for people to express their views collectively and to participate in public life.

There have also been reports of restrictions on access to information in the occupied Ukrainian territories. According to a report by Freedom House, the Russian authorities have imposed restrictions on access to Ukrainian media and social media platforms, and have cracked down on independent journalists.⁵ This report also found that Russian authorities have sought to control the narrative about the conflict by spreading disinformation and propaganda.

The restrictions on freedom of expression, assembly, and association in occupied Ukrainian territories are a violation of international human rights law. The International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), which has been ratified by Ukraine and Russia, guarantees the right to freedom of expression, assembly, and association. These rights are also protected under other international human rights instruments, such as the Universal Declaration of Human Rights.

The international community has condemned the restrictions on freedom of expression, assembly, and association in the occupied Ukrainian territories. In a resolution adopted in March 2022, the UN Human Rights Council⁶ expressed “grave concern” about the reports of human rights violations in the occupied Ukrainian territories, and called on all parties to the conflict to uphold their obligations under international human rights law.

Restrictions on freedom of expression, assembly, and association in the

4 United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, “Report on the Human Rights Situation in Ukraine 1 February – 31 July 2022”, Ukraine, September 27, 2022. Accessed 01 February 2024, <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-09/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-en.pdf>.

5 Freedom House, “Ukraine: Freedom on the Net 2022 Country Report”, accessed 04 February 2024, <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-net/2022>.

6 Human Rights Council, “Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression: resolution / adopted by the Human Rights Council on 4 March 2022”, March 7, 2022. Accessed 04 February 2024, <https://digitallibrary.un.org/record/3963815?v=pdf>.

occupied Ukrainian territories are a serious human rights issue. It is important to document these violations and bring the offenders to justice.

2.3. The impact of the war on access to basic necessities, healthcare, education, and employment

The war in Ukraine has unleashed a humanitarian crisis of huge proportions. In addition to the immediate and tragic human cost, the war has severely affected the fabric of Ukrainian society, worsening access to basic necessities, healthcare, education, and employment.

Vital infrastructure has been heavily damaged, including water and sanitation systems, energy grids, and transportation networks. Millions of people lack access to clean water, increasing the risk of waterborne diseases. Food insecurity is reaching alarming levels, and agricultural production is hampered by damaged farmland and displacement. The World Bank estimates that poverty rates could soon double, pushing millions of people into precarious living conditions.⁷

The healthcare system cannot withstand the burden of war-related injuries, interruptions in the treatment of chronic diseases, and shortages of both medicines and staff. Hospitals have been damaged or destroyed, forcing healthcare workers to operate in makeshift conditions. Access to essential medications, particularly for chronic conditions, is dwindling, jeopardizing the health of vulnerable populations.

The war has shattered the education system, with hundreds of schools damaged or destroyed, leaving millions of children out of school. The psychological trauma of war further impedes learning, raising concerns about a lost generation. Displaced children face additional challenges integrating into new school environments, jeopardizing their educational continuity and long-term prospects.

The war has destroyed Ukraine's economy, shuttering businesses and displacing

7 The World Bank Group, "Poverty". Accessed 04 February 2024, <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty>.

millions from their jobs. The International Labour Organization estimates⁸ that nearly half the workforce is currently affected, with unemployment rates soaring. Livelihoods are destroyed, pushing individuals and families further into poverty. The informal sector, often a safety net for vulnerable populations, is also struggling due to disrupted supply chains and reduced demand.

These interconnected challenges paint a grim picture of the war's devastating impact on Ukrainian society. The erosion of access to basic necessities, health-care, education, and employment threatens the well-being of millions, jeopardizing not only their immediate survival but also their long-term development prospects. Addressing these complex issues requires a coordinated international response that prioritizes humanitarian aid, infrastructure reconstruction, and economic recovery, while ensuring long-term peace and stability for the people of Ukraine.

2.4. Psychological trauma and mental health challenges faced by civilians

Millions living under occupation grapple with a multitude of psychological traumas and mental health challenges, creating a crisis demanding urgent attention.

Witnessing violence, destruction, and the loss of loved ones are hallmarks of life in occupied Ukraine. These experiences trigger intense stress reactions that often develop into chronic conditions such as post-traumatic stress disorder (PTSD) and complex PTSD. Studies show alarmingly high rates of PTSD among Ukrainians, estimated at between 20% and 40%.⁹

Regarding anxiety and depression, the constant threat of violence, displacement,

8 The International Labour Organization, "Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage", September 12, 2022. Accessed 04 February 2024, <https://www.ilo.org/publications/major-publications/global-estimates-modern-slavery-forced-labour-and-forced-marriage>.

9 World Health Organization, "WHO Results Report 2023 shows notable health achievements and calls for concerted drive toward Sustainable Development Goals", May 7, 2024. Accessed 04 June 2024, <https://www.who.int/news/item/07-05-2024-who-results-report-2023-shows-notable-health-achievements-and-calls-for-concerted-drive-toward-sustainable-development-goals>.

and uncertainty weighs heavily on civilians, making these phenomena pervasive. A staggering 25% of the Ukrainian population is estimated to be suffering from mental health conditions such as these.¹⁰

Children, elderly individuals, and those with pre-existing mental health conditions are especially vulnerable. Children exposed to prolonged violence exhibit symptoms such as fear, withdrawal, and bedwetting. Elderly individuals face the added burden of disrupted routines and social support networks, sharpening isolation and anxiety.

The existing mental health infrastructure in Ukraine was weak even before the war, and the conflict has further strained resources. Access to qualified professionals and medication remains limited, particularly in remote areas. The stigma surrounding mental health further impedes help-seeking behavior.

Addressing the mental health crisis requires a multi-pronged approach. Expanding access to mental health services through mobile clinics, teletherapy, and community support groups is decisive. Culturally sensitive training for health-care workers is essential in order to address stigma and provide effective care. International collaboration and financial aid are necessary to bolster mental health infrastructure and support long-term recovery efforts.

The psychological wounds inflicted by war run deep, and civilians in occupied Ukraine bear the brunt of this suffering. Recognizing the gravity of the mental health crisis and taking decisive action to address it is not just a humanitarian imperative, but also a necessary step towards rebuilding a society scarred by war.

10 Malteser International, "Ukraine: Mental health in times of war – acute and long-term". Accessed 04 June 2024, <https://www.malteser-international.org/en/our-work/europe/ukraine/ukraine-mental-health-in-times-of-war-acute-and-long-term.html>.

3. International Organizations

3.1. The role of international organizations in monitoring the human rights situation in the occupied regions of Ukraine: OHCHR, OSCE and the Council of Europe

International non-governmental human rights organizations play an important role in restoring justice and collecting evidence of war crimes and crimes against humanity, as they have experience in recording evidence of international crimes for submission to the International Criminal Court.

The UN, the OSCE, Human Rights Watch, Amnesty International, the International Committee of the Red Cross and others are human rights and humanitarian organizations working to protect human rights and freedoms around the world. The activities of such organizations become critically important during wars and armed conflicts, as the amount of human grief and suffering at this time is beyond statistics, and in many cases, positive changes cannot be achieved by the efforts of the warring parties alone.

It is the global recognition of Russia's war crimes that creates opportunities for the successful initiation of the International Tribunal or other judicial formats. International organizations such as the ICRC, the UN, and Amnesty International are the main platform for publicizing human rights violations and for the qualified and correct documentation of the crimes committed.

Statements by high-ranking members of humanitarian organizations and their reports shape the world's perception of the Russian-Ukrainian war. Ultimately, such organizations have a huge potential to be a major factor in establishing post-war justice and helping victims of the conflict. A problem arises when institutions created to help the victims not only fail to alleviate the consequences of the cruelty committed, but also complicate the path to peace.

As already described in the previous paragraphs, the actions of the Russian

military show signs of war crimes and crimes against humanity. Theoretically, such violations of the Geneva Convention entail judicial responsibility and (at least) publicity among the international community. International humanitarian organizations document war crimes and provide assistance to victims of armed conflict.

On 19 December 2023, the UN General Assembly adopted an updated resolution on the human rights situation in the temporarily occupied territories of Ukraine, including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol¹¹.

Unlike previous similar resolutions, this document covers the human rights situation in all the territories of Ukraine temporarily occupied by the Russian Federation, which will ensure that increased attention is paid by the UN and the international community to all of the crimes and gross violations committed by the Russian occupation authorities against the local population in these territories.

In this regard, the UN General Assembly demands that the Russian Federation immediately ceases its aggression against Ukraine and withdraws all its armed forces from the territory of Ukraine within its internationally recognized borders.

The resolution condemns Russia's continued disregard for international human rights and humanitarian law, the unlawful detention of Ukrainian civilians, the use of torture and ill-treatment, and discrimination against residents of the temporarily occupied territories.

The General Assembly calls on the Russian Federation to: cease deportations of Ukrainian children; halt any change in the status of these children; and provide comprehensive information to relevant UN agencies and international

11 UNHCR, "Report of the United Nations High Commissioner for Refugees, questions relating to refugees, returnees and displaced persons and humanitarian questions. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2023", December 22, 2023. Accessed 04 June 2024, <https://www.unhcr.org/media/resolution-adopted-general-assembly-19-december-2023-78-185>.

organizations. This would entail the provision of a list of all deported Ukrainian children, including those whose status has been changed and those who have been adopted or placed in the care of adoptive parents. Further, the Russian Federation is called on to take all necessary measures to ensure the safe return of these children to their homeland. In this context, the issuance of an arrest warrant by the International Criminal Court for Putin and Lvova-Belova is mentioned.

The resolution refers to the decision of the UN Secretary-General to include the armed forces of the Russian Federation and its affiliated armed groups in the temporarily occupied territories in the so-called “list of shame” in the “Children and Armed Conflict” report for the killing of children and attacks on schools and hospitals.¹²

The General Assembly stresses that the Russian Federation, as the occupying State, bears full responsibility for the catastrophic consequences for the economy, agricultural activities, and ecology of the region caused by the explosion of the Kakhovka hydroelectric power station in the territory it occupies, and condemns the failure of the Russian Federation to allow UN humanitarian access to assist the affected population.

The General Assembly also condemns the seizure of the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant and its personnel and the creation of ongoing risks and threats, including unprecedented nuclear and radiation hazards, to the population of Ukraine, neighboring states, and the international community, as well as targeted terrorist attacks with missiles and unmanned aerial vehicles (drones) against civilian infrastructure, resulting in heavy civilian casualties.

The resolution points out the inadmissibility of attacks on Ukrainian civilian port infrastructure and grain terminals, the ongoing blockade of Ukrainian ports, and threats of force against civilian and commercial vessels, which cause

12 United Nations General Assembly Security Council, “Report of the Secretary-General. Children and Armed Conflict. 5 June 2023”, accessed 06 February 2024, 37-40, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/children-and-armed-conflict-report-secretary-general-a77895-s2023363-enarruzh>.

significant damage to global food safety.

In his Report on the Human Rights Situation in Ukraine (1 February–31 July 2023), the UN High Commissioner for Human Rights, having analyzed the human rights situation, provided his recommendations to the Russian Federation, in particular:

- immediately cease its armed attack on Ukraine;
- respect the human rights of persons living in the territory of Ukraine it occupies, strictly within the framework of the international law of occupation, and comply with the laws of Ukraine in the occupied territory;
- provide humanitarian organizations with the fullest possible access to the areas affected by the flooding caused by the breach of the Kakhovka dam;
- ensure timely and effective investigations into all allegations of civilian killings;
- take all necessary precautions to prevent sexual violence and implement a zero-tolerance policy in its armed forces, law enforcement agencies, and penitentiary institutions, including by issuing clear orders prohibiting sexual violence against civilians, prisoners of war, as well as members of its own forces, and by holding perpetrators accountable;
- immediately cease the practice of arbitrary detention and enforced disappearances and sign and ratify the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance without delay and without reservations;
- adhere to the fundamental principles of IHL regarding the treatment of prisoners of war;
- immediately cease the intentional killing and torture of Ukrainian prisoners of war, the ill-treatment of them, as well as their involvement in dangerous or degrading labor, and provide medical care to the wounded and sick;
- immediately cease the criminal prosecution of prisoners of war for acts that constitute mere participation in hostilities;

- ensure the immediate return of all deported and displaced persons, including children and persons with disabilities;
- refrain from changing the civil status of children displaced from Ukraine, including their citizenship and that of their legal guardians;
- stop discrimination against Ukrainian citizens in the occupied territory who have not accepted Russian citizenship, ensuring equal access to public services, employment, and the right to freedom of movement for Ukrainian citizens;
- respect and protect the fundamental rights of all individuals and groups in the occupied parts of the Kherson, Zaporizhzhia, Luhansk, and Donetsk regions, as well as in Crimea, including the rights to freedom of opinion and expression, peaceful assembly, association, conscience, and religion;
- grant representatives and personnel of international human rights and humanitarian organizations, including those of the United Nations system, full, unimpeded, timely, and safe access to the Russian Federation or to the territory occupied by it, including to places of internment of prisoners of war, wherever they may be.

3.2. The provision of humanitarian aid by international organizations

The scale of the humanitarian disaster in Ukraine is the largest since the Second World War. The European Civil Protection Mechanism (EUCPM), the NATO Disaster Response Coordination Centre (EADRCC), the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), the WFP (Global Food Programme), the United Nations Children's Fund (UNICEF), the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the United Nations Population Fund (UNFPA), and the United Nations Development Programme (UNDP) are all involved in addressing the humanitarian crisis in Ukraine. Moreover, the International Committee of the Red Cross (ICRC), the World Health Organisation (WHO), Plan international, the United States Agency for International

Development (USAID), the Israeli Forum for International Humanitarian Aid (ISRAAID), the German Society for International Cooperation (GIZ), the European Union Advisory Mission Ukraine (EUAM), and many other disaster response mechanisms at both international and national levels are involved. In addition to the many formats of cooperation between international and governmental donors towards the Ukrainian state, the presence of large corporate donors, such as Richard Branson's businesses, Howard Buffett's businesses, Sigma Bleyzer, and Cascos Blancos, is already felt.

It should be noted that Ukraine demonstrates a decent level of management when it comes to international humanitarian aid, and the country does everything to increase transparency. Undoubtedly, receiving humanitarian aid requires additional efforts from the Ukrainian state. Donor countries have already felt support and interest in cooperation from our country. For example, the Presidential Office team has developed a special portal for managing humanitarian aid. Needs are collected online from the regions, while customs declarations are prepared containing certain categories of humanitarian aid and a unique code that allows cargo crossing the Ukrainian border to be tracked and simplifies the customs clearance procedure. A unified system of classification of humanitarian aid categories and data exchange between the main logistics hubs is already under construction. All of this is designed to make humanitarian aid flows as transparent and manageable as possible.

With financial support from the EU, logistics hubs have been set up in the border countries of Poland, Romania, and Slovakia. They collect humanitarian aid and form complex cargoes for shipment to Ukraine. At all of these stages, the government actively cooperates with volunteers and NGOs. Without such cooperation, none of this would have been possible.

4. The Path Towards a Solution: Restoring Human Rights and the Rule of Law in the Occupied Territories

Solving the problem of human rights violations in the occupied territories of Ukraine requires a comprehensive approach, which includes:

- 1 – the de-escalation of the conflict and a military and diplomatic settlement, which is a key factor in protecting the rights of people in the occupied territories;
- 2 – continued international support for Ukraine;
- 3 – mandatory recording and documentation of war crimes.

In the author's opinion, it is the inevitability of punishment, as one of the main principles of the criminal process, that should be the main deterrent for those who may commit criminal offences. It is important that war crimes have no statute of limitations. That is why the mandatory recording and documentation of war crimes is an important step towards:

- identifying the perpetrators and bringing them to justice;
- providing compensation for the damage caused by the criminal actions of the Russian Federation;
- establishing historical justice.

It is well known that a war crime is both a violation of the laws and customs of war and a violation of the rights of civilians and military personnel. War crimes are of an international nature, along with the crime of aggression, crimes against humanity, and genocide.

In order to humanize armed conflicts and reduce the damage they cause, the international community has adopted a number of international legal instruments that set out the rules of warfare. Chief among these instruments are the Geneva Conventions – international multilateral agreements on the laws and customs of war aimed at protecting victims of armed conflicts, signed at the UN Diplomatic Conference on 12 August 1949. They include the following:

- The First Geneva Convention “for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field”¹³;
- The Second Geneva Convention “for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea”¹⁴;
- The Third Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War¹⁵;
- The Fourth Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War.¹⁶
- Additional Protocols to the Geneva Conventions include:
- Protocol I (1977) relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts¹⁷;
- Protocol II (1977) relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts¹⁸;
- Protocol III (2005) relating to the Adoption of an Additional Distinctive Emblem.¹⁹

The general list of war crimes is enshrined in Article 8 of the Rome Statute of

13 “I Geneva Convention for the amelioration of the condition of the wounded and sick in armed forces in the field of 12 August 1949”, accessed 02 April 2024, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.30_GC-I-EN.pdf.

14 “II Geneva Convention for the amelioration of the condition of wounded, sick and shipwrecked members of armed forces at sea of 12 August 1949”, accessed 02 April 2024, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.31_GC-II-EN.pdf.

15 “III Geneva Convention relative to the treatment of prisoners of war of 12 August 1949”, accessed 02 April 2024, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.32_GC-III-EN.pdf.

16 “IV Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war of 12 August 1949”, accessed 02 April 2024, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf.

17 “Protocol additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I), of 8 June 1977”, accessed 02 April 2024, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf.

18 “Protocol additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the protection of victims of non-international armed conflicts (Protocol II), of 8 June 1977”, accessed 02 April 2024, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.35_AP-II-EN.pdf.

19 “Protocol additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the adoption of an additional distinctive emblem (Protocol III), of 8 December 2005”, accessed 02 April 2024, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.36_AP-III-EN.pdf.

the International Criminal Court²⁰, which states that war crimes are:

- a) serious violations of the Geneva Conventions, namely any of the following acts against persons or property protected under the provisions of the relevant Geneva Convention, in particular:
 - premeditated killing;
 - torture or inhuman treatment;
 - forcing a prisoner of war to serve in the armed forces of an enemy state;
 - willfully depriving a prisoner of war or other protected person of the right to a fair and normal trial;
 - unlawful deportation or transfer or unlawful deprivation of liberty;
 - taking hostages, etc.
- b) other serious violations of laws and customs applicable in international armed conflicts within the established framework of international law, in particular:
 - intentional attacks on civilians and civilian objects;
 - intentionally targeting personnel, objects, material, units, or vehicles engaged in the provision of humanitarian assistance or in a peacekeeping mission in accordance with the Charter of the United Nations;
 - attacking non-military objectives such as towns, villages, dwellings, or buildings;
 - transfer, directly or indirectly, by the occupying power of parts of its own civilian population into the territory it occupies, or deportation or transfer of the population of the occupied territory or parts thereof within or outside that territory;
 - the use of poison or poisoned weapons;

20 International Criminal Court, “Rome Statute of the International Criminal Court”. Accessed 04 June 2024, chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf.

- outrages on personal dignity, including humiliating and degrading treatment;
- rape, conversion to sexual slavery, forced prostitution, forced pregnancy, forced sterilization;
- using the presence of a civilian or other protected person to protect certain points, areas or armed forces from military action, etc.

The Independent International Commission of Inquiry on Violations in Ukraine is a unique instrument of the international community that is used to investigate crimes committed during the Russian aggression. The evidence and conclusions it has collected can be used by governments and organizations to assess the war in Ukraine and the scale of the crimes committed, and it will obviously be used in the future trials of Russian war criminals. The Commission is also empowered to identify the persons and entities responsible for the crimes committed and to make recommendations.

The Commission has also stated that in addition to judicial measures, there are other dimensions of accountability, including “establishing the truth, providing reparations and guarantees of non-recurrence.”²¹ It has also observed that “the full realisation of the rights of victims will only be possible after the cessation of hostilities, but measures can be taken now to facilitate the ultimate realisation of these rights.” The Commission believes that priority should be given to the establishment of a register of victims and the provision of institutional support, including mental health and psychosocial services.

Furthermore, the Commission encourages close coordination between the numerous national and international organizations in the area of accountability for crimes in Ukraine. Practical steps “include the identification of investigative authorities and institutions, which could facilitate the creation of an index of

21 United Nations, “Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. 25 September 2023”, accessed 05 February 2024, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/children-and-armed-conflict-report-secretary-general-a77895-s2023363-enarruzh>.

shared evidence.”²²

Russia's war crimes in Ukraine are being investigated by the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation, and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. Procedural guidance is provided by the Office of the Prosecutor General of Ukraine. Prosecutors represent the prosecution in courts and ensure that laws and international norms and practices are followed in documenting war crimes. Thus, this evidence can be presented in both Ukrainian and international courts. Special investigative teams have been set up in Ukraine to collect evidence of Russian crimes. This evidence is then to be submitted to the International Criminal Court (ICC). On 23 March 2023, an agreement was signed in the building of the International Criminal Court to open the Field Office of the ICC Prosecutor in Ukraine.²³ In addition, in July 2023, the International Centre for the Investigation of Russia's Invasion of Ukraine was launched in The Hague.²⁴ The Centre includes prosecutors from Ukraine, the EU, the US and the International Criminal Court. One of the main tasks of the Centre is to combine existing evidence of Russian war crimes. It should also be noted that 34 human rights organizations in Ukraine have launched the Ukraine 5 AM Coalition for documenting war crimes. These organizations mostly conduct field missions to the de-occupied territories and collect testimonies from people who have suffered from the actions of the Russian military or witnessed Russian war crimes. The collected testimonies are entered into the I-DOC database, which is a tool for analyzing and systematizing investigations of war crimes and crimes

22 United Nations, “Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. 25 September 2023”, accessed 05 February 2024, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/children-and-armed-conflict-report-secretary-general-a77895-s2023363-enarruzh>.

23 International Criminal Court, “Ukraine and International Criminal Court sign an agreement on the establishment of a country office”, March 23, 2023. Accessed 04 June 2024, <https://www.icc-cpi.int/news/ukraine-and-international-criminal-court-sign-agreement-establishment-country-office>.

24 European Commission, “Ukraine: International Centre for the prosecution of Russia's crime of aggression against Ukraine starts operations today”, July 3, 2023. Accessed 04 June 2024, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/ukraine-international-centre-prosecution-russias-crime-aggression-against-ukraine-starts-operations-2023-07-03_en.

against humanity. The database was launched in 2021, and was created by the Case Matrix Network with the support of the Norwegian Helsinki Committee and the Norwegian Ministry of Foreign Affairs.

It should also be emphasized that the Prosecutor of the International Criminal Court in the Hague has called for evidence of war crimes committed by the Russian Federation to be sent to him by email.²⁵

Conclusion: A Call to Action for Ensuring Human Rights Protection

The experience of Ukraine in its occupied territories exposes a stark reality: under the shadow of occupation, human rights are not merely threatened, they are systematically dismantled. The documented violations – from arbitrary detention and torture to the suppression of dissent and the denial of basic necessities – paint a horrible picture of suffering inflicted upon innocent civilians. While international organizations have played a huge role in documenting abuses and providing humanitarian assistance, their impact remains constrained by access limitations and political realities.

The erosion of human rights in occupied territories sets a dangerous precedent, emboldens aggressors, and weakens the global fabric of justice. We cannot afford to be passive observers. This is a call to action for all who believe in the inherent dignity and fundamental rights of every human being to at least do something. Even a simple social media interaction or the sharing of another crime committed by Russia is important for restoring justice and bringing the guilty to justice.

This is not a distant conflict, but a stark reminder of the fragility of human rights. Let Ukraine's experience serve as a catalyst for collective action. By demanding accountability, providing support, and amplifying the voices of the oppressed, we can build a world where human rights are not a privilege, but a

25 International Criminal Court, "Situation in Ukraine", March 17, 2023. Accessed 04 June 2024, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>.

universally respected reality, even in the darkest corners of conflict.

ŽMOGAUS TEISĖS OKUPUOTOSE TERITORIJOSE: UKRAINOS PATIRTIS IR TARPTAUTINIŲ ORGANIZACIJŲ VEIKLA

Stefan Nahorny

E. paštas Ninestefs@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva/ Taraso Ševčenkos nacionalinis

Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Dėl Ukrainoje tebesitęsiančio karo buvo okupuotos didelės šalies teritorijos dalys, todėl šiose srityse pablogėjo žmogaus teisių sąlygos. Šiame tyrime nagrinėjama žmogaus teisių padėtis okupuotose Ukrainos teritorijose, daugiausia dėmesio skiriant civilių gyventojų patirčiai ir tarptautinių organizacijų veiklai sprendžiant žmogaus teisių pažeidimus. Darbe pabrėžiami paplitę pagrindinių žmogaus teisių pažeidimai, įskaitant savavališką sulaikymą, kankinimą, netinkamą elgesį, neteisminius nužudymus, priverstinius dingimus ir saviraiškos, susirinkimų ir asociacijų laisvės apribojimus. Tyrime taip pat nagrinėjamas tarptautinių organizacijų, tokių kaip Jungtinių Tautų vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro (OHCHR), Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos (ESBO) ir Europos Tarybos vaidmuo stebint žmogaus teises, teikiant humanitarinę pagalbą ir pritariant civilių apsaugai. Pabrėžtina, kad reikia skubiai išspręsti konfliktą ir apsaugoti žmogaus teises visose Ukrainos dalyse.

Reikšminiai žodžiai: žmogaus teisės; okupuotos teritorijos; Ukraina; karas, tarptautinės organizacijos; tarptautinė humanitarinė teisė; žmogaus teisių stebėjimas; humanitarinė pagalba; civilių apsauga; atskaitomybė.

THE IMPLEMENTATION OF THE ISTANBUL CONVENTION IN UKRAINE

Kosteniuk Mykyta

E-mail: n.kosteniuk@gmail.com

Mykolas Romeris University, Lithuania/ Taras Shevchenko

National University of Kyiv, Ukraine

Scientific tutor: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Abstract. This article examines the implementation of the Istanbul Convention in Ukraine, focusing on aligning national legislation with international standards to combat violence against women and domestic violence. Against the backdrop of conflict, Ukraine has demonstrated its commitment by ratifying the Convention, necessitating legislative amendments and comprehensive strategies for justice and behavior modification. This study addresses challenges in qualifying offenses, proposes general approaches, and explores social services and professional training programs. The conclusion emphasizes Ukraine's dedication to creating a society free from gender-based violence, using the Istanbul Convention as a guiding framework.

Keywords: Istanbul Convention; Ukraine; domestic violence; legal alignment; legislative amendments; justice; ratification; human rights.

Introduction

Even during the ongoing war, Ukraine has demonstrated its commitment to combating violence against women and domestic violence by ratifying the Istanbul Convention. Now, one of the main tasks facing Ukraine is to bring Ukrainian legislation in line with the standards of the Convention, provide adequate social

services to victims of violence against women and domestic violence, and develop a training program for professionals.

The purpose of this article is to identify the areas of Ukrainian national legislation where the provisions of the Istanbul Convention can be implemented in the context of ensuring the inevitability of bringing perpetrators to justice and changing their violent behavior. This prompts the following objectives:

- determine what practical problems arise when qualifying offenses against sexual freedom and the sexual inviolability of a person;
- to determine the general approaches that should be applied in qualifying and further proving such offenses in accordance with the provisions of the Convention.

1. Understanding the Istanbul Convention and Legal Alignment

The Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence, or the Istanbul Convention, is a comprehensive international legal instrument with the main objectives of combating all forms of gender-based violence, promoting the elimination of all forms of discrimination against women, and promoting substantive equality between women and men.

Recognizing the Istanbul Convention as an authoritative source of international human rights law, the European Court of Human Rights uses it in its work. This document aims to break down gender stereotypes that allow violence against women. The Convention promotes and protects the rights of people to live free from violence and prohibits all forms of discrimination against women.

The Convention proposes to criminalize and punish violence against women. Currently, Ukraine has a number of such articles in its criminal code, but none are as broad and detailed as the Istanbul Convention. The document provides for mechanisms to protect both men and women who have experienced domestic

violence.

According to Anosova et al.,¹ the Convention is not only about women. However, the title of the Convention focuses on their problems. This is because, as stated in the preamble of the Convention: women and girls are at greater risk of gender-based violence than men; gender-based violence against women is structural, and is one of the main social mechanisms of discrimination against women by men; and this issue also represents a major obstacle to achieving equality between women and men. Based on data suggesting that women and girls are the victims of gender-based violence in the vast majority of cases (90%), their need for protection from the state is of the highest priority.

It is, however, worth noting that the Istanbul Convention recognizes in its preamble that men can also suffer from gender-based violence, including domestic violence. The fact that the Istanbul Convention draws attention to the problem of violence against women does not mean that it prohibits the provision of appropriate protection to male victims. Moreover, when ratifying the Istanbul Convention, most states note that they will apply the provisions of the Convention equally to protect both female and male victims.

The same applies to the freedom of the state to choose how to implement the Convention in its legislation. The overwhelming majority of states choose a gender-neutral approach, and do not distinguish between male and female victims of gender-based violence by adopting special legislation. However, the states that have ratified the Istanbul Convention are free to choose a different approach. That is, when assessing the actual situation in the country and the need for the enhanced protection of women, they can adopt legislation that focuses on the protection of women specifically.²

1 Anosova, Y., O. Dunebabina, G. Zhukovska, K. Levchenko, M. Legenka and K. Cherepakha, *The Istanbul Convention: for decision makers* (La Strada, 2022).

2 Hrankina, V. I., and A. S. Abdel Fatakh, "Istanbul convention: ratification advantages and challenges", *Juris Europensis Scientia*, № 4 (2023): 83–86.

For decision-makers, the Istanbul Convention poses some key questions: What is it about? What do lawmakers need to know about it? Why is its ratification by Ukraine timely? To answer these questions, it is important to first consider the main objectives of the Istanbul Convention:

- to protect women from all forms of violence and to prevent and eliminate violence against women and domestic violence;
- to promote equal rights for men and women;
- to eradicate all forms of discrimination against women;
- to protect and assist all victims of violence;
- to promote international cooperation against these types of violence;
- to assist organizations and law enforcement agencies in working together to eliminate violence against women and domestic violence.

On June 20, 2022, the Verkhovna Rada ratified the Istanbul Convention; on November 1, the Istanbul Convention entered into force. The ratification of the Istanbul Convention enables Council of Europe experts to monitor how Ukraine fulfills its obligations. Ukraine can also demand stricter liability for citizens who offender abroad, as well as demand that Ukrainian offenders hiding abroad be brought to justice.³

Countries ratifying the Convention should criminalize:

- psychological violence;
- stalking;
- physical violence;
- sexual violence (including rape, which involves various types of sexual activity with a person without their consent);
- forced marriage;
- female circumcision;

³ Maria Blindyuk, “What is the Istanbul Convention and why is its ratification celebrated in Ukraine”, June 20, 2022. <https://suspilne.media/culture/252040-so-take-stambulska-konvencia-j-comu-svatkuut-ii-ratifikaciu-v-ukraini/>.

- forced abortion;
- forced sterilization.

Participating countries undertake to:

- incorporate the principle of equal rights between women and men into their constitutions or legislation;
- prohibit discrimination against women, including through the use of sanctions;
- abolish laws and procedures that discriminate against women.

The Convention also proposes strategies to prevent and respond to violence⁴:

- raising awareness – conducting campaigns on violence against women and domestic violence to help people recognize and speak out against different forms of violence, including informing victims about where and what kind of help they can get;
- education – including equality education in school curricula and promoting these principles in informal learning settings such as community centers and sports facilities is encouraged;
- training – instructing personnel in the prevention and detection of violence and the prevention of revictimization in order to protect equality and the needs of victims;
- preventive intervention and treatment programs – treatment programs for perpetrators of domestic violence and sexual assault which aim to teach people to practice non-violent behavior, to take responsibility for their actions, and to reconsider their attitudes toward women.

The demand for the ratification of the Istanbul Convention has become a tradition at the annual March 8 Women's Marches.⁵

The Council of Churches and some MPs opposed the ratification of the Istanbul Convention in Ukraine. They believed that the Istanbul Convention “imposes

4 “GREVIO General Recommendation No. 1 on the on the digital dimension of violence against women”. <https://rm.coe.int/grevio-2021-20-first-generalrecommendation-ukr/1680a4ad92/>.

5 Blindyuk, *supra note*, 3.

a gender ideology” that allegedly harms the morals and family values of Ukrainian society.

Gender can be summarized as the behavior that society expects from a person of a certain sex – that is, it is the expectation that a person will play a certain role in life if they were born a man or a woman. Regarding gender, the Istanbul Convention only defines the term and explains what gender-based violence against women is.

The Istanbul Convention does not harm family structures or morality; on the contrary, the document protects the human right to security and ensures a civilized society.

The goals of the Istanbul Convention encourage our country, which is on its way towards joining the European Union, to develop a strategic plan for their implementation that is common to all. In addition, some legislative norms need to be harmonized with the provisions of the Istanbul Convention, and certain acts need to be criminalized.

Nadiya Stefaniv, a judge of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court and president of the All-Ukrainian Association of Women Judges, has observed that “a joint, one-size-fits-all strategic plan for implementing the goals of the Istanbul Convention into Ukrainian legislation should be developed, which will allow each branch of government and representatives of civil society to contribute to the implementation in terms of the points contained in the strategic plan.”

According to Stefaniv, this unified strategic plan will: establish a step-by-step implementation mechanism; provide a comprehensive and coordinated implementation path; help establish cooperation between the state and civil society; promote equal rights for men and women; eradicate all forms of discrimination against women; protect and assist all victims of violence; ensure international cooperation against all forms of violence; and assist organizations and law

enforcement agencies in cooperating with each other to eradicate violence.⁶

As for the need to amend the legislation of Ukraine in connection with the ratification of the Istanbul Convention, the Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence” (No. 2227-VIII) was adopted on December 6, 2017.

This law supplemented the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – CCU) with Article 126-1 on domestic violence, i.e., the intentional, systematic commission of physical, psychological, or economic violence against a spouse or former spouse or another person with whom the perpetrator is (or was) in a family or close relationship, which leads to physical or psychological suffering, health disorders, disability, emotional dependence, or the deterioration of the victim’s quality of life.⁷

In addition, the CCU articles on illegal abortion or sterilization (Article 134), rape (Article 152), and sexual violence (Article 153) were amended, and a new article on coercion to marriage was added (Article 151-2).

Paragraphs 3 and 6 of Part 1 of Article 67 of the CCU, which deals with aggravating circumstances, were restated as follows: committing a crime on the grounds of racial, national, religious hatred or discord or on the grounds of sexuality (para. 3); committing a crime against an elderly person, a person with a disability or a person in a helpless state, or a person suffering from a mental disorder, in particular dementia, or intellectual disability, as well as committing a crime against a minor child or in the presence of a child (clause 6).

The legislator also added a new aggravating circumstance – the commission of a crime against a spouse or former spouse or another person with whom the

6 Nadia Stefaniv, “Istanbul Convention: Strategic Plan for Implementation and Amendments to National Legislation”, July 8, 2022. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1293405/>.

7 “Criminal Code of Ukraine”, Law No. 2341-III, April 5, 2001, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

perpetrator is (or was) in a family or close relationship (clause 6-1, part 1, Article 67 of the CCU).

However, the implementation of such legislative innovations has certain problems. For example, some aggravating circumstances are rarely or never applied. This is most likely due to the failure of pre-trial investigation bodies who do not indicate such circumstances in the indictments, even though they have been established.

Again quoting Stefaniv, “the law stipulates that a judge cannot independently determine and establish aggravating circumstances if such circumstances are not specified in the indictment.”⁸

At the same time, today there is a need, as required by the Istanbul Convention, to criminalize, in particular, gender-based violence and stalking (intentional behavior that consists of repeatedly engaging in threatening behavior directed at another person that makes them fear for their safety). Based on the results of the analysis of judicial practice in criminal proceedings related to violence, it is also necessary to improve the dispositions of some articles of the CCU by harmonizing them with the provisions of the Istanbul Convention.

The Istanbul Convention is primarily intended to ensure *de jure* and *de facto* equality between women and men as a key element in the prevention of violence against women. The authors of the Convention recognize that violence against women is a manifestation of the historically unequal power relations between women and men, which has led discrimination against women by men and the prevention of women’s full emancipation.

The Convention supports proactive legal measures, requiring states to investigate and prosecute violence against women, even without the victim’s initiative. This approach ensures protection and justice for victims.

Ukraine should ensure that investigations or prosecutions of offenses

8 Stefaniv, *supra* note, 6.

established in accordance with Articles 35 to 39 of this Convention do not depend entirely on a report or complaint filed by the victim if the offense was committed in whole or in part on its territory, and that proceedings can continue even if the victim withdraws their report or complaint.

Thus, the Istanbul Convention stipulates that liability for criminal offenses occurs regardless of the nature of the relationship between the victim and the offender.

Ukraine should ensure that the statute of limitations for investigations of sexual violence offenses – including rape (Article 36), forced marriage (Article 37), female genital mutilation (Article 38) and forced abortion and forced sterilization (Article 39) – not only allow a victim who was a minor to initiate an investigation after reaching the age of majority, but also ensure the effectiveness of such investigations.

The Convention provides for the introduction of a mechanism for monitoring actions against violence against women and domestic violence: the (international) Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence (hereinafter – GREVIO), which monitors the implementation of the Convention. GREVIO members are elected for a 4-year term from candidates nominated by the parties to the Convention.⁹

In addition, the Istanbul Convention also provides for parliamentary monitoring by both the national parliament and the Parliamentary Assembly of the Council of Europe.

2. Impacting Change – Justice and Behavior Modification

The principle of accountability implies the establishment of the effective administration of justice so that the perpetrator can be held accountable and the

9 “GREVIO General Recommendation No. 1 on the on the digital dimension of violence against women”. <https://rm.coe.int/grevio-2021-20-first-generalrecommendation-ukr/1680a4ad92/>.

victim can receive appropriate reparation for the harm caused.

This principle includes the following standards:

1. The criminalization of all types of gender-based violence under the Convention in national legislation.
2. Establishing liability for perpetrators that is proportionate to the gravity of their offenses.
3. The effective investigation of all cases of violence.
4. Taking into account all aggravating circumstances when determining punishment (in particular, violence against spouses, against a vulnerable person, against a child or in their presence, with the use of weapons, etc.).
5. Conducting ex officio proceedings in cases of gender-based violence (i.e., the opening of proceedings should not depend on the filing of a complaint by the victim, because even if the victim withdraws the complaint, the relevant proceedings should continue).
6. Ensuring access to restraining and protective orders for victims.
7. Conducting risk assessments by all responders and at all stages of the investigation and application of protective measures.
8. Ensuring the protection of the rights, interests and special needs of victims at all stages of the investigation and court proceedings.
9. Ensuring the provision of free legal aid.
10. Ensuring the right of victims to receive compensation (which includes not only the right to compensation for damages in civil law, but also the award of state compensation if the victim's health has been harmed and this damage cannot be covered by other sources).

Legislative changes to the criminal procedure legislation of Ukraine in recent years have enshrined many of the above standards. However, some remain undressed by lawmakers.¹⁰

10 Iryna Oleksandrivna Bandurka and Tetyana Mykolaivna Malinovska, "Implementation of the norm of the Istanbul Convention in the context of combating domestic violence", *Pravo.ua* No. 3. (2020): 142-146. DOI: 10.32782/LAW.UA.2020.3.21.

For example, some types of gender-based violence envisaged by the Istanbul Convention have not yet been criminalized – in particular, sexual harassment and stalking. These offenses are the most common forms of such violence in Ukraine after domestic violence; therefore, until these acts are criminalized, it is not possible to talk about Ukraine's compliance with this standard.

The standard of taking into account all aggravating circumstances when sentencing an offender is also only partially implemented. Although all of the circumstances listed in the Istanbul Convention are reflected in Ukrainian legislation, in practice they are not always taken into account by the courts. For example, only in some cases under Article 126-1 of the CCU do courts qualify the commission of violence in the presence of children as an aggravating circumstance. This is despite the fact that in many verdicts there is evidence that children witnessed domestic violence. Accordingly, courts should not only take this into account as an aggravating circumstance, but also recognize children as victims. After all, according to the Law of Ukraine "On Preventing and Combating Domestic Violence," children who witness violence are victims of violence.

The standard of ex officio proceedings is also only partially implemented. For example, proceedings in cases of domestic violence, rape, or sexual violence are opened only at the request of the victim (private prosecution cases). Although the Criminal Procedure Code provides for an exception that proceedings in domestic violence cases are not closed if the victim withdraws their complaint, there is no such exception for proceedings in other types of gender-based violence. That is, if a rape victim withdraws their complaint, the proceedings will be closed, which contradicts the principle of ex officio proceedings of the Istanbul Convention.¹¹

Ukrainian legislation and law enforcement practice need to be urgently improved to bring them in line with the principle of accountability contained in

11 Levchenko K. B.. *What to say to those who have doubts about the need to ratify the Istanbul Convention?*, (Kyiv, 2021). <https://uwf.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/what-to-say-about-ic.pdf>.

the Istanbul Convention. This requires raising awareness of the above-mentioned standards of the Istanbul Convention among both ordinary citizens, who must be provided with adequate access to justice in cases of violence, and the judiciary. However, without legislative changes, this will not be enough. Having identified the relevant gaps discussed above, it is necessary to advocate for appropriate legislative changes. Given the importance of the principle of accountability for the proper functioning of the mechanism of combating violence in the state, this is a priority for each and every Ukrainian.

The Convention does not simply state that survivors of violence should receive protection and support, but protection and support of an appropriate level. “Appropriate level” means the quality of the services provided, their accessibility to all categories of victims, especially those who are particularly vulnerable, the diversity of these services, and the provision of all standards on the protection of victims set out in the Istanbul Convention. In addition, to ensure an adequate level of protection, all measures to support victims should be based on the following principles:

- The human rights and safety of victims should be the main focus. This means that when providing assistance to victims, they should be actively involved in decision-making regarding their rights, they should not be discriminated against, and they should know their rights and be able to assert them. The safety of the victim should also be a priority, even if it involves the temporary restriction of the abuser’s rights (for example, when an urgent restraining order is issued, the abuser must leave the joint residence to ensure the safety of the victim, regardless of whether the abuser owns the premises).
- Gender sensitivity and the gender dimension of violence should be taken into account. This means that when working with victims, certain gender-specific features should be taken into account – for example, that female

victims may often be forced by their abusers to withdraw their report of violence or that men are often ashamed of reporting violence against them.

- Repeated victimization should be avoided. Such victimization often occurs because, when applying to different authorities and services, the victim has to retell their story several times, which can be very traumatic for them. The relevant services are also often located in different and distant places, and traveling to them can be an additional stressful factor for the victim.
- A focus on empowering female victims with autonomy and economic independence should be maintained. This aspect is very important, given that in many cases a victim cannot escape the cycle of violence because they are economically dependent on their abuser. This situation is often complicated by the fact that a woman may have children, which makes economic dependence even stronger.
- The special needs of vulnerable persons must be taken into account. Since services for victims are targeted at a certain generalized majority, the needs of vulnerable persons may be overlooked. A striking example is shelters in Ukraine, which are mostly not adapted for people with disabilities or elderly people who cannot take care of themselves, are geographically inaccessible for women living in rural areas, etc.¹²

It is very important that services to victims and their protection are provided regardless of whether or not they appeal to law enforcement or the court. Firstly, forcing a person to contact the relevant authorities as a condition for the provision of relevant services may lead to revictimization. Secondly, as mentioned above, the victim should be actively involved in decision-making regarding their rights, and therefore they are free to decide not to apply to law enforcement agencies at all. It is imperative that this right be respected.

The protection principle of the Istanbul Convention includes the following two standards:

12 Concil of Europe, "Comparative study on cyberviolence". 2018. <https://rm.coe.int/t-cy-mapping-studyoncyberviolence-final/1680a1307c>.

1. Informing victims (including informing them about available legal remedies and support services and informing them in a language that they understand, including sign language). Examples of such information may include explaining to the victim their rights, providing information about available services and legal remedies by the police when responding to a call orally, providing information booklets, posting information on stands in police stations, courtrooms, social service centers, free legal aid centers, etc.

Although the above standard is enshrined in the Ukrainian legislation on combating domestic and gender-based violence, in practice there are problems with its implementation. For example, according to the National Hotline for the Prevention of Domestic Violence, Human Trafficking and Gender Discrimination, victims in many cases complain that the police do not explain their rights and, in particular, do not inform them about the possibility of obtaining an urgent restraining order. There is also a lack of frequent updating of available information, especially on information boards and the websites of local communities.¹³

2. The establishment of general and specialized support services (general support services include legal and psychological counseling, financial assistance, housing, education, training and job search assistance; specialized support services are created specifically for victims of domestic and gender-based violence and may include shelters, crisis centers, specialized hotlines, etc.).

Based on this standard, the Istanbul Convention places special emphasis on such specialized services as:

1) Shelters. These facilities should be established in sufficient numbers (1 place per 10,000 people), with security for victims, trained staff, geographical accessibility, and accessibility for persons with special needs (persons with disabilities, elderly people, etc.). Although the process of establishing an increasing number of shelters and crisis centers in Ukraine is ongoing, their number is currently

13 Anosova et al., *supra* note, 1.

insufficient to meet the standard of 1 place per 10,000 people. The vast majority of these shelters do not have adequate conditions to accommodate vulnerable categories of people (e.g., people with disabilities or the elderly).

Victims are often refused accommodation in a shelter if they are not registered in the relevant region, or if they have children of different ages, and the shelter accepts only women with babies or women with children over 3 years old. The problem of the geographical accessibility of shelters remains, especially for women living in rural areas. There is also a problem with funding shelters and providing them with specialists who work with the relevant categories of victims.¹⁴

2) Crisis (or counseling) centers for victims of rape and sexual violence. These facilities should be established in sufficient numbers (1 center per 200,000 people), with medical care and psychological counseling services, including long-term counseling, the possibility of forensic medical examination, geographical accessibility, and accessibility for persons with special needs (persons with disabilities, the elderly, etc.). Currently, not a single such center has been established in Ukraine. The creation of such centers is not yet envisaged either at the level of legislation or at the level of specialized state and local programs and policies. Although this issue is very important, it has fallen out of the sight of public authorities. In order to draw attention to this problem and facilitate its resolution, active advocacy should be carried out now, in particular by decision makers and civil society.

3) Hotlines. The Istanbul Convention provides for the establishment of nationwide, round-the-clock, free hotlines that provide anonymous counseling to victims of violence.

In the implementation of the Istanbul Convention in Ukraine, a crucial aspect revolves around comprehensive training programs designed for professionals across various disciplines. Prior to these initiatives, victims of domestic violence

¹⁴ Anosova et al., *supra* note, 1.

often had to navigate through a maze of different specialists such as investigators, doctors, psychologists, and lawyers. Unfortunately, not all of these professionals were equipped with the knowledge and skills necessary to appropriately address the complexities of domestic violence.

The imperative to create a more supportive and responsive system has led to the development of targeted training programs. The primary goal is to empower professionals with the tools and understanding needed to effectively engage with victims of domestic violence. This includes not only the identification of signs of violence, but also ensuring the principles of equality and providing appropriate assistance to victims.¹⁵

These training programs are multifaceted, encompassing a range of disciplines to ensure a holistic and coordinated response to domestic violence cases. Investigators are educated on the nuances of domestic violence investigations, doctors are trained to recognize and address the physical and mental health impacts, psychologists gain insights into the psychological dynamics involved, and lawyers are equipped with the legal knowledge necessary for effective advocacy.

By investing in the education and capacity-building of these professionals, the system aims to create a network of support that can comprehensively address the needs of victims. The training emphasizes a victim-centered approach, promoting empathy, understanding, and trauma-informed practices. This shift not only concerns identifying and addressing the immediate effects of domestic violence, but also involves fostering an environment where victims feel heard, supported, and empowered to break the cycle of abuse.¹⁶

Furthermore, these training programs serve as a catalyst for collaboration among different sectors and professions. Interdisciplinary collaboration is essential for a more effective response to domestic violence, as it brings together

15 Anosova et al., *supra* note, 1.

16 Bandurka and Malinovska, *supra* note, 10: 142-146.

the diverse expertise needed to address the multifaceted challenges associated with these cases. Professionals from various backgrounds learn to work together seamlessly, pooling their knowledge and resources to provide a more comprehensive and supportive response to victims.

In essence, the emphasis on training programs for professionals represents a pivotal step in reshaping the landscape of how domestic violence is addressed in Ukraine. It signifies a commitment to building a system that not only responds to incidents of violence, but actively works towards preventing future occurrences by addressing the root causes and creating a culture of empathy, equality, and justice within the professional sphere.

Conclusion

In conclusion, the implementation of the Istanbul Convention in Ukraine demonstrates the firm commitment of the state to addressing violence against women and domestic violence, despite ongoing conflict in the region. Ratification prompted critical examination and the overhaul of Ukraine's legal system to meet the Convention's standards.

Challenges arose in qualifying offenses under the Convention, underscoring the need for legislative changes to bridge gaps and create a robust legal response to violence. Chapter 1 discussed these complexities, emphasizing the need for precise legal definitions and procedures.

Chapter 2 highlighted the importance of victim-centered approaches and enhanced social services for survivors. Training programs for professionals have proven crucial for building capacity and fostering interdisciplinary collaboration in combating domestic violence.

Despite these challenges, Ukraine is steadfast in its dedication to creating a legal and social environment that aligns with the Istanbul Convention's principles. By updating legislation, strengthening support services, and investing in

professional training, Ukraine leads the global effort to end gender-based violence.

While the journey towards full implementation continues, Ukraine's progress signals its commitment to justice, equality, and a future free from violence. The Istanbul Convention serves as both a legal framework and a symbol of Ukraine's enduring pursuit of a safer society for all.

STANBULO KONVENCIJOS ĮGYVENDINIMAS UKRAINOJE

Kosteniuk Mykyta

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva/ Taraso Ševčenkos nacionalinis

Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Šiame straipsnyje nagrinėjamas Stambulo konvencijos įgyvendinimas Ukrainoje, daugiausia dėmesio skiriant nacionalinių teisės aktų suderinimui su tarptautiniais standartais kovojant su smurtu prieš moteris ir smurtu šeimoje. Konflikto fone Ukraina demonstruoja įsipareigojimą ratifikuodama Konvenciją, dėl kurios būtina atlikti teisės aktų pakeitimus ir parengti išsamias teisingumo ir elgesio keitimo strategijas. Tyrime aptariami nusikalstamų veikų kvalifikavimo iššūkiai, siūlomi bendrieji metodai, nagrinėjamos socialinių paslaugų ir profesinio mokymo programos. Išvadose pabrėžiamas Ukrainos įsipareigojimas kurti visuomenę be smurto dėl lyties remianti Stambulo konvencija.

Reikšminiai žodžiai: Stambulo konvencija; smurtas šeimoje; smurtas dėl lyties; teisinis suderinimas; teisės aktų pakeitimai.

THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN RIGHTS AND ENVIRONMENTAL PROTECTION

Olha Yushko

E-mail: yushkoolya@gmail.com

*Mykolas Romeris University, Lithuania/ Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine*

Scientific tutor: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Abstract. There is growing global awareness of the environmental challenges that society is now facing, causing the intricate relationship between human rights and environmental protection to become a pivotal and complex topic.

The recognition of the fact that human well-being is inseparably linked to health, the quality of the environment, and sustainability has given rise to numerous debates that explore the synergies and conflicts between these issues. This relationship is developing on the basis of a constantly evolving international legal framework, highlighting the urgent need both to address existing environmental threats and to provide a progressive, teleological reading of human rights provisions that involves their adaptation to emerging economical, technological, social, and other changes in the world. The question of the relationship between these two areas is also interesting in view of the fact that although international environmental law only emerged relatively recently, the protection of environmental rights alongside the longstanding history of human rights protection is now becoming increasingly important.

The basis for this discussion lies in the fact that there has been a shift in the treatment of environmental considerations from a purely human-centered

approach to the recognition of the need to protect the environment in itself. This article analyzes the correlation between human rights protection and the protection of the environment by delving into the evolving international framework and the manner in which international human rights instruments have been adapted to address the interconnected challenges posed by environmental degradation. This article also aims to reveal the diverse dimensions of this relationship, shedding light on both the potential for cooperation and existing conflicts resulting from the desire to protect the environment and human rights.

Keywords: human rights; environment; environmental protection; link requirement; sustainable development.

Introduction

The essence of this topic lies in the fact that there is strong interrelation between human rights protection and the protection of the environment, and it is important to show that there are moments of conflict along with common interests and common areas of regulation. It is also important to note that the scientific community does not have a consistent or unified opinion on the relationship between human rights and environmental law. Therefore, in almost all cases, the relationship between these two issues is regarded as one of synergy, but at the same time there is a need to show that areas of conflict exist. Accordingly, the novelty of this article lies in the fact that there are many approaches to the correlation of these ideas in the scientific literature, which are collected and examined using examples of human rights within the environmental context.

The problematic issue is that despite the existence of a large number of approaches to the correlation between these two issues, due to their complexity and constant development it is still impossible to identify a single correct approach. Therefore, the purpose of this article is to examine existing approaches to the correlation between international human rights and environmental law and to

elaborate on their advantages and disadvantages via the analysis of several human rights provisions.

The research methodology primarily involves the literature search method, which entails a thorough review of all available material related to the topic, including: the legal framework governing both the protection of human rights and environmental issues; EU law; the practice of international human rights courts and other institutions of borrowed fora, such as the European Court of Human Rights (ECtHR) and the International Court of Justice (ICJ); as well as the practice of specialized environmental institutions and other relevant scientific resources.

The main feature of modern international law in this regard is its focus on protection of the environment, essentially for human purposes. At the same time, the environment cannot be regarded only as a useful resource. It must be mentioned that international environmental law is a relatively new field of law. In this respect, it can be said that the moment of foundation of modern international environmental law was the United Nations Conference on the Human Environment, which is also referred as the Stockholm Conference on the Human Environment. This Conference was conducted in 1972, and one of its main outcomes was the adoption of the Declaration on the Human Environment, or the Stockholm Declaration. Despite the fact that this Declaration was one of the earliest soft law instruments concerning the environment, it already included some references to human rights at this early stage. In Principle 1 of this Declaration, it is stated that “man has the fundamental right to freedom, equality and adequate conditions of life, in an environment of a quality that permits a life of dignity and well-being.”¹

What makes this topic more interesting is that it is possible to say that international environmental law is still in its early stages of development, while human rights protection has a long history and is a very vivid field of law. By calling it

1 “Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment”, U.N. Doc. A/Conf.48/14/Rev. 1” (1973); 11 I.L.M. 1416 (1972).

“vivid,” the author points to the constant adaptation of human rights protection to the new reality, taking into consideration the development of moral, social, and economic standards, the emergence of new technologies, and the need to face a number of other threats to the infringement of human rights and freedoms.

Therefore, a number of human rights can be regarded as instruments for the protection of the environment, and this article will illustrate this on the basis of the analysis of certain human rights provisions within the environmental context. Namely, this covers general rights, such as the right to life, health, food, water and sanitation, adequate living standards, culture, and even the right to private and family life. On the other hand, specific environmental rights such as the right to an environment of a certain quality, information relating to the environment, participation in decision-making processes relating to the environment, and access to justice are also covered.

As was aptly stated in an OHCHR study, “Environmental degradation has the potential to affect the realization of human rights.” This study also shows that there is a number of environmental threats that may have an adverse impact on the realization of human rights and the overall well-being of society. Among the most important threats, the OHCHR defines: atmospheric pollution issues (including air pollution, climate change, and the depletion of the ozone layer); land-based pollution (including land degradation, deforestation, and desertification); water pollution (including the degradation of water quality, the shortage of freshwater resources, and the exploitation of fisheries); pollution caused by hazardous waste or chemicals; a loss of biodiversity; and an increasing number of natural disasters.² This data shows that it is vital to ensure the appropriate level of environmental protection as it is a necessary component for the realization of human rights and freedoms.

2 “Analytical study on the relationship between human rights and the environment prepared by the United Nations High Commissioner for Human Rights and reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General”, paragraphs 15-22.

1. THE CORRELATION BETWEEN HUMAN RIGHTS AND ENVIRONMENTAL PROTECTION

Historically, it can be observed that both of these areas have mutually influenced each other. As was mentioned before, such influence is usually described as synergy, which may be seen from numerous perspectives. However, there are also a number of issues which demonstrate some areas of tension and conflict.

In this context, it would be appropriate to show the connection between the protection of human rights and the environment via the analysis of environmental adjudication. There are two ways to invoke the protection of environment – either by applying to:

1. specialized courts which were specifically created to resolve disputes within the environmental context; or
2. borrowed fora, namely courts which mainly deal with cases of other areas of environmental law, but at the same time take into account some environmental considerations.³

It should be mentioned that the majority of international disputes relating to environmental issues are resolved by means of borrowed fora, i.e., they are usually resolved outside the environmental jurisdiction and away from procedures specifically established to deal with such issues.⁴

Regarding specialized environmental courts, it is possible to define a number of approaches.

1. The establishment of specific dispute settlement procedures within multilateral environmental agreements. For example, the Paris agreement, which may be regarded as a Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), has a dispute settlement clause which refers to Article 14 of the UNFCCC, stating that this provision is

3 Pierre-Marie Dupuy and Jorge E. Viñuales, *International Environmental Law. Second edition* (New York: Cambridge University Press, 2018), 300, paragraph 2.

4 *Ibid.*, p. 300, paragraph 3.

to be applied *mutatis mutandis*.⁵ This Article provides that Member States have the possibility to refer a dispute to the ICJ or to an arbitration tribunal.⁶ However, the MEAs usually constitute that a Member State must give its express consent to the application of dispute settlement provisions to its case, and few countries want to be bound by such provisions. Subsequently, these dispute settlement provisions have never been used in practice. Moreover, the Paris agreement also includes a non-compliance mechanism, which is a non-confrontational, non-judicial, and consultative procedure led by the Committee. This should also be mentioned in the context of international environmental law dispute settlements.

2. The establishment of special procedures within existing courts and quasi-court institutions. This may be achieved in two ways: some institutions are empowered with the specific authority to resolve cases within the environmental context (namely, the Permanent Court of Arbitration); while in others separate chambers have been created to deal with environmental issues (for example, such chambers may be found within the ICJ and the International Tribunal for the Law of the Sea). The ICJ deals with two types of cases – contentious cases and advisory proceedings/opinions – but it must be added here that there is a lack of enforcement methods, as its decisions are binding only for the parties of the case.
3. The establishment of a separate court institution that would deal purely with environmental matters. The project of creating a separate international environmental court was prepared by Italian judge Amedeo Postiglione, who later created the International Court of the Environment Foundation (ICEF).⁷ However, it is possible to state that this project was not successful because of a number of reasons, in particular: difficulties in defining the jurisdictional scope of the institution; the risk of tensions between such a specialized court and other international courts; the prevalence of soft law

5 “Paris Agreement”, adopted 12 December 2015, Article 24. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf.

6 “United Nations Framework Convention on Climate Change”, adopted in 1992, Article 14(2). <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>.

7 Dupuy and Viñuales, *supra note*, 3: 302.

provisions in international environmental law; the significant number of broad formulations, etc.⁸

As was noted above, international environmental disputes are increasingly being resolved by means of borrowed fora. In this category, there are two types of court institutions which resolve disputes within the environmental context: general (such as the ICJ); and specialized (for example, the ECtHR, the WTO, and investment arbitrations). Therefore, there are different levels of openness in relation to environmental considerations, and this may be determined only after the analysis of the relevant courts' practice. The level of openness, in turn, may be determined by the extent of the application of the precautionary principle and the usage of integration techniques. The scientific literature distinguishes three distinct conceptual approaches depending on the extent of openness: welcoming, neutral, and reluctant.⁹

The practice of human rights courts is the brightest example of a welcoming jurisdiction, as both of these fields are closely interrelated because environmental considerations may be regarded as a constituent part of some fundamental human rights and freedoms, or as prerequisites to the realization of the latter. Notably, the ECtHR has repeatedly recognized the importance of the precautionary principle, while the systematic application of integration techniques may be seen in the constant references that the ECtHR makes to the Aarhus Convention, which protects procedural environmental rights.¹⁰

The ICJ exemplifies the neutral level of openness, as along with its dispute resolution function the Court is also empowered with the law-making function, which imposes an additional level of responsibility on it. Therefore, the ICJ merely acknowledges the existence of the precautionary approach, without providing its own interpretation. At the same time, the Court actively uses the systemic

8 Dupuy and Viñuales, *supra* note, 3: 303.

9 *Ibid.*, 304.

10 *Ibid.*, 304-305.

integration technique.

Regarding reluctant jurisdiction, it is obvious that international courts and quasi-court institutions which resolve disputes in the field of international business relations remain reluctant when it comes to issues related to international environmental law. Thus, the dispute settlement body of the World Trade Organization as well as tribunals dealing with investment cases can be considered as examples of bodies who exercise the reluctant approach to environmental considerations.

This analysis highlights the very low level of protection of environmental law issues by specialized environmental institutions. On the contrary, international judicial bodies established for the protection of human rights play a very important role in the protection of environmental issues. It is for this reason that international judicial bodies established for the protection of human rights are regarded as bodies exercising a welcoming jurisdictional attitude towards environmental disputes.

The close relationship between the protection of human rights and the protection of environmental law is also reflected in the fact that both of these areas of law are in constant development, and the field of human rights protection is constantly expanding its scope. Consequently, in addition to expanding the range of existing rights to include environmental considerations, in a number of international documents new rights that focus strictly on preserving an environment of sufficient quality are also emerging. For example, on 27 September 2022, the adoption of the Recommendation to Member States on human rights and the protection of the environment by the Committee of Ministers took place.¹¹ Accordingly, the preservation of an environment of good quality is a foundation and prerequisite for the realization of human rights and freedoms, which underscores

11 "Recommendation CM/Rec(2022)20 to member States on human rights and the protection of the environment", adopted 27 September 2022.

the significant interrelationship between these two fields and the importance of ensuring a good level of interaction between them.

Three main approaches to the link between the environment and human rights have been established in the relevant scientific literature, namely:

1. the environment as a condition for the enjoyment of human rights;
2. human rights as a tool for environmental protection;
3. human rights as a component of sustainable development.

These approaches show that these two fields of law reinforce each other, which means that there is a need to ensure a high level of consistency between them in order to achieve the fulfillment of both human rights and environmental protection.

Climate change is currently considered to be one of the main problems in international environmental law, as the impact of this problem is felt all over the world, and there is a need for the maximum joint effort of countries in order to resolve it. In this respect, the preamble of the Paris Agreement states the following:

Acknowledging that climate change is a common concern of humankind, Parties should, when taking action to address climate change, respect, promote and consider their respective obligations on human rights, the right to health, the rights of indigenous peoples, local communities, migrants, children, persons with disabilities and people in vulnerable situations and the right to development, as well as gender equality, empowerment of women and intergenerational equity.¹²

12 “Paris Agreement”, adopted 12 December 2015, paragraph 12 of the Preamble. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

2. ENVIRONMENTAL CONTENT IN THE PROVISIONS OF HUMAN RIGHTS INSTRUMENTS

Alan Boyle noted that it is impossible to include environmental rights into any one of the categories or generations of human rights.¹³ He instead proposed three main approaches that show that environmental rights encompass all categories of human rights. For example, existing civil and political rights in the context of environmental law should be treated as guarantees of the realization of rights related to access to environmental information, public participation in decision-making processes, and access to justice in environmental matters, which were established in the Aarhus Convention as its three pillars.¹⁴ The drawback of this approach lies in the fact that it is purely anthropocentric, and the protection of the environment in this case is directed towards the preservation of the environment as a human habitat, not the environment in itself. According to Boyle's second approach, an environment of sufficient quality may be regarded as an economic or social right, providing that the environment has to be treated as one of the values protected by this category of rights, such as development. This approach recognizes the environment as a separate value, albeit while accepting the priority of other values protected by this group of human rights. The third approach states that an environment of a good quality should be seen as a collective or solidarity right, prescribing the right of communities or at least groups of individuals to define a sufficient level of environmental quality for the realization of human rights needs.¹⁵ The latter approach is the most controversial, although it may be used in the context of cultural rights. In particular, it is relevant to the right to the enjoyment of cultural rights by different tribal groups because such

13 Alan Boyle, "Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment", *Fordham Environmental Law Review* Vol XVIII (2007): 471.

14 Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters.

15 Boyle, *supra note*, 13: 471-472.

groups of individuals have a close link to their traditional place of living, including the available land and resources.

Depending on the extent to which environmental considerations are protected in a certain human right, it is possible to define general rights, which merely include some environmental considerations, and specific environmental rights, established mainly for the protection of environmental issues.

2.1. General rights with environmental content

The main distinguishing feature of human rights in this category lies in the fact that, at the time of their establishment in international human rights instruments, they did not include environmental considerations. As was mentioned earlier, international environmental law is a relatively new field of law, while human rights protection has a very long history. Accordingly, a number of international human rights instruments, including the 1948 Universal Declaration of Human Rights, were adopted long before the Stockholm Conference on the Human Environment took place, establishing the first soft law instrument in the field of environmental law in 1972. Therefore, the constant evolution and expansion of the scope of human rights protection led to the introduction of environmental considerations as constituent parts of such general rights.

The expansion of the scope of human rights provisions is mainly achieved by the interpretation of their scope by international human rights courts or quasi-judicial institutions (including the ECtHR and the Inter-American Commission of Human Rights), or by separate international bodies established under the aegis of the UN (such as the Human Rights Committee).

Examples of such general rights include the abovementioned cultural rights, rights to health, life, and private and family life, rights to a fair trial, participation in decision-making, property, and an adequate standard of living, and the right to freedom of expression (in particular, the right to access to information).

However, because of the constant evolution of both fields under consideration and the increasing focus on the importance of environmental preservation, the number of such general rights will almost certainly be expanded.

Regarding cultural rights with environmental content, Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights established the obligation of Member States to ensure the enjoyment by different ethnic groups of their own cultures.¹⁶ At first sight, it is almost impossible to find environmental considerations within these provisions; however, the Human Rights Committee, in its General Comment regarding the protection of Minorities, expressly stated that there is a link between certain groups of people (for example, the representatives of minorities, or tribal or indigenous peoples) and their habitats, including traditional land, resources, and the overall environmental conditions with which they are familiar. The Committee also recognized this link as a separate object for which protection may be invoked.¹⁷ The problematic issue in this respect is the absence of the institute of collective complaints in a number of international human rights courts or quasi-court institutions. The analysis of the decisions of the Human Rights Committee shows that it is possible to distinguish two types of approaches exercised by different international human rights institutions:

- 1) the extent of the impact of environmental degradation on human health;
- 2) the extent of the impact of environmental degradation solely on cultural rights.¹⁸

Therefore, even apart from their open-ended nature, the level of environmental considerations within just one category of human rights may also vary depending on the approach that was established in a certain institution.

16 "International Covenant on Civil and Political Rights", adopted 16 December 1966 adopted by General Assembly resolution 2200A (XXI), Article 27, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.

17 "General Comment of Human Rights Committee No. 23: Protection of Minorities", adopted 4 August 1994, CCPR/C/ 21/Rev.1/Add.5, Article 27, para. 3.2

18 Dupuy and Viñuales, *supra note*, 3: 368.

In addition to the International Covenant on Civil and Political rights, cultural rights are explicitly protected by the following provisions of international human rights instruments:

- Article 15 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR);
- Articles 30–31 of the Convention on the Rights of the Child (CRC);
- Article 30 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD);
- Article 22 of the African Charter on Human and Peoples' Rights (ACHPR).

Thus, in spite of the fact that the link between cultural rights and environmental considerations is not obvious, there is a close connection between them that has already been recognized at the international level.

The clearest example of incorporating environmental considerations into the right to private and family life can be seen in the case law of the ECtHR. In particular, the case of *Lopez Ostra v. Spain* is sometimes referred to as a landmark case because it saw the Court completely change its approach. Although it had previously resolved such disputes in favor of the public interest, here the Court began to take into account the environmental interests of individuals, which prevailed according to the Court. In this case, a treatment plant for liquid and solid waste was built approximately 20 meters from the applicant's home. It began its operation even before the licensing procedure had been completed, and on first use it released a significant amount of noxious substances, immediately leading to health problems for the people who lived nearby, including the family of the applicant.¹⁹ However, even after this malfunction had been rectified, it was recognized that the plant continued to emit a certain amount of harmful substances, which prevented the applicant from the full enjoyment of their right to private

19 "Case Lopez Ostra v. Spain, Application no. 16798/90", ECtHR, adopted 09 December 1994, paragraphs 7-9, <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57905>.

and family life. Subsequently, the Court found the violation of Article 8 of the European Convention on Human Rights (ECHR).

The right to health is one of the fundamental human rights, and it is closely connected to a good-quality environment as the adverse influence on human health caused by the degradation of the environment has repeatedly been recognized by the international community. The explicit protection of the right to health is provided by the following instruments:

- Article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR);
- Article 24 of the Convention on the Rights of the Child (CRC);
- Article 25 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD);
- Article 16 of the African Charter on Human and Peoples' Rights (ACHPR).

Along with the explicit protection of this right, there is also the possibility of implied protection, which may be achieved by invoking other provisions of human rights instruments. For instance, in *Lopez Ostra v. Spain*, the applicant alleged the violation of their right to private and family life, which is protected by Article 8 of the ECHR. However, in this case the court defined health as a separate issue, stating that even though there was a negative impact on the applicant's right to private and family life, the operation of the plant did not possess a significant threat to their health.²⁰

2.2. Specific environmental rights

The main objective of specific environmental rights is the protection of environmental considerations themselves, while primarily taking into account human needs. This shows the predominance of the human-centered approach, which poses certain limitations to the protection of purely environmental

²⁰ "Case Lopez Ostra v. Spain", *supra note*, 19: paragraph 51.

considerations. Thus, in the field of human rights law, the environment is in most cases regarded as a condition of the enjoyment of human rights, and not as a separate object of protection.

Specific environmental rights may be divided into substantive and procedural rights. Substantive rights include the right to an environment of a certain quality and the right to water and sanitation, while procedural rights encompass the right to environmental information, the right to participate in decision-making, and the right to access to justice in environmental matters.

The right to an environment of a certain quality is receiving increasing recognition around the world, and already has wide recognition in domestic legislation as more than 150 UN Member States have included it in their national laws. Moreover, this right has been prescribed in several regional instruments – namely, Article 24 of the African Charter on Human and Peoples’ Rights, Article 11(1) of the San Salvador Protocol, and Article 28(f) of the ASEAN Declaration. It must be stated that on 8 October, 2021, the UN Human Rights Council adopted a Resolution on the human right to a clean, healthy, and sustainable environment, which: “*Recognizes the right to a clean, healthy and sustainable environment as a human right that is important for the enjoyment of human rights.*”²¹ This Resolution requires states to take necessary measures to ensure the enjoyment of this right, including the full implementation of international environmental agreements, and invites the UN General Assembly to consider this matter.

In turn, the right to water and sanitation is recognized to a varying degree both internationally and domestically. This right does not form part of original international bills of rights such as the ECHR, the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, etc. Therefore, the protection of this rights occurs due to the application of general

21 “The human right to a clean, healthy and sustainable environment”, resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021, p. 3.

rules on the interpretation of treaties by international human rights institutions, and is usually read as part of the rights to life, health, an adequate standard of living, or food. Such an application highlights the progressive character of human rights provisions.

The crucial importance of this right was emphasized by the Committee on the European Charter on Water Resources, which observed that “Water is a commodity with a social value, one that is necessary for meeting the basic needs of every human being.”²²

Regarding court practice, in the case of *Hudorovič and Others v. Slovenia*, the ECtHR considered an alleged lack of drinking water and sanitation in conjunction with Articles 8, 3, and 14 of the ECHR, established for the protection of the right to private and family life, the prohibition of torture, and the prohibition of any form of discrimination, respectively.

The right to water and sanitation is also protected by Article 52 of the Convention on the Rights of the Child, a number of United Nations and European Union instruments, as well as the domestic legislation of different states.²³

As for the triad of procedural environmental rights – the right to participate in decision-making, to a fair trial (in particular, access to justice), and to freedom of expression (namely, the right of access to information) – they should be considered together as they constitute the three pillars of the Aarhus Convention. This Convention established minimum requirements in relation to the following issues which constitute three clusters of environmental procedural rights:

- I. access to information on environmental matters (both passive and active);
- II. public participation in decision-making processes;

22 “Recommendation Rec(2001)14 of the Committee of Ministers on the European Charter on Water Resources”, adopted on 17 October 2001.

23 “Case of Hudorovič and Others v. Slovenia, Applications nos. 24816/14 and 25140/14”, adopted 07 September 2020, https://hudoc.echr.coe.int/fre%23_ftn1?i=001-201646.

III. access to justice in environmental issues.²⁴

Access to justice as a constituent part of the right to a fair trial is protected by Article 6 of the ECHR; access of information is a component of the freedom of expression prescribed in Article 10 of the Convention; while public participation in decision-making is a generally acknowledged principle which may be regarded as a political right.

The Aarhus Convention – or the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters – was adopted under the aegis of the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) in 1998. The adoption of this Convention was an important step, as it not only established issues of public participation in environmental matters, but also linked environmental rights with human rights, recognized the obligation to preserve the environment for future generations (the principle of inter-generational equality), set out the responsibility of States to ensure environmental protection, and emphasized that sustainable development can be achieved only through the involvement of all stakeholders.

Conclusions

The question of the interconnection between the protection of human rights and the environment is a very complicated and interesting topic for discussion, but there remains no unified approach. The interaction between these two areas of law is constantly increasing due to the existing obligations of States parties to international human rights treaties, the constant development of case-law by international human rights judicial bodies such as the ECtHR, and the rising number of pending cases with environmental content in domestic courts.

Therefore, contemporary discussions regarding the relationship between

24 UNECE, “Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters” (Aarhus Convention) of 25 June 1998, Article 1, <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>.

human rights protection and environmental considerations are characterized by very close interrelation, revealing a dynamic interaction in which common interests and areas of regulation coexist with moments of conflict. However, this is more often described as synergy, highlighting the presence of shared objectives and the need for these two interests to reinforce each other.

On the other hand, the parallel development of these two areas of law adds to the complexity of the issue. As the field of human rights is in a state of constant development and evolution, the human rights themselves are subject to a large number of challenges brought about by changes in the economic, social, and technological areas. In this context, it is worth noting that some human rights serve as tools for the protection of the environment.

The degradation of the environment has a negative influence on human health and on the possibility for the full enjoyment of the human rights and freedoms protected by human rights instruments. This means that there is an urgent need to include environmental considerations in the relevant human rights provisions and to ensure the better protection of the environment.

The peculiarity of environmental challenges lies in the fact that they usually have a global character, so as a rule they cannot be resolved by a separate state, instead requiring the full participation of countries worldwide. This feature shows that the protection of the environment has to be achieved on the international level, and it is vital to provide individuals with accessible means of environmental protection.

Even though environmental law does not have a longstanding history, the importance of ensuring a sufficient level of environmental quality is now regarded as one of the main objectives of the international community. Such a right was already recognized by the human rights bodies within the United Nations system in the recent Resolution establishing the right to a clean, healthy, and sustainable environment, which shows the probability of its incorporation into the texts of

the numerous instruments of human rights law.

Human rights with environmental considerations can be divided into general rights and specific environmental rights, with the subsequent division of both categories into substantive and procedural. General rights include the right to life, health, food, water, sanitation, adequate living standards, and the right to enjoy one's culture, including the right to private and family life. On the other hand, specific environmental rights include the right to an environment of a certain quality, the right to water and sanitation, and the triad of procedural environmental rights established by the Aarhus Convention. However, it is impossible to classify environmental rights into a separate category, as they encompass all categories of human rights.

Regarding the correlation between the protection of human rights and environmental protection, it is also worth noting that there are three approaches in relation to the link between the protection of human rights and environment, emphasizing the inseparable interaction between them:

1. the environment may be regarded as a condition for the enjoyment of human rights;
2. human rights may be seen as tools for environmental protection;
3. human rights are also considered as one of the components of sustainable development.

All of these approaches confirm that the relationship between these two categories is very close, thus emphasizing the existence of synergy between them. A problematic issue in the context of their interconnection has been the reluctance of human rights judicial institutions to incorporate the environmental considerations of separate individuals, where in the past courts were likely to resolve such disputes in favor of the public interest. However, the practice of the ECtHR, especially in the landmark case of *Lopez Ostra v. Spain*, shows that in cases with environmental considerations courts have begun to shift their focus towards taking

into account not only the public interest, but also the environmental interests of individuals, as prevailed in this case. The reason underlying such a shift may be explained by the fact that environmental problems are usually of a global nature; therefore, they may carry a threat to the whole of mankind, and so there is a pressing social need to ensure the protection of the environment. Thus, it is extremely important to guarantee an environment of sufficient quality in the life of every individual, which will allow the full realization of human rights and freedoms to be ensured. As a result, despite the existence of certain conflicts between human rights protection and environmental protection, the relationship between the two would be more appropriately described as synergistic.

It is therefore the author's view that there is a need to enhance the level of interaction between these two fields of international law and to ensure their maximum harmonization. Despite the fact that the human rights framework is often regarded as separate from the protection of the environment, human rights have a dominant position when it comes to environmental considerations. Thus, there is a need to require international human rights institutions to take environmental considerations into account as a prerequisite for the realization of human rights.

Moreover, there is a need for the establishment of an institution for collective claims in the field of environmental law due to the indivisible nature of their subject matter, i.e., the environment itself. This is because in most cases the negative influence of environmental problems has an impact on certain territories or groups of people, rather than on a certain individual. Such a recommendation may also be relevant for the protection of the cultural rights of tribal or indigenous peoples.

ŽMOGAUS TEISIŲ IR APLINKOS APSAUGOS SANTYKIS

Olha Yushko

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva/ Taraso Ševčenkos nacionalinis

Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Pasaulyje vis dažniau kalbama apie aplinkosaugos iššūkius, su kuriais susiduria visuomenė, todėl sudėtingas žmogaus teisių ir aplinkosaugos santykis tapo kertiniu ir kompleksišku klausimu.

Pripažinus, kad žmonių gerovė yra neatsiejama nuo jų sveikatos, o vėliau ir nuo aplinkos kokybės ir jos tvarumo, kilo daug diskusijų, kuriose nagrinėjama šių dviejų klausimų sinergija ir konfliktai. Šis ryšys plėtojamas remiantis tarptautine teisine sistema, kuri nuolat keičiasi, tačiau joje pabrėžiamas neatidėliotinas poreikis spręsti esamas grėsmes aplinkai ir progresyvų bei teleologinį žmogaus teisių nuostatų aiškinimą dėl jų pritaikymo ekonominiams, technologiniams, socialiniams ir kitiems galimiams pasaulio pokyčiams. Šių dviejų sričių santykio klausimas įdomus ir dėl to, kad, nors tarptautinė aplinkosaugos teisė atsirado palyginti neseniai, aplinkosaugos teisių apsauga tampa vis svarbesnė šalia seniai egzistuojančios žmogaus teisių apsaugos istorijos. Šios diskusijos pagrindą sudaro tai, kad aplinkosaugos aspektų traktavime įvyko poslinkis nuo grynai į žmogų orientuoto požiūrio į būtinybės saugoti aplinką *per se* pripažinimą. Straipsnyje analizuojama žmogaus teisių apsaugos ir aplinkos apsaugos sąsaja gilinantis į besikeičiančią tarptautinę sistemą ir į tai, kaip tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai buvo pritaikyti siekiant spręsti tarpusavyje susijusias problemas, kylančias dėl aplinkos būklės blogėjimo. Taip pat siekiama atskleisti įvairius šio ryšio aspektus nušviečiant tiek bendradarbiavimo galimybes, tiek galimus ir esamus konfliktus, kylančius dėl siekio apsaugoti aplinką ir žmogaus teises.

Reikšminiai žodžiai: žmogaus teisės; aplinka; aplinkos apsauga; sąsajos reikavimas; darnus vystymasis.

THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE

Sivokho Sava

E-mail: c.ciboxo@gmail.com

*Mykolas Romeris University, Lithuania/ Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine*

Scientific tutor: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Abstract. This paper analyzes the system of administrative justice in Ukraine, with a focus on its historical development, current reforms and international context. From the historical perspective, the paper covers the development of administrative justice from its early stages to the ongoing process of its formation in independent Ukraine. Particular attention is paid to the judicial reforms of the 21st century, which brought about significant changes in the procedures and structure of administrative justice.

The author analyzes the theoretical basis of administrative justice, focusing on the essence of administrative justice, its role in the legal system, and related issues in theory and practice. Particular attention is paid to the role of administrative justice as a tool for human rights protection and its accessibility, efficiency and impact on civil society.

Key areas of the development of administrative justice in Ukraine are examined in the current context, including reforms, innovations, challenges and prospects. Special attention is paid to international aspects, including an analysis of international standards and practices and their impact on the Ukrainian administrative justice system.

The main conclusions of the article reflect the positive developments of Ukraine's administrative justice system in ensuring citizens' rights and freedoms, as well as the importance of continued reform and compliance with international rule of law standards.

Keywords: administrative justice; human rights; judicial reforms; independence of the judiciary; international standards; rule of law; access to justice; judicial practice.

Introduction

Administrative justice in Ukraine plays a crucial role in ensuring legality and fairness in administrative relations, being a key objective of the country's legal system. It includes mechanisms and procedures that allow the decisions of state authorities to be appealed against, the activities of local self-government to be controlled, and the protection of citizens' rights and freedoms to be ensured. Administrative justice in Ukraine is known to have gone through various stages of formation and development, reflecting the overall dynamics of the country's legal development.¹

The history and evolution of administrative justice in Ukraine are closely linked to the political, social and economic changes that have taken place in the country. It is particularly important to analyze the role of administrative justice in the establishment and strengthening of the rule of law. A proper understanding of the essence and main aspects of administrative justice in Ukraine, as described by Galaburda and other scholars, is fundamental for anyone interested in studying and understanding the Ukrainian legal system.²

1 "Administrative Justice in Ukraine - Formation and Development", Ministry of Justice of Ukraine. Accessed: 5 January 2024.

2 N.A. Galaburda, "The Essence of the Concept of 'Administrative Justice' as an Element of the Rule of Law", *Bulletin of Alfred Nobel University Series "Law"* 1, no. 1 (2020): 111-15.

The current state of administrative justice in Ukraine is the result of long evolution and adaptation to the challenges arising from changes in the domestic and international legal environment. Based on the main provisions and principles laid down in the work of A. Osadchyi and other scholars, this essay seeks to analyze and fully comprehend various aspects that affect the functioning and efficiency of administrative justice in Ukraine.³

1. The historical development of administrative justice in Ukraine

1.1. The early stage of development (before the 20th century)

The early stage of development of administrative justice in Ukraine is the period in which the basic foundations and principles of administrative and legal relations that form the basis of the modern system of administrative justice were laid. This time was marked by significant political and social changes that affected legal systems and administrative legislation.⁴

It is important to note that administrative justice in Ukraine was shaped by evolving state borders and political regimes until the 20th century. Various legal systems, including Polish, Austrian, and Russian, coexisted within the territory of modern-day Ukraine; they contributed to shaping administrative law. Despite their differences, these systems shared characteristics such as the centralization of power, which impacted how administration justice developed.

As constitutional ideas spread during the 19th century and rule-of-law principles took hold more firmly, judicial control over administrative proceedings began to take form. European legal traditions began to influence this process significantly, especially across Austria and Poland.

3 A. Osadchyi, "Modern Concept of Ukrainian Administrative Justice", *Yurydychnyi vestnik* no. 1 (4 December 2019): 37-41.

4 Yemelianova, I. I., "Some Historical and Legal Aspects of the Development of Administrative Justice", *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine* no. 1 (17 February 2017): 61-65.

While Ukrainian lands were part of the sprawling Russian Empire during this time, their character had a different profile. For instance, there was an absence of a well-outlined framework for judicial review, resulting in high dependence on executive powers exercising supreme authority compared with other emerging legislation trends.

Overall, early developments laid the basic foundational structures and criteria that were later either improved or adjusted. This has created both greater challenges and prospects in the independent contemporary Ukrainian jurisdictional landscape.

1.2. Developments after Ukraine's independence

The declaration of independence in Ukraine in 1991 marked the beginning of a new era in the development of administrative justice. This period was marked by an active legislative process that aimed to create an administrative justice system that would be effective and adhere to democratic principles of government.

Among the first steps towards administrative justice was the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996. The Constitution outlined fundamental principles for the rule of law, judiciary independence and the protection of citizens' rights. It provided the main guidelines for reforming the judicial system, which laid the groundwork for administrative justice.

During the 1990s, a number of laws were developed and adopted to regulate administrative procedures and provide mechanisms for protecting citizens' rights from arbitrary actions by state authorities. An important milestone was the adoption of the Law of Ukraine "On Administrative Courts" in 2005, which established the legal framework for the functioning of administrative courts and outlined their competence.⁵

Since the 2000s, there has been an intensification of judicial practice in the

5 "Law of Ukraine "On Administrative Courts" of 6 July 2005", Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine.

field of administrative justice. Administrative courts have become an effective mechanism of control over the activities of the executive branch, providing judicial protection of the rights and interests of citizens and legal entities.

The formation of an independent judiciary, together with legislative measures, played an important role in the development of administrative justice. In this context, the establishment of the Supreme Administrative Court of Ukraine, which became an important institution of the administrative justice system, was particularly important. The Supreme Administrative Court settled the most complex and important disputes and made a significant contribution to the development of administrative justice.

However, despite significant progress, certain challenges were also observed in the post-independence period. These include the effectiveness and independence of the judiciary and the need for further improvements in administrative legislation.

This post-independence period has been pivotal in shaping the modern administrative justice system, which continues to evolve and adapt to the challenges and needs of today's society.

1.3. Reforms and changes in the 21st century

Reforms in the field of administrative justice in Ukraine in the 21st century were a response to the need to strengthen the rule of law and bring the national legal system in line with international standards. These changes were aimed at improving the efficiency and accessibility of administrative justice for citizens.

An important stage of reforms was the adoption and implementation of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in 2005. This document significantly modernized the procedural aspects of administrative proceedings by

introducing new principles and norms that were in line with European practices.⁶

Along with changes in the legislation, significant institutional transformations have been observed. For example, the judicial system was reformed to ensure greater independence and transparency of the judicial process. This included the creation of new courts and the introduction of open procedures for the appointment of judges.⁷

Other important initiatives include Ukraine's efforts to integrate into the European legal space. The signing of the Association Agreement with the European Union has triggered further legal reforms aimed at harmonizing domestic laws with European norms and standards.

Despite significant progress, however, reforms in the administrative justice sector continue to face challenges related to implementing legal reforms and ensuring the independence of the judiciary. Continuing reforms, maintaining democratic standards, and improving the efficiency of the judicial process remain important challenges for Ukraine in the 21st century.

2. The theoretical foundations of administrative justice

2.1. The essence of the concept of “administrative justice”

The essence of the concept of “administrative justice” in Ukraine is closely related to the legal doctrine and practice that regulates relations between public authorities and private individuals. This concept covers a wide range of activities, including mechanisms for appealing administrative acts, judicial oversight of the executive branch and the protection of citizens' rights.

A study by N. A. Galaburda emphasizes the importance of understanding administrative justice as a key element of the rule of law. The author observes that

6 Pustovit, Y. Y., O. V. Zaporotska, and V. O. Timashov, “Administrative Justice”, *South Ukrainian Law Journal* no. 2 (2020): 96-101.

7 “Development of Administrative Justice as a Component of Administrative and Judicial Reform”, Ministry of Justice of Ukraine.

administrative justice is not only a mechanism for regulating specific legal relations, but also an important part of the system of protection of citizens' rights and freedoms.⁸

Administrative justice is based on the principles of legality, judicial independence, objectivity, and impartiality. These principles determine how public authorities should exercise their powers and how citizens' rights should be guaranteed in administrative proceedings. The importance of these principles is particularly significant in the context of protection against arbitrariness and misconduct by public authorities.

Modern administrative justice in Ukraine is seen as a system that strikes a balance between the need for effective governance and the need to protect citizens' rights and interests. This includes both preventive mechanisms, such as the regulation of the activities of public authorities, and ex-post-facto mechanisms, such as judicial appeals against administrative decisions.

Thus, administrative justice in Ukraine is a complex and multifaceted system that plays an important role in ensuring the principle of the rule of law, protecting the rights and interests of citizens, and maintaining order and efficiency in administration.

2.2. The role of administrative justice in the legal system of Ukraine

The role of administrative justice in the Ukrainian legal system should not be underestimated. Administrative justice plays an important role in regulating the relationship between the state and citizens and resolving administrative disputes fairly and legally.

Administrative justice in Ukraine not only ensures the resolution of disputes between citizens and authorities, but also controls the legality and effectiveness of

8 Galaburda, N.A., "The essence of the concept of "administrative justice" as an element of the rule of law", *Bulletin of Alfred Nobel University Series "Law"* 1, no. 1 (2020): 111-15.

administrative decisions by authorities. This includes appealing against administrative actions that may infringe civil rights and freedoms and ensuring compliance with the rule of law and principles of justice.

According to the analysis presented in the work of A. Osadchyi, the modern concept of administrative justice in Ukraine covers a wide range of functions and meets the needs of a democratic society to protect individual rights and freedoms.⁹

Administrative justice in Ukraine also contributes to administrative transparency and accountability. Judicial review mechanisms increase public trust in the judiciary and government institutions by requiring public authorities to comply with laws and procedures.

Administrative justice also plays an important role in bringing legislation in line with international standards. In the context of Ukraine's integration into Europe, administrative justice plays an important role in coordinating national legislation with EU norms and standards, which in turn facilitates Ukraine's integration into the European legal environment.

Administrative justice in Ukraine is therefore an essential component of the country's legal system, helping to ensure legal certainty, fairness and efficiency in the resolution of administrative disputes and enhancing public trust in state institutions.

2.3 Problems of theory and practical application

Despite the fact that administrative justice in Ukraine is an integral part of the legal system, it faces a number of theoretical and practical problems. Recognizing and analyzing these problems is key to the further development and improvement of the system.

One of the main problems is the lack of clarity in the legislation, which leads

⁹ Osadchyi, *supra* note, 3: 37-41.

to differences in its interpretation and application. This creates legal uncertainty and can negatively affect the effectiveness of administrative justice. In his work, Paseniuk emphasizes the importance of eliminating ambiguity in legislation, which should be aimed at improving the quality of administrative justice.¹⁰

Another serious problem is the lack of judicial independence. Despite the reforms, political and economic factors still have a strong influence on court decisions. This undermines public trust in the judiciary and can lead to unfair decisions.

Another problem is that some citizens have limited access to administrative justice. This is due to high legal fees, complex procedures and low public awareness of rights and remedies.

A further important aspect is the need to strengthen legal education and raise citizens' awareness of their rights and the procedures of administrative courts. This will improve the legal literacy of citizens and contribute to the effective application of administrative law.

Addressing these issues requires a comprehensive approach that includes further legislative work, strengthening the independence of the judiciary, increasing access to justice and improving legal education. This is the only way to build a fair and effective system of administrative justice in Ukraine.

3. The current state of administrative justice in Ukraine

3.1. Main directions and achievements

The Ukrainian administrative justice system is currently characterized by a number of important developments and significant achievements as a result of ongoing reforms and legislative initiatives. Major efforts are aimed at making administrative justice more transparent, efficient and citizen-friendly.

10 O. Paseniuk, *Administrative Justice of Ukraine: Problems of Theory and Practice* (Kyiv: Istyna, 2007).

One of the key achievements was the introduction of Ukraine's Administrative Procedure Code, which significantly modernized administrative case procedures. This makes the law clearer and simplifies citizens' access to justice in order to protect their rights.

Another important area of reform is to strengthen the independence of the administrative courts. This includes changes in the judicial appointment process aimed at reducing the influence of political and other external factors. These steps help strengthen public trust in the judiciary and its independence.

A further important achievement is the development of electronic services in the field of administrative justice. This includes the introduction of electronic filing systems and online broadcasts of court hearings, which makes the process more open and accessible to the general public.¹¹

In the context of its international integration, Ukraine continues to work on adapting its administrative legislation to the standards of the European Union. This helps to increase the level of legal protection of citizens and ensure their rights at the European level.

Thus, the current state of administrative justice in Ukraine demonstrates significant progress in many areas, but continues to require further reforms and improvements, especially in the context of ensuring the independence and objectivity of the judiciary.

3.2. An analysis of reforms and innovations

In the 21st century, the administrative justice system in Ukraine has undergone significant changes and reforms aimed at improving the efficiency, transparency and accessibility of justice for citizens. These reforms included legislative updates, the introduction of new technologies and methods in judicial practice,

11 M. I. Smokovych, "Administrative Justice as an Accessible and Effective Tool for Human Rights Protection in Ukraine", *Private and public law* no. 1 (2021): 53-55.

and changes in the organization of the judiciary.

One of the key reforms was the adoption and updating of the Code of Administrative Procedure. According to a study conducted by Pustovit and others, these changes have had a significant impact on the administrative case procedure, particularly in terms of improving access to justice and the efficiency of case consideration.¹²

Integrating information technology into the justice system has played a key role in these reforms. The introduction of electronic registers, the online filing of documents and the remote holding of court hearings has made administrative justice more accessible and convenient for citizens. These innovations also help to increase the transparency of the legal process.

An important aspect of these reforms is the issue of judicial independence. Efforts to strengthen the professional independence of the judiciary by reforming appointment and evaluation procedures for candidates for judicial office will help to increase confidence in the judiciary.

Another important area of reform is the adaptation of Ukrainian legislation to EU standards within the framework of European integration. This includes the harmonization of national administrative law with European norms and standards.

Overall, these reforms play an important role in strengthening the administrative justice system in Ukraine, making it more modern, efficient and responsive to the needs of citizens.

3.3. Challenges and prospects for development

Although the current state of administrative justice in Ukraine is marked by significant achievements and positive changes, there are still challenges and

12 Pustovit, Y. Y., O. V. Zaporotska and V. O. Timashov. "Administrative Justice", *South Ukrainian Law Journal*, no. 2 (2020): 96-101.

prospects for development that require attention. Recognizing and responding adequately to these challenges is key to ensuring the efficiency and fairness of administrative justice.

One of the main challenges is to further strengthen the independence of the judiciary. Despite positive developments, there is a need to ensure greater independence of judges from political influence and external pressure. As noted in the study by M. I. Smokovych, strengthening the independence of the judiciary is critical for the protection of human rights and justice.¹³

Another important challenge is to improve the quality and efficiency of administrative procedures. This includes not only improving the legal framework, but also improving the professionalism of judges, in particular through organizing further training programs.

The issue of access to justice also remains relevant. Its purpose is to ensure equal access to legal protection for all population groups, regardless of their social status, place of residence or economic status.

Within the framework of international integration, one of the key prospects is to continue the process of the harmonization of Ukrainian legislation with EU norms. This will not only help improve the quality of national legislation, but will also help to protect citizens' rights and interests more effectively at the international level.

Although significant progress has been made in administrative justice in Ukraine, continued reform, ensuring judicial independence and generally improving access to justice are key challenges for further development.

4. Administrative justice as a tool for human rights protection

4.1. The accessibility and efficiency of administrative justice

13 Smokovych, *supra* note, 11: 53-55.

The accessibility and efficiency of administrative justice are critical aspects in the context of human rights protection in Ukraine. They ensure that citizens can effectively defend their rights and interests in the face of state and local authorities.

One of the key elements that ensures the accessibility of administrative justice is the transparency and clarity of procedures for citizens. The study by M. I. Smokovych emphasizes the importance of such transparency, which allows individuals to more easily navigate the complex system of administrative justice and enables them to effectively exercise their rights.¹⁴

The effectiveness of administrative justice in turn depends on the speed and quality of case review and the competence and objectivity of judicial decisions. Reforms in this area, including updating the Administrative Procedure Act and introducing new technologies, can help make court proceedings more efficient.

In addition, ensuring judicial independence is an important prerequisite for the effectiveness of administrative justice. The independence of judges from external influence and political pressure is essential for impartial and objective decision-making that protects citizens' rights.

The accessibility and efficiency of administrative justice in Ukraine are therefore crucial to ensuring the protection of human rights and upholding democratic standards of the rule of law.

4.2. Examples of the successful protection of citizens' rights

The successful protection of citizens' rights through the administrative justice system is a key indicator of the effectiveness of Ukraine's legal system. Through administrative courts, citizens have the opportunity to appeal against the illegal actions or decisions of state bodies, which is an important mechanism for protecting their rights and freedoms.

¹⁴ Smokovych, *supra* note, 11: 53-55.

A significant contribution to this process is made by court decisions that become precedents and shape further judicial practice in Ukraine. In particular, the study of A. Osadchyi reflects the analysis of the modern concept of Ukrainian administrative justice and its significance in the context of human rights protection.¹⁵

Cases of illegal acts by law enforcement agencies also play an important role in strengthening the protection of citizens' rights. In this context, administrative courts act as a shield against abuses of power and illegal behavior.

Attention must also be paid to the role of administrative justice in implementing and complying with international human rights standards. Judicial practice in Ukraine is gradually approaching European standards, which contributes to improving the protection of rights and freedoms at the national level.

Thus, through a large number of cases and court decisions, the Ukrainian administrative judiciary has demonstrated its ability to effectively protect the rights of citizens, thereby contributing to the development of democratic standards and the rule of law.

4.3. Benchmarking and the international context

A comparative analysis of the administrative justice system in Ukraine in the international context plays an important role in understanding the effectiveness of the former and its compliance with international standards. Studying the experience of other countries, especially in the context of the European Union, helps to identify areas for further reforms and improvements.

An important aspect is the analysis of the administrative justice system in Ukraine against the background of European countries. As stated in the study by I. I. Yemelianova, the historical and legal analysis of the development of administrative justice is important for understanding its current state and ways of

15 Osadchyi, *supra* note, 3: 37-41.

development. This includes not only the assessment of legal norms, but also the analysis of judicial practice and methods of protection of the rights and freedoms of citizens.¹⁶

Comparative analysis also helps to identify the main challenges facing administrative justice in Ukraine and to identify effective practices based on foreign experience. The study of international standards and practices is particularly important in the context of Ukraine's European integration and ensuring the protection of human rights in accordance with recognized international norms.

The international background and comparative analysis of Ukrainian administrative justice plays an important role in determining the path of its development, strengthening the protection of citizens' rights and freedoms and bringing the national legal system into line with international standards. It is worth noting that international experience provides unique insights and recommendations for the further development of administrative justice in Ukraine.

When analyzing EU experience, one important aspect that can be noted is respect for the rule of law and ensuring effective access to justice. European standards emphasize the need to ensure fast, cost-effective and easy access to legal protection, which is crucial to ensuring human rights. These standards may be useful for Ukraine in reforming its administrative justice system.

International experience emphasizes the importance of judicial independence as the basis for the fair and impartial administration of justice. Judicial independence means not only freedom from political interference, but also adequate resources, the professional training of judges, and transparent appointment and evaluation procedures.

In view of these aspects, it is necessary for Ukraine to study international best practices and incorporate them into its own legal system. This not only improves

16 I. I. Yemelianova, "Some Historical and Legal Aspects of the Development of Administrative Justice", *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine* no. 1 (17 February 2017): 61-65.

the quality of the country's administrative justice system, but also ensures that it meets international standards, thus helping to protect citizens' rights and freedoms.

Comparative analysis and the international context play an important role in determining the direction of the further development of administrative justice in Ukraine and ensuring compliance with international standards for the rule of law and the protection of human rights.

Conclusion

The current situation of administrative justice in Ukraine is characterized by recent reforms and significant positive changes. The main areas of reform are improving the efficiency, accessibility and transparency of administrative justice. Serious efforts to modernize the judiciary are evidenced by the updated Administrative Procedure Law, the introduction of an electronic court system, and efforts to strengthen judicial independence.

Administrative justice in Ukraine plays an important role in protecting the rights and freedoms of citizens. The ability to challenge the illegal or unjust decisions of state authorities before administrative courts is a fundamental mechanism for ensuring the rule of law and strengthening trust in the judiciary.

One of the key aspects of the development of administrative justice in Ukraine is compliance with international standards, especially those of the European Union. This includes the harmonization of national legislation and the study and implementation of international practices that contribute to the better protection of human rights.

Despite these successes, Ukraine's administrative justice system still faces challenges. Further strengthening judicial independence, improving judicial quality and efficiency, and ensuring equal access to legal protection for all citizens remain urgent tasks. Addressing these challenges requires comprehensive

approaches and further efforts in the area of administrative justice reform.

These conclusions and the need for further reform of Ukraine's administrative justice system highlight the importance of alignment with international standards and practices to ensure the effective protection of citizens' rights and freedoms in a dynamic legal environment.

Recommendations for further reforms and improvements should take into account the importance of continuous reform and adapting it to social needs and international standards.

An important part of improving administrative justice is the need to continuously improve the legal framework and procedures. This means that reforms should adapt to changes in society and take into account the challenges of the current legal system. Continuous analysis and updating of legislation, review of case law and integration of modern technology into the judicial process will help ensure the efficiency, speed and fairness of proceedings.

It is also important to focus on strengthening judicial independence. The independence of judges from political influence and external pressure is crucial to the impartiality of the administration of justice. Ukraine should continue its efforts to ensure transparency in the appointment and evaluation of judges and establish effective mechanisms to prevent and combat judicial corruption.

It is also important to emphasize the importance of ensuring access to justice for all citizens. This means not only physical access to the judiciary, but also access to legal information, qualified legal aid and streamlined court proceedings.

International integration and compliance with global human rights standards remain important areas for improvement. Studying and adapting to international practices, participating in international legal initiatives, and incorporating international standards into national legal systems can help protect citizens' rights and freedoms to a high degree.

Attention should also be paid to the importance of raising citizens' awareness

of the rights and opportunities provided by administrative justice. Educational programs, information campaigns and access to legal resources are essential for citizens to fully enjoy their rights. This is particularly important for minority and disadvantaged groups who often face barriers to accessing justice. To ensure the effectiveness of administrative justice, attention must be paid to the ongoing analysis and evaluation of case law. Examining examples of the successful and unsuccessful application of administrative law helps to identify weaknesses in the system and contributes to the development of better approaches and judicial mechanisms.

Another important aspect is to improve the quality and professionalism of judicial personnel. The education and training of judges, the study of international experience, and participation in international education and exchange programs are important in order to ensure a high level of impartiality in judicial decision-making.

In summary, improving administrative justice in Ukraine requires a comprehensive approach that includes legal reform, strengthening institutional independence, raising public awareness, analyzing and evaluating case law, and the ongoing training and development of the judiciary. All of these will contribute to the establishment of a fair, accessible and effective administrative justice system that meets both national needs and international standards.

ADMINISTRACINĖS JUSTICIJOS SISTEMA UKRAINOJE

Sivokho Sava

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva/ Taraso Ševčenkos nacionalinis

Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Šiame darbe analizuojama administracinės justicijos sistema Ukrainoje, daugiausia dėmesio skiriant jos istorinei raidai, dabartinėms reformoms ir tarptautiniam kontekstui. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, darbe nagrinėjama administracinės justicijos raida nuo jos ankstyvųjų stadijų iki formavimosi proceso nepriklausomoje Ukrainoje. Ypatingas dėmesys skiriamas XXI amžiaus teismų reformoms, kurias sekė esminiai administracinės justicijos procedūrų ir struktūros pokyčiai.

Straipsnyje analizuojami teoriniai administracinės justicijos pagrindai, daugiausia dėmesio skiriama administracinės justicijos esmei, jos vaidmeniui teisės sistemoje, su tuo susijusioms problemoms teorijoje ir praktikoje. Itin aktualus administracinės justicijos kaip žmogaus teisių apsaugos priemonės vaidmuo, jos prieinamumas, efektyvumas ir poveikis pilietinei visuomenei.

Pagrindinės administracinio teisingumo raidos sritys Ukrainoje nagrinėjamos dabartiniame kontekste, įskaitant reformas, naujoves, iššūkius ir perspektyvas. Ypatingas dėmesys skiriamas tarptautiniams aspektams, taip pat tarptautinių standartų ir praktikos, jų įtakos Ukrainos administracinio teisingumo sistemai analizei.

Pagrindinės straipsnio išvados atspindi teigiamus Ukrainos administracinio teisingumo pokyčius užtikrinant piliečių teises ir laisves, taip pat nuolatinių reformų ir tarptautinių teisinės valstybės standartų laikymosi svarbą.

Reikšminiai žodžiai: administracinė teisena; žmonių teisės; teismų reformos; teismų nepriklausomumas; tarptautiniai standartai; įstatymo taisyklė; galimybė kreiptis į teismą; teismų praktika.

ADMINISTRACINĖS TEISĖS MOKSLO VYSTYMASIS LIETUVOJE

Darius Veremeičikas

E. paštas daveremeicikas@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Straipsnio kuratorė prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė

E. paštas ieva@mruni.eu

Santrauka. Administracinės teisės šakos formavimasis galimas tik teisinėje valstybėje. Norint žinoti, kaip Lietuvoje vystėsi teisinės valstybės užuomazgos, būtina suvokti šios teisės šakos mokslo tendencijas. Straipsnyje analizuojami iki šiol nepakankamai išnagrinėti tarpukario laikotarpio, sovietmečiu parašyti moksliniai darbai, susiję su administracine teise. Straipsnyje atskleidžiamas administracinės teisės mokslo vystymasis Lietuvoje 1918–1940 m., sovietmečiu ir atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę. Tyrimas atliktas remiantis dokumentų analizės, lyginamuoju, istoriniu, deskriptyviniu metodais.

Reikšminiai žodžiai: administracinė teisė; administracinės teisės mokslas; administracinė atsakomybė; M. Römeris; administraciniai aktai.

Įvadas

Administracinės teisės mokslas susijęs su teise ir valdymu. Tad administracinė teisė turi reikšmingos įtakos valstybės veikimui, asmenų teisėms ir valdžios institucijų veiklai. Šiuolaikinės administracinės teisės mokslas Lietuvoje pradėjo formotis po to, kai buvo paskelbtas Lietuvos Nepriklausomybės Aktas 1918 m. vasario 16 d. Ir pačios administracinės teisės ir mokslo apie ją vystymasis stipriai sulėtėjo sovietmečiu. Tačiau atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę

mokslas apie administracinę teisę ėmė plėtotis. Svarbų poveikį administracinės teisės mokslo vystymuisi padarė ir 1999 m. Lietuvoje įsteigti administraciniai teismai.

Lietuvoje administracinė teisė tyrinėta Mykolo Römerio¹, Arvydo Andruškevičiaus², Algimanto Urmono³, Andrejaus Novikovo⁴, Audriaus Bakavecko⁵, Birutės Pranevičienės⁶, Eglės Bilevičiūtės⁷, Ievos Deviatnikovaitės⁸, Jono Stašinsko⁹, Kęstučio Lapinsko, Prano Petkevičiaus¹⁰, Lauros Paškevičienės¹¹, Petro Vilučio¹², Stasio Šedbaro¹³, Ugnės Gailiūnienės¹⁴ ir kitų. Straipsnyje nagrinėjami mažiau analizuoti tarpukario ir sovietmečio moksliniai darbai, susiję su administracinės teisės sritimi.

Straipsnyje pirmą kartą išsamiai analizuojami administracinės teisės darbai,

- 1 Mykolas Romeris, *Administracinis teismas* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928).
- 2 Arvydas Andriuškevičius, *Administracinės teisės principai ir normų ribos* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004).
- 3 Eglė Bilevičiūtė ir kt. *Administracinės teisės novelos. Liber Amicorum Algimantui Urmonui: [straipsnių rinkinys]* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/e49d-7be1-5b78-42cd-a7cc-23fd013f34cc/content>.
- 4 Andrėjus Novikovas, „Esminės 2022 metų administracinių nusižengimų bylų teisenos naujovės“ iš *Lietuvos teisė: esminiai pokyčiai*: (2022), 101-110, <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/c7397b09-6ac7-49f4-af0e-5fb59b8717a6/content>.
- 5 Audrius Bakaveckas ir kt. *Lietuvos administracinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005). <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/b85f8523-fc2c-45c2-8123-d97b1211eb85/content>.
- 6 Birutė Pranevičienė, *Kvaziteismai administracijos kontrolės sistemoje: Monografija* (Vilnius: LTU Leidybos centras, 2003), <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/7736342d-50d5-460e-81f1-ea71d20782be/content>.
- 7 Eglė Bilevičiūtė, *Lietuvos administracinės teisės mokslo raida* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013).
- 8 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021). <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/2b9968f6-e613-4766-b6e4-a8eda8671ef2/content>.
- 9 Jonas Stašinskas, *Administracinės teisės pagrindai. Įvadinė dalis* (Paskaitų konspektas, LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja, 1977).
- 10 Kęstutis Lapinskas ir Pranas Petkevičius, *Tarybinė administracinė teisė* (Vilnius: Mintis, 1980).
- 11 Laura Paškevičienė, „Viešojo administravimo subjektas kaip sutarties šalis“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2014). <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2134984/datastreams/MAIN/content>.
- 12 Petras Vilutis, *Administracinė teisė. Bendroji dalis* (Kaunas: VDU Teisių fakultetas, 1939).
- 13 Stasys Šedbaras, *Administracinio proceso teisinio reglamentavimo problemos Lietuvos Respublikoje* (Vilnius: Justitia, 2006).
- 14 Ugnė Gailiūnienė, „Atsakomybė už viešojo administravimo subjektų asmenims padarytą žalą Lietuvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013). https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2016/08/Ugn%C4%97-Gaili%C5%ABnien%C4%97_Atakomyb%C4%97-u%C5%BE-vie%C5%A1ojo-administravimo-subjekt%C5%B3-asmenims-padaryt%C4%85-%C5%BEal%C4%85-Lietuvoje.pdf.

parašyti sovietmečiu. Straipsniu siekiama atskleisti administracinės teisės mokslo vystymosi esminius aspektus Lietuvoje. Straipsnyje iškeliami uždaviniai: 1) atskleisti Lietuvos administracinės teisės mokslo vystymąsi 1918–1940 m.; 2) išnagrinėti administracinės teisės mokslą sovietmečiu, išanalizuoti šiuolaikinio administracinės teisės mokslo kūrimąsi.

Tyrimo metu pasitelkti tokie metodai: deskriptyvinis, dokumentų analizės, lyginamasis, istorinis.

Straipsnyje analizuojami administracinės teisės veikalai, parašyti tarpukariu, sovietmečiu ir atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę.

1. Administracinės teisės mokslas 1918–1940 m.

Lietuvoje administracinės teisės mokslo formavimosi pradžia sietina su 1922 m., kai buvo įsteigtas Lietuvos universiteto Teisių fakultetas ir jame pradėtos dėstyti administracinės teisės paskaitos¹⁵.

Pabrėžtina, kad 1918–1940 m. vyko Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir teisinių institucijų kūrimosi procesas. Tuo metu Lietuvoje nebuvo įsteigtas administracinis teismas. Tačiau toks veikė Klaipėdos krašte dar iš prūsų ir prancūzų valdymo laikotarpio. Didžiojoje Lietuvoje veikė įvairios komisijos, nagrinėjančios ginčus tarp privačių asmenų ir viešųjų subjektų, pavyzdžiui, Komisija dėl valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų, Vyriausioji mokesčių komisija ir t. t.¹⁶

Iš pradžių tarpukariu nebuvo administracinės teisinės literatūros. O vėliau svarbiausius darbus iš administracinės teisės parašė M. Römeris. 1928 m. jis išleido monografiją *Administracinis teismas*. Joje jis pristatė administracinės justicijos raidą Jungtinėse Amerikos Valstijose, Britų imperijoje, Prancūzijoje, Lenkijoje, Čekoslovakijoje, Vokietijoje. Pristatydamas administracinės justicijos instituto raidą užsienio valstybėse mokslininkas nagrinėjo terminus ir sąvokas, kurie tuo

15 Deviatnikovaitė, *supra note*, 8: 68.

16 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918–1940 m.* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 97.

metu Lietuvos teisininkams buvo mažai žinomi arba visai nežinomi, pavyzdžiui, „diskrecinė galia“, „administracijos aktas“, „savaržyta kompetencija“, „valdininkas“, „tarnybinė drausmė“, „valdininkų darbų teisėtumo kontrolė“, „administracijos privalomas įsakymas“, „administracinis teismas“ ir pan.¹⁷. Teisininkas nuosekliai tyrinėjo administracinio reguliavimo, valdymo, biurokratijos ir kitas sąvokas. Kadangi administracinė teisė tuo metu buvo naujas mokslas, autorius stengėsi išaiškinti šiuos terminus atsižvelgdamas į filosofų ir mąstytojų doktrinas. Knygoje daug dėmesio skirta Prancūzijos administracinės justicijos vystymuisi nuo viduramžių iki pat monografijos rašymo laikotarpio.

Monografijoje *Administracinis teismas* autorius suformavo devynis teiginius, skirtus Lietuvos politikams, visuomenininkams ir teisininkams. Pirmasis teiginys buvo apie tai, kad administracinis teismas neturėjo būti vykdomosios valdžios institucija. Antra, teisininkas teigė, kad nesvarbu, ar tai bus atskira teisminė institucija, ar bus skyrius bendros kompetencijos teisme. Trečiuoju teiginiu buvo tvirtinama, kad administracinių teismų teisėjai turėjo išmanyti viešąją teisę arba turėti atitinkamą valstybės tarnybos stažą. Ketvirtuoju teiginiu pabrėžta, kad teismas privalo spręsti administracinius ginčus. Penktuoju teiginiu nurodyta, kad teismas gali ne tik panaikinti neteisėtą administracinį aktą, bet gali sprendimą pakeisti taip, kaip tai buvo ir iki šiolei yra Prancūzijoje. Šeštuoju teiginiu išreikšta, kad teisminis nagrinėjimas turi būti dvipakopis. Septintuoju teiginiu tvirtinta, kad į administracinį teismą kreipiamasi ne tik dėl pažeistų asmenų subjektinių teisių, bet ir dėl „bet kurio intereso“, kadangi tai „rimčiau apsaugos objektyvinę teisinę tvarką“¹⁸. Aštuntuoju teiginiu M. Römeris tvirtino, kad Lietuvoje turi būti sukurti valstybės atsakomybės instituto pagrindai, o kartu ir asmeninė tarnautojo atsakomybė. Paskutiniame teiginyje rašoma apie teisingumą¹⁹.

17 Deviatnikovaitė, *supra note*, 16: 275.

18 Römeris, *supra note*, 1: 341.

19 *Ibid.*, 339–341.

1928 m. M. Römeriui einant Valstybės Tarybos nario pareigas kilo idėja sukurti Lietuvoje administracinę teisumą. Iš pradžių jam buvo patikėta sudaryti Valstybės Tarybos statutą, pagal kurį Taryba turėjo tikrinti administracinių aktų teisėtumą²⁰. Tačiau ši idėja nebuvo įgyvendinta. Kai Valstybės Tarybai buvo patikėta rengti Teismų santvarkos įstatymą, M. Römeris parengė Administracinio teismo įstatymo projektą. Tačiau šiai idėjai nepritarė Ministrų kabinetas. Vėliau, jau 1937–1940 m. Seime buvo rengiami Administracinio teismo įstatymo projektai. Rengimo grupę nuolatos konsultuodavo M. Römeris²¹.

Toliau administracinės teisės mokslo vystymuisi svarbi M. Römerio publikacija apie vietos savivaldybes²². Straipsnyje svarstoma, ar ginčus tarp savivaldybės ir Savivaldybių departamento turėjo spręsti teismas. Kitoje publikacijoje apie Valstybės Tarybą²³ M. Römeris akcentavo, kad 1928 m. įsteigtos Valstybės Tarybos šaknys glūdi Prancūzijos Valstybės Taryboje, įsteigtoje dar XVIII amžiuje²⁴.

Administracinės teisės temas M. Römeris nagrinėjo ir kituose savo stambesniuose veikaluose. Antai savo Konstitucinės teisės paskaitose rašė apie administracinio teismo įsteigimo galimybes Lietuvoje²⁵. Jis kritikavo įstatymų leidėjo pasyvumą, Lietuvoje vyraujančią policinę valdymą.

Dar vienas svarbus administracinės teisės mokslo šaltinis tarpukariu buvo P. Vilučio išleisti administracinės teisės konspektai. Jie buvo parengti Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto studento P. Vilučio, remiantis šio fakulteto dėstytojo S. Žakevičiaus paskaitomis²⁶. Studentas konspektuose tyrinėjo valstybės tarnybos raidą kritikuodamas Lietuvos valstybės tarnybos institutą, išryškindamas

20 Deviatnikovaitė, *supra note*, 16: 158–168.

21 *Ibid.*, 184–232.

22 Mykolas Romeris, „Vietos savivaldybės“, *Teisė* 3 (1922): 1–15.

23 Mykolas Romeris, „Valstybės Taryba“, *Teisė* 16 (1929): 30–32.

24 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė M. Römerio veikloje. Lietuvoje* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 52.

25 Mykolas Romeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos* (VDU Spindulio spaustuvė: Kaunas, 1937).

26 Petras Vilutis, *Administracinė teisė. Bendroji dalis* (Kaunas: VDU Teisių fakultetas, 1939).

instituto trūkumus²⁷. Konspektuose remtasi ir M. Römerio veikalais²⁸.

Tarpukariu žurnale *Teisė* buvo išspausdintas ne vienas straipsnis, susijęs su administracinės teisės aktualijomis. Antai estų mokslininkas publikavo straipsnį apie Estijos administracinę teisimą²⁹.

K. Račkauskas savo straipsnyje „Lietuvos administracinio teismo pradai“ svarstė, kaip Lietuvoje sprendžiami administraciniai ginčai ir kaip jie turi būti sprendžiami³⁰. Autorius svarstė galimybę įsteigti atskirą nuo bendrosios kompetencijos teismų teisminę instituciją. Ši institucija, pasak autoriaus, ir turėjo spręsti dėl administracinių aktų teisėtumo.

V. Fridšteinas savo publikacijoje taip pat analizuoja administracinės justicijos problemas³¹. Autorius mąstė apie galimybę įsteigti administracinę teisimą Lietuvoje ir siūlė, kad galėtų būti įsteigtas administracinių bylų skyrius, nagrinėjantis administracines bylas apygardos teisme. Čia dirbtų du teisėjai ir vienas valstybės tarnautojas iš įstaigos, su kuria kilo administracinis ginčas.

Straipsnyje „Apie teisinę valdymo kontrolę“ Klaipėdos krašto teisininkas A. Hessė tyrinėja administracinės justicijos institutą pateikdamas ir lygindamas Prūsijos, Prancūzijos ir JAV patirtį³². Autorius aiškino, kad tam tikri administraciniai ginčai turėtų būti nagrinėjami trijuose lygmenyse. Jis analizavo administracinės justicijos privalumus ir trūkumus.

K. Laucius straipsnyje apie administracinę atsakomybę charakterizuoja administracinės atsakomybės institutus, baudų dydžius, administracinio arešto taikymą, administracinių nusižengimų senaties terminus, administracinių

27 Vilutis, *supra note*, 26: 112.

28 Izajeva Svetlana, „Tarpukario teisės istorikų darbai“, Kauno apskrities viešoji biblioteka, žiūrėta 2023 rugsėjo 2d., <https://knyga.kvb.lt/lt/fondai-paveldas/leidiniai-lietuviu-kalba/1918-1945-m/tarpukario-teises-istoriku-darbai>.

29 Artur-Tölelid Kliemann, „Estijos administracinis teismas“, *Teisė* 20 (1931): 24–44.

30 Konstntintas Račkauskas, „Lietuvos administracinio teismo pradai“, *Teisė* 37 (1937): 55–65.

31 Viktoras Fridšteinas, „Dėl administracinio teismo Lietuvoje“, *Teisė* 38 (1937): 187–205.

32 Dr. A. Hesse „Apie teisinę valdymo kontrolę“, *Teisė* 38 (1937): 171–179.

nusižengimų nutarimų apskundimo tvarką³³. Autorius pabrėžė, kad tuo metu Lietuvoje administracinės atsakomybės taikymas nebuvo kodifikuotas, o reglamentuotas net dvidešimt šešiuose skirtinguose įstatymo galią turinčiuose teisės aktuose.

J. Undraitis straipsnyje apie administracines baudas³⁴ siekia apibrėžti administracinę atsakomybę. Mokslininko teigimu, baudas paprastai skirdavo apskričių viršininkai. Tačiau teisės aktuose buvo numatyta galimybė tai daryti ir merams, ir valsčių viršininkams, ir Mokesčių departamento pareigūnams, ir t. t.

2. Administracinės teisės mokslas sovietmečiu

Sovietmetis – laikotarpis, kai administracinei teisei vystytis nebuvo daug galimybių. Vis dėlto Lietuvos mokslininkai ir tada rašė administracinės teisės temomis.

1980 m. išleistas K. Lapinsko ir P. Petkevičiaus administracinės teisės vadovėlis³⁵. Jis ilgai buvo laikomas pagrindiniu administracinės teisės studijų šaltiniu. Vadovėlyje apibrėžiami administracinės teisės principai, teisinis reguliavimas ir praktiniai administracinės teisės aspektai. Tai buvo vienas iš svarbiausių administracinės teisės šaltinių šalyje iki Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., kai turėjo būti atnaujinta teisinė sistema, remiantis aktualijomis atnaujintas administracinės teisės mokymo turinys, atitinkantis tarptautinius standartus.

Vadovėlio autoriai aprašė ginčų, kylančių įvairiose srityse, sprendimo būdus. Pavyzdžiui, ginčus tarp įmonių ir organizacijų galėjo spręsti valstybinis arbitražas, kurį sudarė ministrų taryba ir liaudies deputatų tarybos vykdomasis komitetas. Veikė ir kitokie ginčų sprendimo organai, pavyzdžiui, žinybiniai arbitražai

33 Kazys Laucius, „Administracinis baudimas mūsų įstatymo leidyboje“, *Teisė* 45 (1939): 422–434.

34 J. Undraitis, „Administracinės baudos per 1938 metus“, *Teisė* 48 (1939): 355–362.

35 Kęstutis Lapinskas ir Pranas Petkevičius, *Tarybinė administracinė teisė* (Vilnius: Mintis, 1980).

ministerijose ar kitose institucijose³⁶. Šie arbitražai nagrinėjo ginčus, susijusius su ekonomikos ir ūkio sritimis. Vadovėlyje tyrinėjami administracinės teisės bendrosios dalies aspektai, valstybinio valdymo sąvoka, subjektai, valstybinio valdymo formos, metodai, teisėtumo užtikrinimo priemonės, administracinis procesas. Vadovėlyje administracinė teisė apibrėžiama kaip teisės šaka, kurios normos reguliuoja valdymo visuomeninius santykius, kylančius valstybinio valdymo organams įgyvendinant valdymą, o valstybės organams – vidinį valdymą, visuomeninėms organizacijoms – viešo valdymo funkcijas³⁷. Administracinės teisės dalykas apibrėžiamas kaip visuomeniniai valdymo santykiai³⁸. Administracinės teisės dalykas apima tris esmines visuomeninių santykių kategorijas: santykius, kylančius valstybinių valdymo organams vykdant valstybinį valdymą; santykius, kylančius valstybės institucijų vidaus valdymo procesų metu; santykius, atsirandančius visuomeninėms organizacijoms vykdant valstybės joms suteiktas viešas valdymo funkcijas³⁹.

Sovietinėje Lietuvoje P. Petkevičius parašė vadovėlį apie administracinę atsakomybę⁴⁰. Administracinė atsakomybė siejama su administracinėmis nuobaudomis. Tai reiškė, kad mokslininkas pabrėžė tik priemones, skirtas asmeniui nubausti už padarytą priešingą teisei veiką. Jis atskyrė administracines kardomojo pobūdžio priemones nuo administracinės atsakomybės. Kardomojo pobūdžio priemonės, jo nuomone, turėjo kitą tikslą – nutraukti pažeidimą, o ne bausti kaltininką už tą pačią veiką. P. Petkevičius šį skirtumą pabrėžė kaip būtiną. Antraip asmeniui už tą patį pažeidimą būtų skiriamos dvi skirtingos administracinės nuobaudos, o tai prieštarautų teisingumo principui⁴¹. P. Petkevičius apibrėžė

36 Lapinskas ir Petkevičius, *supra note*, 35: 256-258.

37 *Ibid.*, 6.

38 *Ibid.*

39 *Ibid.*

40 Pranas Petkevičius, *Administracinė atsakomybė* (Vilnius: Mintis, 1979).

41 Milda Markevičiūtė, „Administracinės atsakomybės samprata ir teisinio reguliavimo modelis Lietuvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2022), <https://www.tf.vu.lt/wp-content/uploads/2022/02/ivykiai-5.pdf>.

administracinę atsakomybę kaip atsakomybės formą, turinčią bendrų bruožų su kitomis atsakomybės rūšimis, tačiau turinčią ir savo specialią charakteristiką.

Sovietmečiu buvo parašyta ir mokomosios administracinės teisės priemonių. Verta paminėti J. Stašinsko darbus⁴². J. Stašinsko knyga apie administracinės teisės pagrindus buvo naudojama aukštosiose mokyklose ir specializuotose vidurinėse mokyklose 1977 metais. Mokomoji knyga buvo pasitelkiama dėstyti administracinės teisės pagrindus studentams ir mokiniams. Konspektas turėjo atskleisti administracinės teisės esmę ir jos taikymą. Mokomąją knygą sudaro aštuoni skyriai. Aprašoma administracinė atsakomybė, liaudies teismas, teismo vaidmuo užtikrinant valdymo aktų teisėtumą.

Vadovėlyje administracinė prievarta apibrėžiama kaip ypatinga valstybinės prievartos rūšis, kurią valstybiniai, valdymo organai, o nustatytais atvejais – teismai taiko teisinę atsakomybę teisės pažeidėjui, siekdami apginti įstatymuose įtvirtintus visuomeninius santykius⁴³. Taip pat išskiriami administracinės teisės atsakomybės bruožai: pirma, teisinė atsakomybė saugo ir stiprina socialistinę tvarką ir visuomeninį gyvenimą, antra, teisei atsakomybei būdingas auklėjamasis aspektas.

Administracinė prievarta apibūdinta kaip ypatingas valstybinės jėgos naudojimo būdas, kompetentingoms institucijoms taikant administracinės teisės normas su tikslu apsaugoti įstatymuose įtvirtintus visuomeninius santykius nuo teisei priešingų veikų⁴⁴.

Mokomosios knygos pabaigoje paaiškinama, kaip pateikiamas skundas dėl neteisėtai paskirtos administracinės nuobaudos, paskyrimo ir nagrinėjimo tvarka⁴⁵.

„Administracinės teisės pagrindų testai“ buvo mokomoji priemonė, skirta

42 Jonas Stašinskas, *Administracinės teisės pagrindai. Įvadinė dalis*. (Paskaitų konspektas, LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja, 1977); Jonas Stašinskas, *Administracinių bylų nagrinėjimo liaudies teisme ypatumai*, Mokymo priemonė, LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja, 1979.

43 *Ibid.*, 4.

44 *Ibid.*, 13-16.

45 *Ibid.*, 44.

žemės ūkio specialistų mokymui ir tobulinimui⁴⁶. Iš viso buvo keturiasdešimt bi-lietų po penkis atskirus klausimus. Studento uždavinys buvo atrinkti vieną teisin-gą atsakymą. Testų turinį sudarė tikslas išmokyti studentus ir mokinius atskirti administracinę atsakomybę nuo kitų teisinės atsakomybės rūšių ir pan. Iš esmės tai buvo metodinė priemonė, skirta ūkio specialistams padėti lengviau suprasti administracinės teisės pagrindus.

Kitoje tų metų mokymo priemonėje kalbama apie ypatumus, susijusius su administracinių bylų nagrinėjimu liaudies teisme, aprašomi svarbiausi admi-nistracinių bylų liaudies teismuose nagrinėjimo procesai. Pateikta informacija apie teisinį reguliavimą, susijusį su administracinių nuobaudų taikymo tvarka⁴⁷. Mokymo priemonėje aptariamas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ir patraukimas administracinėn atsakomybėn, paaiškinama, kada ir kokiomis aplinkybėmis asmenys gali būti atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės arba pa-traukti administracinėn atsakomybėn už atliktą priešingą teisei veiką. Aprašomos administracinių nusižengimų bylų kategorijos, nagrinėjamos liaudies teisme. Analizuojama, kaip administracinių nusižengimų bylos turėjo būti nagrinėjamos liaudies teisme –vienasmeniškai, kolegialiai, vieno teisėjo ar teisėjų kolegijos. Svarstomas administracinių nusižengimų bylų procesas, apimantis procedūrinius aspektus, pavyzdžiui, bylos nagrinėjimo tvarka, įrodymų pateikimas ir kt.

Sovietmečiu administracinė teisė buvo skirstoma į mokymą apie bendrąją administracinės teisės dalį (administracinės teisės sąvoka, objektas, sistema, šalti-niai, valstybės valdymo organizacija, formos ir metodai) ir mokymą apie Ypatin-gąją dalį, apimančią įvairias valdymo sritis. Administracinės justicijos idėja sovie-tmečio Lietuvoje nesivystė dėl politinių priežasčių. Vyraujanti sovietinė ideologija apsiribojo tvirtinimu, kad administracinė justicija yra būdinga tik buržuazinėms

46 *Administracinės teisės pagrindų testai: metodinė priemonė* (Lietuvos TSR liaudies ūkio specialistų tobulinimosi institutas, 1978).

47 Jonas Stašinskas, *Administracinių bylų nagrinėjimo liaudies teisme ypatumai* (Mokymo priemonė, LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja, 1979).

kapitalistinėms visuomenėms, o ne socialistinėms šalims, kokia tuo metu buvo sovietinė Lietuva⁴⁸.

Taigi, administracinės teisės mokslas Lietuvoje nuo 1940 iki 1990 m. nepasinaudojo Vakarų Europos mokslininkų administracinės teisės idėjomis, nes sovietinė ideologija to neleido⁴⁹.

3. Administracinės teisės mokslas atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę

Po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo Mykolo Romerio universiteto Administracinės teisės ir proceso katedros dėstytojų kolektyvas, vadovaujamas A. Dziegoraičio, išleido pirmąją Lietuvoje vadovėlį apie administracinės teisės bendrąją dalį⁵⁰. Svarbu paminėti A. Andruškevičiaus⁵¹, J. Paužaitės-Kulvinskienės⁵², B. Pranevičienės⁵³, A. Bakavecko⁵⁴, S. Šedbaro⁵⁵, I. Deviatnikovaitės⁵⁶ darbus šioje srityje.

Pirmiausia aptartini vadovėliai, susiję su Lietuvos administracine teise.

2005 m. pasirodžiusiame vadovėlyje *Administracinė Teisė. Bendroji dalis*⁵⁷ pabrėžiama, kad tai pirmoji tokia knyga Lietuvoje, skirta administracinės teisės ir

48 Eglė Bilevičiūtė, „Lietuvos administracinės teisės mokslo raida“, iš *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje*, Vytautas Šlapkauskas (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 711.

49 *Ibid.*

50 Audrius Bakaveckas, ir kt. *Lietuvos administracinė teisė. Bendroji dalis*. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005).

51 Arvydas Andruškevičius, *Administracinės teisės principai ir normų ribos* (Teisinės informacijos centras, 2004); Arvydas Andruškevičius, *Administracinė teisė: bendrieji teorijos klausimai valdymo aktų institutas ginčo santykių jurisprudenciniai aspektai* (VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008).

52 Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė, *Administracinė justicija: teorija ir praktika* (Vilnius: Justitia, 2005).

53 Birutė Pranevičienė, *Kvaziteismai administracijos kontrolės sistemoje* (Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003).

54 Audrius Bakaveckas, *Administracinė teisė: teorija ir praktika* (Vilnius: Mes, 2012); Audrius Bakaveckas, *Lietuvos vykdomoji valdžia* (Vilnius: Eugrimas, 2007).

55 Stasys Šedbaras, *Administracinė atsakomybė* (Vilnius: Justitia, 2005); Šedbaras, *supra note*, 13.

56 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021); Ieva Deviatnikovaitė, *Užsienio šalių ir Europos Sąjungos administracinė teisė* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2017).

57 Bakaveckas, *supra note*, 50.

proceso dalyko kursui⁵⁸. Knygoje nagrinėjamos tokios temos: aptariama administracinė teisė ir jos normos, aiškinamasi, koks yra viešojo administravimo turinys ir pagrindiniai principai, tyrinėjami administracinės teisės subjektai, analizuojamos viešojo administravimo formos ir metodai, akcentuojamas viešojo administravimo veiklos teisėtumo užtikrinimas, kontrolės institucijos, asmenų prašymai ir pan. Vadovėlyje akcentuojamos socialinės ir teisinės pasekmės, kai doktrina ignoruojama. Taip pat nagrinėjami administracinės teisės institutai, pagrindinės kategorijos, atskleidžiamos šios teisės šakos sąsajos su kitomis teisės šakomis ir kitais socialiniais mokslais. Šioje knygoje nemažai dėmesio skiriama Lietuvos administracinei teisei 1918 iki 1940 m.

Vadovėlyje akcentuojama Lietuvos Respublikos Konstitucijos⁵⁹ 5 straipsnio 3 dalis, įtvirtinanti, kad valdžios įstaigos tarnauja žmonėms. Tai reiškė, kad administracinė teisė įvairiausiose gyvenimo srityse turėjo užtikrinti asmenų teises ir laisves. Vadovėlio autoriai akcentavo, kad po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo reikėjo neatidėliotinai kurti teisinę bazę, turėjusią atitikti naujos epochos iššūkius. Tai apėmė įstatymų priėmimą, teisinės sistemos atnaujinimą, būtinybę rengti aukštos kvalifikacijos specialistus, sukurti veiksmingą viešojo administravimo sistemą ir pan.

Vadovėlyje pabrėžiama, kad jis skirtas plačiam skaitytojų ratui.

2012 m. pasirodė A. Bakavecko vadovėlis *Administracinė teisė: teorija ir praktika*⁶⁰. Knygoje išsamiai analizuojami administracinės teisės principai, funkcijos, teisinio reguliavimo aspektai ir metodologija, nagrinėjama administracinės teisės sistema ir šios teisės šakos sąveika su kitomis teisės šakomis, apibrėžiamas administracinės teisės mokslas. Knygoje išaiškinama, ką reiškia administracinės teisės europeizacija ir kaip Europos Sąjungos teisė lemia nacionalinę administracinę

⁵⁸ Bakaveckas, *supra note*, 50: 608.

⁵⁹ „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-104.

⁶⁰ Audrius Bakaveckas, *Administracinė teisė: teorija ir praktika* (Vilnius: Mes, 2012), 12.

teisę. Vadovėlyje itin išsamiai nagrinėjami administracinių teisinių santykių aspektai.

2021 m. buvo išleistas I. Deviatnikovaitės vadovėlis *Administracinė teisė: bendroji dalis*⁶¹. Ši knyga yra išsamus administracinės teisės ir viešojo administravimo temų šaltinis. Joje pirmą kartą Lietuvoje išsamiai išanalizuoti visi administracinės teisės institutai, išryškintos administracinės teisės ribos.

2017 m. I. Deviatnikovaitė išleido administracinės teisės srities vadovėlį, tačiau skirtą ne Lietuvos nacionalinei administracinei teisei, o užsienio šalių ir Europos Sąjungos administracinei teisei⁶². Vadovėlyje analizuojami administracinės teisės aspektai Prancūzijoje, Jungtinėje Karalystėje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Čekijoje, Slovakijoje ir Lenkijoje. Tai – pirmoji Lietuvoje knyga, skirta lyginamajai administracinei teisei išanalizuoti.

Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę pradėti rašyti ne tik administracinės teisės vadovėliai, bet ir monografijos.

Knygoje *Kvaziteismai administracijos kontrolės sistemoje* B. Pranevičienė dėmesį skyrė kontrolei, vykdomai kvaziteismų, nagrinėjančių administracinius ginčus. Knygoje siekta apibrėžti vadinamuosius kvaziteismus, lyginamuoju aspektu išnagrinėti kvaziteismų funkcijas, organizaciją, paaiškinti kvaziteismų reikšmę⁶³.

A. Andruškevičiaus knyga *Administracinės teisės principai ir normų ribos*⁶⁴ yra pirmoji Lietuvoje parašyta monografija, skirta konkrečiai administracinės teisės šakai. Knygoje autorius suvokia administracinę teisę ne tik kaip normatyvinių taisyklių rinkinį, bet ir kaip principų sistemą. Tokį savo požiūrį mokslininkas grindžia tuo, kad principai padeda išsaugoti administracinės teisės kokybę. Be to,

61 Deviatnikovaitė, *supra note*, 8.

62 Ieva Deviatnikovaitė, *Užsienio šalių ir Europos Sąjungos administracinė teisė* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2017).

63 Birutė Pranevičienė, *Kvaziteismai administracijos kontrolės sistemoje* (Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003).

64 Arvydas Andruškevičius, *Administracinės teisės principai ir normų ribos* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004).

principai veikia kaip stabilizuojantis faktorius. Teisininkas pabrėžia, kad administracinė teisė gali būti suprantama trimis lygmenimis: pirma, kaip valstybinis valdymas, antra, kaip teisė, reglamentuojanti viešojo administravimo ir viešųjų interesų suderinimą, trečia, kaip teisė, grindžiama konkrečiais principais ir normomis.

2005 m. pasirodė J. Paužaitės-Kulvinskienės monografija *Administracinė justicija*⁶⁵. Tai – svarbi knyga tuo, kad tai buvo pirmoji Lietuvoje monografija po nepriklausomybės atkūrimo, kurioje išsamiai analizuojamas administracinės justicijos institutas.

Paminėtina S. Šedbaro monografija *Administracinio proceso reglamentavimo problemos Lietuvos respublikoje*⁶⁶. Ji skirta administraciniam procesui išnagrinėti ir lyginamuoju, ir nacionaliniu lygmeniu. Pasak autoriaus, administracinis procesas apima kompetentingų institucijų veiklą įvairiose srityse: ir viešojo administravimo procesą, ir išankstinį ginčų nagrinėjimą ne teisme, ir administracinių bylų teiseną, ir administracinių nusižengimų teiseną. Pasak mokslininko, administracinis procesas apima tokius procesus kaip teisėkūrą, administracinį reglamentavimą, individualių administracinių aktų priėmimą, administracinių sutarčių sudarymą, administracinės prievartos priemonių taikymą ir t. t.⁶⁷ Monografijoje daroma išvada, kad administracinis procesas yra oficiali valdžios įgaliojimus turinčių kompetentingų institucijų, pareigūnų, valstybės tarnautojų veikla. Monografijoje pristatomas administracinio proceso kodekso projekto modelis kaip galimas administracinio proceso teisinio reguliavimo modelis Lietuvai.

Svarbu paminėti A. Bakavecko monografiją *Lietuvos vykdomoji valdžia*⁶⁸. Mokslininkas nuosekliai analizuoja Lietuvos vykdomosios valdžios institucijų kilmę, tarpusavio santykius, siekius užtikrinti jų sklandų ir veiksmingą funkcionavimą.

⁶⁵ Paužaitė-Kulvinskienė, *supra note*, 52.

⁶⁶ Šedbaras, *supra note*, 13: 14.

⁶⁷ Deviatnikovaitė, *supra note*, 8: 751.

⁶⁸ Audrius Bakaveckas, *Lietuvos vykdomoji valdžia*, (Vilnius: Eugrimas, 2007).

Monografijoje pateikiama vykdomosios valdžios samprata, jos požymiai ir funkcijos, institucijų sistema. Pirmą kartą išsamiai nagrinėjama Lietuvos centrinės ir teritorinės vykdomosios valdžios administracinė veikla bei organizacinė struktūra atsižvelgiant į šiuolaikines aktualijas.

J. Deviatnikovaitė monografijoje *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918–1940 m.* pateikia išsamią administracinės teisės istorijos srities analizę, o konkrečiai – Lietuvos administracinės justicijos pradmenis Lietuvoje⁶⁹.

Paminėtina ir naujausia kolektyvinė monografija *Administracinės teisės novelos*⁷⁰, kurioje publikuojami originalūs tyrimai iš administracinės teisės istorijos, teisinio reguliavimo, administracinės teisės principų, administracinio proceso.

Mokslinių tyrimų iš administracinės teisės srities yra ir daugiau. Tačiau dėl straipsnio apimties jie čia neanalizuojami. Turimos mintyje disertacijos⁷¹, straipsniai⁷², metodinės priemonės⁷³.

Išvados

1. Administracinės teisės mokslo pagrindai Lietuvoje buvo pradėti kurti tarpukariu. Tai apėmė ne tik teisinės bazės formavimą, teisinių institucijų steigimą, administracinės teisės dėstymą Lietuvos universitete. Tai taip pat apėmė ir didžiulį M. Römerio indėlį į šio mokslo pradžią Lietuvoje. Kaip tik šis teisės mokslininkas ir tapo Lietuvos administracinės teisės pradininku.
2. Sovietmečiu administracinės teisės mokslo plėtros kelias Lietuvoje buvo sudėtingas. Tačiau Lietuvos mokslininkai neapleido šios svarbios teisės

⁶⁹ Deviatnikovaitė, *supra note*, 16.

⁷⁰ Autorių kolektyvas. *Administracinės teisės novelos. Liber Amicorum prof. dr. Algimantui Urmonui*, redaktorių kolegijos pirmininkė Eglė Bilevičiūtė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022).

⁷¹ Audrius Bakaveckas, „Lietuvos Respublikos vykdomosios valdžios institucijų sistema: problemos ir sprendimai“ (daktaro disertacija, Lietuvos teisės universitetas, 2002); Ugnė Gailiūnienė, „Atsakomybė už viešojo administravimo subjektų asmenims padarytą žalą Lietuvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013); Laura Paškevičienė, „Viešojo administravimo subjektas kaip sutarties šalis“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2014) ir t. t.

⁷² Pavyzdžiui, Eglė Bilevičiūtė. „Lietuvos administracinės teisės mokslo raida“, iš *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013),

⁷³ Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė: kategorijos, apibrėžimai, užduotys* (Vilnius: Justitia, 2009).

šakos. Rašė vadovėlius, mokymosi knygas. Vis dėlto sovietmečiu administracinės teisės mokslas nebuvo stipriai plėtojamas, o pati teisės šaka buvo veikiamą komunistinės ideologijos ir politikos.

3. Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, administracinės teisės moksle atsirado naujos kartos teisės mokslininkų. Buvo ir yra atliekama daug tyrimų, parašyta mokslinių nemažai publikacijų, disertacijų, vadovėlių, monografijų.

THE DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF ADMINISTRATIVE LAW IN LITHUANIA

Darius Veremeičikas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The formation of the branch of administrative law is possible only in a legal state. In order to perceive how the beginnings of the rule of law developed in Lithuania, it is necessary to understand the scientific trends of this branch of law. This article analyzes scientific works related to administrative law written in the inter-war period and during the Soviet period, which have not been sufficiently examined thus far. The article reveals the development of the science of administrative law in Lithuania in 1918–1940, during the Soviet era and after the restoration of the Independence of the Republic of Lithuania. This research was conducted on the basis of document analysis and the comparative, historical, and descriptive methods.

Keywords: administrative law; science of administrative law; administrative responsibility; M. Römeris; administrative acts.

LIETUVOS ADMINISTRACINĖS TEISĖS MOKSLO PRADMENYS

Emilija Gutauskaitė

E. paštas emgutauskaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorė prof. dr. Ieva Deviatnikovaite

E. paštas ieva@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje siekiama atskleisti, kaip tarpukario Lietuvoje formavosi administracinės teisės mokslas. Aptariama M. Römerio monografija *Administracinis teismas ir veikalas Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*. Lietuvoje M. Römeris buvo administracinės teisės pradininkas. Vis dėlto iki pat 1939 m. Lietuvoje nebuvo apibrėžta administracinės teisės sąvoka. 1935 m. pasirodė studento parengtas konspektas pagal profesoriaus V. Biržiškos studentams skaitytas paskaitas. Šiame konspekte buvo užsiminta apie administracinės teisės sritis. 1937 m. pasirodė dar vienas konspektas parengtas studento pagal profesoriaus V. Biržiškos studentams skaitytų paskaitų programą. Šiuose konspektuose siekta pirmą kartą Lietuvoje apibrėžti administracinę teisę ir suvokti administracinės teisės galiojimo ribas. 1939 m. privačia iniciatyva buvo išleista studento Petro Vilučio sudaryta knyga *Administracinė teisė. Bendroji dalis*. Ši knyga tarpukario Lietuvoje buvo vienas iš išsamiausių rašytinių šaltinių apie administracinę teisę.

Reikšminiai žodžiai: tarpukario Lietuva; administracinė teisė; administracinis teismas; administracinės teisės sąvoka; konspektai; administracinės teisės galiojimo ribos; M. Römeris.

Įvadas

Tarpukario Lietuvoje stigo žinių apie administracinę teisę ir jos teisinį reguliavimą. Iki pat 1928 m. administracinės teisės tema niekas neparašė jokio stambesnio veikalo. Taip pat tarpukario Lietuvoje nei valstybė, nei aukštoji mokykla neįsitraukė savo lėšomis išleisti administracinės teisės tema mokomosios priemonės, vadovėlio. Nepaisant to, kai kurie administracinės teisės požymiai buvo analizuojami veikaluose ir studentų pagal skaitytas paskaitas parengtuose konspektuose.

Šio straipsnio tikslas – aptarus tarpukario Lietuvoje parengtus veikalus apie administracinę teisę, studentų konspektus iš tarpukario Lietuvos autorių darbų, pateikti įžvalgų apie tai, kaip vystėsi administracinės teisės mokslas tarpukariu.

Tyrimo uždaviniai: 1) aptarti M. Römerio monografiją *Administracinis teismas*; 2) išanalizuoti M. Römerio veikalą *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*; 3) ištirti studentų parengtus užrašus pagal dėstytojų skaitytas paskaitas apie administracinę teisę ir jos reguliavimą.

Pagrindinė problema – tarpukario Lietuvoje administracinės teisės sąvokos, valstybės atsakomybės, valstybės tarnautojų statuso neapibrėžtumas.

Daugiausia tarpukario administracinės teisės mokslą Lietuvos istoriniu teisiniu aspektu moksliniuose tyrimuose tyrinėjo Ieva Deviatnikovaitė¹.

Tyrimo objektas – administracinės teisės mokslo plėtojimas tarpukario Lietuvoje.

Atliekant mokslinę analizę taikyti šie metodai: mokslinės literatūros analizė nagrinėjant mokslinius straipsnius, veikalus administracinės teisės tema.

1 Ieva Deviatnikovaitė, „Mykolo Römerio „Administracinis teismas““, *Logos* 105, (2020): 147-151, http://www.litlogos.eu/L105/Logos_105_146_156_Deviatnikovaite.pdf; Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918–1940* (Krokuva: Księgarnia Akademicka, 2021), 269-272, <https://books.akademicka.pl/publishing/catalog/view/346/1077/1000>; Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinės teisės samprata ir mokslas tarpukario Lietuvoje“, *Teisė* 106, (2018): 82-91, <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/11663/10242>; Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinė teisė M. Römerio veikloje“, *Jurisprudencija* 29, 1 (2022): 49, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/7153>; Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinė teisė Vaclovo Biržiškos akimis“, *Teisė* 108, (2018): 42-48, <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/11803>; Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinės teisės raida tarpukario Lietuvoje: mokslinės stažuotės“, *Logos* 108, (2021): 186-187, http://www.litlogos.eu/L108/Logos_108_177_189_Deviatnikovaite.pdf.

Apibendrinimo metodas pasitelktas formuluoti tyrimo išvadas.

1. Konkursas teisių mokslo darbams

Tarpukario Lietuvoje (1918–1940 m.) iki pat 1928 metų administracinės teisės tema niekas neparašė jokio stambesnio veikalų. 1925 m. tuo metu veikusi Lietuvos teisininkų draugijos valdyba paskelbė konkursą teisių mokslo darbams². Viena iš nurodytų temų buvo administracinio teismo tema³. Norint dalyvauti konkurse, buvo nurodytos sąlygos, t. y. kūrinys turėjo būti nuo trijų iki penkių lankų apimties, o už geriausią, atitinkantį visus reikalavimus kūrinį turėjo būti skirta pinigine premija⁴. 1926 m. sausio 1 d. M. Römeris savo dienoraštyje parašė, kad imsis rašyti monografiją *Administracinis teismas* Lietuvos teisininkų draugijos paskelbtam konkursui⁵. Tais pačiais metais Lietuvos teisininkų draugijos valdyba paskelbė, kad konkursui atsiųsti du kūriniai, tarp jų darbas apie administracinį teismą, bet šis darbas į konkursą nebuvo priimtas dėl to, kad buvo per trumpas, mažiau nei trijų lankų⁶. Autorius darbą galėjo atsiimti ir papildęs vėl atsiųsti konkursui⁷. Konkursas buvo pratęstas iki 1926 m. spalio 1 d., o M. Römeris savo dienoraštyje džiaugėsi, kad suspės dalyvauti konkurse⁸. M. Römeris dar nepradėjęs rašyti monografijos jau buvo įsitikinęs, kad daugiausia dėmesio skirs Prancūzijos administracinės sistemos analizei ir jo kūrinys neturės įstatymo projektų

2 „Konkursas teisių mokslo darbams“, *Teisė* 7, (1925): 64, cituota iš Ieva Deviatnikovaitė, „Mykolo Romerio „Administracinis teismas“, *Logos* 105, (2020): 147, http://www.litlogos.eu/L105/Logos_105_146_156_Deviatnikovaitė.pdf.

3 Ieva Deviatnikovaitė, „Mykolo Romerio „Administracinis teismas“, *Logos* 105, (2020): 147–148, http://www.litlogos.eu/L105/Logos_105_146_156_Deviatnikovaitė.pdf.

4 *Ibid.*

5 *Ibid.*

6 „Konkursui laiko pailginimas“, *Teisė* 9, (1926): 74, cituota iš Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918–1940* (Krokuva: Księgarnia Akademicka, 2021), 269, <https://books.akademicka.pl/publishing/catalog/view/346/1077/1000>.

7 *Ibid.*

8 Römer Michał, *Dziennik 1924–1926 (1926 m. sausio 14 d.)*, LMAVB RS, f. 138–2257, l. 206, cituota iš Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918–1940* (Krokuva: Księgarnia Akademicka, 2021), 269, <https://books.akademicka.pl/publishing/catalog/view/346/1077/1000>.

ypatybių, tai bus teorinis, analitinis, informatyvus tyrimas apie administracinį teismą kitose šalyse⁹. M. Römeris dienoraštyje nuogaštavo, kad 1926 m. spalio 1 d. terminas artėja, o jis gali nespėti parašyti monografijos¹⁰. Tačiau autorius kūrinių konkursui pateikė laiku¹¹. 1927 m. veikalas *Administracinis teismas* buvo pripažintas tinkamu, atitikęs visus keliamus reikalavimus ir darbo autoriui buvo skirta piniginė premija¹². Be to, vykstant Lietuvos teisininkų draugijos valdybos vykdytam konkursui paaiškėjo, kad kūrinio *Administracinis teismas* autorius yra Mykolas Römeris¹³.

1.1. Monografija *Administracinis teismas*

1928 m. buvo atspausdinta M. Römerio monografija *Administracinis teismas*¹⁴. M. Römeris šiame kūrinyje rėmėsi Anglijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos, Vokietijos, o labiausiai Prancūzijos patirtimi¹⁵. Jis veikale ypač išsamiai aprašė Prancūzijos administracinių teismų kilmę ir teismo procesą¹⁶. Prancūzijos administracinių teisinių ginčų nagrinėjimo teismine tvarka raida veikale analizuota nuo pat viduramžių iki monografijos rengimo momento¹⁷. Buvo aiškina-

9 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928 (1926 m. liepos 9 d.)*, LMAVB RS, f. 138-2258, l. 41, cituota iš Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918-1940* (Krokuva: Księgarnia Akademicka, 2021), 270, <https://books.akademicka.pl/publishing/catalog/view/346/1077/1000>.

10 Römer Michał, *Dziennik 1926–1928 (1926 m. rugsėjo 7 d.)*, LMAVB RS, f. 138-2258, l. 71, cituota iš Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918-1940* (Krokuva: Księgarnia Akademicka, 2021), 272, <https://books.akademicka.pl/publishing/catalog/view/346/1077/1000>.

11 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinio teismo istorija Lietuvoje 1918-1940* (Krokuva: Księgarnia Akademicka, 2021), 272, <https://books.akademicka.pl/publishing/catalog/view/346/1077/1000>.

12 „Konkurso rezultatai“, *Teisė* 11, (1927): 83, cituota iš Ieva Deviatnikovaitė, „Mykolo Romerio „Administracinis teismas““, *Logos* 105, (2020): 148, http://www.litlogos.eu/L105/Logos_105_146_156_Deviatnikovaitė.pdf.

13 Ieva Deviatnikovaitė, „Mykolo Romerio „Administracinis teismas““, *Logos* 105, (2020): 148, http://www.litlogos.eu/L105/Logos_105_146_156_Deviatnikovaitė.pdf.

14 Mykolas Romeris, *Administracinis teismas* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928), cituota iš Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinės teisės samprata ir mokslas tarpukario Lietuvoje“, *Teisė* 106, (2018): 82, <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/11663/10242>.

15 Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinės teisės samprata ir mokslas tarpukario Lietuvoje“, *Teisė* 106, (2018): 82, <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/11663/10242>.

16 *Ibid.*

17 Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinė teisė M. Römerio veikloje“, *Jurisprudencija* 29, 1 (2022): 49, <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/7153>.

mos įvairios Didžiosios Prancūzijos revoliucijos kilimo priežastys, Prancūzijos konstitucinės justicijos susidarymas, teisėjų nepriklausomumo institutas, valdžių padalijimo principas ir kita¹⁸. Taip pat M. Römeris savo veikale paaiškino, kaip prancūzai aiškina ir atskiria asmeninę valstybės tarnautojo kaltę nuo tarnybinės valstybės tarnautojo kaltės¹⁹. Negana to, būtent Prancūzijoje buvo įkurtas pats pirmasis pasaulyje administracinis teismas. Šios šalies administracinių teisinių ginčų nagrinėjimo teismine tvarka raida yra itin svarbi, kadangi lemia administracinės justicijos atsiradimą ir raidą kitose šalyse²⁰.

Nors Lietuvoje nebuvo administracinio teismo, M. Römeris mėgino Lietuvos gyventojams per administracinių aktų teoriją atskleisti tuo metu sunkiai įsivaizduojamą administracinės teisės procesą²¹, t. y. administracinio akto paskelbimą, kuris prieštarauja aukštesnės galios teisės aktams, administracinio akto priėmimą piktnaudžiaujant įgaliojimams ar neturinčio kompetencijos asmens administracinio teisės akto priėmimą²². Taigi, nors M. Römeris kūrinyje *Administracinis teismas* nenurodė administracinės teisės sampratos, tačiau tokiu veikalų jis aplenkė savo laiko Lietuvos teisininkus, politikus ir visuomenės veikėjus²³.

2. Veikalas *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*

1931 m. kaip Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbų VI tomas buvo išleistas M. Römerio veikalas *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*²⁴. Šiame darbe M. Römeris rašė ne tik apie valdžios aktų teisėtumo kontrolę, bet ir apie teisminę administracinių aktų kontrolę, analizavo administracinių aktų

18 Deviatnikovaitė, *supra note*, 17.

19 Deviatnikovaitė, *supra note*, 15.

20 Deviatnikovaitė, *supra note*, 13: 151.

21 Deviatnikovaitė, *supra note*, 15.

22 *Ibid.*

23 *Ibid.*

24 Mykolas Römeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakulteto leidinys, 1931), 2, https://archive.org/details/romeris-konstitucines-ir-teismo-teises-pasieniuose-1932_202212/page/n1/mode/2up.

institutą²⁵. M. Römeris šiame veikale dėmesį skyrė aprašyti „administracijos reglamentinius aktus“, šiuo metu jie vadinami norminiais administraciniais teisės aktais²⁶. Tai, pasak M. Römerio, buvo „vyriausybės ir administracijos organų leidžiamieji žemesnios rūšies įstatymai“²⁷. Be to, autorius išskyrė „administracinius individualinius aktus arba administracijos įsakymus“²⁸. Juos M. Römeris išskyrė į „savaržytosios kompetencijos“ ir „diskrecinės galios“ aktus²⁹. Pasak mokslininko, abu administracinių aktų tipai yra tikrintini, nes faktiškai gali būti teisėti arba neteisėti³⁰. Monografijos autorius taip pat atkreipė dėmesį į norminių teisės aktų teisėtumą. Jis išskyrė reglamentinius aktus į du tipus, t. y. įstatymams įgyvendinti ir „autonominiai reglamentiniai“, šiuo metu taip vadinami vidaus administravimo aktais³¹. Reglamentinių aktų tipai teisėtumo požiūriu taip pat yra tikrintini³². Taigi, veikalas *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose* yra svarbus todėl, kad juo pirmą kartą Lietuvoje autorius siekė sugrupuoti administracijos veiklą³³.

3. Studentų bandymai atskleisti administracinės teisės sąvoką

Pirmą kartą Lietuvoje administracinės teisės sąvoką bandė pateikti studentas 1935 m. parengtuose konspektuose pagal prof. Vaclovo Biržiškos studentams skaitytas paskaitas³⁴. Iš šių studento parengtų konspektų galima suprasti, kad V. Biržiška studentams skaitytose paskaitose konkrečiai nepateikė administracinės sąvokos, bet tvirtino, jog administracinė teisė yra teisės šaka, atspindinti

²⁵ Römeris, *supra note*, 24: 17–20.

²⁶ *Ibid.*, 18–20.

²⁷ *Ibid.*, 18.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*, 20.

³⁰ *Ibid.*, 21.

³¹ *Ibid.*, 21–22.

³² Deviatnikovaitė, *supra note*, 15: 83.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Administracinės teisės konspektas. Pagal prof. Biržiškos pranešimą* (Rankraščio teisėmis, 1935), <https://www.epa-veldas.lt/preview?id=C130000476792>.

valstybės ir piliečių santykius vykdant valstybės uždavinius, kuriuos iškelia gyventojų poreikiai³⁵. Šie studento parengti konspektai remiantis V. Biržiškos pasakaitomis labiau priminė administracinės teisės specialiąją dalį, nes konspektuose apibūdinami institutai, tokie kaip pilietybės, asmens tapatybės, emigracijos, vietos savivaldos, alkoholinių gėrimų prekybos, valstybės tarnybos, policijos veiklos, administracinės teisinės prievartos ar administracinės teisminės kontrolės³⁶. Taigi, iš studento parengtų konspektų galima padaryti išvadą, kad tuo metu nebuvo aiškiai nubrėžtų administracinės teisės galiojimo ribų ir buvo neaiškus jos objektas, uždaviniai, tikslai, bruožai, būdingi administraciniais teisiniais santykiams³⁷. Tačiau tai yra pirmasis rašytinis šaltinis Lietuvoje, kuriame pirmą kartą užsimenama apie administracinės teisės sritis, siejant jas su valstybės ir jos gyventojų santykiais³⁸.

Stasys Vanagas, studijavęs Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultete, 1937 m. parengė administracinės teisės medžiagą, kuri suskirstytą į 41 bilietą pagal prof. V. Biržiškos studentams skaitytų paskaitų programą³⁹. Užrašų įžangoje S. Vanagas atskleidė tikslą, t. y. pasidalyti administracinės teisės medžiagą, kurios ieškojo lietuvių, prancūzų, rusų ir vokiečių kalbomis, sutvarkyti tą medžiagą bei nurodyti to meto įstatymus kaip administracinės teisės šaltinius⁴⁰. Studentas, rengdamas šiuos užrašus, rėmėsi net sudėtingai parengta M. Römerio monografija *Administracinis teismas*⁴¹. Šie studento S. Vanago parengti užrašai pagal turinį yra panašūs į 1935 m. studento parengtą konspektą, nes kartojasi kai kurie sakiniai

35 *Administracinės teisės konspektas, supra note, 34: 1; Deviatnikovaitė, supra note, 15: 89.*

36 *Administracinės teisės konspektas, supra note, 34: 12-13; Deviatnikovaitė, supra note, 15: 89.*

37 *Administracinės teisės konspektas, supra note, 34; Deviatnikovaitė, supra note, 15: 91.*

38 *Administracinės teisės konspektas, supra note, 34; Deviatnikovaitė, supra note, 15: 91.*

39 Stasys Vanagas, *Administracinė teisė (užrašai)* (Rankraščio teisėmis, 1937), <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C130000476791>.

40 *Ibid.*, 3; Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinė teisė Vaclovo Biržiškos akimis“, *Teisė* 108, (2018): 42, <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/article/view/11803>.

41 Vanagas, *supra note, 39: 3; Deviatnikovaitė, supra note, 40: 42.*

ir pagrindinės mintys⁴². Tik šie užrašai daug išsamesni ir sudaryti iš daugiau nei vieno šimto puslapių⁴³. Nors studento S. Vanago užrašuose neaptarti administracinės teisės principai, normos, bet šie užrašai yra pirmieji rašytiniai šaltiniai, kuriuose siekta pirmą kartą Lietuvoje apibrėžti administracinę teisę ir suvokti administracinės teisės galiojimo ribas⁴⁴.

1939 m. pasirodė Petro Vilučio sudaryta knyga pavadinimu *Administracinė teisė. Bendroji dalis* pagal Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto vyriausiojo asistento Stasio Žakevičiaus 1938 m. skaitytas paskaitas⁴⁵. Ši knyga tarpukario Lietuvoje buvo vienas iš išsamiausių rašytinių šaltinių apie administracinę teisę⁴⁶. Tai yra administracinės teisės bendrosios dalies užrašai, kuriuose aptariama valstybės reikšmė, viešosios administracijos sąvoka, aptariamas administracinės teisės apibrėžimas ir bruožai, šaltiniai, kurie lyginami su kitų šalių administracinės teisės bruožais, taip pat aptariami viešojo administravimo subjektai, valstybės tarnyba, viešosios administracijos veikla (administraciniai aktai) ir tos veiklos kontrolė⁴⁷. Užrašai buvo išleisti privačia M. Kriaučiūno iniciatyva⁴⁸. P. Vilutis ir M. Kriaučiūnas surašė ir išleido knygą, kuri yra itin brandi, tai vienas intelektualiausių, geriausiai, išsamiausiai iki 1939 m. parašytų administracinės teisės mokamųjų priemonių, nes knygoje itin tiksliai analizuojama Prancūzijos, Anglijos, Vokietijos administracinės teisės patirtis⁴⁹. Apie šį leidinį buvo parašyta net Lietuvos žiniasklaidoje, laikraščiuose, paminint tai, kad visi valdininkai ir tarnautojai turi susipažinti su administracine teise, o tam tikslui labiausiai tinka ką

42 Deviatnikovaitė, *supra note*, 40: 42.

43 Vanagas, *supra note*, 39; Deviatnikovaitė, *supra note*, 40: 42.

44 Deviatnikovaitė, *supra note*, 40: 48.

45 Petras Vilutis, *Administracinė teisė. Bendroji dalis* (Kaunas: VDU Teisių fakultetas, leidėjas – M. Kriaučiūnas, 1939); Deviatnikovaitė, *supra note*, 15: 91.

46 Deviatnikovaitė, *supra note*, 15: 91.

47 Vilutis, *supra note*, 45; Deviatnikovaitė, *supra note*, 15: 91.

48 Vilutis, *supra note*, 45; Deviatnikovaitė, *supra note*, 15: 91.

49 Vilutis, *supra note*, 45; Deviatnikovaitė, *supra note*, 15: 91.

tik atspausdinta knyga *Administracinė teisė. Bendroji dalis*⁵⁰. Tai tik parodo, kaip Lietuvoje trūko literatūros apie administracinę teisę, valstybės tarnybą ir viešąjį administravimą⁵¹.

Išvados

Tarpukario Lietuvoje iki pat 1928 metų administracinės teisės tema niekas neparašė jokio didesnės apimties veikalo. Lietuvos teisininkų draugijos valdybos organizuotą konkursą laimėjo M. Römerio monografija *Administracinis teismas*. Tad pirmoji monografija, susijusi su administracine teise, lietuvių kalba pasirodė 1928 m. M. Römeris monografijoje rėmėsi Anglijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Lenkijos, Vokietijos, o labiausiai Prancūzijos patirtimi. Autorius aptarė Prancūzijos istorinę raidą, šios šalies administracinių teisinių ginčų nagrinėjimo teismine tvarka raidą.

1931 m. buvo išleistas M. Römerio veikalas *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*, kuriame autorius rašė apie valdžios aktų teisėtumo kontrolę, teisminę administracinių aktų kontrolę, analizavo administracinių aktų institutą. Šis veikalas yra svarbus tuo, kad M. Römeris pats pirmasis Lietuvoje bandė sugrupuoti administracijos veiklą.

Lietuvoje pirmą kartą buvo užsiminta apie administracinės teisės sritis, siejant jas su valstybės ir jos gyventojų santykiais studento 1935 m. parengtuose konspektuose pagal prof. Vaclovo Biržiškos studentams skaitytas paskaitas. 1937 m. studentas S. Vanagas parengė konspektus pagal prof. V. Biržiškos studentams skaitytų paskaitų programą. S. Vanago užrašuose neaptarti administracinės teisės principai, normos, bet šie užrašai yra pirmieji rašytiniai šaltiniai, kuriuose siekta

50 Dienos žinios, XX amžius 297, 1049 (1939 m. gruodžio 28 d.): 2; Pranas Viktoras Raulinaitis, „Administracinės reformos pagrindai“, XX amžius 62, 1113 (1940 m. kovo 16 d.): 3, cituota iš Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinės teisės raida tarpukario Lietuvoje: mokslinės stažuotės“, *Logos* 108, (2021): 186-187, http://www.litlogos.eu/L108/Logos_108_177_189_Deviatnikovaite.pdf.

51 Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinės teisės raida tarpukario Lietuvoje: mokslinės stažuotės“, *Logos* 108, (2021): 187, http://www.litlogos.eu/L108/Logos_108_177_189_Deviatnikovaite.pdf.

pirmą kartą Lietuvoje apibrėžti administracinę teisę ir suvokti administracinės teisės galiojimo ribas. O pati pirmoji administracinės teisės sąvoka buvo pateikta 1939 m. P. Vilučio sudarytuose užrašuose, kuriuose remtasi S. Žakevičiaus skaitytomis paskaitomis. P. Vilutis ir M. Kriaučiūnas surašė ir išleido knygą, kuri yra itin brandi, tai viena intelektualiausių, geriausiai, išsamiausiai iki 1939 m. parašytų administracinės teisės mokamųjų priemonių.

THE ORIGINS OF THE SCIENCE OF ADMINISTRATIVE LAW IN LITHUANIA

Emilija Gutauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article aims to reveal how the science of administrative law was formed in interwar Lithuania. M. Römeris' monograph *Administrative Court* and the work *Constitutional and Judicial Rights at the Borders* are discussed. In Lithuania, M. Römeris was a pioneer of administrative law; however, until 1939 the concept of administrative law was not defined in the country. In 1935, the synopsis prepared by a student appeared based on the lectures given to students by Professor V. Biržiška. This synopsis referred to areas of administrative law. In 1937, another synopsis prepared by a student according to the program of lectures given to students by Prof. Biržiška appeared. These abstracts aimed to define administrative law for the first time in Lithuania and to understand the limits of the validity of administrative law. In 1939, the book *Administrative Law*, compiled by student Petras Vilutis, was published on a private initiative. This book was one of the most comprehensive written sources on administrative law in interwar Lithuania.

Keywords: interwar Lithuania; administrative law; administrative court; concept of administrative law; abstracts; limits of validity of administrative law; M. Römeris.

UPHOLDING JUSTICE: THE ROLE OF EUROPEAN FAIR TRIAL STANDARDS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Boiko Viktoriia

E-mail: victoria.boyko24@gmail.com

*Mykolas Romeris University, Lithuania/ Taras Shevchenko National
University of Kyiv, Ukraine*

Scientific tutor: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Abstract. The right to a fair trial is one of the elemental principles of any democratic state. This article focuses on European fair trial standards in the administrative proceedings developed by the European Court of Human Rights (ECtHR) and how they affect administrative justice in Ukraine. It is well-known that ECtHR case law is a valuable resource for enhancing the coherence of administrative law principles throughout Europe. Initially, Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR) embraced only civil and criminal proceedings; however, due to the broad interpretation by the ECtHR, this provision began to apply to administrative disputes and procedures. This article examines the framework of Ukrainian legal guarantees of a fair trial and its consolidation with established ECtHR standards. The focus is on rulings where the ECtHR found a violation of Article 6 of the ECHR in administrative disputes and procedures. It is emphasized that Ukraine needs to maintain consistency in its jurisprudence, particularly when implementing the decisions of international judicial bodies. It is necessary to refer to the judgments of the ECtHR and the Court of Justice of the European Union in the decisions of national administrative courts, as this strengthens the uniformity of jurisprudence, corrects shortcomings in domestic legislation, and promotes the

protection of human rights.

Keywords: European Court of Human Rights; fair trial standards; Court; public authority; human rights; administrative justice.

Introduction

Ensuring standards of the right to a fair trial in any proceeding at the national level is an international obligation of every State under Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR). These principles are restated in Articles 47 and 48 of the EU Charter of Fundamental Rights. The right to a fair trial can also be derived from Article 14(1) of the International Covenant for Civil and Political Rights and Article 8(1) of the American Convention on Human Rights.

However, when the issue of protecting human rights arises, the violation of a person's right during a criminal trial or the lack of effective instruments for protecting intangible rights in civil proceedings comes to mind. Initially, the impact of the traditional ECHR provisions in the administrative law field was not as wide and deep as in civil or criminal law.¹

It is often overlooked that administrative bodies hold significant power to impact an individual's fundamental rights through decisions and actions. They regulate everyday matters such as taxes, social services, licenses, etc. Additionally, proceedings related to administrative offenses can easily infringe on human rights. Public authorities should always balance public and private interests when performing functions. When this balance is disrupted, adequate protection of human rights and fundamental freedoms is necessary, and this can be ensured by challenging administrative acts and decisions and holding officials accountable for their decision-making.

1 Silvia Mirate, "The ECtHR Case Law as a Tool for Harmonization of Domestic Administrative Laws in Europe", *Review of European Administrative Law* 5, no. 2 (January 1, 2012): 48.

Assessing the body of articles already written on this subject reveals that there is still much to learn about Article 6 of the ECHR in administrative contexts. Although fair trial guarantees in conventional court settings have been the subject of much research, administrative settings present particular difficulties and consequences that require careful consideration. This article expands on and enhances the knowledge obtained from previous research, providing a novel viewpoint on the relationship between administrative justice, human rights, and the dynamic development of legal norms.

The primary scientific problem in this investigation concerns the changing character of Article 6 of the ECHR, which is customarily connected to both civil and criminal cases. The crucial point that needs to be addressed is how this critical clause applies its protective scope to administrative matters and what impact this has on the current state of justice in the contemporary legal environment. This article looks at the consequences of defending individual rights and the integrity of legal procedures. It attempts to elucidate the complexities of Article 6 as they relate to administrative proceedings.

The purpose of this article is to comprehensively analyze the expansion of Article 6 of the ECHR into administrative justice alongside the development of fair trial standards in the judgments of the European Court of Human Rights (ECtHR), and to consider how they affect the protection of the fundamental rights of individuals in Ukrainian administrative justice. By analyzing crucial cases, this study will provide comprehensive knowledge of the dynamic nature of fair trial guarantees in the evolving legal framework.

To accomplish these goals, the research tasks include: a thorough investigation into the civil and criminal law aspects of Article 6 of the ECHR, a comprehensive analysis of the requirements for creating an impartial and independent court, an analysis of the right to a trial within a reasonable time, a close examination of the principles of an adversarial trial in administrative proceedings, and an evaluation

of the right of access to Court in relation to Article 6(1) of the ECHR.

The methodology is based on a multimodal approach that includes legal analysis, comparative jurisprudence, and an in-depth examination of critical cases.

An analysis of recent research and publications shows that legal experts need to pay more attention to European standards in the field of administrative justice. Several Ukrainian researchers, such as V. Bevzenko, N. Blazhivska, V. Holovaty, and N. Zadiraka, have devoted their works to this issue. Outside Ukraine, Silvia Mirate analyzed the vertical and horizontal relationship between domestic administrative law and the ECHR, while A. W. Bradley comprehensively analyzed British administrative law, including the effect of ECtHR decisions.

The contemporary legal system in Ukraine is an example of how European standards are being applied to ensure the right to a fair trial. Ukraine has significantly improved its legal system by establishing the High Council of Justice and expanding access to justice through legal aid programs. The essential principles of a fair trial, such as the right to an impartial and public trial and the presumption of innocence, are integrated into the legal system. In attempting to meet European standards, Ukraine's commitment to efficiency and justice is demonstrated by its efforts to streamline judicial procedures and promote an adversarial system through reforms.

1. The Scope of Article 6 of the ECHR

Article 6 of the ECHR establishes guarantees in civil and criminal proceedings. In paragraph 1, the provision specifies that everyone, during the determination of their "civil rights and obligation" or "any criminal charges," has a right to: 1) *a fair and public hearing within a reasonable time*; and 2) *an independent and impartial tribunal established by law*. Paragraphs 2 and 3 are dedicated to laying

down minimal guarantees in criminal cases,² and the list of guarantees is not exhaustive.

This provision clearly embraces both civil and criminal proceedings. However, what does a person do if their rights to a fair trial are violated during an administrative proceeding?

The Court has dramatically expanded the application of Article 6 of the ECHR to embrace administrative proceedings by interpreting the provisions so that fair trial principles would apply not only to jurisdictional administrative proceedings, but also to administrative proceedings that are not “judicial” under national law.³ This means that the Court will have jurisdiction over cases arising from administrative disputes if the case requires the determination of civil rights and obligations. In other cases, it may fall under the scope of the “criminal component” of Article 6(1) of the ECHR.

It is not rare for the Court to broaden the scope of application of the ECHR provisions. The Court’s main task is to ensure that States (parties to the ECHR) protect and respect the rights and guarantees of the Convention. To comply with its task, the Court provides an extensive interpretation of the conventional norms.

The rights and guarantees stated in the Convention are dynamic; they change according to the development of social norms. It is impossible to ensure the same respect and protection for fundamental rights today if the Court uses wording and interpretations from the 1950s. This is why the ECHR is often called a “living instrument.”

1.1. Disputes of a Civil Law Nature

Approximately 20 years after the adoption of the original ECHR, in 1971 the

2 “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, adopted November 4, 1950, European Treaty Series no. 5, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005>.

3 Mirate, *supra* note, 1: 50.

Court delivered a judgment in the case of *Ringeisen v. Austria*,⁴ which for the first time stated that civil rights and obligations can arise not only from disputes between two private parties, but also between administrative authorities and private parties: “The character of the legislation which governs how the matter is to be determined (civil, commercial, administrative law, etc.) and that of the authority which is invested with jurisdiction in the matter (ordinary court, administrative body, etc.) are, therefore, of little consequence.”⁵

This decision clarified the scope of civil rights and obligations and made the application of Article 6 of the ECHR much broader by allowing individuals to apply to the ECtHR if their civil rights and responsibilities emerged from administrative disputes.

Administrative disputes of a civil law nature cover licensing issues,⁶ public services,⁷ and social benefits.⁸ For instance, in the *Feldbrugge* case, the Court differentiated private law rights from public law rights in the area of social security benefits by stating that the right to health insurance benefits in the form of sickness allowance has a more civil nature, so the case was deemed admissible by the Court.⁹

1.2. Disputes of a Criminal Law Nature

With regards to administrative cases of a criminal law nature, in 1976 the Court established the well-known “Engel test,”¹⁰ which was used to differentiate between administrative cases that fall under Article 6(1) of the ECHR and those that fall outside the scope of this provision. The Court should conduct a test by,

4 “*Ringeisen v. Austria*, 16 July 1971, Series A No. 13”.

5 *Ibid.*, § 94.

6 “*Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*, 7 July 1989, Series A No. 159”.

7 “*Emine Araç v. Turkey*, No. 9907/02, ECHR 2008”.

8 “*Feldbrugge v. the Netherlands*, 29 May 1986, Series A No. 99”.

9 *Ibid.*, § 29, § 31–40.

10 “*Engel and Others v. the Netherlands*, 8 June 1976, Series A No. 22”.

firstly, defining the nature of the offense and the sanction for this offense. Secondly, it should outline the degree of severity of the penalty.¹¹ It should be noted that the ECtHR does not concern itself with how the national legal framework classifies these sanctions because “indications so afforded have only a formal and relative value.”¹²

The case of *Engel and Others v. the Netherlands* concerned a disciplinary sanction in the form of the deprivation of liberty for an offense committed according to the disciplinary law of the Netherlands. In this case, it is evident that this sanction was of a punishable nature, so it fell under the scope of Article 6(1). Contrarily, Article 6(1) will not apply to disciplinary cases if the sanction is not punishable and does not reach a certain threshold of severity.¹³

The application of the fair trial principle in disciplinary and sanctionary proceedings before administrative authorities shows the need for the Court to provide necessary guarantees, such as: the impartiality and independence of the authority’s decision, respect for equality of arms, the guarantee of reasonable time, and the right to a hearing.¹⁴

Because tax assessment disputes are typically of neither a civil (“civil rights or obligations”) nor a criminal nature (“criminal charge”), they usually fall beyond the scope of Article 6(1). Nonetheless, due to the nature of the tax offense or the level of severity of the fines levied on individuals for tax violations, certain domestic tax disputes give rise to the application of Article 6 under its criminal component. Sometimes, due to the factual situation, the Court can apply the *Engel* test to the tax assessment dispute – for instance, in the cases of *Janosevic v. Sweden*¹⁵ and *Jussila v. Finland*.¹⁶

11 “*Engel and Others v. the Netherlands*, 8 June 1976, Series A No. 22”.

12 Mirate, *supra* note, 1: 50.

13 “*Pierre-Bloch v. France*, 21 October 1997, Reports of Judgments and Decisions 1997-VI”.

14 Mirate, *supra* note, 1.

15 “*Janosevic v. Sweden*, No. 34619/97, ECtHR 2002-VII”.

16 “*Jussila v. Finland* [GC], No. 73053/01, ECtHR 2006-XIV”.

After analyzing Ukrainian law, it can be stated that the nature of an administrative offense falls within the concept of a “criminal charge” of Article 6. According to Article 23 of the Code of Ukraine on Administrative Offences: “An administrative penalty is a measure of responsibility and is applied to educate a person who has committed an administrative offense in the spirit of observing the laws of Ukraine, respecting the rules of coexistence, and preventing.” This analysis shows that the rules of administrative tort law are of a punitive character.

Concerning the severity of the penalty, even the failure to impose a penalty on a person – for example, on the grounds of the insignificance of the act (Article 23 of the Code of Administrative Offences) – cannot justify the exclusion of the guarantees of Article 6 of the ECHR¹⁷ “having regard to the general character of the legal provision infringed by the applicant and the deterrent and punitive purpose of the penalties <...> were criminal for the purposes of the Convention.”

2. An Independent and Impartial Court

The criteria that a court/tribunal must be established by law is one of the most pivotal in the ECHR. A court “established by law” is a broad concept, and the ECtHR points out that the phrase “established by law” not only applies to the legal basis for the actual existence of the “court,” but also implies that such a court complies with specific rules governing its activities. In particular, it has been suggested that “...the term ‘a tribunal established by law’ in Art. 6 (1) envisages the whole organizational set-up of the courts, including not only the matters coming within the jurisdiction of a certain category of courts but also the establishment of the individual courts and the determination of their local jurisdiction”¹⁸

The Court has established broad guidelines for determining a court/tribunal’s independence and impartiality through its case law. To verify whether a court or

17 “Luchaninova v. Ukraine, No. 16347/02, ECtHR 2011”.

18 Mirate, *supra note*, 1: 50.

tribunal can be considered “independent” within the meaning of Article 6 of the ECHR, the manner of appointment of its members and the term of their office, the existence of guarantees against external pressure, and the question of whether the body appears to be independent should be analyzed.

Concerning the impartiality of the court or tribunal, first, the court must not be biased toward the case or have any private interest in its outcome. Second, it must be objectively impartial; for instance, it must offer sufficient guarantees to eliminate any reasonable doubt as to its impartiality.

In *Oleksandr Volkov v. Ukraine*,¹⁹ the ECHR dealt with the principle of a “tribunal established by law” and “independence,” as stated in Article 6(1). The case concerned the dismissal of Mr. Volkov (the Applicant) from his position as a judge on the grounds of a “breach of oath.” The High Council of Justice, which approved the dismissal, was found not to be an impartial and independent tribunal because some of its members appeared to have a personal bias towards the Applicant and because its composition raised significant concerns regarding structural impartiality: “The role of those members in bringing disciplinary charges against the applicant, based on the results of their preliminary inquiries, throws objective doubt on their impartiality when deciding on the merits of the applicant’s case.”

Moreover, the chamber established by the President of the High Administrative Court (HAC) needed to be more competent in order to consider this case (appeal proceedings). The ECHR agreed with the Applicant’s allegations, recognizing that neither the establishment of the HAC chamber that considered the Applicant’s case nor the determination of its composition was legitimate, as it was carried out by the HAC President, whose term of office had expired. Therefore, it was not a “court established by law.”

Ukrainian legislation establishes certain guarantees for upholding the

19 “*Oleksandr Volkov v. Ukraine*, No. 21722/11, ECHR 2013”.

independence of the judiciary: a particular procedure for appointing judges, an unlimited term of office, the irremovability of judges, and judicial immunity. The central provision prohibits external and internal influence on the judge: “In administrative justice, courts shall be independent of any illegal influence. Courts shall administer justice based on the Constitution and the laws of Ukraine and governed by the rule of law.”²⁰

According to the ruling of the Constitutional Court of Ukraine of May 19, 1999, No. 4-rp/99 in case No. 1-12/99, the appeal of a deputy of Ukraine with a demand or proposal to courts, presidents of courts, or directly to judges on the administration of justice in certain specific cases was declared inadmissible (paragraph 5(3) of the reasoning). However, interference in this way with representatives of state authorities and local self-government bodies exercising the right to judge occurs even after a court decision. The practice of the ECtHR evidences the systematic nature of such ongoing interference.

3. Trial Within a Reasonable Time

One of the fair trial principles mentioned explicitly in Article 6(1) of the ECHR is the right to a hearing “within a reasonable time.” This provision requires states to set up their legal systems and take all necessary measures to guarantee that their courts can hold trials for all parties within a reasonable amount of time.²¹

The reasonableness of the length of proceedings must be assessed in light of the circumstances of the case and concerning the following criteria: the complexity of the case, the conduct of the applicant and the relevant authorities, and what was at stake for the applicant in the dispute.²²

According to Article 2(2)(10) of the Code of Administrative Procedure of

20 “Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine (BVR), On the Judiciary and the Status of Judges, 2016”. Art. 6.

21 “Frydlender v. France [GC], No. 30979/96, § 45, ECHR 2000-VII”.

22 “Rumpf v. Germany, No. 46344/06, § 41, September 2, 2010”.

Ukraine (hereinafter the Code), there is an obligation on the administrative Court to verify, in the case of challenging decisions, actions, or omissions of public authorities, whether such choices and actions were taken (or performed) promptly. Under Article 3(11), the Code defines a reasonable time as “the shortest period for consideration and resolution of an administrative case sufficient to provide timely (without unreasonable delays) judicial protection of violated rights, freedoms, and interests in public law relations.” Article 119(1) of the Code provides that the Court shall set reasonable time limits for performing procedural actions (appeal, cassation). Para. 2 of this provision also states that a term is reasonable if it provides for time sufficient, considering the circumstances of the case, to perform the procedural action and meet the task of administrative proceedings. These provisions contain a large number of evaluative terms, such as “shortest period,” “sufficient time,” and “without unreasonable delay.” This definition is highly abstract and does not indicate the start or end of the period involved in calculating a “reasonable time.”

The conduct of both the judiciary and the parties involved in the case may determine whether a public law dispute is resolved in an untimely manner, which will violate Article 6 of the ECHR. For instance, the courts may permit, among other things, the persistent postponement of cases, the transfer of cases from one court to another, and the sending of appeal cases to the courts of first instance for a new hearing.²³

It is also worth noting that one of the “guarantees” of reducing the number of “periods of significant postponements” in the administrative process by the Applicant is the provision of Article 45 of the Code – namely, the establishment of cases of abuse of procedural rights and the possibility for the Court to take measures to prevent such abuse.

23 “Teliga and Others v. Ukraine, No. 72551/01, ECHR 5560”.

4. An Adversarial Trial

According to Article 6(1) of the ECHR, an adversarial trial requires that “... the parties must have the opportunity not only to make known any evidence needed for their claims to succeed, but also to have knowledge of, and comment on, all evidence adduced, or observations filed, to influence the court’s decision”²⁴. The fundamental principle of an adversarial trial is that domestic courts must guarantee that all parties involved are aware of the evidence that the Court has and have the opportunity to comment on it to affect the result of the case.

Concerning Ukrainian legislation, this principle is to some extent enshrined in Article 9 of the Code in terms of enshrining the relevant principle of administrative proceedings. However, it is presented in combination with other principles – dispositivity and the official clarification of all the facts in the case. To implement the principle of an adversarial trial in administrative proceedings, the parties and other participants in the case are endowed with appropriate adversarial rights, equal procedural rights, and obligations (Article 44(3) of the Code). The concept of the Code is based on the position that the administrative Court should assist the parties in exercising their adversarial rights in every possible way, not only by explaining them. To ensure the competitiveness of court proceedings, it is essential to note that the parties to the case, following Article 16 of the Code, are entitled to legal aid that is professional and free of charge in cases specified by law.

However, simply mentioning these guarantees in the legal acts is not enough; it is essential to consider how this right is exercised and what happens in the case of infringement. One issue in Ukrainian administrative proceedings is the abuse of procedural rights by the parties. To improve the application of the adversarial trial principle (and to prevent the parties to the case from acting in bad faith and postponing the administrative court’s decision-making), it is important to: 1)

24 “Arkadiy Ivanovich Viktorov v. Russia, No. 61605/00, ECHR”.

establish efficient procedural mechanisms to ensure that the subject of authority provides truthful explanations and that it is held accountable for any intentionally false explanations and fictitious evidence supporting its illegal position; and 2) compel the parties to submit or notify the court of all evidence before or during the preliminary hearing.²⁵

As mentioned, fair trial principles apply to administrative proceedings, which are not “judicial” under national law. The guarantees of adversarial proceedings in the administrative procedure are more limited than those that are of a more procedural adversarial nature. This is because adversarial proceedings have a vertical nature. However, regarding severely punitive penalties, the ECtHR has repeatedly stated that the same body cannot conduct the investigation and decision-making stages, because this could compromise the impartiality principle.²⁶

5. Access to Court

The right of access to a court is based on the principle of international law prohibiting the denial of justice, as it “secures to everyone the right to have any claim relating to his civil rights and obligations brought before a court or tribunal. In this way, the Article embodies the ‘right to a court,’ of which the right of access, that is, the right to institute proceedings before courts in civil matters, constitutes one aspect only.”²⁷

The right of access to a court must exist and be practical and effective. For access to be effective, a person must have a clear, practical opportunity to challenge actions that interfere with their rights. There needs to be more than the mere existence of the right in the law of access, as it may be violated by the following

25 Marina Kukhar, “Capacity as a principle of administrative justice of Ukraine”, extended abstract of candidate’s thesis (Kharkiv National University of Internal Affairs, 2014).

26 Elena Bindi and Andrea Pisaneschi, “The Fair Trial as a Guarantee of the Administrative Procedure”, *Judicial Power in a Globalized World* (January 1, 2019): 47-62, https://doi.org/10.1007/978-3-030-20744-1_3.

27 “Golder v. the United Kingdom, 21 February 1975, § 36, Series A No. 18”.

factors: 1) the high cost of the proceedings, taking into account the financial capacities of the person – for example, a hefty court fee²⁸; 2) a lack of legal aid when a person is denied access to court due to a lack of financial capacity²⁹; 3) the existence of procedural obstacles that impede or reduce the possibility of going to court,³⁰ etc.

In its ruling in the *Golder* case, the ECtHR highlighted that the right to access a court is a crucial aspect of the right provided for in Article 6(1) of the ECHR. This article guarantees that everyone has the right to have their disputes heard by a court. However, it is essential to note that the right to access a court is not absolute, and may be subject to certain restrictions.

According to Article 64 of the Constitution of Ukraine, the court's refusal to accept claims and other applications and complaints filed following the current legislation violates the right to judicial defense, and this right cannot be restricted.³¹

Under Article 14 of the Law of Ukraine "On Free Legal Aid," certain groups of citizens have the right to receive legal aid free of charge at the nearest free legal aid center, which constitutes the guarantee of the right of access to a court. The list of such categories of citizens is non-exhaustive.

When the COVID-19 pandemic began, to ensure that everyone had access to a court, a procedure for videoconferencing with the parties outside the courtroom during court hearings was developed.

A somewhat novel position regarding access to a court has been expressed by Jan Bernaziuk, a judge of the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court. Bernaziuk examines the right to access judicial protection in compliance with the time limits for applying to the Court. He concludes that when deciding

28 "Kreuz v. Poland, No. 28249/95, § 52, ECHR 2001-VI".

29 "Airey v. Ireland, 9 October 1979, Series A No. 32".

30 "Perez deRada Cavanilles v. Spain, 28 October 1998, Reports of Judgments and Decisions 1998-VIII".

31 "Case No. 9-zp/1997, Constitutional Court of Ukraine, 25 December 1997".

on the renewal of the time limit for applying to the Court, it is necessary to determine the criteria “by which the court may recognize the reasons for missing the time limit as valid and the grounds for its renewal as justified to achieve a fair balance between the general interests of society and the requirements for the protection of the fundamental rights of an individual”³².

It should be noted that in case No. 500/1912/22 of 29 September 2022, the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court said that if administrative courts strictly apply procedural deadlines for filing claims, appeals and cassation appeals during the war between the Russian Federation and Ukraine, this may be regarded as an unjustified restriction of access to a Court.

Conclusion

The analysis of the established standards of the right to a fair trial and guarantees for ensuring their correct implementation in administrative proceedings shows that Article 6 of the ECHR plays a paramount role in safeguarding fundamental rights and freedoms not only in civil and criminal proceedings, but also in administrative proceedings due to the broadening of the interpretation of Article 6. This means that individuals in administrative disputes can rely on this provision if their civil rights and obligations are at stake, or when a case falls within the criminal element of Article 6(1).

ECtHR jurisprudence has emphasized the distinction between administrative cases under civil law and those under criminal law. The “Engel test” is still a landmark ruling that regulates the evaluation of whether administrative proceedings are covered by Article 6(1) based on the seriousness of the offense and the gravity of the penalty, rather than just the classification provided by the national legal framework. For example, disputes over tax assessments may, in certain

32 Jan Bernaziuk, “Administrative court: constitutional status, task and place in the judicial system of Ukraine”, *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*, no. 2 (January 1, 2023): 28-46, [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-2\(43\)-2](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2023-2(43)-2).

circumstances, lead to the determination of criminal elements, although they generally fall outside the scope of criminal or civil jurisdiction.

Ukraine's current legislation provides a long list of guarantees for implementing elements of the right to a fair trial, including the right to: an independent and impartial court, a hearing within a reasonable time, an adversarial trial, and access to court. However, the issue is not the existence of these guarantees, but how they are worded and followed.

A fair trial critically depends on the court's independence and impartiality. The standards of the ECHR concentrate on not just the court's legal basis, but also its operational autonomy and lack of external influence. The case of *Oleksandr Volkov v. Ukraine* emphasizes how crucial it is to maintain institutional neutrality and refrain from personal prejudices when participating in administrative proceedings.

A reasonable time for administrative proceedings is also necessary for a fair trial. The ECtHR assesses this component in light of the difficulty of the case, the parties' actions, and the issues involved. While Ukrainian legislation aims to establish what constitutes "reasonable time," problems still need to be addressed, such as cases being transferred and repeatedly postponed. For instance: the court can easily infringe on the right to trial within a reasonable time due to highly abstract and evaluative wording; the right to an independent and impartial court always faces outside interference; and access to a court can be hindered in the occupied territories.

The adversarial trial principle is also a fundamental component of Article 6 of the ECHR, which protects parties' rights to submit evidence and impact judgments. Although this principle is codified in Ukrainian law, procedural rights violations must be addressed, especially in administrative hearings. Ensuring truthful answers and preventing bad-faith actions are crucial for maintaining the adversarial trial principle.

Access to courts must be efficient and workable as a necessary component of the right to a fair trial. Ukrainian legal provisions guarantee access, such as the right to free legal aid and the ability to participate in court proceedings via video conference. Nevertheless, issues such as excessive fees and procedural barriers persist, requiring constant work to provide efficient access to justice.

In essence, the shortcomings of the Ukrainian national justice system are evident from the multiple applications filed by Ukrainian citizens to the ECtHR. European standards and principles still need to be entirely and effectively applied in Ukraine, including in the settlement of public law disputes, given the significant number and consistent growth of ECtHR judgments in cases against Ukraine that recognize violations of the ECHR.

TEISINGUMO VYKDYMAS: EUROPOS TEISINGO BYLOS NAGRINĖJIMO STANDARTŲ VAIDMUO ADMINISTRACINIUOSE PROCESUOSE UKRAINOJE

Viktorii Boiko

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva/ Taraso Ševčenkos nacionalinis

Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą yra vienas iš esminių demokratinės valstybės principų. Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) parengtiems Europos teisingo bylos nagrinėjimo administraciniame procese standartams ir jų poveikiui Ukrainos administracinei justicijai. Gerai žinoma, kad EŽTT jurisprudencija yra vertingas šaltinis, padedantis didinti administracinės teisės principų nuoseklumą visoje Europoje. Iš pradžių Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (EŽTK) 6 straipsnis apėmė tik civilinį ir baudžiamąjį procesą, tačiau dėl plataus EŽTT aiškinimo ši nuostata pradėta taikyti administraciniams ginčams ir procedūroms. Straipsnyje siekiama išnagrinėti Ukrainos teisinių garantijų sistemą ir jos įtvirtinimą EŽTT nustatytais standartais. Daugiausia dėmesio skiriama sprendimams, kuriuose EŽTT nustatė EŽTK 6 straipsnio pažeidimą administraciniuose ginčuose ir procedūrose. Pabrėžiama, kad Ukrainai kyla problemų dėl nuoseklumo išlaikymo savo jurisprudencijoje, ypač kai kalbama apie tarptautinių teisminių institucijų sprendimų įgyvendinimą. Nacionalinių administracinių teismų sprendimuose būtina remtis EŽTT ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimais, nes tai stiprina jurisprudencijos vienodumą, taisto vidaus teisės aktų trūkumus ir skatina žmogaus teisių apsaugą.

Reikšminiai žodžiai: Europos Žmogaus Teisių Teimas; teisingo bylos nagrinėjimo standartai; teismas; valdžios institucija; žmogaus teisės; administracinė justicija.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FUNCTION OF THE SUPREME COURT IN ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE AND CERTAIN EU MEMBER STATES

Kuryshchuk Dmytro

E-mail: d.kuryschuk@gmail.com

Mykolas Romeris University, Lithuania/ Taras Shevchenko

National University of Kyiv, Ukraine

Scientific tutor: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Abstract: It is well known that in every democratic state, fundamental principles and foundations such as the rule of law, justice, legality, and equality before the law are valued and enforced. However, the implementation of such principles is not an automatic guarantee of their observance, since a key element of the proper functioning of law in general is to ensure and protect these principles in case of their violation by the state through the relevant competent authorities. One of the main roles of the judiciary in administrative legal relations is to protect human rights and freedoms, ensure justice, and maintain the rule of law in the interaction between society and the state. In this context, the Supreme Court plays the most important role, since it is the exclusive authority of this body to interpret national legislation, to cancel the decisions of courts of lower instances, and, in some cases, to consider cases concerning the legality of the acts of central authorities, local governments, and the government, thereby counteracting arbitrariness and illegality when the government uses its powers and independence. However, such coverage of the Supreme Court's activities is general, as the national legislation of each country provides for its own specific features of the activities of this body. Analyzing such differences in the context of ensuring respect

for human rights and freedoms, maintaining the rule of law, and assessing the effectiveness of the Supreme Court can become the basis for discussion and debate on reforming this institution. This issue is particularly relevant in Ukraine in the context of the path towards European integration.

Keywords: Supreme Court; administrative justice; cassation review; judicial review; access to justice; rule of law; jurisdiction.

Introduction

The role of the Supreme Court in administrative proceedings cannot be overestimated, since it not only “guards” the rule of law, like other courts, but as the head of the judicial branch it is also empowered to: formulate judicial policy, participate in rule-making and the formation of judicial practice (opinions, positions) that is binding on lower courts, supervise the legality of acts of public authorities, play a key role in the formation and development of administrative law, etc.

It should be noted, however, that the tasks and powers of the Supreme Court may be of a different nature and essence, and it may perform its function in different ways depending on the specifics of the national legislation of the country in which it operates.

With regard to the substantive jurisdiction of such courts, in some countries, such as Germany, despite the existence of a separate branch of administrative courts, disputes related to taxes and fees (as well as customs disputes, which could in fact be considered along with other public law disputes by administrative courts) are within the competence of a separate higher specialized court – the Federal Financial Court (Ger. *Bundesfinanzhof*).

It is also noteworthy that in some countries, such as Lithuania, despite the existence of the Supreme Court (the Supreme Administrative Court of Lithuania

– Lith. *Lietuvos vyriausioji administracinis teismas*), which heads the administrative branch of courts, there are no cassation proceedings, which is an usual feature of such courts.

It is also worth noting that the universal literal name “Supreme Court” is not always applied to the body in question. In some countries, administrative cases are heard exclusively by specialized courts, and the tribunals/courts that head the administrative branch of the courts have a different name. These countries include: France – Council of State (Fr. *Conseil d'Etat*); Germany – Federal Administrative Court (Ger. *Bundesverwaltungsgericht*); Lithuania – Supreme Administrative Court of Lithuania (Lith. *Lietuvos vyriausioji administracinis teismas*); and Ukraine – the Administrative Cassation Court Within the Supreme Court (Ukr. *Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду*).

However, despite the differences in their names, the organization of their work, and the systems of these courts, one thing is certain: administrative courts/tribunals have a common task – to guarantee the observance of human rights and freedoms, maintain the rule of law, and ensure fair trials. The courts that head these systems – i.e., the Supreme, or other courts similar in name and/or function – bear the key responsibility in this context due to the exclusive powers granted to them by the relevant procedural acts.

The purpose of this article is to: compare the characteristic differences in the powers, procedures, and functions of the Supreme Court as a court of last (third) instance within administrative proceedings; to outline the possibility of appeal to the Supreme Court; to consider certain categories of cases heard by such courts as a court of first instance; and to assess the described features in the context of the effectiveness of ensuring the rule of law, justice, and law and order.

That is, the object of study of this article is the set of powers, functions, and procedures of the Supreme Court and other courts which are similar in name, function, powers, and role, and which head the branch of administrative justice,

with due regard to the specific features and differences in each country. This comparative analysis will be based on the administrative court systems of Ukraine and some EU Member States, namely: Germany, France, and Lithuania.

Given that the Constitution of Ukraine was amended on 7 February 2019 to officially enshrine and set a strategic course for Ukraine's full membership in the European Union, the establishment of a fair and independent judiciary – including administrative justice, which will oversee the observance of human rights and fundamental freedoms in the interaction between society and the state – will be fundamental for the country's further progress along the chosen path. This mechanism can play the role of a supervisor over the current government in implementing all necessary European integration steps. That is why the experience of Supreme Courts in the administrative proceedings of EU countries can become the basis for reforming such institutions in Ukraine.

1. Access to Cassation Review

Every country that positions itself as a civilized, legal, and democratic state necessarily implements and adheres to the rule of law. In recent decades, this principle has attracted the attention of many scholars, jurists, and lawyers, and countless hours have been devoted to debates on the definition, interpretation, and detailed description of the legal nature of the rule of law. It is safe to say that this principle is an irreplaceable foundation for building a proper legal system.

The reputation of the rule of law among democratic countries is evidenced by many factors: the mandatory definition of the rule of law in legal acts of the highest force (constitutions); the administration of justice solely on the basis of the rule of law; and the establishment of competent international intergovernmental organizations aimed at uniting countries to promote, implement, develop, and observe the rule of law (for example, the European Commission for Democracy through Law, i.e., the Venice Commission).

“The need for universal adherence to and implementation of the rule of law at both the national and international levels” was endorsed by all United Nations Member States in the 2005 World Summit Outcome Document.¹ The rule of law, as stated in the preamble to and Article 2 of the Treaty on European Union, is one of the fundamental values shared by the European Union and its Member States.² In its New Framework for Strengthening the Rule of Law of 2014, the European Commission recalled that “the rule of law has gradually become the dominant organizational model of modern constitutional law and international organizations, including for the regulation of the exercise of public powers.”³

The rule of law is a universal concept, but there are many scientific publications and works that comprehensively and thoroughly describe this term. In particular, the Venice Commission adopted the Rule of Law Checklist during its 106th plenary session (10 March 2016). This document describes in great detail the concept, essence, and elements of the rule of law. According to the Rule of Law Checklist, one of the main elements of the rule of law is access to justice before independent and impartial courts – including judicial review of administrative acts.⁴ This principle implies that everyone has the opportunity to go to court to protect their rights without any obstacles. One of the preconditions for ensuring access to justice is the right to judicial protection. Without access to justice, people cannot fully exercise their rights, challenge discrimination, or hold decision-makers accountable for their actions. Therefore, it can be concluded that without a mechanism to ensure the observance of rights and to protect against

-
- 1 “World Summit Outcome 2005 A/RES/60/1”, UN General Assembly, accessed 25 October 2005, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf.
 - 2 “Treaty on European Union”, EURLex, consolidated on 01 March 2020, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT>.
 - 3 “A new EU Framework to strengthen the Rule of Law” EURLex, 11 March 2014, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A52014DC0158>.
 - 4 “Venice Commission of the Council of Europe “Rule of Law Checklist” paper presented at 106th Plenary Session of Venice Commission of the Council of Europe”, Venice, 11-12 March 2016, https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf.

interference and violation, the legal system would not function properly and human rights would be mentioned only on paper.

It is worth noting that the right to an effective remedy by competent national tribunals for violations of the fundamental rights granted by the constitution or law, as well as the right to access to justice and to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal, are among the inalienable human rights.⁵ This principle also follows from Article 6 (1) of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – the Convention, ECHR), although it is not explicitly stated there.⁶ This is evidenced by the established case law of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR). The ECtHR has determined that the right of access to a court is an aspect of the right to a trial under Article 6 (1) of the Convention. The ECtHR recognized the right of access to a court as an integral aspect of the guarantees enshrined in Article 6, referring to the principles of the rule of law and the prevention of arbitrariness underlying the majority of the Convention's provisions.⁷ The ECtHR has also spoken about the close connection between the right to a fair trial and access to justice: "Everyone has the right to a fair trial in respect of his 'civil rights and obligations'." Article 6 § 1 thus presents the 'right to a trial' together with the right of access to a court, i.e. the right to bring civil claims, which constitute a single entity."

At the same time, Article 6 (1) of the Convention extends to administrative proceedings in the civil law sense, i.e., to disputes of a public law nature. Examples of this include: disciplinary proceedings against organizations in relation to their

5 "Universal Declaration of Human Rights", UN General Assembly, proclaimed on 10 December 1948, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

6 "European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", Council of Europe, signed on 04 November 1950, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.

7 "Golder v. the United Kingdom case", HUDOC, 21 February 1975, <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57496&filename=001-57496.pdf>.

8 *Ibid.*

professional activities⁹; cases against the state regarding negligence¹⁰; and applications aimed at cancelling a court decision in administrative proceedings that violates the applicant's rights.¹¹

One of the most important guarantees of the right to a fair trial is the possibility of challenging court decisions on appeal. ECtHR case law also provides for the possibility of the cassation appeal of court decisions. However, Article 6 of the Convention does not oblige the Contracting Parties to establish courts of appeal or cassation, but where such courts exist, the guarantees set out in Article 6 of the Convention must be observed.¹²

As is well known, one of the main functions of the Supreme Court is to review the decisions of courts of first instance and appellate courts in cassation (third instance) in order to ensure that said courts comply with substantive and procedural law. In such cases, the Supreme Courts most often play the role of a court of law. However, the ECtHR also emphasizes that although Article 6 (1) of the Convention does not provide for any right to cassation ("third review"), it requires that, where national law provides for cassation, Article 6 (1) of the Convention shall enter into force even in these cassation proceedings to the extent that it can reasonably be said that the proceedings involve the "determination" of an individual's "civil rights or obligations."¹³

Thus, it can be concluded that every state whose procedural legislation of administrative proceedings provides for the cassation review of a case in the third instance must ensure the right to a fair trial. Accordingly, one of the elements of

9 "Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium case", HUDOC, 23 June 1981, [https://hudoc.echr.coe.int/tur/{%22itemid%22:\[%22001-57522%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur/{%22itemid%22:[%22001-57522%22]}).

10 "X. v. France case", HUDOC, 31 March 1992, <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-57801&filename=CASE%20OF%20X%20v.%20FRANCE.docx&logEvent=False>.

11 "De Geouffre de la Pradelle v. France case", HUDOC, 16 December 1992, [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-57778%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-57778%22]}).

12 "Litvinyuk v. Ukraine case", HUDOC, 09 July 2007, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-79306%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-79306%22]}).

13 "Maresti v. Croatia case", HUDOC, accessed 25 September 2009, <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-93260&filename=001-93260.pdf>.

this is access to justice (or a court).

However, the ECtHR has noted that the manner of application of Article 6 (1) of the Convention to cassation courts depends on the specifics of the court proceedings, and it is necessary to take into account the entirety of the procedural actions carried out within the national legal order, as well as the role of cassation courts in them. Thus, the conditions for the admissibility of a cassation appeal on questions of law may be stricter than for an ordinary appeal.¹⁴

That is, at this stage it can be argued that despite the universality of the right to a fair trial and access to justice as an element thereof, paired with the obligation of states that have ratified the ECHR to ensure the requirements of Article 6 (1) of the Convention during the review of court decisions, it is possible to restrict the right to cassation review. At the same time, it should be taken into account that the restrictions imposed by the state may not limit or reduce the right of access to justice in such a way or to such an extent that the very essence of this right is violated.

In the scientific literature, and later in the procedural legislation of countries, the Latin expression *ratione valoris* is used, which describes restrictions on the right to apply to court, or restrictions on the right to review a court decision according to certain criteria. *Ratione valoris* means “the value of a dispute”; in jurisprudence, it is used to refer to the jurisdiction of a court to hear a case based on the “value” of the subject matter of the case.

It follows from the above that the right of access to a court is not absolute, and may be subject to restrictions that are permitted indirectly. This is because the right of access to a court by its nature requires regulation by the state, and such regulation may change in time and place in accordance with the needs and resources of society and individuals. In the context of the right to cassation review,

14 “Zubac v. Croatia case”, HUDOC, 11 October 2016, <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-167114&filename=CASE%20OF%20ZUBAC%20v.%20CROATIA.docx&logEvent=False>.

the ECtHR recognizes that the application of the statutory *ratione valoris* limit for filing complaints with the cassation court is a legitimate and reasonable procedural requirement, given the very nature of the cassation court's powers to consider only cases of the appropriate level of importance.¹⁵

Specific *ratione valoris* thresholds may be different from country to country and court to court. In some cases, *ratione valoris* thresholds may be established by law, while in other cases the court may have the discretion to determine *ratione valoris* thresholds. In this context, attention will be drawn to the requirements and “filters” that must be met in order to file a complaint/application with the administrative Supreme Court.

In Ukraine, administrative cases are considered by the courts on the basis of the Code of Administrative Procedure, which provides for a specific list of grounds on which the cassation review of a case may be carried out by the Administrative Cassation Court within the Supreme Court. Namely, this exclusively relates to court decisions made in violation of substantive or procedural law in the following cases:

- if the court of appeal in the appealed court decision applied a rule of law without taking into account the conclusion on the application of the rule of law in similar legal relations set out in the resolution of the Supreme Court, unless there is a resolution of the Supreme Court to deviate from such a conclusion;
- if the appellant has reasonably justified the need to deviate from the conclusion on the application of the rule of law in similar legal relations set out in the resolution of the Supreme Court and applied by the court of appeal in the challenged court decision;
- if there is no conclusion of the Supreme Court on the issue of the application of a rule of law in similar legal relations;

15 “Zubac v. Croatia case”, HUDOC, 11 October 2016, <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-167114&filename=CASE%20OF%20ZUBAC%20v.%20CROATIA.docx&logEvent=False>.

- if the court decision is appealed only due to the violation of procedural law in order to return the case to a lower court for a new trial.¹⁶

At the same time, said Code provides for a number of cases in which the cassation review of cases does not take place:

- a) decisions and rulings of the court of first instance, decisions and rulings of the court of appeal in cases, and decisions which are subject to review on appeal by the Supreme Court;
- b) court decisions in cases of minor complexity and other cases considered under the rules of simplified action proceedings, except if:
 - the subject of the appeal is of fundamental importance for the formation of judicial practice;
 - the person filing the cassation appeal is deprived of the opportunity to refute the circumstances established by the appealed court decision in the course of consideration of another case in accordance with this Code;
 - the case is of significant public interest or is of exceptional importance for the party to the case filing the cassation appeal;
 - the court of first instance classified the case as a case of minor complexity by mistake.¹⁷

The categories of cases that are not subject to cassation review also include absolutely all administrative offence cases. The Code of Ukraine on Administrative Offences provides that a judge's ruling in an administrative offence case may be appealed within ten days of the ruling being issued to a person held administratively liable, their legal representative, the defense counsel, or the victim or their representative. At the same time, the decision of the court of appeal comes into

16 "Art. 328 (5) Code of Administrative Procedure of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, 06 July 2005, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

17 *Ibid.*

force immediately after it is issued, is final, and is not subject to appeal.¹⁸

In general, it can be summarized that the Administrative Cassation Court within the Supreme Court accepts cassation appeals against the decisions of lower courts if these courts did not take into account the established legal positions (precedents) of the Supreme Court. Additionally, the court does not take into account minor cases (cases of minor complexity) unless the appellant justifies the fundamental importance of reviewing such a decision. Cassation appeal is not provided for by law in administrative offence cases at all.

An important aspect of cassation review is that when reviewing the accuracy of the application of substantive and procedural law, the Administrative Cassation Court within the Supreme Court is not entitled to decide on: the proof of the circumstances of the case, the reliability of specific evidence, or the superiority of one piece of evidence over another. It is also not permitted to collect or accept new evidence for consideration or to additionally check the evidence. In short, it reviews the case only on issues of law, without taking into account the issue of fact.¹⁹

At the same time, upon reviewing the decisions of lower courts in cassation proceedings, the Administrative Cassation Court within the Supreme Court, having established that the rules of substantive and procedural law have been violated, is authorized to cancel the decision and make a new decision taking into account the correct application of the rules.²⁰

However, if the cassation appeal is based on a violation of procedural law only, the Administrative Cassation Court within the Supreme Court is authorized to cancel the appealed decision and send it to the court of appeal for new

18 "Art. 294 of the Code of Ukraine on Administrative Offences", Verkhovna Rada of Ukraine, 07 December 1984, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.

19 "Art. 341 (2) of the Code of Administrative Procedure of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, 06 July 2005, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

20 "Art. 351 (1) of the Code of Administrative Procedure of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, 06 July 2005, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

consideration in compliance with the conclusions of the Supreme Court in case of violations committed by the court of appeal. In case of violations of procedural law by the court of first instance, the Court may send it to the court of first instance for new consideration.²¹

Comparing the powers of the Supreme Court (in administrative proceedings) to review cases in cassation in Germany, Lithuania, and France, it can be argued that the rules of cassation proceedings are quite similar.

For example, in Germany, the cassation review of decisions (review on points of law) is only carried out by the Federal Administrative Court in cases where:

- the legal matter is of fundamental importance;
- the decision differs from a decision of the Federal Administrative Court, the Joint Board of the Federal Administrative Court, or the Federal Constitutional Court, and is based on this deviation;
- it is alleged that there is a procedural defect on which the decision may be based.²²

It is worth noting that appellate courts are also empowered to overturn the decisions of courts of appeal if they have not followed the legal positions of the Federal Administrative Court.²³

At the same time, in Germany, as well as in Ukraine, in case of cassation appeal against decisions based on violations of procedural law, the court is empowered to set aside the decision and send the case for a new trial to the lower courts, taking into account the findings of the Federal Administrative Court.²⁴

An important and distinctive difference from the system of cassation appeal in

21 “Art. 353 (4) of the Code of Administrative Procedure of Ukraine”, Verkhovna Rada of Ukraine, 06 July 2005, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

22 “Art. 132 of Code of Administrative Court Procedure of Germany”, Federal Office of Justice, 19 March 1991, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html.

23 “Art. 124 of Code of Administrative Court Procedure of Germany”, Federal Office of Justice, 19 March 1991, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html.

24 “Art. 144(3)(2), Article 133(6) of Code of Administrative Court Procedure of Germany”, Federal Office of Justice, 19 March 1991, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html.

Ukraine is that in Germany, if a decision is made by the court of first instance then the participants in a trial have the right to apply directly to the Federal Administrative Court for cassation review (review on questions of law), bypassing the stage of appellate review of the decision (review on questions of fact and law).²⁵

This right is available in the following cases:

- if this possibility is mentioned in the decision of the court of first instance;
- if the parties have agreed in writing to apply to the Federal Administrative Court.

Appeal to the Federal Administrative Court in this manner on the grounds of a procedural defect on which the decision may be based is prohibited.

In France, the Council of State is the Supreme Court in administrative matters.

Decisions taken by the administrative courts of appeal and, in general, all decisions taken in the last instance by the administrative courts may be subject to appeal on points of law to the Council of State, which sits as a court of cassation.²⁶

Decisions issued by administrative courts may be appealed to the Council of State through cassation proceedings, which allow the Council of State only to verify whether the administrative court of appeal has followed the procedural rules and interpreted the law correctly. In this case, the Council of State is not entitled to examine the facts, but only to review the legal aspects of the case.²⁷

A cassation appeal may be submitted to the Council of State against the following decisions:

- an appeal decision issued by an administrative court of appeal or a specialized administrative court;

25 “Art. 134 of Code of Administrative Court Procedure of Germany”, Federal Office of Justice, accessed 19 March 1991, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html.

26 “Art. L821-1 of Code of Administrative Justice of France”, Legifrance, 04 May 2000, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000705065>.

27 René Seerden, *Comparative administrative law. Administrative Law of the European Union, Its Member States and the United States* (Cambridge: Intersentia Ltd, 2018), 25.

- a decision of an administrative court that is not subject to appeal (e.g., a decision of the National Court of Migration Law);
- a decision of an administrative court issued by a single judge in a dispute for an amount not exceeding EUR 10,000.²⁸

At the same time, it is worth noting the peculiarities of the review of court decisions by the Supreme Administrative Court in Lithuania.

The Law on Administrative Proceedings of Lithuania does not provide for cassation review of court decisions due to the peculiarities of the system of administrative courts, which provides for only two levels: district administrative courts (first instance) and the Supreme Administrative Court of Lithuania (appeal instance).

The competence of the Supreme Administrative Court of Lithuania includes, inter alia, appellate review of decisions made by district administrative courts as courts of first instance.²⁹ Decisions of district administrative courts made in the first instance may be appealed to the Supreme Administrative Court of Lithuania within 30 calendar days from the date of the decision.³⁰ The Supreme Administrative Court of Lithuania, when considering a case on appeal, checks the validity and legality of the decision of the court of first instance, without going beyond the scope of the appeal.³¹

In view of the above, it can be concluded that the Supreme Administrative Court of Lithuania considers absolutely all decisions that are subject to appeal without exception, which is not typical for the Supreme Courts of Ukraine, Germany, and France. In the latter countries, cassation review is possible only if the

28 “Recours en cassation devant le Conseil d’État”, Republique Francaise Service-Public, <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F2496>.

29 “Art. 21 of the Law on Administrative Proceedings of Lithuania”, Parliament of the Republic of Lithuania, 14 January 1999, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.72290/asr>.

30 “Art. 132 of the Law on Administrative Proceedings of Lithuania”, Parliament of the Republic of Lithuania, 14 January 1999, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.72290/asr>.

31 “Art. 140 of the Law on Administrative Proceedings of Lithuania”, Parliament of the Republic of Lithuania, 14 January 1999, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.72290/asr>.

legal positions of the Supreme Court are not applied by lower courts or if the review of the decision will be of fundamental importance for the formation of judicial practice.

Thus, the main categories of cases considered by the Supreme Court – taking into account one of its main functions, i.e., the formation, generalization, and unity of judicial practice – are those in which no legal position has been formed and which are fundamental to the formation of a unified law enforcement practice, or cases in which the lower court has not followed the established positions. Here, the Supreme Court performs the control function of ensuring lower courts' compliance with legal positions (ensuring legal certainty).

In view of the above and taking into account the comparison of access to cassation appeal, it can be argued that the main filter of *ratione valoris* is the characteristic importance and exclusivity of the Supreme Court's legal positions in specific cases. However, restrictions on the review of minor cases or cases of administrative offences (as in Ukraine) may have negative consequences, which consist in the absence of established universal practice that lower court judges could refer to when making decisions, which in turn will lead to a variety of decisions in similar cases.

2. Additional Powers of the Supreme Court

As already described, one of the main functions of the Supreme Court is the cassation (and in some cases, appellate) review of lower court decisions, but this is not its only function. Due to the fact that this body is the head of the judiciary and is characterized by the highest competence in resolving legal issues, the powers of the Supreme Court in most countries also include: interpreting legislation, summarizing the judicial branch of power, and providing explanations to lower courts on the application of legislation in resolving disputes.

However, each country has its own peculiarities in defining the list of additional

powers of the Supreme Court. For example, in some countries, the competence of the Supreme Court, taking into account the peculiarities of national legislation, includes: reforming judicial policy and determining the directions of justice development in the country, the consideration of exceptional categories of cases as a court of first and last instance, and participation in constitutional justice.

Comparing the powers of the Supreme Court in different countries, one can observe both differences and commonalities in the exercise of such powers.

For example, the Supreme Court in Ukraine, in addition to reviewing court decisions:

- provides opinions on draft legislative acts relating to the judiciary, court proceedings, the status of judges, the enforcement of court decisions, and other issues related to the functioning of the judiciary system;
- ensures the uniform application of the law by courts of different specializations in the manner prescribed by the procedural law;
- provides appellate and local courts with methodological information on law enforcement.³²

In other words, the Supreme Court plays an important role not only in the direct administration of justice, but also in exercising alternative powers that ensure the coordinated work of the courts, the correct use and understanding of legal provisions by the courts, and the reform of legislation relating to the organization of justice and the operation of the courts.

At the same time, there are certain categories of cases that are considered by the Administrative Cassation Court within the Supreme Court as a court of first instance:

- cases concerning the establishment by the Central Election Commission of the results of elections or an all-Ukrainian referendum;

32 “Art. 36 (2) of the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges”, Verkhovna Rada of Ukraine, 02 June 2016, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

- cases on claims for the early termination of the powers of a Member of Parliament of Ukraine;
- cases on appealing against acts, actions, or omissions of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the High Council of Justice, or the High Qualification Commission of Judges of Ukraine;
- appeals against decisions, actions, or omissions of the subjects of appointment of judges of the Constitutional Court of Ukraine in the process of the competitive selection of candidates for the position of a judge of the Constitutional Court of Ukraine;
- the inaction of the Cabinet of Ministers of Ukraine in failing to submit to the Verkhovna Rada of Ukraine a draft law to implement the decision of the Ukrainian people to support an issue of national importance at an all-Ukrainian referendum on the people's initiative.³³

These categories of cases have a common feature: the resolution of such cases is of national importance, as they affect the work of legislative, higher executive, and special judicial authorities, whose activities are key to the functioning of the state as a whole. It is precisely because of the need for the correct and competent resolution of these categories of cases that they are considered by the Administrative Cassation Court within the Supreme Court as a court of first instance.

As for the special categories of cases that can be considered by the Federal Administrative Court as a court of first instance in Germany, the Code of Administrative Court Procedure of Germany provides for a similar list of cases:

- public law disputes that are not of a constitutional nature between the federation and the states and between individual states;
- actions brought by the Federal Minister of the Interior against the prohibition of associations pursuant to Section 3(2)(2) of the Association Act and the guidelines issued pursuant to Section 8(2)(1) of the Association Act;

33 "Art. 22 (4) of the Code of Administrative Procedure of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, 06 July 2005, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

- disputes against expulsion orders pursuant to Section 58a of the Residence Act (Ger. *Aufenthaltsgesetz*) and their enforcement;
- actions arising from dossiers within the competence of the Federal Intelligence Service;
- claims against measures and decisions pursuant to Section 44a of the Bundestag Membership Act (Ger. *Abgeordnetengesetz*), the rules of conduct for members of the German Bundestag, and Section 6b of the Federal Ministers Act (Ger. *Bundesministergesetz*), and in accordance with Section 7 of the Act on the Legal Relations of Parliamentary State Secretaries (Ger. *Gesetz über die Rechtsverhältnisse der Parlamentarischen Staatssekretäre*) in conjunction with Section 6b of the Federal Ministers Act;
- any and all disputes relating to the project approval procedures and plan approval procedures for projects as defined in the General Railway Transport Act (Ger. *Allgemeines Eisenbahngesetz*), the Federal Motorways Act (Ger. *Bundesfernstraßengesetz*), the Federal Waterways Act (Ger. *Bundeswasserstraßengesetz*), the Power Lines Act (Ger. *Energieleitungsausbaugesetz*), the Federal Requirements Plan Act (Ger. *Bundesbedarfsplangesetz*), and the Magnetic Suspension Train Planning Act (Ger. *Magnetschwebbahnplanungsgesetz*).³⁴

These categories of cases are similar in their importance to the cases heard by the Administrative Cassation Court within the Supreme Court in that they are either related to central government authorities or concern a national issue.

The Council of State in France – given the fact that it is not only the highest administrative court, but is also an important advisory body to the government, with a mandate to advise the government on the preparation of bills, ordinances, and certain decrees – also responds to government requests on legal matters and conducts studies at the request of the government or on its own initiative on

34 “Art. 50 of Code of Administrative Court Procedure of Germany”, Federal Office of Justice, 19 March 1991, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html.

administrative or public policy issues.³⁵

By performing the dual functions of judging and advising the government, the Council of State ensures that the French administration acts in accordance with the law.

However, the Council of State can also act as a court of first instance in disputes that are of essential importance, or disputes where jurisdiction is not defined by law.

The first category includes cases of appeal:

- abuses of power in violation of decrees, orders, and ministerial resolutions;
- disputes over regional and European elections;
- decisions made by independent administrative bodies.

The second category includes cases in which either no administrative court has territorial jurisdiction or where there are two or more courts that could hear the case.³⁶

As for Lithuania, the Supreme Administrative Court, in addition to performing the functions of an appellate court:

- is the sole and final instance in cases concerning the legality of regulatory and legal administrative acts adopted by subjects of central state administration;
- is the last instance in cases of complaints against the decisions or inactivity of the Chief Election Commission of the Republic of Lithuania, except for complaints within the competence of the Constitutional Court;
- is the last instance in cases of the referral of administrative cases to other administrative courts;

35 “The Council of State. An overview”, The Council of State, https://www.conseil-etat.fr/Media/contenu-froid/documents/relations-internationales/supports_presentation_ce/englishversion_ce.pdf.

36 Pierre Delvolvé, “The Council of State, the Supreme Court of the French Administrative System”, *Pouvoirs*, vol. 123, no. 4 (2007): 51-60. [https://www.cairn-int.info/article-E_POUV_123_0051--the-council-of-state-the-supreme-court-o.htm#:~:text=The%20Council%20of%20State%20is%20the%20court%20of%20appeal%20for,courts\)%20or%20in%20summary%20proceedings%20](https://www.cairn-int.info/article-E_POUV_123_0051--the-council-of-state-the-supreme-court-o.htm#:~:text=The%20Council%20of%20State%20is%20the%20court%20of%20appeal%20for,courts)%20or%20in%20summary%20proceedings%20).

- is a court that considers requests from the city council to provide an opinion on whether a member of the city council or the mayor of the municipality (hereinafter referred to as the mayor), in respect of whom the procedure for the loss of powers has been initiated, has violated the oath and/or failed to exercise the powers (specified in the request) established for them by law;
- is a court that considers requests from the State Data Protection Inspectorate to apply to the competent judicial authority of the European Union regarding the European Commission's decision on the suitability and adoption of standard data protection clauses, or the general validity of approved codes of conduct.³⁷

It is also worth noting that in some countries, the Supreme Courts are involved in the administration of constitutional justice, although they do not directly decide on such categories of cases.

For example, the Supreme Court of Ukraine decides on appeals to the Constitutional Court of Ukraine on the constitutionality of laws and other legal acts, as well as on the official interpretation of the Constitution of Ukraine.³⁸

In this case, if the courts of first instance and appellate courts conclude that a legal act regulating disputed legal relations is contrary to the Constitution of Ukraine, such courts prepare their own opinion on this issue and submit it to the Supreme Court of Ukraine, which in turn decides whether to apply to the Constitutional Court of Ukraine on this issue. At the same time, the consideration of such a case is not suspended, and the court, instead of a legal act that contradicts the Constitution, applies the provisions of the Constitution of Ukraine as norms of direct effect.³⁹

37 "Art. 21 of the Law on Administrative Proceedings of Lithuania", Parliament of the Republic of Lithuania, 14 January 1999, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.72290/asr>.

38 "Art. 46 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges", Verkhovna Rada of Ukraine, 02 June 2016, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

39 "Art. 7 (4) of the Code of Administrative Procedure of Ukraine", Verkhovna Rada of Ukraine, 06 July 2005, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

Unlike in Ukraine, if Lithuanian administrative courts believe that a law or other legal act to be applied in a particular case is in conflict with the Constitution when considering a case, they suspend the consideration of the case and, taking into account the competence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, request that the latter decide whether the law or other legal act is in compliance with the Constitution.⁴⁰ At the same time, if the Lithuanian District Administrative Court comes to such a conclusion, it is not obliged to act through the Supreme Administrative Court of Lithuania, as happens in Ukraine.

In Germany, if the Federal Administrative Court finds that a public law dispute between the Federation and the states or between individual states is of a constitutional nature, it refers the case to the Federal Constitutional Court.⁴¹

In turn, the role of the Council of State in France is similar to that of the Supreme Court in Ukraine.

If participants in civil, criminal, or administrative proceedings believe that the applicable provisions of the law in the decision of the court of first instance violate the rights and freedoms guaranteed by the French Constitution, they may request that such provisions be reviewed for constitutionality when filing an appeal.⁴²

If the appellate court agrees with the conclusions set out in the petition, it will issue a reasoned decision to refer the matter to the Council of State while suspending the proceedings.⁴³

Within three months after receiving the decision to refer the constitutionality issue, the Council of State decides on whether to refer the priority constitutionality issue to the Constitutional Council, which in turn decides on the

40 "Art. 4 (2) of the Law on Administrative Proceedings of Lithuania", Parliament of the Republic of Lithuania, 14 January 1999, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.72290/asr>.

41 "Art. 50 (3) of Code of Administrative Court Procedure of Germany", Federal Office of Justice, 19 March 1991, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html.

42 "Art 23-1 Ordinance No. 58-1067 of November 7, 1958 relating to the organic law on the Constitutional Council", Legifrance, 07 November 1958, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000705065>.

43 "Art 23-2 Ordinance No. 58-1067 of November 7, 1958 relating to the organic law on the Constitutional Council", Legifrance, 07 November 1958, <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000705065>.

constitutionality of the legislative provisions.⁴⁴

Conclusion

Comparative analysis has revealed that there are certain similarities and differences between the functions and powers of the Supreme Court in Ukraine and certain European Union Member States (Germany, Lithuania, and France).

One of the most important similarities is that the Supreme Court is the highest judicial body in all of these administrative justice systems. It has jurisdiction to hear cassation appeals (and in some cases appeals) against the decisions of lower administrative courts. The *ratione valoris* filters applied in cassation appeals are mainly based on the importance of the case for the development of the Supreme Court's case law, or if the lower courts have not applied the positions already established by the Supreme Court regulating the disputed legal relations. At the same time, *ratione valoris* applies to categories of cases that are of minor importance (cases of minor complexity). In Ukraine, participants in administrative offence proceedings are deprived of the right to appeal to the Supreme Court with a cassation appeal.

There are great similarities when comparing the special (exceptional) categories of cases that the Supreme Court may consider as a court of first instance. In general, they relate to appeals against the activities, decisions, or inactivity of central authorities or the consideration of national issues, taking into account the specifics of national legislation.

However, there are differences in the fact that in the EU Member States discussed above, cases on the recognition of regulatory acts as unlawful are considered by the Supreme Courts as courts of first instance, but in Ukraine such cases must go through all three instances before being considered by the Supreme

44 "Art 23-4 Ordinance No. 58-1067 of November 7, 1958, relating to the organic law on the Constitutional Council", Legifrance, 07 November 1958 <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000705065>.

Court.

With regard to the role of the Supreme Court in constitutional justice, in each of the mentioned countries, the Supreme Court may apply to the constitutional oversight body, which is authorized to declare legal acts unconstitutional. However, the key difference is that in Lithuania and Germany, if a court of any instance concludes that certain provisions of legislation or the law as a whole are unconstitutional during the proceedings, then the court suspends the proceedings and requests that the Constitutional Court decide whether the law or other legal act complies with the Constitution. In Ukraine and France, if the lower courts conclude that it is unconstitutional, then such a procedure requires approval from the Supreme Court and subsequent referral to the Constitutional Court for consideration of the constitutionality of the act.

In general, it can be concluded that the functions of the Supreme Court in the administrative proceedings of the mentioned EU Member States and Ukraine are similar, but there are also some important differences that may have emerged due to various historical, cultural, and political factors.

Taking into account this study, it can be observed that the activities of the Supreme Court in administrative proceedings in Ukraine are fairly well developed, and are similar to the Supreme Courts of the leading countries of the world. However, there are further concepts and provisions that could be adopted in Ukraine:

- the possibility of cassation appeal for any category of cases, subject to proving the importance and fundamental nature of the review of such a decision for judicial practice;
- the consideration by the Supreme Court, as a court of first instance, of cases on the recognition of acts of central executive authorities (the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, services, inspectorates, and agencies) as unlawful;

- the possibility of filing a cassation appeal with the Supreme Court, bypassing the appeal process (based on the example of Germany) in the absence of legal positions of the Supreme Court on the consideration of such a dispute.

AUKŠČIAUSIOJO TEISMO FUNKCIJOS ADMINISTRACINĖJE JUSTICIJOJE ES VALSTYBĖSE NARĖSE IR UKRAINOJE: LYGINAMOJI ANALIZĖ

Kuryshchuk Dmytro

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva/ Taraso Ševčenkos nacionalinis

Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Gerai žinoma, kad kiekvienoje teisinėje ir demokratinėje valstybėje yra vertinami ir įgyvendinami pagrindiniai principai ir pagrindai, tokie kaip teisės viršenybė, teisingumas, teisėtumas, lygybė prieš įstatymą ir kt. Tačiau tokių principų įgyvendinimas nėra savaiminė jų laikymosi garantija, nes esminis tinkamo teisės veikimo elementas apskritai yra šių principų užtikrinimas ir apsauga, jei valstybė juos pažeidžia per atitinkamas kompetentingas institucijas. Vienas iš pagrindinių teismų vaidmenų administraciniuose teisiniuose santykiuose – ginti žmogaus teises ir laisves, užtikrinti teisingumą ir teisės viršenybę visuomenės ir valstybės sąveikoje. Šiame kontekste svarbiausias vaidmuo tenka Aukščiausiam Teismui, nes būtent ši institucija turi išimtinę teisę aiškinti nacionalinius teisės aktus, panaikinti žemesnių instancijų teismų sprendimus ir tam tikrais atvejais nagrinėti bylas dėl centrinės valdžios institucijų, vietos savivaldos institucijų ir vyriausybės aktų teisėtumo, taip pasipriešindama dabartinės valdžios savivalei ir neteisėtumui, naudodamasi savo įgaliojimais ir nepriklausomybe. Tačiau toks Aukščiausiojo Teismo veiklos aprėpimas yra bendro pobūdžio, nes kiekvienos

šalies nacionaliniai teisės aktai numato savitus tokios institucijos veiklos ypatumus. Tokių skirtumų analizė pagarbos žmogaus teisėms ir laisvėms, teisinės valstybės principo užtikrinimo ir Aukščiausiojo Teismo veiksmingumo vertinimo kontekste gali tapti pagrindu diskusijoms ir debatams dėl tokios institucijos reformos, taip pat ir Ukrainoje, einančioje Europos integracijos keliu.

Reikšminiai žodžiai: Aukščiausiasis Teismas; administracinė justicija; kasacinė kontrolė; teisminė kontrolė; teisė kreiptis į teismą; teisinė valstybė; jurisdikcija.

VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO SAMPRATA

Laura Gaidamavičiūtė

E. paštas lagaidamaviciute@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorė prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė

E. paštas ieva@mrni.eu

Santrauka. Lietuvoje viešasis administravimas dažniausiai suprantamas kaip valstybės tarnybos veikla. Darbuotojai, užimantys pareigas valstybės įstaigose ar institucijose, privalo atlikti viešojo administravimo funkcijas kuo efektyviau, kad užtikrintų našų valstybės darbą ir funkcionavimą.

Straipsnyje pateikiama viešojo administravimo samprata įvairiais aspektais, nagrinėjamos skirtingos viešojo administravimo teorijos, apžvelgiami pokyčiai viešojo administravimo srityje. Straipsnio pabaigoje formuluojamos išvados atsižvelgiant į klausimą, kaip viešasis administravimas veikia visuomenę ir kodėl viešajame administravime būtini pokyčiai.

Reikšminiai žodžiai: viešasis administravimas; viešojo administravimo sistema; biurokratija; viešojo administravimo subjektai; valstybės tarnautojai.

Įvadas

Temos aktualumas. Šiuolaikinėje visuomenėje sunkiai įsivaizduojama situacija be viešojo sektoriaus ir be viešojo administravimo. Oficialiosios statistikos portalo duomenimis¹, Lietuvos viešajame sektoriuje dirba 29 proc. šalies ūkio darbuotojų. Nors statistika rodo, kad pastaraisiais metais fiksuojamas viešojo

¹ Oficialiosios statistikos portalas, „Darbo rinka Lietuvoje (2021)“. <https://osp.stat.gov.lt/darbo-rinka-lietuvoje-2021/darbo-uzmokestis-darbo-sanaudos-ir-streikai/darbuotoju-skaicius>.

sektoriaus darbuotojų skaičiaus mažėjimas (apie 0,8 proc.), mokslininkų teigimu², viešojo administravimo funkcijos dėl to nemažėja ir išlieka itin svarbios bei reikalingos siekiant, kad viešojo sektoriaus darbas ne tik būtų darnus, bet ir būtų patenkinti visuomenės poreikiai.

Viešajame administravime per pastaruosius dešimtmečius daugelyje valstybių, įskaitant ir Lietuvą, įvyko reikšmingi pokyčiai, kurių metu kito viešojo administravimo paradigma iš tradicinio (klasikinio) viešojo administravimo į naująjį viešąjį administravimą, paremtą piliečių dalyvavimu, pliuralizmu, subsidiarumu, skaidrumu, atsiskaitomumu, nešališkumu, prieinamumu, bendradarbiavimu ir efektyvumu. Šiuos pokyčius lėmė siekis padidinti viešojo administravimo paslaugų kokybę ir efektyvumą³. Lietuvoje reikšmingi pokyčiai viešojo administravimo srityje įvyko 2004 m. Lietuvai įstojus į ES. Tai, kad po įstojimo į ES praėjus dešimčiai metų žymiai pagerėjo viešojo administravimo funkcionalumas, rodė ir 2014 m. atliktų apklausų duomenys⁴. Tyrimai rodo⁵, kad viešasis administravimas visų pirma yra vertinamas pagal atliekamų funkcijų kokybę – ar funkcijos atliekamos sklandžiai, ar jų reikia. Tačiau neretai šis sektorius sulaukia kritikos dėl per didelės biurokratijos, lėtos veiklos, netikslingų funkcijų, taigi pastaraisiais metais viešojo administravimo sektorius neretai buvo kritikuojamas dėl to, kad jo atliekamos funkcijos yra neefektyvios. Todėl viešojo administravimo srityje vėl reikėjo pokyčių siekiant efektyvesnės ir labiau funkcionalios veiklos. Siekti pokyčių paskatino ir COVID-19 pandemija, kai daugelį viešojo administravimo

2 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė: bendroji dalis: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021).

3 Vladislavas Domarkas, „Viešojo administravimo paradigmos kaitos atspindžiai dešimtmečio pabaigos publikacijose“, *Viešoji politika ir administravimas* 10(1) (2011): 9–16.

4 Vitalis Nakrošis ir Sabina Bankauskaitė-Grigaliūnienė, „Lietuvos viešojo administravimo pokyčiai ir Europos Sąjungos poveikis: agentūrizacija ir depolitizacija“, *Politologija* (4) (2014): 156–199.

5 Lietuvos Respublikos Seimas, „Viešojo administravimo sistemos Europos Sąjungos valstybėse narėse: valstybės tarnybų modeliai, skaitmenizavimo iššūkiai, viešojo sektoriaus dydžio ir efektyvumo koreliacijos su valstybės persikirstomuoju vaidmeniu“, (2021). https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=32865.

funkcijų reikėjo atlikti dirbant iš namų⁶. Šios priežastys lėmė teisinio reguliavimo pokyčius viešojo administravimo srityje, dėl to buvo priimta nauja Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo (2020) redakcija ir vėlesnės suvestinės redakcijos. Naujos redakcijos įstatyme viešasis administravimas yra apibrėžtas kaip viešojo administravimo subjektų veikla, apimanti administracinį reglamentavimą, administracinių sprendimų priėmimą, administracinių paslaugų teikimą, administracinių sprendimų įgyvendinimo priežiūrą ir viešųjų paslaugų teikimo administravimą⁷.

Tikslas – atskleisti, ar dabartinis viešojo administravimo reglamentavimas yra tinkamas teikti kokybiškas viešąsias paslaugas visuomenei, taip pat ar viešajame administravime reikia pokyčių.

Tyrimo uždaviniai: 1) apibrėžti viešojo administravimo sampratą; 2) išnagrinėti tris viešojo administravimo teorijas; 3) aptarti pokyčius ir jų svarbą viešojo administravimo reglamentavime.

Tyrimo objektas – viešojo administravimo samprata ir svarba.

Tyrimo metodika: mokslinės literatūros analizė, dokumentų, teisės aktų analizė, apibendrinimas, palyginimas.

1. Viešojo administravimo apibrėžtis

1947 m. P. H. Appleby⁸ apibrėžė viešąjį administravimą kaip viešąjį vadovavimą viešiesiems reikalams, tiesiogiai atsakingą už vykdomuosius veiksmus. Demokracijoje tai susiję su tokia lyderyste ir vykdomaisiais veiksmais, kurie gerbia ir prisideda prie piliečių orumo, vertės ir galimybių. Beveik tuo pat metu G. R. Clapp, tuometinis Tenesio slėnio JAV administratorius, apibrėžė viešąjį administravimą kaip viešą priemonę, kuria demokratinė visuomenė gali labiau save realizuoti.

6 Gintautas Vilkelis, „Valstybės tarnybos teisinio reguliavimo aktualūs pokyčiai ir plėtros kryptys 2021 m.“, iš *Lietuvos teisė 2021: esminiai pokyčiai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 20-29.

7 „Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas“, TAR, 2020-06-11, Nr. 12819.

8 Appleby, P. H., „Toward better public administration“, *Public Administration Review* 7(2) (1947): 93-99.

Tai reiškia, kad viešasis administravimas turi būti susijęs su teisingumo, laisvės ir žmonių didesnių ekonominių galimybių sampratomis ir todėl turi rūpintis žmonėmis, idėjomis ir daiktais⁹.

D. H. Rosenbloom viešojo administravimo apibrėžimus suskirstė į tris kategorijas: politikos, vadybos ir teisės¹⁰. J. M. Shafritz ir E. W. Russell praplėtė šias kategorijas ir minėtus apibrėžimus suskirstė į politikos, teisės, vadybos ir profesinius¹¹. V. Smalskys viešojo administravimo sampratą politikos, vadybos ir teisės sąsajų aspektu apibūdino teigdamas, kad viešajame administravime reikalingas politinis supratimas, teisinių sprendimų įgyvendinimas ir vadybos efektyvumas¹².

A. Farazmand¹³, F. W. Riggs teigimu, viešasis administravimas yra glaudžiai susijęs su politika ir be jos negali egzistuoti¹⁴. Pasak A. Bakavecko¹⁵, būtent tuo viešasis administravimas ir skiriasi nuo kitų rūšių administravimo. B. G. Peters¹⁶ įžvelgia mažiausiai dvi priežastis, siejančias viešąjį administravimą su politika. Pirma, biurokratija tiesiogiai formuoja viešąją politiką kurdamą visuomenės taisykles ir rengdama teisės aktus. Tuo atveju, kai biurokratai viešosios politikos tiesiogiai neformuoja, jie politikos klausimais patarinėja savo politiniams lyderiams. Aukštesnieji valstybės tarnautojai tarpininkauja tarp organizacijų, už kurias yra atsakingi, ir politinių lyderių, taip jų vaidmuo yra svarbus siekiant, kad valdymas būtų efektyvus. Antra, politikai bendradarbiauja su valstybės tarnautojais, kurie vykdo valdžios programą. Sunku rasti neutralių, nepriklausomų valstybės

9 Clapp, G. R. „Public administration in an advancing south“, *Public Administration Review* 8(3) (1948): 169-175.

10 Rosenbloom, D. H., Kravchuk, R. S., and Clerkin, R. M., *Public administration: Understanding management, politics, and law in the public sector* (Routledge, 2022).

11 Shafritz, J. M., Russell, E. W., and Borick, C., *Introducing public administration* (Routledge, 2015).

12 Vainius Smalskys, „Viešojo administravimo santykis su kitais mokslais“, iš: *Viešasis valdymas* (Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2010), 11–12.

13 Farazmand, A. (Ed.), *Handbook of comparative and development public administration* (CRC press, 2019).

14 Riggs, F. W., „Bureaucratic links between administration and politics“, in *Handbook of comparative and development public administration* (Routledge, 2019), 815-838.

15 Audrius Bakaveckas, „Kategorijų-vykdomoji valdžia, valstybinis valdymas (administravimas) ir viešasis administravimas-samprata ir santykis Lietuvos administracinėje teisėje“, *Jurisprudencija*, (2) (2007): 46-53.

16 Peters, B. G., „Koks yra politinis administratorių vaidmuo?“, iš: *Viešojo administravimo teorijos* (Vilnius: MRU, 2015), 8-9.

tarnautojų – kadangi politikai nori savo politiką įgyvendinti, jie ieško valstybės tarnautojų, pasiruošusių vykdyti jų programą.

A. Bakaveckas pažymi, kad viešasis administravimas glaudžiai susijęs su teise todėl, kad tai yra veikla, kurią vykdo valstybė, jis yra siejamas būtent su viešosios teisės šaka ir jos įgyvendinimu. Teisinis viešojo administravimo sampratos aspektas susijęs su tuo, kad administracinis aktas visada būtinas taikant bendrąją teisę ir viešasis administravimas be teisinio pagrindo funkcionuoti negali. Taigi šiuo aspektu viešojo administravimo esmę sudaro teisinis reglamentavimas, kuris yra įvardijamas kaip viena iš seniausių funkcijų, priskirtų valdžiai. Viešojo administravimo subjektų veikloje teisinis reglamentavimas yra plačiai paplitęs, ir su juo kasdien susiduriama. Taip pat ir viešosios teisės subjektai teisės normų taikyti negali, jeigu jos įstatymuose ir kituose teisės aktuose nėra nustatytos. Teisės aktai įstatymų leidėjo pavedami detalizuoti tiems viešojo administravimo subjektams, kuriems jie skirti¹⁷.

V. Smalskys pateikia apibrėžimą, kuriame viešasis administravimas įvardijamas kaip visuma sprendimų, valdymo ir procesų, kurie užtikrina visuomenės poreikių tenkinimą kartu dalyvaujant viešojo valdymo institucijoms ir visuomenei. Pasak minėto autoriaus, šis apibrėžimas aiškiai parodo politikos ir vadybinius viešojo administravimo sampratos aspektus, o jo formuluotėje jaučiamas anglosaksiškas požiūris į viešąjį administravimą: viešasis valdymas (angl. *public governance*) veikia kartu su visuomenės (viešuoju) dalyvavimu (angl. *public participation*)¹⁸. Vadybos aspektas atsiskleidžia apibrėžimuose, kuriuose viešasis administravimas siejamas su viešosiomis gėrybėmis. Pasak S. Lalor, jei visuomenė turi viešąją valdžią, kuri suteikia bent vieną viešąją gėrybę, galima sakyti, kad ji turi ir viešąjį administravimą, o jei nėra viešosios valdžios, arba bent vienos

¹⁷ Bakaveckas, *supra note*, 15.

¹⁸ Vainius Smalskys, „Viešojo administravimo mokslo pagrindai“, iš: *Viešojo administravimo teorijos* (Vilnius: MRU, 2015), 17–28

teikiamos viešosios gėrybės, tai reiškia, kad viešojo administravimo nėra¹⁹. Taip viešasis administravimas yra viešasis viešųjų gėrybių teikimas, kai paklausos funkciją daugiau ar mažiau efektyviai tenkina politika, kurios pagrindinis įrankis yra retorika, teikiant viešąsias gėrybes, o pasiūlos funkciją daugiau ar mažiau efektyviai tenkina viešasis valdymas, kurio pagrindiniai įrankiai yra aktai, teikiantys viešąsias gėrybes.

Teisiniu požiūriu viešasis administravimas yra veikla, kurią reglamentuoja teisės aktai, o viešajam administravimui priskiriami subjektai teisės aktų normas įgyvendina²⁰. Politiniu požiūriu viešasis administravimas turi sąsają su viešąja politika, kadangi tiek viešojoje politikoje, tiek ir viešajame administravime naudojami tie patys modeliai, o valdžia bendradarbiauja su politika²¹. Vadybiniu požiūriu viešajame administravime taikomi tie patys teoriniai ir praktiniai metodai, kaip ir privačiame sektoriuje, išskyrus pelno naudojimą asmeniniams poreikiams tenkinti. Vadybos požiūris atsiskleidžia, kai valdžia gyventojams teikia paslaugas ir skatina juos pačius spręsti problemas²².

Visa tai, kas išdėstyta, patvirtina A. Verma²³ ir A. Bakavecko išsakytą nuomonę, kad viešasis administravimas neturi visuotinai priimto apibrėžimo, nes jo apimtis tokia didelė ir tokia diskutuotina, kad jį lengviau paaiškinti nei apibrėžti, nes viešasis administravimas apima įvairias viešąsias sritis: gynybą, nacionalinę saugumą, socialinę aprūpinimą ir finansų ir mokesčių administravimą, personalo valdymą²⁴.

Apibendrinant teigtina, kad viešasis administravimas reiškia vyriausybės politikos įgyvendinimą per konkrečius įgaliojimus, metodus ir dokumentus. Viešasis

19 Lalor, S., *A General Theory of Public Administration* (Dublin: CreateSpace, 2014).

20 Bakaveckas, *supra note*, 15.

21 Agota Giedrė Raišienė, „Interaction Problems of State Government and Local Self-government“, *Viešoji politika ir administravimas*, (4) (2003).

22 Arvydas Guogis ir Dangis Gudelis, „Naujosios viešosios vadybos taikymo teoriniai ir praktiniai aspektai“, *Public Policy and Administration*, 1(4) (2003): 26-34.

23 Verma, A. *Public Administration and Public Policy* (KK Publications, 2022).

24 Bakaveckas, *supra note*, 15.

administravimas yra praktinė sritis, kuri yra kuriama vietinių problemų ir klausimų sprendimo tikslais. Valstybės tarnautojai yra atsakingi už vietos bendruomenės prašymų svarstymą ir problemų sprendimą remiantis oficialia valstybės politika. Viešojo administravimo samprata priklauso nuo to, koku požiūriu remiantis bandoma tą sampratą apibrėžti. Politiniu požiūriu tai yra biurokratija, bendradarbiavimas formuojant viešąją politiką. Teisiniu požiūriu tai yra reglamentuotos taisyklės, kuriomis vadovaujasi viešojo administravimo subjektai. Vadybiniu požiūriu tai yra visa tai, ką daro vykdomoji valdžia taikydama privataus sektoriaus metodus. Vadybos požiūris atsiskleidžia, kai valdžia gyventojams teikia paslaugas ir skatina juos pačius spręsti problemas Remiantis funkciniu (materialiuoju) požiūriu, viešasis administravimas yra viešųjų institucijų veikla, nepriskiriama nei įstatymų leidžiamajai, nei teisminei valdžiai. Formaliuoju (instituciniu) požiūriu viešasis administravimas apibrėžiamas kaip administracinių institucijų veikla.

2. Viešojo administravimo teorinis diskursas

Mokslinėje literatūroje²⁵ bendrai nurodoma, kad viešojo administravimo teorijos yra istorijos, organizacinės teorijos, socialinės teorijos, politikos teorijos ir kitų susijusių teorijų samplaika, sutelkianti dėmesį į valstybės tarnybos reikšmę, struktūrą ir funkcijas. Egzistuoja trys viešojo administravimo teorijos atšakos: klasikinė, naujoji ir postmodernioji. Kiekviena teorija grindžiama unikaliu įsitikinimų rinkiniu apie tai, kaip žmonės elgiasi organizacijos aplinkoje²⁶.

2.1. Klasikinė viešojo administravimo teorija

Žymiausias klasikinės viešojo administravimo teorijos atstovais mokslinėje

25 Frederickson, H. G., Smith, K. B., Larimer, C., and Licari, M. J., *The public administration theory primer* (Routledge, 2018).

26 Lamidi, K. O., „Theories of public administration: An anthology of essays“, *International Journal of Politics and Good Governance* 6(6.3) (2015): 1-35.

literatūroje²⁷ vienareikšmiškai įvardijami W. Wilson, M. Weber ir F. Taylor. W. Wilson yra laikomas viešojo administravimo teorijos „tėvu“ dėl savo idėjų, pateiktų knygoje *Administravimo studija* (angl. *The Study of Administration*, 1887), kurioje jis pabrėžė, kad biurokratija turi būti valdoma panašiai kaip verslas. W. Wilson nuomone, visos šalies valdžios institucijos turėtų būti suskirstytos į du sektorius – administravimo ir politikos. Pagrindinis viešojo administravimo tikslas yra vykdyti federalinį įstatymą ir veiksmingai įgyvendinti vyriausybės reglamentus. Įdomu tai, kad W. Wilson buvo įsitikinęs, jog reglamentus įgyvendinti yra sunkiau nei teoriškai juos parengti. W. Wilson įvardijo esminį skirtumą tarp administravimo ir politikos. Jo teigimu, politikos vykdymas yra labiau susijęs su verslo sistema ir valdymo metodais. W. Wilson pasisakė už tokias sąvokas kaip profesionalumas, nepolitinė sistema ir nuopelnais pagrįstas paaugstinimas ir teigė, kad biurokratija turėtų būti praktiška. Reikšminga W. Wilson nuomonė, išsakyta apie valstybės tarnautojų profesionalumą. Jo manymu, valstybės tarnautojai turėtų būti profesionalūs ir atsakingi žmonės, kurie išmano ir supranta vietines problemas ir globalią šalies politinę sistemą²⁸.

W. Wilson teorija buvo kritikuojama dėl to, kad jam nepavyko išaiškinti, kokie turėtų būti santykiai tarp administracinių institucijų ir politikos. Taip pat nepavyko išaiškinti, ar viešasis administravimas kada nors galėtų tapti abstrakčiu mokslu, panašiu į kitus mokslus. G. C. Sokoh teigimu, jis buvo kritikuojamas už tai, kad viešajam administravimui taikė verslo metodus, neatskleidė valstybės tarnybos įkūrimo ir konstitucinės valdžios paskirstymo problemos, kad jo teorijoje daugiausia dėmesio skiriama argumentams dėl administravimo ir politikos atskyrimo. Visa tai vertė mokslininkus skirtingai interpretuoti W. Wilson idėjas, be to, jo viešojo administravimo studijos, kaip yra pastebėjęs ir pats W. Wilson, buvo

27 Kiforenko, O.V., „Public administration notion: historical genesis“, Таврійський науковий вісник 3 (2021): 30-36. DOI <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.3.5>.

28 Sokoh, G. C., „Thomas Woodrow Wilson's Contributions to Administrative Thought and Its Critique“, *Journal of Danubian Studies and Research* 10(1) (2020): 462-471.

pernelyg bendro pobūdžio, per plačios ir per daug neaiškios, todėl iškėlė daugiau klausimų nei pateikė atsakymų²⁹. Tačiau nepaisant kritikos W. Wilson teorija tapo pagrindine šiuolaikinės JAV viešojo administravimo sistema³⁰.

Vokiečių sociologas M. Weber XIX a. pabaigoje sukūrė biurokratijos teoriją, kurioje pabrėžė biurokratinį viešojo administravimo aspektus. M. Weber biurokratiją apibrėžė kaip hierarchinę organizacinę struktūrą, kuria siekiama valdyti įvairias vietas gyventojų gyvenimo sritis. M. Weber viešąjį administravimą siejo su valdžios dominavimu ir teigė, kad pagrindinis valdžios tikslas yra dominavimo įtvirtinimas šalyje, kuris gali būti įgyvendinamas administruojant. Tokiomis sąlygomis dominavimas gali būti įtvirtintas teisiškai³¹. Taigi, paprastai tarient, M. Weber biurokratiją siejo su viešuoju administravimu apibrėždamas šias dvi sąvokas kaip autoritetą. Pasak F. Sager, C. Rosser³², M. Weber modernizacija ir atitinkamos žmonių transformuotos pasaulėžiūros buvo racionalaus valdymo prielaidos ir neišvengiamai vedė į racionalią biurokratiją, o jo racionalizacijos tezė remiasi valdymo sociologija, kurią sudaro trys autoriteto tipai: charizmatiškas, tradicinis ir racionalus.

M. Weber sukurta teorija buvo siekiama sukurti specifinę biurokratinę sistemą, skirtą efektyviai reguliuoti valstybės klausimus. Viešasis administravimas turi biurokratinių bruožų dėl struktūrinio išdėstymo ir hierarchinės struktūros. Visa tai leidžia sutikti su I. I. Kokhanovskaya et al., kurie nurodo³³, kad M. Weber racionaliosios biurokratijos teorijos šalininkai įžvelgia viešojo administravimo efektyvumo didinimo perspektyvas atibojant administravimą ir hierarchinę

29 Sokoh, *supra note*, 28.

30 Agulhon, S., and Mueller, T. M., "Between fairness and efficiency: testing Wilson's theory of public administration", *Journal of the History of Economic Thought* 45(1) (2023): 94-116.

31 Elkatawneh, H., „Classical Theories of Public Administration“, *SSRN Electronic Journal* (2013). doi:10.2139/ssrn.2248449.

32 Sager, F., and Rosser, C., „Weberian bureaucracy“, in *Oxford research encyclopedia of politics* (2021). <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.166>.

33 Kokhanovskaya, I. I., Fatykhova, A. L., Khachatryan, A. A., and Khachatryan, K. S., „Questions of the estimation of efficiency of public administration in modern conditions“, in *SHS Web of Conferences*, 62 (2019). (p. 02002). <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196202002>.

struktūrą, sukuriant preciziškas darbo taisykles ir būtinybę aiškiai reglamentuoti valstybės tarnautojų veiklą.

M. Weber teorija sulaukė didžiulio mokslininkų dėmesio. Dėl savo paprastumo ir patrauklumo ji buvo linkusi tapti stereotipu, taip ir nutiko. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo M. Weber teorija buvo paversta „atpirkimo ožiu“ už nemandą administravimą, pagrįstą hierarchija ir biurokratija. Biurokratinė M. Weber teorija dažnai buvo kritikuojama už tai, kad joje neatsižvelgiama į žmogiškąjį faktorių valstybės tarnautojams bendradarbiaujant su darbuotojais. Be to, M. Weber daugiausia dėmesio skyrė aukštesniems hierarchiniams valdžios lygiams, o jo teorija atskyrė socialinę ir profesinę darbuotojų gyvenimo sritis³⁴. Galiausiai ekspertai teigia, kad ši teorija apima daug neaiškių teiginių, kurie gali būti klaidingai suprasti. Taip pat išsakyta rimtos kritikos dėl paties modelio, taip pat dėl empirinio netikslumo.

Mokslu paremta viešojo administravimo teorija buvo sukurta XX a. pradžioje JAV. Pirmąsias šios teorijos idėjas sukūrė F. Taylor, kuris viešąjį administravimą vertino per darbo ir produktyvumo aspektą³⁵. F. Taylor buvo suinteresuotas padidinti produktyvumą ir tobulinti darbo procesą ir savo teorijoje teigė, kad, optimizuojant ir supaprastinant darbą, padidėtų našumas. F. Taylor teorija sutelkė dėmesį į įsitikinimą, kad priversti žmonės dirbti tiek, kiek jie gali, nėra taip efektyvu kaip optimizuoti darbo atlikimo būdą.

Apibendrinant pasakytina, kad klasikinėje viešojo administravimo teorijoje pirmenybė teikiama efektyvumui organizaciniame darbe, profesionalumui, pragmatiškam požiūriui į biurokratiją ir nuopelnais pagrįstam paaukštinimui. Klasikinė sistema apima griežtą atsakomybės ir tikslų apibrėžimą bei visų susijusių funkcijų kontrolę. Biurokratinė teorija kritikuojama už tai, kad joje neatsižvelgiama į žmogiškąjį faktorių valstybės tarnautojams bendradarbiaujant su

34 Kvachev, V., „From Weberian bureaucracy to networking bureaucracy“, *Социологическое обозрение* 18(2) (2019): 28-40.

35 Cappelli, P., „Stop overengineering people management“, *Harvard Business Review* 98(5) (2020): 56-63.

darbuotojais, dėmesys skiriamas aukštesniems hierarchiniams valdžios lygiams, joje yra neaiškių teiginių, kurie gali būti klaidingai supraciuoti. Mokslu paremta teorija kritikuojama dėl to, kad nepripažįstamos alternatyvos, užduotys nėra vientisos, atskirtas fizinis ir protinis darbas.

2.2. Naujoji viešojo administravimo teorija

XX a. pabaigoje susiklostė naujoji viešojo administravimo teorija, vadinama naująja viešąja vadyba, kuri skatina privataus sektoriaus praktikos taikymą viešajame administravime siekiant padidinti efektyvumą ir reagavimą. Šis požiūris pabrėžia orientaciją į klientą, veiklos valdymą ir decentralizavimą³⁶. F. H. Verbeeten ir R. F. Speklė teigimu³⁷, naujoji viešoji vadyba remiasi trimis pagrindinėmis idėjomis: 1) į rezultatus orientuota kultūra, kurioje akcentuojami rezultatai, o ne įnašai ar procesai; 2) viešajame sektoriuje diegiamas veiklos valdymas, pagrįstas tikslais, stebėjimu ir paskatomis; 3) viešojo sektoriaus organizacijos turi decentralizuoti sprendimų priėmimo teises, sumažinti savo pasitikėjimą taisyklėmis ir procedūromis.

H. A. Arale ir F. Kiruthu nurodo³⁸, kad naujojoje viešojoje vadyboje, kaip ir privačiame sektoriuje, pagrindinis dėmesys skiriamas klientų aptarnavimui, akcentuojamas piliečių, kurie yra paslaugų gavėjai arba klientai, sutelkimą į viešąjį sektorių. G. Singh ir N. J. Slack teigimu³⁹, remiantis naująja viešojo administravimo teorija, piliečiai laikomi „klientais“, o valstybės tarnautojai – viešaisiais vadovais. Naujojoje viešojoje vadyboje bandoma iš naujo suderinti lygiagrečius santykius tarp viešųjų paslaugų vadovų ir jų politinių viršininkų. Remiantis šiuo

36 Karataş, A., „Post-new public management paradigm and its effects on public administration“, *Social mentality and researcher thinkers Journal* 5(26) (2019): 1796-1805.

37 Verbeeten, F. H., and Speklė, R. F., „Management control, results-oriented culture and public sector performance: Empirical evidence on new public management“, *Organization studies* 36(7) (2015): 953-978.

38 Arale, H. A., and Kiruthu, F., „Effect of Devolution on the Performance of Human Resource Function in Health Sector in Kenya: The Case of Garissa County“, *International Journal of Current Aspects* 3 (2019): 58-70.

39 Singh, G., and Slack, N. J., „New public management and customer perceptions of service quality—a mixed-methods study“, *International Journal of Public Administration* 45(3) (2022): 242-256.

požiūriu, viešųjų vadovų motyvacija grindžiama paskata (pvz., atlyginimu už darbą), nustatomi aiškūs veiklos tikslai, kurie yra vertinami. Be to, remiantis naująja viešąja vadyba vadovai gali turėti didesnę diskreciją ir laisvę nuspręsti, kaip jiems siekti nustatytų tikslų⁴⁰. Pasak L. Kaboolian⁴¹, vienos iš naujosios viešojo administravimo teorijos kūrėjų, viešieji vadovai remiantis naujomis viešojo valdymo reformomis gali pasiūlyti daug pasirinkimų, iš kurių klientai gali rinktis, įskaitant teisę visiškai atsisakyti paslaugų teikimo sistemos. L. Kaboolian savo teorijoje taip pat mini, kad naujasis viešasis valdymas skatina administracines technologijas: konkurenciją, klientų aptarnavimą, rinkos lengvatas, sutarčių sudarymą darbų atlikimo pagrindu, dereguliaciją⁴². S. P. Osborne ir kt. pažymi⁴³, kad naujojoje viešojoje vadyboje naudojami tokie metodai kaip išskaidymas, klientų pasitenkinimo iniciatyvos, klientų aptarnavimo pastangos, verslumo dvasios taikymas viešosioms paslaugoms ir naujovių diegimas. Visa tai, kad išdėstyta, rodo, kad naujosios viešosios vadybos modelis yra priešingas tradiciniam viešojo administravimo modeliui, kuriame institucinių sprendimų priėmimas, politikos formavimas ir viešųjų paslaugų teikimas remiasi reglamentais, teisės aktais ir administracinėmis procedūromis.

Apibendrintina, kad naujoji viešojo administravimo teorija orientuota į privatizaciją, strateginį planavimą, darbų atlikimo vertinimą ir kitus vadybinius elementus. Naujosios viešojo administravimo teorijos objektas – klientas, nes ta valdžia, kuri orientuota į klientą, turi būti konkurencinga teikiant paslaugas ir turi turėti išteklius, kuriais naudojami klientai, rinkdamiesi paslaugų teikėjus.

40 Singh and Slack, *supra note*, 39.

41 Kaboolian, L., „The new public management: Challenging the boundaries of the management vs. administration debate“, *Public Administration Review* 58(3) (1998): 189-193.

42 *Ibid.*

43 Osborne, S. P., Radnor, Z., and Nasi, G., „A new theory for public service management? Toward a (public) service-dominant approach“, *The American Review of Public Administration* 43(2) (2013): 135-158.

2.3. Postmoderniojo viešojo administravimo teorija

C. S. King nuomone⁴⁴, postmoderniojo viešojo administravimo teorija (angl. *Postmodern Public Administration Theory*) išsivystė postmoderniu laiku. Pasak D. J. Farmer⁴⁵, Ch. Fox ir H. Miller laikytini pagrindiniais postmoderniojo viešojo administravimo teorijos kūrėjais, nes jie sugebėjo atpažinti postmodernią būklę ir jos veikimą viešajame administravime ir viešojoje politikoje. H. T. Miller ir C. J. Fox⁴⁶, pabrėždami naujos teorijos sukūrimo būtinybę teigė, kad tradicinis požiūris į viešąjį administravimą atima iš viešojo administravimo teoretikų nepriklausomybę, kuri būtina norint įsivaizduoti emancipuotesnes darbo ir valdymo sąlygas. H. T. Miller pasiūlė ekonominiu naudingumu pagrįstą modelį, kuris, jo teigimu, įvykius gali paaiškinti geriau nei tradicinis požiūris į viešąjį administravimą. H. T. Miller įžvelgė politikos ir viešojo administravimo sąsajas ir teigė, kad „politikos tinklai yra būdas apdoroti nesutarimus, išreikšti vertybes ir perteikti galimas politikos įgyvendinimo strategijas. Laviruoti viešojo intereso vardu šiame sudėtingame politiškai subtiliame tinkle yra postprogresyvaus viešojo administravimo uždavinys“. C. S. King teigimu, ši teorija susiklostė 1990-aisiais, nors anksčiau jau kurį laiką egzistavo kitose disciplinose. Minėtas autorius istoriškai šios teorijos pradžią įžvelgė net Platono idėjose apie viešąją ir bendruomeninę valdžią, kurioje vykdomi politikos formavimo veiksmai sykiu su demokratija, ir teigė, kad ši teorija suteikia žmonėms įrankius atstatyti mūsų simbolinės ir socialinės tvarkos infrastruktūras; taip pat ši teorija atsako į klausimus, kas yra teisinga ir neteisinga. Tačiau, pasak minėto autoriaus, vienas iš šios teorijos trūkumų yra tai, kad ji remiasi reliatyvizmu⁴⁷.

44 King, C. S., „Postmodern public administration: In the shadow of postmodernism“, *Administrative Theory and Praxis* 27(3) (2005): 517-532.

45 Farmer, D. J., *Post-Traditional Public Administration Theory – For Better Governmental Praxis* (Routledge, 2021).

46 Miller, H. T., and Fox, C. J., *Postmodern public administration* (ME Sharpe, 2007).

47 King, C. S., „Postmodern public administration: In the shadow of postmodernism“, *Administrative Theory & Praxis* 27(3) (2005): 517-532.

H. T. Miller ir C. J. Fox akcentuoja⁴⁸, kad postmodernaus viešojo administravimo teorijai atstovavo politikos ir vadybos studijos. Teorija akcentuoja tokius postmodernistinius aspektus kaip lyderystė, efektyvumas, valdymas ir organizacija. Centrinis postmodernios teorijos elementas nurodo pozityvizmo ir objektyvaus socialinio mokslo logikos pripažinimą, laiko tai pagrindiniais viešojo administravimo tyrimų principais. Paprastaiariant, visa postmodernistinė teorija yra glaudžiai susipynusi su vaizduote, kūryba, ieškoma sąsajų tarp tikrovės ir įsivaizduojamo. H. T. Miller ir C. J. Fox⁴⁹ nuomone, postmoderniame požiūryje į viešąjį administravimą akcentuojamos vertybės ir etika.

Apibendrinant pasakytina, kad postmodernusis viešasis administravimas yra susijęs su kapitalistiniu XX amžiaus pabaigos ir XXI amžiaus modeliu, su globalizacija, vartotojiškumu ir valdžios bei valstybės susiskaidymu. Mokslo ir proto sąvokos yra decentruotos ir laikomos apibrėžiančiomis tiesomis. nes joje kritikuojama biurokratinė organizacija ir jos racionalios procedūros.

3. Pokyčiai viešojo administravimo reglamentavime

Viešasis administravimas XXI amžiuje patiria dramatiškus pokyčius, ypač išsivysčiusiose ekonomikose. Globalizacija ir paslaugų teikimo pliuralizmas yra šių pokyčių varomoji jėga. Daugumoje šalių viešojo administravimo ir viso viešojo sektoriaus reformos sutelkia dėmesį į perėjimą nuo senojo viešojo administravimo prie naujojo viešojo valdymo, atsiradusio devintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Nuo 2000-ųjų išryškėjo tendencija viešojo administravimo modelius, kurie naujai formuojasi, vadinti „naujomis viešosiomis paslaugomis“, „naujuoju viešuoju valdymu“ arba „naująja visuomene“⁵⁰. B. G. Peters⁵¹ taip pat teigia,

48 King, *supra note*, 47.

49 *Ibid.*

50 Robinson, M., *From Old Public Administration to the New Public Service. Implications for Public Sector. Reform in Developing Countries* (Global Centre for Public Service Excellence, 2015).

51 Peters, B. G., „The changing nature of public administration: From easy answers to hard questions“, *Public Policy and Administration* 1(5) (2003): 7-20.

kad viešojo administravimo pokyčiai per pastaruosius kelis dešimtmečius pirmiausia buvo išreikšti kontrastu tarp naujosios viešosios vadybos ir tradicinio administravimo. Taigi viešojo administravimo pokyčiai atsirado dėl to, kad senasis požiūris į viešąjį administravimą nebeatitiko visuomenės poreikių.

Vykstant viešojo administravimo pokyčiams, Lietuvoje atsirado poreikis keisti viešojo administravimo reglamentavimą, nors Viešojo administravimo įstatymas ir iki to buvo dažnai redaguojamas, tikslinti viešojo administravimo subjektai, sritys, samprata. Tačiau praktikoje nuolat kildavo nesusipratimų dėl institucijų pobūdžio vertinimo, dėl neišgryninto viešojo administravimo turinio, taip pat dėl sąvokų, apibrėžiančių viešąjį administravimą, administracinį reglamentavimą, viešąsias paslaugas ir kt., dėl perteklinio teisinio reglamentavimo ir pan.⁵². Dėl to 2020 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo nauja Viešojo administravimo įstatymo redakcija, kurios tikslas – tobulinti įstaigų, priskiriamų viešajam sektoriui, valdymą; gryninti viešojo administravimo mastą ir turinį; tikslinti viešojo administravimo, administracinio reglamentavimo ir viešųjų paslaugų apibrėžimus; nustatyti institucijų, teikiančių viešąsias paslaugas, pareigas; išgryninti reikalavimus, taikomus administraciniams sprendimams; atsisakyti perteklinio prašymų pateikimo ir nagrinėjimo reglamentavimo; atnaujinti teisinį reglamentavimą, taikomą ūkio subjektų veiklos priežiūrai⁵³.

Viešojo administravimo įstatymo⁵⁴ naujoje redakcijoje buvo patikslinti ir įvardyti viešojo administravimo subjektai, taip pat patikslinti subjektai, sudarantys viešojo administravimo subjektų sistemą (ją sudaro valstybinio, regioninio ir savivaldybių administravimo subjektai). Palyginti su ankstesnės redakcijos įstatymu, minėtą sistemą sudarė tik du subjektai – valstybinio ir savivaldybių administravimo. Taip viešojo administravimo subjektų sistema buvo praplėsta dar vienu

52 Ieva Deviatnikovaitė, „Naujosios viešojo administravimo teisinio reguliavimo nuostatos“, *Visuomenės saugumas ir viešojo tvarka* (2020): 95-107.

53 *Ibid.*

54 „Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas“, TAR, 2020-06-11, Nr. 12819.

subjektu. I. Deviatnikovaitė pažymi⁵⁵, kad šiuos papildymus lėmė siekis į viešojo administravimo procesą įtraukti regionų plėtros tarybas, skatinti nacionalinės regioninę politikos efektyvumą, padidinti subjektų, įgyvendinančių nacionalinę regioninę politiką, veiklos efektyvumą.

Apibendrinant galima teigti, kad pokyčių viešajame administravime reikia todėl, kad viešasis administravimas yra svarbiausias įgyvendinant vyriausybės politiką ir teikia piliečiams viešąsias paslaugas, o tai yra gyvybiškai svarbi grandis, kuri politinius sprendimus paverčia viešosiomis paslaugomis. Tai veikia įvairius visuomenės aspektus ir kasdienį žmonių gyvenimą. Pokyčių viešojo administravimo reglamentavime prireikė todėl, kad jis neatitiko naujo požiūrio į viešąjį administravimą – praktikoje nuolat kildavo nesusipratimų dėl institucijų pobūdžio vertinimo; dėl neišgryninto viešojo administravimo turinio, taip pat dėl sąvokų, apibrėžiančių viešąjį administravimą, administracinį reglamentavimą, viešąsias paslaugas ir kt., dėl perteklinio teisinio reglamentavimo ir pan.

Išvados

Viešasis administravimas reiškia vyriausybės politikos įgyvendinimą per konkrečius įgaliojimus, metodus ir dokumentus. Tai yra praktinė sritis, kuri yra kuriama vietinių problemų ir klausimų sprendimo tikslais. Valstybės tarnautojai yra atsakingi už vietos bendruomenės prašymų svarstymą ir problemų sprendimą remiantis oficialia valstybės politika. Viešojo administravimo samprata priklauso nuo to, koku požiūriu remiantis bandoma tą sampratą apibrėžti. Politiniu požiūriu tai yra biurokratija, bendradarbiavimas formuojant viešąją politiką. Teisiniu požiūriu tai yra reglamentuotos taisyklės, kuriomis vadovaujasi viešojo administravimo subjektai. Vadybiniu požiūriu tai yra visa tai, ką daro vykdomoji valdžia, taikydama privataus sektoriaus metodus. Instituciniu požiūriu viešasis administravimas apibrėžiamas kaip administracinių institucijų veikla.

55 „Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas“, TAR, 2020-06-11, Nr. 12819.

Klasikinėje viešojo administravimo teorijoje pirmenybė teikiama efektyvumui organizaciniame darbe, profesionalumui, pragmatiškam požiūriui į biurokrtiją ir nuopelnais pagrįstam paaukštinimui. Klasikinė sistema apima griežtą atsakomybės ir tikslų apibrėžimą bei visų susijusių funkcijų kontrolę.

Naujoji viešojo administravimo teorija orientuota į privatizaciją, strateginį planavimą, darbų atlikimo vertinimą ir kitus vadybos elementus. Naujosios viešojo administravimo teorijos objektas – klientas, nes valdžia turi būti konkurencinga teikdama paslaugas ir turi turėti išteklius, kuriais naudojasi klientai rinkdamiesi paslaugų teikėjus.

Postmodernusis viešasis administravimas yra susijęs su kapitalistiniu XX amžiaus pabaigos ir XXI amžiaus modeliu, su globalizacija, vartotojiškumu ir valdžios bei valstybės susiskaidymu. Mokslo ir proto sąvokos yra decentruotos ir laikomos apibrėžiančiomis tiesomis, nes joje kritikuojama biurokratinė organizacija ir jos racionalios procedūros. Kritikuojama už tai, kad mažai domimasi valstybės tarnautojais, aptarnaujančiais valdžios turėtojus, taip pat pačiais valdžios turėtojais, per mažai dėmesio skiriama pinigų vaidmeniui politikoje, trūksta vienijančio postmodernaus požiūrio.

Apibendrinant teigtina, kad pokyčių viešojo administravimo reglamentavime reikėjo todėl, kad jis neatitiko naujo požiūrio į viešąjį administravimą, nes praktikoje nuolat kildavo nesusipratimų dėl institucijų pobūdžio vertinimo, dėl neišgryninto viešojo administravimo turinio, dėl viešąjį administravimą, administracinį reglamentavimą ir viešąsias paslaugas apibrėžiančių sąvokų, kt., dėl perteklinio teisinio reglamentavimo ir pan.

THE CONCEPT OF PUBLIC ADMINISTRATION

Laura Gaidamavičiūtė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In Lithuania, public administration is usually understood as the activity of the civil service. Employees who hold positions in state or other institutions must perform public administration functions as efficiently as possible in order to ensure efficient work and functioning of the state.

This article presents the concept of public administration in various aspects, examines different theories of public administration, and reviews changes in the field of public administration. At the end of the article, conclusions are formulated in response to the question of what influence public administration has on aspects of society and why changes are needed in public administration.

Keywords: public administration; public administration system; bureaucracy; public administration entities; civil servants.

E. VALDŽIOS PADĖTIS LIETUVOJE ES KONTEKSTE

Toma Aukštkalnė

E. paštas topetkute@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Straipsnio kuratorė prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E. paštas eglek@mrui.eu

Santrauka. Šiame straipsnyje, siekiant visapusiškai įvertinti nagrinėjamą problemą, pirmiausia pateikiama e. valdžios samprata, apžvelgiami e. valdžios pradžios ir įgyvendinimas Lietuvoje. Straipsnyje pabrėžiama e. valdžios vystymo svarba valdžios institucijoms norint paskatinti konkurencingumą ir ekonomikos augimą, kurio pagrindas – inovacijų, informacinės visuomenės kūrimas. Siekiant išsiaiškinti e. valdžios padėtį Lietuvoje Europos Sąjungos valstybių narių kontekste pateikiami ir aptariami Europos Komisijos atlikto tyrimo „E. valdžios lyginamoji analizė 2023“ (eGovernment Benchmark 2023) rezultatai, pabrėžiami svarbiausi vertinimo rodikliai. Taip pat atkreipiamas dėmesys į vyraujančias tendencijas ir stipriąsias bei silpnąsias e. valdžios puses Lietuvoje. Realizavus darbo tikslus ir uždavinius pateikiamos išvados ir pasiūlymai.

Reikšminiai žodžiai: e. valdžia; Europos Sąjunga; informacinės visuomenės plėtra; informacinių ir ryšių technologijos; viešosios elektroninės paslaugos.

Įvadas

Pagrindinis šio straipsnio tikslas yra atskleisti elektroninės valdžios padėtį Lietuvoje vertinant ją Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybių narių kontekste. Temos aktualumą nulemia šiuolaikiniame pasaulyje vis reikšmingesnės

informacinės technologijos, kurios sparčiai tobulėja ir tampa neatsiejama gyvenimo dalimi įvairiose srityse. Valdžios institucijoms norint išlaikyti konkurencingumą, siekiant modernizuoti viešąjį valdymą, labai svarbus elektroninės valdžios vystymas. Nuo to, kaip veiksmingai valstybė įgyvendina viešojo administravimo paslaugas, kokia viešųjų paslaugų sistemos kokybė, kaip valdomos sveikatos, švietimo, viešojo saugumo ir kitos sritys, priklauso ne tik socialinio kapitalo ar viešųjų gėrybių kūrimas, bet ir ekonominės pažangos tempas. Todėl pats viešasis valdymas globalioje konkurencinėje aplinkoje įgyja ekonominio veiksnio rangą. Šis teiginys ypač svarbus demokratijos plėtrai, nes būtent demokratijos pažanga yra šiuolaikinės Europos klestėjimo pamatas¹. Informacinių technologijų naudojimas demokratinuose procesuose leidžia piliečiams daugiau sužinoti apie valdžios priimamus sprendimus, suteikia galimybę išsakyti nuomonę įvairiais klausimais, įtraukia piliečius į valdymo procesą ir taip didina valdymo efektyvumą. Taigi, elektroninė valdžia neabejotinai daro reikšmingą poveikį demokratijos plėtrai.

Elektroninė valdžia (toliau – e. valdžia) – tai informacinių ir ryšių technologijų (toliau – IRT) naudojimas siekiant valdžios paslaugas piliečiams ir įmonėms teikti veiksmingiau ir efektyviau². E. valdžia suprantama kaip galimybė per internetą ar kitoku nuotoliniu būdu apmokėti už komunalines paslaugas, užsisakyti reikiamas pažymas, pateikti užklausimus ir gauti į juos atsakymus ir t. t. Kitaip sakant, žmogui nereikia fiziškai vykti į valdžios instituciją sutvarkyti savo reikalus, jis turi galimybę tai atlikti nuotoliniu būdu. E. valdžia – sudėtingas darinys, kurio samprata tampa vis platesnė, nes ji ir funkciškai apima vis daugiau gyvenimo sričių³. Nuo minties apie e. valdžios kūrimą buvo tikimasi, kad

1 Arūnas Augustinaitis ir kt., *Lietuvos e. valdžios gairės: ateities įžvalgų tyrimas: kolektyvinė monografija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009), 11.

2 „ES įmonėms skirti e.valdžios veiksmai“, Europos audito rūmai, žiūrėta 2024 m. balandžio 30 d., https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR22_24/SR_e-Government_LT.pdf

3 Arūnas Augustinaitis ir kt., op. cit., 34.

dėl jos padidės veiksmingumas ir efektyvumas, nes sumažės išlaidos ir operacijų laikas, administracinė informacijos atskirtis ir administracinė našta piliečiams ir įmonėms dėl to, kad jų bendravimas su viešosiomis institucijomis taps greitesnis, patogesnis ir pigesnis, o tai paskatins konkurencingumą ir ekonomikos augimą⁴. Europos teisingumo komisaro Didier Reynderso teigimu, „Europos skaitmeninio dešimtmečio tikslai yra ne tik sukurti pažangiausius produktus ir paslaugas, bet ir skatinti pertvarką, kuri būtų naudinga piliečiams, darbuotojams ir vartotojams“. Taigi e. valdžios pritaikymas valstybės valdyme atveria didžiules galimybes tiek gyventojams tiek institucijoms.

Mokslinė problema. E. valdžios prieinamumas Lietuvoje vertinant jį ES valstybių narių kontekste nėra išplėtotas, todėl reikia jį atskleisti ir atsižvelgus į ES pirmaujančių valstybių narių praktiką pateikti pasiūlymus tobulinimui.

Tyrimo objektas – e. valdžios padėtis Lietuvoje ES valstybių narių kontekste.

Tyrimo tikslas – atskleisti e. valdžios padėtį Lietuvoje ES valstybių narių kontekste.

Uždaviniai: 1) atskleisti e. valdžios pradmenis ir aptarti įgyvendinimą Lietuvoje; 2) palyginti e. valdžios padėtį Lietuvoje ES kontekste; 3) apžvelgti e. valdžios srityje ES pirmaujančių valstybių narių praktiką ir pateikti išvadas.

Darbe taikyti metodai. Mokslinės literatūros analizė: analizuoti e. valdžios tema rašiusių autorių darbai, internetinių šaltinių, teisės aktų, dokumentų analizė, kurie padėjo suformuluoti išvadas; aprašomasis metodas, taikant šį metodą siekta apibendrinti informaciją, lyginamasis metodas pasitelktas nustatant Lietuvos ir ES valstybių narių e. valdžios esminius skirtumus.

Problemos ištirtumas kitų mokslininkų darbuose. Mokslinėje literatūroje trūksta aktualių tyrimų apie šiuolaikinę e. valdžios padėtį Lietuvoje ES kontekste. 2009 m. e. valdžios gairės detalios aprašytos kolektyvinėje monografijoje *Lietuvos e. valdžios gairės: ateities įžvalgų tyrimas*, kurioje mokslininkai Arūnas

4 European Parliamentary Research Service, “Using technology to improve public services and democratic participation”, *In-depth analysis*, 1, https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/eprs_ida2015565890_en.pdf.

Augustinaitis, Vitalija Rudzkienė, Rimantas Alfonsas Petrauskas ir kt. atskleidė e. valdžios sampratą, atkreipė dėmesį į e.valdžios kompetencijų plėtrą visuomenėje. Vertinant e. valdžią atliekami įvairūs ES (DESI indeksas), Jungtinių Tautų (EGDI) tyrimai, tačiau stinga aktualių tyrimų ir straipsnių Lietuvių mokslininkų darbuose.

1. E. valdžios pradmenys ir įgyvendinimas Lietuvoje

Atsižvelgiant į globalizaciją ir poreikį didinti konkurencingumą pasaulio rinkose 2000 m. ES viršūnių susitikime Lisabonoje priimta Lisabonos strategija⁵, kurios tikslas – pasiekti, kad iki 2010 m. ES taptų pasaulyje konkurencingiausia ir dinamiškiausia struktūra, kurioje vyrautų žinių ekonomika, ekonominė plėtra būtų suderinta su augimu, socialine sanglauda, pagarba aplinkosaugai ir visuotiniu užimtumu. Ekonominio augimo pagrindas – inovacijų, informacinės visuomenės kūrimas.

Tikslams įgyvendinti buvo formuojami ambicingi veiksmų planai: „eEuropa“⁶, kurio pagrindinis siekis, kad informacinės visuomenės nauda būtų prieinama visiems; „eEuropa 2002“⁷ – šios iniciatyvos pagrindiniai uždaviniai buvo skatinti naudojimąsi internetinėmis paslaugomis, didinti interneto prieinamumą ir saugumą; „eEuropa 2005“⁸ veiksmų plane numatyta modernizuoti viešąsias paslaugas; „i2010 – Europos informacinė visuomenė augimui ir užimtumui skatinti“⁹

5 Presidency conclusions, „Lisbon European Council, 23 and 24 March 2000“, Lisbon, žiūrėta 2024 m. gegužės 2 d. https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm.

6 „Communication of 8 December 1999 on a Commission initiative for the special European Council of Lisbon, 23 and 24 March 2000 - eEurope - An information society for all [COM(1999) 687 final - not published in the Official Journal]“, žiūrėta 2024 m. balandžio 30 d., <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/europe-an-information-society-for-all.html>.

7 „eEurope 2002 - An Information society for all - Draft Action Plan prepared by the European Commission for the European Council in Feira - 19-20 June 2000“, žiūrėta 2024 m. balandžio 22 d., <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0330:FIN:EN:PDF>.

8 „Communication from the Commission to the Council, the European parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - eEurope 2005: An information society for all- An Action Plan to be presented in view of the Sevilla European Council, 21/22 June 2002“, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0263:FIN:EN:PDF>.

9 „European Commission, I2010, a European information society for growth and employment communication from the Commission to the Council, the European parliament, the European Economic and Social Commit-

skirta efektyviai išnaudoti IRT galimybes siekiant pagerinti pramonės konkurencingumą, darbo vietų kūrimą ir spręsti svarbiausias visuomenės problemas. 2011–2015 m. eEuropos veiksmų planas¹⁰, kuriame IRT panaudojamos pažangios, tvarios ir novatoriškos vyriausybės skatinimui. 2016 m. Europos Komisija (toliau – Komisija) patvirtino 2016–2020 m. ES e. valdžios veiksmų planą¹¹, kuriame numatoma pašalinti esamas skaitmenines bendrosios skaitmeninės rinkos kliūtis ir užkirsti kelią tolesniam susiskaidymui, atsirandančiam modernizuojant viešojo administravimo įstaigas. Planuojama, kad šis veiksmų planas suteiks postūmį koordinuoti viešojo sektoriaus modernizavimo pastangas ir išteklius e. valdžios srityje.

2016–2020 m. ES e. valdžios veiksmų planui baigus galioti, buvo parengtas ne naujas veiksmų planas, bet pasiūlytos naujos iniciatyvos, paminėtinos kelios reikšmingiausios: „Skaitmeninė Europos programa“¹² – 2021–2027 m. laikotarpiui nustatyta programa, kuria siekiama stiprinti ir skatinti Europos pajėgumus pagrindinėse skaitmeninių technologijų srityse, juos diegiant dideliu mastu; privačiame sektoriuje ir viešųjų interesų srityse plėsti pagrindinių Europos skaitmeninių technologijų sklaidą ir įsisavinimą, skatinant skaitmeninę transformaciją ir prieigą prie skaitmeninių technologijų. Kitas svarbus dokumentas – Komisijos komunikatas „2030 m. skaitmeninės politikos kelrodis: Europos skaitmeninio dešimtmečio kelias“¹³. Komisija pateikė su juo susijusį pasiūlymą dėl Europos

tee and the Committee of the Regions, European Commission, 2005“, žiūrėta 2024 m. balandžio 22 d., <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4bafb6d8-1f35-4993-b0cf-6b6fb34d8c81>.

10 „Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social committee and the committee of the Regions, The European eGovernment Action Plan 2011-2015 Harnessing ICT to promote smart, sustainable & innovative Government“, žiūrėta 2024 m. balandžio 8 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0743>.

11 „Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos Ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui, 2016–2020 m. ES e. valdžios veiksmų planas“, žiūrėta 2024 m. balandžio 22 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0179&from=PL>.

12 „Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240“, žiūrėta 2024 m. balandžio 30 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32021R0694>.

13 „Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social committee and the Committee of the Regions 2030, Digital Compass: the European

Parlamento ir Tarybos sprendimo, kuriuo nustatoma 2030 m. politikos programa „Skaitmeninio dešimtmečio kelias“¹⁴. Abiejuose dokumentuose nustatyti konkretūs skaitmeniniai tikslai, kuriuos visa ES turėtų pasiekti iki dešimtmečio pabaigos. Viešųjų paslaugų skaitmeninės pertvarkos tikslai apima pagrindinių viešųjų paslaugų prieinamumą internetu, prieigą prie medicininių dokumentų ir naudojimąsi skaitmeninės atpažinties sprendimu¹⁵. Šias iniciatyvas atviruoju koordinavimo metodu (toliau – AKM) priima visos ES šalys narės. AKM yra ES politikos formavimo procesas arba reguliavimo priemonė. AKM nėra ES teisės aktų rezultatas, tai švelnaus valdymo metodas, kuriuo numatoma skleisti geriausią praktiką ir siekti konvergencijos siekiant ES tikslų viešosios politikos srityse, kurios priklauso dalinei arba visiškai valstybių narių kompetencijai¹⁶.

Apžvelgus ambicingas Komisijos iniciatyvas ir siekius modernizuoti viešąjį valdymą, toliau tikslinga aptarti e. valdžios įgyvendinimą nacionaliniu lygiu ir apibrėžti svarbiausius šią sritį reglamentuojančius Lietuvos Respublikos teisės aktus.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė dar 2001 m. patvirtino nutarimą „Dėl Lietuvos nacionalinės informacinės visuomenės plėtros koncepcijos patvirtinimo“¹⁷, kuriame numatyta pasinaudoti interneto teikiamomis galimybėmis ir padėti gyventojams integruotis į pasaulio informacinę visuomenę. 2002 m. pabaigoje Lietuvos Vyriausybė patvirtino *Elektroninės valdžios koncepciją*¹⁸. Svarbiausias

way for the Digital Decade“, žiūrėta 2024 m. balandžio 23 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118&_sm_a_u_=iVV10S3Wvrkr3d0VVkFHNKt0jRsMJ.

14 „Proposal for a decision of the European Parliament and of the Council establishing the 2030 Policy programme “Path to the Digital Decade”“, žiūrėta 2024 m. balandžio 23 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0574>.

15 „ES įmonėms skirti e.valdžios veiksmai“, Europos audito rūmai, žiūrėta 2024 m. balandžio 30 d., https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR22_24/SR_e-Government_LT.pdf.

16 *The Open Method of Coordination*, European Parliament, 2014, žiūrėta 2024 m. balandžio 22 d., <https://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-AaG-542142-Open-Method-of-Coordination-FINAL.pdf>.

17 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. vasario 28 d. nutarimas Nr. 229 „Dėl Lietuvos nacionalinės informacinės visuomenės plėtros koncepcijos patvirtinimo““, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 20-652.

18 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 31 d. nutarimas Nr. 2115 „Dėl elektroninės valdžios koncepcijos patvirtinimo““, *Valstybės žinios*, 2003, Nr.2-54.

konceptijoje suformuluotas uždavinys – pasiekti, kad nuo 2005 m. viešosios paslaugos Lietuvos Respublikos gyventojams ir verslo subjektams būtų teikiamos panaudojant skaitmenines technologijas (internetą, mobiliuosius telefonus ir kt.) ir atsižvelgiant į viešąsias paslaugas, numatytas pagal ES programinius dokumentus. Įgyvendinant *Elektroninės valdžios koncepciją* siekiama didinti Lietuvos Respublikos vykdomosios valdžios sprendimų priėmimo skaidrumą, kokybiškiau ir efektyviau teikti visuomenei, verslo subjektams ir institucijoms viešąsias paslaugas ir informaciją, panaudojant tam informacinių technologijų teikiamas galimybes.

2003 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino nutarimą „Dėl bendrųjų reikalavimų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainėms aprašo patvirtinimo“¹⁹. Šiame apraše nustatyti privalomi reikalavimai, kurių turi laikytis valstybės ir savivaldybės įstaigos siekdamos supaprastinti informacijos paiešką eiliniam vartotojui.

Reikšmingas dokumentas modernizuojant valstybės valdymą – Lietuvoje 2005 m. priimta *Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa*. Įgyvendinant Lisabonos strategiją siekta užtikrinti Lietuvos įmonių konkurencingumą ir Lietuvos ekonomikos augimą.

Šiuo metu aktualus 2024 m. kovo 13 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu priimtas Lietuvos nacionalinis skaitmeninio dešimtmečio planas²⁰. Plane nustatyti tikslai apibrėžiami keturiomis strateginėmis kryptimis: skaitmeninių įgūdžių turintys gyventojai ir aukštos kvalifikacijos skaitmeninės srities specialistai; saugi, naši ir tvari skaitmeninė infrastruktūra; skaitmeninė įmonių transformacija; viešųjų paslaugų skaitmenizacija. Šios strateginės kryptys prisideda

19 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 18 d. nutarimas Nr. 480 „Dėl bendrųjų reikalavimų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainėms aprašo patvirtinimo““, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 38-1739.

20 „Lietuvos Respublikos nacionalinis skaitmeninio dešimtmečio planas“, pritarta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. kovo 13 d. posėdimo sprendimu, (protokolo Nr. 10, 2 klausimas), žiūrėta balandžio 23 d., <https://eimin.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/3/9cSWsDVLXso.pdf>.

prie Skaitmeninio dešimtmečio programos skaitmeninių ir bendrųjų tikslų siekimo. Plano struktūra ir turinys parengti vadovaujantis Komisijos patvirtintomis Nacionalinių skaitmeninio dešimtmečio strateginių veiksmų planų rengimo gairėmis valstybėms narėms. Plane aprašyta esama situacija, pasiūlytos nacionalinės trajektorijos ir reikšmės, padedančios siekti ES skaitmeninių tikslų, aprašytos planuojamos įgyvendinti ir įgyvendinamos priemonės ir veiksmai, kurių reikia skaitmeniniams tikslams pasiekti. Planas buvo parengtas siekiant įgyvendinti 2022 m. gruodžio 14 d. priimtą Europos Parlamento ir Tarybos sprendimą (ES)2022/2481²¹, kuriuo nustatyta 2030 m. Skaitmeninio dešimtmečio politikos programa. Įgyvendinant šią programą kiekviena valstybė narė turi parengti ir pateikti Komisijai Nacionalinį skaitmeninio dešimtmečio strateginį veiksmų planą, kuris yra itin svarbus siekiant užtikrinti Komisijos ir valstybių narių tarpusavio bendradarbiavimą²².

2. E. valdžios padėtis Lietuvoje ES kontekste

Siekiant aptarti dabartinę e. valdžios padėtį Lietuvoje ES kontekste, šiame skyriuje analizuojama naujausia e. valdžios lyginamosios analizės ataskaita²³, kurioje vertinamos 2021–2022 m. e. valdžios veiksmų plano prioritetinės sritys remiantis konkrečiais rodikliais.

Šie rodikliai suskirstyti į keturis pagrindinius aspektus:

- Orientacija į vartotoją – nurodo paslaugos teikimo internetu mastą, jos prieinamumą mobiliesiems ir paslaugos tinkamumą naudoti (pagal internetinės pagalbos prieinamumą ir grįžtamojo ryšio mechanizmus).

21 „Decision (EU) 2022/2481 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 establishing the Digital Decade Policy Programme 2030 (Text with EEA relevance)“, žiūrėta 2024 m. balandžio 24 d., <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/2481/oj>.

22 „Nacionalinis Skaitmeninio dešimtmečio planas“, Lietuvos Respublikos ekonomikos ir inovacijų ministerija, žiūrėta 2024 m. balandžio 23 d., <https://eimin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/skaitmenine-politika/skaitmenininiis-desimtmetis/nacionalinis-skaitmeninio-desimtmečio-strateginis-veiklos-planas/>.

23 European Commission, „eGovernment Benchmark 2023“, žiūrėta 2024 m. kovo 8 d., <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/egovernment-benchmark-2023>.

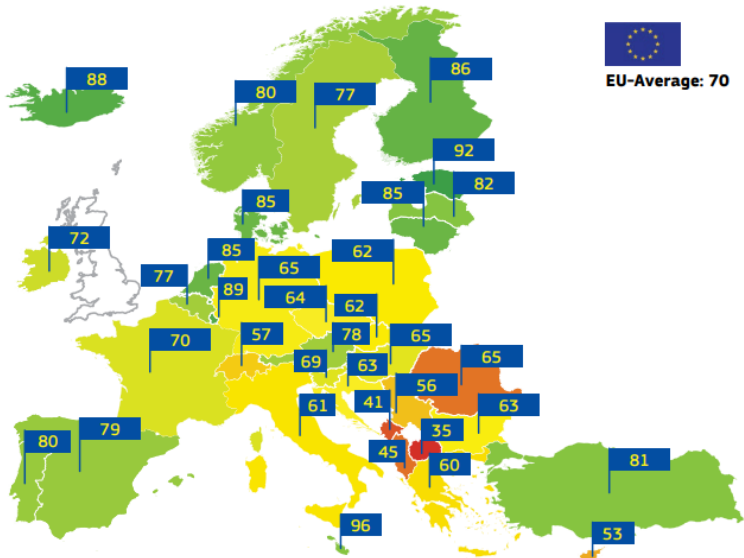
- Skaidrumas – nurodo, kiek vyriausybės yra skaidrios paslaugų teikimo procese, viešųjų organizacijų atsakomybės ir veiklos, taip pat viešosiose įstaigose tvarkomų asmens duomenų atžvilgiu.
- Tarpvalstybinių paslaugų teikimas – nurodo, kiek viešųjų paslaugų vartotojai iš kitos Europos šalies gali naudotis internetinėmis paslaugomis.
- Techninis pritaikymas – nurodo koku mastu yra sudarytos techninės ir organizacinės e. valdžios paslaugų teikimo sąlygos, pvz., elektroninis identifikavimas ir autentiški šaltiniai.

Nagrinėjamoje ataskaitoje parodyta skaitmeninė vyriausybių transformacija 2021 ir 2022 m. Ši e. valdžios lyginamoji priemonė yra labai svarbi norint stebėti nuolatinį internetinių viešųjų paslaugų tobulėjimą. Tyrime dalyvavo 35 šalys. Vi-soje ataskaitoje šios šalys bus vadinamos „Europa“ arba „ES 27+“. Šios šalys yra:

- 27 ES valstybės narės;
- Europos laisvosios prekybos asociacijos šalys: Islandija, Norvegija ir Šveicarija;
- ES šalys kandidatės: Albanija, Juodkalnija, Šiaurės Makedonija, Serbija ir Turkija.

Atliktame tyrime internetinės viešosios paslaugos vertinamos anksčiau mi-nėtais keturiais aspektais, kuriuos sudaro 14 pagrindinių rodiklių, suskirstytų į 48 apklausos klausimus. Remiantis šiais aspektais ir pagrindiniais tyrimo klau-simais, šalys gauna bendrą e. valdžios brandos balą. Šis sudėtinis balas svyruoja nuo 0 iki 100 taškų. Apžvelgiant Europos skaitmeninių valstybių rezultatus išryš-kėja Europos lyderiai – Malta (96 taškai) ir Estija (92). Kitos pirmaujančios šalys yra Liuksemburgas (89), Islandija (88), Suomija (86), Nyderlandai (85), Lietuva (85), Danija (85), Latvija (82), Turkija (81) ir Norvegija (80). ES 27+ bendras vei-klos rezultatų vidurkis yra 70. Palyginti su praėjusiais metais, kai kuriose šalyse buvo pastebimas augimas – 10 taškų išaugo Turkija, o Graikijai (+8), Serbijai (+8)

ir Lenkijai (+7) taip pat būdingas išspūdingas pokytis²⁴.

1 pav. Bendras šalies rezultatas, dvejų metų (2021 ir 2022) vidurkis²⁵.

Taigi, nagrinėjant tyrimo ataskaitą, matyti, kad Lietuva vertinama kaip viena iš pirmaujančių šalių ES, surinkusi tiek pat balų kaip Nyderlandai ir Danija. Aukštesnius balus surinko penkios šalys – Suomija, Islandija (nepriklauso ES), Liuksemburgas ir šioje srityje lyderiaujančios Estija ir Malta.

Verta apžvelgti ES rezultatų vidurkius pagal pagrindinius aspektus. ES27 + bendrų rezultatų vidurkis yra 70 balų. *Orientacija į vartotoją (User Centricity)* yra smailės viršūnėje, kurios vidurkis – 90 balų, toks aukštas balas gali būti postūmis tobulinti visus kitus parametrus. Techninio pritaikymo (*Key Enablers*) balas 71 rodo daug žadantį našumo augimą, taip pat *Tarpvalstybinių paslaugų teikimas (Cross-Border Services)* surinko 57 balų vidurkį ir yra pasiruošęs kitam žingsniui: kurti internetines paslaugas užsieniečiams vartotojams. Jį gali paspartinti daugiau nei 30 šalių, prisijungusios prie eAIDAS, ir nuolat tobulinti portalą „Jūsų

24 European Commission, „eGovernment Benchmark 2023“, žiūrėta 2024 m. kovo 8 d., <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/egovernment-benchmark-2023>.

25 Ibid.

Europa“. *E. valdžios skaidrumas (The Transparency of eGouvernement)* šiuo metu turi 62 balus, gali būti pagerintas nuosekliais paslaugų procesais, kurie yra aiškūs vartotojui.

Apibendrinant padėtį Europoje akivaizdu, kad šiuo atveju lyderiauja Malta (96 balai) ir Estija (92 balai). Šios šalys įvertintos aukščiausiais balais, kurie apima orientacijos į vartotoją, skaidrumo, techninio pritaikymo ir tarpvalstybinių paslaugų teikimo aspektus. Šis sudėtinis balas svyruoja nuo 0 iki 100. Įvertinus tyrimo rezultatus galima padaryti išvadą, kad Lietuvos padėtis ES šalių kontekste vertinama teigiamai. Lietuva, surinkusi 85 balus, gerokai viršija ES vidurkį, kuris siekia 70 balų.

Lietuva, Islandija ir Malta yra daugiausia balų surinkusios šalys pagal techninio pritaikymo aspektą. Tarpvalstybinių paslaugų teikimo aspektas turi daugiausia galimybių tobulėti. Pirmaujančios šalys šioje srityje, Liuksemburgas, Estija ir Malta su ne piliečiais internete elgiasi beveik taip pat kaip su savo piliečiais. Skaidrumas yra antras mažiausias balų rodiklis po tarpvalstybinių paslaugų teikimo. Europos vyriausybės suteikia vartotojams daugiau informacijos apie tai, kaip naudojami jų asmeniniai duomenys, ir vis labiau įtraukia piliečius į paslaugų ir politikos kūrimą. Tačiau skaidrumas teikiant paslaugas, pavyzdžiui, apie aiškius proceso aprašymus ir terminus, dar nėra plačiai prieinamas. Malta yra pagrindinė skaidrumo lyderė, nedaug atsilieka Islandija ir Liuksemburgas. Malta Suomija ir Turkija ypač pasižymi orientuotomis į vartotoją paslaugomis – kiekviena surinko 99 balus.

Pažymėtina, kad Lietuva kartu su Estija, Danija ir Norvegija yra lyderės Europoje vertinant saugų autentifikavimą naudojant eID – raktą, kuris leidžia pasiekti skaitmenines valdžios paslaugas. Tai tarsi internetiniai pasai, leidžiantys identifikuoti vartotoją. eID naudojimas norint pasiekti internetines paslaugas yra pranašesnis, nes yra saugesnis už kitas prisijungimo sistemas, kuriose reikia tik prisijungimo vardo ir slaptažodžio. Minėtose šalyse daugiau nei 95 procentai paslaugų

gali būti pasiekiamos naudojant nacionalinę eID identifikavimo sistemą.

Apibendrinus galima teigti, kad Lietuva pagal techninio pritaikymo aspektą pirmauja. Lyderystė šioje srityje gali būti stimulus gerinti pozicijas pagal kitus aspektus – tarpvalstybinių paslaugų teikimą, skaidrumą ir orientaciją į vartotoją. Norint pasiekti geresnius rezultatus vykdant tarpvalstybines paslaugas verta atkreipti dėmesį į Liuksemburgo, Estijos ir Maltos pavyzdžius, Malta taip pat gali būti pavyzdžiu skaidrinant paslaugas. Siekiant didesnių balų vartotojo orientavimo aspektu aktualu remtis Maltos, Suomijos ir Turkijos praktika.

3. Geroji e. valdžios praktika ES

Sėkmingam viešojo valdymo modernizavimui labai svarbus elektroninės valdžios vystymas, kuris kuria ekonominę pridėtinę vertę. Taigi, kad ši vertė išsilaikytų ir į Lietuvą būtų žiūrima pozityviau, e. valdžia turi vystytis. Reikšminga apžvelgti šioje srityje pirmaujančių ES valstybių gerąją praktiką, todėl toliau aptariamos Estijos ir Maltos e. valdžios, kurios *Komisijos atliktame tyrime „E. valdžios lyginamoji analizė 2023“ įvertintos aukščiausiais balais*.

Malta Europos e. valdžios lyginamajame tyrime tiek 2022 m., tiek 2023 m. išlieka lydere. Malta ypač pasižymi į vartotoją orientuotomis paslaugomis – surinko 99 balus iš 100. Ši šalis skaidrumo lyderė: suteikia vartotojams daugiau informacijos apie tai, kaip naudojami jų asmeniniai duomenys, vis labiau įtraukia piliečius į paslaugų ir politikos kūrimą. Malta taip pat įvertinta aukštais balais tarpvalstybinių paslaugų teikimo ir techninio pritaikymo aspektais. 2023 m. e. valdžios lyginamosios ataskaitos priedas pateikia gerąją šalies praktiką, kurią pasitelkus pasiekta pažanga. Priede aprašomas Maltos gerosios praktikos pavyzdys susijęs su nuotolinio darbo politika viešojoje tarnyboje, kuri darbuotojams suteikia galimybę dirbti iš bet kurios vietos. Bandomasis projektas pirmą kartą buvo pradėtas prieš kelis mėnesius prieš prasidedant pandemijai. Ši politika suteikia galimybę darbuotojams dirbti iš bet kurios vietos. Bandomasis projektas

pirmą kartą buvo pradėtas keli mėnesiai prieš prasidedant pandemijai. Pakeitus įprastą stalinį telefoną pritaikytas interneto telefonijos sprendimas integruotas su *Modern Workplace* aplinka per *Microsoft Teams*. Tiesioginių susitikimų poreikis buvo palengvintas naudojant nuotolinių darbo vietų koncepciją. Tai buvo įgyvendinta atidarius įvairius taškus strateginėse vietose, kur nuotoliniai darbuotojai gali užsisakyti stalą ar susitikimų kambarį naudodami programą. Taip pat įgyvendinant šią politiką rengiamasi perkelti valstybės tarnybą į nepopierinę aplinką ir galiausiai sumažinti spausdinimo poreikį. Nuotoliniai darbuotojai registruoja savo rezultatus užduočių valdymo įrankyje, kuris leidžia vadovybei būti nuolat informuojamai apie savo darbuotojų darbo eigą. Tokios sistemos mobilumas padidina prieinamumą – viešojo paslauga labiau prieinama visuomenei, taip pat darbuotojams suteikia pusiausvyrą tarp darbo ir asmeninio gyvenimo.

Estija ne tik Europoje, bet ir visame pasaulyje gerai žinoma kaip viena iš sėkmingiausiai e. valdžią plėtojančių valstybių. Šioje šalyje net 99 proc. viešųjų paslaugų prieinamos internetu 24 val. per parą. Saugios, patogios ir lanksčios skaitmeninės ekosistemos dėka, Estija pasiekė precedento neturintį valdymo skaidrumo lygį ir sukūrė platų pasitikėjimą savo skaitmenine visuomene. Šalies skaičiavimu tai padeda kasmet sutaupyti daugiau nei 1400 metų darbo laiko²⁶. Pabrėžtina, kad Estija 2005 m. tapo pirmąja šalimi pasaulyje, pristčiusia elektroninio balsavimo sistemą (*i-Voting*). Elektroninis balsavimas yra populiarus visų pirma dėl to, kad jis yra efektyvus ir patogus²⁷. Estija Europos e. valdžios lyginamajame tyrime surinko 92 balus, ir tik 4 balais atsilieka nuo pirmąją vietą užimančios Maltos (96). Kaip geroji praktika 2023 m. e. valdžios lyginamosios ataskaitos priede pristatomas Estijos projektas „Neurokone“, kuris padeda teikti prieinamesnes elektronines paslaugas ir gali būti naudojamas kaip pagrindinis visų viešųjų paslaugų

26 „e-Governance“, E-estonia, žiūrėta 2024 m. balandžio 30 d., <https://e-estonia.com/solutions/e-governance/e-democracy/>.

27 „Introduction to i-voting“, Valimised, žiūrėta 2024 m. balandžio 30 d., <https://www.valimised.ee/en/internet-voting/more-about-i-voting/introduction-i-voting>.

komponentas, leidžiantis regos negalią turintiems žmonėms patogiau naudotis elektroninėmis paslaugomis. „Neurokone“ yra Estijos nervinės kalbos sintezės prototipas, kurį sukūrė Tartu universiteto NLP tyrimų grupė. Šiuo metu sistema gali imituoti šešių skirtingų kalbėtojų kalbą. Nors projektas nebaigtas, jau dabar aišku, kad nervinės kalbos sintezės modelis skamba daug natūraliau, palyginti su ankstesniais metodais.

Apibendrinant galima teigti, kad, vystant e. valdžią Lietuvoje, tikslinga atsižvelgti e. valdžios lyderių Europoje gerąją praktiką modernizuojant viešąją valdymą ir e. paslaugų teikimą. Maltos sukurtos nuotolinio darbo sistemos mobilumas padidina prieinamumą darbuotojų darbo ir asmeninio gyvenimo pusiausvyrą. Estijos pavyzdys naudingas ne tik prieinamumo, skaidrumo aspektais, bet ir kuriant pasitikėjimą skaitmenine visuomene.

Išvados ir pasiūlymai

Globalizacijos sąlygomis išaugus poreikiui didinti konkurencingumą pasaulio rinkose ES išsikėlė tikslą tapti dinamiškiausia ir konkurencingiausia struktūra pasaulyje. Komisija šiems tikslams pasiekti skelbia ES ambicingas iniciatyvas, kurių pagrindiniai uždaviniai – modernizuoti viešąją valdymą, didinti interneto prieinamumą.

Komisijos atlikto tyrimo „E. valdžios lyginamoji analizė 2023“ (eGovernment Benchmark 2023) rezultatai parodė, kad Lietuvos padėtis ES šalių kontekste vertinama teigiamai. Lietuva atliktame tyrime užima aukštą vietą – tik penkios šalys (Malta, Estija, Liuksemburgas, Islandija ir Suomija) surinko didesnius balus. Lietuva, surinkusi 85 balus, gerokai viršija ES vidurkį, kuris siekia 70 balų.

Norint sėkmingai modernizuoti viešąją valdymą, labai svarbus elektroninės valdžios vystymas, todėl reikia atsižvelgti į šioje srityje pirmaujančių ES valstybių gerąją praktiką. Malta ir Estija gali būti tinkami pavyzdžiai siekiant didinti e. valdžios prieinamumą, skaidrumą, kurti pasitikėjimą skaitmenine visuomene.

THE SITUATION OF E-GOVERNMENT IN LITHUANIA IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN UNION

Toma Aukštikalnė

Mykolas Romeris University Law School

Summary. In this article, in order to fully assess the problem under consideration, the concept of electronic government (hereinafter e-government) is first provided, before its origins and implementation in Lithuania are reviewed. The article emphasizes the importance of the development of e-government for authorities in order to promote competitiveness and economic growth based on the creation of innovation and an information society. In order to clarify the e-government situation in Lithuania in the context of the European Union Member States, the results of the eGovernment Benchmark 2023 study by the European Commission are presented and discussed, and the most important evaluation indicators are highlighted. Attention is also drawn to prevailing trends and the strengths and weaknesses of e-government in Lithuania. Conclusions and proposals are presented after the goals and tasks of the work have been realized.

Keywords: E-government; European Union; development of information society; information and communication technologies; public electronic services.

GERO ADMINISTRAVIMO PRINCIPO UŽTIKRINIMAS APTARNAUJANT ASMENIS NUOTOLIU

Agnė Paluckaitė

E. paštas agpaluckaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Straipsnio kuratorė prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E. paštas eglek@mruni.eu

Santrauka. Pagrindinė gero administravimo principo užtikrinimo aptarnaujant asmenis nuotoliu paskirtis yra garantuoti, kad valdžios įstaigos tarnautų žmonėms. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 3 dalyje yra įtvirtintas gero administravimo principas¹. Taip pat jį galima įvardyti ir kaip teisinės sistemos pamatinį principą. Pabrėžtina, kad šis principas įtvirtintas ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, bet ir Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartijos 41 straipsnyje. Šis principas svarbus ir tuo, kad tai asmenims garantuoja teisę apskusti viešojo administravimo subjekto sprendimus, veiksmus, neveikimą ir užtikrina kokybišką, teisingą, pagrįstą ir objektyvų asmenų prašymų ir skundų nagrinėjimą, o tai užtikrina žmogaus teises. Šis principas užtikrina gerą administravimą tiek gyvo aptarnavimo metu, tiek nuotoliniu būdu.

Reikšminiai žodžiai: gero administravimo principas; nuotolinis darbas; žmogaus teisės; asmenų aptarnavimas; administracinis procesas.

Įvadas

Išanalizavus aktualią literatūrą reikia akcentuoti, kad apie gero administravimo principo užtikrinimą aptarnaujant nuotoliniu būdu rašyta tikrai labai mažai.

1 13-5-straipsnis, „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220-0.

Galbūt dėl to, kad anksčiau nebuvo toks aktualus nuotolinis aptarnavimas viešojo administravimo srityje. Pasakytina, kad nuotolinio darbo aptarnavimą aktualizavo pandemija. Karantino metu visos valdžios įstaigos turėjo aptarnauti asmenis nuotoliniu būdu ir užtikrinti gero administravimo principą. O pats gero administravimo principas užtikrina teisėtus ir atsakingus valstybės tarnautojo veiksmus ir sprendimus. Šis principas padeda kontroliuoti, kad būtų laikomasi įstatymų. Tiek nuotoliu būdu, tiek gyvai aptarnaujant iš esmės galioja tie patys principai, kurių reikia laikytis.

Apie gero administravimo principo užtikrinimą aptarnaujant asmenis nuotoliniu būdu įvairiais aspektais, kylančias problemas disertacijose ir monografijose, straipsniuose nagrinėjo Eglė Bilevičiūtė^{2,3}, Birutė Pranevičienė⁴, Saulius Pivoras⁵, Ernesta Visockytė⁶, Ulrich Stelkens⁷ Agnė Andrijauskaitė⁸ ir kiti mokslininkai.

Aptarnavimas nuotoliniu būdu buvo ypač svarbus pandemijos laikotarpiu, siekiant nenutraukti teismų darbo, ginant žmogaus teises, buvo pradėta organizuoti nuotoliniu būdu teismo posėdžius⁹. Sykiu ir dalis valstybės tarnautojų, darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartis, pradėjo dirbti ir aptarnauti asmenis nuotoliniu būdu. Nustatyta, kad nuotolinis posėdžių vykdymas gali būti naudingas ir ne karantino metu.

Geras administravimas yra administracinės teisės objektas, kuris atskleidžia

2 Eglė Bilevičiūtė, „E. teisingumo priemonių svarba užtikrinant administracinio proceso nepertraukiamumą COVID-19 pandemijos metu“, iš *Teisė ir COVID-19 pandemija*, Lyra Jakulevičienė, Regina Valutytė, Dovilė Sagatienė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022).

3 Eglė Bilevičiūtė ir Birutė Pranevičienė, „Nuotolinio administracinio proceso ypatumai“, iš *Administracinės teisės novelos. Liber Amicorum Algimantui Urmonui*, Eglė Bilevičiūtė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022).

4 *Ibid.*

5 Saulius Pivoras ir Ernesta Visockytė, „Viešojo valdymo koncepcijos ir jų taikymas tiriant valstybės tarnybos reformas“, *Viešojo politika ir administravimas* Nr. 10(1) (2011).

6 *Ibid.*

7 Ulrich Stelkens ir Agnė Andrijauskaitė, „Europos Tarybos kuriama pridėtinė vertė administracinei teisei: bendrų europinių gero administravimo nuostatų vystymas ir jų reikšmė Europos Tarybos valstybių narių nacionalinei teisei“, *Teisė* 104 (2017).

8 *Ibid.*

9 Bilevičiūtė ir Pranevičienė, *supra note*, 3: 1.

svarbą, bet palyginti gana siaurą viešojo valdymo aspektą¹⁰.

Eglė Bilevičiūtė ir Birutė Pranevičienė konstatuoja, kad nuotolinis posėdžių organizavimas tampa įprastu dalyku, fizinis bylos nagrinėjimas tampa vis mažiau privalomas, o ir teismai palankiai priima tai, jei bylos šalys posėdyje dalyvauja nuotoliniu būdu.¹¹

Problema – gero administravimo principo užtikrinimas aptarnaujant asmenis nuotoliniu būdu.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti gero administravimo principo svarbą ir jo užtikrinimą aptarnaujant asmenis nuotoliniu būdu.

Tyrimo objektas – gero administravimo principo užtikrinimas nuotoliniu būdu.

Uždaviniai: 1) išanalizuoti gero administravimo principo svarbą; 2) išnagrinėti gero administravimo principo užtikrinimą nuotoliu.

Atliekant mokslinį tyrimą taikyti šie **tyrimo metodai**: mokslinės literatūros analizė nagrinėjant Lietuvos teisės mokslininkų tyrimus, požiūrius, susijusius su gero administravimo principo užtikrinimo nuotoliniu būdu institutu. Dokumentų analizės metodu tirti teisės aktai, reglamentuojantys šio principo ypatumus. Kritiniu metodu buvo vertinami esminiai gero administravimo principo užtikrinimo probleminiai aspektai.

1. Gero administravimo principo samprata

Gero administravimo principą kitaip galima pavadinti atsakingo valdymo principu. Geras valdymas sąveikauja ne tik su valdžia, bet ir su žmonių gerove.

Manytina, kad valstybė turi prisidėti prie skurdo, nepritekliaus mažinimo, skatinti lygybę. Gera valdžia, viešojo administravimo subjektai, kiti subjektai turi priimti gerus sprendimus, susijusius su įvairiomis gyvenimo sritimis.

¹⁰ Pivoras ir Visockytė, *supra note*, 5: 1.

¹¹ Bilevičiūtė ir Pranevičienė, *supra note*, 3: 2.

Pats principo pavadinimas – gero administravimo principas – žymi, kad turi būti tinkamas administravimas. Jis apima gana platų lauką: pagarbą žmogaus teisėms, teisės normoms. Geras administravimas stiprina demokratiją, valdžios institucijų veiksmų ir sprendimų sąžiningumą, skaidrumą, efektyvumą viešajame administravime. Galima patyrinti labiau, ką reiškia sąžiningumas. Jis siejamas su šiuo principu: tai elgesys su asmenimis be jokios diskriminacijos ar šališkumo. Sprendimai turėtų pasižymėti objektyvumu ir teisėtumu. Skaidrumas reikštų, kad geras administravimas negali egzistuoti be skaidraus požiūrio, tai apima tiek administracines procedūras, tiek sprendimus. Geras administravimas negali egzistuoti ir be atsakomybės, jau nekalbant valstybės tarnautojų atsakomybę už padarytą žalą savo veiksmais – tarnautojai yra atsakingi už savo veiksmus ir sprendimus. Taip pat priežiūros, peržiūros institucijos turi laikytis šio principo ir jo mechanizmo, turi užtikrinti atsakingumą ir įstatymų laikymąsi. Efektyvumas taip pat aktualus šiam principui, nes svarbu optimaliai naudoti išteklius norint pasiekti norimų rezultatų. Tai gali apimti procedūrų supaprastinimą, biurokratinės mažinimą ir geriausios praktikos perėmimą iš užsienio. Be kita ko, visuomenė turi dalyvauti sprendimų priėmimo procesuose, kad priimti sprendimai atspindėtų tikrąją asmenų situaciją, jų pageidavimus. Teisėtumas gero administravimo sampratai taip pat daro įtaką, nes gero valdymo principas reiškia tai, kad turi būti laikomasi įstatymų, teisių ir pareigų. O žalos atlyginimo minėjimas šiame principo reiškia tai, kad, valstybės tarnautojui sukėlus žalą, asmuo turi teisę į sprendimų ginčijimą, skundų pateikimą, peržiūros procedūras, tai apima ir teismų instancijas, taip pat pačios žalos atlyginimą.

Gero administravimo principas yra pagrindinė valdymo ir viešojo administravimo sąvoka, pabrėžianti valdžios institucijų veiksmų ir sprendimų sąžiningumą, skaidrumą, atskaitomybę ir efektyvumą. Tai yra kertinis akmuo, dažniausiai įtvirtintas teisinėse sistemose ir administracinėje praktikoje.

2. Gero administravimo principo svarba viešajame administravime

Gero administravimo svarbą galima įžvelgti dar aštuntajame dešimtmetyje dėl Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijų. Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Demir ir Baykara* (pareiškimo Nr. 34503/97) yra išaiškinęs, kad galima remtis Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijomis, kurios padeda atskleisti ir konkretizuoti Europos Žmogaus Teisių Konvencijos nuostatas.

Gero administravimo principas įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnyje, taip pat Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartijos 41 straipsnyje. Viešojo administravimo įstatymo 1 straipsnis sudaro prezumpcijas įgyvendinti Konstitucijos nuostatą, kuri reiškia, kad valdžios įstaigos turi tarnauti žmonėms¹². Taigi, gero administravimo principas taip pat patvirtina ir užtikrina Konstitucinės nuostatos vykdymą.

Doktorantė E. A. Vitkutė yra nurodžiusi, kad gero administravimo principo atžvilgiu svarbu, kad viešojo administravimo subjektai vadovautųsi viešojo administravimo principais ir standartais. Būtinasis principų užtikrinimas asmenis aptarnaujant nuotoliniu būdu.

Pabrėžtina, kad Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo 3 straipsnyje numatytais principais yra grindžiamas geras viešasis administravimas, apie tai pasisakyta ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo administracinėje byloje Nr. A492-1978/2012. Tinkamas, atsakingas valdymas yra neatskiriamas nuo gero administravimo reikalavimų (Nr. I-7-552/2015)¹³. Tai įpareigoja valstybės institucijas, teismus, kvaziteismus užtikrinti šio principo veikimą ir nuotoliniu būdu, kai yra aptarnaujami asmenys.

Geras administravimas svarbus ir tuo, kad tai yra tam tikra etika – tarnybinė etika. Geras administravimas užtikrina ir didina tikimybę, kad priimtas viešojo

12 „Viešojo administravimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-07-09, Nr. 60-1945.

13 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika, taikant Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo normas“, pritarta LVATT 2016 m. birželio 1 d. pasitarime, p. 42.

administravimo subjekto sprendimas bus kokybiškesnis ir padės užtikrinti pasitikėjimą valdžia ir valdžios institucijomis¹⁴. Šis principas padeda užtikrinti, kad asmenų aptarnavimas nuotoliniu būdu būtų kokybiškas, kad būtų laikomasi visų principų. Būtina nuolat kurti pasitikėjimo vertus santykius su visuomene, skatinti teigiamą požiūrį į viešojo administravimo subjektus, kitas institucijas. Pasakyti, kad daug gyvenimo sričių priklauso nuo valdžios struktūrų, todėl asmenys tikisi kokybiškų paslaugų, teisingų, teisėtų sprendimų, o tai turi būti užtikrinama tiek gyvu bendravimu metu, tiek elektroninių ryšių priemonėmis¹⁵. Valdžios institucijoms, valstybės tarnautojams tai ypač aktualu, nes jie privalo paisyti moralės ir etikos¹⁶ – bendrauti dalykiškai, atlikti savo pareigas ir nuotoliniu būdu.

Viešojo administravimo įstatymo 3 straipsnyje numatyti teisės principai yra glaudžiai susiję su gero administravimo principu, nes geras administravimas neatsiejamas nuo teisėtumo, objektyvumo, nepiktnaudžiavimo valdžia, skaidrumo, efektyvumo, atsakomybės už priimtus sprendimus ir kitų principų¹⁷. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad geras administravimas turi būti taikomas visa apimtimi tiek nuotoliu, tiek gyvo aptarnavimo metu.

Remiantis teismų praktika gero administravimo principas užtikrina asmens teisę į pagrįstą tiek faktais, tiek teisės normomis teisėtą administracinį sprendimą (apie tai pasisakyta LVAT byloje Nr. A602-2112/2012). Taip pat atsakingo valdymo principas, be kita ko, susijęs su įpareigojimu elgtis nešališkai, rūpestingai ir atidžiai, padėti ir, jei reikia, imtis aktyvių veiksmų vykdant administracinę procedūrą¹⁸.

Yra daug administracinių bylų, kuriose nagrinėjama, kad viešojo administravimo subjektai nesilaikė gero viešojo administravimo principo, laiku nepranešė

14 Giedrė Mikalauskaitė, „Etikos valdymas Lietuvos valstybės tarnyboje“ (magistro baigiamasis darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2014), 79.

15 *Ibid.*

16 *Ibid.*

17 „Viešojo administravimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-07-09, Nr. 60-1945.

18 „Vilniaus apygardos administracinio teismo byla Nr. e12-1159-595/2020“, p. 5.

asmeniui apie tam tikrus būtinus veiksmus, todėl sukėlė žalą asmeniui.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo bylos Nr. A662-1641/2012 sprendimas atkreipė dėmesį į tai, kad viešojo administravimo subjektas nesilaikė šio principo nuostatų, todėl pareiškėjos veiksmai buvo nulemti įstaigos veiksmų, ir teismo buvo pripažinta, kad nuostatos svarbios termino atnaujinimui. Toks teismo sprendimas įrodo, kad nesvarbu, ar asmuo buvo aptarnaujamas nuotoliniu būdu ar gyvai, visi veiksmai, susiję su principu laikymusi, turi būti vykdomi nepriekaištingai, o vilkinimas, netinkamas veikimas yra nederami viešojo administravimo subjekto veiksmai.

LVAT byloje Nr. A756-686/2010 buvo pasisakyta: „Iš gero administravimo principo išplaukia, kad valstybės institucijos, priimdamos administracinius sprendimus (vykdydamos valdžios funkcijas), privalo dirbti rūpestingai ir atidžiai, veikti taip, kad administracinėje procedūroje būtų laikomasi visų teisės aktų nuostatų.“ Nepaisant to, ar ji vykdoma nuotoliu ar gyvai.

Minėtos bylos rodo, kad gero administravimo principas asmenims yra labai svarbus teisinėje sistemoje, nes tai įpareigoja atsakingus asmenis aptarnauti atsakingai ir kompetentingai nuotoliniu būdu.

3. Gero administravimo principo užtikrinimas aptarnaujant asmenis nuotoliniu būdu

Gero administravimo principas užtikrina, kad valstybės institucijos, priimdamos sprendimus, dirbtų rūpestingai ir atidžiai, veikėtų taip, kad administracinėje procedūroje būtų laikomasi visų teisės aktų nuostatų. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra pažymėjęs, kad termino administracinei paslaugai atlikti nesilaikymas nėra suderinamas su įstatymų viršenybės, teisėtų lūkesčių, teisinio tikrumo, teisinio saugumo ir gero administravimo principais tiek aptarnaujant gyvai, tiek nuotoliu (Nr. A525-2648/2013). Ši byla aktuali, nes terminų privaloma laikytis nepaisant to, ar administracinė paslauga suteikiama nuotoliu ar gyvai.

Nuotolis, galima sakyti, yra papildoma galimybė visus veiksmus atlikti patogiau ir greičiau. Pavyzdys gali būti kvaziteismų posėdžiai, kai asmenys gali prisijungti ir sudalyvauti savo posėdyje. Tačiau šiuo atveju kyla ir problemų, nes turi būti užtikrinami kiti techniniai reikalavimai, kyla asmens identifikavimo problemų ir pan., bet skubančiame pasaulyje tai yra svarbu, todėl nuotolinis aptarnavimas ateityje bus tik dar aktualesnis. Nors reikia pasakyti, kad iš esmės ir dabar jau visos valstybinės paslaugos gali būti atliekamos nuotoliniu būdu, prisijungiant prie savo asmeninės paskyros. Nuotolinis būdas pasitarnauja ir kitais aspektais, yra sutaupoma išteklių – pinigų, laiko ir kt.

Reikia paminėti, kad Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje yra įtvirtinta kiekvieno asmens teisė į gerą administravimą¹⁹. Tai reiškia, kad reikalai turi būti tvarkomi nešališkai, teisingai ir per kuo trumpesnę laiką, – tai įtvirtinta Pagrindinių teisių chartijos 41 straipsnio 1 dalyje: aptarnaujant asmenis tai turi būti užtikrinama tiek nuotoliniu būdu, tiek gyvai.

Akcentuotina, kad individualaus administracinio akto teisėtumas taip pat glaudžiai susijęs su principais ir būtinybe teisės normas taikyti ne mechaniškai, o užtikrinti, kad jų taikymas atlieptų visus principus ir aukštesnės galios aktus, – apie tai pasisakyta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo byloje Nr. A492-819/2014. Tai reiškia, kad, nepaisant nuotolinio aptarnavimo, asmens atžvilgiu priimtas individualus administracinis aktas turi atliepti visus principus. Neatsižvelgiant į tai, ar su asmeniu buvo bendrauta telefonu, įvertinti dokumentai ir situacija, individualus administracinis aktas turi būti teisėtas ir pagrįstas. Kaip, be kita ko, ir teismo, kvaziteismo priimti sprendimai, nuotolinio posėdžio metu turi būti užtikrinamas išsamus ir teisingas procesas.

Labai svarbu analizuojant nuotolinį aptarnavimą pabrėžti, kad pagal Viešojo administravimo įstatymo 14 straipsnio 6 dalį skundai, pateikti elektroniniu paštu,

¹⁹ „Vilniaus apygardos administracinio teismo byla Nr. eI2-1159-595/2020“, p. 6.

turi būti pasirašyti elektroniniu parašu²⁰. Atsakymai taip pat pateikiami elektroniniu paštu, *nebent* yra asmens pageidavimas skundus gauti paštu arba gyvai. Taip pat akcentuotina, kad atsakymas privalo būti pasirašytas viešojo administravimo subjekto vadovo ar įgalioto asmens saugiu elektroniniu parašu. Toks reikalavimas užtikrina teksto vientisumą ir nepakeičiamumą. Tai garantuoja, kad būtent tas asmuo pateikė skundą, prašymą. O įstaigos vadovo pasirašytas dokumentas užtikrina, kad tai yra teisėtas, pagrįstas atsakymas pagal kompetenciją.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas byloje Nr. A-492-1981-12 yra pasisakęs, kad svarbu atsižvelgti į įstaigai pavestas funkcijas, įvertinti valstybinę ir visuomeninę svarbą, todėl jos veiksmų teisėtumas negali būti vertinamas apsiribojant tik formaliu tam tikrų teisės aktuose numatytų veiksmų atlikimu, turi būti vertinama, ar ši įstaiga kiekvienu konkrečiu atveju atliko visus veiksmus, kurių reikia norint pasiekti įstatyme keliamus tikslus. Ši byla taip pat svarbi, nes kiekviena institucija, asmenis aptarnaudama nuotoliniu būdu, turi tinkami atlikti jai priklausančius veiksmus, teisėtai priimti administracinius aktus.

Valdžios institucijų sistema yra tokia, kad visos įstaigos turi priskirtas funkcijas, kompetenciją, kurių privalo laikytis (Nr. A520-2141/2013). O kiekvienas viešojo administravimo subjektas savo veiksmus ir sprendimus vykdo pagal teisės aktais nustatytas kompetencijos ribas²¹. Taigi, iš esmės šiuo metu visos valstybinės institucijos naudoja nuotolinį būdą – telefoną, kitas elektroninių ryšių priemones ir pan., todėl gero administravimo principas turi būti užtikrinamas pagal kompetenciją.

Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2007 m. rekomendacijoje Nr. CM/Rec(2007)7 valstybėms narėms buvo pasakyta, kad gero administravimo sąlyga

20 „Viešojo administravimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-07-09, Nr. 60-1945.

21 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika, taikant Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo normas“, pritarta LVATT 2016 m. birželio 1 d. pasitarime, p. 52.

laikomas viešojo administravimo subjektų padarytos žalos atlyginimas²². Pasakytina, kad privalo būti ginami asmenys, kurie patyrė žalą dėl neteisėtų sprendimų ar viešojo administravimo pareigūnų neatsargumo²³. Tai apima ir nuotoliniu būdu sukeltą žalą.

Kitas svarbus aspektas asmenį aptarnaujant nuotoliniu būdu yra asmens duomenų apsauga. Yra atvejų, kai vienas asmuo yra aptarnaujamas gyvai, o kitas asmuo tuo pačiu metu aptarnaujamas telefonu, yra minimi įvairūs asmens duomenys girdint pašaliniam asmeniui. Toks nuotolinis aptarnavimas yra negalimas, jis neatitinka gero administravimo principo, kitų svarbių principų. Akivaizdu, kad tokie valstybės tarnautojo ar darbuotojo, dirbančio pagal darbo sutartį, veiksmai turėtų būti tinkamai įvertinti. Tokie pavyzdžiai parodo, kad viešojo administravimo subjektai turi būti kontroliuojami teismų, kad būtų atliekami teisėti veiksmai ir priimami sprendimai. Tokie atvejai negali būti toleruoti.

Visa proporcingumo principo taikymo grandinė turi susidaryti nuo pirmo priimto sprendimo iki paskutinių teismo instancijų, tokiu pagrindu bus užtikrintas principo įgyvendinimas, kuris sudaro gero administravimo plėtrą²⁴.

Reikia akcentuoti, kad teisinio reguliavimo spragas galima užpildyti tik teisėkūros būdu, tada tektų konstatuoti, kad teismai, spręsdami bylas, taiko ne teisę, pirmiausia aukščiausiąją teisę – Konstituciją, o tik įstatymą²⁵. Tokiu atveju reikėtų paminėti, kad teismai nevykdo teisingumą pagal teisę, o tik formaliai taiko teisės aktus²⁶. Tokiu pagrindu atsiranda žala, nes tam tikri santykiai yra nereguliuoti teisiškai ar nepakankamai²⁷. Nuotolinio aptarnavimo klausimas taip pat turi

22 Ugnė Gailiūnienė, „Atsakomybė už viešojo administravimo subjektų asmenims padarytą žalą Lietuvoje“, (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013), 136.

23 *Ibid.*

24 Aušra Kargaudienė, „Proporcingumo principas administracinėje teisėje (Taikymo praktika Lietuvos teismuose)“, *Jurisprudencija* 78(70) (2005): 8.

25 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas“, pritarta LVATT 2012 m. rugsėjo 19 d. pasitarime, p. 560.

26 *Ibid.*

27 *Ibid.*

nemažai spragų, todėl būtina teismų kontrolė siekiant apsaugoti žmogaus teises.

Iš esmės teismai, sprendami viešojo administravimo subjektų veiksmų, sprendimų teisėtumą, užsiima ir jos kontrole. Būtina užtikrinti, kad nebūtų daroma žala žmogaus teisėms aptarnaujant asmenis nuotoliu. Valstybės tarnautojas turi pareigas ir jas privalo atlikti kokybiškai, laikytis įstatymų, principų siekdamas teisėtai elgtis ir priimti teisėtus sprendimus ar kitus teisės aktus.

Išvados

Gero administravimo principo laikymasis yra svarbus siekiant kokybiškai aptarnauti asmenis nuotoliniu būdu. Tai įpareigoja viešojo administravimo subjektus elgtis tinkamai ir asmenis aptarnaujant nuotoliniu būdu laikytis visų privalomų principų.

Teismai turi užtikrinti viešojo administravimo subjektų kontrolę, nes valstybės tarnautojai privalo laikytis gero administravimo principo, kitų principų ir įstatymų. Aptarnaujant asmenis nuotoliniu būdu turi būti užtikrinamas gero administravimo principas.

Rekomenduojama toliau užtikrinti gero administravimo principo laikymąsi, jo kontrolę, taip pat kontroliuoti valstybės tarnautojus, kad, tiek aptarnaujant nuotoliniu būdu, tiek gyvai, būtų laikomasi sąžiningo, teisingo, kvalifikuoto aptarnavimo atsižvelgiant į asmens poreikius ginant žmogaus teises.

ENSURING THE PRINCIPLE OF GOOD ADMINISTRATION WHEN SERVING PERSONS AT A DISTANCE

Agnė Paluckaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The primary aim of the principle of good administration is to ensure that public institutions are dedicated to serving the populace. This principle is codified in Article 5, Part 3 of the Constitution of the Republic of Lithuania and is considered a fundamental tenet of the legal framework. Notably, this principle is recognized not only in the Lithuanian Constitution, but also in Article 41 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. Its significance extends to guaranteeing individuals the right to contest decisions, actions, or failures to act by public administration entities. Additionally, it mandates the high-quality, fair, rational, and unbiased processing of requests and grievances from individuals, thereby safeguarding human rights.

Keywords: principle of good administration; public service; human rights; administrative process.

ATRANKOS Į VALSTYBĖS TARNYBĄ SKAITMENIZAVIMO PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

Žygimantas Radzevičius

E. paštas zyradzevic@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Straipsnio kuratorė prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E. paštas eglek@mruni.eu

Santrauka. Šiuolaikinėje visuomenėje, pasaulyje, kuriame sparčiai vystosi technologijos, valstybės tarnybos modernizacija ir skaitmenizavimas tampa ne tik būtinybe, bet ir lemiamu veiksnio efektyviam viešajam valdymui. Lietuva, kaip Europos Sąjungos narė, aktyviai siekia prisitaikyti prie šių pokyčių, o viena svarbiausių sričių, kurioje skaitmenizavimas gali žymiai paveikti valstybės veiklą, yra atranka į valstybės tarnybą. Tradiciškai valstybės tarnybos atranka dažnai grindžiama popieriniais dokumentais, ilgu biurokratiiniu procesu ir ribotu pasirinkimo kriterijų skaičiumi. Tokia sistema ne tik atrodo neproporcingai sudėtinga ir reikalauja laiko, bet ir kelia iššūkių skaidrumui ir objektyvumui. Šiuo metu aktualu išgirsti piliečių poreikius pasitelkiant skaitmenines priemones ir šią sritį pertvarkyti taip, kad atranka taptų ne tik efektyvesnė, bet ir teisingesnė. Šiame straipsnyje nagrinėjamos atrankos į valstybės tarnybą skaitmenizavimo perspektyvos Lietuvoje, įžvelgiant galimus pranašumus, iššūkius ir efektyvių sprendimų galimybes.

Reikšminiai žodžiai: skaitmenizavimas; dirbtinis intelektas; asmens duomenys; duomenų apsauga; automatizavimas.

IVADAS

Šiame straipsnyje valstybės tarnyba suprantama kaip valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose pareigas einančių asmenų profesinė veikla, kuria atliekamos viešojo administravimo funkcijos ir (arba) padedama valstybės ar vietos valdžią įgyvendinantiems asmenims atlikti jiems nustatytas funkcijas, išskyrus ūkinio ir (ar) techninio pobūdžio funkcijas¹. Be kita ko, teisine prasme valstybės tarnyba – tai teisės normų, reglamentuojančių santykius, atsirandančius valstybės tarnyboje, visuma, pavyzdžiui: LR valstybės tarnybos įstatymas, LR vidaus tarnybos statuto pakeitimo įstatymas. Bendrąja prasme – tai valstybės tarnautojai ir jų veikla įgyvendinant jiems pavestas funkcijas ir valstybės politikų priimtus sprendimus. Pabrėžtina tai, kad valstybinėse įstaigose gali dirbti ir asmenys, dirbantys pagal darbo sutartis, tačiau jų atskirtis nuo valstybės tarnautojų išryškėja teisiniame lygmenyje, būtent, valstybės tarnautojų darbo santykius reglamentuoja jau anksčiau minėti teisės aktai – LR valstybės tarnybos įstatymas, LR vidaus tarnybos statuto pakeitimo įstatymas. O darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį, darbo santykius reglamentuoja Darbo kodeksas, t. y. viena pagrindinių atskirčių. Todėl šiame straipsnyje analizuojami valstybės tarnautojų atrankos aspektai, į šią sąvoką neįtraukiant darbuotojų, dirbančių pagal darbo sutartį.

Globaliame pasaulyje, kurį lemia technologijų pažanga ir sparčiai kintančios socialinės bei ekonominės sąlygos, valstybės tarnybos skaitmenizavimas tampa ne tik modernizacijos simboliu, bet ir būtinybe užtikrinti viešojo sektoriaus efektyvumą ir piliečių pasitikėjimą valdžia. Lietuvos valstybės tarnybos skaitmenizavimas įgauna ypatingą reikšmę siekiant prisitaikyti prie šiuolaikinių iššūkių ir užtikrinti sklandų valdymą. Skaitmenizuojant įsidarbinimo procesą, gali kilti įvairių teisinių ir etinių iššūkių. Pavyzdžiui, gali kilti klausimų dėl duomenų apsaugos, privatumo, diskriminacijos ir teisingumo. Svarbu, kad šie iššūkiai būtų

1 „Apie valstybės tarnybą“, portalas.vtd.lt, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://portalas.vtd.lt/lt/apie-valstybes-tarnyba-857.html>.

tinkamai identifikuoti ir sprendžiami siekiant užtikrinti, kad skaitmeninė transformacija būtų naudinga visiems suinteresuotiesiems subjektams.

Duomenų apsauga ir privatumas yra pagrindiniai iššūkiai, su kuriais susiduriama skaitmenizuojant įsidarbinimo procesą. Darbdaviams reikia rinkti ir tvarkyti didelius kiekius asmeninių duomenų: gyvenimo aprašymus, motyvacinius laiškus, rekomendacijas, interviu užrašus ir kt. Be kita ko, daug darbdavių naudoja skaitmenines technologijas – dirbtinį intelektą (toliau – DI), kad automatizuotų tam tikrus įdarbinimo proceso aspektus, pvz., gyvenimo aprašymų atranką ar interviu atlikimą ir kt.² Tačiau šios technologijos gali sukelti privatumo problemų, nes darbdaviai gali gauti prieigą prie konfidencialios informacijos ar net atskleisti asmens duomenis be darbuotojo sutikimo.

Diskriminacija ir teisingumas taip pat yra svarbūs iššūkiai. Nors skaitmeninės technologijos gali padėti efektyviau atrinkti kandidatus, jos taip pat gali sukelti diskriminaciją. Pavyzdžiui, DI, mokomas naudojant nepakankamai įvairių duomenų bazę, gali sukurti diskriminacinę atrankos sistemą, kuri neigiamai veikia tam tikras grupes. Be to, skaitmeninės technologijos gali sukelti teisingumo problemų, nes technologijos darbdaviams gali sudaryti sąlygas nepagrįstai vertinti kandidatus remiantis jų asmeniniais duomenimis, o ne jų gebėjimais ar patirtimi. Todėl, norint skaitmenizuoti atrankos procesus Lietuvoje į valstybės tarnybą, reikia daug išteklių, sunkaus ir kruopštaus informacinių technologijų inžinierių darbo ir teisės aktų analizės profesionaliems teisininkams, siekiant juos pritaikyti virtualioje – skaitmenizuotoje – erdvėje.

Galų gale, skaitmenizuojant įsidarbinimo procesą, svarbu, kad visi suinteresuotieji subjektai – darbdaviai, darbuotojai, reguliavimo institucijos ir visuomenė – bendradarbiautų siekdami užtikrinti, kad šis procesas būtų teisingas, etiškas ir naudingas visiems. Tai reiškia, kad reikia nuolat stebėti ir vertinti skaitmeninės

2 „Kaip dirbtinis intelektas paveiks darbo atrankos procesus: viskas vyks daug greičiau ir efektyviau“, cblgroup.com, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d, <https://www.cblgroup.com/lt/media/press-releases/2023/ai-employment/>.

transformacijos poveikį, taip pat nuolat tobulinti politikas ir praktikas, siekiant užtikrinti, kad jos atitiktų teisinius ir etinius standartus. Be to, reikia skatinti dialogą ir diskusijas apie šiuos iššūkius siekiant užtikrinti, kad visi suinteresuotieji subjektai galėtų dalyvauti sprendimų priėmimo procese ir formuoti skaitmeninės transformacijos ateitį.

Šio mokslinio straipsnio tikslas yra išanalizuoti skaitmenizavimo įtaką valstybės tarnybos atrankos procesui Lietuvoje, identifikuoti pagrindinius iššūkius ir pasiūlyti integruotus sprendimus. Norima suprasti, kaip skaitmenizavimas gali pagerinti atrankos efektyvumą, ką tai reiškia piliečiams ir kaip valstybė gali skatinti šį procesą užtikrindama visuomenės pasitikėjimą. Sprendžiant šią problemą svarbu atsižvelgti į visų suinteresuotųjų šalių poreikius ir sukurti integruotą modelį, atitinkantį šiuolaikinius viešojo sektoriaus iššūkius.

Siekiant paminėto tyrimo tikslo keliami šie uždaviniai: 1) aptarti atrankos skaitmenizavimo Lietuvos valstybės tarnyboje teorinius aspektus; 2) įvertinti pranašumus ir galimybes skaitmenizuojant atrankos procesą Lietuvoje; 3) išanalizuoti integruotas priemones ir sprendimus skaitmenizuojant atrankos procesus.

Tyrimo tikslui pasiekti buvo pasitelkti keli socialinių mokslų tyrimams būdingi metodai: dokumentų analizė, teismo praktikos analizė, lyginamasis metodas.

1. Atrankos skaitmenizavimas Lietuvos valstybės tarnyboje: teoriniai aspektai

Skaitmeninė transformacija yra procesas, kuris gali padidinti efektyvumą, sumažinti biurokratiją ir pagerinti darbuotojų patirtį įsidarbinimo procese³. Šis procesas yra itin svarbus šiuolaikinėje darbo rinkoje, kurioje konkurencija tarp darbdavių yra didelė, o darbuotojai ieško patogesnių ir efektyvesnių būdų pateikti savo kandidatūrą.

Skaitmeninė transformacija leidžia automatizuoti daug procesų, kurie anksčiau

3 „Skaitmeninė transformacija: ES strategija“, europarleuropa.eu, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://www.euro-parl.europa.eu/topics/lt/article/20210414STO02010/skaitmenine-transformacija-es-strategija>.

buvo atliekami rankiniu būdu. Tai reiškia, kad darbuotojai gali skirti daugiau laiko savo pagrindinėms pareigoms, o ne užsiimti rutininiais administraciniais darbais. Be to, automatizacija taip pat leidžia sutaupyti organizacijos išteklius, kurie galėtų būti panaudoti kitose srityse⁴. Galiausiai, skaitmeninė transformacija suteikia galimybę kandidatams lengviau ir greičiau pateikti savo paraiškas ir gauti atsiliepimus. Tai reiškia, kad kandidatai gali greičiau sužinoti apie savo paraiškos būklę, o darbdaviai gali greičiau atrinkti tinkamus kandidatus.

Visa tai rodo, kad skaitmeninė transformacija yra ne tik būtina, bet ir naudinga tiek darbdaviams, tiek darbuotojams. Ji padeda efektyviau valdyti įsidarbinimo procesą, suteikia daugiau laisvės darbuotojams ir leidžia darbdaviams geriau suprasti savo darbuotojų poreikius ir lūkesčius. Taigi, skaitmeninė transformacija yra būtina siekiant modernizuoti įsidarbinimo procesą ir padaryti jį patogesnį visiems jo dalyviams.

1.1. Nuotolinės darbo atrankos į Lietuvos valstybės tarnybą principai ir jų užtikrinimas

Nuotolinė darbo atranka yra vienas iš būdų skaitmenizuoti įsidarbinimo procesą. Tai leidžia darbdaviams atlikti atranką nepriklausomai nuo kandidatų geografinės padėties, taip pat suteikia galimybę efektyviau ir greičiau atlikti atrankos procesą. Tačiau nuotolinė darbo atranka kelia tam tikrų iššūkių – konfidencialumo ir duomenų apsaugos užtikrinimo, taip pat objektyvumo ir teisingumo principų laikymosi.

Nuotolinė darbo atranka yra itin naudinga tiek darbdaviams, tiek darbuotojams. Darbdaviams tai suteikia galimybę pasiekti platesnį kandidatų ratą, o darbuotojams – galimybę veiksmus atlikti nuotoliniu būdu, kas buvo ypač svarbu pandemijos metu. Be to, nuotolinė darbo atranka gali sumažinti įdarbinimo

⁴ „Skaitmeninė transformacija įmonėje arba ką daryti, kai veiklos metodai per metus pasensta septyneriais“, *Verslo žinios*, 2021 m. rugpjūčio 16 d., <https://www.vz.lt/verslo-valdymas/2021/08/16/skaitmenine-transformacija-imonėje-arba-ka-daryti-kai-veiklos-metodai-per-metus-pasensta-septyneriais>.

proceso trukmę, nes nereikia laukti fizinio kontakto, kol kandidatas atvyks į pokalbį. Galima sakyti, kad atrankos proceso į laisvas valstybės tarnybos pareigas modernizavimo, t. y. skaitmenizacijos, pamatus padėjo pandemija. Būtent šiuo laikotarpiu buvo itin griežtai reguliuojamas asmenų tarpusavio kontaktas, dėl kurio kandidatų į laisvas valstybės tarnybos pareigas užimti ir darbdavių bendravimas persikėlė į elektroninę erdvę. Pandemijos kontekste sprendimai buvo priverstiniai ir skuboti, tačiau teisiniai ir etiniai kandidatų principai nebuvo pažeisti. Nors skaitmenizacija apėmė nedidelę dalį atrankos procese, tačiau ji buvo efektyvi, veiksminga ir aiškiai išdėstyta, t. y. šiuo laikotarpiu interviu arba pokalbis tarp potencialaus darbuotojo ir darbdavio organizacijos buvo perkelti į vaizdo konferencijas ar kitokias nekontaktinės išraiškos priemonės, tačiau tai buvo žingsnis į priekį žvelgiant į atrankos modernizavimo ir skaitmenizavimo galimybes bei perspektyvas.

Be kita ko, nuotolinė darbo atranka taip pat kelia tam tikrų iššūkių. Vienas iš jų – konfidencialumo ir duomenų apsaugos užtikrinimas, kurie griežtai reglamentuojami bendrajame duomenų apsaugos reglamente. Jame nurodoma, kad kiekvienas asmuo turi teisę į savo asmens duomenų apsaugą, o asmens duomenys yra bet kokia informacija, susijusi su gyvu asmeniu, kurio tapatybė yra nustatyta arba gali būti nustatyta⁵. Be BDAR, Lietuvoje ypatingos reikšmės asmens duomenų apsaugai turi ir Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, kuriame griežtai reglamentuojama asmens duomenų apsauga, duomenų tvarkymo ypatumai bei šių apsaugą užtikrinančios ir prižiūrinčios institucijos⁶. Be to, darbdaviams reikia užtikrinti, kad jie laikytųsi objektyvumo ir teisingumo principų. Tai reiškia, kad jie turi užtikrinti, kad visi kandidatai būtų vertinami pagal tuos pačius kriterijus ir kad jie neturėtų jokių išankstinių nuostatų.

5 „Europos parlamento ir tarybos reglamentas (ES) 2016/679“ (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas), eur.lex.europa.eu, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>.

6 „Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-07-03, Nr. 63-1479.

Norint įveikti šiuos iššūkius, politikos formuotojai turėtų imtis tam tikrų veiksmų. Pirmiausia, jie turėtų sukurti aiškias gaires, kaip atlikti nuotolinę darbo atranką. Šios gairės turėtų apimti visus aspektus – nuo to, kaip atlikti pokalbį per vaizdo konferenciją, iki to, kaip saugoti kandidatų asmeninę informaciją. Nors BDAR ir LR asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas ir numato, kokia turėtų būti apsauga ir kontrolė, tačiau tai užtikrinti elektroninėje erdvėje yra iššūkis ne tik teisine, tačiau ir informacinių technologijų bei jų pritaikymo prasme. Be to, valstybės tarnyba turėtų mokyti savo darbuotojus, kaip atlikti nuotolinę darbo atranką ir užtikrinti, kad jie laikytųsi visų atitinkamų teisės aktų. Taip pat valstybės tarnyba turėtų investuoti į atitinkamas technologijas, kurios padėtų atlikti nuotolinę darbo atranką. Tai gali apimti įvairias platformas, kurios leidžia atlikti vaizdo pokalbius, taip pat įrankius, kurie padeda saugoti asmeninę kandidatų informaciją. Galiausiai, valstybės tarnyba turėtų nuolat stebėti ir vertinti nuotolinės darbo atrankos procesą. Tai reiškia, kad ji turėtų reguliariai atlikti nuotolinės darbo atrankos auditą, kad galėtų nustatyti galimas problemas ir jas išspręsti.

Pabrėžtina, kad nuo 2024 m. sausio 3 d. LR Vyriausybė priėmė nutarimą dėl naujos redakcijos priėmimo į valstybės tarnautojo pareigas organizavimo tvarkos aprašą „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo įgyvendinimo“. Jame nurodoma, kad konkursus į karjeros valstybės tarnautojo pareigas įstaigos gali pavesti organizuoti Viešojo valdymo agentūrai arba organizuoti pačios⁷. Savo ruožtu Viešojo valdymo agentūra ir įstaigos skelbia su pretendentų į valstybės tarnautojo pareigas pritraukimu susijusią informaciją agentūros ir (ar) įstaigos interneto svetainėje⁸ ir taip kandidatavimas į valstybės tarnybą vyksta elektroninėje erdvėje. Prašymai į konkursą teikiami per vartotojo paskyrą atrankos

7 „Valstybės tarnautojų atranka“, portalas.vtd.lt, žiūrėta 2024 gegužės 1 d., <https://portalas.vtd.lt/lt/text/tekstai/visuomenei/valstybes-tarnautoju-atranka/centralizuota-2019/centralizuota-valstybes-tarnautoju-atranka-906.html>.

8 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2024 m. sausio 3 d. nutarimas Nr. 9 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2018 m. lapkričio 28 d. nutarimo Nr. 1176 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo įgyvendinimo“ pakeitimo““, TAR, 2024-01-04, Nr. 112.

modulio svetainėje adresu www.testavimas.vtd.lt. Taigi, perkėlus kandidatavimą į valstybės tarnybą į elektroninę erdvę, galima sakyti, kad buvo žengtas žingsnis į priekį kalbant apie atrankos į valstybės tarnybą skaitmenizavimą. Be kita ko, perspektyvos buvo sustiprintos ne tik įstatymų projektais, tačiau materializavosi ir atgulė elektroninėje erdvėje kaip gyvas ir veikiantis produktas. Tai rodo, kad teisinis reglamentavimas prisitaiko ir tampa vis palankesnis skaitmenizavimui.

Vis dėlto, nepaisant iššūkių, naujovių ar vis besikeičiančių teisės aktų, nuotolinė darbo atranka gali būti naudinga tiek darbdaviams, tiek darbuotojams. Ji gali padėti modernizuoti įdarbinimo procesą ir padaryti jį efektyvesnį. Taigi, svarbu, kad Lietuvos valstybės tarnyba imtųsi veiksmų, kad užtikrintų nuotolinės darbo atrankos principų laikymąsi.

2. Pranašumai ir galimybės skaitmenizuojant atrankos procesą

Skaitmenizacija atrankos procese yra neabejotinai naudinga. Ji ne tik padeda efektyviau atlikti atranką, bet ir suteikia daug kitų pranašumų. Skaitmeninės technologijos, tokios kaip dirbtinis intelektas ir mašininis mokymasis, leidžia automatiškai analizuoti didelius duomenų kiekius ir greitai identifikuoti tinkamus kandidatus. Tai sutaupo laiko ir padeda organizacijoms greitai priimti sprendimus. Be to, skaitmenizacija mažina klaidų tikimybę. Automatizuoti procesai sumažina žmogaus klaidų galimybę, o tai padidina atrankos proceso patikimumą. Tai ypač svarbu, nes klaidos atrankos procese gali sukelti rimtų problemų, tokių kaip netinkamų kandidatų atranka arba talentingų kandidatų praleidimas. Būtent tokių atvejų pasitaikė ir teismų praktikoje, pavyzdžiui, 2018 m. Vilniaus apygardos administracinio teismo teisėjų kolegija nagrinėjo bylą, kurioje pareiškėjas A. J. kreipėsi į teismą dėl to, jog pateikė dokumentus dalyvauti konkurse dėl Viešųjų pirkimų tarnybos Teisės skyriaus vedėjo pareigų, be kita ko, pateikė ir specialiuosius reikalavimus atitinkantį dokumentą patvirtinantį jo atitikimą nurodytiems specialiesiems reikalavimams, tačiau atrankos dieną asmeniui buvo

nurodyta, kad A. J. pateiktas dokumentas, kuriuo įrodomi jo gabumai dėl atitikties specialiesiems atrankos reikalavimams, negalioja (dėl pasibaigusio dokumento termino / galiojimo), todėl asmuo, norintis pretenduoti į aukščiau nurodytas pareigas, prarado galimybę dalyvauti atrankos procese, nors byloje pabrėžta, kad A. J. prieš atranką, po dokumentų pateikimo buvo informuotas tik dėl to, jog yra tinkamas kandidatas į nurodytas pareigas⁹. Nagrinėjamu atveju asmuo pateikė visus reikiamus dokumentus ir buvo informuotas, kad yra tinkamas kandidatas užimti nurodytas pareigas, nors akivaizdu, kad vienas iš pateiktų dokumentų buvo nebegaliojantis. Tokia aplinkybių seka rodo, kad už dokumentų priėmimą atsakingas darbuotojas neįsigilino į pateiktus dokumentus ir nurodė kandidatui klaidingą informaciją, po to kandidatas nebeturėjo laiko pateikti tinkamą dokumentą. Žinoma, atrankos į valstybės tarnybą skaitmenizavimo kontekste manytina, kad žmogaus klaida ar neatidumas galėjo paveikti vėlesnius teisinius procesus. Kai kalbama apie skaitmenizavimą, tokių nesusipratimų tikimybė galėtų būti minimizuota ar net eliminuota, kadangi skaitmenizavimas ir DI pasitelkimas leistų patikrinti bendrą dokumentų tinkamumą ir kandidatas galėtų būti informuotas, kad tam tikri pateikti dokumentai negalioja, tad po to asmuo, pretenduojantis į valstybės tarnybą, turėtų pakankamai laiko pateikti tinkamus, galiojančius dokumentus.

Teigtina, kad skaitmenizacija padidina atrankos proceso skaidrumą. Visi atrankos etapai yra dokumentuojami ir lengvai stebimi, o tai padidina pasitikėjimą atrankos procesu. Tai ypač svarbu, nes skaidrumas yra vienas iš pagrindinių veiksnių, lemiančių kandidatų pasitikėjimą organizacija. Panaši situacija pasitaike ir teismų praktikoje, kai 2016 m. Kauno apygardos administracinis teismas nagrinėjo bylą, kurios esmė – pareiškėja G. Š. pateikė skundą dėl Kauno AVPK viršininko ginčijamo 2016-05-16 teikimo. Vyko konkursas į Kauno AVPK Kelių

9 „Vilniaus apygardos administracinio teismo 2018 m. spalio 18 d. sprendimas byloje Nr. I-3739-535/2018“, eTeismai, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://eteismai.lt/byla/13134805147268/I-3739-535/2018?word=atranka%20%C4%AF%20valstyb%C4%97s%20tarnyb%C4%85>.

policijos valdybos Tarnybos organizavimo skyriaus viršininko pareigybę. Konkursą laimėjo G. Š., tačiau N. K. apskundė atrankos komisijos sprendimą. Tada paaiškėjo, kad atrankos komisija buvo sudaryta pažeidžiant 2016-01-11 Vidaus reikalų ministro įsakymu Nr. 1V-13 patvirtintų Vidaus tarnybos sistemos pareigūnų tarnybos organizavimo taisyklių 29 punktą –pažeistas reikalavimas sudaryti komisiją ne vėliau kaip prieš tris darbo dienas iki atrankos komisijos posėdžio dienos¹⁰. Ši paprasta ir elementari praktika rodo, kad neretai pasitaiko atvejų, kai atrankos valstybės tarnybos pareigoms užimti neįvyksta dėl formalių ir elementarių žmogiškųjų klaidų, kurių išvengimo galimybė padidėtų skaitmenizavus tokio pobūdžio atrankos procesus.

Tačiau skaitmenizacijos pranašumai atrankos procese dar nesibaigia. Ji taip pat padeda sumažinti atrankos proceso išlaidas, nes automatizuoti procesai dažnai yra pigesni nei tradiciniai, žmogaus atlikti procesai. Be to, skaitmenizacija gali padidinti atrankos proceso greitį, nes duomenų analizė ir sprendimų priėmimas gali būti atliekami beveik realiu laiku. Dar vienas svarbus skaitmenizacijos pranašumas yra galimybė nuolat tobulinti atrankos procesą. Naudodamos duomenų analizę organizacijos gali nuolat stebėti atrankos proceso rezultatus ir tobulinti jį remdamosi gautais duomenimis. Tai reiškia, kad atrankos procesas gali tapti vis efektyvesnis.

Vis dėlto, nepaisant visų šių pranašumų, svarbu paminėti, kad skaitmenizacija nėra panacėja. Ji turi ir tam tikrų trūkumų, tokių kaip privatumo rizika arba poreikis investuoti į naujas technologijas. Tačiau, atsižvelgus į visus privalumus, skaitmenizacija atrankos procese yra neabejotinai verta svarstymo.

2.1. Skaitmeninės technologijos ir jų poveikis atrankos procesui

Skaitmeninės technologijos, kurios sparčiai transformuoja visus gyvenimo

¹⁰ „Kauno apygardos administracinio teismo 2016 m. lapkričio 29 d. sprendimas byloje Nr. EI-3311-644/2016“, eTeismai, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d, <https://eteismai.lt/byla/199896776155735/ei-3311-644/2016?word=atrankos%20%C4%AF%20valstyb%C4%97s%20tarnyb%C4%85>.

aspektus, yra ypač akivaizdžios darbo rinkoje ir atrankos procesuose. Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, organizacijos vis dažniau pasitelkia skaitmenines technologijas siekdamos padidinti atrankos proceso efektyvumą ir skaidrumą. Šios technologijos suteikia galimybę įmonėms greitai ir efektyviai atrasti tinkamus kandidatus, taip pat automatiškai analizuoti didelius duomenų kiekius, pavyzdžiui, CV ar motyvacinio laiško informaciją. Tačiau kartu su šiomis naujomis galimybėmis atsiranda ir naujų iššūkių, tokių kaip duomenų saugumas ir teisingumas atrankos procese.

Skaitmeninės technologijos leidžia organizacijoms sutaupyti laiko ir resursų. Be to, jos gali naudoti dirbtinio intelekto algoritmus, kurie gali analizuoti ir interpretuoti duomenis, tokius kaip kandidatų socialinės medijos profiliai, siekiant gauti daugiau žinių apie kandidatą. Tačiau, nepaisant šių pranašumų, skaitmeninės technologijos taip pat kelia naujų iššūkių. Vienas iš jų – duomenų saugumas. Organizacijos turi užtikrinti, kad jų naudojamos sistemos yra saugios ir kad jos laikosi visų atitinkamų duomenų apsaugos teisės aktų. Be to, yra ir etinių klausimų, susijusių su duomenų naudojimu atrankos procese, ypač kai naudojami dirbtinio intelekto algoritmai.

Kitas iššūkis yra teisingumas atrankos procese. Liubov Lavrinovič moksliniame darbe nurodė: „Rekomenduojama, siekiant išvengti subjektyvios, už žmogiškųjų išteklių paiešką ir atranką atsakingo darbuotojo nuomonės, parenkant žmogiškųjų išteklių skaitmeninės paieškos ir / arba atrankos metodą, būdą, priemones prieš parenkant metodą, būdą, priemonę, nustatyti metodo būdo, priemonės ekonominį naudingumą“¹¹, todėl tikėtina, kad skaitmeninės technologijos gali padėti sumažinti subjektyvumą, tačiau sykiu gali atsirasti ir naujų diskriminacijos formų. Pavyzdžiui, jei dirbtinio intelekto algoritmas yra mokomas naudojant nesubalansuotą duomenų rinkinį, jis gali sukurti neteisingus modelius, kurie gali

11 Liubov Lavrinovič, „Žmogiškųjų išteklių skaitmeninės paieškos ir atrankos vertinimas (Lietuvos atvejis)“ (magistro baigiamasis darbas, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2022). <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:117206419/datastreams/MAIN/content>.

diskriminuoti tam tikras grupes. Todėl, nors skaitmeninės technologijos gali padidinti atrankos proceso efektyvumą ir skaidrumą, svarbu atidžiai stebėti jų naudojimą ir nuolat vertinti jų poveikį. Tai reiškia, kad organizacijos turi investuoti į mokymus ir išteklius, kad galėtų tinkamai naudoti šias technologijas ir užtikrinti, kad jų naudojimas būtų teisingas ir etiškas.

3. Integruotos priemonės ir sprendimai

Skaitmeninės technologijos ir jų taikymas nuotolinėje atrankoje yra svarbus klausimas, kuris yra reglamentuotas tiek Lietuvos, tiek Europos Sąjungos teisės aktuose. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. lapkričio 17 d. nutarimu patvirtinta Valstybės skaitmeninės plėtros 2021–2030 m. programa, kurioje pabrėžiama, kad skaitmeninės technologijos turi būti prieinamos visiems ir naudojamos efektyviai ir saugiai. Be to, šioje programoje numatoma stiprinti visuomenės skaitmeninę kompetenciją ir skatinti inovacijų plėtrą¹². Europos Sąjungos lygmeniu 2021 m. birželio 10 d. priimtas Reglamentas (ES) 2021/694, kuriuo įsteigta „Digital Europe“ programa, taip pat pabrėžia skaitmeninių technologijų svarbą. Ši programa skirta skatinti skaitmeninių technologijų plėtrą ir naudojimą versle, visuomenėje ir viešajame sektoriuje¹³. Be to, 2022 m. sausio 1 d. priimtas sprendimas (ES) 2022/2481, kuriuo įsteigta 2030 m. skaitmeninio dešimtmečio politikos programa, kurioje numatyti aiškūs ir pamatuojami tikslai skaitmeniniam pokyčiui ES iki 2030 m.¹⁴. Vis dėlto, nepaisant skaitmeninių technologijų teikiamų pranašumų, svarbu atsižvelgti į kai kuriuos iššūkius. Pavyzdžiui, reikia užtikrinti duomenų saugumą ir privatumą, taip pat svarbu, kad skaitmeninės priemonės

12 „Lithuanian – State Digitisation Development Programme 2021 – 2023“, digital-skills-jobs.europa.eu, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://digital-skills-jobs.europa.eu/en/actions/national-initiatives/national-strategies/lithuania-state-digitisation-development-programme/>.

13 „Regulation (EU) 2021/694 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the Digital Europe Programme and repealing Decision (EU) 2015/2240“, eur-lex.europa.eu, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32021R0694>.

14 „2023 digital decade policy programme“, eur-lex.europa.eu, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/2030-digital-decade-policy-programme.html>.

būtų prieinamos ir suprantamos visiems kandidatams. Baigiant galima teigti, kad skaitmeninių priemonių panaudojimas nuotolinėje atrankoje yra neišvengiamas ir svarbus žingsnis siekiant modernaus, efektyvaus ir įtraukiančio atrankos proceso. Tiek Lietuvos, tiek tarptautinė patirtis rodo, kad šios technologijos gali teikti daug naudos tiek darbdaviams, tiek darbuotojams, tačiau svarbu nuolat stebėti ir vertinti jų poveikį, kad būtų galima tinkamai reaguoti į iššūkius ir galimybes, kurias jos sukuria.

3.1. Skaitmeninės atrankos priemonės ir teisinė reguliavimo aplinka Lietuvoje ir Europos Sąjungos kontekste

Skaitmeninės atrankos priemonės yra neatsiejama šiuolaikinio darbo rinkos dalis, viešajame ir (ar) privačiame sektoriuose tiek Lietuvoje, tiek visoje Europos Sąjungoje. Pagal Europos Sąjungos bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą (BDAR) kandidatų asmens duomenys turi būti tvarkomi laikantis griežtų reikalavimų. Be to, Europos Sąjungos direktyva 2000/78/EB nustato, kad atrankos procesas turi būti atliekamas nediskriminuojant kandidatų dėl jų lyties, amžiaus, rasės, religijos ar kitų asmeninių savybių¹⁵. Tai reiškia, kad skaitmeninės atrankos priemonės turi būti naudojamos atsakingai ir etiškai, laikantis tiek nacionalinių, tiek Europos Sąjungos teisės aktų. Skaitmeninės atrankos priemonės, tokios kaip darbo skelbimų skelbimas internete, gyvenimo aprašymų ir motyvacinių laiškų peržiūra, pokalbių su kandidatais organizavimas per vaizdo konferencijas ir net darbuotojų įvertinimas naudojant specializuotas programas, gali padėti darbdaviams efektyviai atlikti atranką. Tačiau, nepaisant šių priemonių teikiamų pranašumų, svarbu atsižvelgti į jų naudojimo sąnaudas. Pavyzdžiui, darbdaviai gali investuoti į technologijų įsigijimą ir palaikymą, o tai gali reikšti didesnes išlaidas. Be to, gali prireikti laiko ir išteklių mokymams ir techninei pagalbai, kad darbuotojai galėtų efektyviai naudotis šiomis priemonėmis. Todėl, vertinant skaitmeninių

15 „Vienodas požiūris užimtumo ir profesinėje srityje“, eur-lex.europa.eu, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d, <https://eur-lex.europa.eu/LT/legal-content/summary/equal-treatment-in-employment-and-occupation.html>.

priemonių efektyvumą nuotolinėje atrankoje, svarbu atsižvelgti ne tik į jų pranašumus, bet ir į jų naudojimo sąnaudas. Tai gali padėti darbdaviams geriau suprasti, kaip jie gali efektyviai naudoti šias priemones siekdami užtikrinti atrankos proceso kokybę ir rezultatus. Be to, svarbu atsižvelgti į teisinę aplinką, kurioje veikia skaitmeninės atrankos priemonės. Europos Sąjungos teisės aktai, įskaitant Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą ir Direktyvą 2000/78/EB, nustato griežtus reikalavimus, kurių turi būti laikomasi naudojant skaitmenines priemones atrankos procese. Šie reikalavimai apima, bet neapsiriboja asmens duomenų apsauga, nediskriminavimo principo laikymusi ir teise į privatumą. Atsižvelgdami į šiuos reikalavimus darbdaviai turi būti atsargūs naudodami skaitmenines atrankos priemones, siekdami užtikrinti, kad jų naudojimas būtų teisėtas, etiškas ir efektyvus. Taigi, skaitmeninės atrankos priemonės yra svarbi šiuolaikinės darbo rinkos dalis, tačiau jų naudojimas turi būti atidžiai reguliuojamas ir stebimas, siekiant užtikrinti, kad jis būtų teisėtas, etiškas ir efektyvus.

Išvados

Būtina investuoti į nuolatinį duomenų saugumo stiprinimą užtikrinant, kad skaitmeninė atranka būtų apsaugota nuo kibernetinių grėsmių. Saugios skaitmeninės platformos ir reguliarios audito procedūros gali padėti užtikrinti jautrios informacijos saugumą.

Skaitmenizavimo procesas turi būti nuolat tobulinamas atsižvelgiant į naujas technologijas ir saugumo standartus. Nuolatinis bendradarbiavimas su sektoriaus specialistais ir technologijų pažangos stebėjimas leis išlaikyti aukštą skaitmenizavimo sistemos efektyvumą.

Svarbu užtikrinti, kad skaitmenizuojant atrankos sistemą būtų išlaikytas skaidrumas ir atskaitingumas. Viešojo sektoriaus įsipareigojimas teikti aiškią informaciją apie atrankos procesą skatins pasitikėjimą ir supratimą.

Be kita ko, jau dabar galima įžvelgti teigiamas tendencijas skaitmenizavimo

procesė. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad procesas tobulėja ir prisitaiko prie šiuolaikinių technologijų. Pastaruoju metu dažnai yra taikomas interviu arba pokalbis tarp potencialaus darbuotojo ir darbdavio organizacijos, kurie yra perkelti į vaizdo konferencijas ar kito pobūdžio nekontaktinės išraiškos priemonės. Be to, kandidatavimas į valstybės tarnybą vyksta elektroninėje erdvėje. Tai rodo, kad atrankos procesas skaitmenizuojasi ir tampa vis modernesnis.

Rekomendacijos ir išvalgos yra pagrindinės kryptys, kuriomis turėtų judėti Lietuvos valstybės tarnyba, siekdama sėkmingai įdiegti ir tobulinti skaitmenines atrankos sistemas ateityje. Skaitmenizavimas yra nepaprastai svarbus procesas, kuris gali pagerinti visuomenės pasitikėjimą valdžia ir užtikrinti valstybės tarnybos efektyvumą.

PERSPECTIVES ON THE DIGITALIZATION OF CIVIL SERVICE SELECTION IN LITHUANIA

Žygimantas Radzevičius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In the rapidly developing world of technology that characterizes today's society, the modernization and digitization of the civil service becomes not only a necessity, but also a decisive factor for effective public management. Lithuania, as a member of the European Union, is actively trying to adapt to these changes, and one of the most important areas where digitization can significantly affect the state's activities is selection for civil service. Traditionally, civil service selection is often based on paper documents, a long bureaucratic process and a limited number of selection criteria. Such a system not only seems disproportionately complex and time-consuming, but also poses challenges to transparency and objectivity. At this time, it is relevant to listen to the needs of citizens through digital means and to transform this area in such a way that selection becomes not only more efficient, but also fairer. In this article, we will examine the prospects of the digitization of civil service selection in Lithuania, looking at possible advantages, challenges and possibilities for effective solutions.

Keywords: digitization; artificial intelligence; personal data; data protection; automation.

PRIEGLOBSČIO PROCEDŪRŲ SKAITMENIZAVIMO PERSPEKTYVOS EUROPOS SĄJUNGOJE

Darius Naidenov

E. paštas naidenov.darius@gmail.com

Mykolo Romerio universitetas

Straipsnio kuratorė prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E. paštas eglek@mruni.eu

Santrauka. Skaitmeninės technologijos tapo neatsiejama Europos Sąjungos pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų valdymo struktūros dalimi. Šis neišvengiamas etapas leido įdiegti esminius technologinio progreso elementus, kurie modernizavo prieglobsčio procedūras. Straipsnyje detalai nagrinėjama, kaip skaitmeninės prieglobsčio procedūrų sistemos ir išmaniosios technologijos transformavo prieglobsčio procesą ES valstybėse narėse. Straipsnyje taip pat aptariami svarbiausi ES teisėkūros reglamentai, kurie labiausiai paveikė skaitmeninių prieglobsčio sistemų diegimą ir visišką prieglobsčio procedūrų skaitmeninimą. Straipsnyje nagrinėjamos ES valstybėse narėse jau taikomos skaitmeninės technologijos ir jų įtaka prieglobsčio procedūrų tobulinimui. Be to, straipsnio autorius ne tik detalai nagrinėja ir iškelia prieglobsčio proceso pranašumus, bet ir aptaria esminius technologinės pažangos trūkumus, kurie nulemia kelią būsimoms skaitmeninio prieglobsčio proceso perspektyvoms.

Reikšminiai žodžiai: prieglobstis; skaitmenizavimas; skaitmeninė atskirtis; išmaniosios technologijos; asmens duomenų saugumas ir privatumas.

Įvadas

Šiuo metu vykstanti migracija, dar vadinama „neišvengiama migracija“¹, yra vienas iš reiškinių, kuris atsiranda dėl dabartinio ekonominio nestabilumo ir neišvengiamų konfliktų. Šie padariniai reikšmingai veikia pagrindines žmogaus teises, tarptautinį saugumą, kultūrinę įvairovę ir socialinę sanglaudą². Terminu „migrantai“ paprastai apibūdinami asmenys, kurie savanoriškai pasirinko išvykti iš savo gimtosios šalies ar regiono siekdami geresnių gyvenimo sąlygų ir galimybių³, o terminu „pabėgėliai“ apibūdinami asmenys, kurie buvo priversti palikti savo gimtąją šalį ar kitą kraštą dėl smurto, persekiojimo, konflikto, diskriminacijos ar kitų grėsmių jų gyvybei, orumui ir laisvei⁴. Pavyzdžiui, būtent pabėgėliai yra priversti palikti savo tėvynę dėl nepakeliamų sąlygų, kurios neleidžia jiems džiaugtis gyvenimu, jaustis saugiai, dirbti, mokytis ir t. t.⁵ Asmuo, kuris dėl persekiojimo grėsmės savo gimtojoje šalyje kreipiasi tarptautinės apsaugos, vadinamas prieglobsčio prašytoju. Tačiau pabrėžiama, kad oficialus prieglobsčio prašytojo statusas suteikiamas tik tada, kai jo paraiška yra pateikta, bet dar nėra patvirtinta⁶. Taigi, nors pabėgėlių, prieglobsčio prašytojų ir migrantų persikėlimo motyvai ir priežastys gali pasirodyti tapatūs, tačiau jų esmė yra skirtinga.

Pabėgėlių klausimas paskutinius devynerius metus yra vienas aktualiausių Europos Sąjungoje. Ypač po didėjančio pabėgėlių skaičius Europos Sąjungoje, kai

- 1 Toma Bružaitė, „Migracija yra neišvengiama. Pokalbis su dr. Egle Verseckaitė-Grzeskowiak“, *bernardinai.lt*, 2021 m. liepos 26 d., <https://www.bernardinai.lt/migracija-yra-neisvengiama-pokalbis-su-dr-egle-verseckaitė-grzeskowiak/>.
- 2 „Exploring migration causes: why people migrate“, *europa.eu*, 2023 m. gegužės 2 d., <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/world/20200624STO81906/exploring-migration-causes-why-people-migrate>.
- 3 „Oxford Learner's Dictionaries“, žiūrėta 2024 m. kovo 24 d., https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/english/migrant_1.
- 4 „Oxford Learner's Dictionaries“, žiūrėta 2024 m. kovo 24 d., <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/english/refugee?q=refugee>.
- 5 Domantė Platūkytė, „Pabėgėlis apie tai, kodėl paliko savo šalį: kai esi nesaugus, ieškai prieglobsčio, o ne pinigų“, *lrt.lt*, 2021 m. lapkričio 15 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1517890/pabegelis-apie-tai-kodel-paliko-savo-sali-kai-esi-nesaugus-ieskai-prieglobscio-o-ne-pinigu>.
- 6 Europos Parlamentas, Komunikacijos generalinis direktoratas, „Migracija ir prieglobstis: faktai ir skaičiai“, (2023), 2, <https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20170629STO78630/migracija-ir-prieglobstis-faktai-ir-skaiciai>.

dėl sukeltos humanitarinės krizės tūkstančiai ukrainiečių pabėgo į Europos Sąjungos valstybes. Akivaizdu, kad tokia krizė tik didina našta valstybėms, kurios turi užtikrinti pabėgėlių apsaugą ir integraciją, taip pat savo nacionalinį saugumą ir ekonominę gerovę. Taip pat šis įvykis lemia rimtus iššūkius viešosioms Europos Sąjungos valstybių institucijoms⁷.

Elektroninė prieglobsčio nagrinėjimo tvarka tapo esmine šių pokyčių dalimi, pavyzdžiui, pasitelkus tokius nagrinėjimo būdus kaip nuotolinis interviu, užtikrinantis paslaugų tęstinumą. Skaitmeninės technologijos, įskaitant vaizdo konferencijų sistemas, duomenų bazines, mobiliąsias programėles ir vis dažniau naudojamus dirbtinio intelekto algoritmus, buvo pritaikytos siekiant efektyviau tvarkyti prieglobsčio prašymus ir greičiau priimti sprendimus. Tačiau su moderniais pokyčiais iškilo ir modernių iššūkių. Pavyzdžiui, duomenų saugumas ir privatumas yra pagrindinės problemos, susijusios su skaitmeninėmis technologijomis. Be kita ko, iškilo būtinumas užtikrinti, kad skaitmeninės technologijos būtų prieinamos visiems žmonėms, siekiantiems prieglobsčio, nepaisant jų technologinių įgūdžių ar galimybės naudotis internetu. Akivaizdu, kad skaitmeninės technologijos kaip vienas iš daugelio įrankių, padedančių spręsti pabėgėlių ir priimančių bendruomenių poreikius, atlieka lemiamą vaidmenį formuojant dabartinės ir ateities prieglobsčio galimybes. Analizuojant aktualią literatūrą, susijusią su prieglobsčio problemika, galima iškelti vieną apibendrintą klausimą: ar technologijos gali efektyviai prisidėti prie migrantų humanitarinės apsaugos tobulinimo ir koks gali būti šis prisidėjimas? Be to, būtina susimąstyti, ar šiomis technologijomis nebus manipuluojama siekiant politinių ar karinių tikslų, kurie galėtų apriboti teisėtas ir etiškas galimybes į prieglobstį⁸.

Šiame darbe apžvelgiama, ar prieglobsčio proceso skaitmenizavimas atitinka

7 „Į Europos šalis plūstant karo pabėgėliams, iššūkių jau kyla ir joms pačioms“, *„Žinių radijas“*, 2022 m. kovo 16 d., <https://www.lrytas.lt/lietuvsdiena/aktualijos/2022/03/16/news/i-europos-salis-plustant-karo-pabegeliams-issukiu-jau-kyla-ir-joms-pacioms-22733545>.

8 Austin Kocher, „Glitches in the Digitization of Asylum: How CBP One Turns Migrants’ Smartphones into Mobile Borders“, *Societies* 13(6), 149, (2023), 1, <https://doi.org/10.3390/soc13060149>.

visuotinai priimtus žmogaus teisių standartus. Šio mokslinio straipsnio tikslas yra išanalizuoti prieglobsčio procedūrų skaitmenizavimą Europos Sąjungoje ir pateikti šių procedūrų skaitmenizavimo perspektyvas bei įžvalgas šiuolaikiniame kontekste.

Šio mokslinio straipsnio uždaviniai: 1) apžvelgti pagrindines skaitmenizavimo sistemas, kurios integruotos į Europos Sąjungos prieglobsčio procesą; 2) nustatyti, kokias išmaniąsias technologijas ES valstybės narės integravo į savo prieglobsčio procesą; 3) išanalizuoti iššūkius, su kuriais susiduriama skaitmenizuojant prieglobsčio procesą Europos Sąjungoje.

Šio mokslinio straipsnio objektas yra skaitmenizuotos prieglobsčio procedūros Europos Sąjungoje.

Moksliniame straipsnyje taikyti šie teoriniai ir empiriniai metodai: mokslinės literatūros analizė, dokumentų analizė, teisės aktų analizė, lyginamasis ir apibendrinimo metodai.

1. Pagrindinių skaitmeninio prieglobsčio proceso sistemų integravimas Europos Sąjungoje

Viena iš pagrindinių elektroninių sistemų, kuri buvo sukurta siekiant padėti ES valstybėms narėms lengviau valdyti prieglobsčio suteikimo klausimą, buvo Europos daktiloskopijos duomenų bazė „Eurodac“ (toliau – ir Eurodac). Ši duomenų bazė buvo įkurta 2000 m. gruodžio 11 d., priėmus Tarybos reglamentą (EB) Nr. 2725/2000⁹, ir pradėjo veikti 2003 m. sausio 15 d., po 2002 m. vasario 28 d. Europos Tarybos priimtų papildymų¹⁰. Vėliau jo tekstas buvo panaikintas ir iš naujo išdėstytas aktualiame Europos Parlamento ir Tarybos „Eurodac“

9 „2000 m. gruodžio 11 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 2725/2000 dėl „Eurodac“ sistemos sukūrimo pirštų atspaudams lyginti siekiant veiksmingiau taikyti Dublino konvenciją“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32000R2725>.

10 „2002 m. vasario 28 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 407/2002 nustatantis tam tikras taisykles įgyvendinant Reglamentą (EB) Nr. 2725/2000 dėl Eurodac sistemos sukūrimo pirštų atspaudams lyginti, siekiant veiksmingiau taikyti Dublino konvenciją“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32002R0407>.

reglamente¹¹, įsigaliojusiam 2016 m. liepos 20 d. Po atnaujinimų „Eurodac“ sistema tapo esminiu instrumentu, saugančiu trečiųjų šalių piliečių pirštų atspaudus centralizuotoje duomenų bazėje. „Eurodac“ atlieka labai svarbų vaidmenį stebint asmenis, kurie prašo prieglobsčio arba nelegaliai atvyksta į ES šalį, bei užkerta kelią vadinamajam „prieglobsčio pirkimui“¹², kai tas pats asmuo pateikia kelis prašymus skirtingose ES šalyse. „Eurodac“ reglamente nustatyta, kad kiekviena valstybė narė turi paimti visų prieglobsčio prašytojų ir asmenų, sulaikytų bandant neteisėtai kirsti sieną (pvz., ne ES/EEE piliečių arba asmenų be pilietybės, be galiojančių dokumentų), vyresnių nei 14 metų amžiaus, pirštų atspaudus ir per 72 valandas perduoti duomenis į Eurodac sistemą¹³. Tačiau pažymėtina, kad pirštų atspaudų duomenys turėtų iš karto būti ištrinami, kai prieglobsčio prašytojai, ne ES/EEE piliečiai arba asmenys be pilietybės įgyja valstybės narės pilietybę¹⁴. Kai nustatoma, kad prieglobsčio prašytojas arba ne ES/EEE pilietis neteisėtai yra valstybėje narėje, ta valstybė narė gali pasinaudoti „Eurodac“, kad nustatytų, ar asmuo anksčiau prašė prieglobsčio kitoje valstybėje narėje, ar buvo sulaikytas, kai bandė neteisėtai patekti į ES¹⁵.

Visi „Eurodac“ sistemos atnaujinimai iš esmės palengvino Dublino III reglamento taikymą. Jie padėjo sudaryti sąlygas valstybėms narėms lengviau nustatyti atsakomybę už prieglobsčio prašymo nagrinėjimą ir sudarė sąlygas teisėsaugos institucijoms laikantis griežtų sąlygų naudotis „Eurodac“ teroristinių ar kitų

11 „2013 m. birželio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 603/2013 dėl Eurodac sistemos pirštų atspaudams lyginti sukūrimo siekiant veiksmingai taikyti Reglamentą (ES) Nr. 604/2013, kuriuo išdėstomi valstybės narės, atsakingos už trečiosios šalies piliečio arba asmens be pilietybės vienoje iš valstybių narių pateikto tarptautinės apsaugos prašymo nagrinėjimą, nustatymo kriterijai ir mechanizmai, ir dėl valstybių narių teisėsaugos institucijų bei Europolo teisėsaugos tikslais teikiamų prašymų palyginti duomenis su Eurodac sistemos duomenimis ir kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) Nr. 1077/2011, kuriuo įsteigiama Europos didelės apimties IT sistemų laisvės, saugumo ir teisingumo erdvėje operacijų valdymo agentūra (nauja redakcija)“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32013R0603>.

12 „EURODAC – The European Asylum Dactyloscopy Database“, SchengenVisaInfo, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., <https://www.schengenvisa.info.com/security-system/eurodac/>.

13 *Ibid.*

14 *Ibid.*

15 „EURODAC: Europos sistema prieglobsčio prašytojų pirštų atspaudams lyginti“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 27 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=legisum:230105_1.

sunkių nusikalstamų veikų tyrimo, atskleidimo ir prevencijos tikslais¹⁶.

Siekiant užtikrinti nenutrūkstamą didelės apimties IT sistemų veiklą, kuri yra labai svarbi įgyvendinant ES prieglobsčio politiką, 2011 m. buvo įsteigta „Europos didelės apimties IT sistemų laisvės, saugumo ir teisingumo erdvėje operacijų valdymo agentūra“ (toliau – „eu-LISA“)¹⁷. Ši agentūra ne tik tvarko minėtą Europos duomenų bazę „Eurodac“, bet ir yra svarbi valdant kitas, svarbias IT sistemas, užtikrinančias saugią ir efektyvią prieglobsčio procedūrą Europos Sąjungos elektroninėje erdvėje. Ši agentūra taip pat garantuoja šių Europos Sąjungos IT sistemų nuolatinį veikimą:

1. Šengeno informacinė sistema (SIS);
2. Vizų informacinė sistema (VIS);
3. ES atvykimo ir išvykimo sistema (EES);
4. Europos kelionių informacijos ir leidimų sistema (ETIAS);
5. Europos nuosprendžių registrų informacinė sistema, kurioje pateikiama informacija apie trečiųjų šalių piliečius (ECRIS-TCN);
6. Tarpvalstybinio elektroninio keitimosi duomenimis teismo bendradarbiavimo civilinėse ir baudžiamosiose bylose srityje kompiuterinė sistema (e-CODEX)¹⁸.

Kalbant apie SIS ir VIS ypatumus, galima paminėti tai, kad būtent šios sistemos yra pagrindiniai prieglobsčio procedūrų skaitmenizavimo komponentai. Iš esmės, išvardytos sistemos padeda supaprastinti Dublino procedūrą, kurios metu nustatoma, kuri ES valstybė narė yra atsakinga už prieglobsčio prašymo nagrinėjimą remiantis Dublino reglamente nustatytais kriterijais. Būtent šios dvi sistemos suteikia prieglobsčio institucijoms prieigą ieškoti ES valstybės, atsakingos už

16 „EURODAC: Europos sistema prieglobsčio prašytojų pirštų atspaudams lyginti“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 27 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=legisum:230105_1.

17 „Who We Are“, eu-LISA, žiūrėta 2024 m. kovo 26 d., <https://www.eulisa.europa.eu/About-Us/Who-We-Are>.

18 „Large-Scale IT Systems“, eu-LISA, žiūrėta 2024 m. kovo 26 d., <https://www.eulisa.europa.eu/AboutUs/MandateAndActivities/CoreActivities/Pages/Large-Scale-It-Systems.aspx>.

prieglobsčio prašymo nagrinėjimą¹⁹.

2003 m. rugsėjo 1 d., praėjus šešiams mėnesiams nuo „Dublin II“ reglamento priėmimo, ES valstybėse narėse, taip pat Norvegijoje ir Islandijoje pradėjo veikti „DubliNet“ (toliau – ir DubliNet) – bendra elektroninė sistema. Ši sistema yra skirta efektyviai identifikuoti tuos prieglobsčio prašytojus, kurie jau yra pateikę prieglobsčio prašymą kitoje valstybėje narėje²⁰. Ši sistema buvo reikšminga skaitmeninant prieglobsčio procedūras ES narėse, kadangi jos integracija su „Eurodac“ standartizavo valstybių narių elektroninį bendravimą, prieglobsčio prašymų tvarkymo ir nagrinėjimo būdus²¹. Dabartinis „DubliNet“ sistemos naudojimas supaprastina nacionalinių administracinių institucijų bendradarbiavimą ir užtikrina suderintą praktinį požiūrį į Dublino procedūrų taikymą²². Taip pat ši sistema mažina fizinių dokumentų būtinumą, tai savaime didina jautrių duomenų, susijusių su prieglobsčio prašytojais, saugumą (kadangi bendravimas sistemoje yra šifruojamas siekiant apsaugoti pareiškėjų asmens duomenis), taip pat paspartina prieglobsčio suteikimo procedūrų vykdymą²³.

2009 m. vasario 18 d. Europos Komisija pasiūlė įsteigti Europos prieglobsčio paramos biurą (toliau – ir EASO)²⁴. Šis biuras buvo įsteigtas siekiant stiprinti praktinį bendradarbiavimą prieglobsčio srityje, padėti valstybėms narėms įgyvendinti jų įsipareigojimus Europos ir tarptautiniu lygmeniu, apsaugoti tuos, kuriems reikia apsaugos, ir skatinti Bendros Europos prieglobsčio sistemos (BEPS)

19 „Visa Information System (VIS)“, European Commission, žiūrėta 2024 m. kovo 26 d., https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/visa-information-system_en ir „Schengen Information System“, European Commission, žiūrėta 2024 m. kovo 26 d., https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen-borders-and-visa/schengen-information-system_en.

20 „Transmission of asylum applications between member states - DubliNet now operational“, European Commission, žiūrėta 2024 m. kovo 26 d., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_03_1271.

21 *Ibid.*

22 European Asylum Support Office, „Recommendations on the operational and technical use of DubliNet“, (Publications Office, 2020), 9, <https://data.europa.eu/doi/10.2847/8960>.

23 *Ibid.*, 6, 23. 26.

24 European Union Agency for Asylum. „Q1 2020 - COVID-19: EASO measures to ensure well-being of staff and stakeholders“. (2020), 13, <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/easo-newsletter-q1-2020.pdf>.

įdiegimą²⁵. 2016 m. balandžio mėn. Europos Komisija pasiūlė EASO pertvarkyti į Europos Sąjungos prieglobsčio agentūrą (EUAA). Ši pertvarka buvo įgyvendinta 2022 m. sausio 19 d., ją pervadinus iš Europos prieglobsčio paramos biuro į Europos Sąjungos prieglobsčio agentūrą²⁶. Dabartinės agentūros pagrindiniai tikslai iš esmės išliko tokie patys, kaip ir ją pakeitusios agentūros. Galima išskirti kelis šios agentūros pagrindinius prieglobsčio proceso skaitmenizavimo uždavinius: 1) operatyvinės ir laikinosios paramos ir pagalbos valstybėms narėms teikimas siekiant sutvarkyti arba atkurti prieglobsčio, arba priėmimo, sistemas²⁷; 2) techninės paramos įvairiais būdais teikimas valstybėms narėms siekiant prieglobsčio proceso tobulinimo; 3) informacinių ir ryšių technologijų platformų, duomenų bazių prieglobsčio sistemoms kūrimas; 4) prieglobsčio duomenų rinkimas ir prognozių tyrimas bei platinimas; 5) kitų operacijų vykdymas ir priemonių, padedančių pagerinti prieglobsčio procedūrų kokybės standartus, kūrimas²⁸.

2. Skaitmeninių technologijų naudojimas Europos Sąjungos prieglobsčio procese

Per praėjusį dešimtmetį Europos Sąjungos valstybės ir jų prieglobsčio biurokratija patyrė didėjančią visuomenės spaudimą. Tačiau atsiradusios naujosios technologijos siūlo galimybę optimizuoti administracines procedūras, padaryti jas labiau reguliuojamas ir efektyvias, o tai ypač svarbu užtikrinant prieglobsčio sistemų teisėtumą²⁹. Kai kurios valstybės įdiegė (arba tik išbandė) naujųjų tech-

25 „2010 m. gegužės 19 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 439/2010 dėl Europos prieglobsčio paramos biuro įsteigimo“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=celex:32010R0439>.

26 „New Regulation on European Union Agency for Asylum (EUAA) will strengthen personal data protection of asylum seekers“, European Data Protection Supervisor, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., https://www.edps.europa.eu/press-publications/press-news/press-releases/2022/new-regulation-european-union-agency-asylum-euaa_en.

27 European Asylum Support Office, „Europos prieglobsčio paramos biuras: apie mus“, (Publications Office, 2014), 2, <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/public/BZ021382LTC3.pdf>.

28 „What We Do“, European Union Agency for Asylum, žiūrėta 2024 m. kovo 26 d., <https://euaa.europa.eu/about-us/what-we-do>.

29 Ivan Josipovic, „Digitalising Asylum Procedures: The Legitimation of Smartphone Data Extraction for Retrospective Border Control“, *Geopolitics*, (2024): 4, <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/14650045.2023.2288162?needAccess=true>.

nologijų naudojimą skirtingose prieglobsčio procedūrų srityse, kadangi naujų technologijų taikymas šiose procedūrose jau tapo prieglobsčio teisėkūros dalimi. Tokių technologijų naudojimo būdai apima naujas praktines galimybes, pavyzdžiui: „vardų transliteraciją“, dialekto atpažinimą, kalbos į tekstą technologiją ir mobiliojo telefono duomenų analizę.

„Vardų transliteracija“ apima standartizuotą vardų konvertavimą iš arabų į romėnišką abėcėlę³⁰. Pavyzdžiui, jei prieglobsčio prašytojo gimimo vardas rašomas arabiškais rašmenimis, jis turi būti transliteruotas į romėnišką abėcėlę tam, kad vardas būtų lengvai vartojamas angliškai kalbančiose šalyse. Nuo 2017 m., Vokietijos migracijos tarnyba (toliau – BAMF) pradėjo naudoti šią technologiją siekdama užkirsti kelią rašybos klaidoms ir bendrai standartizuoti visų vardų rašybą³¹. BAMF teigimu, registruojant pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų vardus įvairiomis formomis įvairiose Europos duomenų bazėse, įrašomi skirtingi įrašai ir dėl to kyla sunkumų nustatant tinkamą asmenį, taip pat kyla rizika sukurti kelis skirtingus vardus tam pačiam asmeniui. Todėl Vokietijai prireikė bendro požiūrio į vardų transkripciją (naudojant tas pačias transkripcijos taisykles ir bendrą programinę įrangą) visose Europos institucijose. Be to, BAMF teigimu, ši technologija skirta net dviem tikslams – ne tik standartizuoti arabiškų vardų rašybą, bet ir nustatyti pareiškėjo kilmės šalį³². Iš tikrųjų, praktinis šio įrankio tikslumas parodė gana skirtingus rezultatus: nuo labai aukšto 85–90 % tikslumo nustatant vardus iš Sirijos ir Irako iki 35 % tikslumo nustatant Magribo vardus³³.

Taip pat Vokietija šiuo metu savo prieglobsčio procedūrose naudoja dialekto

30 „The personal interview“, Federal Office for Migration and Refugees, žiūrėta 2024 m. kovo 22 d., <https://www.bamf.de/EN/Themen/AsylFluechtlingsschutz/AblaufAsylverfahrens/Anhoerung/anhoerung-node.html>.

31 Derya Ozkul, „Automating Immigration and Asylum: The Uses of New Technologies in Migration and Asylum Governance in Europe“, *Oxford: Refugee Studies Centre, University of Oxford*, (2023); 41, <https://www.rsc.ox.ac.uk/publications/automating-immigration-and-asylum-the-uses-of-new-technologies-in-migration-and-asylum-governance-in-europe>.

32 Helene Hahn, „Digital identification systems and the right to privacy in the asylum context: An analysis of implementations in German“, (Master's thesis, Leuphana University, 2020), 72, https://pub-data.leuphana.de/files/1124/Master_2020_Hahn_Digital.pdf.

33 Ozkul, *supra note*, 31: 42.

atpažinimo įrankį – „pagalbinę kalbos ir dialekto identifikavimo sistemą“ (toliau – DIAS), kuri gali atpažinti arabų kalbos dialektus ir atskleisti arabiškai kalbančių asmenų kilmės šalį³⁴. Šios programinės įrangos naudojimo pagrindas ne tik yra įteisintas Vokietijos Prieglobsčio įstatyme, tačiau jame jau yra numatytas ir asmens privatumą užtikrinantis apribojimas, nustatantis, kad tokie įrašai gali būti daromi tik iš anksto informavus apie tai prieglobsčio prašytoją³⁵.

Iš vienos pusės, šios technologijos naudojimas pokalbio metu analizuojant kandidato kalbą vis dažniau kelia susirūpinimą dėl jos patikimumo. Nepaisant to, šis įrankis laikomas „nepriklausomu ir objektyviu metodu“³⁶. Teigiama, kad tokio įrankio integravimas nėra skirtas automatizuoti sprendimų priėmimo procesą, o tik padėti surinkti ir pateikti įrodymus prieglobsčio bylai. Pavyzdžiui, jei analizės duomenys prieštarauja pareiškėjo pateiktai informacijai, prieglobsčio prašytojas turi galimybę pateikti šias pastabas posėdžio dėl prieglobsčio suteikimo metu³⁷. Vis dėlto neaišku, ar kiekvienas prieštaringas rezultatas yra vertinamas atskirai. Nepaisant to, įdiegus tokią technologiją, prieglobsčio institucija įgyja „modernumo“, „inovatyvumo“ ir „novatoriškumo“ viešojo administravimo srityje³⁸. Pavyzdžiui, 2018 m. birželio mėn. DIAS buvo pripažinta geriausiu skaitmeninimo projektu konkurse, skirtu viešojo administravimo skaitmeninimui ir modernizavimui³⁹. Ši inovacija sulaukė didelio susidomėjimo iš kitų Europos Sąjungos narių, tokių kaip Lietuva, Austrija, Suomija, Graikija ir Nyderlandai, ypač po to, kai BAMF pasidalijo savo projekto patirtimi. Kai kurios ES narės, pavyzdžiui Vengrija, jau atlieka preliminarinius dialekto atpažinimo technologijos tyrimus. Šie

34 European Commission, „The Use of Digitalisation and Artificial Intelligence in Migration Management“, *European Migration Network* (Brussels:2022), 9, <https://www.oecd.org/migration/mig/EMN-OECD-INFORM-FEB-2022-The-use-of-Digitalisation-and-AI-in-Migration-Management.pdf>.

35 „Vokietijos prieglobsčio įstatymas“, Federal Law Gazette I, žiūrėta 2024 m. balandžio 1 d., https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_asylvfg/englisch_asylvfg.html#p0195.

36 Ozkul, *supra note*, 31: 47.

37 *Ibid.*

38 *Ibid.*

39 *Ibid.*

tyrimai bus naudojami jų prieglobsčio procedūrose siekiant geriau identifikuoti asmenius ir jų kilmę. Kroatija taip pat planuoja ateityje įdiegti kalbos atpažinimą savo prieglobsčio procedūrose siekdama to paties tikslo. O Švedija, išbandžiusi šią technologiją, nusprendė jos neintegruoti, kai įsitikino, kad ji kol kas nėra pakankamai pažangi⁴⁰.

Italijos vidaus reikalų ministerija įgyvendino atskirą kalbos atpažinimo technologiją, skirtą žodinį interviu su prieglobsčio prašytojais perrašyti į tekstą. Tokia programinė įranga gali apdoroti dialektus, kirčius, užsienio terminus ir spontanišką kalbą ne mažesniu nei 95 % tikslumu, kadangi veikia mašininio mokymosi pagrindu. Šiuo metu ji veikia italų kalba, tačiau gali perrašyti ir išversti daugiau nei į 24 Europos kalbas. Po išvertimo transkripcijos įterpiamos į *MS Word* dokumentą, kurį nagrinėjantys pareigūnai gali redaguoti realiu laiku, o galutiniai dokumentai kartu su prieglobsčio prašytojo interviu įrašais persiunčiami sprendimą priimančioms asmenims⁴¹.

Taigi, akivaizdi tendencija, kad Europos Sąjungos valstybės narės vis labiau orientuojasi į naujausių technologijų diegimą ir bendrą prieglobsčio suteikimo procedūrų modernizavimą. Dabartiniu metu Europos Sąjungos valstybės yra ne tik yra atviros naujų technologijų integracijai, tačiau jau sėkmingai jas išbando ir plačiai naudoja siekdamas palengvinti prieglobsčio procesą ir kuo greičiau išspręsti sudėtingus prieglobsčio procedūrų iššūkius.

3. Pagrindinės prieglobsčio proceso skaitmenizavimo kliūtys

3.1 Nuotolinių prieglobsčio procedūrų probleminiai aspektai

Skaitmeniniame amžiuje prieglobsčio nesklandumams spręsti vis dažniau naudojamos interneto platformos. Ypač po COVID-19 sukeltos pandemijos

⁴⁰ Ozkul, *supra note*, 31: 49.

⁴¹ *Ibid.*, 49-50.

tokios platformos kaip „Zoom“ ir „Skype“, Jungtinių Tautų vyriausiojo pabėgėlių reikalų komisaro (toliau – UNHCR) duomenimis, tapo saugia alternatyva gyviems pokalbiams⁴². Viena vertus, nors šis pokytis padidino procedūrų efektyvumą, tačiau, kita vertus, taip pat sukėlė daugybę techninių ir procedūrinių iššūkių. Pavyzdžiui, ES valstybėse viena iš aktualiausių problemų yra susijusi būtent su techniniais sunkumais, su kuriais ypač dažnai susiduriama prieglobsčio procese, naudojant nuotolinio bendravimo priemones. Tai įvairūs techniniai nesklandumai. Pavyzdžiui, ryšio nutrūkimas, prasta garso ar vaizdo kokybė ir skaitmeninių prietaisų trūkumas. Šie nesklandumai, be abejo, gali apsunkinti ir prieglobsčio procedūrų skaitmeninį fiksavimą. Dauguma tokių iššūkių labai trukdo efektyviai bendrauti ir nagrinėti svarbius klausimus prieglobsčio proceso metu. Visa tai gali turėti įtakos valstybės institucijų sprendimo tikslumui ir patikimumui⁴³. Be to, nustatyta, kad nuotolinio proceso dalyviai yra linkę nesusikaupti dėl skaitmeninės aplinkos pobūdžio⁴⁴. Nuotolinio prieglobsčio proceso dalyviai linkę dažniau nesusikaupti dėmesio, pavyzdžiui, dėl pranešimų iš socialinių tinklų arba triukšmo namuose. Tokie dėmesį atitraukiantys trikdžiai gali sumažinti prieglobsčio prašytojų susikaupimą teikiant svarbius parodymus kompetentingoms institucijoms ir nukreipti kitų proceso dalyvių dėmesį nuotolinio pokalbio metu.

Mokslinėje literatūroje nuotolinės prieglobsčio procedūros kritikuojamos ir dėl menko požiūrio į prieglobsčio prašytojų sociolingvistinę tikrovę. Išskiriamas

42 Regional Bureau for Europe, „Remote Interviewing: Practical Considerations for States in Europe“, *Practical Recommendations and Good Practices Compilation – Thematic Paper 2*, (UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) : 2020), 1, <https://data.unhcr.org/en/documents/download/77134>.

43 Bild Elena, Annabel Redman and Eryn Newman, „Sound and credibility in the virtual court: low audio quality leads to less favorable evaluations of witnesses and lower weighting of evidence“, *Law and Human Behavior press*, 45(5) (2021): 3-5, https://www.researchgate.net/profile/Norbert-Schwarz-3/publication/355049099_Sound_and_Credibility_in_the_Virtual_Court_Low_Audio_Quality_Leads_to_Less_Favourable_Evaluations_of_Witnesses_and_Lower_Weighting_of_Evidence/links/615b64699911cb6c9dd95ac1/Sound-and-Credibility-in-the-Virtual-Court-Low-Audio-Quality-Leads-to-Less-Favorable-Evaluations-of-Witnesses-and-Lower-Weighting-of-Evidence.pdf?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFhZSI6InB1YmxpY2F0aW9uRG93bm9vYXQifX0.

44 Edward L Baker and Susan A Murphy, „Conducting successful virtual meetings while managing COVID fatigue“, *Journal of Public Health Management and Practice* 27(2), (2021): 208-212, https://journals.lww.com/jphmp/fulltext/2021/03000/conducting_successful_virtual_meetings_while.16.aspx.

žodinių parodymų interpretavimo kompleksiskumas, sukeliantis prieglobsčio prašytojų parodymų iškraipymus, lemiančius nepagrįstus prieglobsčio suteikimo atsisakymus⁴⁵. Akivaizdu, kad žodinis bendravimas yra labai svarbus veiksnys prieglobsčio procedūrose. Tačiau prieglobsčio prašytojų žodiniai parodymai yra pernelyg sumenkinami. Pavyzdžiui, tai matyti 2021 m. Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) byloje *Bah prieš Nyderlandus*. Atsižvelgiant į bylos aplinkybes, prieglobsčio prašytojas kreipėsi į Nyderlandų administracinę teisimą su apeliacinių skundu, siekdamas atšaukti sprendimą sulaikyti užsieniečius. Tačiau teismo posėdis neįvyko dėl COVID-19 sukulto karantino. Tuo metu dėl sulaikymo centre taikomų karantino priemonių prieglobsčio prašytojo nepavyko išklausti ne tik gyvai, bet ir per vaizdo konferenciją. EŽTT patvirtino, kad prieglobsčio prašytojo teisė teisme duoti žodinius parodymus nebuvo įgyvendinta, tačiau tai buvo laikoma teisėta. Teismas savo sprendimą motyvavo nuoseklia argumentacija teigdamas, kad administraciniam teismui formuojant sprendimą užtenka apklausti bent vieną asmenį, kuris atstovauja prieglobsčio prašytojui, bylos atveju – advokatą.⁴⁶ Tokia teismo išvada akivaizdžiai parodo polinkį į tai, kad prieglobsčio prašymo procedūros vis mažiau orientuojamos į žmogiškojo bendravimo pranašumus. O tai šiuo atveju trukdo autentiškai suprasti reikšmingus pabėgėlių išgyvenimus ir baimes.

3.2 Skaitmeninės atskirties padariniai

Didžioji dalis pabėgėlių, bėgančių iš savo gimtosios šalies, susiduria su finansinėmis kliūtimis⁴⁷, dėl to jie patiria vadinamąją „skaitmeninę atskirtį“. Ši atskirtis

45 Daniel Hedlund and Livia Johannesson, "Editorial Introduction: the Role of Language and Communication in Asylum Procedures", *Journal of International Migration and Integration* (2023): 718, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12134-023-01032-w.pdf>.

46 „Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. birželio 22 d. sprendimas byloje *Bah prieš Nyderlandus* Nr. 35751/20“.

47 Jussi S. Jauhiainen ir kt., „Digital divides, the Internet and social media uses among Afghans in Iran“, *Technology in Society* 70, 6 (2022), <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X22001981/pdf?md5=dcd3ec1ce101dab7058a85f685e17c05&pid=1-s2.0-S0160791X22001981-main.pdf>.

justi prieglobsčio suteikimo procese, atskleidžia esminį skirtumą tarp asmenų, turinčių prieigą prie skaitmeninių priemonių ir gebančių jas efektyviai naudoti, ir tų, kurie šios prieigos neturi⁴⁸. Didelė dalis pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų, neturinčių prieigos prie belaidžio ryšio arba finansiškai nepajėgių įdiegti šią technologiją, yra dar labiau nutolę nuo skaitmeninio pasaulio. Tai kelia nerimą dėl jų galimybių tinkamai ir teisingai integruotis į prieglobsčio procesą⁴⁹.

Pažymėtina, kad „skaitmeninė atskirtis“ reiškia ne tik galimybę naudotis technologijomis, bet ir mokėjimą jomis efektyviai naudotis. Skaitmeninis raštingumas taip pat yra pagrindinė šios atskirties sudedamoji dalis. Praktikoje pasitaiko atvejų, kai pabėgėliai žino mažai arba visai nežino apie technologijas, sukurtas jiems padėti. O dalis tų, kurie žino, pripažįsta, kad tokios technologijos arba neveikia, arba neatitinka jų esamų poreikių⁵⁰. Šie iššūkiai yra ypač ryškūs kasdieniame pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų gyvenime. Pavyzdžiui, Vokietijoje federalinės pabėgėlių ir kankinimo aukų psichosocialinės pagalbos centrų darbo grupės ataskaitoje nurodoma, kad COVID-19 pandemijos metu pažeidžiausiai pabėgėlių grupėms yra teikiama psichosocialinė parama, kuri organizuojama per telefoninius ir vaizdo įrenginių pokalbius dalyvaujant vertėjui. Tačiau prieglobsčio suteikimo įstaigose dažnai susiduriama su prastu interneto ryšiu, kuris trukdo efektyviai naudotis šiomis paslaugomis⁵¹. Taip pat Vokietijoje ir Kipre buvo išreikštas susirūpinimas dėl COVID-19 priemonių informacijos, skirtos prieglobsčio prašytojams, prieinamumo ir vertimo stokos⁵². Graikijos mi-

48 Jussi S. Jauhiainen ir kt., „Digital divides, the Internet and social media uses among Afghans in Iran“, *Technology in Society* 3 (2022), <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X22001981/pdf?md5=dcd3ec1ce101dab7058a85f685e17c05&pid=1-s2.0-S0160791X22001981-main.pdf>

49 „The Digital Divide: How can we bridge the gap?“, ACH, žiūrėta 2024 m. kovo 28 d., The Digital Divide: How can we bridge the gap? | ACH.

50 Shelly Culbertson ir kt., „Crossing the Digital Divide. Applying Technology to the Global Refugee Crisis“, *RAND Corporation* (2019): 22, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR4300/RR4322/RAND_RR4322.pdf

51 „Migration: key fundamental rights concerns: quarterly bulletin. 1.1.2020-31.3.2020“, *Publications Office of the European Union (Belgium: 2020)*: 5, Migration: Key fundamental rights concerns/Quarterly bulletin (europa.eu).

52 *Ibid.*

gracijos ir prieglobsčio ministerija 2020 metais įdiegė naują platformą ir sukūrė bendruomenę „Viber“ pokalbių programėlėje siekdama reguliariai informuoti prieglobsčio prašytojus apie bet kokius pasikeitimus, susijusius su prieglobsčio procedūromis. Tačiau daug prieglobsčio prašytojų susidūrė su prisitaikymo prie naujo informacijos kanalo iššūkiais. Pagrindinėmis prisitaikymo kliūtėmis tapo žemas technologinis raštingumas ir interneto trūkumas priėmimo centruose, o pačią situaciją apsunkino faktas, kad prieglobsčio biuras taip ir neatsakė į prašymus, pateiktus per šią internetinę sistemą⁵³.

3.3 Asmens duomenų saugumo ir privatumo pažeidimai

Asmens duomenų saugumas yra ypač provokuojantis klausimas pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų atžvilgiu, kadangi jis susijęs su viena iš pažeidžiamiausių asmenų grupių⁵⁴. Prieglobsčio, kaip ir vizos, atvykimo ir išvykimo procedūros yra naudojamos nusikaltimų, ypač terorizmo, prevencijos ir tyrimo tikslais⁵⁵. Šiuo tikslu skirtingos skaitmeninės sistemos renka ir saugo asmens duomenis iš šių pažeidžiamų asmenų⁵⁶. Pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų asmens duomenų tvarkymas ES teisėkūroje yra reglamentuojamas nežymiai, išskyrus „Eurodac“ reglamentą, kuris susijęs su tarptautinės apsaugos prašytojų biometrinių duomenų tvarkymu Dublino tikslais⁵⁷. Prieglobsčio prašytojams ir pabėgėliams dėl juos

53 The Asylum Information Database (AIDA), „Digitalisation of asylum procedures: risks and benefits“, *European Council on Refugees and Exiles*, (Belgium:2022), 28, <https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2022/01/Digitalisation-of-asylum-procedures.pdf>.

54 Maria Gabrielsen Jumbert, Rocco Bellanova and Raphaël Gellert, „Smart Phones for Refugees: Tools for Survival, or Surveillance?“, *PRIO Policy Brief*, 4, (Oslo: 2018): 3, https://www.edps.europa.eu/system/files/en/file=2023-06/340_2023-0290_014_redacted.pdf.

55 Niovi Vavoula, „The ‘Puzzle’ of EU Large-Scale Information Systems for Third-Country Nationals: Surveillance of Movement and Its Challenges for Privacy and Personal Data Protection“, *Forthcoming, European Law Review* (2019): 2, https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3466766_code2201454.pdf?abstractid=3466766&mirid=1.

56 Paul Trauttmansdorff, „The Politics of Digital Borders“, *Border Politics* (2017), 119, https://www.researchgate.net/profile/Paul-Trauttmansdorff/publication/311556134_The_Politics_of_Digital_Borders/links/634195009cb4fe44f311a7fd/The-Politics-of-Digital-Borders.pdf?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFhZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19.

57 European Commission, „Accurate, timely, interoperable? Data management in the asylum procedure“, *Common Template for the EMN Study* (2020): 2, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-12/latvia_data_management_2020_en_0.pdf.

priimančių šalių nacionalinės ir tarptautinės teisės taikymo kompleksiskumo gali būti sunku sužinoti teisinius niuansus, susijusius su jų duomenų privatumu. Iš praktikos žinoma, kad kai pabėgėliai ir prieglobsčio prašytojai tranzitu vyksta į kitas šalis, jų asmeninė informacija ir biometriniai duomenys dažnai perduodami vietinėms, valstybės sienos apsaugos institucijoms siekiant patvirtinti jų tapatybę. Paprastai asmeninė informacija apima jų vardą, amžių, lytį, tautybę, taip pat ir biometrinius duomenis (pvz., veido atvaizdą, pirštų atspaudus ir akies rainelės duomenis). Tačiau, be tokių standartinių duomenų, įvairioms pasienio kontrolės institucijoms nacionaliniai įstatymai suteikė galimybę prašyti pabėgėlių socialinių tinklų paskyrų slaptažodžius ir mobiliojo telefono duomenis. Pavyzdžiui, Vokietija ir Danija priėmė įstatymus, leidžiančius valdžios institucijoms atlikti išsamią prieglobsčio prašytojų išmaniųjų telefonų teismo ekspertizę. Duomenys ir metaduomenys, išgauti iš jų įrenginių, gali būti naudojami „tikrinant jų, prieglobsčio prašymuose pateiktus prašymus arba gauti naujos informacijos apie jų tapatybę, istoriją, kelią, kurį jie pasirinko ir pan.“⁵⁸. Belgijos federalinis prieglobsčio ir migracijos reikalų sekretorius 2016 m. pasiūlė Belgijos parlamentui teisės aktą, kuris leistų Belgijos imigracijos institucijoms ieškoti prieglobsčio prašytojų skaitmeninių įrenginių (pvz., mobiliųjų telefonų ir nešiojamųjų kompiuterių). Atitinkami teisės aktai galiausiai buvo priimti jau kitais metais, nepaisant neigiamos Belgijos privatumo komisijos nuomonės, kuri kritikavo aiškumo trūkumą dėl duomenų tvarkymo ir duomenų apsaugos priemonių. Tačiau Belgijos valstybės sekretorius tvirtino, kad tokia iniciatyva įmanoma dėl 2013 m. birželio 26 d. Europos Sąjungos direktyvos 2013/32/ES dėl „bendros tarptautinės apsaugos suteikimo ir panaikinimo procedūrų“ nuostatų, kurioje teigiama, kad „kompetentingos institucijos gali atlikti prašytojo asmens apžiūrą ir daiktų, kuriuos

58 The International Committee of the Red Cross, *The Humanitarian Metadata Problem - „Doing No Harm“ in the Digital Era* (Geneva, 2018), 62, https://www.icrc.org/en/download/file/85089/the_humanitarian_metadata_problem_-_icrc_and_privacy_international.pdf.

jis turi su savimi, patikrinimą⁵⁹. Tačiau akcentuotina, kad Belgijos Konstitucinis teismas primygtinai rekomendavo apriboti prieglobsčio institucijų veiksmų laisvę. Remiantis teismo sprendimu, generaliniam pabėgėlių ir asmenų be pilietybės reikalų komisarui (CGRA) turi kilti pagrįstas įtarimas, kad duomenų laikmenose, tokiose kaip mobilieji telefonai, yra laikoma reikšminga informacija⁶⁰. Nepaisant kritikos akivaizdu, kad prieglobsčio prašytojų privatumo ir duomenų apsaugos užtikrinimas teisėkūroje turi tam tikrų išimčių ir spragų, leidžiančių įsikišti į prieglobsčio prašytojų asmeninį gyvenimą ir pažeisti jų teisę į privatumą. Prieglobsčio prašytojas gali sutikti dalytis savo duomenimis bijodamas, kad jam nebus suteiktas prieglobstis dėl persekiojimo jo gimtojoje šalyje, tačiau tuo pat metu jis gali nesuprasti pasekmių, su kuriomis jam teks susidurti.

Viena vertus, galima teigti, kad toks duomenų rinkimas turi savo pranašumų, kadangi jis užkerta kelią tapatybės sukčiavimams, prieglobsčio prašytojų bylų klastojimams ir grėsmėms saugumui. Tačiau, kita vertus, pripažįstama, kad toks duomenų rinkimas neatspindi nustatytų etikos principų ir humanitarinių standartų Europos Sąjungoje⁶¹.

Išvados

Skaitmeninių prieglobsčio sistemų realizavimas Europos Sąjungoje buvo svarbus žingsnis siekiant optimizuoti prieglobsčio proceso valdymą. Šių sistemų integracija į Europos Sąjungos pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų valdymo struktūrą buvo neišvengiamas etapas, per kurį buvo įgyvendinti pagrindiniai technologinio progreso elementai, padėję atnaujinti prieglobsčio procedūras. Elektroninių sistemų, tokių kaip „Eurodac“, integracija ir atnaujinimas iš esmės palengvino

59 Jumbert, Bellanova and Gellert, *supra note*, 54: 2.

60 Ozkul, *supra note*, 31: 55-56.

61 Christopher Kuner and Massimo Marelli, „Handbook on Data Protection in Humanitarian Action“, Second Edition, *International Committee of the Red Cross (ICRC)*, (Geneva : 2017), 271, <https://shop.icrc.org/download/ebook?sku=4305.01/002-ebook>.

Dublio III reglamento taikymą. O „DubliNet“ padėjo standartizuoti valstybių narių skaitmeninį bendravimą, prieglobsčio prašymų tvarkymą ir nagrinėjimą. Be to, Europos Sąjungos prieglobsčio agentūra (EUAA) šiuo metu atlieka svarbų vaidmenį užtikrindama sklandų prieglobsčio proceso skaitmenizavimą Europos Sąjungoje.

Europos Sąjungos valstybės narės vis aktyviau integruoja pačias naujausias technologijas į savo nacionalinę prieglobsčio proceso teisę siekdamos optimizuoti administracines procedūras ir efektyviau identifikuoti prieglobsčio prašytojus. Pavyzdžiui, tokios populiarėjančios technologijos kaip vardų transliteracija ir kalbos atpažinimas, kurios vis plačiau naudojamos Europos Sąjungos narių prieglobsčio sistemose, padeda standartizuoti duomenų rinkimą ir palengvinti prieglobsčio procesą.

Skaitmeninės technologijos didina prieglobsčio procesų efektyvumą, tačiau taip pat kelia daug techninių ir procedūrinių iššūkių. Pabėgėliai ir prieglobsčio prašytojai susiduria su „skaitmenine atskirtimi“, kuri apima ne tik prieigą prie technologijų, bet ir gebėjimą jomis naudotis. COVID-19 pandemija ypač išryškino šias problemas, kadangi daug prieglobsčio procedūrų paslaugų pradėjo būti teikiamos skaitmeninėmis priemonėmis. Prastas interneto ryšys ir nepakankamas technologinis raštingumas užkerta kelią efektyviai naudotis šiomis paslaugomis. Nuotolinės prieglobsčio prašymo procedūros kritikuojamos dėl menko požiūrio į prieglobsčio prašytojų sociolingvistinę tikrovę ir žodinio bendravimo sumažėjimo. Pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų asmens duomenų saugumas irgi yra sudėtingas klausimas, susijęs su jų pažeidžiamumu, kadangi skirtingos skaitmeninės sistemos renka ir saugo šių asmenų duomenis, tačiau jų privatumo ir duomenų apsaugos užtikrinimas teisėkūroje turi tam tikrų išimčių ir spragų, kurios leidžia įsikišti į jų asmeninį gyvenimą.

Apibendrinant teigtina, kad skaitmenizacija prieglobsčio srityje padėjo standartizuoti duomenų rinkimą ir valstybių narių tarpusavio bendravimą. Tačiau

sykiu pridėjo ir naujų iššūkių. Vienas iš jų – „skaitmeninė atskirtis“, kuri apima ne tik prieigą prie technologijų, bet ir gebėjimą jomis efektyviai naudotis, ypač kai dauguma prieglobsčio procedūrų vykdomos skaitmeninėmis priemonėmis. Be to, akivaizdžiai kyla abejonių dėl asmens duomenų saugumo atsižvelgiant į pabėgėlių ir prieglobsčio prašytojų pažeidžiamumą. Atsižvelgiant į šiuos iššūkius akivaizdu, kad tiek šiuo metu, tiek ateityje visos kompetentingos institucijos turės būti atviros ir pasistengti subalansuoti naujų technologijų naudą ir nustatytus humanitarinius įsipareigojimus.

PROSPECTS FOR THE DIGITALIZATION OF ASYLUM PROCEDURES IN THE EUROPEAN UNION

Darius Naidenov

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Digital technologies have become an integral part of the European Union's management structure for refugees and asylum seekers. This inevitable development has allowed the introduction of essential elements of technological progress that have modernized asylum procedures. This article examines in detail how digital asylum procedure systems and smart technologies have transformed the asylum process in EU member states. The article also discusses the most important EU legislative regulations that have had the greatest impact on the implementation of digital asylum systems and the full digitization of asylum procedures. Moreover, the use of digital technologies in EU member states and their impact on the improvement of asylum procedures are assessed. In addition, the author not only examines in detail and highlights the advantages of the asylum process, but also discusses the fundamental shortcomings of technological progress which determine the path for the future of the digital asylum process.

Keywords: asylum; digitization; digital divide; smart technologies; personal data security and privacy.

SKAITMENINIO EURO PROJEKTAS

Arnas Lipnickas

E. paštas arlipnickas@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorius: dr. Marius Laurinaitis

E. paštas laurinaitis@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje apžvelgiamas naujasis skaitmeninių pinigų konceptas. Remiamasi Europos Sąjungos teisės aktais ir analizuojamos Europos Centrinio Banko (toliau – ECB) išleistos naujienos, pristatančios skaitmeninio euro projektą kaip potencialiai naują mokėjimų priemonę. Gryniems pinigams būdingos savybės svarbios taip pat kaip privatumas, tad analizuojant pinigų sampratą atsižvelgtina į tai, ar privatumas bus užtikrintas nuolat kintančiame skaitmeniniame pasaulyje. Perkėlus vis daugiau paslaugų į elektroninę erdvę pasikeis jų reikšmė pavieniems vartotojams. Skaitmeninis euras būtų centrinio banko išleisti skaitmeninės formos gryniesiems pinigai, prieinami visiems euro zonos vartotojams. Skaitmeninis euras būtų visiems prieinama nemokama elektroninė mokėjimo priemonė. Ja būtų galima naudotis visoje euro zonoje. ECB teigimu, skaitmeninis euras būtų saugi priemonė, privatumas būtų užtikrintas. Spartėjant visuomenės skaitmenizavimui skaitmeninis euras būtų dar vienas mūsų bendrosios valiutos raidos žingsnis.

Reikšminiai žodžiai: mokėtojas; gavėjas; mokėtojo tarpininkas; gavėjo tarpininkas; tarpininkas; SEPA; Fiat; mokėjimo inicijavimo įstaigos.

Įvadas

Pinigai – tai atsiskaitymo už prekes priemonė, atliekanti mainų veikimo principą. Pinigai yra viena iš svarbiausių ekonomikos sandaros dalių. Skaitmeninis euras yra Europos Centrinio Banko (toliau – ECB) išleisti skaitmeninės formos gryniesiems pinigais, skirti mažmeniniams mokėjimams atlikti. Jis palengvintų kasdienius mokėjimus ir padėtų sustiprinti euro zonos piniginių nepriklausomumą. Skaitmeninis euras būtų saugus ir privatus kaip ir grynasis pinigas. Jis būtų laikomas elektroninėje piniginėje ir galėtų būti naudojamas visuose įprastuose elektroniniuose mokėjimuose. Skaitmeninio euro įvedimas į rinką padarytų euro zoną atsparesnę neeuropiniams mokėjimų paslaugų teikėjams. Nors gryniesiems pinigais išlieka dažniausiai naudojamu mokėjimo būdu Europoje, daugėja mokėjimų elektroniniu būdu ir vis patogesnėmis mokėjimo priemonėmis. Šis projektas parodo Europos Sąjungos (toliau – ES) bendrumą tobulinant kasdienius įpročius. Skaitmeninis euras padės kurti konkurencingesnę rinką, įves naują atsiskaitymo metodą. Svarbu paminėti, kad skaitmeninis euras papildys, o ne pakeis dabar esančias mokėjimo priemones. Problema, kuri aktuali kiekvienam euro zonos gyventojui, – ar skaitmeninis euras užtikrins tokį privatumą kaip gryniesiems pinigais. Vertinant projekto aktualumą atsižvelgtina į tai, kokią nuomonę apie skaitmeninio euro projektą išreiškia euro zonos gyventojai. Tai naujas projektas, jis nebuvo detalai analizuotas, todėl šis straipsnis aktualus norint suprasti, kokių naujovių lauktina ES per ateinančius kelerius metus.

Straipsnio **tikslas** – šiuo darbu siekiama atskleisti teisinius ir praktinius skaitmeninio euro diegimo aspektus.

Tyrimo uždaviniai: 1) remiantis atliktais tyrimais ir oficialia informacija atskleisti, kokią naudą gaus euro zonos vartotojai įgyvendinus skaitmeninio euro projektą; 2) kokios yra skaitmeninio euro projekto įgyvendinimo kliūtys, koku principu projektas veiks; 3) koks teisinis reguliavimas būtinas siekiant įgyvendinti

skaitmeninio euro projektą; 4) kaip skaitmeninio euro projektas paveiks privatumą.

Tyrimo objektas – naujas mokėjimų įrankis, skaitmeninė valiuta.

Tyrimo metodika. Pagrindiniai straipsnyje taikyti metodai: **loginis-analitis** (pasitelktas siekiant nustatyti teisės normų prasmę ir taikymo ypatumus), **dokumentų analizės** (struktūrizuota turinio analizė, metodas pasitelktas vertinant statistines objektyviasias teksto charakteristikas). Tyrime remtasi atskaitingų institucijų duomenimis, todėl **nebuvo** naudojamas lyginamosios analizės metodas.

1. KOKIA NAUDA LAUKIA VARTOTOJŲ?

Prieš atsakant į klausimą, kam reikia skaitmeninio euro, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kas apskritai yra skaitmeninis euras. Skaitmeninis euras būtų skaitmeninės formos grynieji pinigai, ECB išleista elektroninė priemonė mažmeniniams mokėjimams atlikti. Skaitmeniniais eurais galėtume atlikti visus savo skaitmeninius mokėjimus taip, kaip grynaisiais pinigais atliekame fizinius mokėjimus. Tokia grynujų pinigų alternatyva pagerintų ir palengvintų kasdienį gyvenimą. Kaip tam tikros formos viešaisiais pinigais jais galėtų nemokamai naudotis visi euro zonos gyventojai, tačiau tokiems skaitmeniniams mokėjimams atlikti reikalinga nauja technologija. Minėta, kad skaitmeninis euras palengvins kasdienes mažmeninius atsiskaitymus. Palyginti su grynaisiais pinigais, skaitmeninis euras, ECB teigimu, privatumo kontekste bus tapatus, ir atsižvelgtina į tai, kad grynujų pinigų eksploatavimas kai kurioms valstybėms yra per brangus. Grynujų pinigų spausdinimui ir kaldinimui reikia daug resursų – ypač monetos dažnai pametamos ar kaip nors kitaip sugadinamos. ECB teigimu, skaitmeniniu euru papildžius rinką bus lengviau disponuoti pinigais. Skaitmeninio euro įvedimas į rinką padarytų euro zoną atsparesnę neeuropiniams mokėjimų paslaugų teikėjams. Nors grynieji pinigai išlieka dažniausiai naudojamu mokėjimo būdu Europoje, daugėja mokėjimų elektroniniu būdu ir vis patogesnėmis mokėjimo priemonėmis.

Todėl būtina išsaugoti Centrinio Banko pinigus kaip pagrindinį gerai veikiančios mokėjimų sistemos „inkarą“ vis labiau skaitmenizuotame pasaulyje¹. Šiame kontekste svarbu paminėti euro zonos vartotojų požiūrio į mokėjimus tyrimą (angl. *SPACE*). Tyrimas atliktas 2022 m., jame dalyvavo maždaug 50 000 euro zonos vartotojų. Tyrimas atskleidė, kad maždaug 55 % žmonių teikia pirmenybę elektroniniams mokėjimams ir apie 60 % vartotojų mano, kad yra svarbu turėti galimybę atsiskaityti grynaisiais pinigais². Svarbu paminėti tai, kokią poveikį padarė COVID-19. Prieš pandemiją buvo sunku įsivaizduoti, kad po kelerių metų taip „prisijaukinsime“ atsiskaitymus elektroniniu būdu. Skaitmeninis euras taptų labai svarbia naujove mėgstantiems keliauti, turint omenyje, kad naudojant kreditines ar debetines korteles, gryninant pinigus nors ir euro zonoje, svetimi šalies bankai užsienio kortelėms taiko komisinius mokesčius. Siekiant skaitmeninio euro projekto pasisiekimo būtinas vartotojų pripažinimas. Skaitmeninis euras, ECB teigimu, patenkins vartotojų lūkesčius. Tyrimai parodė, kad vartotojai labiausiai vertina platų pripažinimą, paprastą naudojimą, prieinamumą, naudojimo spartą, saugumą ir vartotojų apsaugą. O prekybininkai, kurie taip pat siekia mažų sąnaudų ir paprasto naudojimo, nori, kad skaitmeninis euras būtų integruotas į esamas mokėjimo priemones³.

2. PROJEKTO ĮGYVENDINIMAS, SKAITMENINIO EURO VEIKIMO PRINCIPAI

„Žengiame į skaitmeninių pinigų amžių.“ Fabio Panetta (ECB valdybos narys).

Svarbus įgyvendinimo aspektas yra tai, kad reikia išorinės pagalbos projektui – bankų, vartotojų ir kt. Siekiant visiško skaitmeninio euro įsigalėjimo būtina

1 „Towards a digital euro“, European Council, 2024, February 14, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/digital-euro/>.

2 European Central Bank, „Study on the payment attitudes of consumers in the euro area (SPACE)“, https://www.ecb.europa.eu/stats/ecb_surveys/space/shared/pdf/SPACE_keytakeaways.pdf.

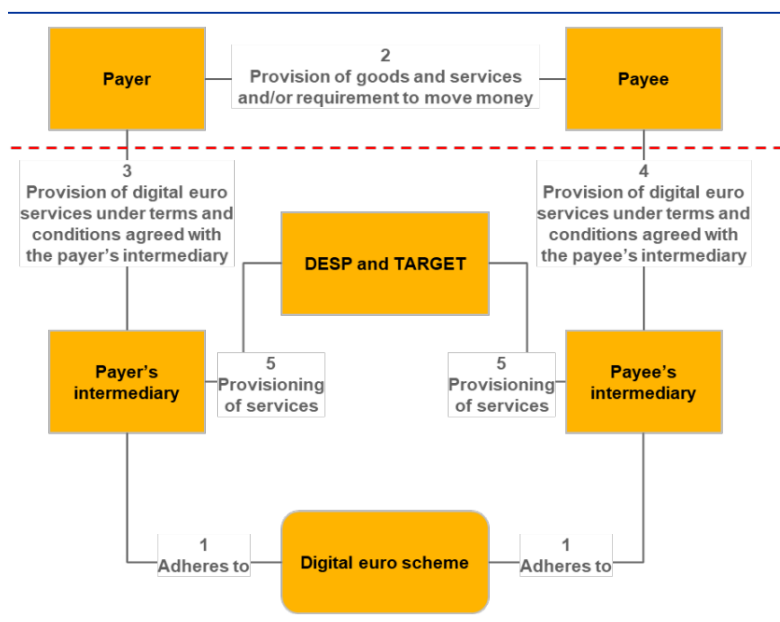
3 European Central Bank, „Key Objectives of the Digital Euro“, July 13, 2022. <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2022/html/ecb.blog220713~34e21c3240.en.html>.

svarbi dokumentacija, pavyzdžiui, taisyklių sąvado užbaigimas. Be kita ko, svarbi paslaugų teikėjų (angl. *digital euro service platform*, toliau – *DESP*), kurie galėtų sukurti skaitmeninio euro platformą ir infrastruktūrą, atranka⁴. Taip pat svarbus yra testavimas ir eksperimentavimas siekiant sukurti skaitmeninį eurą, kuris atitiktų tiek Eurosistemos reikalavimus, tiek vartotojų poreikius, pavyzdžiui, patikimumo vartotojų atžvilgiu, privatumo, finansinės įtraukties ir įtakos aplinkosaugai požiūriu. Šis parengimo etapas, ECB teigimu, prasidėjo 2023 m. lapkričio mėnesį, ir tik po jo ECB valdyba spręs, ar toliau plėtoti skaitmeninio euro projektą. Norint sėkmingai įgyvendinti skaitmeninį eurą, reikia tinkamai parengti teisės aktus ir formaliai parengti jį kaip teisėtą ir tinkamą naudoti oficialią Centrinio Banko valiutą. Aktualus prieinamumo aspektas, turint omenyje euro zonos vartotojus, yra bendrų Europos skaitmeninių mokėjimo priemonių, kurios būtų prieinamos visoje euro zonoje, stygius. Tai verčia europiečius (vartotojus), prekybininkus ir bankus pasikliauti vis brangstančiomis neeuropietiškomis tarpininkų paslaugomis. Nuo 2016 iki 2021 m. ES tarptautinių kortelių sistemų taikomi mokesčiai beveik padvigubėjo, nuo 0,08 % iki 0,15 % vienai operacijai⁵. Norint išvengti permokėjimo neeuropiniams paslaugų teikėjams, reikia spręsti skaitmeninio euro veikimą juridiniame kontekste. Norint sukurti skaitmeninį eurą, reikės suderintos visų – tiek privataus, tiek viešojo sektoriaus – dalyvių sąveikos. Taisyklių sąvade, parengtame po to, kai Europos Komisija pateikė pasiūlymą dėl teisėkūros procedūros priimamo akto, nurodyti numatomi euro schemos dalyviai (išskyrus Eurosistemą). **Mokėtojas** – mokėjimo operacijos šalis, sutinkanti, kad skaitmeninis euras būtų pervestas gavėjui. Schemos kontekste mokėtojas gali būti individualus vartotojas, verslo klientas, vyriausybė ar kita valdžios institucija. **Gavėjas** – mokėjimo operacijos šalis, kuri iš mokėtojo gauna skaitmeninį eurą. Skaitmeninio

4 European Central Bank, „Key Objectives of the Digital Euro,” July 13, 2022. <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2022/html/ecb.blog220713~34e21c3240.en.html>.

5 Cmspi. n.d. Zephyre, „Scheme Fee Study Commissioned By Eurocommerce”, <https://www.bargeldlosblog.de/wp-content/uploads/CMSPI-Zephyre-Scheme-Fee-Study-V3-1.pdf>.

euro projekto atveju gavėjas gali būti individualus naudotojas, verslo klientas, vyriausybė ar kita valdžios institucija. **Mokėtojo tarpininkas** – schemos dalyvis, kuris iš mokėtojo gauna skaitmeninio euro pervedimo nurodymą ir veikia pagal mokėjimo nurodymą, inicijuodamas skaitmeninio euro pervedimą iš mokėtojo sąskaitos gavėjui pagal nurodyme pateiktą informaciją ir laikydamasis schemos nuostatų ir veikimo principo. **Gavėjo tarpininkas** – schemos dalyvis, kuris gauna pranešimą apie skaitmeninį eurą, gautą pagal schemos nuostatas ir veikimo principą, ir imasi veiksmų dėl jo tvarkymo. **Tarpininkas** yra subjektas, veikiantis tarp centrinio banko ir galutinių vartotojų skaitmeninio euro aplinkoje. Tarpininkai gali atlikti įvairias funkcijas, gali būti kredito įstaigos arba kiti mokėjimo paslaugų teikėjai (pvz., mokėjimo įstaigos arba elektroninių pinigų įstaigos). Mokėtojo tarpininkas ir gavėjo tarpininkas gali būti tas pats subjektas⁶. Paveiksle pavaizduota anksčiau minėto veikimo principo schema⁷.

1 pav. Santykiai skaitmeninio euro ekosistemoje

⁶ European Central Bank, "Update on the Work of the Digital Euro Scheme's Rulebook Development Group", January 3, 2024. https://www.ecb.europa.eu/paym/digital_euro/investigation/governance/shared/files/ecb_degov240103_RDG_digital_euro_schemes_update.en.pdf.

⁷ *Ibid.*

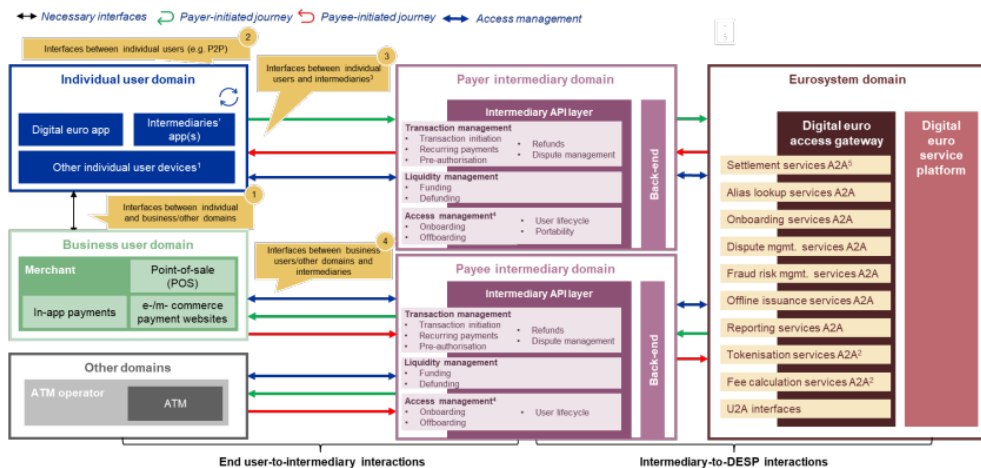
Nors skaitmeninio euro teisinė struktūra dar nebaigta kurti, galima tikėtis, kad skaitmeninio euro taisyklių sąvadas bus tos struktūros dalis ir bus ECB teisės akto, kurį galiausiai patvirtins ECB valdančioji taryba, viena svarbiausių dalių. Anksčiau minėta schema tiesiogiai nereglamentuoja mokėtojo ir / arba gavėjo ir mokėtojo ir / arba gavėjo tarpininko santykių, susijusių su teikiamomis paslaugomis ir kitomis sąlygomis, tačiau taisyklių sąvade nustatyti baziniai reikalavimai, susiję su vartotojų asmeniniu valdymu, likvidumo valdymu ir operacijų valdymu, kurių tarpininkas privalo laikytis siekdamas deramų santykių su mokėtoju. Paslaugų teikėjai bus atsakingi už skaitmeninio euro galutinių naudotojų prisijungimą, įskaitant skaitmeninio euro sąskaitų numerių teikimą, naudotojų sąsajas ir vartotojų registravimą. Kiekvienas skaitmeninio euro vartotojas gaus skaitmenio euro sąskaitos numerį (DEAN, angl. *Digital Euro Account Number*), panašiai kaip IBAN (angl. *International Bank Account Number*). Minėtas sąskaitos numeris (DEAN), kai bus sukurtas, negalės būti modifikuojamas ar panaikintas. Jei skaitmeninio euro sąskaita bus uždaroma, tai DEAN numeris turės būti perkeltas į kitą komercinio banko sąskaitą. DEAN numeris atiliktų ECB preziumuojamą formatą: *ES + 2 kontrolinės sumos skaitmenys + 12 atsitiktinių imčių skaitmenų* (pvz., „ES 12 345678901234“). Skaitmeninio euro finansavimą bus galima gauti grynaisiais pinigais (bankomate arba filiale) arba per asmeninę pinigų sąskaitą. Tarpininkai gali pasiūlyti tiek rankinį, tiek automatinį finansavimą. Numatoma, kad skaitmeninio euro sąskaitos limitas bus 3 000 eurų, siekiant išvengti pinigų plovimo. Minėto limito nustatymas dalinai įpareigoja vartotojus turėti asmeninę komercinio banko sąskaitą. Nors ypač įvadinio laikotarpiu svarbu valdyti finansinio stabilumo riziką, sąskaitos lėšų limitu riba turi užtikrinti tinkamą pusiausvyrą tarp, viena vertus, staigių nutekėjimų iš banko indėlių pažabojimo ir, kita vertus, vartotojų poreikių⁸. Suma, viršijus minėtą limitą, automatiškai bus siunčiama į

8 Seraina Grünwald, „A legal framework for the digital euro“, *Economic Governance and EMU Scrutiny Unit (EGOV) Directorate-General for Internal Policies PE 741.518* - May 2023. [p. 11]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/741518/IPOL_IDA\(2023\)714518_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2023/741518/IPOL_IDA(2023)714518_EN.pdf)

vartotojo privataus banko sąskaitą. Šis veikimo dizainas įgyvendins grįžtamąjį principą. Numatytas limitas taip pat galėtų būti diferencijuojamas pagal naudotojų tipą, siekiant patenkinti piliečių (mokėtojo) ir įmonių (gavėjo) mokėjimo poreikius. Grįžtamasis mokėjimo principas, kuris taikomas tik atliekant operacijas internetu (*online*), leistų naudotojams už pirkinius mokėti skaitmeniniais eurai net tuo atveju, jei skaitmeninio euro atsargos būtų mažesnės už sandorio vertę. Tokiu atveju, vykdant sandorį, trūkstamą skaitmeninio euro sumą būtų galima finansuoti iš jų asmeninės komercinio banko sąskaitos. Kaip minėtas skaitmeninio euro finansavimas, numatomas ir panaikintinas finansavimas. Skaitmeninio euro finansavimą bus galima panaikinti grynaisiais pinigais arba per privačią, komercinę banko sąskaitą. **Tarpininkai** galės pasiūlyti tiek rankinį, tiek automatinį lėšų panaikinimą. Pastaroji galimybė būtų prieinama atskiriems naudotojams, kai yra susietas **likvidumo šaltinis**, pavyzdžiui, privati pinigų sąskaita. Naudotojas taip pat galėtų pritaikyti finansavimo mažinimo operacijas, kad laikui bėgant jų individualūs skaitmeninio euro fondai neviršytų pageidaujamos (iki 3 000 EUR) sumos. Kitas svarbus aspektas – transakcijų valdymas. Skaitmeninio euro transakcijų valdymas – tai visi elementai, susiję su mokėjimų skaitmeniniais eurai atlikimo ir gavimo procesu bet kuriuo metu ir bet kurioje euro zonos vietoje, naudojant įvairias priemones. Priemonės transakcijų procese: fizinė kortelė, mobilusis ar nešiojamasis įrenginys, palaikantis įvairias duomenų pernešimo funkcijas, tokias kaip: lustą, artimojo lauko ryšį (angl. *Near-field communication*, toliau – NFC), greito reagavimo (angl. *Quick-response code*, toliau – QR) kodas. Pats skaitmeninis euras, kaip galima suprasti iš anksčiau išdėstytų faktų, veiks dvejopai – *online* ir *offline*. *Online* būdu atsiskaitymai galės vykti panašiu būdu kaip įprastos mokėjimų kortelės (*debit, credit*)⁹. *Online* modelis savo apimtimi leis ECB stebėti transakcijas, o *offline* modelis veiks *peer-to-peer* (toliau – P2P)

9 „A stocktake on the digital euro“ (Summary report on the investigation phase and outlook on the next phase). European Central Bank, 18 October 2023, Frankfurt am Main, Germany. https://www.ecb.europa.eu/euro/digital_euro/investigation/profuse/shared/files/dedocs/ecb.dedocs231018.en.pdf

principu. Kaip minėta, ECB turės prieigą prie transakcijų, kurios atliekamos *on-line* būdu. Siekiant puoselėti tobulesnį veikimo principą, vis dėlto būtina kontroliuoti transakcijas, vadinasi, vienaip ar kitaip stebėti vartotojus, taigi tai yra savotiškas oksimoronas¹⁰. Be kita ko, veiks ir *POS mokėjimai* (angl. *Point of Sale*) – tai dar vienas būdas, kuriuo verslas priima mokėjimus iš savo klientų. Tai leidžia klientams atsiskaityti už prekes ar paslaugas naudojant mokėjimo kortelę, mobiliąją programėlę ar net išmaniuosius laikrodžius. Šis procesas vyksta tiesiogiai atsiskaitymo tarp *mokėtojo* ir gavėjo *procese*. Skaitmeninio euro taisyklių sąvade, be kita ko, numatoma aukšto lygio IT infrastruktūra, apibrėžiama skaitmeninio euro naudotojų, tarpininkų, prieigos tinklų pasirinktos technologijos ir DESP sąveika. Toliau pavaizduota diagrama simbolizuoja sąsajas ir sritis, būtiną skaitmeninio euro veikimui¹¹.

2 pav. Skaitmeninio euro infrastruktūra

Sprendžiamas vartotojų autentifikavimo ir identifikavimo klausimas. Norint, kad būtų laikomasi skaitmeninio euro sąskaitos limitų, rekomenduota įvesti unikalų naudotojo identifikatorių. Todėl buvo pasiūlyta, kad, prašydami DESP,

10 „A stocktake on the digital euro“, *supra note*, 9.

11 European Central Bank, *supra note*, 6.

tarpininkai turėtų pateikti unikalų pseudoniminį skaitmeninio euro galutinio naudotojo identifikatorių, kuris atspindėtų asmens tapatybės duomenis (*Participant Identification Number*, toliau – PID), pagal siūlomą eIDAS2 (angl. *Electronic Identification and Trust Services*) reglamentą¹². Šis metodas leis ECB identifikuoti vartotoją ir tai, kaip minėta anksčiau, yra *vice versa*, turint omenyje tai, kad ECB žada visišką anonimiškumą. DESP vartotojo tapatybės nustatymo liktų tarpininko diskrecija. Nepaisant to, tapatybės nustatymo metodas turėtų atitikti nustatytas gaires laikantis atitinkamų reglamentų, pavyzdžiui, Mokėjimo paslaugų direktyvos (angl. *Payment Services Directive*, toliau – PSD2)¹³ ir susijusių techninių reguliavimo standartų. Naudotojų, kurie neturi ar nenaudoja išmaniojo telefono ir / arba turi negalią, dėl kurios negali naudotis įprastomis tapatybės nustatymo priemonėmis, atveju tarpininkai turės pasiūlyti mokėjimo galimybes, kad, laikantis Europos prieinamumo akto (angl. *European Accessibility Act*, toliau – EEA)¹⁴ nuostatų, būtų sklandžiai naudojamos pagalbinės technologijos, kaip antai ekrano skaitytuvai ir balso atpažinimo programinė įranga. Minėtini Europos mokėjimų tarybos (angl. *European Payments Council*, toliau – EPC) standartai, taikomi QR sistemoms, mokėjimo pagal nuorodą (angl. *pay-by-link*) ir *Alias* naudojimo atvejams. Jie yra laiko patikrinti, be kita ko, nusistovėję Europoje. EPC atlieka svarbų vaidmenį analizuojant technines specifikacijas *SEPA* (angl. *Single Euro Payments Area*) būdu atliekamiems mokėjimams.

12 “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (EU) No 910/2014 as regards establishing a framework for a European Digital Identity, COM/2021/281 final”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0281>.

13 „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2015/2366 2015 m. lapkričio 25 d. dėl mokėjimo paslaugų vidaus rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 2002/65/EB, 2009/110/EB ir 2013/36/ES bei Reglamentas (ES) Nr. 1093/2010 ir panaikinama Direktyva 2007/64/EB, OL L 337, 2015 12 23, p. 35–127“, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32015L2366>.

14 „2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2019/882 dėl gaminių ir paslaugų prieinamumo reikalavimų, PE/81/2018/REV/1, OL L 151, 2019 6 7, p. 70–115“, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0882>.

3. NUMATOMAS TEISINIS REGULIAVIMAS

Teisinis pagrindas naujiesiems, visuomenei prieinamiems Centrinio Banko pinigams nauja forma – skaitmeniniam eurui – kartu su eurų banknotais ir monetomis turi būti nustatytas ir reglamentuojamas ES reglamentų, grindžiamų Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (angl. *The Treaty on the Functioning of the European Union*, toliau – TFEU) 133 straipsniu¹⁵: „Nepažeisdami Europos centrinio banko įgaliojimų, Europos Parlamentas ir Taryba, sprenddami pagal įprastą teisėkūros procedūrą, nustato priemones, būtinas eurui kaip bendrai valiutai naudoti. Tokios priemonės priimamos pasikonsultavus su Europos centrinio banku.“¹⁶ Nuoseklus teisinis reguliavimas yra priemonė, būtina siekiant užtikrinti euro kaip valiutos naudojimą skaitmeniniame amžiuje visoje euro zonos teritorijoje. Teisinio reguliavimo kontekste būtina pabrėžti – norint, kad išgalėtų ir įsiteisintų nauja pinigų forma, reikia atlikti administracinius pakeitimus, pavyzdžiui, specialų žymėjimą, ataskaitų teikimą ir / arba registravimą. Toliau nagrinėjant įgyvendinimo klausimus ir gilinantis į teisės aktus pabrėžtina, kad su inicijuojamu projektu ir jo įgyvendinimu susijusios prigimtinės teisės – visapusiškai gerbiamos teisės, įtvirtintos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje (toliau – ES Chartija). Projektas taip pat neginčijamai gerbia teisę į laisvę (ES Chartijos 6 straipsnis), laisvę užsiimti verslu (ES Chartijos 16 straipsnis), teisę į nuosavybę (ES Chartijos 17 straipsnis), pagyvenusių žmonių teises (ES Chartijos 25 straipsnis), neįgaliųjų integraciją (ES Chartijos 26 straipsnis), be kita ko, aukšto lygio vartotojų apsaugą (ES Chartijos 38 straipsnis). Minėta, kad norint įgyvendinti skaitmeninio euro funkcionalumą, būtina priežiūra. Tai turės įtakos pagrindinėms teisėms į privatų gyvenimą ir asmens duomenų apsaugai, numatytioms

15 „Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the establishment of the digital euro, COM/2023/369 final“, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:6f2f669f-1686-11ee-806b-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF.

16 „Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija, OL C 326, 2012 10 26, p. 47–390“, (žr. 133 straipsnis. P. 59) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT>.

ES Chartijos 7 ir 8 straipsniuose. Remiantis ES Chartijos 52 straipsniu, bet koks asmens duomenų ir privatumo apribojimas skaitmeninio euro projekte gali būti taikomas tik tiek, kiek tai yra griežtai būtina ir proporcinga. Konkrečiau, asmens duomenų tvarkymas šio projekto metu yra leidžiamas tik tiek, kiek tai yra būtina vykdant funkcijas, susijusias su skaitmeninio euro naudojimu, įskaitant užduotis, kurios atliekamos viešojo intereso labui arba siekiant įvykdyti ES teisėje nustatytas teisinės prievolės, pavyzdžiui, fondų veiklai, apibrėžtai ES Direktyvoje (Nr. 2015/2366). Minėtos funkcijos apima sukčiavimo prevenciją, jo nustatymą, kovą su pinigų plovimu ir terorizmo finansavimu, prievolių, susijusių su apmokestinimu ir mokesčių vengimu, įpareigotą vykdymą ir operacinės bei saugumo rizikos valdymą. Šios funkcijos, be kita ko, užtikrina, kad vykdant duomenų tvarkymo veiklą būtų laikomasi ES duomenų apsaugos teisės aktų reikalavimų nustatant įtartiną veiką, visų pirma ECB, nacionalinių centrinių bankų ir mokėjimo paslaugų tiekėjų (angl. *Payment service provider*, toliau – PSP), pareigas duomenų apsaugos atžvilgiu¹⁷. Visi duomenys turės būti tinkamai inkriminuojami, tačiau atsižvelgtina į tai, kad PSP turės tinkamai atsižvelgti į asmenis, kuriems yra taikomos sankcijos ir, atitinkamai, atskaitingoms institucijoms suteikti prieigą juos „prisižiūrėti“. Detaliau nagrinėjant skaitmeninio euro projektą reikia įsigilinti į ES direktyvas, pagal kurias siekiama tinkamai sukurti skaitmeninį eurą ir reglamentuoti esminius jo aspektus siekiant užtikrinti euro kaip bendros valiutos naudojimą visoje euro zonoje. Skaitmeniniu euru mažmeninių mokėjimų tikslais gali naudotis fiziniai ir juridiniai asmenys. Atsakomybė už Europos Centrinio Banko arba euro zonos valstybių narių nacionalinių centrinių bankų leidimą išleisti skaitmeninį eurą tenka Europos Centriniam Bankui. ES direktyvų 1–4 straipsniuose detalios aprašytos svarbiausios sąvokos ir PSP sąveika su valdžios institucijomis. ES direktyvų 5 straipsnyje išdėstytas pinigų, išleistų centrinio banko,

17 „Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the establishment of the digital euro, COM/2023/369 final“, *supra note*, 15.

apibrėžimas mažmeninių mokėjimų kontekste, įtraukiant centrinio banko išleistas skaitmeninius pinigus. Minėtina, kad nors *kompetentingos institucijos* pagal anksčiau minėtą Direktyvą 2015/2366 ir Direktyvą 2015/849 („dėl finansų sistemos naudojimo pinigų plovimui ar teroristų finansavimui prevencijos, kuria iš dalies keičiamas Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) Nr. 648/2012 ir panaikinama Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2005/60/EB bei Komisijos direktyva 2006/70/EB“) būtų atsakingos už bet kokių šiuose Sąjungos aktuose nustatytų pareigų priežiūrą ir vykdymo užtikrinimą, remiantis TFEU 114 straipsniu. Be kita ko, tos pačios kompetentingos institucijos taip pat būtų atsakingos už tai, kad būtų užtikrintas atitinkamų šio reglamento nuostatų laikymasis. Svarbu paminėti, kad šalys, kurios nenaudoja euro valiutos, vis dėlto valstybėse narėse įsisteigusios PSP, kurių valiuta nėra euras, gali platinti skaitmeninį eurą. Šiuo tikslu prie reglamento pridedamas pasiūlymas dėl teisėkūros procesu priimamo akto, grindžiamas TFEU 114 straipsniu.

4. TECHNOLOGINIAI VEIKIMO ASPEKTAI

Skaitmeninis euras savo techninėmis savybėmis turi būti paruoštas taip, kad būtų paprasta išmokti juo naudotis vis sparčiau skaitmenizuojamai visuomenei, įskaitant vyresnio amžiaus asmenis ir asmenis su negalia. Skaitmeninio euro naudotojams nebus taikomas reikalavimas turėti neskaitmeninio euro mokėjimo sąskaitą. Vis dėlto skaitmeninio euro vartotojai gali pasirinkti, kad viena komercinio banko sąskaita būtų susieta su DEAN sąskaita siekiant įgyvendinti grįžtamąją mokėjimo ir pertekliaus grąžinimo funkcijas. Skaitmeninis euras turi būti prieinamas tiek internetiniams mokėjimams, tiek fiziniams. Skaitmeninis euras neturėtų būti programuotini pinigai, t. y. vienetai, kurie dėl iš esmės apibrėžtų išlaidų sąlygų gali būti naudojami tik tam tikrų rūšių prekėms ar paslaugoms pirkti arba kuriems taikomi terminai, po kurių jie nebegali būti naudojami: kaip skaitmeninė

bendros valiutos forma, skaitmeninis euras turėtų būti visiškai pakeičiamas¹⁸. Atsižvelgtina į anksčiau minėtus *online ir offline* veikimo principus, kaip skaitmeninio euro techninės savybės veiks vartotojų atžvilgiu. Verslo klientai, pasak ECB, negalės laikyti skaitmeninio euro savo sąskaitose, dėl to negalės jo akumuliuoti. Pabrėžtina, kad verslo klientai galės laikyti skaitmeninį eurą tik *offline* sąskaitose. Panaši sąlyga galioja ir viešajam sektoriui, iš esmės jų skaitmeninių eurų sąskaitos taptų savotišku portalu, kuriame eurai automatiškai konvertuojami į skaitmeninį eurą ir *vice versa*, neatsižvelgiant į tai, ar tai būtų mokėjimai, ar ne¹⁹. ECB implikuoja, kad pinigų išsigryninimas naudojant DEAN numerį bus negalimas, nes šis numeris yra tiesiogiai susietas su skaitmenine sąskaita. Tokiu būdu, visi mokėjimai ir operacijos bus vykdomi tik skaitmeninėje erdvėje, o galimybė konvertuoti skaitmeninius eurus į grynuosius bus apribota. Tai padės sumažinti grynųjų pinigų apyvartą ir taip apsunkins pinigų plovimą. Atsižvelgtina ir į tai, jog ES nori būti nepriklausoma nuo neeuropinių kompanijų, tarpininkų. Šiuo metu „Visa“ ir „Mastercard“ yra pagrindiniai rinkos žaidėjai, tarpininkų (angl. *middleman*) rate Europoje, todėl Europa vienaip ar kitaip yra priklausoma nuo jų. Infrastruktūra ruošama labai nuosekliai, naujinamos mobiliųjų įrenginių operacinės sistemos, kurios leis naudotis naujomis e. pinigėmis, bus pritaikytas NFC *chip*’as principui duoti–gauti. ES išleidžia vis naujus reglamentus, susijusius su kasdieniais įpročiais, pavyzdžiui, diskusijos su „Apple“ kompanija. „Apple“ abejoja skaitmeninio euro projekto pasisekimu ir nenori suteikti prieigos prie „Apple Pay“, o „Android“ skaitmeninio euro projektą vertina teigiamai ir noriai suteiks prieigą vartotojams. „Apple“ ir ES diskusijos neapsiriboja tik skaitmeniniu euru. Nesenai „Apple“ ir ES įtemptai diskutavo dėl USB-C krovimo lizdų telefonams ir keičiamų baterijų. 2022 m. birželį ES nustatė naują reglamentą, pagal kurį visi įrenginiai turi naudoti vienodą įkrovimo lizdą ir laidą. Sklido gandai, kad „Apple“

18 „Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the establishment of the digital euro, COM/2023/369 final“, *supra note*, 15.

19 „Europos Centrinio Banko nuomonė dėl skaitmeninio euro (CON/2023/34)“.

įdiegs programą „Made For iPhone“, ribojančią neoficialių laidų ir priedų funkcionalumą. „Apple“ taip pat užsiminė įdiegti patikros lustą, kad būtų dirbtinai apribotas USB-C priedų įkrovimas ir duomenų perdavimo sparta. ES taip pat ėmėsi atsakomųjų veiksmų reikalaudama, kad iki 2027 m. išmaniųjų telefonų baterijas būtų galima lengvai pakeisti²⁰. Šio „Apple“ ir ES konflikto kontekste teigtina, kad ES nori pasikeitimų ir kai kurios kompanijos trukdo puoselėti vienodas sąlygas visiems. ES stengiasi kasdienį žmonių gyvenimą supaprastinti ir kuo labiau tobulinti tokius dalykus kaip kasdieniai mažmeniniai mokėjimai.

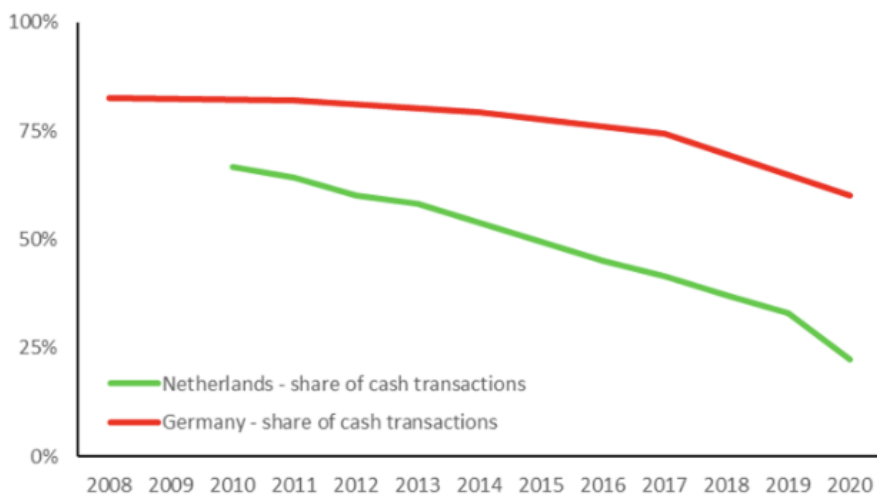
5. PRIVATUMO ASPEKTAS

Privatumas, Europos gyventojų požiūriu, yra viena iš pamatinių vertybių, be kita ko, asmeninė teisė. Šią vertybę visada siekta vienaip ar kitaip apsaugoti ir pažaboti privatumo pažeidimus. PSP atlieka viešojo intereso užduotį, kai tvarko asmeninius duomenis. PSP įgyvendina tinkamas technines ir organizacines priemones, įskaitant pažangiausias saugumo ir privatumo išsaugojimo priemones, siekiant užtikrinti, kad ECB ir nacionaliniams centriniams bankams arba paramos paslaugų teikėjams perduotuose duomenyse nebūtų tiesiogiai identifikuojami pavieniai skaitmeninio euro vartotojai. ECB ir nacionalinių bankų tvarkomi vartotojų duomenys grindžiami teigiama socialine verte, jei, pavyzdžiui, tai gali padėti nuspėti ir / arba numatyti rinkos pokytį. Tai gali padėti ir pakeisti užstatą formą, o kreditą padaryti prieinamesnį siekiant užkirsti kelią pinigų plovimui ir terorizmo finansavimui. Implikuotina, kad, siekiant įgyvendinti minėtą tikslą, tokie reglamentai kaip AML/CFT gali apriboti pinigų naudojimą²¹. Daugumoje šalių veikia reglamentas ir turi būti pranešama apie didelių sumų transakcijas. *Žinok savo klientą* (angl. *Know your customer, KYC*) reguliavimas kai kuriais atvejais

20 Jason England, „Apple vs EU: The Story so Far, and Who Will Win?“, *LaptopMag*, June 24, 2023. <https://www.laptopmag.com/features/apple-vs-eu-the-story-so-far-and-who-will-win>.

21 Pierre Bardin, Antoine Bouveret, Grace Jackson and Maksym Markevych, „Money Laundering Poses a Risk to Financial Sector Stability“, *IMFblog*, September 4, 2023. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/09/04/money-laundering-poses-a-risk-to-financial-sector-stability>.

leidžia paslaugų teikėjams atskleisti vartotojo tapatybę siekiant užkirsti kelią pinigų plovimui. Remiantis ES Direktyva Nr. 2015/849, konkrečiai, 9 punktu, kuriame išaiškintas skaitmeninių valiutų trūkumas, virtualiųjų valiutų anonimiškumas leidžia jomis piktnaudžiauti nusikalstamais tikslais. Įtraukus virtualiųjų ir „Fiat“ valiutų konvertavimo paslaugas teikiančius paslaugų teikėjus ir depozitinės piniginės paslaugų teikėjus, nebus visiškai išspręstas sandorių virtualiąja valiuta anonimiškumo klausimas. Šiame kontekste lygintinos šiuo metu naudojamos atsiskaitymo priemonės ir kito pavidalo valiutos. Grynieji pinigai kaip seniausiai rinkoje esanti valiuta turi labai svarbią pridėtinę vertę būtent privatumo klausimu. Grynieji pinigai yra privatūs natūraliai, jie garantuoja trečiosios šalies anonimiškumą ir nepalieka pėdsakų²². Pabrėžtina, kad jokia viešai skaitmeninė valiuta neužtikrins tokio privatumo kaip gryniesi pinigai. Tokiose šalyse kaip Vokietija, Austrija, Olandija gryniesi yra kone populiariausia atsiskaitymo priemonė. Grafa, simbolizuojanti 2008–2020 metų grynųjų pinigų disponavimo pasikeitimus, pa-
vaizduota žemiau²³.

3 pav. Grynųjų pinigų apyvarta (Vokietija, Olandija)

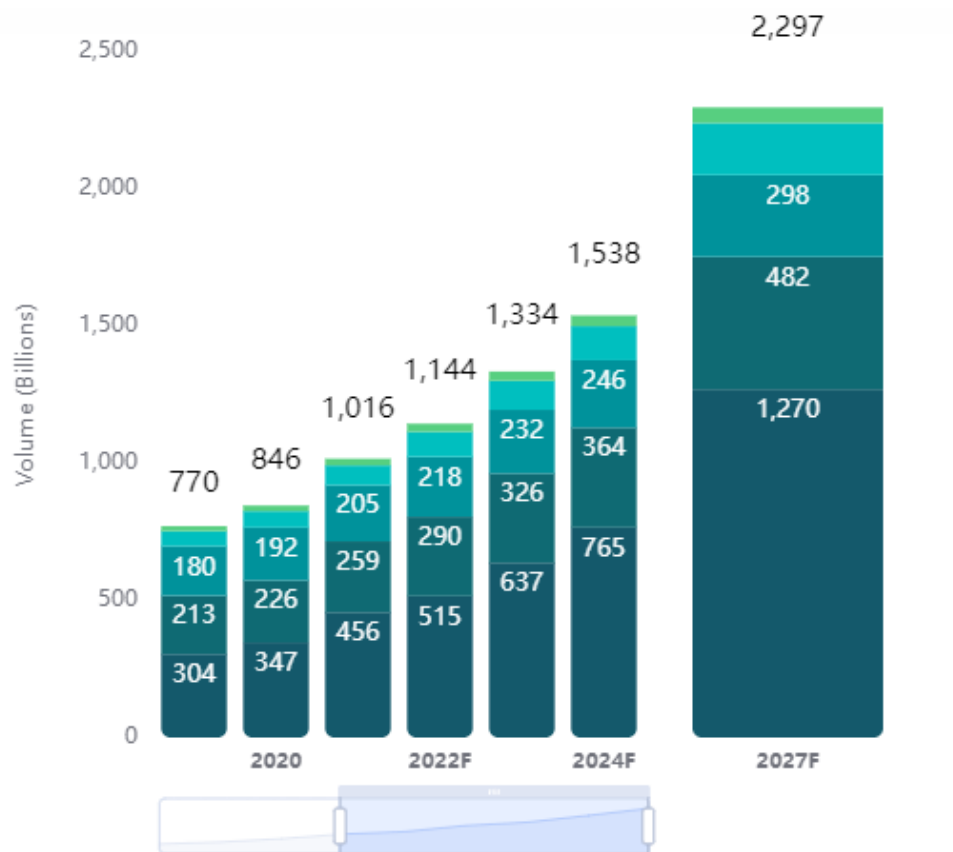
22 Markus K. Brunnermeier and Jean-Pierre Landau, *The Digital Euro: Policy Implications and Perspectives*, (Luxembourg : European Parliament, 2022).

23 „Here's How Central Bank Digital Currencies Impact the Global Economy”, *World Economic Forum*, November 9, 2022. <https://www.weforum.org/agenda/2022/11/digital-currency-world-bank-cash/>.

Grynieji pinigai kaip fizinė mokėjimo priemonė yra brangi atsižvelgiant į saugumo problemas, riziką ir tvarkymo išlaidas, tenkančias kiekvienam vertės grandinės suinteresuotam subjektui, tvarkančiam grynuosius pinigus²⁴. Grynujų pinigų naudojimo didinimas nesumažina išlaidų ar trinties ekonomikoje. Nagrinėjant fizines ir virtualias valiutas, būtina paminėti **kriptoturtą**, geriau žinomą kaip **kriptovaliutos**. Kriptovaliutos, rinkoje esančios virtualios kaupiamosios valiutos, dalį populiarumo lemia būtent privatumas, kurį jos suteikia. Kriptovaliutų suteikiamas anonimiškumas naudojamas tiek legaliai, tiek nelegaliai. Kriptovaliutų atsiradimas ir jų pritaikymas susijęs su kuo didesnio anonimiškumo siekimu tarpasmeniniuose atsiskaitymuose. Leidžiama atlikti vieno lygmens P2P transakcijas. Įsigilinus į dažnai rašomų straipsnių temas galima įžvelgti, kad neretai aprašomas perėjimas nuo grynujų prie skaitmeninių pinigų ir bene aktualiausia tema yra visuomenė be grynujų pinigų. Svarbu atsižvelgti ir į statistiką. Diagrama simbolizuoja atsiskaitymų negrynaisiais pinigais pasikeitimą ir prognozes²⁵.

24 John David Penner, „Cash versus Digital Payments: How to Achieve Financial Inclusion”, IBM, February 6, 2024. <https://www.ibm.com/blog/cash-versus-digital-payments-how-to-achieve-financial-inclusion/>.

25 Capgemini, „World Payments Report: Transforming Corporate Cash Management, Capgemini”. <https://www.capgemini.com/insights/research-library/world-payments-report/>.

	Global	APAC	Europe	North America	Latin America	MEA
Growth (2022F-2023F)	16.6%	23.7%	12.4%	6.2%	15.8%	14.1%
CAGR (2022F-2027F)	15.0%	19.8%	10.7%	6.5%	15.7%	14.1%

4 pav. Visos ne grynaisiais pinigais atliktos transakcijos

IŠVADOS

Skaitmeninio euro projektas yra svarbus žingsnis į ateitį. Jis padėtų palengvinti ir pagreitinti kasdienes mokėjimus bei sumažinti grynųjų pinigų naudojimą.

Skaitmeninė valiuta gali būti naudojama bet kuriuo metu ir bet kur, tai reiškia, kad ji gali būti naudojama greičiau ir efektyviau nei tradiciniai mokėjimo būdai.

Skaitmeninio euro įvedimas reikalauja naujų technologijų ir infrastruktūros. Tai turės būti ne tik patikima, bet ir saugi sistema, kuri atitiktų vartotojų ir prekybininkų poreikius bei standartus. Ieškomi partneriai, padėsiantys įgyvendinti skaitmeninio euro projektą ir tinkamai paruošti infrastruktūrą kasdieniam naudojimui.

Skaitmeninio euro įvedimas turi būti pagrįstas ES teisės aktais ir reglamentais, ypač atsižvelgiant į duomenų apsaugos svarbą ir kitas vartotojų teises. Tai svarbu užtikrinant, kad nauja pinigų forma būtų naudojama sąžiningai ir teisėtai.

Svarbu užtikrinti, kad vartotojų identifikavimo ir duomenų saugumo procesai būtų tinkamai įgyvendinti laikantis ES teisės aktų ir aukščiausių duomenų apsaugos standartų. Tai reiškia, kad reikia investuoti į naujas technologijas ir sistemas, kurios užtikrintų vartotojų duomenų saugumą ir privatumą.

THE DIGITAL EURO PROJECT

Arnas Lipnickas

Mykolas Romeris University

Summary. This article reviews the new concept of digital money based on the legislation of the European Union by analyzing the news published by the European Central Bank (hereinafter – ECB), which describes the digital euro project as an unprecedented concept. Money is important, as is privacy. Thus, when analyzing the concept of money, it should be considered whether privacy will be ensured in an increasingly digitalized world, and how the increasing digitization of daily habits will change their meaning for individual users. A digital euro would involve cash issued by a central bank in digital form, available to everyone in the euro area. The digital euro would be a free electronic means of payment available to everyone. One could use it throughout the euro area. According to the ECB, the digital euro would be a safe instrument, and privacy would be ensured. As the digitization of society accelerates, the digital euro would be another step in the evolution of our single currency.

Keywords: payer; payee; payer's intermediary; payee's intermediary; intermediary; SEPA; Fiat; payment initiation institutions.

NUŽUDYMO LABAI SUSIJAUDINUS VERTINIMO PROBLEMOS TEISMŲ PRAKTIKOJE

Andrėja Novikovaitė

E. paštas annovikovaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorius doc. dr. Tomas Girdenis

E. paštas girdenis@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 130 straipsnyje įtvirtintas nužudymas labai susijaudinus, kuris yra laikomas privilegijuotu nužudymu dėl mažesnio pavojingumo, nulemta nukentėjusiojo elgesio ir kaltininko emocinės būklės. Nužudymo labai susijaudinus norma kelia daug praktinių problemų dėl savo neišsamumo ir gana bendros formuluotės, todėl šios normos turinys yra plėtojamas teismų praktikoje ir mokslinėje doktrinoje. Tyrime atskleidžiami esminiai kriterijai, kuriuos būtina nustatyti norint veiką kvalifikuoti pagal BK 130 straipsnį: neteisėtą ar itin įžeidžiantį nukentėjusiojo poelgį, kaltininko didelio susijaudinimo būseną, priežastinį ryšį tarp nukentėjusiojo poelgio ir kaltininko reakcijos bei nedelsiant įvykdytą atsaką. Atliktas tyrimas rodo, kad teismai dažnai siaurai interpretuoja BK 130 straipsnį, siekiant užtikrinti nuoseklų teisingumo vykdymą, taip pat retai perkvalifikuoja nužudymą pagal BK 130 straipsnį dėl griežtų kriterijų ir aukštų įrodinėjimo reikalavimų. Naujausia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika išplėtė didelio susijaudinimo sampratą, įtraukdama ne tik fiziologinį afektą, bet ir kitokias susijaudinimo būsenas, todėl ateityje galima tikėtis daugiau veikų perkvalifikavimo atvejų.

Reikšminiai žodžiai: nužudymas labai susijaudinus; fiziologinis afektas; didelis susijaudinimas; neteisėta nukentėjusiojo veika; itin įžeidžiantis poelgis.

Įvadas

Temos aktualumas. Žmogaus teisė į gyvybę yra viena labiausiai saugomų asmens teisių tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu mastu. Pats nužudymas kaip nusikalstama veika yra taip išsamiai reglamentuotas todėl, kad nužudymu sukeliama neatkuriama padariniai pačiam nukentėjusiajam, bet yra itin skausmingi jo artimiesiems ir aplinkiniams žmonėms. Nužudymo pavojingumas yra išskirtinis – jis šiurkščiausiai pažeidžia moralės, dorovės reikalavimus, bendražmogiškąsias vertybes¹. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 130 straipsnyje įtvirtina nužudymo labai susijaudinus veika, kurios sudėtis nuo paprasto nužudymo (BK 129 straipsnis) skiriasi tuo, kad ji yra privilegijuota, t. y. pasižymi mažesniu pavojingumu, kurį nulemia paties nukentėjusiojo elgesys ir kaltininko emocinė būklė.

Nužudymo labai susijaudinus norma kelia ištis daug praktinių problemų dėl savo neišsamumo ir gana bendros formuluotės, todėl šios normos turinys yra plėtojamas teismų praktikoje ir mokslinėje doktrinoje. Kadangi BK 130 straipsnio sankcija yra ženkliai švelnesnė nei BK 129 straipsnyje numatyto nusikaltimo, ištis daug kaltinamųjų ar nuteistųjų stengiasi įtikinti jų bylą nagrinėjančius teismus savo padarytą nužudymą kvalifikuoti pagal BK 130 straipsnį arba perkvalifikuoti iš paprasto nužudymo į šį privilegijuotą nužudymą tam, kad jų bausmė būtų švelnesnė. Tačiau teismai yra linkę aiškinti šią normą itin siaurai, konkrečiai taikydami tam tikrus kriterijus.

Tyrimo objektas – nužudymo labai susijaudinus (BK 130 straipsnis) sudėties požymiai ir jų vertinimas teismų praktikoje.

Tyrimo tikslas – atskleisti nužudymo labai susijaudinus sampratą ir kvalifikavimo problemiką teismų praktikoje.

Tyrimo uždaviniai: 1) atskleisti nužudymo labai susijaudinus sampratą ir

1 Armanas Abramavičius et. al., *Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas* (Vilnius: Eugrimas, 2001), 160.

sudėties požymius; 2) įvertinti teismų praktikoje taikomus nužudymo labai susijaudinus kriterijus; 3) išskirti pagrindines problemas, kylančias kvalifikuojant nužudymą labai susijaudinus.

Tyrimo metodai. Tyrimas atliktas taikant sąvokų interpretavimo, apibendrinimo, dokumentų analizės metodus.

1. Nužudymo labai susijaudinus samprata

Nužudymas labai susijaudinus (BK 130 straipsnis) yra privilegijuotas nužudymas, kurio sudėties privilegijuojantis požymis yra tas, kad kaltininkas veikia staiga *labai susijaudinęs* ir tą būseną yra sukėlęs *pats nukentėjęsysis savo neteisėtais veiksmais* ar *itin įžeidžiančiu poelgiu*. Siekiant pilnai atskleisti nagrinėtiną sudėties sampratą būtina šį apibrėžimą išnagrinėti detaliau.

Didelį susijaudinimą dar kitaip galima vadinti fiziologiniu afektu. Afektas – tai būsena, kurios metu žmogui dėl staigaus ir labai didelio susijaudinimo, pasireiškiančio stipriu ir giliu pergyvenimu, dalinai aptemsta sąmonė, susilpnėja jo savitvarda, t. y. gebėjimas kontroliuoti ir valdyti savo elgesį, todėl jis gali padaryti tai, ko nepadarytų būdamas normalios būklės². Pats afektas gali būti fiziologinis arba patologinis. Patologinis afektas yra nepakaltinamumo pagrindas, nes jo metu dėl didelio susijaudinimo žmogus nesuvokia savo daromų veiksmų prasmės arba negali kontroliuoti savo elgesio, todėl yra nepakaltinamas ir už savo veiksmus, padarytus patologinio afekto būsenoje, neatsako³. O fiziologinis afektas – tai labai stipri žmogaus emocinė reakcija į kokį nors dirgiklį, dažniausiai neigiamą (įskaudinimas, įžeidimas, pasityčiojimas), kuriam būdingas išgyvenimų stiprumas, difuzinis poveikis psichikai, ūmi išorinė išraiška. Nepaisant tokio ryškaus žmogaus emocinio susijaudinimo, jis supranta ir gali teisingai vertinti situaciją ir sugeba

2 Rita Aliukonienė, Neringa Aliukonienė ir Vygtas Aliukonis, „Fiziologinio afekto būsenos reikšmė nužudymui ir sunkiam sveikatos sutrikdymui kvalifikuoti“, *Sveikatos mokslai* Nr. 1 (26) (2016): 56 [https://sam.lrv.lt/uploads/sam/documents/files/Veiklos_sritys/Sveikatos_mokslai/Moksliniai_straipsniai/E2%80%93zurnalas_Sveikatos%20mokslai/2016/2016%20SM1\(1-151_Online\).pdf#page=52](https://sam.lrv.lt/uploads/sam/documents/files/Veiklos_sritys/Sveikatos_mokslai/Moksliniai_straipsniai/E2%80%93zurnalas_Sveikatos%20mokslai/2016/2016%20SM1(1-151_Online).pdf#page=52).

3 *Ibid.*

save valdyti⁴. Pabrėžtina, kad kitose sudėtyse didelis kaltininko susijaudinimas, kurį nulėmė neteisėti nukentėjusio asmens veiksmai, gali būti traktuojamas kaip lengvinanti aplinkybė pagal BK 59 straipsnio 1 dalies 10 punktą.

Fiziologinis afektas (ar kitoks susijaudinimas) yra būtina BK 130 straipsnio sąlyga, be kurios inkriminuoti šios veikos būtų neįmanoma, todėl yra svarbu tinkamai nustatyti jo buvimą ar nebuvimą veikos padarymo metu. Tam padaryti dažniausiai skiriama teismo psichiatrinė ar teismo psichologinė ekspertizė. Tokia ekspertizė gali būti atlikta dar ikiteisminio tyrimo metu ir teisme naudojama kaip įrodymas, patvirtinantis ar paneigiantis afekto buvimą⁵. Kaip pavyzdį galima paminėti Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. vasario 15 d. nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 1A-195/2012, kurioje nuteistasis D. B. apeliaciniu skundu prašė perkvalifikuoti jo padarytą veiką iš BK 129 straipsnio į BK 130 straipsnį. Jo skundas buvo atmestas motyvuojant tuo, kad dar ikiteisminio tyrimo metu D. B. atlikta teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizė. Ekspertizės akte nurodyta, kad nėra jokių duomenų, rodančių, jog nusikalstamos veikos padarymo metu D. B. galėjo būti laikino psichikos veiklos sutrikimo (patologinio afekto ar patologinio girtumo) būsenos arba fiziologinio afekto ar kitos emocinės būsenos, turinčios esminės įtakos jo elgesiui⁶. Iš to išeina, kad tokio pobūdžio išvados, kurios nustato, kad kaltininkas nebuvo fiziologinio afekto ar kitokio susijaudinimo būsenoje nusikaltimo padarymo metu, nebeleidžia veikos kvalifikuoti pagal BK 130 straipsnį.

Taip pat šioje sudėtyje yra itin svarbūs neteisėti nukentėjusiojo veiksmai arba itin įžeidžiantis elgesys, kuris iššaukė tokią kaltininko reakciją. Šie kriterijai gana detalieji yra apibrėžiami Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktikoje: „Neteisėtas poelgis gali pasireikšti ir veikimu, ir neveikimu. Neteisėtas asmens

4 Aliukonienė, Aliukonienė ir Aliukonis, *supra note*, 2.

5 Džiugelis Saulius, „Nužudymo labai susijaudinus sudėties analizė“ (magistro baigiamasis darbas, Vilniaus universitetas, 2016), 42, <https://talpykla.elaba.lt/elaba>.

6 „Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. vasario 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-195/2012“.

poelgis – tai bet koks prieš kaltininką ar jo artimą asmenį nukreiptas priešingas teisei nukentėjusiojo elgesys, kuris gali reikštis kėsanimusi į asmens gyvybę, sveikatą, turtą (tyčia ar dėl neatsargumo), smūgių sudavimu, kankinimu, laisvės atėmimu ir pan., taip pat psichiniu poveikiu – grasinimu panaudoti smurtą, tyčiojimusi, šantažu ir kitaip. Spręsdamas, ar nukentėjusiojo poelgis yra itin įžeidžiantis, teismas atsižvelgia į tai, kiek nukentėjusiojo tyčiniai veiksmai esmingai prieštarauja moralės bei dorovės principams, pažeidžia žmogaus garbę ir orumą ir kaip tai paveikia kaltininką, atsižvelgiant į jo individualias asmenines savybes.⁷ Toliau straipsnyje (paragrafuose 3.2.1 ir 3.2.2) bus atskleistas platesnis šių sąvokų turinys konkrečiai nagrinėjant teismų praktiką.

2. Nužudymo labai susijaudinus sudėties analizė

2.1. Objektvieji požymiai

Nusikalstamos veikos sudėties požymių analizę būtina pradėti nuo pagrindinio objektyviojo požymio, t. y. **baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės**, numatytos BK XVII skyriuje, kuriame įtvirtinti nusikaltimai žmogaus gyvybei. Nusikalstamos veikos sudėties objektas baudžiamosios teisės teorijoje apibrėžiamas kaip teisinis gėris, į kurį kėsinamasi darant nusikalstamą veiką ir kuris yra saugomas baudžiamojo įstatymo⁸. Konkrečiai BK 130 straipsnio saugoma vertybė (objektas) yra kito žmogaus gyvybė. Šioje vietoje pabrėžtina, kad baudžiamajame įstatyme nėra pateiktos konkrečios žmogaus gyvybės sąvokos, todėl norint suprasti šią sąvoką reikia gilintis į kitus šaltinius.

Gyvybės pradžią apibrėžia Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymo⁹ 2 straipsnis, kuriame teigiama, kad vaiko gimimu yra laikomas

7 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje 2K-38-942/2017“.

8 Armanas Abramavičius et al., *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas* (Vilnius: Eugrimas, 2003), 158.

9 „Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 43-1602.

gyvo vaisiaus išstūmimas ar ištraukimas iš moters organizmo. Tačiau pabrėžtina, kad, norint konstatuoti gyvybės buvimą, neužtenka išstumti ar ištraukti vaisiaus, svarbu ir tai, kad vaisius turėtų gyvybingumo požymius. Patys gyvybingumo požymiai yra alternatyvūs, t. y. užtenka bent vieno iš jų, kad būtų galima konstatuoti gyvybės atsiradimą. Gyvybingumo požymiai yra šie: kraujotakos sistemos veikla, kitaip tariant, širdies plakimas, arba savarankiškas kvėpavimas.

Taip pat, analizuojant žmogaus gyvybės sampratą šioje sudėtyje, svarbu atsižvelgti ir į gyvybės pabaigos momentą, kadangi miręs žmogus, kaip ir negimęs, negali būti jokio nužudymo objektu. Gyvybės pabaigos momentu *de facto* yra laikoma žmogaus mirtis. Remiantis Lietuvos Respublikos žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įstatymo 7 straipsniu¹⁰ mirtis – negrįžtama žmogaus organizmo kaip visumos žūtis. Mirties momentą galima konstatuoti dvejopai: kai negrįžtamai nutrūksta žmogaus kraujotaka ir kvėpavimas arba kai negrįžtamai nutrūksta visų žmogaus galvos smegenų struktūrų veikla. Negrįžtamumą galima apibūdinti taip, kad širdies plakimo, kraujotakos ar galvos smegenų veiklos negalima atstatyti jokiais reanimavimo priemonėmis.

Atsižvelgiant į išdėstytus žmogaus gyvybės atsiradimo ir pasibaigimo momentus galima daryti išvadą, kad žmogaus gyvybė yra viskas nuo žmogaus gyvybės atsiradimo momento iki pat mirties momento. Žmogaus gyvybė yra vientisa – jai neturi reikšmės žmogaus amžius, gyvenimo kokybė ar kitokie kriterijai, nes visų žmonių gyvybės yra lygiavertės, vienodai svarbios ir saugomos.

Kitas pagrindinis objektyvusis požymis yra **pavojinga veika**. Pavojinga veika baudžiamojoje teisėje turi pasireikšti objektyviojoje tikrovėje, tai reiškia, kad ji turi būti reali ir nepramanyta. Už antvisuomeninės žmogaus savybės, jo mintis, įsitikinimus ar ketinimus, kad ir kokie jie būtų pavojingi, nėra baudžiama tol, kol jie nerealizuojami išorine žmogaus veikla. Nužudymo, kaip ir visų materialių

¹⁰ „Lietuvos Respublikos žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įstatymas“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 30-712.

nusikalstamų veikų sudėčių, pavojingumas yra siejamas su nusikalstamais padariniais, kylančiais dėl subjekto veiksmų. Šioje sudėtyje pavojinga veika ir pasireiškia subjekto veika, dėl kurios yra atimama aukos gyvybė. Pats nužudymas kaip pavojinga veika galimas tiek veikimu (aktyviais kaltininko veiksmais), tiek neveikimu (pasyviais kaltininko veiksmais).

Prie pagrindinių objektyviųjų požymių yra priskiriami ir **padariniai** bei **priežastinis ryšys**. Padariniai – įvairaus pobūdžio žala, kurią sukėlė padaryta pavojinga veika. Priežastinis ryšys – tai ryšys tarp kaltininko padarytos veikos ir kilusių padarinių – nustatymas, ar tam tikra veika yra atitinkamo padarinio kilimo priežastis. Kadangi BK 130 straipsnyje numatyta sudėtis yra materiali, norint šią veiką inkriminuoti turi būti nustatyti abu šie požymiai. Šios sudėties padariniu yra laikoma kito žmogaus mirtis. Padarant nužudymą, šiuo nusikaltimu ne tik sukeliamas kito žmogaus mirtis, bet ir padaroma moralinė, dažnai ir materialinė žala nukentėjusiojo šeimai ir artimiesiems. Vis dėlto tik asmens mirtis yra vienintelis negatyvus padarinys, reikšmingas nužudymo objektui, todėl tik ji yra laikytina nužudymo sudėties požymiu¹¹.

Pats priežastinis ryšys kaip nusikalstamos veikos sudėties požymis gali būti būtinasis arba atsitiktinis. Būtinasis priežastinis ryšys – toks ryšys, kai padaryta veika visada ar dažniausiai sukelia pavojingus padarinius, šiuo atveju žmogaus mirtį. Atitinkamai atsitiktinis priežastinio ryšio pobūdis reiškia, kad padaryta veika dažniausiai ar įprastomis sąlygomis nesukelia jokių pavojingų padarinių, t. y. asmuo galvoja, kad jis veikia socialiai neutraliai. Pabrėžtina, kad baudžiamojoje teisėje teisinę reikšmę turi tik būtinasis priežastinis ryšys.

Kalbant apie šios nusikalstamos veikos **subjektą** galima teigti, kad juo gali būti tik fiziniai asmenys, kadangi šiame straipsnyje nenumatyta juridinio asmens baudžiamoji atsakomybė. Nusikaltimo subjektu gali būti tik toks žmogus, kuris yra sulaukęs baudžiamojo įstatymo nustatyto **amžiaus**, nuo kurio galima

11 Džiugelis, *supra note*, 5: 26.

baudžiamoji atsakomybė. Pagal dabartinį reglamentavimą už šį nusikaltimą gali atsakyti 16 metų amžiaus sulaukęs asmuo. Tais atvejais, kai nužudymą labai susijaudinus padaro asmuo, turintis 14 metų, bet neturintis 16 metų, baudžiamoji atsakomybė jam nekyla. Tokiu atveju negalima nužudymo kvalifikuoti pagal BK 129 straipsnį kaip paprasto nužudymo, už kurį atsakomybė gali kilti nuo 14 metų, nes tai būtų nepagrįstas asmens teisinės padėties sunkinimas¹².

2.2. Subjektyvieji požymiai

Subjektyvieji nusikalstamos veikos sudėties požymiai – tai nematoma, objektyvioje tikrovėje nepasireiškianti sudėties pusė, kuri susijusi su žmogaus mąstymo procesu. Pagrindiniai subjektyvieji požymiai yra **pakaltinamumas** ir **kaltė**. Pakaltinamu laikomas toks asmuo, kuris geba suvokti savo veiksmų esmę ir pavojingumą ir juos valdyti¹³. Kaip minėta, esant patologinio afekto būsenai, žmogus yra laikomas nepakaltinamu dėl laikino psichinės veiklos sutrikimo, dėl kurio jis visai negali suvokti savo veikos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų. Kilus abejonei dėl kaltininko būsenos veikos padarymo metu, dažnai skiriamos teismo psichologinės, psichiatrinės ar kitokio pobūdžio ekspertizės. Remdamasis jomis tik teismas turi teisę pripažinti asmenį nepakaltinamu.

Kaltė yra asmens psichinis santykis su objektyviaisiais nusikalstamos veikos sudėties požymiais. Išskiriamos dvi kaltės formos – tyčia ir neatsargumas. Laikoma, kad nužudymas labai susijaudinus gali būti padaromas tiesiogine arba netiesiogine tyčia. Tačiau pabrėžtina, kad tyčia turi būti susiformavusi staiga, kaip reakcija į neteisėtą ar itin įžeidžiantį nukentėjusiojo poelgį ir neatidėliojant realizuota, kitaip tariant, kaltininkui esant afekto būsenos¹⁴. Detalizuojant staiga susiformavusią tyčią, dažnai yra išskiriamas jos porūšis – afektinė tyčia. Tai yra

¹² Džiugelis, *supra note*, 5.

¹³ Džiugelis, *supra note*, 5: 31.

¹⁴ Armanas Abramavičius et al., *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. II knyga. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)* (Vilnius: Registrų centras, 2009), 121.

skiriamasis nužudymo labai susijaudinus požymis, atribojantis šią sudėtį nuo kitų nužudymo rūšių¹⁵. Pagal baudžiamosios teisės teoriją, afektinei tyčiai būdinga tai, kad ji susiformuoja staiga prieš pat padarant nusikalstamą veiką dėl kažkokių išorinių veiksnių (dirgiklių), kurie veikia kaltininko psichiką ir suformuoja sprendimą padaryti nusikaltimą. Klausimas, ar žmogui iš tikrųjų atsirado staigi afektinė tyčia, ar ją sukėlę nukentėjusiojo veiksmai tikrai buvo pakankami, kelia daugiausia problemų ir neaiškumų teismų praktikoje.

3. Aktualios teismų praktikos kvalifikuojant nužudymą labai susijaudinus apžvalga

3.1 Tyčinio nužudymo ir nužudymo labai susijaudinus atribojimas

Viena iš šiai temai aktualių problemų, neretai kylanti teismų praktikoje, yra tyčinio nužudymo atribojimas nuo nužudymo labai susijaudinus. Į šį klausimą gana nesenai atsakė LAT savo 2023 m. kovo 7 d. nutartyje. Šioje byloje K. J. buvo nuteistas už V. Č. nužudymą. K. J. ir V. Č. kartu važiovo automobiliu, kuriame susiginčijo dėl piniginės skolos. Vėliau privažiavus mišką nuteistasis pasiūlė nukentėjusiajam išlipti iš automobilio ir „išsiaiškinti“ santykius. Išlipus iš automobilio nukentėjusysis pradėjo užgaulioti jo sugyventinę D. B.-R., jie susistumdė, o nuteistasis nukentėjusiajam sudavė kietu daiktu į kaktą taip nužudydamas V. Č. Kasacinis teismas nustatė, kad byloje nėra jokių objektyvių duomenų, kuriais vadovaujantis būtų galima daryti išvadą, jog nuteistasis buvo fiziologinio afekto būsenos¹⁶. Taip pat Teismas įvertino, kad nukentėjusiojo veiksmai nebuvo tokie įžeidžiantys, kad galėtų iššaukti itin stiprią kaltininko susijaudinimo būseną (fiziologinį afektą). Iš bylos duomenų matyti, kad teismai nenustatė tikrosios smurto naudojimo priežasties, tačiau *esminis požymis, lemiantis veikos kvalifikavimą*

15 Abramavičius et al., *supra note*, 14.

16 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos apžvalga“, 2023 m. kovas, https://www.lat.lt/data/public/uploads/2023/04/lat_aktuali_praktika_kovas_2023.pdf.

pagal BK 130 straipsnį kaip nužudymą, padarytą labai susijaudinus, yra laiko tarpas nuo smurtą sukėlusios priežasties iki smurto panaudojimo. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nužudymas pripažįstamas padarytu staiga labai susijaudinus tada, kai jis įvyko tuoj po nukentėjusiojo neteisėto ar itin įžeidžiančio kaltininką ar jo artimus asmenis poelgio kaip greitas atsakas į tai. Jei po nukentėjusiojo poelgio iki nužudymo praėjo ilgesnis laiko tarpas ar kaltininkas atliko kokius nors pasiruošimo tam veiksmus, toks nužudymas paprastai negali būti kvalifikuojamas kaip padarytas staiga labai susijaudinus, nes šios aplinkybės rodo, kad staigaus didelio susijaudinimo būseną jam jau buvo praėjusi¹⁷. Nuteistojo smurtiniai veiksmai prieš auką nebuvo staigus atsakas į situaciją, nes konfliktas tarp šių asmenų prasidėjo dar automobilyje, o vėliau miške buvo tik pratęstas. Todėl šiuo atveju konflikto priežastis (piniginė skola, nuteistojo sugyventinės įžeidimas) neturi reikšmės veikos kvalifikavimui, nes automobilyje prasidėjęs nuteistojo ir nukentėjusiojo konfliktas buvo pratęstas sustojus miške, todėl nuteistojo smurtiniai veiksmai nebuvo greitas, staigus atsakas į, nuteistojo teigimu, įžeidžiančius nukentėjusiojo veiksmus¹⁸.

Galima paminėti ir kitas bylas, pagrindžiančias, kad laiko tarpas nuo priežasties imtis smurtinių veiksmų iki jų ėmimosi turi būti labai trumpas ir tai yra lemiamą aplinkybę atsižvelgiant BK 129 straipsnį nuo BK 130 straipsnio. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo nutartyje Nr. 1A-211/2012 M. S. buvo nuteistas už savo žmonos R. S. nužudymą pamačius ją lytiškai santykiaujant su kitu vyru. Pats nuteistasis teigė, kad tokie žmonos veiksmai sukėlė jam didelį susijaudinimą, dėl kurio jis ir nužudė ją. Iš teismų praktikos galima suponuoti išvadą, kad vieno iš sutuoktinių neištikimybė gali sukelti fiziologinio afekto būseną, tačiau šioje byloje teismas nenustatė afekto būsenos buvimo, kadangi, pamatęs žmoną su kitu vyru, M. S. nieko nedarė, o tiesiog išėjo iš kambario. Vėliau atsigulus į lovą, kol

¹⁷ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. kovo 7 d. nutartis byloje Nr. 2K-55-387/2023“.

¹⁸ *Ibid.*

R. S. bandė užmigti, nuteistasis nuėjo į virtuvę, pasiėmė peilį ir grįžęs nužudė žmoną. Iš to išeina, kad M. S. savo sutuoktinę nužudė nebūdamas fiziologinio afekto būsenoje, nes laiko tarpas tarp pamatymo jos su kitu vyru ir nužudymo buvo per ilgas ir sutuoktinis atliko tam tikrus pasiruošimo veiksmus – palaukė, kol žmona užmigs, nuėjo į virtuvę, pasiėmė peilį ir t. t. Vadinasi, M. S. veiksmus paskatino ne didelio susijaudinimo būseną, o būtent pyktis ir pavydas.

Taip pat Lietuvos teismų praktikoje yra išskirti aiškūs kriterijai, kuriems esant galima kvalifikuoti veiką pagal BK 130 straipsnį. Kvalifikuojant veiką pagal BK 130 straipsnį būtina nustatyti: 1) neteisėtą ar itin įžeidžiantį nukentėjusiojo poelgį; 2) kaltininko buvimą didelio susijaudinimo būsenoje; 3) priežastinį ryšį tarp nukentėjusiojo poelgio, staigaus kaltininko didelio susijaudinimo ir nužudymo; 4) nedelsiant įvykdytą atsaką į neteisėtą ar itin įžeidžiantį nukentėjusiojo poelgį. Tik esant visų išvardytų sąlygų visumai kaltininko veika kvalifikuojama kaip nužudymas staiga labai susijaudinus. Jei kaltininko padaryta veika neatitinka pirmiau nurodytų požymių, kito žmogaus tyčinis gyvybės atėmimas kvalifikuojamas pagal BK 129 straipsnio 1 ar 2 dalį¹⁹.

3.2. Nužudymo labai susijaudinus privilegijuojančių požymių aiškinimas teismų praktikoje

3.2.1. Į kaltininką nukreipta nusikalstama veika

Minėta, kad nagrinėjamo straipsnio taikymas galimas tik esant neteisėtai nukentėjusiojo veikai arba itin įžeidžiančiam poelgiui, kurie iššaukia atitinkamą kaltininko reakciją. Teismų praktikoje taip pat detalai yra išaiškinti šie aspektai ir jų problemika.

Neteisėta veika, minėta, – teisei priešinga veika, nukreipta prieš kaltininką ar jam artimą žmogų. Šio požymio esmė yra ta, kad ne visos veikos, kurios yra

¹⁹ „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. kovo 28 d. nutartis byloje Nr. 2K-7-41-1073/2024“.

priešingos teisei arba prieštarauja įstatymo leidėjo nustatytoms normoms, gali sukelti afektinę būseną. Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo nutartyje Nr. 1A-444/2013 susiklosčiusi situacija negalėjo būti traktuojama kaip nužudymas labai susijaudinus. Šioje byloje R. J. nužudė S. A. po to, kai jis pradėjo naudoti smurtinius veiksmus prieš ją. Žinoma, kad smurtinių veiksmų naudojimas yra savaime neteisėtas ir formaliai žiūrint galėtų sukelti didelį susijaudinimą. Tačiau šioje situacijoje teismas, išsamiau išnagrinėjęs visas faktines aplinkybes, nustatė, kad tarp R. J. ir S. A. konfliktai buvo nuolatiniai, jie nuolat kartu girtaudavo ir pykdavosi. Iš to išplaukia, kad R. J. neturėjo būti netikėti S. A. panaudoti smurtiniai veiksmai prieš ją, todėl jai negalėjo kilti staigi ar kitokia neįprasta reakcija į nukentėjusiojo veiksmus, vadinasi, afektinė būsena tokioje situacijoje negalima.

Dar viena panaši situacija, įrodanti, kad ne visos neteisėtos veikos gali sukelti afektinę būseną, analizuojama LAT nutartyje Nr. 2K-187/2003. Šioje byloje nu-teistasis D. K. tuštinosi viešoje vietoje, kai jį pamatęs nukentėjusysis pasipiktino D. K. viešoje vietoje atliekamais veiksmais ir prie jo priėjęs sudavė jam tuščiu plastmasiniu kibiru į galvą. D. K. atsistojęs mirtinai sumušė nukentėjusįjį ir teigė, kad tokią jo reakciją sukėlė neteisėti nukentėjusiojo veiksmai, t. y. smūgis kibiru į galvą. Šioje byloje teismas pripažino, kad nukentėjusiojo veiksmai buvo gana aštri reakcija į susiklosčiusią situaciją, tačiau toks poelgis tikrai negalėjo sukelti tokios reakcijos ir tokio susijaudinimo, dėl kurio jis prarastų galimybę valdyti savo veiksmus.

Kadangi jau išsiaiškinta, kad vienas iš kriterijų norint inkriminuoti BK 130 straipsnį gali būti neteisėta nukentėjusiojo veika prieš kaltininką, kuri, kaip matyti ir iš analizuotos praktikos, dažnai pasireiškia smurtiniais veiksmais. Atsižvelgiant į tai, gali kilti klausimas, kaip reikėtų kvalifikuoti veiką, kai dėl neteisėtų nukentėjusiojo veiksmų kaltininkas patenka į būtinosios ginties situaciją. Remiantis LAT išaiškinimais, jei dėl nukentėjusiojo panaudoto smurto kaltininkas veikė esant būtinajai ginčiai, veikai taikomos BK 28 straipsnyje numatytos taisyklės. Jei

būtiniosios ginties ribos peržengtos esant staigaus didelio susijaudinimo būsenai, veika kvalifikuojama pagal BK 130 straipsnį²⁰. Tačiau tokiam LAT išaiškinimui yra išsakoma kritika. Remiantis BK 28 straipsnio 3 dalimi, „būtiniosios ginties ribų peržengimu nelaikoma dėl didelio sumišimo ar išgąščio, kurį sukėlė pavojingas kėsینimasis, arba ginantis nuo įsibrovimo į būstą padaryta veika“²¹. Esant fiziologinio afekto būsenai, asmuo yra sumišęs ar išsigandęs, vadinasi, peržengus būtiniosios ginties ribas, jis neturėtų būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Jei asmuo, esant būtiniosios ginties situacijai, patenka į fiziologinio afekto būklę, kilusią dėl neteisėto užpuolimo, jis negali peržengti būtiniosios ginties ribų. Jo veika laikytina teisėta, nes asmuo veikė būdamas sumišęs arba išsigandęs²². Nustatčius fiziologinį afektą būtiniosios ginties situacijoje, net peržengus būtiniosios ginties ribų reikalavimus ir atėmus gyvybę besikėsinančiam asmeniui, tokia veika neturėtų būti kvalifikuojama pagal BK 130 straipsnį, ji turėtų patekti į BK 28 straipsnio 3 dalies ribas²³.

3.2.2. *Itin įžeidžiantis poelgis*

Kitas kriterijus, kuris gali būti nustatinėjamas norint inkriminuoti BK 130 straipsnyje esančią sudėtį, yra itin įžeidžiantis nukentėjusiojo elgesys. LAT savo praktikoje yra pasisakęs, kad sprendžiant, ar nukentėjusiojo poelgis yra itin įžeidžiantis, teismas atsižvelgia į tai, kiek nukentėjusiojo tyčiniai veiksmai esmingai prieštarauja moralės ir dorovės principams, pažeidžia žmogaus garbę ir orumą ir kaip tai paveikia kaltininką atsižvelgiant į jo individualias asmenines savybes²⁴. Pabrėžtina, kad toks įžeidimas turi būti tyčinis ir gali būti išreikštas žodžiu, raštu

20 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose““, *Teismų praktika*, Nr. 21 (2004).

21 „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas“ (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, Nr.89-2741.

22 Albertas Milinis, *Baudžiamoji atsakomybė už nužudymą. Monografija* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011), 209.

23 Džiugelis, *supra note*, 5: 48.

24 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose““, *Teismų praktika*, Nr. 21 (2004).

ar kitokiu veiksmu. Tas įžeidimas turi būti nukreiptas ir skirtas individualiai tam asmeniui, norint jį užgauti. Lietuvos apeliacinis teismas byloje Nr. 1A-44/2012 tai taip pat patvirtino. Byloje A. B. nužudė A. S. ir prašė teismo jo veiką perkvalifikuoti iš BK 129 straipsnio į BK 130 straipsnį, nes, nuteistojo teigimu, jį išprovokavo A. S. įžeidžiantis elgesys. A. B. veiksmus išprovokavo tai, kad nukentėjusysis pavadino jį „gaidžiu.“ Teismas šiuo atveju konstatavo, kad asmens pavadinimas „gaidžiu“ negali būti laikomas itin įžeidžiančiu poelgiu, kadangi visuomenėje šis žodis neturi itin įžeidžiančios reikšmės²⁵. Teismas rėmėsi LAT praktika, kurioje buvo pabrėžta, kad, nepaisant to, jog visuotinai žinoma, kad nusikaltėlių pasaulyje žodis „gaidys“ turi žeminančią, įžeidžiančią reikšmę, nusikaltėlių pasaulio terminija negali būti perkeliama ir taikoma normalios visuomenės dorovės ir moralės standartams²⁶. Taigi teismas labiau vertina to įžeidimo turinį per bendrą visuomenės moralės normų prizmę, o ne pagal tai, ar žmogus asmeniškai gali įsižeisti.

Kaip jau minėta, norint teigti, kad nukentėjusiojo veiksmai buvo itin įžeidžiantys, reikia įrodyti, kad jie buvo tyčiniai ir kryptingai siekiantys įžeisti kaltininką. Šiame kontekste aktuali yra LAT nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-537-303/2015. Šioje byloje nuteistas V. P. kėsinosi nužudyti savo sutuoktinę E. P. dėl to, kad ji atsisakė su juo aiškintis santykius ir prisipažino nebemylinti jo. Pasak V. P., būtent toks jo žmonos abejingumas jų santykių išsaugojimui sukėlė jam fiziologinio afekto būseną, kurios metu jis bandė nužudyti E. P., tačiau ji išgyveno dėl laiku suteiktos medicininės pagalbos. Nagrinėjamoje byloje jokių objektyvių duomenų, rodančių, kad E. P. tyčia būtų siekusi itin įžeisti nuteistąjį, stengdamasi išprovokuoti konfliktą, nėra. Nors E. P. elgesys (susidomėjimas kitu vyru, sutuoktinio ignoravimas ir prisipažinimas, kad šio nemyli) sukėlė nuteistajam neigiamų emocijų, tačiau toks moters elgesys šeimoje, šiuolaikiniuose vyro ir

25 „Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. sausio 20 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-44/2012“.

26 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-378/2006“.

moters santykiuose nėra netikėtas ar negyvenimiškas, neturi išskirtinio socialinio ar etinio žalingumo bruožų, nėra neteisėtas ar itin įžeidžiantis BK 130 straipsnio taikymo prasme. Tai, kad E. P. pradėjo bendrauti su kitu vyru, išreiškė savo požiūrį dėl atšalusių jos ir V. P. tarpusavio santykių (kad jo nemyli, nenori išsaugoti santuokos su V. P., taip pat tai, kad ji nenorėjo aiškintis, kalbėtis apie visa tai su nuteistuoju), rodo tik jos asmeninį požiūrį, o ne siekį itin įžeisti nuteistąjį²⁷. Kadangi teismas konstatavo, kad E. P. savo veiksmais nesiekė įžeisti V. P. ar tarp jų įžiebti konflikto, tai afekto būseną tokiose situacijose taip pat negalima.

Dar vienas problemiškas aspektas, susijęs su įžeidimu, kuris gali būti traktuojamas kaip sukeliantis fiziologinio afekto būseną, yra sutuoktinio ar antrosios pusės neištikimybė. Šiame kontekste akcentuotina, kad neištikimybės aktas yra įžeidimas tik tais atvejais, kai jis tyčinis ir demonstratyvus, tačiau dažniausiai tai siekiama atlikti slapta, tikintis, kad artimas asmuo apie tai nesužinos. Tokia veika nesudaro įžeidimo sudėties²⁸. Šiam klausimui aktuali Lietuvos apeliacinio teismo nutartis Nr. A589/2012. Byloje Č. A. nužudė savo sugyventinę E. B., nes pamatė ją atvirai lytiškai santykiaujančią su kitu vyru. Č. A. teigimu, ją nužudė todėl, kad toks nukentėjusiosios poelgis sukėlė jam fiziologinio afekto būseną. Kaip minėta, teismai sutinka, kad tokia atvira ir demonstratyvi neištikimybė gali sukelti žmogui itin didelį susijaudinimą, tačiau esminis momentas šioje byloje buvo tas, kad Č. A. jau anksčiau žinojo apie jo sugyventinės ankstesnes neištikimybes ir tokį jos būdą. Todėl šis nukentėjusiosios užklupimas su kitu vyru negalėjo nuteistajam sukelti tokios didelės reakcijos, kuri sukeltų afekto būseną. Teismas šioje situacijoje konstatavo, kad afekto būsenos nebuvo, nes nukentėjusiosios veiksmai nebuvo netikėti nuteistajam.

27 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-537-303/2015“.

28 Abramavičius et al., *supra note*, 14: 121.

3.2.3. Ryšys tarp asmenų

Nustatinėdami fiziologinio afekto būsenos buvimą teismai taip pat atsižvelgia į reguliarių susiklosčiusių santykių tarp kaltininko ir aukos, kaip antai Lietuvos apeliacinio teismo byloje 1A-325/2011, kurioje M. S. buvo kaltinama nužudžiusi A. K. po to, kai jis panaudojo prieš ją fizinį smurtą. Pasak nuteistosios, šie neteisėti nukentėjusiojo veiksmai prieš ją ir lėmė afektinės būsenos atsiradimą. Vertinant situaciją formaliai viskas atrodytų gana akivaizdu: nukentėjusysis panaudojo fizinį smurtą, pradėjo mušti kaltininkę, tai yra neteisėti nukentėjusiojo veiksmai, kurie, remiantis prieš tai analizuota teismų praktika, gali sukelti tokį itin didelį kaltininkės susijaudinimą. Nagrinėjamu atveju faktinės bylos aplinkybės nepatvirtina, kad M. S. įvykio metu buvo fiziologinio afekto būsenos. Kolegija pritarė tam, kad konflikto metu A. K. atliko neteisėtus veiksmus M. S. atžvilgiu, tačiau nemanė, kad toks nukentėjusiojo elgesys galėjo sukelti tokio laipsnio susijaudinimą, kuris įvardijamas kaip fiziologinis afektas²⁹. Nuodugniau išanalizavęs faktinės bylos aplinkybes teismas konstatavo, kad nukentėjusysis ne pirmą kartą prieš M. S. naudojo fizinį smurtą, būdamas neblaivus nuolat mušdavo, tačiau ji jam vis atleisdavo ir jie susitaikydavo. Remiantis teismo išaiškinimu, M. S. jau turėjo būti pripratusi prie tokio A. K. naudojamo smurto prieš ją ir jai tai neturėjo sukelti ypač netikėtos reakcijos, kurią lydėtų afekto būseną. Taigi šis konfliktas nebuvo netikėtas, tokio pobūdžio konfliktai tarp jų kildavo gana dažnai ir tapo gana įprasti jų kasdieniame gyvenime, todėl šis konfliktas negalėjo nuteistajai sukelti fiziologinio afekto³⁰. Tokia teismo išvada gali būti vertinama šiek tiek kontroversiškai, nes vien tai, kad nukentėjusysis daug kartų smurtavo prieš M. S., ne visada gali reikšti, kad ji buvo prie to pripratusi ar tai toleravo. Praeitais tarpusavio santykis tarp kaltininko ir aukos neturėtų visiškai panaikinti galimybės, kad galiausiai kažkuriuo momentu tie nukentėjusiojo asmens poelgiai gali sukelti

²⁹ „Lietuvos apeliacinio teismo 2011 m. birželio 10 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje 1A-325/2011“.

³⁰ *Ibid.*

fiziologinį afektą. Siekiant tai nustatyti, reikia remtis kitomis objektyviomis bylos aplinkybėmis arba atitinkamos ekspertizės išvadomis.

3.2.4. *Atvejis, kai buvo perkvalifikuota iš BK 129 straipsnio į BK 130 straipsnį*

Atlikus išsamią teismų praktikos atvejų, kai kaltininko padaryta veika buvo perkvalifikuota iš paprasto tyčinio nužudymo (BK 129 straipsnis) į nužudymą labai susijaudinus (BK 130 straipsnis), analizę, tikslinga išnagrinėti tuos atvejus, kai kaltininko padaryta veika buvo perkvalifikuota iš paprasto tyčinio nužudymo (BK 129 straipsnis) į nužudymą labai susijaudinus (BK 130 straipsnis).

Ankstesniuose skyriuose minėta, kad teismai gauna ištis daug prašymų iš nu-teistųjų jų padarytas veikas perkvalifikuoti iš tyčinio nužudymo (BK 129 straipsnio) į nužudymą labai susijaudinus, kadangi bausmė yra žymiai švelnesnė. Atlikus nagrinėjamos sudėties teismų praktikos analizę tenka konstatuoti, kad atvejų, kai kaltininko padaryta veika buvo perkvalifikuota iš paprasto tyčinio nužudymo (BK 129 straipsnis) į nužudymą labai susijaudinus (BK 130 straipsnis), buvo ištis labai nedaug. Viena iš tokių bylų yra LAT 2024 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-41-1073/2024, kurioje L. M. buvo nuteista, nes nužudė savo sugyventinį D. B. tarp jų kilusio konflikto metu, per kurį jis jai sudavė delnu į veidą. Apeliacinės instancijos teismas jos padarytą veiką kvalifikavo kaip paprastą nužudymą, remdamasis teismo psichiatrinės ir teismo psichologinės ekspertizės išvada, kuri nustatė, kad įvykio metu nuteistoji nebuvo fiziologinio afekto būsenoje, tačiau ji buvo išreikšto emocinio susijaudinimo būsenos. Ekspertizės akte išreikštas emocinis susijaudinimas apibūdinamas kaip būseną, kuri kilo kaip atsakas į ilgalaikę ją psichotraumuojančią situaciją ir sutrikdė (apribojo) jos gebėjimą kritiškai įvertinti situaciją, visapusiškai teisingai ir iki galo suvokti savo veiksmų reikšmę, jų pavojingumą ir galimas pasekmes, rasti konstruktyvius situacijos sprendimo būdus ir valingai, racionaliai reguliuoti ir kontroliuoti savo elgesį³¹. Pa-

31 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-41-1073/2024“.

sak teismo, ši susijaudinimo būseną neprilygsta fiziologinio afekto būsenai, nes ji yra per silpna, todėl teismas veiką kvalifikavo pagal BK 129 straipsnį. Šiame kontekste išplėstinė septynių teisėjų kolegija pažymėjo, kad nors teismų praktikoje nurodoma, kad paprastai didelio kaltininko susijaudinimo būseną yra siejama su fiziologiniu afektu, tačiau to nereikalauja BK 130 straipsnio sudėtis, tokio požymio – nusikaltimo padarymo fiziologinio afekto būsenos – šios nusikalstamos veikos sudėtyje nėra. Įstatymas reikalauja nustatyti staiga kilusį kaltininko didelį susijaudinimą, kuris sukeltų afektingą būseną, nulemtą sveiko asmens sąmonės³². Vadinas, didelio susijaudinimo požymis yra aiškinamas žymiai plačiau nei tik fiziologinio afekto būseną.

Taip pat ši byla pakoregavo ir anksčiau nusistovėjusią praktiką, kad jei kaltininkas anksčiau konfliktuodavo su nukentėjusiuoju ir prieš jį buvo naudojami smurtiniai veiksmai, remiantis ankstesne teismų praktika, tokios situacijos neturėtų sukelti didelio susijaudinimo būsenos, nes tokie nukentėjusiojo asmens veiksmai nebuvo netikėti ir kaltininkas turėjo prie jų būti įpratęs. Šioje byloje nukentėjusysis D. B. ir anksčiau smurtavo prieš L. M., tačiau ji jam atleisdavo ir net nesikreipdavo į policiją. Šiame kontekste LAT nurodė, kad teisiniam tokio veiksmo vertinimui yra svarbu ne tai, ar nuteistoji nuo pat bendravimo su nukentėjusiuoju pradžios toleravo tokį gyvenimo būdą, daug kartų net nepranešė policijai apie smurtą prieš ją, ji pati pripažino, kad atleisdavo nukentėjusiajam ir toliau taip gyveno kartu su juo, tačiau svarbu tai, ar toks veiksmas nustatytoje eilinio konflikto artimoje aplinkoje situacijoje galėjo būti tas dirgiklis, kuris būtent galėjo sukelti didelio susijaudinimo būseną³³. Todėl šioje byloje teismas nusprendė, kad įvykio metu L. M. buvo ištis pakankamo susijaudinimo būsenos, kuri įeiną į BK 130 straipsnio sudėtį, jos veiksmus išprovokavo pats nukentėjusysis savo neteisėtais veiksmais, t. y. smurtiniais veiksmais prieš L. M., ir praeityje naudotas

32 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos apžvalga“, 2024 m. kovas, https://www.lat.lt/data/public/uploads/2024/04/lat_aktuali_praktika_kovas_2024.pdf.

33 *Ibid.*

smurtas tampa nereikšmingu vertinant, ar tuo metu kaltininkui galėjo kilti didelio susijaudinimo būseną. Vadinasi, išplėtus šią susijaudinimo sampratą, ateityje galima tikėtis, kad daugiau veikų bus kvalifikuojamos pagal BK 130 straipsnį.

Išvados

1. Nužudymo labai susijaudinus samprata Lietuvos BK yra sudėtinga ir reikalauja ne tik didelio fiziologinio afekto ar kitokio susijaudinimo įvertinimo, bet ir nukentėjusiojo neteisėtų veiksmų ar itin įžeidžiančio elgesio buvimo nustatymo. Fiziologinis afektas (ar kitoks didelis susijaudinimas), būtinas BK 130 straipsniui taikyti, turi būti patvirtintas teismo psichiatrine ar psichologine ekspertize, o neteisėti nukentėjusiojo veiksmai ar itin įžeidžiantis elgesys privalo būti esminis kaltininko reakcijos sukėlėjas.
2. BK 130 straipsnyje įtvirtinta norma taikoma tik labai retais ir specifiniais atvejais. Daug nuteistųjų prašymų perkvalifikuoti, bet absoliuti dauguma jų yra atmetami dėl nepakankamo pagrindo. Kvalifikuojant veiką pagal BK 130 straipsnį būtina nustatyti: 1) neteisėtą ar itin įžeidžiantį nukentėjusiojo poelgį; 2) kaltininko buvimą didelio susijaudinimo būsenoje; 3) priežastinį ryšį tarp nukentėjusiojo poelgio, staigaus kaltininko didelio susijaudinimo ir nužudymo; 4) nedelsiant įvykdytą atsaką į neteisėtą ar itin įžeidžiantį nukentėjusiojo poelgį. Tik esant visų išvardytų sąlygų visumai kaltininko veika kvalifikuojama kaip nužudymas staiga labai susijaudinus.
3. Ne visos veikos, kurios yra priešingos teisei arba prieštarauja įstatymo leidėjo nustatytoms normoms, gali sukelti afektinę būseną. Nustatinėdami fiziologinio afekto būsenos buvimą teismai taip pat atsižvelgia į reguliarių susiklosčiusių santykių tarp kaltininko ir aukos. Praeities tarpusavio santykis tarp kaltininko ir aukos neturėtų visiškai panaikinti galimybės, kad galiausiai kažkuriuo momentu tie nukentėjusiojo asmens poelgiai gali sukelti fiziologinį afektą. Norint tai nustatyti reikia remtis kitomis objektyviomis bylos aplinkybėmis arba atitinkamos ekspertizės išvadomis.

4. Atvejų, kada kaltininko padaryta veika buvo perkvalifikuota iš paprasto tyčinio nužudymo (BK 129 straipsnis) į nužudymą labai susijaudinus (BK 130 straipsnis), buvo išties labai nedaug. Naujausia LAT praktika tuo klausimu pakoregavo anksčiau nusistovėjusią praktiką, kad jei kaltininkas anksčiau konfliktuodavo su nukentėjusiuoju ir prieš jį buvo naudojami smurtiniai veiksmai, remiantis ankstesne teismų praktika, tokios situacijos neturėtų sukelti didelio susijaudinimo būsenos, nes tokie nukentėjusiojo asmens veiksmai nebuvo netikėti ir kaltininkas turėjo prie jų būti įpratęs. LAT išaiškino, kad svarbu tai, ar toks veiksmas nustatytoje eilinio konflikto artimoje aplinkoje situacijoje galėjo būti tas dirgiklis, kuris būtent galėjo sukelti didelio susijaudinimo būseną.

PROBLEMS IN THE ASSESSMENT OF HOMICIDE IN A STATE OF INTENSE EMOTIONAL EXCITEMENT IN COURT PRACTICE

Andrėja Novikovaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article examines Article 130 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania (hereinafter referred to as the CC), which establishes the concept of homicide in a state of intense emotional excitement. This type of homicide is considered privileged due to its lesser danger, which is conditioned by the victim's behaviour and the perpetrator's emotional state. The norm concerning homicide in a state of intense emotional excitement raises many practical problems due to its incompleteness and rather general wording. Consequently, its content is developed in court practice and scientific doctrine. The study reveals the essential criteria that must be established to qualify an act under Article 130 of the CC: the victim's unlawful or highly insulting behaviour, the perpetrator's state of intense emotional excitement, the causal link between the victim's behaviour and the perpetrator's reaction, and the immediate response. The study shows that courts often narrowly interpret Article 130 of the CC to ensure consistent justice administration, and rarely requalify homicide under Article 130 due to strict criteria and high evidentiary requirements. The latest practice of the Supreme Court of Lithuania has expanded the concept of intense emotional excitement to include not only physiological affect, but also other states of excitement, which suggests that more cases of requalification can be expected in the future.

Keywords: homicide; intense emotional excitement; physiological affect; intense excitement; unlawful act of the victim; highly insulting behaviour.

E. VALDŽIA KONKURENCIJOS TEISĖJE

Gabija Paulikaite

E. paštas gapaulikaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Straipsnio kuratorė prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E. paštas eglek@mruni.eu

Santrauka. Informacinės technologijos yra neatsiejama šiuolaikinės visuomenės dalis, padedanti keisti informacijos gavimo būdus, švietimą, tarptautinę prekybą. Šis informacijos naudojimas yra laikomas e. valdžios atsiradimo rezultatu. Šiais laikais atsiranda vis daugiau poreikio reguliuoti visuomeninius santykius, kylančius dėl ūkio subjektų, vienu metu parduodančių panašias prekes ir paslaugas tam tikrai klientų grupei. Šis reiškiny yra įvardijamas kaip konkurencijos teisė. Tam, kad visuomenė nuolatos pasiektų efektyviausius rezultatus, visada reikalingos priemonės, užtikrinančios turimų šaltinių naudojimą. Tam, kad konkurencijos teisė tobulėtų ir svarbiausi uždaviniai būtų pasiekti, reikalinga e. valdžia, veikianti kaip mechanizmas įgyvendinant teisinės reformas.

Straipsnyje nagrinėjami svarbiausi konkurencijos teisės principai, jų realizavimas valdant šalį, aktualumas ir reikšmė Lietuvoje ir Europos Sąjungoje. Taip pat aiškinamasi, kas yra e. valdžia, kodėl ji yra įgyvendinama valstybės valdyme, kokie yra pagrindiniai jos tikslai. Šiuo straipsniu stengiamasi atsakyti į klausimą, kuo svarbi e. valdžia konkurencijos teisėje, kodėl e. valdžia yra reikšminga įtvirtinant įstatymus ir kokie yra e. valdžios veikimo rezultatai.

Reikšminiai žodžiai: konkurencijos teisė; Europos ekonominė bendrija; Europos Sąjunga; konkurencijos įstatymas.

Įvadas

Šiais laikais šiuolaikinėje visuomenėje konkurencijos sąvokos prasmė yra suprantama įvairiapusiškai. Šis suvokimas remiasi tuo, kad konkurencijos teisės pagrindą sudaro tam tikros komponentinės dalys, į kurias įeina tiek teisės, tiek ekonomikos ir politikos sričių jungtinės žinios. Apskritai konkurencija yra suvokiama kaip tam tikra kova, varžymasis dėl pranašumo įgijimo. Daug autorių, pasisakančių šia tema, pateikia tarpusavyje skirtingus konkurencijos sąvokos apibrėžimus. R. Wish konkurenciją supranta „kaip kovą arba varžybas dėl pranašumo, o verslo pasaulyje – pranašumo siekimą užkariaujant vartotoją arba verslą rinkoje“¹. D. G. Goyder savo knygoje *Europos Bendrijų konkurencijos teisė* apibūdina konkurenciją „kaip santykius tarp bet kokio skaičiaus įmonių, kurios parduoda panašias prekes ar paslaugas tuo pačiu laiku apibrėžtam vartotojų ratui“².

Nuodugniau panagrinėjus konkurencijos sąvoką, būtų galima teigti, kad konkurencija – tai procesas, kurio metu yra varžomasi dėl tam tikros ekonominės naudos, nors pagrindinis tikslas ne visada gali būti didesnio pelno gavimas. Neretais atvejais, tam tikrų tyrimų duomenimis, įmonės, norėdamos vyrauti rinkoje, turi paaukoti dalį savo įgyto pelno, tai reiškia, kad įmonės parduoda savo produkciją arba suteikia savo paslaugas žemesnėmis rinkos kainomis nei tuo metu jos yra³. Taigi, apibendrinant galima teigti, kad konkurencija paprastai gali būti suprantama kaip varžymosi procesas dėl rinkų ir vartotojų siekiant ekonominės naudos sau. Konkurencijos principas Lietuvoje atsirado pakankamai vėlai, būtent 1992 metais, kai buvo priimtas Konkurencijos įstatymas (toliau – KĮ). Šis įstatymas konkurencijos sąvoką buvo apibrėžęs kaip tam tikras varžybas, „kurių metu ūkiniai subjektai, nepriklausomai veikdami rinkoje, riboja vienas kito galimybes dominuoti toje rinkoje ir skatina vartotojams reikalingų prekių gamybą bei jos

1 Richard Wish, *Competition Law*, 1st edn. (Butterworths, 2003), 989.

2 D. G. Goyder, *EC Competition Law*, 3rd edn. (Oxford, 1988), 677.

3 Rimanas Stanikūnas, *Konkurencijos politika: teorija ir praktika* (Vilnius: TEV, 2009).

efektyvumo didinimą⁴. Lietuvoje konkurencijos teisės principas atsirado dėl kitų šalių daromos įtakos – ypač reikšmingai veikė JAV, Vokietijos ir besikuriančios Europos Sąjungos (toliau – ES) įstatymų normos. Šiais laikais konkurencijos reglamentavimas ir jos poreikis išaugo vien dėl to, kad pasaulis patyrė itin daug ekonominio ir teisinio elgesio pokyčių⁵. Reikėtų pabrėžti, kad tarpukario laikotarpiu buvo priimtas iš esmės visiškai naujas įstatymas, susijęs su konkurencijos principu, interpretuojant jį kaip įstatymą su „kova“ dėl nedorosios konkurencijos egzistavimo⁶.

Konkurencijos teisė Lietuvoje atsirado dėl kitų šalių diegiamos įtakos. Veiksminga konkurencijos politika gali būti įteisinta per ES masto konkurencijos taisykles, kurios beveik visada papildo nacionalinius įstatymus ir draudžia tuos konkurencijos apribojimus, kurie apriboja ir paveikia prekybą tarp ES šalių narių⁷. Teigiama, kad tiek Lietuvos KĮ, tiek ES konkurencijos taisyklių normos papildo vienos kitas. KĮ 1 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta, kad KĮ siekia Lietuvos Respublikos ir ES konkurencijos santykių reglamentavimo suderinimo. Šis įstatymas numato, kad konfliktiniais atvejais, Lietuvos įstatymo taikytinumo atvejais yra taikoma ES patirtis, kadangi KĮ funkcionavimas neturi apsunkinti visiško ir vieno ES aktų taikymo visoje ES. Šis požiūris leidžia išvengti ir sumažinti prieštaravimus tarp tam tikrų šalių ginčų, kurie gali kilti tuo atveju, jeigu tiems patiems faktams būtų taikomi du skirtingi įstatymai ar taisyklės. Tačiau Lietuva neturi integracinio tikslo, dėl šios priežasties galima teigti, kad teritorija yra gana vienaitytė. Todėl visi principai, egzistuojantys ES, nebūtinai yra įgyvendinti Lietuvoje taikant KĮ⁸. Pagrindinės ES konkurencijos teisės normos buvo įtvirtintos 1957 m.

4 „Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas“, *Lietuvos aidas*, 1992-09-29, Nr. 190-0. 2 straipsnis.

5 Šarūnas Pajarkas, *Konkurencijos teisė Lietuvoje: sprendimai ir bylos* (Klaipėda : Druka, 2014).

6 Vytautas Budnikas, *Lietuva ir žmogaus teisės. Lietuvos žmogaus teisių asociacijų (LŽTA ir LŽTGA) veiklos apžvalga. 1989 – 1999 metai, I knyga* (Vilnius, Lietuvos žmogaus teisių asociacija, 2008), 27.

7 Pranešimas dėl poveikio prekybai („Communication Notice – Guidelines on the effect on trade concept contained in Articles 81 and 82 of the Treaty, OJ C 101, 27.4.2004, p. 81-96“).

8 Pajarkas, *supra note*, 5.

EB steigimo sutartimi. Jų paskirtis – reguliuoti ūkio subjektų elgesį rinkose, kurios ir buvo įtvirtintos šiuo teisiniu aktu⁹. Europos Taryba šiek tiek vėliau, būtent 1962 m., priėmė reglamentą Nr. 17, kuris neturėjo svarbių pakeitimų ir egzistavo iki pat 2004 metų. Jis buvo skirtas konkurencingumo diegimo ir didinimo veiksams tobulinti. Aiškinantis konkurencijos principą pagal ES taisyklės reikėtų suprasti, kad pagrindinis konkurencijos tikslas yra užtikrinti, kad konkurencijos principas nebūtų per daug iškraipytas, kaip minėta darbe. Europos sutarties 101 ir 102 straipsniai nustato teisės principus, reguliuojančius teisingą konkurencijos principą, kuriuo remiamasi ir šiuo metu¹⁰. Šio įstatymo reglamentuose yra uždrausti antikonkurenciniai sutarimai tarp ūkio subjektų, taip pat ir restrikcinės praktikos naudojimas, taip pat verslų teisiniai nusižengimai. Šių normų funkcionavimo užtikrinimas yra svarbus, kadangi šio įstatymo tikslas yra sureguliuoti konkurencijos principą, nustatantį teisingą ir kryptingą Europos rinkų konkurenciją¹¹.

Teisinė reforma, siekianti užtikrinti prieinamesnę ir patogesnę platformą, pabrėžia e. valdžios svarbą. E. valdžios paskirtis yra atsakyti į teisiškai svarbius klausimus, kad tam tikri įstatymai ar jų normos neprieštarautų vienas kitam. Šiuo atveju konkurencijos teisė yra gana nauja atšaka Lietuvos valstybėje. Ji atsirado būtent tada, kai konkurencijos klausimas buvo diskutuotas Europos ekonominės bendrijos nutarimuose. Žinoma, kad daug Lietuvos įstatymų ir susiformavo dėl ES. Dėl šios priežasties, siekiant užtikrinti, kad ES nutarimai ar tam tikri įstatymai neprieštarautų vienas kitam, reikalingas mechanizmas, kuris prižiūrėtų tvarką ir įstatymų taikymą šalyje¹². Taigi, pagrindinis darbo tikslas yra atsakyti į klausimą, kaip funkcionuoja e. valdžia konkurencijos teisėje.

9 Ewan Kirk, *Europos teisė* (Pearson Education Limited, 2019).

10 Pajarkas, *supra note*, 5.

11 *Ibid.*

12 Mindaugas Kiškis ir Rimantas Petrauskas, „E-Governance: Two Views on Legal Environment“, Conference: Electronic Government, Second International Conference, EGOV 2003, Prague, Czech Republic, September 1-5, 2003, Proceedings.

Svarbiausi terminai ir sampratos.

Konkurencijos teisė – teisės šaka, reglamentuojanti visuomeninius santykius, kylančius dėl ūkio subjektų, vienu metu parduodančių panašias prekes ir paslaugas tam tikrai klientų grupei, tarpusavio konkurencijos.

Elektroninė valdžia – valstybės ir savivaldos institucijų reguliuojamas visuomenės santykių plėtros reiškiny, kurio pagrindinis tikslas yra didinti vykdomosios valdžios sprendimų priėmimo skaidrumą, kokybiškiau ir efektyviau teikti visuomenei, verslo subjektams ir institucijoms viešąsias paslaugas ir informaciją, naudoti tam tikras informacinių technologijų teikiamas galimybes.

Europos ekonominė bendrija (EEB, angl. *European Economic Community, EEC*) – 1957 m. įkurta viena iš trijų Europos Bendrijų, siekusi ekonominiu požiūriu integruoti Europą, Europos Sąjungos pirmtakas.

Europos Sąjunga (ES) – dvidešimt septynių Europos valstybių viršnacionalinė sąjunga, ekonominė ir politinė bendrija.

Konkurencijos įstatymas (KĮ). Jo tikslas – saugoti sąžiningos konkurencijos laisvę Lietuvos Respublikoje.

Tyrimo problema. „Eurobarometro“ apklausa parodė, kad trys ketvirtadaliai europiečių mano, jog efektyvi konkurencija teigiamai veikia juos kaip vartotojus. Apklausos duomenimis, 87 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad konkurencija tarp bendrovių leidžia užtikrinti didesnę pasirinkimą vartotojams ir skatina naujovių kūrimą bei ekonominę augimą; tai atitinka Europos vidurkį.

85 proc. Lietuvos gyventojų ir 74 proc. europiečių nurodė manantys, kad konkurencija leidžia teikti geresnės kokybės prekes ir paslaugas. O su teiginiu, kad konkurencija tarp bendrovių leidžia užtikrinti geresnes kainas vartotojams, sutinka 78 proc. respondentų Lietuvoje ir 84 proc. Europos Sąjungoje. Tik 4 iš 10 europiečių atsakė girdėję arba skaitę apie tokius konkurencijos pažeidimus kaip karteliai, vyraujanti padėtis ir pan. Analogiška dalis apklaustųjų nurodė, kad žinotų, kur kreiptis, jeigu manytų egzistuojant didelę konkurencijos problemą.

Konkurencijos užtikrinimas praktikoje gali būti itin plačiai ir įvairiai suvokiamas, taikomas. Šiuolaikinėje visuomenėje itin reikalinga teisinė reforma, siekianti užtikrinti prieinamesnę ir patogesnę platformą. Vienas iš būdų pasiekti norimus tikslus yra pasiremti e. valdžios teikiamomis funkcijomis.

Šio darbo tikslas yra parodyti e. valdžios svarbą konkurencijos teisėje siekiant konkurencijos principo užtikrinimo visuomenėje.

Tyrimo objektas – konkurencijos teisės principų užtikrinimas pasitelkiant e. valdžią.

Tyrimo tikslas – atskleisti pagrindinius konkurencijos principus, jų šiuolaikinį aktualumą, nurodyti e. valdžios funkcionavimu ir taikymo priežastis.

Siekiant tikslo yra formuluojami šie **uždaviniai**: 1) atskleisti konkurencijos teisės paskirtį ir ypatumus; 2) išnagrinėti konkurencijos teisės kūrimosi istoriją, Europos Sąjungos nutarčių paskirtį; 3) atskleisti konkurencijos užtikrinimo ypatumus Europoje ir Lietuvoje; 4) išanalizuoti e. valdžios paskirtį ir pagrindinius funkcionavimo principus; 5) atskleisti konkurencijos ir e. valdžios suderinamumą, pagrindinius aspektus, padedančius užtikrinti konkurencijos teisės vykdymą šalyje.

Tyrimo metodai. Siekiant atsakyti į tyrimo iškeltus uždavinius šiame darbe pasitelktas teorinis mąstymas – teoriniais metodais, kurie yra paremti antrinių duomenų analize, siekiama išanalizuoti mokslinio darbo temą.

Tyrimo naujumas ir jo reikšmė. Lietuvos Respublikoje iš esmės nebuvo nagrinėjamas konkurencijos teisės atsiradimas ir šio principo formavimasis. Konkurencijos teisė Lietuvoje atsirado vos 1992 metais, dėl to informacijos apie šį teisės principą nėra daug. Apie konkurenciją išleista Konkurencijos tarybos ekonomisto dr. Šarūno Pajarsko knyga *Konkurencijos teisė Lietuvoje: sprendimai ir bylos*. Ši knyga yra pirmasis lietuviškas leidinys, kuriame nagrinėjama KĮ raida ir įgyvendinimas Lietuvoje nuo 1992 m. Knyga yra skirta konkurencijos specialistams, teisininkams ir ekonomistams, dirbantiems konkurencijos teisės srityje,

tačiau leidinys yra įdomus ir akademinei bendruomenei, o ypač teisės ir ekonomikos studentams. Tai yra vienas svarbiausių darbų Lietuvoje, padedantis suprasti konkurencijos teisę ir jos principus. Užsienio autorių straipsniuose apie šį objektą kalbama daug dažniau. Tačiau ir tarptautinėje literatūroje konkurencijos teisė yra suvokiama kaip pakankamai jaunas ir galutinai nesusiformavęs teisinis principas, dėl to iki pat šių dienų ji yra dažnai aptariama įvairiausių specialistų, siekiančių išaiškinti konkurencijos kaip tyrimo subjekto subtilumus.

Tyrimo struktūra yra pasirinkta atsižvelgiant į tyrimo objektą, tikslą ir uždavinius. Pagrindinės darbo dalys yra įvadas, dėstomoji dalis, išvados, pasiūlymai ir literatūros sąrašas, santraukos lietuvių ir anglų kalbomis. Pirmoje dalyje analizuojami konkurencijos formavimosi ir atsiradimo ypatumai, pagrindiniai principai ir konkurencijos reikšmė tiek Lietuvoje, tiek ES. Kitame skyriuje nagrinėjama e. valdžios sąvoka ir jos aktualumas visuomenėje, paskirtis ir siejami tikslai. Paskutinis skyrius yra skirtas išanalizuoti konkurencijos ir e. valdžios paskirtį visuomenės klausimams spręsti, jų sąsajas ir reikmę. Tyrimo pabaigoje pateikiamos tyrimo metu padarytos darbo išvados.

1. Konkurencijos teisės principo veiksmingumo ir įgyvendinimo supratimas Europos Sąjungos standartuose

ES konkurencijos teisė yra suvokiama kaip priemonė, kuria siekiama užtikrinti konkurencijos principą reguliuojant kompanijų ir institucijų antikonkurencinius veiksmus. Norima pasiekti, kad visuomenėje nebūtų praktikuojami karteliai ir kad monopolijos nepakenktų visuotiniam interesui. Manoma, kad europinė konkurencijos teisė yra kilusi iš ES veikimo sutarties 101 ir 109 straipsnių, taip pat visų kitų ES nuostatų ir nutarimų. Neretai yra pabrėžiamos būtent keturios reguliavimo sferos: 1) karteliai arba, kitaip tariant, prieštaravimai antikonkurencinės veiklos praktikavimo kontrolei remiantis ES veikimo sutarties 101 straipsniu; 2) vyravimas rinkoje pagal jau minėtos sutarties 102 straipsnį; 3) susitarimų tarp

įmonių, kurios užima tam tikrą poziciją rinkoje, prevencija, remiantis susitarimų reguliavimu; 4) valstybės pagalba siekiant reguliuoti tiesioginę arba netiesioginę valstybės pagalbą tam tikrai įmonei, remiantis ES veikimo sutarties 107 straipsniu. Daugiau paaiškinimų pateikta Europos Teisingumo Teismo bylų *Consten & Grundig v Commission*¹³ ir *United Brands v Commission*¹⁴ nutartyse.

1.1. Antikonkurencijos prasmė

Neteisėti ryšiai ir susitarimai konkurencijos teisėje yra vadinami karteliais. Jie yra draudžiami, kadangi riboja konkurencijos principą. Žinoma, kad karteliai gali būti įvairiausių rūšių. Karteliniai susitarimai dažniausiai yra pastebimi kaip susitarimai dėl kainų, rinkos ar klientų pasidalijimo, dėl gamybos ribojimo, platinimo tarp tiekėjų ir perpardavinėtojų, kuriais remdamiesi tiekėjai nustato vartotojams siūlomas kainas. Kadangi praktiškai yra suprantama, kad vyravimas rinkoje yra teisėtas dalykas, teisės problema iškyla tik tada, kai tam tikri subjektai bando peržengti teisės įstatymų nustatytas ribas. Antikonkurencinė veikla yra procesas, kurio metu yra mažinama arba visiškai panaikinama konkurencija, kuri taip pat susiaurina laisvas rinkas. Antikonkurencinė veikla apima slaptus, tolygius monopolijos sukūrimui gamintojų susitarimus dėl kainų, prekių realizacijos apribojimą, įmonių susijungimą ir naujų įmonių įsigijimą tarptautiniu mastu. Dažniausiai dėl antikonkurencinės veiklos kainos nemažėja, gamybos apimtys nedidėja, todėl konkurencijos principas funkcionuoja neefektyviai. Paprastai antikonkurencinė veikla užsiima didelę įtaką rinkoje turinčios įmonės, tarptautinėje rinkoje – ir nacionalinės vyriausybės, subsidijuodamos savo šalių gamybos lyderius, sudarydamos jiems geresnes sąlygas, didindamos jų produkcijos konkurencingumą¹⁵. Tam, kad toks iškraipytas konkurencijos principas neįsigalėtų, yra

13 „*Consten SaRL and Grundig GmbH v Commission* [1966] Case 56/64“.

14 „*United Brands v Commission* [1976] Case 27/76“.

15 Violeta Pukelienė, *Ekonominė integracija: teorija, ES politika ir procesai* (VDU leidykla, 2008).

priimami įstatymai ir reglamentai, ribojantys tokio tipo pažeidimus.

1.2. Konkurencijos teisės principo aktualumas Lietuvai

Norint suvokti konkurencijos politiką, svarbu suprasti, kokie yra šio principo taikymo tikslai. Viena iš svarbiausių efektyvaus konkurencijos funkcionavimo dalių gali būti laikoma gerovė. Ekonominė gerovės sąvoka vartojama vertinant, kaip efektyviai funkcionuoja ūkis. Tai matas, siejantis skirtingų ūkių grupių, šakų gerovę. Gerovė yra mažiausia tada, kai rinkos kaina yra lygi monopolinei kainai, o aukščiausia, kai kaina lygi ribinėms sąnaudoms¹⁶.

Kita konkurencijos funkcionavimui svarbi dalis – vartotojo gerovė. Šiuolaikiniai konkurencijos teorijos autoriai intensyviai diskutuoja, kam reikėtų teikti prioritetą – vartotojams ar bendrajai gerovei. Teikiant visapusišką prioritetą vartotojų gerovei, mažinant pardavimų kainas, nėra jokių garantijų, kad įmonių ekonominis augimas bus pristabdytas. Daugumos šalių konkurencijos priežiūros ir kontrolės institucijos ir teismai, sprenddami, kam atiduoti pirmenybę, stengiasi surasti pusiausvyrą tarp šių dviejų svarbių konkurencijos politikos tikslų. ES konkurencijos teisė, Europos Bendrijos steigimo sutarties 81 straipsnio 3 dalis, numatanti išimtis iš tam tikrų susitarimų arba suderintų veiksmų, kurie padeda tobulinti prekių gamybą ir paskirstymą arba skatina techninę pažangą, reikalauja, kad vartotojai gautų sąžiningą gaunamos naudos dalį¹⁷. Panašios nuostatos egzistuoja ir KĮ 6 straipsnyje¹⁸.

Tęsiant konkurencijos funkcionavimo dalių sąrašą, kita komponentinė dalis yra smulkių ir vidutinių įmonių apsauga. Šios konkurencijos politikos tikslas atspindi KĮ genezę ir logiką. Pozityvus požiūris į mažų įmonių apsaugą nebūtinai prieštarauja ekonominės gerovės tikslui. Paprastai tokios įmonės daugeliu atveju

16 Stanikūnas, *supra note*, 3.

17 Komisijos komunikatas, *Sutarties 81 str. 3 d. Taikymo gairės, Europos Bendrijos konkurencijos taisyklės* (Vilnius, 2005), 56.

18 „Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1999-04-02, Nr. 30-856.

padedą išspręsti nedarbo problemas, be to, jos dažnai savo gamybos ir pardavimo cikluose būna lankstesnės nei didelės įmonės. Galiausiai, mažos įmonės sudaro atsvarą didesnių konkurentų galiai. Tačiau dirbtinis mažų įmonių palaikymas, dažnai vyriausybių remiamas finansiškai, prieštarauja ekonominės gerovės tikslui¹⁹.

Dar viena svarbi dalis – kova su infliacija. Vienas pagrindinių konkurencijos politikos tikslų – skatinti konkurenciją. Kuo intensyvesnė ir efektyvesnė konkurencija, tuo didesnė tikimybė, kad rinkoje kainos nebus didinamos. Teigiama, kad konkurencijos politika sudaro prielaidas infliacijai mažinti. Kitas faktorius, kuris daro įtaką infliacijai, – kova prieš konkurentų susitarimus, kartelius. Nors, sugriovus kartelį, jo teigiamų pasekmių poveikis kainų lygiui būna vienkartinis ir ilgalaikis infliacijos sumažėjimas abejotinas²⁰.

Dvi paskutinės dalys – ekonominė laisvė ir rinkos integracijos skatinimas. Analizuojant ekonominės laisvės subjektą, reikėtų atsižvelgti į KĮ 1 straipsnį, kuris nustato, kad vienas esminių KĮ tikslų – saugoti sąžiningos konkurencijos laisvę²¹. Norėdamos užtikrinti sąžiningą konkurenciją, konkurencijos institucijos neretai susiduria su vadinamaisiais įėjimo į rinką barjerais. Dažniausiai tai yra įvairūs valstybės organų sudaryti apribojimai, kurie apsunkina naujų ūkio subjektų, konkurentų įėjimą į rinką²². Dėl šios priežasties KĮ yra unikalūs. Kitaip sakan, ministerijos ir savivaldybės negali priimti teisinių aktų, kurie diskriminuotų atskirus rinkos dalyvius arba ribotų naujų rinkos dalyvių įėjimą į rinką.

Kalbant apie rinkos integracijos skatinimą, šis labai svarbus konkurencijos politikos tikslas yra susijęs su ekonomine politika. ES konkurencijos teisė draudžia kainų diskriminaciją tarp narių šalių. Tarkime, automobilių rinkoje 1998 m. susiklostė gana komplikauta kainų situacija. To paties pavadinimo automobilių kaina

19 Stanikūnas, *supra note*, 3.

20 *Ibid.*

21 Lietuvos statistikos metraštis (Vilnius, 1996), 186.

22 Stanikūnas, *supra note*, 3.

skirtingose ES šalyse skyrėsi daugiau nei apie 20 proc. Anglijoje to pačio modelio automobilis kainavo 20 proc. daugiau negu Olandijoje. Norėdama išanalizuoti kainų diskriminacijos problemą, Europos Komisija pradėjo tyrimus – kasmet įvertina automobilių kainų lygius įvairiose ES šalyse²³. Taigi, padaryti išvadas dėl kainų diskriminavimo yra gana sudėtinga, bet to akivaizdžiai reikia. Draudimas įmonėms vykdyti kainų diskriminaciją tarp ES šalių negali būti pateisinamas ekonominės gerovės požiūriu²⁴.

Visi išvardyti konkurencijos tikslai sudaro tinkamas sąlygas vyriausybėms formuoti efektyvią konkurencijos politiką. Praktiškai žinoma, kad šie tikslai kartais priklauso nuo politinių ir socialinių priežasčių, dėl kurių keičiamos ir konkurencijos taisyklės.

2. E. valdžios samprata

Literatūroje dažnai aptinkama prieštaravimų dėl to, ką iš tikrųjų apima e. valdžios samprata. Tai, kad anglų kalbos terminas *e-government* į lietuvių kalbą verčiamas tiek kaip e. valdymas, tiek kaip e. valdžia, sudaro prielaidas skirtingai interpretuoti tai, ką apima pati sąvoka. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime „Dėl nutarimo Nr. 488 „Dėl viešojo administravimo plėtros iki 2010 metų strategijos patvirtinimo“ pakeitimo ir nutarimo Nr. 2115 „Dėl elektroninės valdžios koncepcijos patvirtinimo“ pripažinimo netekusiu galios“, 48-ame punkte yra patvirtintas e. valdžios apibūdinimas – „visuma viešojo administravimo veikloje diegiamų IRT, organizacinių šios veiklos pokyčių ir naujų įgūdžių, skirtų viešosioms ir administracinėms paslaugoms, demokratiniams procesams ir viešajai politikai tobulinti, suvokiama kaip e. valdžia“. Lietuvos Respublikos valstybės informacinių išteklių valdymo įstatyme pateikiama naujesnė e. valdžios samprata: „<...> elektroninė valdžia – viešojo administravimo dalis, skirta viešojo administravimo

²³ Stanikūnas, *supra note*, 3.

²⁴ *Ibid.*

procesams tobulinti taikant informacines ir ryšių technologijas“²⁵.

2.1. E. valdžios atsiradimo priežastys ir svarba

Elektroninės valdžios iniciatyvos atsirado siekiant užtikrinti kompleksinį viešųjų paslaugų teikimą, pagerinti viešojo sektoriaus darbo efektyvumą ir padaryti valdžios paslaugas orientuotas į piliečius ir verslą. Informacinių technologijų ir telekomunikacijų taikymas viešajame valdyme žada daug pranašumų ne tik modernizuojant viešąjį valdymą, bet ir keičiant politinį ir socialinį potencialą. E. valdžia ne tik gerina viešojo sektoriaus efektyvumą ir suteikia viešajam administravimui daugiau skaidrumo, bet ir įtraukia pilietį į valdymą, užtikrina visos šalies (regiono) sistemos konkurencingumą, prisideda prie verslo klestėjimo. Naujos galimybės ir sėkmingi pirmi e. valdžios projektai, pagerinę viešąjį valdymą, daug pasaulio šalių paskatino priimti nacionalines e. valdžios koncepcijas²⁶.

2.2. E. valdžios nauda

E. valdžios nauda visuomenei akivaizdi, nors ją ir ne visada galima pagrįsti išpūdingais finansiniais informacinių technologijų ir telekomunikacijų projektų atsipirkimo rezultatais. Daugelyje šalių, kurios patvirtino ir įgyvendina e. valdžios strategiją, jau įvyko daug teigiamų pokyčių, pavyzdžiui, pagerėjo teikiamų viešųjų paslaugų kokybė, išaugo vidinis viešojo sektoriaus efektyvumas ir sumažėjo sąnaudos, atsirado pokyčių teisinėje bazėje, leidžiančių užtikrinti saugų ir kokybišką e. paslaugų vartojimą, tiesioginė rinka verslui tapo skaidresnė, ypatingą vaidmenį įgijo mokymas ir informacijos prieinamumas, neįgalieji įgijo naujų bendravimo galimybių, pagerėjo sveikatos apsaugos paslaugos, atsirado pirmieji

25 Vitalij Mosin, „E-valdžia ir administracinės naštos mažinimas“ (magistro baigiamasis darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2013).

26 Narimantas Kazimieras Paliulis ir Nelė Jurkėnaitė, „Elektroninė valdžia: poveikis viešajam valdymui“, *Viešasis administravimas* Nr. 2 (2009).

bandomieji projektai, įtraukiantys piliečius į demokratinius procesus ir t. t.²⁷

Visi šie e. valdžios pasiekti rezultatai parodo tai, kaip ji padeda įgyvendinti daug teigiamų pokyčių norėdama pasiekti tam tikrų rezultatų įvairiuose projektuose.

3. E. valdžia ir konkurencijos teisė

Informacija yra naudinga tik tada, kai ji yra naudojama. Informacinė visuomenė jau nėra naujiena šiuolaikiniame pasaulyje. Jos kūrimosi procesas vyko ir vis dar vyksta įvairiose pasaulio šalyse ir veikia visas gyvenimo sritis. Kompiuteriai ir internetas keičia informacijos gavimo būdus, švietimą ir tarptautinę prekybą, veikia net patį demokratijos supratimą. Informacijos visuomenė tampa vis labiau priklausoma nuo naujų žinių įsisavinimo ir gebėjimo jas greitai suvokti. Įmonių konkurencija skaitmeniniame amžiuje priklauso nuo visame pasaulyje esančių žinių perdavimo ir dalybos tarp profesionalų grupių. Asmenų galimybės darbo rinkoje taip pat remiasi sugebėjimu greitai įgyti svarbią informaciją ir ją apdoroti. Tiek individams, tiek įmonėms tenka nuolatos palaikyti ir tobulinti savo įgūdžius.

Informacijos visuomenė yra tokia visuomenė, kurioje kiekvienas pilietis prieina prie žinių išteklių ir geba gauti bei panaudoti atitinkamą informaciją savo profesinei ir kasdienei veiklai, aktyviam dalyvavimui visose visuomenės srityse. Informacinė visuomenė formuojasi nuolatos. Jos atsiradimas veikia visas šiuolaikinio pasaulio sritis. Kuriami veiksniai keičia gyvenimo ir veiklos būdus, veikia vadybos stilių, lemia šalies gebėjimą konkuruoti pasaulio ūkio ir kultūros rinkose bei tarptautinės įtakos mastą. Didindamos efektyvumą ir konkurenciją, informacinės technologijos veikia rinkos ekonomiką, darydamos ją mažiau pažeidžiamą ankstesniems infliacijos ir stagnacijos pavojams.

E. valdžios svarba taip pat yra akivaizdi ir aktuali konkurencijos teisėje.

27 Paliulis ir Jurkėnaitė, *supra note*, 26.

Pasaulio ekonomikai liberalizuojantis atsiranda vis daugiau prielaidų konkurencijai. Tame procese vis daugiau reikšmės įgyja informacija, jos gavimas ir panaudojimas. Konkurencija su kitomis šalimis vis labiau priklauso nuo žmonių sugebėjimo įgyti informaciją, ją valdyti ir panaudoti savo tikslams įgyvendinti. Informacija ir komunikacija spartina šiuos procesus, tačiau sykiu kelia naujas problemas, reikalauja naujų teisinių normų sukūrimo ir įdiegimo²⁸.

Išvados

Išanalizavus pirmąjį tikslą atskleisti konkurencijos teisės paskirtį ir ypatumus, galima teigti, kad konkurencijos paskirtis yra reglamentuoti visuomeninius santykius, kylančius dėl ūkio subjektų, vienu metu parduodančių panašias prekes ir paslaugas tam tikrai klientų grupei, tarpusavio konkurencijos. Konkurencijos teisės šaltiniai skirstomi į tiesioginius teisės šaltinius, kuriais tiesiogiai sukuriamos tam tikros elgesio taisyklės, ir netiesioginius, kuriais teisės normos aiškinamos, taikomos, komentuojamos ir interpretuojamos.

Aptarus antrąjį darbo tikslą išnagrinėti konkurencijos teisės kūrimosi istoriją, ES nutarčių paskirtį, galima pasakyti, kad konkurencijos teisė yra nauja ir vis dar besiformuojanti teisės šaka, nuolatos papildoma aktualia informacija, naujomis įstatymų normomis siekiant pagerinti konkurencijos taikymą visuomenėje, išvengti antikonkurencinių santykių rinkoje.

Išnagrinėjus trečiąjį tikslą atskleisti konkurencijos užtikrinimo ypatumus Europoje ir Lietuvoje matyti, kad Lietuvoje daug teisinių įstatymų ir tam tikri reglamentai atsirado būtent dėl Europos Sąjungos priimtų teisinių nuostatų, kuriomis yra siekiama suvienodinti šalių narių įstatymus, susijusius su konkurencijos teisės principo išlaikymu visoje Europoje.

Išnagrinėjus ketvirtąjį tikslą išanalizuoti e. valdžios paskirtį ir pagrindinius

28 Vita Vaišnorytė, „E. Archyvai ir perspektyva kuriant e.valdžią“ (magistro baigiamasis darbas, Mykolo Romerio universitetas, 2005).

funkcionavimo principus galima teigti, kad e. valdžios paskirtis yra užtikrinti vykdomos valdžios veiklos skaidrumą elektroniniu būdu. Elektroninės valdžios funkcionavimo esmė yra perduoti tam tikrą informaciją ir viešąsias paslaugas visuomenei, verslo subjektams ir institucijoms pasitelkiant informacines technologijas.

Pasiekus penktą tikslą atskleisti konkurencijos ir e. valdžios suderinamumą, pagrindinius aspektus, padedančius užtikrinti konkurencijos teisės vykdymą šalyje, galima teigti, kad didindamos efektyvumą ir konkurenciją, informacinės technologijos veikia rinkos ekonomiką, darydamos ją mažiau pažeidžiamą anksčiau infliacijos ir stagnacijos pavojams.

E-GOVERNMENT IN COMPETITION LAW

Gabija Paulikaitė

Mykolas Romeris University

Summary. The role of information technology is an integral part of our society, and plays a part in receiving and exchanging information, changing the educational field, as well as contributing to international trade. This use of information is considered to be the result of the development of e-government. At present, there is an increasing need for a tool which would help regulate social relations, arising from the number of undertakings simultaneously selling similar goods and services to a given set of customers. This particular phenomenon is known as competition law. To ensure that society consistently achieves the most effective results, there is always a need for measures to ensure the effective use of available resources. In order for competition law to improve and for its key objectives to be achieved, there is a need for e-government to act as a mechanism for implementing legal reforms.

This article examines the most important principles of competition law alongside their implementation in national governance and their relevance and necessity – both in Lithuania and within the European Union. It also explains what e-government is, why it is being implemented in public governance, and what its main objectives are. The article seeks to answer the question of why e-government is important to competition law principles, why e-government plays an important role in law-making, and what the results of the use of e-government are.

Keywords: competition law; European Economic Community; European Union; competition act.

NEKILNOJAMO TURTO SEKTORIAUS PAGRINDINĖS TEISINIO REGULIAVIMO PRIEMONĖS KLIMATO KAITOS KONTEKSTE LIETUVOS TEISINĖJE SISTEMOJE

Meda Baranauskaitė

E. paštas mebaranauskaitė@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorius: prof. dr. Evaldas Klimas

E. paštas evaldasklimas@mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojamas Lietuvos nekilnojamo turto sektoriaus teisinio reguliavimo pakankamumas Europos ir tarptautiniais teisės aktais priimtų įsipareigojimų kontekste. Norint pasiekti šį tikslą tiriami pagrindiniai viršnacionaliniais teisės aktais įtvirtinti įsipareigojimai klimato kaitos keliamų grėsmių kontekste – sistemiškai analizuojama Lietuvos nacionalinio teisinio reguliavimo raida atsižvelgiant į nustatytų tikslų ir konkrečių norminių reikalavimų diegimą. Vadovaujantis moksliniais tyrimais, užsienio valstybių gerąja praktika ir įvertintais viršnacionalinio reguliavimo instrumentais, taip pat įvardijamos teisinio norminio reguliavimo kryptys, aktualios siekiant laiku užtikrinti klimato neutralumą. Viršnacionaliniais teisės aktais ir konstituciniu lygmeniu Lietuvos įstatymų leidėjui įtvirtinama pareiga laiku imtis veiksmų siekiant išvengti klimato kaitos keliamų neigiamų padarinių. Nekilnojamam turto sektoriui ypač reikšmingos ES antrinės teisės aktais nustatytos teisinio reguliavimo kryptys, kurios atitinka tarptautinės teisės aktais priimtus įsipareigojimus. Kuriant norminio reguliavimo kryptis, įstatymų leidėjui siūloma atsižvelgti į pastato tipą, konstrukcijos metus, finansines galimybes, pastato naudojimo paskirtį ir valstybės

išsivystymo lygį. Išsivysčiusių valstybių politika orientuotina į esamų pastatų renovaciją, o besivystančių – į tvarią naujų pastatų politiką užtikrinant tvarų statybinių medžiagų gamybos procesą ir pasitelkus žiedinės ekonomikos principą. Vadovaujantis užsienio valstybių praktika, siūloma nusistatyti aukštesnius klimato kaitos emisijų sumažinimo rodiklius, skirti didesnę finansavimą rinkos dalyviams ir kurti praktiškai įgyvendinimus teisės aktus, orientuotus į statybų sektoriaus dekarbonizavimą, faktiškai užtikrinant jų įgyvendinimą laiku.

Reikšminiai žodžiai: klimato kaita; tvarumas; klimato neutralumas; nekilnojamo turto sektorius; žaliasis kursas.

Įvadas

Temos aktualumas, naujumas, ištirtumas ir mokslinė problema. Klimato kaita – globali problema, neigiamai veikianti visus pasaulio regionus, taip pat ir Europą. Klimato kaita kelia tiesioginę grėsmę ne tik aplinkai, tačiau ir visiems ūkio sektoriams, taip pat žmonių sveikatai ir gerovei. Tai suponuoja valstybių pareigą bendrai imtis veiksmų laiku. Tarptautiniais ir Europos Sąjungos (toliau – ES) teisiniais dokumentais prisiimtų įsipareigojimų neįvykdymas ar netinkamas įvykdymas gali lemti valstybės atsakomybę. Atsižvelgiant į tai, kad dėl ypač taršių statybinių medžiagų ir pastatų suvartojamos energijos gamybos procesų nekilnojamojo turto sektorius yra vienas iš pagrindinių klimato kaitą skatinančios taršos šaltinių, šiuo tyrimu siekiama atlikti sisteminę Lietuvoje pasitelktų teisinio reguliavimo priemonių analizę viršnationaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų kontekste. Šio tyrimo aktualumą taip pat suponuoja trūkumas mokslinių tyrimų, kuriuose būtų nagrinėjamas Lietuvos nekilnojamo turto sektoriaus teisinis reguliavimas neigiamų klimato kaitos padarinių kontekste.

Tyrimo tikslas – ištirti Lietuvos nekilnojamo turto sektoriaus teisinio reguliavimo pakankumą viršnationaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų kontekste.

Tyrimo uždaviniai: 1) ištirti pagrindinius Lietuvos tarptautiniais teisės aktais įtvirtintus įsipareigojimus klimato kaitos keliamų grėsmių kontekste; 2) atlikti pagrindinių ES teisės aktų, kuriuose įtvirtinti ilgalaikiai CO₂ neutralumo tikslai ir norminės priemonės, analizę; 3) ištirti nacionalinio teisinio reguliavimo raidą atsižvelgiant į nustatytų tikslų ir konkrečių norminių reikalavimų diegimą; 4) įvardyti galimas teisinio norminio reguliavimo kryptis vadovaujantis atliktais moksliniais tyrimais, užsienio valstybių gerąja praktika ir įvertintais viršnacionalinio reguliavimo instrumentais, galinčias prisidėti prie laiku atlikto nekilnojamojo turto sektoriaus CO₂ neutralumo užtikrinimo.

Tyrimo objektas – pagrindinės nekilnojamojo turto sektoriaus teisinio reguliavimo priemonės klimato kaitos kontekste.

Tyrimo metodika. Tyrimo metu taikyti duomenų rinkimo ir duomenų analizės metodai, kuriuos pasitelkus nagrinėti tarptautiniai, ES, pasirinktų užsienio valstybių ir Lietuvos teisės aktai. Minimi šaltiniai taip pat nagrinėti mokslinės literatūros analizės metodu, kuriuo remiantis nustatytos norminio reguliavimo priemonės, kurios efektyviausiai prisideda prie klimato kaitos stabdymo nekilnojamojo turto sektoriuje. Surinkta informacija apdorota lyginamosios duomenų analizės metodu, kuris taip pat padėjo susisteminti efektyviausias teisinio reguliavimo priemones ES ir Lietuvos kontekste.

1. Pagrindiniai tarptautinės teisės aktais įtvirtinti įsipareigojimai

Tarptautiniais teisės aktais juos ratifikavusioms valstybėms nustatoma pareiga užtikrinti fundamentalių vertybių apsaugą, kuriomis grindžiama teisinė sistema demokratinėse valstybėse. Šie teisės aktai ypač svarbūs su klimato kaita susijusių grėsmių kontekste, kadangi šiuo klausimu yra būtina bendra valstybių pozicija. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija (toliau – EŽTK) yra vienas iš pagrindinių tarptautinio lygmens teisės aktų, kuriuo siekiama užtikrinti minimalų žmogaus teisių apsaugos standartą. Tačiau į EŽTK sritį aplinkos apsauga

expressis verbis nepatenka. Parlamentinės asamblėjos rekomendacijos dėl papildomo protokolo, kuris būtų skirtas aplinkos apsaugai, iki šiol nėra įgyvendintos¹. Nepaisant to, Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) pripažįsta aplinkos apsaugos poreikį akcentuodamas, kad taršos keliama žala aplinkai galimai pažeidžia į EŽTK apimtį patenkančias teises, tokias kaip asmens teisės į sveikatą ar gyvybę. Teisinėje doktrinoje tai vadinama „žaląja jurisprudencija“². Šiuo metu EŽTT nagrinėjama itin aktuali byla, kurios pagrindu bus sprendžiama dėl klimato kaitos neigiamo poveikio žmogaus teisėms³. Pareiškėjai, 11–24 metų Portugalijos piliečiai, prašo įvertinti valstybių narių veiksmų pakankamumą stabdant klimato kaitą. Šiame pareiškime 32 Europos Tarybos narės laikomos atsakingomis už Portugalijoje kasmet vykusius miškų gaisrus, dėl kurių kilo pavojus pareiškėjų gyvybei, sveikatai, šeimos gerovei ir nuosavybei pagal EŽTK 2, 3, 8, 14 straipsnius ir I protokolo 1 straipsnį. Ankstesnėje EŽTT jurisprudencijoje anksčiau nagrinėta byla dėl nelegalių statybų miško ūkio paskirties žemėje, kurioje teismas nurodė būtinybę užtikrinti balansą tarp privačių ir viešųjų interesų⁴, kuri gali būti pagrindas formuoti žaliąją jurisprudenciją valstybės atsakomybės kontekste dėl privatiems asmenims kilusių neigiamų padarinių. Vadovaujantis EŽTT išaiškinimais formuojama Lietuvos teismų praktika pabrėžiant šiuolaikinės visuomenės suinteresuotumą aplinkos apsauga, aplinkos vertę. Akcentuojama, kad „ekonominiai imperatyvai, ir netgi tam tikros fundamentalios teisės, tokios kaip nuosavybės teisės, neturi būti keliami aukščiau už aplinkosaugos motyvus, ypač kai valstybė yra priėmusi teisės aktus šioje srityje“⁵.

1 Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 1999 m. rekomendacija „Būsimi veiksmai, kurių Europos Taryba imsis aplinkos apsaugos srityje“; Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 2009 m. rekomendacija „Europos žmogaus teisių konvencijos papildomo protokolo dėl teisės į sveiką aplinką parengimas“.

2 Heta-Elena Heiskanen, *Towards Greener Human Rights Protection: Rewriting the Environmental Case Law of the European Court of Human Rights* (Finland: Tampere University Press, 2018), 15.

3 „EŽTT 2024 m. balandžio 9 d. sprendimas byloje Duarte Agostinho ir kiti prieš Portugaliją ir kitą 31 valstybę, peticijos Nr. 39371/20“.

4 „EŽTT 2007 m. lapkričio 27 d. sprendimas byloje Hamer prieš Belgiją, peticijos Nr. 21861/03“.

5 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. lapkričio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-221-1075/2022“, p. 48.

Fundamentalios viršnacionalinių teisės aktų nuostatos paskatino kurti tarptautinės teisės aktus, orientuotus į aplinkos apsaugą būtent visuotinio atšilimo keliamų grėsmių kontekste. Vienas iš pirmųjų tarptautinių teisės aktų, kuriuo siekiama kovoti su klimato kaitos neigiamais padariniais⁶, – 1992 m. Jungtinių Tautų bendroji klimato kaitos konvencija⁷, kuri įsigaliojo 1995 metais. 1997 m. priimtas Kioto protokolai⁸, įsigaliojęs 2005 m., kuriuo jį ratifikavusioms valstybėms numatyta pareiga sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimus 5 proc. per penkerius metus nuo 2008 m., palyginti su 1990 m. kiekiu⁹. Nors teisės doktrinoje šie teisės aktai kritikuojami dėl efektyvumo stokos, jų pagrindu 2015 m. priimtas Paryžiaus susitarimas¹⁰, inspiravęs ES institucijas kurti „žaliąją“ teisinį reguliavimą. Susitarimo 2 straipsnio 1 dalies a punkte nustatytas ilgalaikis tikslas – suvaldyti temperatūros kilimą. Šiuo tikslu siekiama didinti valstybių gebėjimą prisitaikyti prie neigiamo klimato kaitos poveikio ir užtikrinti investicijas į šiltnamio efektą sukeliančių dujų (toliau – ŠESD) mažinimą.

Taigi, nors klimato kaitos neigiami padariniai pasireiškė XIX a. pradžioje, pirmųjų teisės aktų, orientuotų į klimato kaitos neigiamų padarinių pašalinimą, užuomazgos aptinkamos tik XX a. pabaigoje. Kadangi į aplinkos apsaugą orientuotas papildomas protokolai nebuvo priimtas, EŽTT „žalioji jurisprudencija“ apima tik tuos klimato kaitos neigiamų padarinių klausimus, kurie yra susiję su joje saugomų vertybių, tokių kaip žmogaus sveikata ar gyvybė, pažeidimu.

6 Norman J. Vig, Regina S. Axelrod, *The Global Environment: Institutions, Law and Policy (1st ed.)* (Routledge, 1999), <https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.4324/9781003421368>.

7 „1992 m. gegužės 9 d. Jungtinių Tautų bendroji klimato kaitos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-03-15, Nr. 23-521.

8 „1997 m. gruodžio 11 d. protokolai „Jungtinių Tautų bendrosios klimato kaitos konvencijos Kioto protokolai“, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 126-5735.

9 Martha Benduski, „Paris Agreement vs Kyoto Protocol [Comparison Chart]“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.careaboutclimate.org/blog/paris-agreement-vs-kyoto-protocol-comparison-chart>.

10 „2015 m. gruodžio 12 d. Paryžiaus susitarimas“, TAR, 2017-01-31, Nr. 2017-01785.

2. Pagrindiniais ES teisės aktais nustatyti CO₂ neutralumo tikslai ir priemonės

Neišsprendus ES prisijungimo prie EŽTT klausimo, 2010 m. įsigaliojo ES pagrindinių teisių chartija (toliau – ES Chartija), kurios 37 straipsnyje tiesiogiai įtvirtinta: „Aukštas aplinkosaugos lygis ir aplinkos kokybės gerinimas turi būti integruotas į Sąjungos politiką ir užtikrintas pagal tvaraus vystymosi principus.“¹¹ Ši ES Chartijos nuostata grindžiama pirminiais ES šaltiniais: ES sutarties¹² 3 straipsnio 3 dalimi ir Sutarties dėl ES veikimo¹³ 11 ir 191 straipsniu, kuriame įtvirtintas ES tikslas „išlaikyti, saugoti ir gerinti aplinkos kokybę; saugoti žmonių sveikatą; apdairiai ir racionaliai naudoti gamtos išteklius; remti tarptautinio lygio priemonės, skirtas regioninėms ar pasaulinėms aplinkos problemoms spręsti, visų pirma kovai su klimato kaita“¹⁴. To paties straipsnio 2 dalyje taip pat įtvirtintas „Teršėjas moka“ principas, kuriuo vadovaujantis teršėjai skatinami vengti žalos aplinkai ir yra traukiami atsakomybėn už sukeltą taršą¹⁵. ES Teisingumo Teismas (toliau – ESTT) išaiškines, kad ES Chartijos 37 straipsnyje „įtvirtinamas tik principas dėl bendros Sąjungos pareigos pasiekti savo politikos kryptimis siekiamus tikslus, bet ne teisė pateikti Sąjungos teismams ieškinius, susijusius su aplinkos apsauga“¹⁶. ES Chartijos 37 straipsnio pagrindu ESTT yra išnagrinėjęs bylą, kurioje dešimties šeimų iniciatyva buvo pateiktas ieškinys norint įpareigoti valstybes nares nedelsiant sumažinti ŠESD išmetimą siekiant išvengti klimato kaitos neigiamų padarinių. ESTT įvertino, kad ieškinys yra nepriimtinas, kadangi

11 Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija IV ANTRAŠTINĖ DALIS – SOLIDARUMAS, 37 Straipsnis, Aplinkos apsauga, <https://fra.europa.eu/lt/eu-charter/article/37-aplinkos-apsauga?page=3>.

12 „Europos Sąjungos sutartis“, eur-lex, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0013:0045:lt:PDF>.

13 „Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija“, INFOLEX, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www-infolex.lt/skaitykla.mruni.eu/teise/default.aspx?id=1929&crd=919937>.

14 *Ibid.*

15 „Europos rūmai“, ES aplinkos politikos srityse ir veiksmuose principas „teršėjas moka“ taikomas nenuosekliai, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/polluter-pays-principle-12-2021/lt/>

16 Juškevičiūtė-Vilienė Agnė, „Žaliosios ekonomikos iššūkiai Europos žmogaus teisių konvencijai ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijai“, *Teisė*, 128, pp. 41–61, <https://www.journals.vu.lt/teise/article/view/33285>.

ieškovai nepagrindė *locus standi*¹⁷.

ES pirminės teisės aktai ir pagal Paryžiaus susitarimą priimtas tikslas iki 2050 m. užtikrinti poveikio klimatui neutralumą paskatino ES priimti strategiją „Žalioji kursas“¹⁸, kuria siekiama ES paversti sąžininga ir klestinčia visuomene, kuri remiasi modernia, efektyviai išteklius naudojančia ir konkurencinga ekonomika, kurioje iki 2050 metų nebus ŠESD ir ekonomikos augimas yra atsietas nuo išteklių naudojimo¹⁹. Ši strategija inspiravo gausius ES teisės aktų pakeitimus nekilnojamo turto sektoriaus kontekste. Atsižvelgiant į tai, kad pastatai suvartoja 40 proc. ES energijos ir ES išmeta 36 proc. su energija susijusių ŠESD, 2020 m. ES Taryba patvirtino ES renovacijos bangos strategiją²⁰, kuria siekiama intensyvuoti pastatų renovacijos pastangas visoje ES, kad statybų sektorius suteiktų būtiną įnašą, siekiant ES 2050 m. poveikio klimatui neutralumo tikslo ir žaliosios pertvarkos įgyvendinimo²¹. ES Tarybos išvadose nustatytas šios strategijos tikslas – „ne vėliau kaip 2030 m. bent padvigubinti su energija susijusios renovacijos rodiklius ES, kartu šalinant energijos nepriteklių, kuriant naujas darbo vietas ir skatinant žiedinę ekonomiką“²².

Vadovaujantis minėtais tikslais 2022 m. spalio 25 d. ES Taryba pateikė siūlymą

- 17 „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (šeštoji kolegija) 2021 m. kovo 25 d. sprendimas byloje Armando Carvalho ir kt. prieš Europos Parlamentą ir Europos Sąjungos Tarybą, Nr. C-565/19 P“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2021/20210325_Case-no.-T-33018_judgment.pdf.
- 18 „Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Europos žaliasis kursas“, INFOLEX, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/default.aspx?id=1929&crd=1220820&q=7027149>.
- 19 Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Lietuvos perėjimo prie žiedinės ekonomikos iki 2035 m. gairės“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., https://am.lrv.lt/uploads/am/documents/files/%C5%BDE%20gair%C4%97s_patvirtintos.pdf.
- 20 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Renovacijos banga Europoje: pastatų ekologizavimas, darbo vietų kūrimas ir gyvenimo gerinimas“, INFOLEX, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/default.aspx?id=1929&crd=1233645&q=7027150>.
- 21 Europos Vadovų Taryba, Europos Sąjungos Taryba, „Europos žaliasis kursas“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.consilium.europa.eu/lt/policies/green-deal/timeline-european-green-deal-and-fit-for-55/>.
- 22 Europos Vadovų Taryba, Europos Sąjungos Taryba, „Taryba patvirtino išvadas dėl ES renovacijos bangos“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.consilium.europa.eu/lt/press/press-releases/2021/06/11/council-approves-conclusions-on-an-eu-renovation-wave/>.

dėl pastatų energinio naudingumo direktyvos apsvairstymo iš naujo²³. Taip pat pasiektas susitarimas, kad nuo 2030 m. visi nauji pastatai būtų netaršūs. Naujiems viešosioms įstaigoms priklausantiems pastatams šis reikalavimas taikomas nuo 2028 m. Esamų pastatų kontekste spręsta nustatyti minimaliuosius energetinio naudingumo standartus ir skatinti renovaciją laipsniškai atsisakant prasčiausio energetinio naudingumo pastatų. Esamų negyvenamųjų pastatų atžvilgiu spręsta nustatyti didžiausias energinio naudingumo ribas, grindžiamas pirminės energijos suvartojimu. Sutarta, kad visi negyvenamieji pastatai neviršytų 15 proc. ribos iki 2030 m., o 25 proc. ribos – iki 2034 m.²⁴. Siekiant užtikrinti, kad statybos produktai galėtų ilgiau, juos būtų galima lengviau remontuoti ir perdirbti, 2023 m. ES Taryba priėmė pasiūlymą dėl Statybos produktų reglamento²⁵, kuriuo nustatomos ES statybos produktų tiekimo rinkai taisyklės. Nustatyta, kad statybos produktų teikimas turi vykti vadovaujantis žiedinės ekonomikos principais²⁶, kurių pagrindu ES siekiama sumažinti atliekų kiekį naudojant pažangius produktus, kuriuos įmanoma pakartotinai panaudoti ar perdirbti²⁷. Tai yra pagrindinės priemonės, kuriomis siekiama įgyvendinti ES strategiją „Žaliasis kursas“, į kurių reguliavimo apimtį patenka esamų ir būsimų pastatų teisinis reguliavimas. Atkreiptinas dėmesys, kad pagal šiuos teisės aktus valstybės narės yra įpareigosotos pasiekti pirmuosius rezultatus jau 2028 metais.

Klimato kaitos kontekste taip pat aktualus 2021 m. birželio 31 d. priimtas

- 23 „Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvos dėl pastatų energinio naudingumo (nauja redakcija) – Bendras požiūris“, INFOLEX, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/default.aspx?id=1929&crd=1271041&q=7027151>.
- 24 Europos Vadovų Taryba, Europos Sąjungos Taryba, „55 % tikslo priemonių rinkinys. Taryba susitarė dėl griežtesnių taisyklių pastatų energinio naudingumo srityje“, <https://www.consilium.europa.eu/lt/press/press-releases/2022/10/25/fit-for-55-council-agrees-on-stricter-rules-for-energy-performance-of-buildings/>.
- 25 „Pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos Reglamento, kuriuo nustatomos suderintos statybos produktų rinkodaros sąlygos, kuriuo iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2019/1020 ir panaikinamas Reglamentas (ES) Nr. 305/2011“, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7799-2022-INIT/lt/pdf>.
- 26 Europos Vadovų Taryba, Europos Sąjungos Taryba, „Taryba priėmė poziciją dėl Statybos produktų reglamento“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.consilium.europa.eu/lt/press/press-releases/2023/06/30/council-adopts-position-on-the-construction-products-regulation/>.
- 27 Europos Parlamentas, „Žiedinė ekonomika: kas tai ir kodėl ji svarbi?“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.europarl.europa.eu/news/lt/headlines/economy/20151201STO05603/ziedine-ekonomika-kas-tai-ir-kodel-ji-svarbi>.

reglamentas, kuriuo nustatoma poveikio klimatui neutralumo pasiekimo sistema ir iš dalies keičiami reglamentai Nr. 401/2009 ir Nr. 2018/1999²⁸ (toliau – Europos klimato teisės aktas), kurio ES institucijoms ir nacionalinėms vyriausybėms nustatomas teisiškai privalomas tikslas iki 2050 m. neutralizuoti neigiamus klimato kaitos padarinius. Šio teisės akto 4 straipsnio 1 dalyje numatytas tikslas iki 2030 m. grynąjį išmetamą ŠESD kiekį sumažinti 55 proc., palyginti su 1990 m. lygiu. Šis teisės aktas, be kitų reguliavimo tikslų, taip pat orientuotas į valdymo mechanizmų nustatymą, kuriais siekiama įgyvendinti strategijas ir pasitelktas priemonės, skirtas užtikrinti energetikos srityje užsibrėžtiems tikslams. Vadovaujantis Europos klimato teisės akto 7 straipsniu, Europos Komisija taip pat atlieka nacionalinių pažangos priemonių vertinimą siekiant nustatyti, kiek jos atitinka prisitaikymo prie klimato kaitos priimtus įsipareigojimus.

Taigi, ES lygmens teisės aktai nustato Lietuvos įstatymų leidėjui pareigą nedelsiant imtis konkrečių veiksmų, kuriais Lietuva įgyvendintų priimtus įsipareigojimus nustatytais terminais nekilnojamo turto sektorius kontekste, kuris yra vienas pagrindinių ŠESD skleidėjų ir klimato kaitos sukėlėjų. Priimtų įsipareigojimų neįvykdymas ar netinkamas įvykdymas suponuoja valstybių narių atsakomybę ne tik tarptautiniu, bet ir ES lygmeniu.

3. Lietuvos teisinio reguliavimo analizė atsižvelgiant į nustatytų tikslų ir konkrečių norminių reikalavimų diegimą

Viršnacionalinis teisinis reguliavimas paskatino Lietuvos valdžios institucijas imtis aktyvių veiksmų, kuriais siekiama įgyvendinti tarptautiniais ir ES teisės aktais išsikeltus ambicingus tikslus. Valstybės institucijų pareiga užtikrinti asmens teisę į gyvybę ir sveikatą bei gamtos apsaugą Lietuvoje tiesiogiai įtvirtinta konstituciniu lygmeniu. Konstitucijos 53 straipsnio 3 dalyje nustatyta: „Valstybė

28 „Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2021/1119“, eur-lex, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1119>.

ir kiekvienas asmuo privalo saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių²⁹. Konstitucijos 54 straipsnyje valstybei įtvirtinta pareiga rūpintis natūralios gamtinės aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, atskirų gamtos objektų ir ypač vertingų vietovių apsauga, taip pat prižiūrėti, kad sakingai būtų naudojami, atkuriami ir gausinami gamtos ištekliai. Be to, valstybės institucijoms nustatytas draudimas įtvirtinti toki reguliavimą, kuris lemtų žemės ar jos gelmių niokojimą, vandens ir oro taršą, radiacinį poveikį aplinkai bei augalijos ir gyvūnijos skurdinimą. Visų šių vertybių apsauga aktuali kuriant nacionalinius teisės aktus klimato kaitos keliamų grėsmių kontekste.

2021 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu priimtoje darbotvarkėje dėl nacionalinės klimato kaitos³⁰ apibrėžiami pagrindiniai darnaus vystymosi prioritetai ir principai, taip pat prisitaikymo prie klimato kaitos stiprybės ir silpnybės, galimybės ir grėsmės. Šios darbotvarkės 11.4 punkte kaip viena iš nekilnojamo turto sektoriui esminių silpnųjų nurodyta, kad apytiksliai 66 proc. Lietuvos pastatų priskiriami žemesnei nei C klasės pastato energinio naudingumo klasei, todėl energija juose naudojama itin neefektyviai. Akcentuojama, kad nelaiku atliktas šių pastatų modernizavimas ir renovacija ilgainiui gali sukelti sunkių ekonominių ir socialinių padarinių, ypač gyvenamųjų pastatų sektoriuje. 11.5 punkte nurodoma, kad Lietuvoje didėja iš namų ūkių šildymo įrenginių išmetamas sveikatai ypač pavojingų teršalų kiekis dėl šilumos energijos gamybos iš kietojo biokuro ir kito kietojo kuro ir neefektyviai veikiančių šilumos gamybos įrenginių. Atsižvelgus į nurodytas silpnynes, nacionalinėms institucijoms pagal 25.2.1 punktą formuojamas uždavinys užtikrinti, kad įgyvendinamos energijos vartojimo efektyvumo didinimo priemonės – pastatų modernizavimas, nulinės energijos pastatai, didelio naudingumo namų šilumos ir vėsumos gamyba – padėtų sumažinti pirminės ir galutinės energijos intensyvumą du kartus, palyginti

29 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos Aidas*, Nr. 220; 1992, Nr. 33-1014.

30 „Lietuvos Respublikos Seimo 2021 m. birželio 30 d. nutarimas Nr. XIV-490 „Dėl Nacionalinės klimato kaitos valdymo darbotvarkės patvirtinimo“, TAR, 2021-07-02, Nr. 2021-15226.

su 2017 m. rodmenimis. Ši darbotvarkė, kaip pamatas specifines sritis reguliuojantiems teisės aktams, Lietuvos valstybės institucijoms nustato pagrindines gaires, kuriomis vadovaujantis turi būti užtikrinti tarptautinio lygmens teisės aktais priimti įsipareigojimai klimato kaitos kontekste. Šią darbotvarkę papildo 2021–2030 m. nacionalinis pažangos planas³¹, kuriame nustatomi pagrindiniai strateginiai tikslai, už įgyvendinimą atsakingi subjektai ir bendro pobūdžio priemonės, kurios skirtos uždaviniams įgyvendinti.

Vadovaujantis 2021 m. Lietuvos ilgalaikėje renovacijos strategijoje (toliau – Strategija) pateiktais duomenimis, 75 proc. pastatų pagal plotą Lietuvoje pastatyti iki 1993 m., kai šiltinimo medžiagos nebuvo naudojamos pakankamai termininei izoliacijai ir statybinių medžiagų ir savitoji terminė varža nulėmė pastato šiluminę varžą. Tai lemia, kad didelė pastatų dalis, ypač daugiabučių segmente, yra prastos techninės būklės³². Atitinkamai Strategijoje nustatyta, kad iki 2050 m. visi Lietuvos vieši ir privatūs pastatai bei gyvenamieji namai turi tapti visiškai nepriklausomi nuo iškastinio kuro, o jų anglies dvideginio pėdsakas turi būti lygus nuliui. Šios Strategijos pagrindu parengtas ilgalaikės pastatų renovacijos strategijos įgyvendinimo planas³³ (toliau – Strategijos planas), kuriame nustatyti pagrindiniai uždaviniai, susiję su renovacijos veiklos modelio peržiūra. Savivaldų atžvilgiu taikomas reikalavimas parengti kvartalinės kompleksinės renovacijos programas, suteikiant savivaldai priemones šiam tikslui įgyvendinti. Renovacijos kontekste taip pat keliama užduotis užtikrinti viešųjų pastatų renovaciją, kasmet atnaujinant po 3 proc. centrinės valdžios ir savivaldybių pastatų. Pastatų atnaujinimo (modernizavimo) spartos padidinimas siejamas su standartizuotų modulinų konstrukcijų panaudojimu iš organinių medžiagų. Taip pat akcentuojamas

31 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. rugsėjo 9 d. nutarimas Nr. 998 „Dėl 2021–2030 metų Nacionalinio pažangos plano patvirtinimo“, TAR, 2020-09-16, Nr. 2020-19293; 2021-10-08, Nr. 2021-21168.

32 „Lietuvos ilgalaikė renovacijos strategija“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://epilietis.lrv.lt/uploads/epilietis/documents/images/IRS%2002%2003.pdf>.

33 „Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2022 m. spalio 19 d. įsakymas Nr. D1-336 „Dėl Ilgalaikės pastatų renovacijos strategijos įgyvendinimo plano patvirtinimo“, TAR, 2022-10-19, Nr. 2022-21147.

poreikis stiprinti projektavimo procese veikiančių subjektų kompetenciją ir parengti naujus pastatų atnaujinimo ar modernizavimo finansavimo modelius ir instrumentus pritraukiant privačių investuotojų lėšas. Be to, orientuojamasi į atsinaujinančių energijos išteklių panaudojimo skatinimą, iškastinio kuro įrenginių naudojimo ribojimą ir elektros energetikos sektoriaus transformaciją numatant, kad visa pastatuose tiekiamą elektros energiją būtų neutrali CO₂.

Viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų įgyvendinimas Lietuvoje taip pat užtikrinamas ir įstatyminiu lygmeniu. Lietuvos statybos įstatymo³⁴, kuris yra viena pagrindinių teisinių priemonių, kuriomis reguliuojami nekilnojamo turto rinkai taikomi reikalavimai, nuostatos yra taip pat suderintos su ES teisės aktais. Šiame teisės akte Lietuvos įstatymų leidėjas įtvirtino minimalius pastatų energetinio naudingumo ir sertifikavimo reikalavimus, kurie yra ypač reikšmingi tiek esamų pastatų renovacijos, tiek ir nekilnojamo turto vystymo sektoriuje. Statybos įstatymo 51 straipsnio 3 d. įtvirtintas reikalavimas parduo-
dant ar išnuomojant pastatus ir (ar) jų dalis nurodyti pastato (jo dalies) energinio naudingumo klasę. Nekilnojamo turto sektoriui taip pat aktualus Lietuvos Respublikos atsinaujinančių išteklių energetikos įstatymas, kurio pagrindinis tikslas – „siekti, kad 2030 metais energijos gamybos iš atsinaujinančių išteklių energijos dalis, palyginti su šalies bendruoju galutiniu energijos suvartojimu, sudarytų ne mažiau kaip 50 procentų ir kad ši dalis toliau būtų didinama“³⁵. Šio įstatymo 48 straipsnyje įtvirtinta būtinybė įvertinti visas galimybes įdiegti tvarius sprendimus planuojant naujas teritorijas ar vykdant naujo pastato statybą ir iš esmės pagerinti objekto energetinį efektyvumą.

Klimato kaitos klausimų įgyvendinimas nekilnojamo turto sektoriaus kontekste taip pat užtikrinamas poįstatyminiu lygmeniu Vyriausybės nutariais, ministrų įsakymais ir bendraisiais miestų planais. Ypač svarbus teisinis

34 „Lietuvos Respublikos statybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 32-788; 2001, Nr. 101-3597; TAR, 2016-07-13, Nr. 2016-20300.

35 „Lietuvos Respublikos atsinaujinančių išteklių energetikos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 62-2936.

dokumentas – statybos techninis reglamentas dėl pastatų energinio naudingumo projektavimo ir sertifikavimo³⁶, pagal kurį sprendžiama, kuriai energetinio naudingumo klasei priskirtinas pastatas.

4. Teisinio norminio reguliavimo kryptys

Siekiant klimato neutralumo tikslų ypač svarbu, kad teisinių priemonių tinkamo įgyvendinimo bendrai imtųsi visos valstybės. Vadovaujantis Jungtinių Tautų aplinkos apsaugos programa (angl. *UN Environment Programme*) (toliau – UNEP), pastatų sektoriuje būtina įgyvendinti keturis pagrindinius pokyčius: iki minimumo sumažinti perteklinį plotą, sumažinti energijos vartojimo intensyvumą, sumažinti energijos vartojimo taršos intensyvumą ir sumažinti statybų metu išmetamą anglies dioksido kiekį³⁷. Be teritorinių ypatumų, teisinės krypties pasirinkimą gali lemti daug faktorių. Tarpvyriausybinės klimato kaitos komisijos (angl. *Intergovernmental Panel on Climate Change*) (toliau – IPCC) ataskaitoje³⁸ teisėkūros subjektams siūloma atsižvelgti ne tik į pastato tipą ar pastato konstrukcijos metus, bet ir į skirtingas socialinių ir ekonominių grupių finansines galimybes, taip pat į naudojimosi būstu pagrindą ir valstybės išsivystymo lygį. Nurodoma, kad veiksmingi teisinio reguliavimo rinkiniai gali apimti tiek visiems privalomus teisės aktais nustatytus standartus ar kodeksus, tiek apmokestinimą, finansavimą ar techninę pagalbą. Savininko, nuomininkų ir bendraturčių kontekste keliamas reikalavimas užtikrinti visų elektros naudotojų įsitraukimą į energijos sąnaudų mažinimą. Atsižvelgiant į skirtingą išsivystymo lygį, skatinama orientuoti išsivysčiusių valstybių politiką į esamų pastatų renovacijas,

36 „Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2016 m. lapkričio 11 d. įsakymas Nr. D1-754 „Dėl statybos techninio reglamento STR 2.01.02:2016 „Pastatų energinio naudingumo projektavimas ir sertifikavimas“ patvirtinimo“, TAR, 2016-12-01, Nr. 2016-27896.

37 „UN environment programme, Sustainable buildings“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.unep.org/topics/cities/buildings-and-construction/sustainable-buildings>.

38 IPCC, „Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg3/chapter/chapter-9/>.

o besivystančių šalių politiką – į tvarią naujų pastatų statybą.

Naujų pastatų statybos kontekste būtina nustatyti reikalavimus tvariam statybinių medžiagų gamybos procesui. Vadovaujantis UNEP duomenimis, cemento, plieno ir aliuminio statybinių medžiagų gamyba sudaro 6 proc. antropogeninės kilmės anglies dioksido išmetimo. Atsižvelgiant į tai kaip vienas iš būdų sumažinti neigiamą poveikį aplinkai siūlomas medienos panaudojimas naujų pastatų statyboje³⁹. Nekilnojamo turto vystymo kontekste taip pat siūloma pasitelkti žiedinės ekonomikos principą kaip klimato kaitos neigiamų padarinių mažinimo strategiją siekiant atliekų minimizavimo ir gamtinių išteklių vartojimo mažinimo⁴⁰.

Siekiant užtikrinti, kad nekilnojamojo turto vystymo sektorius greičiau pasiektų CO₂ neutralumą, tikslinga apžvelgti užsienio valstybių teisinio reguliavimo kryptį. Dar 2008 m. Jungtinėje Karalystėje buvo priimtas klimato kaitos aktas⁴¹ (angl. *Climate Change Act*), kuriuo valstybės institucijoms buvo nustatytas reikalavimas įtvirtinti nacionalinę adaptacijos programą⁴² (angl. *National Adaptation Programme, NAP*), pagal kurią kas penkerius metus nustatomi pagrindiniai uždaviniai vykdomosioms valdžios institucijoms. Klimato kaitos aktu nustatytas tikslas – iki 2050 m. sumažinti ŠESD kiekį 80 proc., palyginti su 1990 m. rodmenimis. Vadovaujantis Klimato kaitos komiteto (angl. *Climate Change Committee*) rekomendacijomis, 2019 m. Jungtinė Karalystė įsipareigojo iki 2035 m. sumažinti CO₂ emisijas 78 proc.⁴³ Nacionaliniam statybos sektoriui taip pat taikoma

39 „UN environment programme, Building Materials and the Climate: Constructing a New Future“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.unep.org/resources/report/building-materials-and-climate-constructing-new-future>

40 Fuat Emre Kaya, „Circularity as a Climate Change Mitigation Strategy in the Building Sector: The Stakeholder's Involvement in the Interconnected Life Cycle Phases“, *Sustainability* 15(9) (2023): 7554. <https://doi.org/10.3390/su15097554>.

41 „Klimato kaitos aktas 2008, 2050 Tikslinis pakeitimas 2019 Nr. 1056“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/27/contents>.

42 Climate Adapt, „Nacionalinė adaptacijos programa – JK“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://climate-adapt.eea.europa.eu/en/metadata/publications/national-adaptation-programme-uk>.

43 Lempiere Molly, „UK government commits to 78% emissions reduction by 2035“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.current-news.co.uk/uk-government-commits-to-78-emissions-reduction-by-2035/>.

2022 m. nulinių emisijų strategija⁴⁴ (angl. *Net Zero Strategy: Build Back Greener*), kuria vadovaujantis iki 2050 m. siekiama nulinės emisijos tikslų. Esamiems pastatams aktuali 2021 m. Šilumos ir pastatų strategija⁴⁵ (angl. *Heat and Buildings Strategy*), kuria siekiama sumažinti ŠESD privačiuose, komerciniuose, pramoninio ir viešojo sektoriaus pastatuose. Naujos statybos kontekste analizuotinas Ateities namų standartas⁴⁶ (angl. *Future Homes Standard, FHS*), kuriame įtvirtinti nuo 2025 m. privalomi reikalavimai naujiems statiniams, ir Nacionalinis pavyzdinis projektavimo kodeksas⁴⁷ (angl. *National Model Design Code*), kuriame pateikiamos rekomendacijos dėl statybinių medžiagų ir metodų siekiant padidinti efektyvumą ir sumažinti statybose naudojamų medžiagų neigiamą poveikį aplinkai. Lyginamuoju aspektu taip pat tikslinga apžvelgti Kanados teisinio reguliavimo kryptį. 2021 m. Kanadoje priimtas Grynujų nulinių emisijų atskaitomybės aktas⁴⁸ (angl. *Net-Zero Emissions Accountability Act*), kuriuo siekiama nustatyti ŠESD mažinimo tikslą, skatinti skaidrumą, atskaitomybę ir laiku atliekamus veiksmus, susijusius su šio tikslo įgyvendinimu. 2030 m. emisijų mažinimo plane (angl. *2030 Emissions Reduction Plan*) įtvirtintas tikslas – iki 2030 m. sumažinti emisijas 40–45 proc., palyginti su 2005 m. lygiu, ir iki 2050 m. pasiekti nulinės emisijos tikslą. Šiame plane numatyta skirti 9,1 mlrd. JAV dolerių šiam tikslui įgyvendinti. Plano

44 Department for Energy Security and Net Zero and Department for Business, Energy & Industrial Strategy, „Net Zero Strategy: Build Back Greener“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.gov.uk/government/publications/net-zero-strategy>.

45 Department for Energy Security and Net Zero and Department for Business, Energy & Industrial Strategy, „Heat and Buildings Strategy“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.gov.uk/government/publications/heat-and-buildings-strategy>.

46 Ministry of Housing, Communities and Local Government, „The Future Homes Standard: changes to Part L and Part F of the Building Regulations for new dwellings“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.gov.uk/government/consultations/the-future-homes-standard-changes-to-part-l-and-part-f-of-the-building-regulations-for-new-dwellings>.

47 Department for Levelling Up, Housing and Communities and Ministry of Housing, Communities & Local Government, „National Model Design Code“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.gov.uk/government/publications/national-model-design-code>.

48 „Canadian Net-Zero Emissions Accountability Act S.C. 2021, c. 22“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-19.3/fulltext.html>.

įgyvendinimo ataskaitos publikacija numatyta 2023 m., 2025 m. ir 2027 m.⁴⁹ Pir-
moje ataskaitoje nurodoma, kad, taikant dabartines priemones, iki 2030 m. emi-
sijos Kanadoje sumažės 36 proc., palyginti su 2005 m. lygiu. Tačiau ėmusis papil-
domų priemonių, Kanada turi potencialą sumažinti emisijas 40 proc., palyginti
su 2005 m. lygiu⁵⁰.

IPCC šeštojoje vertinimo ataskaitoje „Klimato kaitos švelninimas“⁵¹ (to-
liau – IPCC ataskaita) nuosekliai laikomasi pozicijos, kad pastatų energetikos ko-
deksai yra pagrindinė teisinio reguliavimo priemonė, kuria siekiama sumažinti
tiek naujų, tiek esamų pastatų išmetamų teršalų kiekį. Nurodoma, kad pastatų
energetikos kodeksai yra ypač veiksmingi, jei jie yra privalomi ir derinami su
kitomis reguliavimo priemonėmis. Vadovaujantis Danijos, Suomijos, Švedijos,
Prancūzijos ir Norvegijos⁵² pavyzdžiu, siūloma pastatų energetinius kodeksus
grįsti ne energijos suvartojimo kiekiu pastatų naudojimo etapu, bet gyvavimo
ciklo įvertinimu (angl. *Life Cycle Assessment, LCA*). Pastatų energetikos kodek-
so poreikis pripažįstamas ir JAV. Siekiant padidinti pastatų energijos vartojimo
efektyvumą, JAV skirs iki 400 milijonų JAV dolerių siekiant parengti pavyzdinius
energetikos kodeksus ir nulinius energetikos kodeksus⁵³. Šios pozicijos laikosi ir
Tarptautinė energetikos agentūra, teikdama rekomendacijas įstatymų leidė-
jams įgyvendinti nulinės emisijos standartus, teikti informaciją apie šioje sri-
tyje pasitelktus teisinius instrumentus ir iniciatyvas, stimuliuoti rinkos dalyvių

49 Government of Canada, „2030 Emissions Reduction Plan – Canada’s Next Steps for Clean Air and a Strong Economy“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/news/2022/03/2030-emissions-reduction-plan--canadas-next-steps-for-clean-air-and-a-strong-economy.html>.

50 „2023 Progress Report on the 2030 Emissions Reduction Plan“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.canada.ca/content/dam/ecccc/documents/pdf/climate-change/climate-plan/erp-pr/2023%20Progress%20Report%20-%20FINAL%20-%20EN.pdf>.

51 IPCC, „Sixth Assessment Report (AR6)“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6/>.

52 An Le *et al.*, „Policy Mapping for Net-Zero-Carbon Buildings: Insights from Leading Countries.“, *Buildings* 13(11) (2023): 2766. <https://doi.org/10.3390/buildings13112766>.

53 U.S. Department of Energy, *Biden-Harris Administration Announces \$400 Million for States to Improve Building Energy Efficiency, Save Consumers Money, and Make Buildings More Climate Resilient*, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.energy.gov/articles/biden-harris-administration-announces-400-million-states-improve-building-energy>.

finansavimą siekiant padidinti geriausios kokybės statybos produktų prieinamumą ir rengiant ilgalaikius planus, orientuotus į statybų sektoriaus dekarbonizavimą⁵⁴. IPCC ataskaitoje taip pat akcentuojama mokestinių priemonių nauda siekiant mažinti nekilnojamo turto sektoriaus priklausomybę nuo iškastinio kuro. Be to, siūloma teikti pirmenybę ne vienos šeimos namams, bet daugiabučių pastatų plėtrai siekiant gyvenamųjų patalpų ploto mažinimo ir efektyvesnio erdvės planavimo⁵⁵.

Atsižvelgiant į pastatų atsparumo skatinimo svarbą, ES lygmens techninės gairės dėl pastatų pritaikymo prie klimato kaitos pateikiamos techninės rekomendacijos naujiems ir esamiems pastatams⁵⁶. Prisitaikymo prie kaitros kontekste, siekiant pagerinti temperatūros reguliavimą, siūloma nustatyti standartus, kuriais būtų orientuojamasi į vėdinimo įrenginių integravimą pastatuose ir žaliųjų erdvių įrengimą teritorijų planavimo procese. Taip pat rekomenduojama teisės aktais nustatyti reikalavimus, kuriais būtų užtikrinamas pastatų atsparumas audroms sukuriant papildomą reguliavimą, kuriuo būtų atsižvelgta į visus saugos aspektus. Atsparių pastatų statyba gali būti užtikrinama tiek imperatyviais teisės aktų reikalavimais saugos kontekste, tiek mokestinėmis priemonėmis ir dotacijomis finansuojant ypač reikšmingų objektų atsparumo didinimą⁵⁷.

Siekiant nustatyti teisinio reguliavimo kryptį taip pat siūlytina atsižvelgti į gerąją praktiką, pasiektą privačių subjektų savireguliacijos procese. Aplinkos apsaugos, socialinės atsakomybės ir valdysenos kriterijai (angl. *Environmental, Social and Governance criteria, ESG*), tvarumo sertifikatai⁵⁸, „žaliasis“ finansavimas – klimato kaitos proceso sureguliuvimui ypač reikšmingos priemonės, skatintinos

54 IEA, „Buildings“, žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., <https://www.iea.org/energy-system/buildings>.

55 <https://www.mdpi.com/2075-5309/13/11/2766>

56 Europos Komisija, „Kovos su klimato kaita generalinis direktoratas, ES lygmens techninės gairės dėl pastatų pritaikymo prie klimato kaitos – geriausios praktikos gairės“, Europos Sąjungos leidinių biuras, 2023 m., <https://data.europa.eu/doi/10.2834/585141>.

57 Le An, „Policy Mapping for Net-Zero-Carbon Buildings: Insights from Leading Countries“, *Buildings* 13(11), (2023): 2766. <https://doi.org/10.3390/buildings13112766>.

58 BREEM (angl. *Building Research Establishment Environmental Assessment Method*), LEED (angl. *Leadership in Energy and Environmental Design*).

valstybių narių reguliavimu, įskaitant mokestines priemones ir finansavimą.

Išvados

1. Pagrindiniais tarptautinės teisės aktais juos ratifikavusioms valstybėms nustatoma pareiga užtikrinti fundamentalių vertybių apsaugą, į kurią apimtį ne visada *expressis verbis* patenka apsauga nuo neigiamų klimato kaitos padarinių. Šio lygmens teisės aktais įtvirtinami bendro pobūdžio tikslai, kurie įgyvendinami nacionalinio ar regioninio lygmens teisinėmis priemonėmis.
2. ES pirminės teisės aktais nustatoma pareiga užtikrinti fundamentalių vertybių apsaugą, į kurią apimtį tiesiogiai patenka tikslas kovoti su klimato kaita. ES antrinės teisės aktais valstybių narių įstatymų leidėjui nustatomos ne tik bendros, bet ir specifinės teisinio reguliavimo kryptys, ypač esamų pastatų renovacijos, pastatų energinio naudingumo, statybos produktų tvarumo ir teikimo srityse.
3. Lietuvos teisiniame reguliavime aplinkos apsauga įtvirtinta konstituciniu lygmeniu. Vadovaujantis viršnacionaliniu teisiniu reguliavimu, įstatymų leidėjas aiškiai apibrėžė pagrindines silpnybes ir grėsmes, į kurių sritį patenka nekilnojamo turto sektorius dėl žemos energinio naudingumo klasės pastatų. Šiuo tikslu poįstatyminiu lygmeniu parengta ilgalaikė renovacijos strategija ir strategijos įgyvendinimo planas, kuriuose nustatyti pagrindiniai tikslai ir uždaviniai siekiant laiku įvykdyti pastatų renovaciją.
4. Pastatų sektoriuje siūloma sumažinti perteklinį plotą, energijos vartojimo bei taršos intensyvumą ir statybų metu išmetamą CO₂ kiekį. Kuriant norminio reguliavimo kryptis, įstatymų leidėjui siūloma atsižvelgti į pastato tipą, konstrukcijos metus, finansines galimybes, pastato naudojimo paskirtį ir valstybės išsivystymo lygį. Išsivysčiusių valstybių politika orientuotina į esamų pastatų renovaciją, besivystančių – į tvarią naujų pastatų politiką, užtikrinant tvarų statybinių medžiagų gamybos procesą ir pasitelkiant žiedinės ekonomikos principą. Vadovaujantis užsienio valstybių praktika, siūloma nusistatyti aukštesnius klimato kaitos emisijų sumažinimo rodiklius, skirti didesnę finansavimą rinkos dalyviams ir kurti praktiškai

įgyvendinimus teisės aktus, orientuotus į statybų sektoriaus dekarbonizavimą, faktiškai užtikrinant jų įgyvendinimą laiku.

THE MAIN MEASURES OF THE LEGAL REGULATION OF THE REAL ESTATE SECTOR IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE IN THE LITHUANIAN LEGAL SYSTEM

Meda Baranauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article analyzes the adequacy of the legal regulation in the Lithuanian real estate sector in the context of the obligations assumed by European and international legal acts. In order to achieve this aim, the main commitments undertaken by supranational legislation are assessed in the context of climate change threats by systematically analyzing the development of the Lithuanian national legal framework in the context of the implementation of the aims of legislation and specific normative requirements. Based on scientific studies, the good practices of foreign countries, and instruments of supranational regulation, the directions of legal normative regulation which are relevant in order to ensure timely climate neutrality are also identified. Both supranational and constitutional legislation impose an obligation on the Lithuanian legislator to take timely action to avoid the adverse effects of climate change. Of particular relevance to the real estate sector are the EU's secondary legislation directions for regulation, which are in line with the commitments undertaken by international law. In developing the regulatory directions, it is proposed that the legislator should take into account the type of building, the year of construction, the financial resources, the purpose for which the building is used and the level of development of the country. The policies of developed countries should focus on the renovation of existing buildings, while developing countries should focus

on a sustainable policy of new buildings, ensuring a sustainable production process for building materials and using the circular economy principle. Following the practice of foreign countries, it is proposed to set higher targets for reducing climate change emissions, to provide more funding to market players and to develop workable legislation aimed at decarbonizing the building sector, effectively ensuring the timely implementation of climate neutrality.

Keywords: climate change; sustainability; climate neutrality; real estate sector; green deal.

A COMPARISON OF GROUNDS FOR REFUSAL OF RECOGNITION AND ENFORCEMENT: THE 2019 HAGUE JUDGMENT CONVENTION AND THE BRUSSELS IBIS REGULATION

Ivan Sukhorukov

E-mail: ivsukhorukov@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania

Scientific tutor: prof. dr. Remigijus Jokubauskas

E-mail: remigijus.jokubauskas@mruni.eu

Abstract. The aim of this article is to analyze the scope of grounds for refusal of recognition and enforcement of judgements in civil and commercial matters in contemporary private international law. The article focuses mainly on the analysis of the grounds for non-recognition of judgments under the 2019 Hague Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgements in Civil or Commercial Matters and Regulation No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. The article provides a thorough analysis of the practical problems of the application of these grounds, such as public policy, irreconcilable judgments, fraud, the effectiveness of the notification of the defendant, and review of jurisdiction. The author argues that the material scope of grounds for refusal under both instruments is different, which might cause inconsistencies in their application by national courts.

Keywords: the 2019 Hague Judgement Convention; the Brussels Ibis Regulation; grounds for non-recognition of judgment in civil cases; irreconcilable judgment; public policy.

Introduction

The 2019 Hague Judgement Convention (hereinafter – the Convention) is a multilateral instrument that facilitates the recognition and enforcement of foreign judgements rendered in cross-border civil and commercial matters. The application of the Convention is based upon the test of “jurisdictional filters” in Article 5(1) of the Convention. If one of the thirteen criteria is satisfied, recognition and enforcement are possible in a State.¹ However, recognition is conditioned upon the grounds for refusal of recognition and enforcement, an exhaustive list of which is established in Article 7 of the Convention. The court addressed has the discretion to refuse recognition and enforcement if even one of the grounds is satisfied.

The Convention creates an autonomous framework for the recognition and enforcement of judgments. Nevertheless, the plurality of international instruments and their application might create problems for their application by national courts. For example, the application of the Convention and Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (hereinafter – the Brussels Ibis Regulation or Regulation) is possible by the same national courts of the European Union Member States but in different circumstances depending on territorial and temporal criteria. This implies that the court concerned should perceive the rules on the recognition and enforcement of judgments in the Regulation and the Convention in order to reduce the chances of further disputes when a judgment is recognized and enforced abroad.

Both legal instruments aim to provide a smooth procedure for the recognition

¹ Ronald A. Brand, “The Hague Judgments Convention in the United States: A “Game Changer” or a New Path to the Old Game?”, *University of Pittsburgh Law Review* 82, no. 4 (2021): 875. <https://doi.org/10.5195/lawreview.2021.803>.

and enforcement of foreign judgments based on the principle of the free circulation of judgments. At the same time, however, they also establish certain grounds for the non-recognition of judgments, limiting the full effectiveness of this principle. The Convention establishes seven grounds for the refusal of recognition and enforcement, while the Regulation establishes only five. This means that possible inconsistencies may arise in application since the preliminary scope of both instruments with regard to the grounds for refusal of recognition and enforcement is different. However, the development of private international law must be consistent, as evidenced by Articles 26–27 of the Convention, which provide due regard to regional economic integration organizations. Thus, the following questions arise: What is the relationship between the scope and application of these acts? Do they mean that the grounds for the non-recognition and enforcement of judgments should be interpreted in the same manner? Should the courts, when applying the Convention or the Regulation, take into account the provisions of another law?

Some scholars – for instance, Niklas Meier, Junhyok Jang, and Catherine Kessedjian – have analyzed separate grounds to refuse recognition and enforcement under the Convention.² Questions have also been raised on the self-insufficiency of the Convention and the balance of interests established, which implies the need for a systematic interpretation with other instruments in order to ensure the coordinated development of private international law.

The aim of this research is to analyze and compare the grounds for the refusal of recognition and enforcement of foreign judgements in cross-border civil and commercial matters under the Convention and the Regulation, and to form

2 Niklas Meier, “Notification as a Ground for Refusal”, *Netherlands International Law Review* 67 (2020): 87. <https://doi.org/10.1007/s40802-020-00158-3>; Junhyok Jang, “The Public Policy Exception Under the New 2019 HCCH Judgments Convention”, *Netherlands International Law Review* 67, no. 1 (2020): 101. <https://doi.org/10.1007/s40802-020-00157-4>; Catherine Kessedjian, “Comment on the Hague Convention of 2 July 2019 on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil or Commercial Matters”, *Nederlands Internationaal Privaatrecht* 1 (2020): 22. <https://www.nipr-online.eu/pdf/2020-131.pdf>

conclusions on their compatibility. To achieve this, the first part of the paper analyzes the grounds for refusal under the Regulation. Part two is devoted to the grounds for refusal of recognition and enforcement under the Convention. Part three compares the material scope of grounds under both instruments. The following methods were used: description, analysis, and comparison. The novelty of this paper lies in the substantive and structural comparison of the grounds for refusal of recognition under two instruments.

1. Grounds for Refusal of Recognition and Enforcement Under the Brussels Ibis Regulation

The Brussels Ibis Regulation is based on the principal idea that judgments given in a Member State should be recognized in all Member States without the need for any special procedures.³ However, the recognition of a judgment should be refused only if one or more of the grounds for refusal provided for in this Regulation are present.⁴ Article 45(1) of the Regulation establishes an exhaustive list of the grounds for the non-recognition of judgments. The application of these grounds limits the full effectiveness of the principle of free circulation of judgments, which is one of the fundamental concepts under the Regulation and thus should be interpreted in light of this principle.

Public policy. As a preliminary matter, it should be noted that the application of all grounds, including public policy, by the court is mandatory where recognition is sought. However, Article 45 of the Regulation limits the discretion of courts in the *ex officio* application of these grounds, meaning that these grounds

3 Recital 26 of the Regulation (EU) 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast) [2012] OJ L 351.

4 Recital 30 of the Regulation (EU) 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast) [2012] OJ L 351.

may be invoked only by the interested party.⁵

Article 45(1)(a) of the Regulation establishes that recognition shall be refused if a judgement is manifestly contrary to public policy in the Member State addressed. The formation and interpretation of public policy are left to each Member State.⁶ However, the Court of Justice of the European Union (hereinafter – CJEU) has the right to review the limits within which the courts of Member States may have recourse to this concept for the purpose of refusing recognition and enforcement.⁷ Moreover, national legislation shall not infringe on EU law, including the aims and goals of the Regulation.⁸ Due to this influence, the concept of public policy will not have significant divergences among Member States and will be based on the cornerstones established by the CJEU.⁹

Another essential aspect to consider is the relationship between public policy and other grounds to refuse recognition and enforcement. When discussing this matter, some scholars rely on the principle of *lex specialis derogat generalis*, meaning that public policy is the rule of last resort, which is applicable if the other grounds are not met.¹⁰ The result of this approach is that grounds for refusal of recognition and enforcement under the Regulation do not overlap and are applicable to the defined limits. However, Member States have the discretion within separate grounds to refuse recognition.¹¹ As the CJEU determined in the *Trade Agency Ltd v. Seramico Investment Ltd* case, a court “may refuse to enforce

5 David Althoff, Lisette Frohn, and Fieke Van Overbeeke, *Regulation Brussels Ia: A Standard for Free Circulation of Judgments and Mutual Trust in the European Union (JUDGTRUST)* (Asser Institute, 2020). <https://www.asser.nl/media/795650/consolidated-report.pdf>

6 “Case C-38/98, *Régie nationale des usines Renault SA v Maxicar SpA and Orazio Formento*, [2000]”, par. 32.

7 “Case C-7/98, *Dieter Krombach v André Bamberski*, [2000], ECLI:EU:C:2000:164”, par. 27.

8 “Case C-292/10, *G v Cornelius de Visser*, [2012], ECLI:EU:C:2012:142”, par. 46.

9 Bram Akkermans, “Public Policy (Orde Public): A Comparative Analysis of National, Private International Law, and EU Public Policy”, *European Property Law Journal* 8, no. 3 (2020): 270. <https://doi.org/10.1515/eplj-2019-0015>.

10 Peter Mankowski and Ulrich Magnus, eds., *European Commentaries on Private International Law ECPIL: Commentary*, vol. I, Brussels Ibis Regulation (Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2016), pag. 884.

11 Adrian Briggs, *Civil Jurisdiction and Judgments* (Taylor & Francis Group, 2009), 578.

the judgement given in default of appearance [...] only if it appears to the court that the judgements are a manifest and disproportionate breach of the defendant's right to a fair trial.”¹² However, the right to a fair trial, as well as the European Convention for the Protection of Human Rights in general, traditionally belongs to a “constitutional tradition common to the Member State.”¹³ Since the infringement of public policy constitutes a “manifest breach of the rule of law regarded as essential in the legal order of the State,”¹⁴ there is no doubt that the right to a fair trial relates to public policy. Hence, it is not possible to conclude that grounds for refusal of recognition and enforcement under the Regulation do not overlap.

Despite the fact that a common definition of public policy is hardly possible due to the constant development of law, the Regulation and the practice of the CJEU provide limits for interpretation. In particular, Article 52 of the Regulation narrows the competence of the court which is seized of the recognition request by prohibiting the review of the judgement on the merits. This might be the reason why procedural public policy is more often invoked.¹⁵ The second situation occurs when the interpretation or misapplication of EU law by a court does not necessarily lead to the possibility of claiming the protection of public policy since EU law only harmonizes national law.¹⁶ Therefore, the national court of the Member State will have the right to determine the concept of public policy for the purpose of recognition and enforcement within the limits established by the law of the European Union.

Judgement in default of appearance against a defendant precluding the arrangement of the defense. The problematic aspect of differentiation between the grounds under Articles 45(1)(a) and 45(1)(b) lies in the fact that both aim to

12 “Case C-619/10, *Trade Agency Ltd v Seramico Investments Ltd*, [2012], ECLI:EU:C:2012:531”, par. 63.

13 “Case C-7/98, *Dieter Krombach v André Bamberski*, [2000], ECLI:EU:C:2000:164”, par. 27.

14 “Case C-420/07, *Meletis Apostolides v David Charles Orams and Linda Elizabeth Orams*, [2009], ECLI:EU:C:2009:271”, par. 59.

15 “Case C-619/10, *Trade Agency Ltd v Seramico Investments Ltd*, [2012], ECLI:EU:C:2012:531”, par. 63.

16 “Case C-681/13, *Diageo Brands BV v Simiramida-04 EOOD*, [2015], ECLI:EU:C:2015:471”, par. 50.

protect the right to a fair trial. However, as a matter of differentiation, the scope of the latter ground is significantly narrower than the protection of the right to a fair trial (Schramm, 2013). Hence, the public policy defense can only be applicable if the criteria under Article 45(1)(b) are not met.

The first condition for the application of this ground is the default of the defendant. This criterion is linked with the inability of the defendant to present the case. Moreover, this provision is also applicable in the case of *negotiorum gestio*.¹⁷ A person shall be regarded as a defendant in default where the proceedings were initiated against a person without their knowledge, but a lawyer appeared before the court seized.¹⁸ Moreover, the documents instituting the proceedings or equivalent documents shall be interpreted broadly and cover any documents which enable the plaintiff, under the law of the court in which the judgement was given, to obtain, in default of appropriate action taken by the defendant, a decision capable of being recognized.¹⁹ Examples of such documents include an order for payment service.

The service of documents shall satisfy two requirements, namely being served in sufficient time and enabling the preparation of the defense.²⁰ Therefore, this ground for refusal will be satisfied if the documents are served and the defendant is aware of the proceeding, but they are not able to present the defense due to insufficient time. However, the temporal criterion for the service of documents cannot be formulated precisely since it depends on the circumstances of the case.²¹

This ground is also conditional upon the subjective intention of the defendant.

17 Dorothee Schramm, "Enforcement and the Abolition of Exequatur under the 2012 Brussels I Regulation", in *Yearbook of Private International Law*, ed. Petar Sarcevic et al. (De Gruyter, 2014), 154. <https://doi.org/10.1515/9783866536081.143>.

18 "Case C-78/95, *Bernardus Hendrikman and Maria Feyen v Magenta Druck & Verlag GmbH*, [1996], ECLI:EU:C:1996:380., par. 21.

19 "Case C-166/80, *Peter Klomps v Karl Michel*, [1981], ECLI:EU:C:1981:137", par. 10.

20 Peter Mankowski and Ulrich Magnus, eds., *European Commentaries on Private International Law ECPI: Commentary*, vol. I, Brussels Ibis Regulation (Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2016), par. 908.

21 Marie Linton, "Recognition and Enforcement of Foreign Judgments under the Brussels I Regulation and the Regulation on a European Enforcement Order for Uncontested Claims", *Uppsala Universitet* (2013): 14.

If the documents were served in a timely manner, ensuring the possibility to challenge the judgement in the state of origin, but the defendant failed to appear or challenge the decision, the defense of default cannot be claimed in the State where recognition is sought.

Irreconcilable judgements. Article 45(1) of the Regulation divides irreconcilability as grounds for refusal based on the nationality of the judgements involved. While Article 45(1)(c) deals with the domestic judgement from the State where recognition is sought, Article 45(1)(d) addresses the situation that involves two foreign judgements. Firstly, it shall be noted that two provisions are applicable to these judgements, and no arbitration is covered due to their contractual nature.²²

These judgements are irreconcilable if they entail legal consequences that are mutually exclusive.²³ Therefore, Articles 45(1)(c–d) are applicable if, for example, one judgment declares that a contract is null and void, while the second awards damages based on the violation of the contract.²⁴

Article 45(1)(c) of the Regulation gives priority to domestic judgements over foreign judgements if they involve the same parties to the dispute. However, both judgements must have been given at a reasonably similar time in order to create a conflict of judgements. Therefore, if the domestic judgement is given later than the foreign judgement, no application of Article 45(1)(c) of the Regulation shall be sought.

On the other hand, Article 45(1)(d) of the Regulation employs the temporal criterion irrespective of the territorial criterion. Preference will be given to earlier judgements. However, to apply this provision, the later judgement shall involve not only the same parties, but also the same cause of action, which encompasses the subject matter of a dispute. Interestingly, this Article does not establish any

22 “Case C-414/92, *Solo Kleinmotoren GmbH v Emilio Boch*, [1994], ECLI:EU:C:1994:221”, par. 18.

23 “Case C-145/86, *Horst Ludwig Martin Hoffmann v Adelheid Krieg*, [1988], ECLI:EU:C:1988:61”, par. 34.

24 Yuhan Ji, *Recognition of Foreign Judgments with a Special Focus on Maritime Judgments* (Rotterdam, Erasmus University, 2022), pag. 63.

difference between the judgements delivered in the EU and in third States, but the preference of domestic judgements over foreign might potentially be assessed as discrimination based on the origin of the court.

Review of jurisdiction. Articles 45(1)(e)(i) and (ii) establish grounds for refusal of recognition and enforcement with regard to the jurisdiction of the court that delivered the judgment. Despite the fact that the jurisdiction of the court that delivered the judgement cannot be revised, this Article establishes an exception with a view to protecting the weaker party.²⁵ In light of this, recognition and enforcement will be refused if the court does not comply with the rules for jurisdiction in matters relating to insurance (Articles 10–16), consumer contracts (Articles 17–19), or contracts of employment (Articles 20–23). However, the issue is not clear when a decision is delivered between parties domiciled outside of the EU and recognition is sought in the EU. Without the application of certain exceptions under Sections 3, 4, or 5 of Chapter II of the Brussels Ibis Regulation – for example, if a claim was brought by an employee where their employer has an establishment within the EU – there are two possible options. Firstly, if the court in the EU applies the relevant provisions to refuse recognition, this would constitute the application of EU law over the law of third States. Moreover, in this case, EU law might worsen the position of the relevant categories of persons if the law of the third State establishes a higher level of protection. Nevertheless, if the provisions of the Regulation are not applicable, recognition will be regulated by the national law of a State where recognition is sought in the absence of bilateral or multilateral agreements.²⁶

In the same light, recognition will be refused if the court which delivered the

25 Peter Mankowski and Ulrich Magnus, eds., *European Commentaries on Private International Law ECPIL: Commentary*, vol. I, Brussels Ibis Regulation (Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2016), pag. 829.

26 Paul Beaumont and Lara Walker, “Recognition and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters in the Brussels I Recast and Some Lessons from It and the Recent Hague Conventions for the Hague Judgments Project”, *Journal of Private International Law* 11, no. 1 (2015): 45. <https://doi.org/10.1080/17536235.2015.1033197>.

judgement has failed to apply the rules of exclusive jurisdiction under Article 24 of the Regulation, which provides for: exclusive jurisdiction with regard to *rights in rem*, the nullity and validity of the constitution of legal persons or the validity of the decisions taken by its organs, the validity of entries in the public register, the registration and validity of industrial property rights, and the jurisdiction of the court of the Member State in which recognition is sought.

Therefore, the Brussels Ibis Regulation establishes such grounds for refusal for recognition and enforcement as public policy, the default of the defendant or if they were not served with the appropriate documents, irreconcilable judgements, and the violation of Sections 3–6 of Chapter II of the Regulation.

2. Grounds to Refuse Recognition and Enforcement Under the 2019 Hague Convention

The Convention establishes grounds to refuse recognition and enforcement in Article 7. The primary difference between this Article and Article 45 of the Regulation is that the Convention uses the word “may” when granting the right to the requested court to refuse recognition and enforcement. The consequence of this formulation is that even if the requested court finds that the ground for refusal is met, it is still at the discretion of that court to decide whether to refuse recognition. This implies a lower level of predictability for litigants, as if the interested party is sure that there was a violation of procedural or material guarantees, recognition would not be possible under the Regulation.²⁷

The Convention establishes seven grounds for the refusal of recognition, with an additional division of the service of documents to the defendant. However, the grounds for refusal overlap with public policy, which may negatively impact the consistency of the practice of application of the Convention since the same cause

27 Matthias Weller et al., eds., *The HCCH 2019 Judgments Convention: Cornerstones, Prospects, Outlook* (Oxford: HART PUBLISHING, 2023), 72.

of action may satisfy multiple grounds for refusal.²⁸ Therefore, to ensure consistency of application, the addressed court shall take into account the experience of the application of Article 7 of the Convention from States with similar systems of law.

Service of documents to the defendant. Article 7(1)(a) of the Convention establishes that the court addressed may refuse recognition if the defendant (i) was not notified of the institution of the proceeding, unless the defendant entered the proceeding and did not challenge the notification if the law of the state of the court of origin provides this possibility; or (ii) was notified of the proceeding in a manner that is incompatible with the fundamental principles of the service of documents in the state addressed.²⁹

Essentially, both grounds aim to ensure the possibility for a defendant to present their case.³⁰ While the first ground is coupled with the right to a fair trial in a state of origin by establishing that even if the defendant was served with documents they shall contain a statement of the essential elements of the claim, the second ground is very limited in application and concerns only recognition and enforcement proceedings in the State addressed. The problematic aspect here is that the criterion of “fundamental principles concerning the service of documents” is not an autonomous concept,³¹ and the application of this ground might significantly differ between the State Parties. Therefore, the timely nature, context, and effectiveness of the notification of the documents will be assessed by the court addressed without the obligation of taking into account the international

28 Francisco Garcimartín and Geneviève Saumier, *Explanatory Report on the Convention of 2 July 2019 on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil or Commercial Matters: HCCH 2019 Judgments Convention* (The Hague: HCCH, 2020), 120.

29 Marko Jovanovic, “Thou Shall (Not) Pass – Grounds for Refusal of Recognition and Enforcement under the 2019 Hague Judgments Convention”, in *Yearbook of Private International Law Vol. XXI - 2019/2020*, ed. Andrea Bonomi and Gian Paolo Romano (Verlag Dr. Otto Schmidt, 2020), p. 315, <https://doi.org/10.9785/9783504386962-015>.

30 Garcimartín and Saumier, *supra* note, 28: 116.

31 *Ibid.*

practice of serving documents.³²

A judgement obtained by fraud. Article 7(1)(b) of the Convention establishes that recognition may be refused if a judgement in a State of origin is obtained by fraud. The rationale for defining fraud as a separate ground is the adaptation of the instrument to different approaches in national legislation. For example, fraud, as a stand-alone ground, is more generally present in common law states.³³ Moreover, the reason for the open definition of this scope is to cover both procedural and material misconduct.³⁴ Although the Convention does not define fraud, the Explanatory Report provides that “fraud refers to behaviour that deliberately seeks to deceive in order to secure an unfair or unlawful gain or to deprive another of a right.”³⁵ When analyzing the definition offered, it is clear that it does not bring clarity or limits to the application of the ground. This results in uncertainty for States that do not define fraud as a separate ground for refusal, as the concept might overlap with public policy.

Public policy. Article 7(1)(c) of the Convention establishes a classical and necessary ground for refusal of recognition and enforcement in the state addressed.³⁶ The threshold to reach the violation of public policy under the Convention is high, which is consistent with other international instruments governing the sphere of recognition and enforcement.³⁷ The phrase “manifestly incompatible” indicates that mere inconsistency with the law of the State addressed is not enough to trigger the protection of public policy.³⁸ Incompatibility shall concern the questions of the “vital interests” of the State requested, such as infringements

32 Meier, *supra* note, 2: 88.

33 Garcimartín and Saumier, *supra* note, 28: 118.

34 Kessedjian, *supra* note, 2: 22.

35 Garcimartín and Saumier, *supra* note, 28: 118.

36 Weller, *supra* note, 27: 80.

37 *Ibid.*, 81.

38 Ronald A. Brand et al., *The 2019 Hague Judgments Convention*, Oxford Private International Law Series (Oxford, New York: Oxford University Press, 2023), p. 300.

of security or sovereignty or violations of procedural fairness.

The application of the public policy ground raises the question of its relationship with other grounds for refusal, in particular with Article 7(1)(a) and Article 7(1)(b) of the Convention. The Convention does not establish the relationship between separate grounds for the non-recognition of judgments. However, it is generally accepted that public policy is applicable as a rule of last resort,³⁹ giving preference to more specific rules. This is also evidenced by the high threshold of application of public policy, which limits its application to an “intolerable result.”⁴⁰ Thus, public policy may be regarded as *lex generalis*, which can be claimed only if no *lex specialis* rules can be invoked.

Procedural fairness is designed to capture the same interest, and might have multiple forms in different legal systems – such as due process, natural justice, or the right to a fair trial. Moreover, the Convention gives due regard to exemplary or punitive damages in Article 10, enabling the court addressed to refuse requests for the recognition of the judgement delivered, which includes damages which do not compensate a party or actual loss.⁴¹

Disregarding the choice of court agreement or a designation in a trust instrument. Article 7(1)(d) of the Convention establishes the only ground for refusal of recognition, which allows the review of the jurisdiction of the court of origin. It provides that the court seized has the right to refuse recognition and enforcement if the court of origin disregarded the choice of the parties on jurisdiction and institution. However, the scope of the competence of the court addressed is unclear. This provision does not provide the answer to whether it is applicable only after the choice of court or designation in a trust instrument defense was raised in the court of origin. Some clarity was provided in the Explanatory

39 Weller, *supra* note, 27: 81.

40 Garcimartín and Saumier, *supra* note, 28: 119.

41 *Ibid.*, 120.

Report, which indicated that the intention of the drafters included the possibility for the requested court to review the jurisdiction of the court of origin. For this, the requested court has the right to review the validity and effectiveness of the agreement or the designation, applying the law of the requested State, including private international law rules.⁴² The possibility to review the jurisdiction is also indirectly evidenced by Article 4(1) of the Convention, which prohibits only a review on the merits. Thus, the court addressed has the right to the jurisdiction of the court of origin if the cause of actions involved the choice of court agreement or designation on trust instruments without a preliminary choice of party defense in the court of origin.

Irreconcilable judgements. Article 7 of the Convention divides the regulation of irreconcilable judgements depending on the location of the court that delivered the judgements. Pursuant to Article 7(1)(e) of the Convention, a request for recognition may be refused if the judgement is inconsistent with a judgement given by a court of the requested State in a dispute between the same parties. To apply this provision, two requirements shall be satisfied. Firstly, there shall be a judgement in a State addressed between the same parties; secondly, the judgement for which recognition is sought shall be irreconcilable with one in the State addressed.⁴³ This provision is applicable irrespective of the temporal criterion of the adoption of the domestic judgements, which might lead to forum shopping, especially when the law of the requested State provides the possibility for a fast-tracked judicial procedure. The Convention also fails to define “inconsistency” for the purpose of applying the provision. However, the Explanatory Report upheld the concept of mutual exclusivity, defining that “the two judgements will be ‘inconsistent’ when it is not possible to act in accordance with one without violating the other one in whole or in part.”

42 Garcimartín and Saumier, *supra* note, 28: 122.

43 Brand, *supra* note, 38: 311.

Nevertheless, Article 7(1)(f) of the Convention establishes a stricter approach. It provides that the recognition request may be refused if the judgement is inconsistent with an earlier judgement given by a court of another State between the same parties on the same subject matter, provided that the earlier judgement fulfils the conditions necessary for its recognition in the requested State. To apply the provisions, there are four requirements to fulfil. First, the foreign judgement shall be given prior to the judgement from the State of origin. Second, both judgements should concern the same parties and the same subject matter. Thirdly, both judgements shall be inconsistent, and the foreign judgement shall fulfil the conditions necessary for its recognition in the requested State. The priority given to an earlier judgement does not depend on whether another State is a contracting party or not, minimizing the abuse of rights based on the jurisdictional criterion.

Therefore, the Convention establishes such grounds for refusal for recognition and enforcement as public policy, the service of documents to a defendant, a judgement obtained by fraud, irreconcilable judgments, and disregard for the choice of court agreements or designation in a trust instrument.

3. Comparison of the Grounds to Refuse Recognition and Enforcement Under the Brussels Ibis Regulation and the Convention

Given the outline of the grounds for the refusal of recognition and enforcement, this part of the paper will compare the substantive scope of their application under the Convention and the Regulation.

Service of documents. Article 45(1)(b) of the Regulation and Article 7(1)(a) of the Convention protect the possibility for a defendant to present the case and enjoy the rights of a fair trial. Both articles recognize the subjective element of the failure to present before the court. While the Regulation provides an exception where the defendant failed to commence the proceeding to challenge ineffective notification, meaning that the defendant loses the right to invoke this ground

where the subsequent procedural conduct does not demonstrate the intention to do so, the Convention levies the notification ground, when the defendant entered the proceeding without challenging the notification in the same proceeding. The notification standard granted by both instruments in a State of origin does not indicate a significant difference in scope. However, the Convention establishes additional protection in a State addressed by Article 7(1)(a)(ii), granting the right to the court addressed to refuse recognition if the service of documents is incompatible with the standards established in that State.⁴⁴ Therefore, the scope of the services of documents as grounds for the refusal of recognition and enforcement is broader under the Convention. However, in such cases, the Regulation may provide better effectiveness in the protection of a defendant's right to a fair trial since it operates on autonomous concepts, the interpretation of which does not depend on national legislation.

Irreconcilable judgements. Both the Convention and the Regulation grant protection from irreconcilable judgements rendered in different States. The scope of this ground to refuse recognition and enforcement under both instruments is almost identical. The recognition will be refused if a judgment is irreconcilable with another judgment given between the same parties in the State requested, providing preference to the domestic judgment. Priority is granted to the judgement delivered earlier in another State if the subsequent judgement is given between the same parties and concerns the same cause of action. However, the question may arise on the compatibility of the “same cause of action” under the Regulation and the “same subject matter” under the Convention. This aspect was addressed by the Preparatory Report to the Convention, which found that the “same subject matter” is considered to exclude the requirement that the two judgements involve exactly the “same cause of action.” The difference here is more evident when comparing the French version of the Regulation and the Convention, which operate

44 Meier, *supra* note, 2.

“le même objet et la même cause” and “le même objet,” respectively. Therefore, while the scope of protection is identical under the Convention and the Brussels Ibis Regulation, the latter provides a higher threshold for the irreconcilability of judgements rendered in other States.

Public Policy. Both instruments establish public policy as a ground for the refusal of recognition and enforcement. Judgements shall be manifestly contrary (the Regulation) or incompatible (the Convention) with the public policy of a State addressed. Neither instrument employs the concept of international or regional public policy, leaving the full discretion to the State to define this concept. Both instruments establish the highest threshold of “manifestly” to refuse recognition and enforcement.

Nevertheless, there is a notable difference in the scope of public policy in the Regulation. While the Convention establishes fraud as a separate ground for refusal, the Regulation includes it in the concept of public policy.⁴⁵ This might raise the question of whether Article 7(1)(c) of the Convention is applicable to incompatibility with material public policy. However, neither the Convention nor the doctrine indicate so. Therefore, the Convention and the Regulation provide for the same scale of defense of public policy in spite of their differences in scope.

Review of jurisdiction. The Regulation and the Convention generally prohibit the review of the jurisdiction of the court of origin. While the Convention does not explicitly establish this rule, it allows the review of the jurisdiction of the court of origin only for the purpose of assessing whether that court upheld the jurisdiction in accordance with the party’s choice of court agreement or designation in a trust instrument. In addition, the Convention provides that a judgement that ruled on *rights in rem* in immovable property shall be recognized and enforced if, and only if, the property is situated in the State of origin. The rule of Article 6

45 Peter Mankowski and Ulrich Magnus, eds., *European Commentaries on Private International Law ECPII: Commentary*, vol. I, Brussels Ibis Regulation (Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2016), 887.

of the Convention and Article 24(1) of the Regulation are fully compatible, since they aim to ensure that the judgement is delivered by the court of a State where the *right in rem* of immovable property is situated.

However, the Regulation allows the review of the jurisdiction of the court of origin in matters relating to insurance, consumer contracts, contracts of employment, the registration or validity of industrial property rights, the validity of entries in public registers and the validity of the constitution, and the nullity or dissolution of legal persons or associations. Moreover, the Regulation does not provide the possibility to review jurisdiction with regard to the choice of the parties. Therefore, the Convention and the Brussels Ibis Regulation establish different bases for the review of jurisdiction as a ground for the refusal of the recognition and enforcement of judgements.

Conclusions

One of the main aspects of the current state of development of private international law is the abolition of exequatur and the application of the principle of the free circulation of judgments. The Brussels Ibis Regulation and the Convention both aim to achieve these goals. However, both instruments establish grounds which restrict the application of the principle of the free circulation of judgments in certain cases. The grounds for the refusal of recognition of foreign judgments under both instruments are almost compatible and include similar grounds for the non-recognition of judgments, such as a failure to properly inform parties about the proceedings, irreconcilable judgements, public policy, and a review of the jurisdiction in exceptional cases. However, there are some peculiarities with regard to the scope of the concepts and differences with regard to the review of the jurisdiction. While both the Regulation and the Convention protect parties' right to present their case, the latter allows recognition and enforcement to be refused if the defendant was not served with documents or was notified in a

manner incompatible with the principle of the State requested. With regard to the irreconcilability of judgements, both instruments give preference to domestic judgements in disputes between the same parties. Nevertheless, the Regulation establishes a stricter approach to the concept of the irreconcilability of two foreign judgements, requiring both to have the same subject matter, cause of action, and parties, while the Convention operates only with the same subject matter and parties.

The scope of public policy as a ground for the non-recognition of judgments under both instruments differs. While the Convention establishes fraud as a separate ground for the refusal of recognition and enforcement to meet the needs of all stakeholders, the Regulation includes fraud in the concept of public policy.

Lastly, while the Convention allows the review of the jurisdiction of the court of origin with regard to parties' choice of court or designation in a trust instrument, the Brussels Ibis Regulation does not establish the review of the parties' choice. It also broadens the review with regard to consumer, employment, and insurance contracts, as well as concerning the question of the validity of entries into public registers, industrial property rights, the validity of the constitution, and the nullity or dissolution of legal persons or associations.

2019 M. HAGOS SPRENDIMO KONVENCIJOS IR BRIUSELIO IBIS REGLAMENTO ATSAKOMYBĖS PRIPAŽINTI IR VYKDYTI PALYGINIMAS

Ivan Sukhorukov

E. paštas ivsukhorukov@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti atsisakymo pripažinti ir vykdyti sprendimus civilinėse ir komercinėse bylose pagrindų apimtį šiuolaikinėje tarptautinėje privatinėje teisėje. Rašant darbą taikyti šie metodai: aprašymas, analizė ir palyginimas. Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama teismo sprendimų nepripažinimo pagrindų analizei pagal 2019 metų Hagos konvenciją dėl užsienio teismo sprendimų civilinėse ar komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo bei Europos Parlamento ir Tarybos reglamentą Nr. 1215/2012 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose pripažinimo ir vykdymo. Straipsnyje išsamiai analizuojamos praktinės šių pagrindų taikymo problemos: viešoji tvarka, nesuderinami sprendimai, sukčiavimas, informavimo atsakovui veiksmingumas, jurisdikcijos peržiūra. Teigtina, kad materialinė atsisakymo pagrindų taikymo sritis pagal abu dokumentus skiriasi, todėl gali atsirasti nacionalinių teismų taikymo nenuoseklumo.

Reikšminiai žodžiai: 2019 m. Hagos teismo sprendimų konvencija; Briuselio Ibis reglamentas; teismo sprendimo civilinėse bylose nepripažinimo pagrindai; nesuderinamas sprendimas; viešoji tvarka.

THE HARMONIZATION OF CORPORATE SUSTAINABILITY DUE DILIGENCE REQUIREMENTS IN THE EUROPEAN UNION

Oksana Panichkovska

E-mail: okpanichkovska@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania

Scientific tutor: dr. Darius Bolzanas

E-mail: bolzanas@mruni.eu

Abstract: This article explores the relevance of corporate sustainability due diligence in the European Union, highlighting challenges arising from the lack of harmonization among Member States on this matter. The absence of clear sustainability due diligence requirements may lead to human rights issues and environmental impacts, highlighting the critical need for a clear legal framework at the European Union level. The key issues include the fragmented implementation of sustainability due diligence across European Union Member States and the need for a unified approach. With a specific focus on the proposed Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CS3D), the analysis delves into potential impacts on companies, emphasizing compliance costs, reputational risks, and supply chain complexities. Through a comprehensive analysis of key provisions and stakeholder insights, this article provides valuable insights into the future landscape of corporate sustainability due diligence in the EU, paving the way for enhanced regulatory frameworks and responsible business conduct. The article concludes by advocating for enhanced regulatory frameworks and responsible business conduct to address evolving complexities in corporate sustainability due diligence.

Keywords: corporate sustainability; Corporate Sustainability Due Diligence Directive; CSR reporting; due diligence; EU legislation; harmonization; human rights protection; sustainable development.

Introduction

In recent years, corporate sustainability has emerged as a pivotal concern globally,¹ reflecting a growing awareness of the environmental and social impacts associated with business operations. Within the EU, this aim has been further underscored by the pressing need to harmonize corporate sustainability due diligence requirements across Member States.² Ever-increasing complexities in the business landscape, coupled with the diverse regulatory approaches of individual EU Member States,³ have illuminated the challenges and inconsistencies in achieving a cohesive and effective sustainability framework.

The approval of the Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CS3D)⁴ by the EU Council on 15 March 2024, followed by the approval of the Legal Affairs Committee on 19 March, represents a pivotal moment preceding the European parliamentary elections. However, the reduced scope and extended implementation timeline raise questions about the directive's ability to achieve its intended goals.

The primary purpose of this article is to analyze the needs and rationale behind harmonization in the sphere of corporate sustainability due diligence in

-
- 1 OECD (2022), "The role of sustainability initiatives in mandatory due diligence: Background note on Regulatory Developments concerning Due Diligence for Responsible Business Conduct", 3, accessed February 5, 2025. <https://mneguidelines.oecd.org/the-role-of-sustainability-initiatives-in-mandatory-due-diligence-note-for-policy-makers.pdf>.
 - 2 Smit, L., C. Bright, R. McCorquodale, M. Bauer et al. for the European Commission DG Justice and Consumers, "Study on Due Diligence Requirements through the Supply Chain: Final Report", *Publications Office* (February 24, 2020): 234-235, accessed February 11 February, 2024. <https://data.europa.eu/doi/10.2838/39830>.
 - 3 *Ibid*, 225.
 - 4 "Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937, COM (2022) 71 final of 23 February 2022".

European Union law. The object of the analysis is the proposed CS3D, which aims to establish a harmonized legal framework across the EU, impacting companies' due diligence practices. The study will evaluate the present status of corporate sustainability due diligence requirements, with a focus on aspects that have not been tackled by current harmonization.

The objectives of this article are therefore set as follows:

- to analyze the relevance of corporate sustainability due diligence in the European Union, emphasizing challenges stemming from the lack of harmonization among Member States;
- to delve into the potential impacts of the proposed CS3D on companies, focusing on compliance costs, reputational risks, and supply chain complexities;
- to provide valuable insights into the future landscape of corporate sustainability due diligence in the EU, aiming to enhance regulatory frameworks and foster responsible business conduct.

Utilizing methods such as data collection, comparative assessment, and data analysis, the goal of the article is to identify the connections among different legal instruments in this domain. The complexity of the existing rules in the area of corporate sustainability due diligence requires the consideration of various EU law sources.

The relevance of this research is evident in the urgency of addressing these challenges, given the heightened emphasis on sustainable business practices,⁵ ethical sourcing,⁶ and environmental responsibility.

There is extensive coverage of different aspects of corporate sustainability by

5 European Commission, "Corporate Social Responsibility (CSR)", accessed February 25, 2024, https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/corporate-sustainability-and-responsibility_en.

6 Ali Alsamawi et al., "Measuring child labour, forced labour and human trafficking in global supply chains: A Global Input-Output approach", *International Labour Organization, Organisation for Economic Co-operation and Development, International Organization for Migration and United Nations Children's Fund* (2019): 47.

various stakeholders.⁷ Discussions revolve around the relevance, challenges, and potential impacts of CS3D, as well as the need for a unified approach to sustainability due diligence across EU Member States. Papers on the different aspects of corporate sustainability include those by Tobias Hahn,⁸ Jan Freccè,⁹ Manuel Fischer,¹⁰ Imran Rafique,¹¹ Izabela Schiffauer,¹² and others.¹³ However, the multifaceted nature of implementation challenges, the evolving legislative landscape, global ramifications, and sector-specific considerations highlight the necessity for additional research to optimize the effectiveness and impact of CS3D.

The present scientific article provides insights that may prove beneficial for the academic community and professionals in the industry. First, it deals with the analysis of the Current State of Corporate Sustainability Due Diligence Requirements in the EU; second, it focuses on the assessment of the main concepts of CS3D; third, it provides a critical analysis of the potential benefits and drawbacks of CS3D.

-
- 7 E.g., European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union, Methven O'Brien, C., Martin-Ortega, C., *Commission proposal on corporate sustainability due diligence – Analysis from a human rights perspective – In-depth analysis* (European Parliament, 2022), <https://data.europa.eu/doi/10.2861/60402>; European Commission, “Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 – Opinion of the European Central Bank on a proposal for a directive on corporate sustainability due diligence”, *Official Journal of the European Union* (February 23, 2022). https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/legal/ecb.leg_con_2023_15.en.pdf.
 - 8 Hahn, T., Figge, F., Pinkse, J., and Preuss, L., “A paradox perspective on corporate sustainability: Descriptive, instrumental, and normative aspects”, *Journal of Business Ethics* 148(2) (2018): 235–248.
 - 9 Jan Freccè, “Corporate Sustainability”, *SpringerBriefs in Business* (2023). https://www.academia.edu/111818880/Corporate_Sustainability?sm=b.
 - 10 Fischer, M., et al., “Corporate Sustainability”, in *Sustainable Business*, 35-48 (SpringerBriefs in Business. Cham: Springer, 2023). https://doi.org/10.1007/978-3-031-25397-3_4.
 - 11 Imran Rafique and Lahore University of the Punjab, “Relationship Between Corporate Governance and Corporate Sustainability”, *Pakistan Journal of Social Research* 03, no. 03 (2021): 119–29. doi:10.52567/PJSR.V3I3.232.
 - 12 Izabela Schiffauer, “EU Rules on Corporate Governance as Means to Promote Sustainability”, *The Central European Review of Economics and Management* no. 11 (n.d.): 24. WSB University in Wroclaw Publication Department.
 - 13 E.g., Federica Agostini and Michele Corgatelli, “Art. 25 of the proposed Due Diligence Directive: Quo Vadis?”, *Faculty of law blogs University of Oxford* (2022). Accessed 14 April 2024. <https://blogs.law.ox.ac.uk/oblb/blog-post/2022/09/art-25-proposed-due-diligence-directive-quo-vadis>; Kateryna Varava, “Revising Corporate Governance Within the Reorientation Towards Sustainability”, in *Mokslinės minties šventė 2023* (Vilnius: MRU, 2023), 866-887. <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/dfbbf910-40ac-42ea-afa2-47a0f46cc524/content>.

1. Background

1.1. The Current State of Corporate Sustainability Due Diligence Requirements in the EU

The EU has historically emphasized sustainable corporate governance through measures largely centered on reporting obligations. There is some disagreement among researchers regarding the ideal level of enforcement for external reporting, but they generally agree that providing better information can have positive effects on capital markets. This includes increasing liquidity, lowering the cost of capital, and improving capital allocation.¹⁴ Moreover, when companies make proper disclosures, it can influence their behavior in specific environments and regions. This can then have a ripple effect throughout supply chains and interconnected industries and systems.¹⁵ Therefore, when it comes to social and environmental change, mandatory reporting is more likely to result in real effects than voluntary disclosures. The cornerstone of these efforts has been the Non-Financial Reporting Directive (NFRD), which encompasses approximately 12,000 companies.¹⁶ NFRD mandated reporting on environmental, social, and human rights-related risks, impacts, measures, and policies. While NFRD has had positive effects on responsible business operations, it has fallen short in prompting a majority of companies to fully consider and account for their adverse impacts within value chains.¹⁷

Recognizing the need for more comprehensive measures, the European

14 Christensen, H. B., Hail, L., and Leuz, C., "Mandatory CSR and Sustainability Reporting: Economic Analysis and Literature Review", *Review of Accounting Studies* 26(4) (2021): 1193–1220. DOI: 10.1007/s11142-021-09609-5. CC BY 4.0.

15 *Ibid.*; Cerar J., Phillip C. Nell, and B. Sebastian Reiche, "The Declining Share of Primary Data and the Neglect of the Individual Level in International Business Research", *Journal of International Business Studies* 52, no. 8 (June 2021): 1–10. <https://doi.org/10.1057/s41267-021-00451-0>. CC BY 4.0 License.

16 "Directive 2014/95/EU amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups (OJ L 330, 15.11.2014, p. 1–9)".

17 European Commission, "Impact Assessment accompanying the Commission's proposal for the Corporate Sustainability Reporting Directive", SWD/2021/150 final. 2021.

Commission has proposed the Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) as a revision of NFRD. CSRD seeks to address the limitations of its predecessor by extending its scope to cover all large and listed companies. It introduces a substantive corporate duty, necessitating due diligence processes for certain companies. This duty entails the identification, prevention, and mitigation of – as well as accountability for – external harm resulting from adverse human rights and environmental impacts across the company's operations, subsidiaries, and value chain. Notably, many of the current standard-setting and regulatory initiatives acknowledge sustainability reporting as vital for achieving broader climate and sustainability goals,¹⁸ and are part of the transition to the green economy¹⁹ following the European Green Deal²⁰ and as part of delivering on the United Nations Sustainable Development Goals.

Despite some initiatives, problems persist in corporate social responsibility (CSR) reporting. Notably, larger corporations leverage these processes voluntarily, driven by market pressures to enhance sustainability, thus avoiding reputational risks. Nevertheless, the absence of legal certainty in voluntary actions has led to limited improvements across sectors, with negative externalities persisting in EU production and consumption, both within and outside the Union. Studies unequivocally reveal that voluntary CSR reporting shows more favorable results than mandatory CSR reporting due to sampling issues and a lack of extensive research.²¹ However, there are serious inconsistencies in reporting impact and clarity. Transparency reporting alone is insufficient to change business behavior.²² One study has unequivocally revealed that companies merely check the box for

18 Christensen, Hail and Leuz, *supra* note, 14.

19 “Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulation (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 (‘European Climate Law’).”

20 “Communication from the Commission on the European Green Deal, COM/2019/640 final”.

21 Christensen, Hail and Leuz, *supra* note, 14.

22 Genevieve LeBaron, “The Role of Supply Chains in the Global Business of Forced Labour”, *Journal of Supply Chain Management*, first published on January 11, 2021. <https://doi.org/10.1111/jscm.12258>.

appropriate reports, instead of accurately assessing their supply chains.²³ Furthermore, the impact of requiring small and medium-sized enterprises (SMEs) to report their CSR practices in terms of socially responsible business practices is unclear.²⁴ It is crucial to note that reporting does not necessarily improve problems that are implicit in nature. Many agree that purely symbolic practices are inadequate and ineffective.

1.2. Challenges Resulting from a Lack of Harmonization Across Member States

EU company law aims to create and maintain common commercial and competition rules to support the internal market, as stated in Article 3(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union.²⁵ As an integral part of the internal market, harmonized EU company law facilitates the freedom of establishment of companies within the Union and fosters legal certainty for their activities.²⁶ The lack of standardized requirements for corporate sustainability due diligence poses several challenges for both companies and regulators.²⁷ Firstly, the varying degrees of ambition and strictness across different EU Member States create uneven competition, which may undermine the principle of a level playing field enshrined in EU law. As a result, the application of sustainability due diligence varies widely across the Member States. While some Member States possess comprehensive legislation, others rely on soft law instruments such as codes of conduct and self-regulatory schemes in the area of corporate sustainability. These

²³ LeBaron, *supra* note, 22.

²⁴ Mette Morsing and Laura J. Spence, "Corporate Social Responsibility (CSR) Communication and Small and Medium-Sized Enterprises: The Governmentality Dilemma of Explicit and Implicit CSR Communication", *Human Relations* 72, no. 1 (January 2019): 001872671880430. <https://doi.org/10.1177/0018726718804306>.

²⁵ Schiffauer, *supra* note, 12.

²⁶ European Commission, "Corporate sustainability due diligence", accessed 11 April 2024. https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/corporate-sustainability-due-diligence_en.

²⁷ Beate Sjäfjell and Jukka Mähönen, "Corporate Purpose and the EU Corporate Sustainability Due Diligence Proposal", *Faculty of law blogs University of Oxford* (posted 25 February 2022), accessed 15 April 2024. <https://blogs.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2022/02/corporate-purpose-and-eu-corporate-sustainability-due-diligence>.

differences create significant obstacles to a truly integrated EU internal market, making it difficult for companies to navigate the complex web of regulations and expectations.

Secondly, the divergent approaches in the implementation of sustainability due diligence make it difficult for companies to adopt consistent policies and procedures across multiple markets.²⁸ Thirdly, the absence of harmonization results in confusion and uncertainty for companies striving to adhere to regulations, thereby increasing costs and decreasing efficiency. Moreover, the lack of uniform reporting requirements hampers the assessment of the effectiveness of corporate sustainability measures and the tracking of progress towards shared objectives.

To address these challenges and promote a more unified approach to corporate sustainability due diligence, EU policymakers introduced the Directive on Corporate Sustainability Due Diligence, seeking to establish a robust and harmonized legal framework for corporate sustainability due diligence across the EU.

2. The Corporate Sustainability Due Diligence Directive: Proposal Overview

2.1. Underlying Foundations: Unveiling the Logic and Purpose Behind the Adoption of the Directive

It is important to understand why the directive, as a legal instrument under EU law, was chosen as the best option for the harmonization of the rules on corporate sustainability due diligence in the EU. The suggestion for a new directive came from the urgent requirement for companies across various economic sectors to contribute significantly to the EU's goal of transitioning towards a climate-neutral and environmentally stable economy. Aligned with the European Green Deal and the UN Sustainable Development Goals, this directive seeks to instill

28 Herbert Smith Freehills, "Corporate Sustainability Due Diligence to become mandatory across the EU", accessed 13 April 2024, <https://www.herbertsmithfreehills.com/insights/2024-03/corporate-sustainability-due-diligence-to-become-mandatory-across-the-eu>.

comprehensive mitigation processes for adverse human rights and environmental impacts within companies' global value chains.²⁹ The complexity of these chains, especially for large EU companies, poses challenges in identifying and mitigating risks linked to human rights and environmental concerns. The proposal responds to the call for action from the European Parliament and the Council, echoing citizens' demands for the EU economy to address adverse impacts on workers' rights globally.

As voluntary standards on responsible business conduct gain traction,³⁰ an increasing number of EU companies are utilizing value chain due diligence to identify and manage risks.³¹ However, challenges such as legal ambiguity, market pressure, and information deficiencies hinder the widespread adoption of due diligence practices.

The proposed directive aims to address these shortcomings by establishing a horizontal framework that mandates corporate due diligence obligations. It seeks to improve corporate governance, prevent the fragmentation of due diligence requirements in the single market, enhance corporate accountability for adverse impacts, and provide better access to remedies for those affected. The directive aligns with existing and proposed EU initiatives on responsible business conduct, contributing to a comprehensive regulatory framework for sustainable corporate governance.³²

At the same time, the directive aligns with and complements existing policy provisions, such as CSRD,³³ the Sustainable Finance Disclosure Regulation

29 "Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council", *supra note*, 4.

30 UNRIC, "Joint Statement by OHCHR, UNDP, UNEP, UNFPA, UNICEF, and UNOPS on the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive", accessed 11 April 2024, <https://unric.org/en/joint-statement-by-ohchr-undp-unep-unfpa-unicef-and-unops-on-the-eu-corporate-sustainability-due-diligence-directive/>.

31 World Economic Forum, "EU backs human rights, environment checks for supply chains", accessed 12 April 2024, <https://www.weforum.org/agenda/2024/03/eu-human-rights-environment-due-diligence-supply-chains>.

32 "Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council", *supra note*, 4.

33 "Directive 2014/95/EU amending Directive 2013/34/EU", *supra note*, 16.

(SFDR),³⁴ and the Taxonomy Regulation.³⁵ Some may find it difficult to distinguish between the requirements in the proposed directive and, for example, CSRD. In this respect, it may be opined that, overall, CSRD aims to improve ESG reporting, while CS3D ensures that companies take responsibility for the impact of their activities on people and the planet.

It also synergizes with initiatives like the Conflict Minerals Regulation,³⁶ the Regulation on deforestation-free supply chains,³⁷ and the Batteries Regulation.³⁸ The directive aims to reinforce the coherence and effectiveness of these measures, ensuring that companies are held accountable for adverse impacts in their operations and value chains, thus contributing to the broader goals of sustainability and responsible business conduct within the EU.

2.2. An Overview of the Scope, Due Diligence Obligations and Other Elements of the Directive

It is essential that organizations carefully consider the key elements and take the necessary steps to ensure that they are compliant with the requirements of corporate sustainability due diligence. In assessing CS3D, scope and applicability are critical elements that warrant careful consideration. The directive aims to address human rights and environmental concerns in business operations, aligning with the European Green Deal and UN Sustainable Development Goals. However, the choice of companies and the scope of their operations under the proposed

34 “Regulation (EU) 2019/2088 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 on sustainability-related disclosures in the financial services sector (OJ L 317, 9.12.2019, p. 1–16)”.

35 “Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088 (OJ L 198, 22.6.2020, p. 13–43)”.

36 “Regulation (EU) 2017/821 of the European Parliament and of the Council of 17 May 2017 laying down supply chain due diligence obligations for Union importers of tin, tantalum and tungsten, their ores, and gold originating from conflict-affected and high-risk areas (OJ L 130, 19.5.2017, p. 1–20)”.

37 “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the making available on the Union market as well as export from the Union of certain commodities and products associated with deforestation and forest degradation and repealing Regulation (EU) No 995/2010 (COM(2021) 706 final)”.

38 “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council concerning batteries and waste batteries, repealing Directive 2006/66/EC and amending Regulation (EU) No 2019/1020 (COM/2020/798 final)”.

regime raise pertinent questions. The directive limits the obligation to conduct human rights due diligence to very large EU companies,³⁹ large companies in specific sectors, and certain non-EU companies in the internal market. For instance, the threshold for EU companies has been revised to include those with 1,000 employees and a net worldwide turnover of EUR 450 million – a significant increase from the previous threshold of 500 employees and EUR 150 million turnover. This adjustment is anticipated to encompass approximately 5,000 companies in the EU – a notable decrease from the initial projection of nearly 13,000 that represents a reduction in scope by around 60%. Moreover, non-EU companies are now required to comply with the directive only if they generate a net turnover of EUR 450 million within the Union, compared to the previous threshold of EUR 150 million.⁴⁰

According to the OECD, this selectivity diverges from the risk-based approach advocated by the UN Guiding Principles, potentially hindering a comprehensive analysis of adverse impacts across value chains.⁴¹ It also concluded that regulatory limitations may compromise the effectiveness of human rights due diligence as a risk management tool.⁴² As regards the subject-matter scope of the directive, it includes a restrictive Annex listing specific human rights standards. This, in the view of the author, may lead to an incomplete analysis, excluding certain rights and potentially deflecting attention from a company's responsibility to address the harms it may cause.

39 Baker McKenzie, "Global: The new EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive has been provisionally agreed, what does this mean for companies?" By William-James Kettlewell, Nina Niejahr, and Gabrielle L.V.M. Galdino (February 2, 2024).

40 Shearman and Sterling LLP, "EU Council Waters Down Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CS3D)", accessed 13 April 2024. <https://www.shearman.com/en/perspectives/2024/03/eu-council-waters-down-corporate-sustainability-due-diligence-directive--cs3d>.

41 OHCHR, "Feedback on Proposed Directive on Corporate Sustainability Due Diligence", May 23, 2022.

42 *Ibid.*

3. Potential Benefits and Drawbacks of the Proposed Directive

In response to the EU Council's revisions to the Directive, concerns have been raised regarding its effectiveness in addressing sustainability issues comprehensively. According to J. Younan and E. Edson, several key changes have been highlighted.⁴³ Firstly, the directive's scope has been reduced, as it now covers fewer companies due to raised thresholds. This limitation may potentially hinder its impact on promoting sustainable practices across various sectors. Secondly, the definition of "chain of activities" has been narrowed, potentially excluding crucial parts of the value chain from scrutiny. Thirdly, the exclusion of financial institutions' downstream activities from the directive's coverage may limit its reach. Furthermore, adjustments in liability exposure could potentially reduce companies' accountability for damages caused by their operations. Lastly, the introduction of a phased implementation timeline may delay efforts to address adverse impacts effectively.⁴⁴ These revisions, while aiming to advance sustainable governance, raise concerns about the directive's ability to comprehensively tackle sustainability challenges.

The directive introduces considerable challenges related to compliance costs and operational intricacies for Member States.⁴⁵ Despite these hurdles, the anticipated advantages in fostering sustainability, transparency, and supply chain resilience are poised to yield favorable outcomes for businesses and stakeholders in the EU. Consequently, the directive holds the potential to elevate sustainability practices, encouraging responsible corporate conduct. The transparency mandated by the obligation to communicate due diligence efforts publicly contributes to heightened transparency and accountability. Through the evaluation of suppliers

⁴³ Shearman and Sterling LLP, *supra* note, 40.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ Baker McKenzie, "Corporate Sustainability Due Diligence Directive", accessed 29 February 2024. <https://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2024/01/corporate-sustainability-due-diligence-directive>.

based on sustainability performance, companies can fortify the resilience of their supply chains.

However, it is noteworthy that a significant drawback for most companies revolves around the compliance costs linked to establishing and maintaining due diligence procedures.⁴⁶ Additionally, potential penalties for non-compliance pose another challenge. Embracing the requirements of CS3D may introduce operational and reporting complexities, particularly for companies operating across multiple jurisdictions.

3.1. Implications for EU and non-EU Companies

CS3D is soon to be implemented,⁴⁷ and it will have significant implications for both large companies within the EU and non-EU entities that supply goods and services to the EU market. EU-based corporations will face the challenge of increased costs for compliance with sustainability due diligence, and they will also face the threat of reputational damage if they fail to adhere to sustainability standards.⁴⁸ While pursuing proactive sustainability measures can give companies a competitive edge, the complexity of managing supply chains creates a delicate balancing act.

However, non-EU businesses must align with EU standards, which could reshape their operational landscape. While increased scrutiny promotes transparency, it may pose operational challenges, and there is uncertainty about whether compliance will be seen as a competitive advantage or a regulatory hurdle.

There is potential for collaborative partnerships between EU and non-EU

⁴⁶ McKenzie, *supra* note, 39.

⁴⁷ Council of the EU, “Press release 7 February 2024 21:35. Council and Parliament agree to delay sustainability reporting for certain sectors and third-country companies by two years”, modified on 14 February 2024 to add the final compromise text with a view to agreement endorsed by Coreper.

⁴⁸ Kim Larsson, “The Corporate Sustainability Due Diligence Directive’s (CS3D) Contribution to Human Rights Universality: The Implications of the CS3D on a Swedish Company” (Master’s Thesis, Department of Theology, Spring Term 2023, 30 ECTS, University of Uppsala), 35.

entities to promote sustainable supply chains. However, the line between collaboration and compliance burden remains unclear, and careful navigation is essential to achieve shared environmental and social responsibility goals.

3.2. Stakeholder Feedback

The analysis of stakeholders' feedback on the proposed directive primarily focuses on the recommendations and concerns voiced by stakeholders, particularly the European business community and other interested parties.⁴⁹ Thus, numerous stakeholders, including civil society representatives, EU citizens, businesses, and business associations, widely supported the European Commission's CS3D proposal. Notably, around 70% of respondents in the public consultation expressed the necessity of mandatory due diligence rules.⁵⁰ Organizations like the International Institute for Global Climate Action (IIGCC), EuroSIF, and Principles for Responsible Investment (PRI) underscored that a well-designed directive could address gaps in the EU's regulatory framework, complement transparency laws, and set a globally high standard.⁵¹

However, concerns were raised by some stakeholders who argued that the directive might diminish European companies' competitiveness, burden the financial sector, and duplicate existing EU obligations.⁵² Despite these apprehensions, proponents believe that a carefully crafted directive, leveraging existing tools and initiatives and adopting a risk-based approach to due diligence, can mitigate such challenges.⁵³ Additionally, certain industry groups advocate for the maximally harmonized transposition of CS3D to minimize regulatory and political

49 Sjäfjell and Mähönen, *supra* note, 27.

50 "Corporate Sustainability Due Diligence", https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/corporate-sustainability-due-diligence_en.

51 "EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive: Key questions answered", <https://www.iigcc.org/insights/eu-corporate-sustainability-due-diligence-directive-questions-answered>.

52 *Ibid.*

53 *Ibid.*

uncertainty faced by industries.⁵⁴

In summary, there is a consensus among stakeholders that CS3D is a crucial step towards promoting sustainable and responsible corporate behavior, embedding human rights and environmental considerations in business practices. Collaborative efforts between the public and private sectors are deemed indispensable for the successful implementation of the proposed directive.

Conclusions

In conclusion, the lack of harmonization in corporate sustainability due diligence across EU Member States is a glaring issue, leaving room for human rights abuses and environmental degradation.

This overview of the proposed directive delved into its foundations, scope, and essential elements, emphasizing its alignment with overarching EU goals. It is opined that while the proposed directive aims to address these concerns, its selective thresholds for compliance and restrictive scope may undermine its effectiveness. Despite its potential benefits in fostering sustainability and transparency, the directive's compliance costs and operational complexities pose significant challenges for companies, especially those with operations across multiple jurisdictions.

This article outlined the feedback of relevant stakeholders, revealing a spectrum of support and concerns. While stakeholders' feedback on CS3D is mixed, there seems to be a consensus that it is a step in the right direction. Civil society, businesses, and associations largely endorse the proposed directive, viewing it as a pivotal step toward responsible corporate behavior. However, it is crucial to ensure that the directive is carefully crafted to leverage existing initiatives and address industry concerns effectively. Collaborative efforts between the public and

54 "The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive is About to Face a Critical Vote", Publication Date: February 7, 2024, <https://www.responsiblebusiness.org/news/cs3d/>.

private sectors will be vital for successful implementation.

Examining potential benefits and drawbacks, this study acknowledges challenges related to compliance costs and operational intricacies while emphasizing the directive's potential to enhance sustainability practices and fortify supply chains. Implications for both EU and non-EU companies are discussed, providing insights into the challenges and opportunities for compliance, reputation, and collaboration in sustainable supply chains.

Overall, while CS3D represents progress towards responsible corporate behavior, it is essential to remain vigilant and address any shortcomings to ensure its effectiveness in promoting sustainability and accountability across EU businesses.

In conclusion, the author advocates for collaborative efforts between public and private sectors which are indispensable for the successful implementation of the directive, ensuring a harmonized and impactful approach to corporate sustainability due diligence. The article calls for continued scrutiny, research, and collaboration to enhance the proposed directive's effectiveness, contributing to a more sustainable and responsible business environment in the EU.

This article was prepared under the project No. P-ST-23-171 of the Research Council of Lithuania.

ĮMONIŲ DARNUMO REIKALAVIMŲ DERINIMAS EUROPOS SAJUNGOJE

Oksana Panichkovska

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Šiame straipsnyje nagrinėjama įmonių tvarumo deramo patikrinimo svarba Europos Sąjungoje, pabrėžiant problemas, kylančias dėl to, kad valstybės narės šiuo klausimu neturi suderintos pozicijos. Aiškių tvarumo deramo patikrinimo reikalavimų nebuvimas gali lemti žmogaus teisių problemas ir poveikį aplinkai, o tai pabrėžia esminį aiškos teisinės sistemos Europos Sąjungos lygmeniu poreikį. Pagrindiniai klausimai yra fragmentiškas tvarumo deramo patikrinimo įgyvendinimas visose Europos Sąjungos valstybėse narėse ir vieningo požiūrio poreikis. Ypatinę dėmesį skiriant siūlomai Įmonių tvarumo deramo patikrinimo direktyvai (CS3D), analizėje gilinamasi į galimą poveikį įmonėms: pabrėžiamos atitikties sąnaudos, rizika reputacijai ir tiekimo grandinės sudėtingumas. Atlikus išsamią pagrindinių nuostatų analizę ir ištyrus suinteresuotųjų šalių įžvalgas, šiame straipsnyje pateikiama vertingų įžvalgų apie būsimą įmonių tvarumo deramo patikrinimo aplinką ES, atveriant kelią patobulintoms reguliavimo sistemoms ir atsakingam verslo elgesiui. Straipsnio pabaigoje pasisakoma už patobulintas reguliavimo sistemas ir atsakingą verslo elgesį siekiant išspręsti sudėtingas įmonės tvarumo deramo patikrinimo problemas.

Reikšminiai žodžiai: įmonių tvarumas; įmonių tvarumo deramo patikrinimo direktyva; ĮSA ataskaitos; deramas patikrinimas; ES teisės aktai; derinimas; žmogaus teisių apsauga; darnus vystymasis.

INOVACIJŲ IR TECHNOLOGIJŲ DIEGIMAS MOKYKLOSE

Irena Leonavičienė

E. paštas leonaviciene.iren@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

Kuratorė doc. dr. Jolita Dudaitė

E. paštas jolita@mrni.eu

Santrauka. Straipsnyje akcentuojama, kad pagrindinis šių dienų iššūkis švietimo srityje yra inovatyvių gebėjimų plėtojimas, modernių technologijų, tokių kaip dirbtinis intelektas, taikymas ir tinkamas papildytosios realybės panaudojimas. Todėl mokykloms deleguojamas svarbus vaidmuo – kurti, diegti ir efektyviai naudoti inovatyvias sistemas. Straipsnyje ypatingas dėmesys kreipiamas į tai, kad mokykloms tenka svarbus uždavinys prisitaikyti prie sparčiai kintančios technologinės aplinkos, o technologijų taikymas ugdymo procese laikomas esminiu veiksmu siekiant sėkmingo personalizuoto ugdymo. Ypač akcentuojamas svarbus technologijų vaidmuo švietime, sykiu atskleidžiant iššūkius, su kuriais susiduria mokyklos, pvz., vykstant švietimo reformoms, paremtoms paradigmos kaita. Be to, straipsnyje pabrėžiama būtinybė ugdyti gebėjimus ir įgūdžius, leidžiančius mokytojams efektyviai naudoti dirbtinio intelekto galimybes ir suprasti šių technologijų ribas. Ši kontekstinė analizė padeda atskleisti svarbius mokyklų ir švietimo sistemos iššūkius bei pabrėžia būtinybę nuolat prisitaikyti prie sąlygų, kurios keičiasi.

Reikšminiai žodžiai: švietimo inovacijos; dirbtinis intelektas; mokyklos kultūros kaitos vadyba.

Įvadas

Lietuvoje ir kitose Europos Sąjungos (ES) šalyse personalizuotas patirtinis mokymasis, kuriame pasitelkiamos modernios technologijos ir papildytoji realybė, yra pagrindinis dalykas siekiant kokybiško ugdymo, ateities perspektyvų ir konkurencingumo.

Skaitmeninio ugdymo turinio atnaujinimas, kūrimas ir adaptavimas yra viena iš prioritetinių krypčių tobulinant švietimą^{1, 2, 3, 4}. EBPO ekspertų, Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegijos atvejo analizė ir ekspertų išvados ugdymo personalizavimą išskiria kaip ateities kartų ugdymosi strategiją, kuri lemia geresnius mokymosi rezultatus⁵.

Lietuvos mokyklose vykstant paradigmų kaitai, kai klasikinė ugdymo paradigma keičiama laisvojo ugdymo humanistine, vadovėlis ir mokytojas negali būti vieninteliai žinių šaltiniai, todėl ugdymas modeliuojamas kaip ugdytinių sąveika. Be to, apie 2010 metus prasidėjusi 4.0 pramonės revoliucija kelia iššūkių mokytojams, jie privalo keistis ir įvaldyti skaitmenines technologijas ugdymo procese. Tai suteiktų daugiau galimybių mokiniams, ugdytų jų kūrybiškumą, stiprintų problemų sprendimų įgūdžius, tobulintų raštingumo ir skaičiavimo įgūdžius, skatintų bendradarbiavimą ir kritinį mąstymą⁶. Mokyklai kaip organizacijai aktualus iššūkis yra ne tik paradigmų kaita, bet ir besikeičiančių bendrosios programos. Tokia

1 Nacionalinė švietimo agentūra, „Skaitmeninio ugdymo turinio kūrimas ir diegimas“, Mokykla 2030, žiūrėta 2024m. sausio 19 d., <https://www.mokykla2030.lt/apie-projekta/>

2 Lietuvos Respublikos Vyriausybė, „Lietuva 2050“, lrv.lt, žiūrėta 2024m. sausio 19 d., <https://lrv.lt/lt/lietuva-2050/>

3 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. gruodžio 1 d. nutarimas Nr. 1016 „Dėl 2021–2030 m. plėtros programos valdytojos Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Švietimo plėtros programos patvirtinimo“, TAR, 2021-12-06, Nr. 25242.

4 „Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2022 m. birželio 29 d. nutarimas Nr. 713 „Dėl 2022-2030 metų Regionų plėtros programos patvirtinimo“, TAR, 2022-07-05, Nr. 14654.

5 Giedrė Kvieskienė ir Vytautas Kvieska, „Personalizuoto ugdymosi inovacijos ir sumanioji komunikacija“, *Socialinis ugdymas* 48,1 (2018): 21, <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/dc5ca3fc-2618-4407-b712-e8d62416c7d0/content>.

6 Patrick McGuire ir Halah Ahmed Alismail, „21st century standards and curriculum: Current research and practice“, *Journal of Education and Practice* 6, 6 (2015): 150, https://www.researchgate.net/publication/322616880_21st_century_standards_and_curriculum_Current_research_and_practice.

kaita sumodeliuota Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (toliau – ŠMSM) teoriniuose dokumentuose⁷. Pagrindiniai pokyčiai atnaujintame ugdymo turinyje apima šias sritis: pamokų struktūrą, ugdomas kompetencijas, įvertinimą ir (įsi)vertinimą. Siekiama, kad mokiniai gautų kokybišką ugdymą, atitinkantį šiuolaikinius iššūkius. Personalizuotas patirtinis mokymas, papildyti realių, modernios technologijos ir skaitmeninis ugdymas tampa būtinomis sąlygomis siekiant išugdyti visavertį pasaulio pilietį.

Iššūkiai ir kaita, kuriuos patiria mokyklos, susiję ne tik su švietimo reforma, bendrųjų programų kaita, bet ir su socialine kaita, konkurencingumu, sparčiai kintančia aplinka, pokyčių ir inovacijų lavina, modernizavimu. Europos Vadovų Taryba ne kartą pabrėžė svarbą švietimo ir mokymo vaidmenį siekiant ES ekonomikos augimo, ilgalaikio konkurencingumo ir socialinės sanglaudos. Norint įgyvendinti šiuos tikslus, „būtina visapusiškai plėtoti piliečių inovacinį ir kūrybiškumo potencialą“⁸. Todėl švietimo organizacijoms vienas iš iššūkių yra išugdyti piliečius, turinčius inovacinį ir kūrybiškumo potencialą.

Mokslininkų atliktų tyrimų duomenys leidžia teigti, kad modeliuota Geros mokyklos koncepcija įsitvirtina fragmentiškai, o mokyklos pažangos samprata silpnai arba nekoreliuoja su Geros mokyklos koncepcijoje nurodytais trimis

7 „Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2022 m. rugsėjo 30 d. įsakymas Nr. V-1541 „Dėl švietimo, mokslo ir sporto ministro 2022 m. rugpjūčio 24 d. Įsakymo NR. V-1269 „Dėl priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo“ pakeitimo““, TAR, 2022-09-30, Nr. 19987.

8 Europos Bendrijų Komisija, „Gebėjimų ugdymas XXI amžiuje: Europos bendradarbiavimo mokyklų klausimais darbotvarkė“, Komisijos komunikatas Europos parlamentui, tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui, žiūrėta 2024 m. sausio 20 d., <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0425:FIN:LT:PDF>

sąveikaujančiais sandais: mokinio branda, pažanga ir akademiniiais pasiekimais^{9, 10, 11, 12}. Todėl, siekiant kiekvieno mokinio aukščiausios pažangos, atliepiant suprojektuotus pokyčius, tikslinga puoselėti bendravimą ir bendradarbiavimą, kūrybiškumą ir inovacijas. Viena iš galimybių tai įgyvendinti – mokyklos vadovo inovacinė veikla¹³.

Išskirtos aktualios kryptys orientuoja mokyklas tapti šiuolaikinėmis ir inovatyviomis. Atsižvelgiant suprojektuotus pokyčius, keliami probleminiai klausimai: kas yra inovatyvus mokymas ir kokius pamokos elementus būtina tobulinti, kas lemia inovacijų taikymą švietime.

Mokslinės literatūros pagrindu aptiktos mokyklos kaip šiuolaikinės, modernios organizacijos kūrimo galimybės: mokyklos kultūros kaitos vadybos pokytis, lyderystės raiška, technologijų diegimas ugdymo procese. Kiekviena iš šių galimybių yra reikšminga ir kartu kuria inovatyvią mokyklą.

Tyrimo tikslas – atskleisti inovatyvios mokyklos kūrimosi sąlygas išryškinant mokyklos kultūros brandinimo vadybinėmis priemonėmis svarbą.

Tyrimo uždaviniai: 1) išryškinti inovacijų taikymo vadybinėmis priemonėmis vertybinį aspektą; 2) išanalizuoti Europos Komisijos ekspertų atlikto kūrybiškumo ir inovacijų tyrimo metu išryškėjusius bruožus.

Tyrimo objektas – inovacijų ir technologijų diegimas šiuolaikinėje mokykloje.

9 Nacionalinė mokyklų vertinimo agentūra, „Bendrojo ugdymo mokyklų bendruomenės mokyklos pažangos samprata, orientuojantis į Geros mokyklos koncepciją“, Tyrimo ataskaita (2018), žiūrėta 2023m. vasario 26 d., <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2020/09/Tyrimo-ataskaita-Bendrojo-ugdymo-mokyklų-bendruomenės-mokyklos-pazangos-samprata-orientuojantis-i-Geros-mokyklos-koncepcija.pdf>.

10 Dalia Survutaitė, *Mokyklos kultūros raiška* (Lietuvos edukologijos universitetas, 2016), 289, *Mokyklos_kultūros_raiška_monografija-libre.pdf* (d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net).

11 Nacionalinė švietimo agentūra, „Įtraukiojo ugdymo įgyvendinimo kryptingumas mokyklose, vykdančiose bendrojo ugdymo programas. Teminio išorinio vertinimo ataskaita“ (2022), žiūrėta 2024 m. vasario 21 d., https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2022/08/TEMINIO-isorinio-vertinimo-ATASKAITA_PROJEKTAS-22-8-10-1.pdf.

12 Nacionalinė švietimo agentūra, „Mokyklų, vykdančių bendrojo ugdymo programas, pakartotinio rizikos išorinio vertinimo duomenų analizė“ (2023), žiūrėta 2024 m. vasario 20 d., <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2023/05/Pakartotinio-rizikos-isorinio-vertinimo-duomenų-analize-2023.pdf>.

13 Vaida Budreckienė ir Brigita Janiūnaitė, „Mokyklos vadovo inovacinės veiklos prielaidos: Lietuvos atvejis“, *Lituanistika* 2, 68 (2010): 26-36, <https://www.lituanistika.lt/content/27461>.

Tyrimo metodai. Mokslinės literatūros analizė taikyta siekiant išanalizuoti technologijų, inovacijų ir šiuolaikinės mokyklos koncepcijas, įvairių autorių atliktus tyrimus ir teoriškai pagrįsti mokyklos kultūros kaitos vadybos kaip šiuolaikinės organizacijos kūrimo prielaidos būtinybę. Pasitelkta Lietuvos ir ES švietimą reglamentuojančių dokumentų analizė įrodo mokyklos kultūros kaitos būtinybę Lietuvos švietimo reformos ir XXI a. globalių iššūkių kontekste. Europos Komisijos ataskaitos analizė atskleidžia tobulintinus aspektus ir bendrus bruožus. Pasitelkta roboto „ChatGPT“ apklausa apie inovacijas ir technologijų diegimą mokyklose.

1. Skaitmeninė transformacija Lietuvoje

Reaguodama į skaitmeninių technologijų naudojimo aktualumą Europos Komisija 2020–2030 m. paskelbė skaitmeniniu dešimtmečiu siekdama sukurti prie skaitmeninio amžiaus prisitaikiusią Europą, kurioje skaitmenizacija būtų naudinga visiems¹⁴.

ŠMSM technologijų naudojimo ugdymo procese svarbą įprasmina atnaujintoje bendrosiose ugdymo programose, kuriose yra deklaruojamas ir skaitmeninių kompetencijų ugdymas. Teigiama, kad „technologijų integravimas į ugdymo procesą gali padėti mokyklai prisitaikyti prie šiuolaikinių mokinių poreikių ir interesų, teikiant naujovišką, mokinius įtraukiančią, į juos orientuotą ir su jų interesais susietą mokymosi patirtį“¹⁵.

2023 m. ŠMSM „Kurk Lietuvai“ projekto „Skaitmeninio projekto gairėse“ skaitmeninis švietimas apibrėžiamas kaip ugdytinių ir ugdytojų skaitmeninių

14 Europos Vadovų Taryba, Europos Sąjungos Taryba, „Europos parlamento ir tarybos sprendimas, kuriuo nustatoma 2030 m. Skaitmeninio dešimtmečio politikos programa“, consilium.europa.eu, žiūrėta 2024 m. sausio 20 d., <https://www.consilium.europa.eu/lt/press/press-releases/2022/12/08/path-to-the-digital-decade-council-adopts-key-policy-programme-for-eu-s-digital-transformation/>.

15 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerija, „Skaitmeninio švietimo gairės Bendrojo ugdymo mokyklų vadovams. Kas yra skaitmeniškai pasirengusi mokykla“, žiūrėta 2024 m. sausio 21 d., [https://www.emokykla.lt/upload/media/public/Kita-aktuali-medziaga/Skaitmeninio%20%C5%A1vietimo%20gair%C4%97s%20_%20galutinis%20\(2\).pdf](https://www.emokykla.lt/upload/media/public/Kita-aktuali-medziaga/Skaitmeninio%20%C5%A1vietimo%20gair%C4%97s%20_%20galutinis%20(2).pdf).

kompetencijų ugdymas ir technologijų naudojimas ugdomojoje veikloje siekiant patobulinti ugdymą. Kokybiškas švietimas suprantamas kaip personalizuotas, lygiomis galimybėmis pagrįstas, ruošiantis gyvenimui skaitmeninėje visuomenėje ir atliepantis individualius mokinių poreikius ir mokymosi būdus.

Nacionalinė švietimo agentūra (toliau – NŠA) kasmet vykdo bendrojo ugdymo mokyklų išorinius vertinimus, viešai pateikia duomenų analizes, ataskaitas. Išanalizavus 2021, 2022 ir 2023 m. išorinio vertinimo ataskaitų duomenis nustatyta, kad mažiausiai kintantis rodiklis yra mokinių pasiekimai ir pažanga. 2022 m. įvertintos 134 mokyklos, gavusios lėšų veiklai tobulinti ir dalyvavusios Kokybės krepšelio projekte. Mokyklos projekto lėšas panaudojo mokymams, skaitmeninimui, technologinėms priemonėms įsigyti. Nepaisant to, „mokinio pasiekimai ir pažanga, įverčio lygis liko nepakitęs, nors ir fiksuotas teigiamas veiklos pokytis“¹⁶. Orientavimasis į mokinio asmenybės tapsmą ir Asmenybės tapsmas įvertintas aukštesniu lygiu. Tai rodo, kad mokiniams sudarytos sąlygos pažinti savo gabumus, jiems teikiama paveiki pagalba, o skaitmeninės priemonės priartina mokinių prie mokymosi, didina motyvaciją. Kita vertus, pasiekimai ir pažanga negali taip greitai kisti, duoti teigiamą pokytį, todėl, tikėtina, kad pažangą galima bus stebėti vėliau. Taigi, skaitmeninimas mokyklai bus naudingas šiais atžvilgiais: pagerės mokinių mokymosi rezultatai, mokytojai sutaupys laiko atlikdami savo darbą, sumažės finansinės išlaidos, bendravimas mokyklos bendruomenėje taps efektyvesnis, atsiras konkurencinis pranašumas tarp mokyklų, tai paskatins nuolatinį mokytojų tobulėjimą, pamokų efektyvumą. Akcentuojama, kad mokytojams svarbu turėti skaitmenines kompetencijas, būtinas gyvenimui, darbui, buvimui visuomenės dalimi ir kryptingai ruošti mokinius gyventi ir dirbti skaitmeninėje visuomenėje. NŠA išorinių vertinimų (2021 m., 2022 m.) išvadose teigiama, kad mokytojai susiduria su sunkumais planuodami, organizuodami veiklą,

16 Nacionalinė švietimo agentūra, „Mokyklų, vykdančių bendrojo ugdymo programas, pakartotinio rizikos išorinio vertinimo duomenų analizė“ (2023), žiūrėta 2024 m. vasario 20 d., <https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2023/05/Pakartotinio-rizikos-isorinio-vertinimo-duomeniu-analize-2023.pdf>.

nepakankamai atsižvelgia į kiekvieno mokinio poreikius ir galimybes. Todėl skaitmeninių kompetencijų įvaldymas galėtų būti kaip viena iš galimybių siekiant palengvinti planavimo, organizavimo ir vertinimo dermę. Tai leistų siekti nuoseklumo ugdyme ir visuminės mokinio pažangos.

Projektuojant technologijas mokyklose teigiamas pokytis įvyks, bet, tikėtina, iškils ir sunkumų. Siekiant optimizuoti mokytojų darbą neabejotinai iškils būtinybė suvesti teisingus duomenis, tik neaišku, kas tai padarys – valstybinės institucijos, ar privačios. Šiuo metu privačių institucijų teikiamos paslaugos yra nepakankamai kokybiškos. Pvz.: mokytojai naudojami „Eduka“ klasės interneto svetainė, kurioje, be vadovėlių, kitos mokomosios medžiagos, yra pateikiamos ir mokytojų knygos. Kiekviena pamoka pateikta su uždaviniais, kurie tik iš dalies atitinka šiuolaikinės pamokos reikalavimus. Dalyvaujant NŠA išorės vertinimuose, dirbant mokyklose, nustatyta, kad mokytojai dažnai nesupranta, kodėl pateikti uždaviniai ir vertinimo kriterijai netinkamai suformuluoti ir ką reikėtų keisti. Tikėtina, kad mokytojams nepakanka informacijos apie šiuolaikinę pamoką, uždavinių formulavimą, vertinimo kriterijų aiškumą. NŠA akcentuoja vertinimo svarbą ir būtinybę jį tobulinti, o moksliniai tyrimai patvirtina, kad formuojamojo vertinimo taikymas pamokose turi reikšmingą pokytį mokinių pažangai¹⁷. Todėl tinkamai suvesta informacija į sistemą ir galimybė ja naudotis visiems dirbantiems mokytojams, tikėtina, pagerintų ugdymo kokybę. Tai palengvintų darbą mokytojams, optimizuotų procesus ir motyvuotų juos veikti.

Išanalizavus privačių mokyklų personalą išsiaiškinta, kad šioje srityje dirba ne tik mokytojai, pagalbos specialistai, vadovai, bet ir projektų vadovai, komunikacijos specialistai. Nepaisant to, kad NŠA išorės vertinimo rekomendacijose akcentuojama komunikacijos svarba, viešinant gerą patirtį tokios pareigybės valstybinėse mokyklose nepavyko rasti. Todėl pagrįstai kyla klausimas, kas turi

17 Europos Komisija, „Konsultacijos dėl pasiekimų vertinimo kaitos“, žiūrėta 2024 m. kovo 5 d., <https://www.nsa.smm.lt/bendruju-reikalu-departamentas/leidiniai/naujausi/>

atlikti komunikacijos specialisto funkcijas. Šiame skaitmeniniame amžiuje komunikacija ir informacijos sklaida vaidina svarbų vaidmenį organizacijos sėkmei. Komunikacijos specialistas veikia kaip vadovo patarėjas ir tarpininkas, kuris padeda įgyvendinti tikslus, juos pateikia tinkamai ir patraukliai¹⁸. Taip formuojama gera nuomonė apie organizaciją, jos veiklą, gerinami darbo procesai įstaigos viduje ir stiprinama organizacijos kultūra. Kol tokio specialisto mokykloje nėra, jo funkcijas atlieka vadovas ar jo paskirtas asmuo.

Taigi, atsižvelgiant į suminėtus iššūkius, siekiant pažangos, vadovo vaidmuo tampa labai svarbus. Be to, ugdymo organizavimo rezultatai, jų veiksmingumas ir mokyklos kultūros politika yra vadovo veiklos laukas. Todėl siekiant atliepti kylančius pokyčius mokyklos vadovo požiūris į inovatyvių technologijų taikymą ugdymo procese yra lemiantis ir skatinantis veikti. Be to, tai lemia ir mokyklos kultūros kaitą, kur kaip būtinybė iškyla mokymosi kultūros kaita.

Analizuota mokslinė literatūra leidžia teigti, kad savaime mokyklos kultūros pokytis neįvyks. Tam reikia tinkamų sąlygų, skatinančių organizacijas siekti personalizuotos, dirbtiniu intelektu pagrįstos mokymo sistemos, kurioje dera tradicinės švietimo formos ir technologiniai pokyčiai. Išskiriami šeši elementai inovatyviai, skaitmeninei mokyklai atsirasti: 1) bendrai kuriama vizija, misija ir filosofija; 2) vadybos priemonėmis sukurtos tinkamos sąlygos mokytis; 3) palankus mikroklimatas, skatinantis bendrauti ir bendradarbiauti; 4) veiklos reflektavimas ir kokybės užtikrinimas; 5) mokyklos vadovo inovacinė veikla ir paveiki lyderystė; 6) apsirūpinimas skaitmeniniais ištekliais ir technologijomis¹⁹.

18 Ezekeil S. Asemah ir Daniel O. Ekharefo, *Perspectives on Corporate Communication* (Jos University Press, 2022), 10, https://www.researchgate.net/publication/366897802_Perspectives_On_Corporate_Communication.

19 Aleksandra Batuchina ir Julija Melnikova, „Skaitmeninių technologijų integravimas į mokyklos, kaip organizacijos, procesus ir praktikas: teorinis modelis“, *Regional formation and development studies* 39, 1 (2023): 5-15, <https://e-journals.ku.lt/journal/RDFS/article/2818/info>.

2. Roboto „ChatGPT“ apklausa apie inovacijas ir technologijų diegimą mokyklose

Išanalizavus mokslinę literatūrą nepavyko rasti dirbtinio intelekto (DI) apibrėžties, todėl straipsnyje remiamasi šia dirbtinio intelekto apibrėžtimi: tai dirbtinai sukurtos sistemos, kurios gali imituoti žmogaus intelektą, suprasti kalbą, reaguoti į aplinką. DI naudojamas jau daug metų visose srityse: „Google“, „Netflix“, nuotraukų redagavimo programėlės. Tai – milžiniškų galimybių įrankis, padedantis greičiau atlikti procesus, taupyti laiką, išteklius, gauti geresnį rezultatą. Vis dėlto reikia įdėti pastangų siekiant išmokyti naudoti DI įrankiais, be to, tam tikrus instrumentus, tokius kaip „ChatGPT“, reikia mokyti, treniruoti ir tobulinti. Taip pat svarbu yra mokėjimas paklausti, suformuoti užduotį, nes nuo to priklauso rezultatas ir ateities žinios. Jeigu į DI „galima žiūrėti kaip į tarpšakinę discipliną, kurioje susipynusios informatikos, matematikos, technikos mokslų, filosofijos ir kitų mokslų gijos“²⁰, tai apklausa yra galima. Be to, DI amžius yra pakankamai jaunas, o pagal teisės principus, kurie egzistuoja jau kelis tūkstantmečius, prieš įstatymą visi lygūs: *Tebūnie išklausyta ir antroji pusė* (lot. *Audiatur et altera pars*). Remiantis šia nuostata straipsniui pasitelkta dirbtinio intelekto „ChatGPT“ apklausa.

Dirbtinio intelekto svetainėje „ChatGPT“ buvo klausama kas yra inovacijos švietime. Gauti duomenys parodė, kad inovacijos švietime apima naujų idėjų, metodų, technologijų ir požiūrių diegimą siekiant pagerinti mokymosi patirtį ir mokinių rezultatus. Išskirtos tam tikros sritys, kuriose inovacijos reikšmingai veikia švietimą (1 lentelė).

20 Vytautas Čyras, *Dirbtinis intelektas* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008), 4, žiūrėta 2024 vasario 26 d., <https://klevas.mif.vu.lt/~cyras/AI/konspektas-dirbtinis-intelektas.pdf>.

1 lentelė. Inovacijos švietime

Eil. Nr.	Sritis	Raiška
1.	Technologijų integracija	<i>Internetinės mokymosi platformos</i> : įvairios mokymosi platformos ir internetiniai kursai išpopuliarėjo ir padarė švietimą pasiekiamą visame pasaulyje. <i>Virtuali realybė (VR) ir papildytoji realybė (AR)</i> : šios technologijos siūlo įdomią mokymosi patirtį, leidžiančią besimokantiems tyrinėti virtualias aplinkas ir simuliacijas. DI naudojimas asmeniniam mokymuisi, vertinimui ir protingoms vadovavimo sistemoms.
2.	Mišrus mokymas	<i>Tradicioinio mokymo jungimas su internetiniais</i> mokymosi įrankiais sukuria lankstesnę ir asmeniškesnę mokymosi patirtį.
3.	Žaidybinių elementų panaudojimas	Žaidimų elementų, tokių kaip varžybos, <i>iššūkiai ir apdovanojimai</i> , taikymas ugdymui gali padidinti įsitraukimą ir motyvaciją.
4.	Projektinis mokymas	Akcentuojant praktinius, realaus pasaulio projektus, mokiniai tobulina kritinį mąstymą, problemų sprendimo įgūdžius ir giluminį supratimą apie mokomąją medžiagą.
5.	Apverstos klasės metodas	<i>Apverstoje klasėje</i> tradiciniai namų darbai ir paskaitų elementai yra sukeisti vietomis. Mokiniai namuose žiūri internetines paskaitas arba skaito mokomąją medžiagą ir klasėje dalyvauja bendroje veikloje ar diskusijose.
6.	Pasiekimų analizė ir mokymosi personalizacija	<i>Mokinių pasiekimų analizė</i> padeda pedagogams nustatyti tendencijas, individualiai pritaikyti ugdymą ir teikti reikiamą pagalbą.
7.	Globalus bendradarbiavimas	Technologijos leidžia mokiniams <i>bendradarbiauti su bendraminčiais visame pasaulyje</i> , skatinant kultūrinį supratimą ir pasirošimą globaliai darbo rinkai.
8.	Kintanti mokymosi aplinka	<i>Pertvarkomos fizinės mokymosi aplinkos</i> , kad jos taptų lankstesnės ir prisitaikančios, skatinamas bendradarbiavimas ir interaktyvus mokymasis.
9.	Socialinis ir emocinis mokymasis (SEM)	Pripažįstant emocinio intelekto svarbą, švietimo inovacijos apima SEM įtraukimą į programas, padedančias ugdytiiniams plėtoti socialinius ir emocinius įgūdžius.
10.	Mikrodokumentai ir skaitmeniniai ženklai	Suteikiant siauresnes, specializuotas kvalifikacijas, mokiniai gali įgyti konkrečių įgūdžių ir žinių demonstruodami savo žinias tam tikroje srityje.

Pabrėžiama, kad švietime vykstanti inovacija yra nuolatinis procesas, atliepiantis mokinių poreikius, kurie keičiasi, technologijų pažangą ir skatinantis geresnius mokymosi rezultatus. Svarbu atitikti ir atsigręžti į šias inovacijas atsakingai,

siekiant užtikrinti išsamų ir efektyvų ugdymą visiems.

Analizuojant užklausą į *technologijų panaudojimą ugdymo procese* išsiaiškinta, kad technologijų panaudojimas prisideda prie efektyvaus mokymosi, didina mokinių motyvaciją ir suteikia plačias mokymo galimybes. „ChatGPT“ išskyrė tam tikrus technologijų panaudojimo ugdymo procese būdus (2 lentelė).

2 lentelė. Technologijų panaudojimas ugdymo procese

Eil. Nr.	Pavadinimas	Panaudojimo būdai
1.	Internetiniai mokymo įrankiai ir platformos	<i>Virtualios klasės ir mokymų valdymo sistemos</i> leidžia mokytojams vesti užsiėmimus, pateikti užduotis ir stebėti pažangą. <i>Mokymosi valdymo sistemos</i> leidžia konstruoti mokymo medžiagą, paskirti užduotis ir stebėti pažangą.
2.	Virtuali realybė (VR) ir papildytoji realybė (AR):	<i>Virtualios ekskursijos</i> leidžia mokiniams tyrinėti įvairias vietas ir laikotarpius nuotoliniu būdu. <i>Papildytos realybės aplikacijos</i> papildo tikrovišką pasaulį papildoma informacija, suteikdamos nuodugnesnę supratimą apie mokomąją medžiagą.
3.	Mokymosi programų ir žaidimų panaudojimas	<i>Edukaciniai žaidimai</i> praturtina mokymąsi žaisminga forma, skatindami mokinių dalyvavimą ir įsitraukimą. <i>Mokomosios programos</i> , specializuotos programos skirtos įvairiems mokinių įgūdžiams tobulinti.
4.	Asmeninės mokymosi platformos	<i>Mokomosios aplikacijos</i> leidžia mokiniams individualiai dirbti ir tobulinti tam tikras sritis, atsižvelgiant į jų poreikius ir tempą. <i>Elektroninės knygos</i> yra prieinamos ir lengvai naudojamas būdas gauti mokomąją medžiagą.
5.	Socialinių tinklų panaudojimas mokymuisi	<i>Diskusijų forumai</i> leidžia mokiniams dalytis mintimis, klausimais ir pasiekimais. <i>Bendradarbiavimo įrankiai</i> suteikia galimybę bendradarbiauti su bendraminčiais ar net su kitais mokyklų projektus vykdančiais mokiniais.
6.	Mokymasis nuotoliniu būdu	<i>Nuotolinis mokymas</i> suteikia galimybę mokytis bet kur ir bet kada, pasitelkiant įvairias mokymosi medžiagos formas. <i>Interaktyvios pratybos ir užduotys</i> palengvina įtraukų ir dinamišką mokymąsi.
7.	Inovatyvus mokymasis per naujoves	<i>Inovatyvūs projektai</i> skatina studentus kurti ir taikyti naujoves mokymosi procese. <i>Kūrybinės technologijos</i> , pavyzdžiui, programavimas, dizainas, vaizdo redagavimas.

8.	Pamokų įrašymas ir skaitmeninis turinys	<i>Vaizdo pamokos</i> leidžia mokiniams mokytis savarankiškai, naudojant įvairių pamokų vaizdo medžiagą. <i>Skaitmeninės prezentacijos</i> papildo mokymąsi ir suteikia vizualinę pagalbą supratimui.

Teigiama, kad, naudojant šiuos technologijų būdus ugdymo procese, padėda mokymosi patrauklumas, ugdymas pritaikomas individualiems poreikiams ir galima pasiekti geresnių mokymosi rezultatų. Svarbu, kad technologijos būtų naudojamos atsakingai ir pritaikytos konkrečiai mokymosi aplinkai ir ugdytinių poreikiams.

„ChatGPT“ buvo klausiama, kas mokykloje gali įtakoti technologijų diegimą? Išskirti tam tikri veiksniai (3 lentelė).

3 lentelė. Išskirti veiksniai

Eil. Nr.	Veiksniai	Sąlygos
1.	Finansinės galimybės	<i>Biudžetas</i> . Mokyklų finansavimas gali riboti galimybes investuoti į naujas technologijas. Finansinių šaltinių stygius gali trukdyti technologiniam atnaujinimui ir naujų priemonių diegimui.
2.	Mokyklos vizija ir vadovavimas	<i>Vadovų palaikymas</i> . Mokyklos vadovų įsipareigojimas ir palaikymas technologijoms diegti yra esminis. Jei vadovai supranta ir skatina technologijų naudojimą, tai motyvuoja mokytojus ir kitus suinteresuotus asmenis veikti.
3.	Mokytojų mokymas ir pasirengimas	<i>Mokytojų kompetencija</i> . Mokytojų gebėjimai ir pasirengimas naudotis technologijomis gali būti itin reikšmingi. Sėkmingas technologijų diegimas dažnai priklauso nuo mokytojų gebėjimo efektyviai naudoti įvairias technologijas mokyme.
4.	Mokinių ir tėvų parama	<i>Mokinių įtraukimas ir tėvų parama</i> . Mokiniai, kurie domisi technologijomis, gali skatinti mokytojus, juos įtraukti į mokymąsi naudojant technologijas. Taip pat svarbūs tėvų parama ir supratimas.
5.	Veiklos kokybės užtikrinimas	<i>Veiklos vertinimas</i> . Kiekvienoje šalyje gali būti skirtingi vertinimai ir reikalavimai, kaip ir kurie mokyklos rodikliai turi būti matuojami. Kartais technologijų diegimas gali būti susijęs su siekiu pagerinti šiuos rodiklius.
6.	Teisiniai ir saugumo aspektai	<i>Duomenų apsauga</i> . Svarbu užtikrinti, kad naudojamos technologijos būtų saugios ir atitiktų galiojančius duomenų apsaugos standartus. <i>Teisinis reguliavimas</i> . Teisiniai apribojimai ir reglamentai gali turėti įtakos tam, kaip mokyklos naudoja ir įdiegia technologijas.

7.	Vietos bendruomenės kontekstas	<i>Socialinės ir kultūrinės normos.</i> Kultūrinės ir socialinės mokyklos normos bei vietos bendruomenės poreikiai gali paveikti technologijų diegimo procesą.
8.	Naujovių ir technologijų tendencijos	<i>Naujausių technologijų diegimas.</i> Tai, kaip naujovės ir technologijos vystosi, gali lemti mokinių mokyklų pasirinkimus. Daug mokyklų stengiasi būti atviros naujovėms ir diegti naujausias technologijas.

Atsižvelgiant į šiuos veiksnus, mokyklos turi atidžiai planuoti ir integruoti technologijas į savo ugdymo procesus, siekdamos didinti mokinių mokymosi galimybes ir parengti juos ateinančiai visuomenei, kurioje technologijos yra svarbus elementas.

3. Kūrybiškumas ir inovacijos švietime ES šalyse

2010 m. Europos Komisijos ekspertai atliko tyrimą siekdami ištirti, kaip kūrybiškumas ir inovacijos yra konceptualizuojamos 27 ES šalyse. Nustatyta, kad mokyklos ir pradinis ugdymas atlieka pagrindinį vaidmenį skatinant ir ugdant kūrybinius ir novatoriškus tolesnio mokymosi gebėjimus ir jų ateities perspektyvas. Inovatyvus mokymas įvardijamas kaip procesas, vedantis į kūrybišką mokymąsi ir naujų metodų diegimą, priemones ir turinį, kurie galėtų būti naudingi besimokantiejiems ir jų kūrybiniam potencialui. Šis tyrimas pabrėžia informacinių technologijų svarbą, sudarančią naujovišką ir kūrybingą mokyklos aplinką. Teigiama, kad, norint įgyvendinti technologijų pokytį ugdyme, reikia tam tikrų sąlygų.

Technologijų taikymas pamokose. Tyrimo metu nustatyta, kad technologijos nėra pasitelkiamos pamokos kūrybiniais ir novatoriškiems tikslams pasiekti. Nepaisant didėjančio mokyklų skaitmenizavimo, mokiniai kompiuteriais naudojami labai retai. Tikėtina, kad, sudarius sąlygas mokiniams naudotis informacinėmis technologijomis, padidėtų mokinių motyvacija, jie geriau suprastų mokomąjį dalyką ir mokytųsi šiuolaikiškai.

Mokymo programos. Vertintojai nustatė, kad perkrautos mokymo programos riboja aktyvią ir tiriamąją mokymosi ir neformalią mokytojų ir mokinių sąveiką.

Taip pat svarbu tinkamai išsikelti mokymosi tikslus, skatinti žinių nagrinėjimą holistiškiau, per kompetencijų ugdymą, tarpdalykinę integraciją. Tyrimas parodė, kad dauguma apklaustų mokytojų teigia skatinantys mokymosi veiklą, kuri, tikėtina, leis mokiniams būti kūrybingiems, ugdyti įgūdžius ir gebėjimus, kurie įgalins kūrybiškumą. Pastebėta, kad pradinių klasių mokytojai dažniau skatino kūrybiško mokymosi įgūdžius ir gebėjimus nei vidurinės mokyklos mokytojai. Užfiksuota, kad pamokose vyrauja įprasti į mokytoją orientuoti metodai, būtent tradicinis itin dažnas daugumoje mokyklų 27 ES šalyse. Kartojimas, faktinės informacijos kopijavimas ir rašymas – toks mokymasis išlieka įprastas daugelyje mokyklų. Nors mokytojų įgūdžių ir pasitikėjimo stoka yra viena iš pagrindinių tokios praktikos priežasčių, kiti veiksniai, būtent įtempti tvarkaraščiai, mokymo programos apkrovimas, paramos klasėje trūkumas, per daug mokinių vienam mokytojui ir mokyklos kultūra nepalaiko tinkamos aplinkos naujiems metodams rasti. Mokytojai labai dažnai būna izoliuoti, jiems trūksta paramos, tai skatina konvergenciją ir drausmę, o ne skirtumus.

Vertinimas ir įsivertinimas. Nors 27 ES šalių mokyklos iš tikrųjų taiko skirtingus mokinių vertinimo metodus, nepaisant to, pirmenybė teikiama įprastiniam testavimui. Pažymiai ir apibendrinamasis vertinimas yra pagrindinė vertinimo rūšis daugelyje valstybių narių. Tyrimas pabrėžia stiprų ryšį tarp kūrybiškumo skatinimo ir novatoriškos mokyklos kultūros bei keičiant vertinimo priemones ir atlygio procesą už kūrybišką mokymąsi.

Mokytojų mokymai. Šis tyrimas atskleidė, kad tik ketvirtadalis apklaustų mokytojų teigia išmokę dėstyti naudodami informacines technologijas. Be to, nauji reikalavimai mokymui vis dar yra iššūkis mokytojams. Visų amžiaus grupių mokytojų skatinimas dalyvauti mokymosi visą gyvenimą veikloje turėtų būti prioritetas tiek Europos, tiek valstybių narių lygmeniu. Išskiriami mainai tarp mokytojų tarptautiniu lygiu, tai suteikia mokytojams galimybių mokytis vieniems iš kitų, keistis patirtimi ir žiniomis, pritaikyti jas savo darbe. Nors apklausti mokytojai

išmano technologijas ir dažnai naudojasi internetu savo darbe, jie vis dar teigia, kad reikia daugiau mokymų IKT srityje. Technologiniai įrankiai nepakankamai naudojami kūrybiškam mokymuisi ir naujoviškam mokymui klasėje. Interneto kaip erdvės, kurioje galėtų vykti mokymai, potencialas dar nepakankamai naudojamas. Pabrėžiama mokinių ir mokytojų skaitmeninių kompetencijų tobulinimo svarba.

Pabrėžiama mokyklos lyderio svarba remiant ir vertinant mokytojus, jo lyderystė diegiant inovatyvią pedagoginę praktiką ir eksperimentuojant su ja.

Mokyklos kultūra ir lyderystė. Šis tyrimas taip pat aiškiai parodo, kad reikalingi rimti pokyčiai keičiant mokyklos kultūrą. Ji lemia kūrybiškų ir novatoriškų ugdymo praktikų kūrimą ir jų įgyvendinimą. Pabrėžiama mokyklos lyderystės ir kultūros svarba, kuri remia ir vertina mokytojų pastangas diegiant ir eksperimentuojant su naujoviška praktika, kuri gali skatinti kūrybiškumą. Nustatyta, kad daugelio mokyklų mokytojai nėra skatinami skirti savo asmenines pastangas ir laiką plėtoti kūrybinį mokymąsi ir inovatyvią pedagoginę praktiką.

Šis tyrimas atskleidė didelį kūrybiško mokymosi ir naujovių potencialą Europos mokyklų sistemoje.

Išskiriami šie elementai: *technologijų taikymas, mokymo programos, vertinimas ir įsivertinimas, mokytojų mokymai, mokyklos kultūra ir lyderystė.*

Siekiant ugdyti mokinių kūrybiškumą ir naujoves būtina sudaryti tinkamas galimybes ir mažinti kliūtis, gerinti įgalinančias priemones.

Kūrybiškumą ir naujoves skatinantys veiksniai turėtų būti mokyklų prioritetas siekiant kūrybiškesnio ir novatoriškesnio švietimo Europoje.

Duomenų analizė leistų daryti prielaidą, kad inovacijos mokykloje gali būti netolygiai pasiskirsčiusios, nes technologijų taikymas mokyklose priklauso nuo mokytojų kompetencijos, be to, tą lemia ir mokomųjų programų netolygumai, vyrauja į mokytoją orientuoti metodai, tradicinis mokymas ir vertinimas. Be to, mokyklos vadovo inovacinė veikla nestebima.

Išvados

Tikslingas mokyklos kultūros keitimas, pasiremiant vadybos veiksmais, būtų spartesnis mokyklos kaip inovatyvios organizacijos kūrimosi kelias. Taip gerėtų mokinių pasiekimai, motyvacija, kistų mokyklos kultūra, o vadovavimo politika įgalintų mokytojus bendradarbiauti ir veikti kartu.

Tyrimo duomenys rodo, kad technologijų stygius, jų panaudojimas ugdyme, mokytojų kompetencijos IT srityje, mokymo programų netolygumai, mokinių vertinimas vis dar yra iššūkis 27 ES tirtose mokyklose. Tai reikalauja sisteminio pokyčio – mokyklos kultūros kaitos.

Europos mokyklose yra žymių kūrybiško mokymosi ir inovacijos bruožų. Jie gali tapti inovatyvios mokyklos kūrimo atspirties tašku. Siekiant plėtoti kūrybiškus mokymosi metodus, rekomenduotina kurti bendras tarptautines iniciatyvas, kurios skatintų mokytojų mainus, bendradarbiavimą ir dalijimąsi patirtimi.

THE IMPLEMENTATION OF INNOVATIONS AND TECHNOLOGIES IN SCHOOLS

Irena Leonavičienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article emphasizes that the main challenges in the field of education in the coming decade are: the development of innovative skills, the application of modern technologies such as artificial intelligence, and the appropriate utilization of augmented reality. Therefore, schools are assigned a significant role in creating, implementing, and effectively using innovative systems. The article particularly focuses on the crucial task for schools of adapting to a rapidly changing technological environment, with the application of technology in the educational process considered a key factor in achieving successful personalized education. Special attention is paid to the important role of technology in education, revealing challenges faced by schools, such as the paradigm shift driven by education reforms. Additionally, the article underscores the necessity of cultivating skills and competencies enabling teachers to effectively harness the potential of artificial intelligence and understand the limitations of these technologies.

Keywords: educational innovations; artificial intelligence; management of school culture change.

STUDIJŲ PRITAIKYMAS NEGALIĄ TURINTIEMS ASMENIMS: MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO ATVEJIS

Kristina Ceinorė

E. paštas krceinore@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

Rasa Rudaitienė

E. paštas rasos.rudaitienes@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Socialinės įtraukties ir lyderystės tyrimų laboratorija

Justina Budreikaitė

E. paštas justina.budreikaite@outlook.com

Mykolo Romerio universiteto Socialinės įtraukties ir lyderystės tyrimų laboratorija

Kuratorė prof. dr. Agota Giedrė Raišienė

E. paštas agotar@mruni.eu

Santrauka. Šiuolaikinės formaliojo švietimo įstaigos turi užtikrinti ne tik kokybišką asmenų ugdymą ir mokymą(si), kuris yra vienas iš esminių asmens tapatumo dalių, bet ir sėkmingą įtrauktį į įstaigos bendruomenę, kuri yra labai svarbi tolimesnei asmens socializacijai. Vis dar stebima atvejų, kai studijų pritaikymas neatliepia negalią turinčių asmenų poreikių ir dėl to tampa kliūtimi siekiant aukštojo mokslo. Šio straipsnio tikslas yra apžvelgti studijų pritaikymą negalią turintiems asmenims, išskiriant Mykolo Romerio universiteto atvejį.

Pirmiausia, siekiant visapusiškai įvertinti nagrinėjamą temą, apžvelgiamas aukštojo mokslo prieinamumo žmonėms su negalia teisinis reglamentavimas. Apžvelgiami Lietuvoje galiojantys teisės aktai, reglamentuojantys žmonių su

negalia teises ir pateikiama Mykolo Romerio universiteto teisės aktų analizė.

Antroje dalyje analizuojama Lietuvos universitetų tinklapiuose viešai prieinama informacija apie studijų pritaikymą ir paramą negalią ar individualiųjų ugdomosi poreikių turintiems studentams aukštajame moksle.

Empirinėje straipsnio dalyje pateikiamas Mykolo Romerio universiteto požiūris ir principai dirbant su studentais, turinčiais negalią ar individualiųjų poreikių, taip pat galimi paramos ir studijų pritaikymo būdai. Duomenys rinkti atliekant pusiau struktūruotą interviu. Surinkti duomenys padėjo suformuoti išvadas.

Reikšminiai žodžiai: negalia; aukštasis mokslas; socialinė integracija; įtrauktis; lygiateisiškumas; individualieji poreikiai; universalus dizainas.

Ivadas

Temos aktualumas. Straipsnio tema itin aktuali dėl kelių svarbių priežasčių. Visų pirma, siekiant socialinio teisingumo ir lygybės, kad aukštasis mokslas būtų prieinamas ir pritaikytas visoms asmenų grupėms, įskaitant ir socialiai pažeidžiamas grupes.

Neįgaliųjų reikalų departamento duomenimis, aukštosiose mokyklose pastebimas negalią turinčių studentų skaičiaus mažėjimas: 2018 metais 447 studentai su negalia studijavo Lietuvos aukštosiose universitetinėse mokyklose, o 2023 metais tik 258¹. Šis studentų mažėjimas rodo, kad priežastys yra nulemtos ne vien tik aukštojo mokslo prieinamumo, bet ir atėjimo iki aukštojo mokslo ir socialinės pagalbos teikimo.

Kitas aspektas yra teisiniai reikalavimai. Jungtinių Tautų (toliau – JT) Neįgaliųjų teisių konvencija (toliau – Konvencija) ir Lietuvos nacionalinė politika įpareigoja aukštąsias mokyklas vykdyti prisiimtus įsipareigojimus, kuriais numatoma didinti aukštojo mokslo prieinamumą ir sudaryti lygias galimybes visiems

¹ „Studentų su negalia rėmimas“, NDT, žiūrėta 2024 m. sausio 23 d., <https://www.ndt.lt/neigaliuju-studentu-remimas/>.

siekti aukštojo išsilavinimo, nepaisant socialinės padėties, lyties, tautybės ar negalios. JT Žmonių su negalia teisių komitetas savo rekomendacijose Lietuvai dar 2016 metais išreiškė susirūpinimą žemu žmonių su negalia dalyvavimo aukštojo mokslo sistemos lygiu² ir rekomendavo sudaryti palankesnes sąlygas asmenims su negalia įgyti aukštąjį išsilavinimą³.

Trečias aspektas yra aukštojo mokslo prieinamumo trūkumai dėl nepritaikytos ar netinkamai pritaikytos infrastruktūros asmenims, turintiems negalią.

Infrastruktūros pritaikymas yra būtina sąlyga atkurti žmogaus su negalia fizinę, dvasinę ir ekonominę savarankiškumą ir sudaryti sąlygas aktyviam šių asmenų bendruomeniniam gyvenimui ir socializacijai. Neįgalųjų reikalų departamento 2021–2030 m. plėtros programos pagrindimo 2.6. uždavinys yra „Plėtoti neįgaliesiems tinkamą aplinką visose gyvenimo srityse“⁴. Neįgalųjų reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu 2019 m. atliktas Lietuvos žmonių su negalia sąjungos tyrimas „Aukštųjų mokyklų ir profesinio mokymo įstaigų fizinės aplinkos prieinamumo neįgaliesiems vertinimo tyrimas“ parodė, kad aukštųjų mokyklų ir profesinio mokymo įstaigų apskritai fizinė infrastruktūra pritaikyta tik apie 20 proc.: 76 proc. kolegijų, 67 proc. universitetų, 61 proc. profesinio mokymo centrų ir 25 proc. profesinių mokyklų⁵. Šis tyrimas rodo, kad dar pakankamai daug aukštųjų mokyklų neturi tinkamų sąlygų žmonėms su negalia studijuoti savarankiškai ir oriai.

Atsižvelgiant į nagrinėjamos temos aktualumą, šiame straipsnyje bus siekiama išanalizuoti aukštojo mokslo prieinamumą ir studijų pritaikymą negalią

2 „Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Concluding observations on the initial report of Lithuania“, United Nations, 11 May 2016, par. 45(d), žiūrėta 2024 m. vasario 15 d., <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhssZC9ptKX1BBEFvl4q2fNHbisIoJQJExObNo%2B164VPCFXgGIA71mMejw37A6SN9XPUfu0q0d%2BKAUo0n7OoJHqx8CIPsL3E3GfZp%2BYbsWbcEo>.

3 *Ibid.*, par. 48(d).

4 „2021–2030 m. neįgaliesiems tinkamos aplinkos visose gyvenimo srityse plėtros programos pagrindimas“, Neįgalųjų reikalų departamentas, žiūrėta 2024 m. vasario 9 d., https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/2.-Aplinkos-PP-pagrindimas-2021.01.07_NRD.pdf.

5 *Ibid.*

turintiems asmenims, atskirai apžvelgiant Mykolo Romerio universiteto atvejį.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti aukštojo mokslo prieinamumą ir studijų pritaikymą negalią turintiems asmenims Mykolo Romerio universiteto atveju.

Tyrimo uždaviniai: 1) išanalizuoti teisės aktus, reglamentuojančius negalią turinčių asmenų teisę į aukštąjį mokslą; 2) palyginti Lietuvos universitetų aplinkos pritaikymą ir individualių poreikių turintiems studentams siūlomas sąlygas teoriniu požiūriu; 3) atlikti empirinį tyrimą ir nustatyti, kokios studijų prieinamumo sąlygos asmenims su negalia yra sudarytos Mykolo Romerio universitete.

Tyrimo objektas – studijų pritaikymas asmenims, turintiems negalią.

Tyrimo metodai.

Teisės aktų ir dokumentų analizė. Pirmas uždavinys įgyvendintas analizuojant teisės aktus, reglamentuojančius negalią turinčių asmenų teisę į aukštąjį mokslą. Šiuo metodu išsamiai išnagrinėti oficialūs Lietuvoje galiojantys teisės aktai ir įstatymai, tame tarpe ir Mykolo Romerio universitete galiojantis teisinis reglamentavimas. Teisės aktų analizė apibrėžia reikalavimus keliamus švietimo įstaigoms dėl asmenų, turinčių negalią įtraukties į aukštąjį mokslą, kad negalią turintys asmenys turėtų lygias galimybes gauti aukštąjį išsilavinimą bei lygiai su kitais dalyvaujančių visuomeninėje veikloje.

Informacijos analizė ir sintezė. Metodas apima viešai prieinamos informacijos Lietuvos universitetų tinklapiuose analizę. Tai leidžia palyginti skirtingų universitetų taikomus metodus ir teikiamas paslaugas individualių poreikių turintiems studentams, taip pat padeda atskleisti skirtumus ir panašumus tarp universitetų, įvertinti, ar taikomi metodai atitinka teorines rekomendacijas.

Pusiau struktūruotas interviu. Šio tyrimo metodu siekiama gauti išsamesnės informacijos apie studijų prieinamumo sąlygas Mykolo Romerio universitete, taip pat suprasti, kaip veikia universitete taikoma politika ir praktika.

Straipsnio struktūrą sudaro teorinė, metodinė ir empirinio tyrimo dalys, pabaigoje pateikiamos išvados ir rekomendacijos.

1. Teisinis reglamentavimas

1.1. Lietuvoje galiojantys teisės aktai, reglamentuojantys neįgaliųjų teises

Lietuva, būdama tiek Europos Sąjungos, tiek JT nare, savo nacionalinėje teisėje yra perkėlus tarptautinės teisės normas, kurias vykdyti įsipareigojo ratifikuodama sutartis. Pirmoji išsami žmogaus teisių sutartis, kuri 2010 m. buvo ratifikuota Lietuvoje, yra Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija (toliau – Konvencija). Šioje Konvencijoje pripažįstama neįgaliųjų teisė į mokslą ir užtikrinamas visiems tinkamas visų lygių švietimas ir mokymasis visą gyvenimą nediskriminuojant ir lygiai su kitais asmenimis. Konvencijoje neįgalumo sąvoka suprantama kaip asmenų, turinčių sveikatos sutrikimų ir aplinkos sudaromų kliūčių sąveika. Prie neįgaliųjų priskiriami asmenys, turintys ilgalaikių fizinių, psichikos, intelekto ar jutimo sutrikimų. Konvencija koncentruojasi ne tik į formaliai nustatytą darbingumo lygį, tačiau ir į individualius asmens poreikius studijų kontekste, todėl ji apima ir nematomas negalias, mokymosi sunkumus, kurie anksčiau nebūdavo identifikuojami, pvz., disleksija, disgrafija ir kt.

Tačiau, be tarptautinių teisės aktų, Lietuvoje galioja nemažai ir nacionaliniu mastu priimtų teisės aktų, skirtų asmenų su negalia teisėms užtikrinti. Vienas iš jų – Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. Nuo 2024 m. sausio 1 d. įsigaliojo Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nauja redakcija – Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas (toliau – Įstatymas). Šiame įstatyme įgyvendintos Konvencijoje ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos nuostatos. Įstatymo paskirtis yra „užtikrinti asmens su negalia teisių apsaugą ir įgyvendinimą lygiai su kitais asmenimis“⁶, šiuo atveju į pirmą planą iškeltas vienas iš pagrindinių asmens su negalia teisių apsaugos įgyvendinimo principų – lygiateisiškumas, t. y. asmuo su negalia turi turėti tokias pačias teises kaip ir kiti visuomenės nariai,

6 „Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo Nr. I-2044 pakeitimo įstatymas“, TAR, 2023-01-04, Nr. 135.

jam turi būti sudaromos tokios pačios ugdymosi, darbo, laisvalaikio, dalyvavimo visuomenės, politiniame ir bendruomenės gyvenime sąlygos ir (ar) galimybės, kaip ir kitiems visuomenės nariams. Taip pat asmuo su negalia turi teisę į prieinamą aplinką visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje, o Valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos privalo šią teisę užtikrinti.

Įstatyme, kaip ir Konvencijoje, daug dėmesio skiriama asmenų teisei į švietimą. Pabrėžiama, kad „asmuo su negalia turi teisę į švietimą, įskaitant ir mokymąsi visą gyvenimą, lygiai su kitais asmenimis“⁷. Už švietimo organizavimą ir jo prieinamumą asmeniui su negalia atsako Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerija, švietimo teikėjas ir savininko teises ir pareigas įgyvendinanti institucija, nevalstybinių mokyklų savininkai ir švietimo įstaigos.

Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme nėra tiesioginio reglamentavimo, kuris būtų nukreiptas į asmens, turinčio specialiųjų poreikių, dalyvavimą aukštojo mokslo sistemoje. Švietimo įstatymo 5 straipsnis įtvirtina švietimo sistemos principus. Vienas iš jų yra įtrauktis. Šis principas numato, kad „švietimo sistema sudaro sąlygas kiekvienam asmeniui ugdytis, plėtoti savo galias ir gebėjimus, gauti reikiamą pagalbą, patirti sėkmę mokantis, socialinėje, kultūrinėje ir (ar) kitose veiklose ir būti nediskriminuojamam dėl ugdymosi poreikių įvairovės ir (ar) švietimo pagalbos reikmės“⁸.

Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas apibrėžia bendrąsias nuostatas visiems studentams ir įtvirtina visų šalies piliečių lygias teises įgyti aukštąjį išsilavinimą. Nuo 2024 m. sausio 1 d. įsigaliojusios Mokslo ir studijų įstatymo pataisos suteikia galimybę padidinti studijų kokybę ir studijų prieinamumą socialiai pažeidžiamiems asmenims. Pataisose įtvirtinta sąlyga, sudaranti daugiau galimybių aukštojo mokslo siekti asmenims, susidūrusiems su socialiniais iššūkiais, nes numatoma Aukštojo mokslo socialinės dimensijos plėtra, kuri grindžiama

7 „Lietuvos Respublikos neįgaliajų socialinės integracijos įstatymo Nr. I-2044 pakeitimo įstatymas“, TAR, 2023-01-04, Nr. 135.

8 „Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas“, *Lietuvos aidas*, 1991-08-06, Nr. 153-0.

įtraukios aukštojo mokslo aplinkos formavimu, taip pat numatomos socialinės, akademinės, fizinės, informacinės, aplinkos prieinamumo, finansinės pagalbos priemonės, kurios yra finansuojamos iš valstybės biudžeto lėšų pagal Švietimo, mokslo ir sporto ministro nustatytus aukštojo mokslo socialinės dimensijos plėtros prioritetus.

Lietuvoje galiojantys įstatymai gina ir reglamentuoja asmenų, turinčių negalią, teises, ir siekia užtikrinti ir palengvinti šių asmenų socializaciją ir integraciją į visuomenę, taip pat stengiasi sudaryti sąlygas, kad asmenų įtrauktis į aukštąjį mokslą lemtų sėkmingesnę jų integraciją į darbo rinką.

1.2. Mykolo Romerio universiteto teisės aktų analizė dėl neįgaliųjų įtraukties

Mykolo Romerio universitetas (toliau – MRU) yra pasitvirtinęs teises normas, reglamentuojančias asmenų su negalia teisinę padėtį.

Pagrindiniame MRU teisės akte – Mykolo Romerio universiteto Statute (toliau – Statutas) įtvirtinta sąlyga, kad studentai, turintys negalią, turi teisę atsiskaičiuoti už darbus alternatyviais būdais, o „alternatyvus atsiskaitymo būdas užtikrina, kad bus pasiekti numatyti tikslai“⁹.

MRU Taryba, vadovaudamasi Statuto 19.8 papunkčiu, patvirtino Universiteto personalo valdymo bendruosius principus. Viena iš principinių vertybinių nuostatų yra lygios galimybės visiems, „nepaisant jo amžiaus, lyties, rasės, religinių įsitikinimų, politinių pažiūrų, užimamų pareigų ar kitų skirtumų“¹⁰.

MRU Senatas patvirtino Universiteto lygių galimybių ir įvairovės politiką, kurioje įtvirtinti pagrindiniai nediskriminavimo, įtraukties, sveikos ir saugios aplinkos universitete principai ir jų įgyvendinimo tvarka. Ši politika taip pat taikoma „priimant studijuoti, studijų proceso metu, keliant kvalifikaciją, ugdant profesines

9 „Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. rugsėjo 26 d. nutarimas Nr. XI-2233 „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Mykolo Romerio universiteto statuto patvirtinimo“ 1 priedėlio pakeitimo““, *Valstybės žinios*, 2012-10-04, Nr. 115-5820.

10 „Universiteto veiklos dokumentai. Mykolo Romerio universitetas“, MRU, žiūrėta 2024 m. sausio 23 d., <https://www.mruni.eu/universiteto-veiklos-dokumentai/>.

kompetencijas ir suteikiant praktinio darbo patirties, vertinant žinias, skiriant stipendijas, bendrabučio vietas ir kitais su studijomis susijusiais atvejais“¹¹.

Finansinės paramos teikimas negalių turintiems asmenims yra įtvirtintas MRU rektoriaus Tikslinių išmokų neįgaliesiems, studijuojantiems Mykolo Romerio universitete, skyrimo nuostatuose, kurie reglamentuoja dokumentų tikslinėms išmokoms gauti pateikimo, taip pat studentų, kuriems skiriamos tikslinės išmokos, sąrašo sudarymo ir pateikimo tvarką bei terminus universitete.

Taip pat universitete yra patvirtinta Socialinių stipendijų studentams administravimo tvarka, kuri nustato socialinių stipendijų administravimo procedūras ir skyrimo tvarką.

MRU Personalo valdymo centro darbuotojų veiklos skyriaus nuostatuose vienas iš uždavinių yra „kuruoti darbuotojų ir studentų su negalia ar individualiais poreikiais integravimą“¹². Įgyvendindamas numatytus uždavinius, Personalo valdymo centras kuruoja darbuotojų ir studentų su negalia ar individualiais poreikiais integravimą – kaupia ir analizuoja darbuotojų ir studentų pateiktus asmens duomenis apie negalią ar individualiuosius poreikius, analizuoja darbuotojų ir studentų kreipimusis, rengia ir teikia rekomendacijas kitiems padaliniais, konsultuoja išmokų klausimais, atlieka kitas su šia sritimi susijusias funkcijas, teikia pasiūlymus dėl integralumo stiprinimo, reguliariai atlieka esamos situacijos analizę.

Šių paslaugų teikimui Personalo valdymo centre yra įkurtas Darbuotojų veiklos skyrius, kuris rūpinasi, kad studentai, turintys specialiųjų poreikių, laiku gautų reikiamą pagalbą ir galėtų sėkmingai studijuoti universitete.

Kaip matyti, teisinis reglamentavimas MRU yra pakankamai gausus, žymiai

11 „Mykolo Romerio universiteto Senato 2021 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 1SN-70 „Dėl Mykolo Romerio universiteto lygių galimybių ir įvairovės politikos patvirtinimo““, MRU, žiūrėta 2024 m. sausio 23 d., <https://teisėsaktai.mruni.eu/cgi-bin/isak/oraisak?docid=SN202110051SN-70>.

12 „Mykolo Romerio universiteto rektoriaus 2022-10-27 įsakymas Nr. II-285 „Dėl Mykolo Romerio universiteto Personalo valdymo centro darbuotojų veiklos skyriaus nuostatų patvirtinimo““, MRU, žiūrėta 2024 m. sausio 23 d., <https://teisėsaktai.mruni.eu/cgi-bin/isak/oraisak?docid=AS202210271I-285>.

prisideda prie neįgaliųjų įtraukties į aukštąjį mokslą ir stengiasi sudaryti vienodas sąlygas visiems universitete studijuojantiems asmenims.

2. Studijų pritaikymas žmonėms su negalia: tikslinės informacijos prieinamumas, studijų infrastruktūra ir parama Lietuvos universitetuose

Lietuvos universitetai siekia pritaikyti studijų aplinką ir procesus negalią turintiems studentams. Universitetų internetiniuose puslapiuose skelbiama, kad rūpinamasi ne tik studijų infrastruktūros prieinamumo didinimu, tačiau taip pat galimybėmis studentams su negalia gauti reikiamą finansinę, psichologinę ir kitą pagalbą.

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos informacijos prieinamumas apie studijų pritaikymą neįgaliesiems nėra pakankamas. Vidaus tvarkos taisyklėse minimas punktas apie negalią: turi būti sudarytos „sąlygos neįgaliesiems gauti darbą, dirbti, siekti karjeros arba mokytis, įskaitant tinkamą patalpų pritaikymą (jeigu dėl tokių priemonių nebus neproporcingai apsunkinamos Akademijos, kaip darbdavio, pareigos)“¹³. Yra minimas ir lygybės principas, nepaisant individualių tapatybės bruožų. Vis dėlto konkrečių universiteto pritaikymo neįgaliems studentams sąlygų pavyzdžių internetiniame puslapyje nėra.

ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto internetiniame puslapyje išsamiai aprašoma finansinė parama studentams su negalia. Paminėtina ir tai, kad universitete teikiamos psichologo paslaugos. Psichologinės konsultacijos yra prieinamos visiems ISM universiteto bendruomenės nariams (tiek universiteto studentams, tiek darbuotojams), tad žmonės su negalia taip pat gali gauti jiems reikiamą psichologinę pagalbą.

Kauno technologijos universiteto (KTU) studijų pritaikymo pasiūlymus galima nesunkiai rasti KTU interneto puslapyje. Jame nurodoma, kad universitete galimas studijų pritaikymas studentams, turintiems negalią ar individualiuosius

13 „Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Vidaus tvarkos taisyklės (E-VTT)“, 2022.

ugdymosi poreikius (fiziniai, jutiminiai sutrikimai, autizmo spektras, disleksija, psichinės sveikatos problemos, kiti mokymosi sunkumai). Galimi pritaikymai apima paskaitų dėstymą atsižvelgiant į studento situaciją; studijų medžiagos pateikimą, atsiskaitymo koncepciją, mokymosi erdves bibliotekoje, auditorijų pasiekiamumą. Daug informacijos galima rasti ir apie universiteto bibliotekas. KTU bibliotekose yra reguliuojamo aukščio stalai ir kėdės, skirti judėjimo negalią turintiems skaitytojams, taip pat specializuotos kompiuterio pelės ir klaviatūros, skirtos skaitytojams su motorikos sutrikimais. Bibliotekose galima rasti įvairių technologinių sprendimų, kurie lemia aukštą šio universiteto pasirengimą priimti negalią turinčius bendruomenės narius. Studentų, turinčių negalią, reikalus koordinuoja socialinės gerovės koordinatorė ir KTU psichologas. Tarp paslaugų minima psichologinė pagalba ir finansinė parama.

Kazimiero Simonavičiaus universiteto (KSU) studentai, turintys negalią, gali gauti nemokamas individualias ir grupines konsultacijas, kurias teikia savivaldybėse veikiantys Visuomenės sveikatos biurai. Interneto puslapyje nurodomas universiteto pritaikymas fizinių negalių turintiems asmenims. KSU įsikūręs pastate, kurį projektuojant atsižvelgta į neįgaliųjų poreikius: įrengtas liftas, plačios durys be slenksčių ir neįgaliesiems pritaikyti tualetai. Visose auditorijose ir darbo kambariuose kėdės nepritvirtintos, todėl nesudėtinga padaryti erdvės vežimėliams. Siekiant užtikrinti patogų neįgaliųjų patekimą į universitetą, KSU siūlo nemokamą vietą automobilių stovėjimo aikštelėje, esančioje šalia universiteto pastato.

Klaipėdos universitetas (KU) teikia psichologo ir dvasinės sielovados konsultacijas KU bendruomenės nariams. Studentams, turintiems negalią, universitetas teikia finansinę paramą. Daugiau viešai prieinamos informacijos apie studijų pritaikymą neįgaliesiems nėra.

LCC tarptautinis universitetas šiuo metu neturi interneto svetainės. „Facebook“ svetainės LCC paskyroje galima rasti vos kelis su šia įstaiga susijusius įrašus. Apie studijų pritaikymą neįgaliesiems viešai prieinamos informacijos nėra.

Lietuvos muzikos ir teatro akademija (LMTA) šalia finansinės paramos pabrėžia lygių galimybių svarbą. Neįgalus stojantysis ar jau besimokantis studentas gali užpildyti anketą, kurios tikslai yra pritaikyti studijų procesą ir užtikrinti efektyvią abipusę komunikaciją bei informacijos sklaidą tarp individualių poreikių. Negalią turintys studentai gali kreiptis į bendruomenės gerovės centrą. Šio centro veiklos kryptys, susijusios su neįgaliaisiais, yra: bendruomenės psichologinės gerovės stiprinimas, psichologinis švietimas, prevencija, psichologinė pagalba. Kita kryptis – neįgalųjų studentų ir darbuotojų koordinavimas: įtrauktis, neįgaliesiems kylančių problemų sprendimas, suinteresuotų asmenų konsultavimas. Šis centras skatina sveikatingumą ir fizinį aktyvumą, koordinuoja gerovės iniciatyvas, administruoja finansinę paramą ir siekia įgyvendinti lygių galimybių politiką.

Lietuvos sporto universitete (LSU) neįgaliesiems gali padėti neįgalųjų mentorius. Universiteto interneto puslapyje galima rasti informacijos apie finansinę paramą neįgaliesiems, fizinės aplinkos pritaikymą, tvarkaraščio pokyčių galimybes. Čia išskiriami klausos ir regos negalią turintys studentai, aprašyti techniniai ir žmogiškųjų resursų poreikio sprendimai, kurie prisideda prie negaliai palankios aplinkos kūrimo. LSU deklaruoja didelį dėmesį sportinei, fizinio ugdymo ir rekreacinei veiklai, kuri yra pritaikyta neįgaliesiems.

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas (LSMU) nurodo aplinkos ir studijų programos pritaikymą neįgaliesiems. LSMU alternatyvus atsiskaitymo būdas užtikrina, kad bus pasiekta studijų rezultatų, pagal individualius poreikius pritaikant studijų aplinką, medžiagos pateikimą, atsiskaitymo užduočių šrifto dydį, prailginant atsiskaitymo laiką ir kt. Taip pat bibliotekos pritaikymo apraše nurodyti klausos ir regos negalią turintiems asmenims skirti technologiniai sprendimai (garso, vaizdo, programinė įranga ir pan.), universiteto bendruomenės nariams, turintiems negalią palanki aplinka (tinkamo dydžio stalai ir pan.). LSMU, kaip ir kiti universitetai, skiria finansinę ir psichologinę paramą. Negalios situaciją universitete koordinuoja negalią turinčių studentų reikalų koordinavimo komisija.

Mykolo Romerio universitetas (MRU) teikia psichologinio konsultavimo ir finansinę paramą MRU bendruomenės nariams, turintiems negalią. Akademinių reikalų centras rūpinasi individualizuotų studijų organizavimu, atsižvelgiant į negalią ar studento universitetui pateiktą informaciją ir išreikštą konkretų asmeninį poreikį. Judėjimo negalią turintiems asmenims pritaikyta fizinė aplinka (įrengti liftai, keltuvai ir pan.), bibliotekos erdvė pritaikyta įvairiems individualiems poreikiams ir turi įvairios programinės įrangos regos negalią turintiems asmenims, taip pat patiriantiems sunkumų skaitant. Taip pat MRU internetinėje svetainėje galima rasti informacijos ir naudingų nuorodų apie pagalbą neįgaliesiems Lietuvoje.

Vilniaus dailės akademijos (VDA) interneto puslapyje nurodoma finansinė parama, taip pat fizinės aplinkos pritaikymas neįgaliesiems. Informacijos apie programos, tvarkaraščio, atsiskaitymo pakeitimus, techninį, programinį pritaikymą internete nėra.

Vilniaus Gedimino technikos universitetas (VILNIUS TECH), atsižvelgdamas į studentų individualiuosius poreikius, pritaiko studijas: mokymosi medžiagą, studijų aplinką, mokymosi būdus ir (ar) atsiskaitymus. VILNIUS TECH bendruomenė nuolatos stengiasi atnaujinti savo žinias apie studentų individualiuosius poreikius, t. y. dalyvauja ir organizuoja mokymus apie studentų su individualiaisiais poreikiais mokymosi ypatumus ir pagalbos būdus. Už neįgalųjų studijas atsakinga individualiųjų poreikių turinčių studentų reikalų koordinatore. Psichologinės pagalbos ir individualiųjų poreikių reikalų grupė organizuoja psichologinę pagalbą ir studijų pritaikymo klausimais konsultuoja ne tik pačius neįgaliuosius, bet ir dėstytojus.

Vilniaus universiteto (VU) studijų proceso aspektai (studijų aplinka, studijų medžiaga ir kt.) pritaikomi pagal individualius poreikius. Individualizavimo būdai išskiriami į tris pagrindines sritis: studijų aplinka, paskaitos ar kiti kontaktiniai užsiėmimai, studijų pasiekimų vertinimas. Šią sritį koordinuoja negalios

reikalų koordinatorė. VU teikia psichologinę pagalbą, užtikrina finansinę paramą. VU Sveikatos ir sporto centre organizuojami individualizuoti fizinės veiklos užsiėmimai studentams su įvairių tipų negalia. Vilniaus universitetas siekia padidinti fizinės aplinkos prieinamumą judėjimo ir regos sutrikimų turintiems asmenims. Internetu nurodomi atskirų fakultetų pritaikymai neįgaliesiems. VU interneto puslapyje yra pateiktas bendras kompensacinės technikos priemonių sąrašas, kuriame nurodyti fakultetai ir būtent tuose fakultetuose esančios pritaikymo galimybės.

Vytauto Didžiojo universitetas (VDU) įgyvendina „Įtraukių galimybių universiteto“ negalios politiką, kurios tikslas yra užtikrinti lygybės ir nediskriminavimo kultūrą. Universiteto interneto svetainėje informacijos apie studijų prieinamumą ištis daug. Išskiriamas VDU pastatų aplinkos pritaikymas fizinių negalių turintiems asmenims. VDU sporto centras siūlo įtraukias fizinio aktyvumo paslaugas. Biblioteka turi pritaikytas darbo vietas neįgaliesiems, taip pat turi atitinkamos pritaikytos techninės ir programinės įrangos. Išskirtinis, palyginti su kitais universitetais, yra išsamus susisieki mo su universitetu aprašymas, įvairios socialinių paslaugų galimybės studentams su negalia. Taip pat VDU pristato daug informacinės medžiagos negalios klausimais. Neįgaliųjų studijų sritį koordinuoja universiteto koordinatorė negalios reikalams.

Apibendrinant universitetų pritaikymą neįgaliesiems galima teigti, kad visi universitetai teikia psichologinę pagalbą universitetų bendruomenės nariams (tiek studentams, tiek darbuotojams). Kone visos aukštosios mokyklos pateikia informaciją apie finansinę paramą neįgaliesiems. Kai kurie universitetai nurodo fizinę aplinkos pritaikymą, pateikia techninės ir programinės įrangos aprašą, dalyvavimo bendruomenės veikloje perspektyvas (sporto, rekreacijos veiklos ir pan.). Apžvalgos metu buvo pastebėta, kad universitetų interneto puslapiuose informacija apie negalią pateikiama skirtingai. Vienuose jų informacija glausta ir bendra visiems universitetams (Klaipėdos universitetas, ISM vadybos ir ekonomikos

universitetas, Vilniaus dailės akademija), kituose – išsami, gausi įtraukties pavyzdžių. Itin daug informacijos apie studijų pritaikymą įvairių negalių turintiems asmenims matyti Vytauto Didžiojo universiteto, Kauno technologijos universiteto, Mykolo Romerio universiteto, Lietuvos sveikatos mokslų ir Vilniaus universitetų internetiniuose portaluose.

3. Mykolo Romerio universiteto požiūris ir principai dirbant su studentais, turinčiais individualių poreikių

3.1. Tyrimo metodologija

Siekiant surinkti informaciją apie studijų prieinamumą MRU, buvo pasitelktas struktūruoto interviu metodas. Teorinėje dalyje analizuota viešai prieinama universitetų pateikta informacija, šia logika vadovautasi ir empirinėje dalyje. Interviu informantų atranka vykdyta analizuojant universiteto tinklapyje pateikiamą informaciją apie negalios ir įtraukties klausimus koordinuojančius asmenis, į kuriuos kreiptis nurodo internete pateikiamos su negalia ir individualiais poreikiais susijusios atmintinės. Atlikus MRU tinklapio analizę buvo susisiektas su atsakinga eksperte, MRU Darbuotojų veiklos skyriaus vadove Anželika Vėžiene ir sutarta dėl interviu apie MRU požiūrį ir principus dirbant su studentais, turinčiais negalių ar individualiųjų poreikių.

Apklausa vyko 2024 m. sausio 26 dieną. Interviu trukmė – 44,47 min. Duomenims analizuoti taikyta kokybinė turinio analizė. Siekiant užtikrinti tikslus duomenis ir gavus informantės sutikimą, interviu įrašytas diktofonu. Garso įrašas sunaikintas atlikus transkripciją, o transkriptas tyrimo autorių saugomas debesyje, apsaugotoje dviejų faktorių autentifikacija. Tokia terpė apsaugo nuo duomenų nutekėjimo ir netinkamo naudojimo. Prieigą prie tyrimo interviu dokumento galima gauti kreipusis į straipsnio autorės. Duomenų laikymo trukmė yra vieni metai nuo interviu datos, t.y. iki 2025-01-26 imtinai.

Pusiau struktūruoto interviu metu buvo remtasi interviu planu, kuriame numatyti konkretūs klausimai pagal parengtą seką. Buvo numatyta galimybė užduoti papildomų klausimų, jei tai praturtintų interviu rezultatus tiriamos problemos atžvilgiu.

Atliekant kokybinę surinktų duomenų turinio analizę informacija struktūruota formuojant išryškėjusias kategorijas ir subkategorijas apie MRU veikiančią studijų pritaikymo individualiems studentų poreikiams sistemą.

3.2. Tyrimo rezultatai

Interviu rezultatai parodė MRU siekį pažinti savo studentus ir studijas derinti būtent prie jų poreikių, o ne turėti formalų studijų pritaikymo individualiems studentų poreikiams politikos dokumentą. Universitete laikomasi pozicijos, kad universalus dizainas, individualiems poreikiams pritaikyta studijų aplinka ir organizavimas, o ne vien studijos nuotoliu yra sėkmingas sprendimas, taigi daug dėmesio skiriama aplinkos ir studijų tinkinimui taip siekiant įtraukties.

Siekiant šių tikslų renkami duomenys apie individualius poreikius, kurie gali turėti įtakos studijų procesui. Šia informacija su dėstytojais dalijamasi gavus studentų sutikimą ir užtikrinant jų duomenų apsaugą. Tokia tvarka naudinga ir dėstytojams, kurie gauna informacijos dėl to, kokios pagalbos gali prireikti studentams (1 lent.).

1 lentelė. Studijų pritaikymo individualiems studentų poreikiams sistema

MRU

Kategorija	Subkategorijos	Citata
MRU vertybės ir nuostatos negalios atžvilgiu	Formalios politikos trūkumas	„<...> kai aš gavau tą funkciją, tai supratau, kad pas mus universitete na negalios kaip tokios nebuvo <...>. Be abejo, kad ji buvo, <...> bet aš neturiu, nepaveldėjau jokių <...> jokių duomenų.“ „<...> ar nereikėtų ir mums susikurti negalios politikos dokumento? <...> negaliu kurti teorinio dokumento apie tai, apie ką aš nežinau.“ „Jeigu mes nepažįstame žmonių, jų specifikos, tai mes nežinome, apie ką mes rašome, apie ką tas dokumentas, ką jis mums duos <...>.“
	Asmeninių studento poreikių svarba	„Mes turime pirmiausia surinkti, su kuo mes dirbsime, surinkti visą informaciją, duomenis, <...> kuriais žmonės dalinasi, kuriuos atskleidžia, nes tai yra baras, kur neturi, negali ir neturi versti žmogaus apie save pasakoti.“ „Labai svarbu tas pokalbis ir pasiruošimas su kiekvienu studentu, apie ką jis yra, yra labai svarbus.“
	Svarba dėstytojams	„Žinau tų dėstytojų poziciją, kad jie sako, „aš vaikštau auditorijoje <...> ir galvoju, čia šitas ar ne šitas? Aš žinau, kad yra vienas studentas su epilepsijos priepuoliais ir aš vaikštau ir <...> nežinau, tas žmogus, ar ne.“ „Jeigu aš nebūčiau atskleidusi dėstytojui pavardės to žmogaus, jis spėlios, <...> kas čia negerai pas mus, ar ne, kaip čia, ar ne, kaip tada, kaip dirbti <...>.“
	Tikslingai renkama informacija	„<...> išsigryninom ko mums reikia, ką mes norime žinoti, su kuo mes dirbsime, ir mes iš principo ir rinkome informaciją būtent apie tai, kas daro įtaką mokymosi procesui <...>.“ „Mes norime žinoti apie disgrafiją, disleksiją, dislaliją, dėmesio sutrikimus, nerimą, panikos priepuolius, įvairius psichikos sutrikimus, epilepsiją, su kuriais gali susidurti mūsų dėstytojai paskaitos metu.“ „<...> tos pagrindinės ir liko pas mus: judėjimas, rega ir klausa, tai yra negalia, <...>, kuri gali būti nustatyta oficialiai, <...>. Kita dalis <...> yra sutrikimai, <...> apie kuriuos gali papasakoti mums gal šeimos gydytojų išrašai, ar ne, arba taip vadinama psichologinė tarnyba.“
	Duomenų apsauga	„Aš visą laiką paklausu, ar aš galiu informaciją apie tave atskleisti dėstytojui“, <...> ne visai grupei, ne viešai <...>.“ „<...> surašau tai, ką aš kalbu su studentu ir apie tai, ir kokias rekomendacijas <...>, tas viskas iškeliauja pas dėstytojus.“ „Pagal susitarimą su studentu tai yra studijų vadybininkas ir tai yra prodekanas. <...> Jie informuoja programos vadovą ir informuoja dėstytojus, kad jų kurse yra toks žmogus, kuriam yra nustatyta negalia arba kuris turi sutrikimų.“

Tyrimu nustatyta, kad darbas su individualiais studentų poreikiais prasideda nuo įvadinės savaitės, kai nauji studentai supažindinami su MRU skyrių veikla. Darbuotojų veiklos skyrius pristato galimybes individualiai pritaikyti studijų aplinką ir procesus, tai pateikiama ir atmintinėse, studijų knygelėse. Specialios atmintinės sukurtos ir dėstytojams, kuriems, be to, siūlomi įvairūs mokymai apie negalias ir sutrikimus, taip pat elgesį su individualių poreikių turinčiais studentais (2 lent.).

2 lentelė. Studijų pritaikymo galimybės MRU

Kategorija	Subkategorijos	Citata
Komunikacijos su universiteto bendruomene priemonės	Atmintinės studentams	„Įvadinės savaitės metu pristatome ir papasakojame, apie ką mes dirbsime.“ „Tai ir mes sukūrėme pirmiausia atmintinę, komunikaciją studentams, jei turi negalią ar individualių poreikių <...>.“ „Tu tik kreipkis į mus, tu mums apie tai pasakyk. Koks tavo individualus poreikis ir mes tau suteiksim visą informaciją apie sąlygas, apie tai, kaip mes galime jas pritaikyti.“ „<...> sukurta nauja anketa studijų knygelėje anglų ir lietuvių kalbomis, kad tai būtų prieinama. <...> labai svarbu <...> visi individualūs dalykėliai, kurie iš tikrųjų ir lemia, ar studijų procesas bus sėkmingas, ar ne.“
	Mokymai ir atmintinės dėstytojams	„Pradėjome mokymų ciklą <...>, kaip dirbti su negalia ir kviečiamės į svečius Lietuvos žmonių su negalia sąjungą, kurčiųjų ir silpnaregių sąjungos atstovus, kitus įvairiausių sąjungų žmones, kurie skaito mokymus.“ „Turime praktinių seminarų, įvairių dirbtuvių, dar darome video įrašus ir mokomės, kaip dirbti su <...> negalia <...>.“ „Dėstytojai gauna atmintinę, ką daryti, <...>, kaip elgtis vienu ar kitu atveju ir taip toliau.“

MRU studijų pritaikymo galimybės apima individualų studijų proceso tinkinimą, finansinę universiteto paramą, informacines paslaugas dėl valstybės paramos ir fizinės aplinkos pritaikymą studentų poreikiams (3 lent.).

3 lentelė. Studijų pritaikymo galimybės MRU

Kategorija	Subkategorijos	Citata
Studijų pritaikymas	Studijų proceso pritaikymas	„Mes galim kitą suteikti kažkokią pagalbą, atsižvelgiant į nustatytus poreikius, <...>, kas tau yra rekomenduojama.“ „Mes galim suderinti su dėstytojais, studijų procesą, ar ne? Kaip reikėtų organizuoti, kad kaip tau būtų geriau.“ „Mes galim patarti apie programos turinį, atsiskaitymo formas, egzaminas žodžiu, raštu, vėlgi, disleksikai galbūt rašo geriau kompiuteriu, <...> ir taip toliau.“
	Finansinė parama pagal poreikį	„<...> galim patarti dėl finansinės paramos <...>.“ „<...> turim savo socialinių stipendijų krepšelį, <...>, įvairių pasiūlymų, kaip stojamosios įmokos nemokėjimas arba studentų namai už pusę kainos ir taip toliau ir taip toliau.“
	Aplinkos pritaikymas	„Prieš mokslo pradžią susitikau su visais studentais, kurie parašė man <...> ir mes su kiekvienu su vežimėliais pajudėjome patalpose ir pažiūrėjome, kaip mes galim judėti.“ „Turime bibliotekoje visą pritaikymą ir atskirą kambariuką technikos ir technologinių sprendimų studentams, kuriems reikėtų ar Brailio rašto, ar didinimo aparato, ar <...> klausymui skirtos kitos įrangos.“ „Patalpos mūsų irgi pakankamai neblogai pritaikytos. Ypatingai tas naujesnis korpusas, tai yra ir pandusai, tai yra ir liftai platūs pritaikyti.“
	Dėmesys kiekvienam studentui	„<...> per vieną savaitę mums teko skubos tvarka įrengti vieną kompiuterinę klasę <...>, kuri buvo reikalinga dviems <...> būsimosioms pirmo kurso studentėms, buvo įrengta korpuse, kuris nebuvo visiškai prieinamas judėjimo negaliai.“ „<...> vienas sako,<...> labai reikia reguliuojamo stalo, nes tiesiog mano vežimėlis yra kitoks <...>. Ir stalas atsirado ir nuo rugsėjo pirmosios turėjo savo stalą, reguliuojamą, savo kompiuterinei klasei, kuri buvo ekstra perkelta. Ir tai yra įmanoma.“

Teikiant pagalbą svarbus studentų grįžtamasis ryšys ir studentų ambasadorystė: jie kviečiami ne tik kreiptis pagalbos dėl savo poreikių ir pasidalyti savo studijų pritaikymo patirtimi, bet ir pranešti apie pastebėtus studijų aplinkos pritaikymo trūkumus ar kolegų poreikius, kurie atliepiami net ir neatskleidus tapatybių (4 lent.).

4 lentelė. Studijų pritaikymo programos plėtra

Kategorija	Subkategorijos	Citata
Programos vystymas		„<...> prieš prasidedant semestru <...> klausiu kaip jums sekėsi šį semestrą, kaip funkcionavo mūsų studijų procesas. O ką mes galime patobulinti <...>, kaip organizuosimės, kaip ką darysim?“
	Grižtamasis ryšys	„Ateina ir sako man: tai viskas gerai, jau pagaliau <...> taip, kaip man ten reikia. Bet žinot, aš ne apie tai aš noriu pasakyti, o apie tai, kad pas mane grupėje labai daug kairiarankių <...> visi rašo persikreipę, nes rašo kaire ranka <...>, kad visos kėdutės su atlošiamais staliukais pritaikyti dešiniarankiams.“
	Studentų ambasadorystė	„<...> jeigu jūs matote savo aplinkoje, kad kažkas yra ne taip, kad kiti nedrįsta apie tai pasakyti, jūs galite sugrįžti <...> papasakoti asmeniškai, nuasmenintai, konfidencialiai, neatskleidžiant vardo.“ „<...> jeigu tos minties neišleidi, ir jeigu tu nepasakai žmogui, kad tu pas mane sugrįžk, tai nieks pas tave ir nesugrįš <...>.“

MRU laikomasi požiūrio, kad svarbu pritaikyti studijas ir universiteto aplinką prie studentų poreikių, o ne siūlyti studentams dėl individualių poreikių studijuoti tik nuotoliniu būdu (5 lent.).

5 lentelė. MRU pozicija dėl studijų nuotoliu

Kategorija	Subkategorijos	Citata
Studijos nuotoliu	MRU požiūris į studijas nuotoliu negalios atvejais	„Mes jau metus visiškai atsisakėme politikos ir mąstymo, netgi mąstymo krypties, tai yra visiškai nesvarstytini dalykai – studijos nuotoliu.“ „<...> universitetai kartais transliuoja tą mintį, kad labai gerai, nes asmenys su negalia gali studijuoti, nes jie puikiai susitvarko ir puikiai moka per nuotolį prisijungti.“ „Ne nuotolinės studijos yra sėkmės formulė, o studijų aplinkos pritaikymas, kad žmogus galėtų atvykti ir dalyvauti, tai yra tikroji sėkmės formulė, nes visi mes norime atvykti ir dalyvauti komandoje.“

	Universalaus dizaino svarba	„Norisi apie tai kalbėti, <...> kad yra tokie maži dalykai, kurie pagelbėja, ar ne. Kodėl mes turėtumėm, na, pavyzdžiui, administracijos kabinetų lenteles pakabinti šiek tiek žemiau ir didesnėmis raidėmis? <...> Yra žemaūgių žmonių, kurie nemato arba mato labai silpnai ir tiesiog negali perskaityti. Taip norisi <...> krypties link to universalesnio dizaino.“ „Viena mergaitė dabar studijuoja nuotoliu, nes jos ratukai yra labai mažiukai <...> ji tiesiog negali atvykti vien dėl tos priežasties <...> Bet, bet taip reikia, reikėtų gyventi taip, kad žmonės būtų pas mus.“

Igyvendinus pokyčius ateityje dar laukia universiteto aplinkos ir darbo pritaikymas individualiems darbuotojų poreikiams ir nuolatinė edukacija keičiant požiūrį į individualius poreikius ir universalaus dizaino svarbą (6 lent.).

6 lentelė. Studijų pritaikymo programos plėtra

Kategorija	Subkategorijos	Citata
Iššūkiai ir dar laukiantys darbai	Požiūrio pokyčiai ir edukacija	„Nepavyksta galbūt pakeisti taip greitai, kaip norėtusi, darbuotojų požiūrio <...>.“ „<...> turime keisti ne tik savo požiūrį, bet turim stengtis keisti ir kitų požiūrį ir edukuoti.“ „Visi mes mokomės, kad ir tie neuro skirtumai yra, tai su kuo mes gyvensim ir <...> mes turim tą viską priimti ir akceptuoti, su tuo dirbti.“ „Jeigu į tokį žmogų žiūri kaip į asmenybę su tam tikrais niuansais, iš kurių gali pasimokyti, tada pavyksta.“
	Sistema kol kas veikia tik studentams	„<...> kol kas mes to dar nesame pradėję darbuotojų atveju.“ „Ligos baras pas mus jau sutvarkytas <...>, bet kas liečia tą tikrąją negalią arba <...> kokį nors sutrikimą, tai to mes dar nesam pradėję daryti.“ „<...> jeigu kreiptusi į mus, tai tikrai jam surasim išeitį ir surasim tą atsakymą į klausimą <...>.“

Išvados

Kiekvienam Lietuvos valstybės piliečiui turi būti užtikrinamos lygios ir priemonos teisės – tai vienas iš svarbiausių išsivysčiusios ir teisinę sistemą vertinančių

valstybės požymių. Valstybė, priimdama nacionalinius teisės aktus ar prisijungdama prie tarptautinių teisės aktų, kurie reglamentuoja neįgalių asmenų teisinę padėtį, privalo užtikrinti, kad visos priimtose teisės būtų taikomos efektyviai ir sudarytų vienodas sąlygas siekti aukštojo mokslo asmenims nepaisant lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos. Lietuvoje galiojantys įstatymai gina ir reglamentuoja asmenų, turinčių negalią, teises ir siekia užtikrinti ir palengvinti šių asmenų socializaciją ir integraciją į visuomenę, taip pat stengiasi sudaryti sąlygas, kad asmenų įtrauktis į aukštąjį mokslą lemtų sėkmingesnę jų integraciją į darbo rinką.

Nagrinėta šalies universitetų pateikta informaciją apie įstatymais numatytos pagalbos individualių poreikių turintiems studentams teikimą. Ši pagalba įprastai apima fizinės aplinkos pritaikymą, studijų programos / organizavimo derinimą, psichologų paslaugas ir finansinę paramą. Informacija Lietuvos universitetų interneto puslapiuose apie negalią pateikiama labai nevienodai. Vienuose jų informacija glausta, kituose – išsami ir gausi įtrauktis pavyzdžių. Itin daug informacijos apie studijų pritaikymą įvairių negalių turintiems asmenims galima rasti Vytauto Didžiojo, Kauno technologijos, Lietuvos sveikatos mokslų, Vilniaus ir Mykolo Romerio universitetų interneto portaluose. Iš atlikto tyrimo matyti, kad ne visi universitetai yra vienodai suinteresuoti, kad neįgalieji ar individualiųjų poreikių turintys asmenys rastų reikiamą ir išsamią informaciją apie jų poreikius atliepančias studijas.

Mykolo Romerio universitete atliktas tyrimas parodė, kad Universitetas skiria daug dėmesio studijų ir aplinkos pritaikymui studentų individualiems poreikiams, bet, nepaisant gerųjų pavyzdžių, pastebėtas formalios politikos nebuvimas, kuris vertintinas kaip galima rizika ir grėsmė tokios sistemos tęstinumui. Esama tvarka yra reaktyvi, t. y. reaguojama į konkrečius atvejus, kai trūksta aiškiai išreikšto proaktyvaus pasirengimo atliepti bazinius individualius poreikius

tol, kol apie juos nepranešama. Stokojama aiškos tvarkos, kur kreiptis, ir kokios pagalbos ar paramos galima tikėtis, jei nedalyvaujama įvadinės savaitės renginiuose ar poreikių išskyla per mokslo metus.

Siekiant užfiksuoti studijų pritaikymo patirtis ir gerąją praktiką rekomenduojama parengti studijų pritaikymo individualiesiems poreikiams principus ir tvarkas apibrėžiantį dokumentą. Juo būtų įforminama studijų pritaikymo individualiesiems poreikiams tvarka pagal universiteto lygių galimybių ir įvairovės politiką. Taip būtų ne tik suformuota, bet ir užfiksuota šio veiklos baro praktika, naudinga žmogiškųjų išteklių valdymo, darbo pasidalijimo, gerosios praktikos užfiksavimo ir tęstinumo prasme. Pasikeitus dabartiniams ar prisijungus naujiems darbuotojams, formalūs dokumentai su aiškiais procesais palengvintų jų mokymus, darbų pasidalijimą, perėmimą, procesų tęstinumą, kokybės kontrolę ir pan.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad lanksčiai (ir nuotoliu, ir universitete) organizuojamos studijos gali būti naudingos ir studentams, ir dėstytojams, nepriklausomai nuo jų savybių ar poreikių. Svarbu užtikrinti pasirinkimo galimybę, ypač turint omenyje universitete sutvarkytą nuotolinių studijų infrastruktūrą, kuri gali būti patogi dėl įvairių asmeninių savybių, aplinkybių ir poreikių. Universalaus dizaino plėtra ir patalpų pritaikymas individualiems studentų poreikiams turėtų kurti galimybes, o ne būtinybę studijuoti tik fiziškai atvykus į universitetą.

Nagrinėjant studijų organizavimą siūloma atlikti akademinės universiteto bendruomenės apklausą ir atsižvelgti į jos rezultatus. Siekiant lankstumo, darbo rinkoje svarbių bendravimo nuotoliu įgūdžių formavimo ir panaudojant universiteto galimybes studijas organizuoti nuotoliu, rekomenduojamas hibridinis studijų organizavimo modelis, kai galima paskaitose dalyvauti nuotoliu arba gyvai pagal konkrečias aplinkybes ar individualius pasirinkimus.

THE ADAPTATION OF STUDIES FOR PERSONS WITH DISABILITIES: THE CASE OF MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Kristina Ceinorė, Rasa Rudaitienė, Justina Budreikaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. Modern formal education institutions need to ensure not only quality education and training, which is a key part of a person's identity, but also successful inclusion in the institution's community, which is crucial for the person's further socialisation. There are still cases where adaptations to studies do not meet the needs of persons with disabilities and therefore become a barrier to higher education. The aim of this article is to provide an overview of the adaptation of studies for persons with disabilities, with a focus on the case of Mykolas Romeris University.

The first part of the article provides a comprehensive assessment of the topic, as well as an overview of the legal framework for the accessibility of higher education for people with disabilities. After the review of the legislation in force in Lithuania regulating the rights of people with disabilities, an analysis of the legislation of Mykolas Romeris University is provided.

The second part analyses the information publicly available on the websites of Lithuanian universities regarding the accessibility of studies and support for students with disabilities or individual needs.

The empirical part of the paper presents the approach and principles of Mykolas Romeris University in working with students with disabilities or individual needs, as well as possible methods of support and accommodation. Data was collected through semi-structured interviews, and was then deployed to form the conclusions.

Keywords: disability; higher education; social inclusion; inclusion, equity; individual needs; universal design.

MOKSLINĖS MINTIES ŠVENTĖ 2024

Studentų mokslinių straipsnių rinkinys

Redagavo MB „Kopis“

Maketavo Martynas Švarcas

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, 08303 Vilnius

www.mruni.eu

